Rig-veda Text with
Sayana's commentary vol.-4
1896

॥ अथ दशमी ॥

विस्पर्धसो नरां न शंसैरस्माकासदिन्द्रो वज्रहस्तः ।
मित्रायुवो न पूर्पतिं सुशिष्टौ मध्यायुव उप शिक्षन्ति
यज्ञैः ॥ १०

विऽस्पर्धसः । नराम् । न । शंसैः । अस्माक । असत् ।
इन्द्रः । वज्रऽहस्तः ।
मित्रऽयुवः । न । पूःऽपतिम् । सुऽशिष्टौ । मध्यऽयुवः ।
उप । शिक्षन्ति । यज्ञैः ॥ १०

नरां नेतॄणां मध्ये सम्पर्धावन्तो यथा विस्पर्धसः कुर्वन्ति सखिभूताः तद्वद्वयमपीन्द्रं शंसैः स्तुतिभिः । सखायो वयं तं तथा कुर्मः । स च वज्रहस्तो विरोधिशिक्षणाय सर्वदा वज्रधारीन्द्रोऽस्माकमसत् । विस्पर्धमनुकूलो भवतु । किंच मित्रायुवो न मित्रेच्छवो शिल्पिन इव सुशिष्टौ सुशासने वर्तमानं पूर्पतिं पुरः स्वामिनं यथाभिमतदानेन पूजयन्ति तथा मध्यायुवोऽस्माकं श्रियां यशसा च मध्येऽवस्थितिं कामयमाना अध्वर्य्वादयो यज्ञैर्यज्ञसाधनैर्हविःस्तोत्रादिभि रुपशिक्षन्ति । उपेत्य यजन्ते । शिक्षतिर्दानकर्मा ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यज्ञो हि ष्मेंद्रं कश्चिदृंधन् जुहुराणश्चिन्मनसा परियन्।
तीर्थे नाच्छा तातृषाणमोको दीर्घो न सिध्रमा
कृणोत्यध्वा ॥ ११

यज्ञः। हि। स्म। इंद्रं। कः। चित्। ऋंधन्।
जुहुराणः। चित्। मनसा। परिऽयन्।
तीर्थे। न। अच्छ। ततृषाणं। ओकः। दीर्घः। न।
सिध्रं। आ। कृणोति। अध्वा ॥ ११

कश्चिद्यज्ञो यज्ञवान् यज्ञानुष्ठायी ऋंधन् वर्धयन्भवति। इंद्रं यज्ञेन वर्धयतीत्यर्थः। जुहुराणश्चित् कुटिलगतिस्तु चिन्मनसा केवलेन परियन् परितो गच्छन् लौकिकविषयादिकं ध्यायन्वर्तते। यद्वा परि वर्जनार्थः। वर्जयित्वा गच्छन् नेंद्रं प्राप्नोति। तत्र दृष्टांतः। तीर्थे प्रसिद्धे मार्गेऽच्छाभिमुख्येन समीपे वर्तमानमोकः पानीयादिकं सदनं ततृषाणं पिपासातुरं यथाविलंबेन प्रीणाति। स यथा तत्सदनमागच्छतीत्यर्थः। तद्वद्यज्ञेन कश्चित्पुमानिंद्रमभिगच्छतीति। कुटिलस्य दृष्टांतः। दीर्घो न वक्रत्वेनातिदूरोऽध्वा मार्ग इव। स यथा सिध्रं फलं पानीयादिरूपं फलार्थिनं वा पुरुषमाकृणोति। अर्वाक्करोति। नीचैः करोति। वर्जयतीत्यर्थः तथाज्ञमार्गमजानानो वक्रो दूरे परिभ्रमति नेंद्रं तर्पयति। तद्विलक्षणस्तु वर्जयत्येव ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

मो षू णं इंद्रात्र पृत्सु देवैरस्ति हि ष्मा ते शुष्मिन्नवयाः ।
महश्चिद्यस्य मीळ्हुषो यव्या हविष्मतो मरुतो वंदते गीः ॥ १२

मो इति । सु । नः । इंद्र । अत्र । पृत्ऽसु । देवैः । अस्ति । हि । स्म । ते । शुष्मिन् । अवऽयाः । महः । चित् । यस्य । मीळ्हुषः । यव्या । हविष्मतः । मरुतः । वंदते । गीः ॥ १२

हे इंद्रात्र पृत्सु एवमुपस्थितेषु संग्रामेषु वृष्ट्यर्थं मेघजयेषु देवैर्मरुदादिभिः सह नोऽस्मान् मो षु । मैव त्याक्षीरिति शेषः । मरुत्सहितो युध्यस्वेत्यर्थः । हे शुष्मिन् बलवन्निंद्र अस्ति हि स्म ते । अस्ति हि स्म तव खलु । तव किमस्तीति उच्यते । अवयाः अवयजनं अवयुज्य पृथक्त्व यजनं हविर्भागोऽस्ति । मरुद्भिः पृथगप्यस्ति हविर्भागः । केवलं मरुद्भ्य एव दीयते नास्मभ्यं अतः कथं योत्स्यामीति न मंतव्यमित्यर्थः । यद्वा अवयाः यष्टॄणां वर्जनाय मंता वध्योऽस्ति ते । किंच हविष्मतः प्रदेयहविर्युक्तस्य मीळ्हुषो हविःप्रदातुः । यद्वै तत्पदद्वयं मरुतां विशेषणं । यस्य मम यव्या फलेनेंद्रप्रापणा सह मिश्रयंती गीः स्तुतिप्रज्ञादिरूपा वाक् महश्चित्

महतोऽपि मीळ्हुषः सेक्तॄन् हविष्मतो दत्तहविष्का तद्वतो मरुतो वंदते । स्तौति ॥

अथ त्रयोदश्या सूक्तादिमारभ्य कृतां स्तुतिं
निगमय्य फलं प्रार्थयते ॥

एषः स्तोमं इंद्र तुभ्यं अस्मे एतेनं गातुं हरिवो
विदो नः ।
आ नो ववृत्याः सुवितायं देव विद्यामेषं वृजनं
जीरदानुं ॥ १३

एषः । स्तोमः । इंद्र । तुभ्यं । अस्मे इति । एतेनं ।
गातुं । हरिऽवः । विदः । नः ।
आ । नः । ववृत्याः । सुवितायं । देव । विद्याम ।
इषं । वृजनं । जीरऽदानुं ॥ १३

हे इंद्र एषः स्तोम इदानीं कारितप्रकारः स्तोत्र-विशेषस्तुभ्यं त्वदर्थं । हे हरिवो हरिभ्यां तद्वन्निंद्र एतेन स्तोत्रेन गमनेन वा नोऽस्मदीयं गातुं देवयजनमार्गं विदः । विदस्व । विदित्वा च हे देव सुविताय सुहिताय शोभनगमनाय वा नोऽस्मानाववृत्याः । आवर्तस्व । अस्मद्यागं प्रत्यागच्छ । विद्यामेत्यादि व्याख्यातं ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे पंचदशो वर्गः ॥

त्वं राजेति दशर्चं दशमं सूक्तमागस्त्यमैंद्रं त्रैष्टुभं । त्वं राजा दशेत्यनुक्रांतं पृष्ठ्ये षडहे स्तोमवृद्धौ स्तोमातिशंसनार्थं होत्रकैरेतच्छस्तव्यं । ऐंद्राणि त्रैष्टुभान्यमरुच्छब्दान्याव-पेरन् । आ॰ ७. १२. । इति सूत्रं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वं राजेंद्र ये च देवा रक्षा नृन्पाह्यसुर त्वमस्मान् ।

त्वं सत्पतिर्मघवा नस्तरुत्रस्त्वं सत्यो वसवानः

सहोदाः ॥ १

त्वं । राजा । इंद्र । ये । च । देवाः । रक्ष । नॄन् ।

पाहि । असुर । त्वं । अस्मान् ।

त्वं । सत्ऽपतिः । मघऽवा । नः । तरुत्रः । त्वं । सत्यः ।

वसवानः । सहःऽदाः ॥ १

हे इंद्र त्वं राजा अधिपतिः सर्वस्य जगतः । किंच ये देवा मरुदादयः संति तेषामपि विशेषेण । अतो हे असुर शत्रूणां निरसितस्त्वं नॄनस्मान् कर्मनेतॄन्यजमानान् पालय । विशेषतोऽस्मानपि रक्ष । त्वं च सत्पतिः सतां सतः कर्मफलस्य वा पाता मघवा धनवान् नोऽस्माकं तरुत्रस्तार-यिता पापात् । किंच त्वं सत्यफलो वा वसवानः स्वतेजसा सर्वं छादयन् वसूनि वा कुर्वन् स्तोतृभ्यः सहोदा सहसो बलस्य दाता भवेति शेषः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दनो विशं इंद्र मृध्रवाचः सप्त यत्पुरः शर्म शारदीर्दर्त् ।
ऋणोरपो अनवद्यार्णा यूने वृत्रं पुरुकुत्साय रंधीः ॥ २

दनः । विशः । इंद्र । मृध्रऽवाचः । सप्त । यत् । पुरः ।
शर्म । शारदीः । दर्त् ।
ऋणोः । अपः । अनवद्य । अर्णाः । यूने । वृत्रं ।
पुरुऽकुत्साय । रंधीः ॥ २

हे इंद्र त्वं वृत्रसंबंध्यसुराणां पुरभेदनसमये मृध्रवाचो मर्षणवचना विशस्तदीयाः प्रजाः शर्म सुखं यथा भवति तथा दनः । अदमयः ॥ दमेरिदं रूपं । यद्वा वर्णव्यत्ययः ॥ नदः अनदः । अशब्दयोऽसुरप्रजाः । अतिभयंकरशब्दमकरोः । कदेत्याह । यत् यदा शारदीः प्रत्यग्राः । यद्वैतत्संवत्सरलक्षकाः । संवत्सरपर्यंतं दृढीकृता अपि सप्त पुर एतत्संख्याकाः पुरीर्दर्त् । अदारयः ॥ पुरुषव्यत्ययः । दृणातेर्लङि छांदसो विकरणस्य लुक् । रात् सस्य । पा० ८, २, २४, । इति नियमात् सलोपाभावः ॥ तथा कृत्वा हे अनवद्य कातरत्वानिंदावन् हे इंद्र अर्णा अरणशीला अपस्तदीयदुर्गस्थानम्युदकान्ययाणि तठाकादीन्यृणोः । अगमयः प्रावर्तयः । अभ्यायकरोः । एवमुपद्रुत्य पुरुकुत्सायैतन्नाम्ने राज्ञे यूने नित्यतरुणाय तदर्थं वृत्रमेतन्नामकमसुरं रंधीः । असाधयः । अहनः । अयमैतिहासिकपक्षः ॥ निरुक्तकारा

...भवाचो विग्नो सर्पंथाध्वनियुक्ता इत्थिरूपाः प्रजा इनः। अदमयः अशब्दयो वा। अवधेय इत्यर्थः। कदा। यत् यदा सप्त पुरः शारदीर्दर्त्। सर्पेषामभावाश्रत्यग्राम् इत्था जगत्पूरकान्मेघानदारयस्तदेत्यर्थः। तथा हत्वा हे अनवद्य दर्पा अरणास्वभावा अप ऋणोः। अगमयः प्राव-र्तयः कुत्यादिरूपेणा। अनंतरं यूने पुरुकुत्साय वृत्तं सुष्णं मेघं रंधोः। असाधयः। अहनः। अयमर्थस्त्वं ह त्यदिंद्र सप्त युध्यन्नित्यादिमंत्रांतरेषु प्रसिद्धः। यास्कस्त्वेवं व्याख्यात्। इनो दानमनसो मनुष्यानिंद्र बहुवाचः कुरु। नि० ६. १७.। इति॥

॥ अथ तृतीया॥

अजा वृतं इंद्र शूरंपत्नीर्द्यां च येभिः पुरुहूत नूनं।
रक्षो अग्निमशुषं तूर्वयाणं सिंहो न दमे अपांसि वस्तोः॥ ३

अज। वृतः। इंद्र। शूरऽपत्नीः। द्यां। च। येभिः।
पुरुऽहूत। नूनं।
रक्षो इति। अग्निं। अशुषं। तूर्वयाणं। सिंहः।
न। दमे। अपांसि। वस्तोः॥ ३

हे इंद्र शूरपत्नीः शूरे रक्षोभिः पालयिता वृतः। वर्तंत आस्त्विति वृतोऽसुरपुरीः। यद्वा शूरा यजमानाः। तैः पालयिता वृतो वेदिभूमीरज। गच्छ जेतुं। तथा हत्वा द्यां च नूनमवश्यमज। किं त्वमेक एव। न। हे पुरुहूत बहुभिर्व-

सुधा वाहतेंद्र येभिर्मरुदादिभिरनुगतोऽसि तैः सहितः सन् । तथा हत्वाऽसुमशोषयितारमग्निं वा तूर्णयाणं तूर्णगमनमग्निं वैद्युतं होमाधारं वाग्निं रक्षो । रक्षस्यैव । किमर्थं रक्षणमिति उच्यते । इमे गृहेऽपांसि कर्माणि कुर्वन् वस्तो वस्तुं । यद्वा वास यतुं स्थापयितुं कारयितुमित्यर्थः । यद्वहिट्सु इतेष्वग्नौ सुस्थिरे सति यागाद्यनुष्ठानपरः स्यां स्यामित्यर्थः । रक्षणे दृष्टांतः । सिंह इव । स यथा स्वाश्रयभूतं वनं गजाद्युपद्रवपरिहारेण रक्षति तद्वत् । असुरपुरभंगगमने वा दृष्टांतः । सिंहो यथा निर्भयो विरोधिमृगान् हंतुं धावति तद्वत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

योषन्नु त इंद्र सस्मिन्योनौ प्रशस्तये पवीरवस्य मह्ना ।
सृजदर्णांस्यव यद्युधा गास्तिष्ठद्धरी धृषता मृष्ट वाजान् ॥४

योषन् । नु । ते । इंद्र । सस्मिन् । योनौ । प्रऽशस्तये ।
पवीरवस्य । मह्ना ।
सृजत् । अर्णांसि । अव । यत् । युधा । गाः ।
तिष्ठत् । हरी इति । धृषता । मृष्ट । वाजान् ॥ ४

हे इंद्र ते अवः सस्मिन् सर्वस्मिन् समाने वा योनौ स्वकीये स्थानेऽंतरिक्षे वा । यंनिरंतरिक्षं । नु क्षिप्रं योषन् । सेवतां ॥ सेवतेर्लेट्यडागमः । व्यत्ययेन परस्मैपदं । सिब्बहुलमिति सिप् ॥ किमर्थं । प्रशस्तये । प्रशंसनाय त्वत्स्तुतये ।

त्वमस्मिन्नापनायेत्यर्थः । किं सेवनादिसाधनेनेत्याह । पवीरवस्य कुलिशस्य कुलिशशब्द एवा मज्ञा मल्हिम्ना । तद्वज्रप्रहारेण हता मेघाः शत्रवो वा तत्रैव शेरते निपातेन पलायंत इत्यर्थः । किंच यत् यदा युधा प्रहरणसाधनेनायुधेन युद्धेन वा गाः । गच्छसि । तदाण्यायुदकान्यवसृजत् । अवासृजः । अवाङ्ग्रमपातयः ॥ पुरुषव्यत्ययः ॥ तदर्थं हरी अश्वौ तिष्ठत् । अध्यतिष्ठः । अत्रापि पुरुषव्यत्ययः । यद्वा यदा हरी अधितिष्ठसि तदावासृजः । अथैवं ज्ञात्वा वाजानन्नानि स आदित्यलक्षणानि इवता वर्पकेण सामर्थ्येन वृष । शोधय । प्रवर्षयेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वह कुत्समिंद्र यस्मिंचाकन्स्यूमन्यू ऋज्रा वातस्याश्वा ।
प्र सूरश्चक्रं वृहतादभीकेऽभि स्पृधो यासिषद्वज्रबाहुः ॥ ५

वह । कुत्सं । इंद्र । यस्मिन् । चाकन् । स्यूमन्यू इति । ऋज्रा । वातस्य । अश्वा ।
प्र । सूरः । चक्रं । वृहतात् । अभीके । अभि । स्पृधः । यासिषत् । वज्रऽबाहुः ॥ ५

हे इंद्र कुत्समेतन्नामानमृषिं प्राप्तं स्यमन्यु । स्यूमकमिति सुखनाम । तदिच्छंतौ सततगामिनौ वा ऋज्रा ऋजुगामिनौ वातस्य वायोः समानवेगावश्वा तदीयावश्वौ वह । प्रापय । तस्मिन् हविषि निमित्तभूते सति कुत्सं चाकन् । कामयसे ।

तर्पयसे वा हविरादिकं । तदर्थं सूरः प्रेरकः सूर्यश्चक्रं स्वमंडलं स्वरथचक्रं वाभीक आसन्ने देशे हवतात् । अर्ध्वं गमयतु । प्रकाशयतु । अथ परोक्षेणाह । वज्रबाहुरयमिंद्रः स्पृधः संग्रामं कुर्वतः शत्रूनभियासिषत् । अभियातु ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे षोडशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

जघन्वाँ इंद्र मित्रेरूंश्चोदप्रवृद्धो हरिवो अदाशून् ।
प्र ये पश्यन्नर्यमणं सचायोस्त्वया शूर्ता वहमाना अपत्यं ॥ ६

जघन्वान् । इंद्र । मित्रेरून् । चोदऽप्रवृद्धः । हरिऽवः । अदाशून् ।
प्र । ये । पश्यन् । अर्यमणं । सचा । आयोः । त्वया । शूर्ताः । वहमानाः । अपत्यं ॥ ६

हे इंद्र हरिवः हरिभ्यां तद्वन् । त्वं चोदप्रवृद्धश्चोदनैः स्तोत्रैः प्रवृद्धः सन् अदाशून् अदातॄन् मित्रेरून् मित्राणां यजमानानामीरयितॄन् बाधकान् तद्वैरिणां मित्रत्वं गच्छतो वा जघन्वान् । हतवानसि । किंच येऽर्यमणं दातारं त्वा त्वां प्रपश्यन् पश्यंति ते नरा आयोर्मनुष्यस्याध्वर्य्वादेर्हविर्लक्षणान्नस्य वा सचा सह शूर्ताः क्षिप्रा हविःप्रदानेन त्वयापत्यं कुलस्यापातयितारं पुत्रं वहमाना ये संति ते प्रपश्यन् । यद्वा येऽर्यमणं त्वां पश्यति त एवं भवंति । यद्वा

ये नरा अर्यमणं ये कंचिद्दातारं प्रयच्छन् पश्यंतस्त्वाममनंत आयोर्मनुष्यस्य सचा सहायभूतास्त्वया स्पूर्ताः निमा वर्जिता अपत्यं पुत्रं वहमाना ये संति तान् जयन्वाभवित्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

रपत्कविरिंद्रार्कसातौ क्षां दासायोपबर्हणीं कः।

करत्तिस्रो मघवा दानुचित्रा नि दुर्योणे कुयवाचं मृधि

श्रेत्॥ ७

रपत्। कविः। इंद्र। अर्कऽसातौ। क्षां। दासाय।

उपऽबर्हणीं। कः। कः।

करत्। तिस्रः। मघऽवा। दानुऽचित्राः। नि दुर्योणे।

कुयवाचं। मृधि। श्रेत्॥ ७

हे इंद्र त्वां कविः क्रांतदर्शनूचानो वा होतार्कसाता-र्चनीयस्यान्नस्य लाभे निमित्तभूते सति रपत्। स्तौति। यद्वा एतन्नामा ऋषी रपत्। अस्तौत्। अन्नार्थं। तस्यातिप्रभूतमन्नं प्रादा इत्यर्थः। तथा च दासाय प्राप्युपक्षपयि-त्रेऽसुराय क्षां भूमिमुपबर्हणीं शय्यां कः। अकरोः। हत्वा भूमावपातय इत्यर्थः॥ कोरोतेर्लुङि मंत्रे घसेति च्लेर्लुक्॥ अथ परोक्षकृतः। मघवा धनवानयमिंद्रस्तिस्रो भूमीः। दार्षिकपार्थकसौमिकरूपा भूमीः क्षित्यंतरिक्षद्युरूपा वा भूमीर्दानुचित्रा दानेन देयैर्धनैर्वा चायनीयाः करत्। करोति। यद्वा तिस्रोऽयोरजतहिरण्यमयाः पुरीर्दानुचित्राः

खंडनेन चित्रा अकरोत्। तथा दुर्योने दुष्टयोनौ स्थाने एतन्नामकस्य राज्ञः प्रीत्यर्थं वा कुयवाचं कुत्सितं शब्दयंत-मेतन्नामानमसुरं स्वधि संग्रामे निश्नेत्। हिंसितवान् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सना ता तं इंद्र नव्या आगुः सहो नभोऽविरणाय पूर्वीः ।
भिनत्पुरो न भिदो अदेवीर्ननमो वधरदेवस्य पीयोः ॥ ८

सना । ता । ते । इंद्र । नव्याः । आ । अगुः । सहः ।
नभः । अविऽरणाय । पूर्वीः ।
भिनत् । पुरः । न । भिदः । अदेवीः । ननमः । वधः ।
अदेवस्य । पीयोः ॥ ८

हे इंद्र ते तव संबंधीनि सना सदातनानि नित्यानि तानि शौर्याणि नव्या नवतरा इदानींतना ऋषय आगुः । आगच्छंति । स्तुतिव्याजेन प्राप्नुवंतीत्यर्थः । कानि तानीति उच्यते । पूर्वीर्बह्वीर्नभो हिंसाः ॥ नभेर्हिंसार्थात्क्विप् । तदंतस्येदं रूपं ॥ ता हिंसा अविरणायाविगतरणाय संग्रामनाशनाय सहः । अभ्यभवः । तदर्थं भिदो भेत्तृघातिका अदेवीरासुरीः पुरो न पुरीरपि भिनत् विदारितवानसि ॥ पुरुषव्यत्ययः । नशब्दश्चार्थे ॥ तथादेवस्यास्तुत्यस्य पीयोर्हिंसकस्यासुरस्य वधर्वज्रं ननमः । अनमयः । अनुकूलमकरोः ॥ यद्वा हे इंद्र सना नित्यं तत्तत्काले ते तव संबंधिन्यस्ता तानि ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ गाः पूर्वीः पुरातन्य आपो नव्या

नूत्नाः स्तुत्याः सत्य आगुः। आगच्छंति। किमर्थं। अविर-णाय। अविरमणाय प्राणिनामविनाशाय। तदर्थं नभो हिंसकान्बंधकान्वा मेघान् सद्यः। मर्षणमकरोः। किंच अदेवीः पुरोऽवर्षणेनादेवनशीलानुदकपुटंभान् भिनत्। भिन्नानकरोः। तथादेवस्यादेवनशीलस्य पीयोः प्रतिकूलस्य वृत्रस्य वधर्वज्रं ननमः। अनमयः॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वं धुनिरिंद्र धुनिमतीॠणोरपः सीरा न स्रवंतीः।

प्र यत्समुद्रमति शूर पर्षि पारया तुर्वशं यदुं स्वस्ति॥ ८

त्वं। धुनिः। इंद्र। धुनिऽमतीः। ऋणोः। अपः।

सीराः। न। स्रवंतीः।

प्र। यत्। समुद्रं। अति। शूर। पर्षि। पारय।

तुर्वशं। यदुं। स्वस्ति॥ ८

हे इंद्र त्वं धुनिः कंपयिता शत्रूणामसि। अतो धुनि-मतीः कंपनोपेततरंगवतीः। अथवा धुनिर्नाम जलप्रतिरोध-कारी असुरः। स एव प्रतिबंधकतया यासां ताहृशीरप ऋणोः। अगमयः। भूमावपातयः। तत्र दृष्टांतः। स्रवंतीः प्रवहंतीः सीरा न। नदीनामैतत्। सरणवतीर्नदीरिव। तद्वत्संतता इत्यर्थः। एवं कृत्वा हे शूर यत् यदा समुद्रमति पर्षि। अतिक्रम्य पूरयस्युदकं। तदानीं तुर्वशं यदुं चोभावपि राजर्षी

स्वरूपविनाशं प्रापय । अपालयः संपूर्णजलवर्षणेन । तथा च मंत्रांतरं त्वमपो यदवे तुर्वशायारमय इति ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्वमस्माकमिंद्र विश्वधं स्या अवृकतमो नरां नृपाता ।

स नो विश्वासां स्पृधां सहोदा विद्यामेषं वृजनं जीरदानुं ॥ १९

त्वं । अस्माकं । इंद्र । विश्वधं । स्याः । अवृकऽतमः ।

नरां । नृऽपाता ।

सः । नः । विश्वासां । स्पृधां । सहःऽदाः । विद्याम ।

इषं । वृजनं । जीरऽदानुं ॥ १०

हे इंद्र त्वमस्माकं विश्वध विश्वस्मिन्नपि काले विश्वप्रकारैर्वावृकतमः । यद्वा दातृतम इत्यर्थः । स्याः । भव । तथा नरां नृपातास्मदीयानां पुत्रभृत्यादिरूपाणां बहूनां मनुष्याणां सर्वदा रक्षको भव । अपरो नृशब्दोऽनुवादः । किंच स त्वं विश्वासां स्पृधां सर्वासां स्पर्धानिमित्तानामस्मत्सेनानां सहोदास्तासामर्थाय बलस्य दाता भव । विद्यामेति गतं ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे सप्तदशो वर्गः ॥

मत्स्यपायीति षड्ऋचमेकादशं सूक्तमागस्त्यमैंद्रं । आद्या स्कंधोग्रीवी बृहती द्वितीयपादस्य द्वादशाक्षरत्वादितरेषां त्रयाणामष्टाक्षरत्वाच्च । द्वितीयश्चेत्यंकुसारिण्युरोबृहती वा

स्कंधोग्रीवी वेत्युक्तलक्षणसद्भावात् । अंत्या त्रिष्टुप् । शिष्टास्त्रिष्टुबंतपरिभाषाया आनुष्टुभं त्विति विशेषवचनेनापोदितत्वादनुष्टुभः । मत्सि षडानुष्टुभं तु त्रिष्टुबंतं त्वाद्या स्कंधोग्रीवीत्यनुक्रांतं ॥ द्वितीये स्वरसाम्न्याद्यस्तृचः स्तोत्रियः । अभिजिद्वृत्स्यृम इति खंडे सूत्रितं । मत्स्यपायि ते मह एमेनं प्रत्येतन । आ॰ ८. ५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मत्स्यपायि ते महः पात्रस्येव हरिवो मत्सरो मदः ।

वृषा ते वृष्ण इंदुर्वाजी सहस्रसातमः ॥ १

मत्सि । अपायि । ते । महः । पात्रस्यऽइव । हरिऽवः ।

मत्सरः । मदः ।

वृषा । ते । वृष्णे । इंदुः । वाजी । सहस्रऽसातमः ॥ १

हे हरिवः हरिभ्यां तद्वन्निंद्र महो महान् पूज्योऽयं सोमः पात्रस्येव तत्पात्रेणेव सोमपात्रेण यथा धार्यते । सोमस्तत्सदृशेन ते त्वया ॥ तृतीयार्थे षष्ठी ॥ यद्वा पात्रस्येव ते तव स्वभूतो महो महान् सोम इति वा योजना । अपायि । पीयते ॥ आशंसाया विवक्षितत्वाद्भूतवत्प्रयोगः । यतः पिबसि अतो मत्सि । माद्यसि मादयस्व वा । पात्रे यथा सोमः पूर्यते तथात्याधिकं पिब पीत्वा च मादयस्वेत्यर्थः । किंच वृष्णे तेऽभिमतवर्षित्रे तुभ्यं ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ मत्सरो मदसाधनो मदस्तर्पयिता वृषा वर्षितेंदुः क्लेदयिता । आह्लादकारीत्यर्थः ।

वाऽव्यवधानं । अस्मदार्यत्वमिसद्भावादनवानितुरच्यते । सहस्र-
सातमोऽपरिमितदातृतमः सहस्रपुरुषसंभजनपर्याप्तयज्ञाति-
शयो वा । एवं महानुभावः सोमः संपादितः । तं
पिबेतार्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ नस्ते गंतु मत्सरो वृषा मदो वरेण्यः ।

सहावाँ इंद्र सानसिः पृतनाषाडमर्त्यः ॥ २

आ । नः । ते । गंतु । मत्सरः । वृषा । मदः । वरेण्यः ।

सहऽवान् । इंद्र । सानसिः । पृतनाषाट् । अमर्त्यः ॥ २

हे इंद्र ते त्वां नोऽस्मदीयो मत्सरो मर्षणसाधनः सोम
आगंतु । आगच्छतु । कीदृशोऽयं । वृषा वर्षकः । मदस्त-
र्पयिता । वरेण्यो वरणीयः । सहावान् सहायवान् सहसा
बलेन तद्वान्वा । सानसिः संभजनीयः । पृतनाषाट् शत्रु
सेनाया अभिभविता । अमर्त्योऽविनाशी । ईदृशः सोमस्त्वा-
मागच्छतु । यद्वा उत्तरार्द्ध इंद्रपरतया व्याख्येयः । हे इंद्र
सहावान् अस्मद्दत्तसोमसहायवान् बलवान्वा सानसिर-
स्माभिः पृतनाषाट् अमर्त्यश्च भवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं हि शूरः सनिता चोदयो मनुषो रथं ।

सहावाँ दस्युमव्रतमोषः पात्रं न शोचिषा ॥ ३

त्वं । इह । शूरः । सनिता । चोदयः । मनुषः । रथं ।

सहऽवान् । दस्युं । अव्रतं । ओषः । पात्रं । न ।

शोचिषा ॥ ३

हे इंद्र त्वं खलु शूरः शौर्योपेतः सनिता दातासि । अतो मनुषो मानुषस्य मे रथं स्यंदनं मनोरथं वा स्वर्गगमनसाधनं यज्ञाख्यं रथं वा चोदयः । प्रेरय । किंच त्वं सहावान् सोमसहायवान् बलवान्वा भूत्वा दस्युमुपक्षपयितारमव्रतमकर्माणमननुष्ठायिनमोषः । दह । किमिव । शोचिषा दीप्त्या ज्वालयाग्निः पात्रं न । स्वाधारं पात्रविशेषमिव । यागाधिकारी सन् यो न यजते तं दहेत्यर्थः ।

॥ अथ चतुर्थी ॥

मुषाय सूर्यं कवे चक्रमीशान ओजसा ।

वह शुष्णाय वधं कुत्सं वातस्याश्वैः ॥ ४

मुषाय । सूर्यं । कवे । चक्रं । ईशानः । ओजसा ।

वह । शुष्णाय । वधं । कुत्सं । वातस्य । अश्वैः ॥ ४

हे कवे क्रांतदर्शिन्निंद्र ईशानः समर्थः सन् सूर्यं सूर्यस्य ॥ सुपो भवंतीति षष्ठ्येकवचनस्य द्वितीयैकवचनादेशः ॥ तत्संबंधी चक्रमेकमोजसा बलेन सामर्थ्यातिशयेन मुषाय । अमुष्णाः ॥ छंदसि शायजपीति शायजादेशः ॥ पूर्वं सूर्यरथस्य चक्रद्वयमस्ति एकमिंद्रो मुमुषेतीतिहासः । तथा

च मंत्रांतरं प्रात्मकमरुणः सूर्यस्य कुत्सायायच्छदिति । किंच [illegible] गया इंद्राय तद्वधार्थं । द्वितीयार्थे वा चतुर्थी । शुष्णं हंतुमित्यर्थः । कुत्सं कर्तनसाधनं वधं वज्रं वातस्य वायोरश्वैर्वायुवेगैर्वाश्वैर्युक्तः सन् वह । अवहः । शुष्णं हंतुं वज्रमधारयः । यद्वा शुष्णवधाय वज्रमवहः । तं च हत्वा तदीयैर्वायुवेगैरश्वैस्तदुपलक्षितैस्तदीयैर्धनैः कुत्सं महर्षिमगमः । शुष्णासुरधनं कुत्सायादा इत्यर्थः । तथा चान्यत्र त्वं कुत्सं शुष्णहत्ये वाविथ कुत्साय शुष्णमशुषमित्यादीति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

शुष्मिंतमो हि ते मदो द्युम्निंतम उत क्रतुः ।

वृत्रघ्ना वरिवोविदा मंसीष्ठा अश्वसातमः ॥ ५

शुष्मिन्ऽतमः । हि । ते । मदः । द्युम्निन्ऽतमः ।

उत ॥ क्रतुः ।

वृत्रऽघ्ना । वरिवःऽविदा । मंसीष्ठाः । अश्वऽसातमः ॥ ५

हे इंद्र ते तव मदः सोमपानजनितः शुष्मिंतमः । बलवत्तमः । उत अपि च ते क्रतुः कर्म व्यापारोऽस्मदर्थी द्युम्निंतमः । अतिशयेनान्नवान् यशोवान्वा ॥ उभयत्राप्यया-दीनि छंदसीति भसंज्ञाया बाधितत्वात् न लोपः ॥ हे इंद्र अश्वसातमोऽश्वोपलक्षितबहुधनदास्त्वं वृत्रघ्ना वृत्रघातिनौ वरिवोविदा धनस्य परिचरणस्य वा वेदयितारौ तव मद-क्रतू मंसीष्ठाः । अनुज्ञातवानसि । शत्रुघातिनौ धनदातारौ च स्यातामित्यनुग्रहमकरोरित्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यथा पूर्वेभ्यो जरितृभ्य इंद्र मयइवापो न तृष्यते

बभूथ ।

तामनु त्वा निविदं जोहवीमि विद्यामेषं वृजनं

जीरदानुं ॥ ६

यथा । पूर्वेभ्यः । जरितृऽभ्यः । इंद्र । मयःऽइव ।

आपः । न । तृष्यते । बभूथ ।

तां । अनु । त्वा । निऽविदं । जोहवीमि । विद्याम ।

इषं । वृजनं । जीरऽदानुं ॥ ६

हे इंद्र पूर्वेभ्यो जरितृभ्यः पुरातनेभ्यो गरितृभ्यः स्तोतृभ्यो मय इव बभूथ। मयः सुखं । सुखस्वरूपमिवाभवः । तद्वत् स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं सुखो भव। तत्र दृष्टांतः। तृष्यत आपो न। तृषार्त्तस्योदकानि यथा सुखकराणीति तद्वत्। तस्मात्तां निविदं त्वत्प्रीतिकरीं प्रसिद्धां स्तुतिं त्वा तुभ्यमनुजोहवीमि। पुनःपुनः करोमि। यद्वा तां निविदमनु ॥ तृतीयार्थे। पा० :१. ४. ८५. । इत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वं ॥ तया स्तुत्या त्वां जोहवीमि। पुनःपुनराह्वयामि। विद्यामेति व्याख्यातं ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थेऽध्याये षष्ठो वर्गः ॥

मत्सि न इति षडृचं द्वादशं सूक्तमागस्त्यमैंद्रमानुष्टुभं ॥ पूर्ववत् तुशब्दात् त्रिष्टुबंतं त्वित्युक्तत्वादंत्या त्रिष्टुप् । मत्सि ना इत्यनुक्रांतं । विशेषविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मत्सि नो वस्यइष्टय इंद्रमिंदो वृषा विश ।

ऋघायमाण इन्वसि शत्रुमंति न विंदसि ॥ १

मत्सि । नः । वस्यःऽइष्टये । इंद्रं । इंदो इति । वृषा ।
आ । विश ।

ऋघायमाणः । इन्वसि । शत्रुं । अंति । न । विंदसि ॥ १

हे इंदो क्लेदयितः सोम त्वं नो वस्यइष्टये वसीयसो धनस्य प्राप्त्यै उक्तलक्षणाय यागाय वेंद्र मत्सि । मादयस्व । तदर्थं त्वमेवेंद्र वृषा कामानां वर्षितराविश । अत तथा पीतः सन् ऋघायमाणः शत्रून् हिंसयन् इन्वसि । व्याप्रोसि । अतोऽति अंतिके शत्रुं न विंदसि । न लभते । यतः शत्रव-स्त्वत्सामर्थ्येन पलायिता अतो न विंदसि । यद्वोत्तरार्द्ध इंद्रपरतया व्याख्येयः । हे इंद्र त्वं तं सोमं पीत्वा ऋघाय-माणः सन् इन्वसि । अंतिके शत्रुं न विंदसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तस्मिन्ना वेशया गिरो य एकश्चर्षणीनां ।

अनु स्वधा यमुप्यते यवं न चर्कृषद्वृषा ॥ २

तस्मिन्। आ। वेशय। गिरः। यः। एकः।

चर्षणीनां।

अनु। स्वधा। यं। उप्यते। यवं। न। चर्कृषत्।

वृषा॥ २

हे अंतरात्मन् होतर्वा तस्मिन्प्रसिद्ध इंद्रे गिरः स्तुतिरूपा वाच आवेशय। स्थापय। तं स्तुहीत्यर्थः। य इंद्रश्चर्षणीनां ज्ञानवतां मनुष्याणामेक एव स्थानीयः। यमनु यमेवेंद्रमनु स्वधा हविर्लक्षणमन्नमुप्यते। दीयत इत्यर्थः। स चेंद्रो वृषा वर्षकः सन् यवं न यवमिव पक्वं यवं यथा चर्कृषत्। क्रमेणाददते कर्षकाः तद्वदादत्ते। यद्वा अनु स्वधान्नसाधनं व्रीह्यादिकमुप्यते भूमौ यस्येंद्रस्य वृष्टिरूपमनुग्रहमपेक्ष्योप्यत इत्यर्थः स च वृषा वृष्टेर्वर्षिता स इंद्रो यवं न यवमिव सर्वबीजमपि चर्कृषत्। पुनःपुनः करोति। अंकुरयति। हविःसाधनत्वप्राशस्त्यमपेक्ष्य यवशब्दः प्रयुक्तः। एवं महानुभाव इंद्रे गिर आवेशयेति॥

॥ अथ तृतीया॥

यस्य विश्वानि हस्तयोः पंच क्षितीनां वसु।

स्पाशयस्व यो अस्मध्रुग्दिव्येवाशनिर्जहि॥ ३

यस्य। विश्वानि। हस्तयोः। पंच। क्षितीनां। वसु।

स्पाशयस्व। यः। अस्मऽध्रुक्। दिव्याऽइव। अशनिः।

जहि॥ ३

यस्येंद्रस्य हस्तयोः पंच क्षितीनां। क्षियंति निवसंति गच्छंति वा क्षितयो मनुष्याः। पंचानां मनुष्याणां प्रीणयितॄणि विश्वा सर्वाणि वसु वसूनि धृतानि भवंति। देवा मनुष्याः पितरः पशवः पक्षिणश्चेति पंच जनाः। चत्वारो वर्णा निषादपंचमाः पंच जना इत्यन्ये। स तादृशेंद्र त्वं साधयस्व। बाधयस्व योऽस्मभ्रुक् अस्मभ्यं द्रुह्यति तं। केन प्रकारेणेति स उच्यते। दिव्या दिवि भवाशनिरिव। अशनिर्भूत्वास्मद्द्विष्टॄन् जहि॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

असुन्वंतं समं जहि दूणाशं यो न ते मयः।
अस्मभ्यमस्य वेदनं दद्धि सूरिश्चिदोहते॥ ४

असुन्वंतं। समं। जहि। दुःऽनशं। यः। न।
ते। मयः।
अस्मभ्यं। अस्य। वेदनं। दद्धि। सूरिः। चित्।
ओहते॥ ४

हे इंद्र असुन्वंतं सोमाभिषवमकुर्वाणं। त्वामयजंतमित्यर्थः। दूणाशं दुःखेन नाशनीयं समं। अयं सर्वानुदात्तः सर्वशब्दपर्यायः। अयष्टॄन् सर्वान्। यद्वा सममेकोऽयोगेन अविशेषेण वा जहि। तेन किमपराद्धमित्यत आह यस्ते तव मयः। मय इति सुखनाम। तस्य सुखहेतुर्न भवति।

यो होमेन स्तुत्या वा न प्रीणाति तं जहि । किंचास्य वेदनं धनमस्मभ्यं ददि । देहि ॥ दद दान इत्यस्मादात्मयेन परस्मैपदं । छांदसः शपो लुक् ॥ सूरिश्चिदोहते । चिदेवार्थे । सूरिस्त्वव स्तोतैवोहते । वहति । प्राप्नोति धनं ॥

॥ अथ पंचमो ॥

आवो यस्यं द्विबर्हसोऽर्केषु सानुषगसंत् ।

आजाविंद्रस्येंदो प्रावो वाजेषु वाजिनं ॥ ५

आवं: । यस्यं । द्विऽबर्हस: । अर्केषु । सानुषक् ।

असंत् ।

आजौ । इंद्रस्य । इंदो इति । प्र । आवः । वाजेषु ।

वाजिनं ॥ ५

हे इंदो सोम तव यस्य द्विबर्हसः स्तोत्रद्वयोरुपरिद्विविध- परिदृढकर्मवतो यजमानस्यार्केषु मंत्रेषु सानुषक् सानुषंग: सातत्यमसत् । भवेत् । तमाव: । तं यजमानं रक्षसि तर्पयसि वा । यद्वा कर्मणि षष्ठी । यं द्वयो: स्थानयो: परिदृढं यमिंद्रं हे इंदो यदार्केषु सानुषगसत् भवे तदाव: । अरक्ष: । अतर्पयो वा । तस्यैवेंद्रस्याजौ संग्रामे हे सोम वाजिनं तथाबलवंतं तमिंद्रं वाजेषु बलेष्वन्नेषु वा निमित्तभूतेषु प्राव: । प्रकर्षेणारक्षय: । पानसमये तर्पयित्वा संग्रामसमये बलवर्धनेन जयप्राप्तप्राप्तधनतर्पणेन वारक्ष इत्यर्थ: ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यथा पूर्वेभ्यो जरितृभ्य इंद्र मयइवापो न तृष्यते बभूथ ।
तामनु त्वा निविदं जोहवीमि विद्यामेषं वृजनं
जीरदानुं ॥ ६

यथा । पूर्वेभ्यः । जरितृऽभ्यः । इंद्र । मयःऽइव ।
आपः । न । तृष्यते । बभूथ ।
तां । अनु । त्वा । निऽविदं । जोहवीमि । विद्याम ।
इषं । वृजनं । जीरऽदानुं ॥ ६

यथा पूर्वेभ्य इति षष्ठी व्याख्याता ॥
॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे एकोनविंशो वर्गः ॥

आ चर्षणिप्रा इति पंचर्चं त्रयोदशं सूक्तमागस्त्यमैंद्रं त्रैष्टुभं । आ चर्षणिप्राः पंचेत्यनुक्रमणिका । शौनकस्य तु स्तोमव्रवस्य विशेषविनियोगः । ऐंद्राणि त्रैष्टुभान्यमरुत्वतीयान्यावपेरन् । आ० ७. १२. । इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ चर्षणिप्रा वृषभो जनानां राजा कृष्टीनां
पुरुहूत इंद्रः ।
स्तुतः श्रवस्यन्नवसोप मद्रिग्युक्त्वा हरी वृषणा
याह्यर्वाङ् ॥ १

त्वां । चर्षणिऽप्राः । वृषभः । जनानां । राजा ।

कृष्टीनां । पुरुऽहूतः । इंद्रः ।

स्तुतः । श्रवस्यन् । अवसा । उप । मद्रिक । युक्त्वा ।

हरी इति । वृषणा । आ । याहि । अर्वाङ् ॥ १

अयमिंद्रश्चर्षणिप्राः । चर्षणयो मनुष्याः । तेषां धनादिना प्रीणयिता । जनानां सर्वेषां वृषभः कामानां वर्षिता । तथा कृष्टीनां । मनुष्यनामैतत् । मनुष्याणां राजा स्वामी पुरुहूतो बहुभिराहूतः । ईदृश इंद्रोऽस्मानाजानात्वागच्छतु वा । उत्तरार्द्धः परोक्षवादः । हे इंद्र स्तुतोऽस्माभिः श्रवस्यन् हविर्लक्षणान्नमिच्छन् अवसास्मद्रक्षणेन तर्पणेन वा युक्तः सन् मद्रिक् मदभिमुखमंचन् । वृषणा वर्षकौ युवानौ हरी अश्वौ युक्त्वा रथे योजयित्वार्वाङ् । अस्मदभिमुखमायाहि । आगच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ये ते वृषणो वृषभास इंद्र ब्रह्मयुजो वृषरथासो अत्याः ।

ताँ आ तिष्ठ तेभिरा याह्यर्वाङ् हवामहे त्वा सुत इंद्र

सोमे ॥ २

ये । ते । वृषणः । वृषभासः । इंद्र । ब्रह्मऽयुजः ।

वृषऽरथासः । अत्याः ।

तान् । आ । तिष्ठ । तेभिः । आ । याहि । अर्वाङ् ।
हवामहे । त्वा । सुते । इंद्र । सोमे ॥ २

हे इंद्र ते तव संबंधिनो वृषणो वर्षका युवानो वर्षणवंतो वा वृषभासः श्रेष्ठा ब्रह्मयुजः परिवृढेन मंत्रेण युज्यमाना वृषरथासो वर्षणरथवंतः । तत्र नियुक्ता इत्यर्थः । ईदृशा अत्या अश्वा ये संति तानातिष्ठ । आश्रय । आरोह । तेभिस्तैरर्वाङस्मदभिमुखमायाहि । आगच्छ । वयं च हे इंद्र सोमे सुते त्वा त्वां हवामहे । आह्वयामः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ तिष्ठ रथं वृषणं वृषा ते सुतः सोमः परिषिक्ता
मधूनि ।
युक्त्वा वृषभ्यां वृषभ क्षितीनां हरिभ्यां याहि प्रवतोप
मद्रिक् ।

आ । तिष्ठ । रथं । वृषणं । वृषा । ते । सुतः । सोमः ।
परिऽसिक्ता । मधूनि ।
युक्त्वा । वृषऽभ्यां । वृषभः । क्षितीनां । हरिऽभ्यां ।
याहि । प्रऽवता । उप । मद्रिक् ॥ ३

हे इंद्र त्वं रथमातिष्ठ । आश्रय यज्ञगमनार्थं । कीदृशं रथं । वृषणं । वर्षकं कामानां । किमर्थमिति चेत् उच्यते ।

नै तदर्थ वृषा वर्षकः सोमः सुतः। अभिषुतः। तथा मधूराणि घृतक्षीरादीनि परिषिक्ता। परितः सिक्तानि संपादितानि। यद्वा मधूनि मधुराः सोमरसाश्चमसेषु पूरिताः। आगमनप्रकारउच्यते। हे वृषभ वर्षकेंद्र वृषभ्यां वर्षकाभ्यां हरिभ्यां युक्ता रथं योजयित्वा क्षितीनां कर्मसु निवसतां यजमानानामस्माकमनुग्रहाय। क्षितीनां वृषभेति वा योज्यं। प्रवता वेगवता रथेन मद्रिक्। मदभिमुखमंचन्। मदाभिमुख्येनोपयाहि॥

॥ अथ चतुर्थी॥

अयं यज्ञो देवया अयं मियेध इमा ब्रह्माण्ययमिंद्र सोमः।
स्तीर्णं बर्हिरा तु शक्र प्र याहि पिबा निषद्य वि मुचा हरी इह॥ ४

अयं। यज्ञः। देवऽयाः। अयं। मियेधः। इमा।
ब्रह्माणि। अयं। इंद्र। सोमः।
स्तीर्णं। बर्हिः। आ। तु। शक्र। प्र। याहि। पिब।
निऽसद्य। वि। मुच। हरी इति। इह॥ ४

अहर्गणेषु मध्यमेष्वहःसु हारियोजनग्रहस्य याज्या। अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोम इति खंडे सूत्रितं। अयं यज्ञो देवया अयं मियेध इत्येतरेषु। आ० ६, ११,। इति॥ हे इंद्र अयं यज्ञो देवया देवान् गच्छन्भवति तथायं यज्ञो मियेधः। मेधः

यशुः । पशुर्वै मेध इति हि श्रुतिः । इमा इमानि ब्रह्माणि मंत्राः । अयं सुतः सोमः । स्तीर्णं बर्हि । आसनायास्तृता दर्भाः । एते पदार्थास्त्वदुचिता एवं संपादिताः । हे शक्र शक्रेंद्र तु पुनः किमत्युक्ते आ प्रयाहि । प्रकर्षेण शीघ्रमागच्छ । आगत्य च निषद्य बर्हिष्युपविश्य पिब सोमं । तदर्थमिहास्मिन्देवयजने हरी अश्वौ विमुच । वियोजय ॥ छांदसो शुमभावः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ओ सुष्टुत इंद्र याह्यर्वाङुप ब्रह्माणि मान्यस्य कारोः ।

विद्याम वस्तोरवसा गृणंतो विद्यामिषं वृजनं

जीरदानुं ॥ ५

ओ इति । सुऽस्तुतः । इंद्र । याहि । अर्वाङ् । उप ।

ब्रह्माणि । मान्यस्य । कारोः ।

विद्याम । वस्तोः । अवसा । गृणंतः । विद्याम । इषं ।

वृजनं । जीरऽदानुं ॥ ५

हे इंद्र सुष्टुतोऽस्माभिः सम्यक् स्तुतः सन् अर्वाङ् अस्मदभिमुखमायाहि । आगच्छैव । मा विलंबय । किमुद्दिश्य । मान्यस्य माननीयस्य कारोः स्तोतुर्होतुः कर्तुर्यजमानस्य वा ब्रह्माणि मंत्रानुप उपलक्ष्य । गृणंतः स्तुवंतोऽभिमतं प्रार्थयंतो वा वयमवसा त्वद्रक्षणेन रक्षिताः संतो वस्तोर्वस्तुं

सुखेन संस्रातुमहनि वा सर्वेष्वहःस्वप्नादिकं विश्राम । वमेमहि । विद्यामित्यादि व्याख्यातं ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे विंशो वर्गः ॥

यद्ध स्येति पंचर्चं चतुर्दशं सूक्तमागस्त्यमैंद्रं त्रैष्टुभं । यद्ध स्येत्यनुक्रमणिका । विशेषविनियोगः पूर्ववत् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यद्ध स्या त इंद्र श्रुष्टिरस्ति यया बभूथ जरितृभ्य ऊती ।
मा नः कामं महयंतमा धग्विश्वा ते अश्यां पर्याप
आयोः ॥ १

यत् । ह । स्या । ते । इंद्र । श्रुष्टिः । अस्ति । यया ।
बभूथ । जरितृऽभ्यः । ऊती ।
मा । नः । कामं । महयंतं । आ । धक् । विश्वा । ते ।
अश्यां । परि । आपः । आयोः ॥ १

हे इंद्र यत् यासौ प्रसिद्धा श्रुष्टिः सर्वत्र श्रूयमाणा सुखवृत्तिस्ते तवास्ति यया जरितृभ्यः स्तोतृभ्य ऊती ऊत्यै रक्षणाय बभूथ । समर्थो भवसि । सोऽस्माकं महयंतमस्मा-न्महतः कुर्वाणं काममभीष्टं मा धक् । मा धाक्षीः । ते तव संबंधीनि विश्वा सर्वाणि भोगजातान्याप आप्तव्यानि । यद्वा विश्वा सर्वा आप आप्ताः स्तुतय आयोर्मनुष्यस्यो-चिताः । पर्यश्यां । परितो व्याप्नुयां ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न घा राजेंद्र आ दंभन्नो या नु स्वसारा कृणवंत योनौ ।

आपश्चिदस्मै सुतुका अवेषन्गमन्न इंद्रः सख्या वयश्च ॥ २

न । घ । राजा । इंद्रः । आ । दभत् । नः । या ।

नु । स्वसारा । कृणवंत । योनौ ।

आपः । चित् । अस्मै । सुऽतुकाः । अवेषन् । गमत् ।

नः । इंद्रः । सख्या । वयः । च ॥ २॥

अयं राजा राजमान ईश्वरो वेंद्रो नोऽस्मदीयानि कर्माणि नादभत् । सर्वतो न हिंस्यात् । कानीति उच्यते । या यानि कर्माणि इष्ट्यादिरूपाणि स्वसारा परस्परं स्वसृभूते स्वयंसरणभूते अहोरात्रे । नु पूरणः । योनौ स्वकीये स्थाने कृणवंत ॥ द्विवचनस्थाने बहुवचनं ॥ कुरुतः ॥ कृवि हिंसाकरणयोश्च । धिन्विकृण्व्योरच्चेत्युप्रत्ययः । बहुलग्रहणाल्लुप ॥ तानींद्रोऽप्यनुजानात्वित्यर्थः । स्वसृभूतावध्वर्युयजमानौ वा कुरुतः । यद्वा स्वसारोऽंगुलयो योनौ फलोत्पादनस्थाने यज्ञे यानि कृतवंतस्तानीति योज्यं । किंच अस्मा इंद्राय सुतुका शोभनबलहंतृण्यापोऽप्कार्याणि हवींष्यवेषन् । व्याप्नुवंति । नोऽस्मभ्यमिंद्रः सख्या सख्यानि वयश्च प्रभूतमन्नं च गमत् । गमयतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

जेता नृभिरिंद्रः पृत्सु शूरः श्रोता हवं नाधमानस्य

कारोः ।

प्रभर्ता रथं दाशुषं उपाक उद्यंता गिरो यदि च

त्मना भूत् ॥ १

जेता । नृऽभिः । इंद्रः । पृत्ऽसु । शूरः । श्रोता ।

हवं । नाधमानस्य । कारोः ।

प्रऽभर्ता । रथं । दाशुषः । उपाके । उत्ऽयंता । गिरः ।

यदि । च । त्मना । भूत् ॥ १

अयमिंद्रः शूरो विक्रांतः सन् नृभिः संग्रामनेतृभिर्मरुद्भिः सहितः सन् पृत्सु संग्रामेषु जेता जयशीलः शत्रूणां तथा नाधमानस्य त्वदनुग्रहं याचमानस्य कारोः स्तोतुर्हवमाह्वानं श्रोता भवति । किंच यदि च यदा च त्मना आत्मनानन्य-प्रेरित एव गिरः स्तुतिरूपाणि वचांसि स्तोतृभ्योद्यंतोद्गमयिता भूत् । भवेत् । तदा दाशुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्योपाके । समीपनामैतत् । समीप एव यागदेशे रथं प्रभर्ता । सम्यक् प्रभरन्भवति ॥ जेतेत्यादिषु तृनंतेषु न लोकाव्ययेत्यादिना कर्मणि षष्ठीप्रतिषेधः ॥ यदा स्तुतिं श्रोतुमिच्छति तदा स्वयमेव शीघ्रं रथं धावयित्वा यागं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एवा नृभिरिंद्रः सुश्रवस्या प्रखादः पृक्षो अभि मित्रिणो भूत् ।

समर्य इषः स्तवते विवाचि सत्राकरो यजमानस्य शंसः ॥ ४

एव । नृऽभिः । इंद्रः । सुऽश्रवस्या । प्रऽखादः । पृक्षः । अभि । मित्रिणः । भूत् ।

सऽमर्ये । इषः । स्तवते । विऽवाचि । सत्राऽकरः । यजमानस्य । शंसः ॥ ४

अयमिंद्रो नृभिः कर्मनिर्वाहकैर्यजमानैर्दत्तं पृक्षो हविर्लक्षणमन्नं सुश्रवस्या शोभनान्नेच्छया सैक्कर्वा प्रखादः । प्रकर्षेण खादिता । एव एवं । एवमिव पूर्वं यथा तथैव मित्रिणः सहायवतोऽपि यजमानस्य शत्रूनभि भूत् । अभिभवति । यद्वा नृभिर्ऋत्विग्भिर्नेतृभिर्मरुद्भिः सहितोऽयमिंद्रः सुश्रवस्य प्रखादः सन्नेवमेव मित्रिणः ऋत्विग्रूपमित्रवतो यजमानस्यार्थं तदभिमतायाभिभूत् । अभीत्यनर्थकः । भवति । आभिमुख्येन वा भवति । तस्य हविः स्वीकृत्य तदभिमताय भवतीत्यर्थः । अथ तथाभूः सन् विवाचि विविधपरस्पराह्वानध्वनियुक्ते समर्ये संग्रामे विविधस्तोत्रशस्त्रध्वनियुक्ते समर्ये मर्त्ययुक्ते यज्ञे वा तन्निमित्तं यजमानस्य शंसः शंसकः सन् सत्राकरः फलानां सत्यकार्ययमिंद्र इषो हविर्लक्षणमन्नं स्तवते स्तौति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वया॑ व॒यं म॑घवन्निंद्र॒ शत्रू॑न॒भि ष्या॑म मह॒तो मन्य॑मानान् ।
त्वं त्रा॒ता त्वमु॑ नो वृ॒धे भू॑र्वि॒द्यामे॒षं वृ॒जनं॑ जी॒रदा॑नुं ॥ ५

त्वया॑ । व॒यं । म॒घ॒ऽव॒न् । इं॒द्र॒ । शत्रू॑न् । अ॒भि ।
स्या॒म॒ । म॒ह॒तः । मन्य॑मानान् ।
त्वं । त्रा॒ता । त्वं । ऊं॒ इति॑ । नः॒ । वृ॒धे । भूः॒ ।
वि॒द्याम॑ । इ॒षं । वृ॒जनं॑ । जी॒रऽदा॑नुं ॥ ५

हे मघवन् धनवन्निंद्र त्वया सहायेन वयं यजमानाः महतो मन्यमानान् अतिबलानस्मान् मन्यमानान् [illegible] भिष्याम । अभिभवितारो भवेम । हे इंद्र त्वं [illegible] वास्माकं रक्षकः । अतस्त्वमु त्वमेव नोऽस्माकं वृधे [illegible] वर्धनाय भूः । भव । विद्यामित्यादि गतं ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे एकविंशो वर्गः ॥

पूर्वीरहमिति षडृचं पंचदशं सूक्तं त्रैष्टुभं । उपांत्या बृहती । अत्र त्रयाणां ऋचानां लोपामुद्रागस्त्यतच्छिष्यैः दृष्टत्वात्त एवर्षयः । सूक्तप्रतिपाद्योऽर्थो रतिर्देवता । अत्रानुक्रमणिका । पूर्वीः षट् जायापत्योर्लोपामुद्राया अगस्त्यस्य च ऋचाभ्यां रत्यर्थं संवादं श्रुत्वांतेवासी ब्रह्मचर्यंत्ये दृचावपश्यदिति । विशेषविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा । लोपामुद्राह ॥

पूर्वीरहं शरदः शश्रमाणा दोषा वस्तोरुषसो जरयंतीः ।

मिनाति श्रियं जरिमा तनूनामप्यू नु पत्नीर्वृषणो

जगम्युः ॥ १

पूर्वीः । अहं । शरदः । शश्रमाणा । दोषाः । वस्तोः ।

उषसः । जरयंतीः ।

मिनाति । श्रियं । जरिमा । तनूनां । अपि ।

ऊं इति । नु । पत्नीः । वृषणः । जगम्युः ॥ १

हे अगस्त्य अहं लोपामुद्रा पूर्वीः शरदः पुरातनानसंख्यातान्संवत्सरान् दोषा रात्रीर्वस्तोरहानि तथा दिवं जरयंतीरुषस उषःकालांश्च ॥ सर्वत्रात्यंतकालसंयोगे द्वितीया ॥ अद्यतनकालपर्यंतं बहुसंवत्सरं कार्त्स्न्येन त्वच्छुश्रूषया शश्रमाणा श्रांताभूवं । इदानीं तु जरिमा जरा तनूनामंगानां श्रियं सौंदर्यं मिनाति । हिनस्ति । एवमपि नानुगृह्णासीत्यर्थः । अप्यू नु । अपिः संभावनायां । उ इत्यवधारणे । नु इति वितर्के । इदानीमपि किं संभावनीयं । लोके हि पत्नीः स्त्रियो वृषणः सेक्तारः पुरुषा जगम्युः । गच्छेयुः । संभोगं कुर्युः । अतो मां किमित्यवमन्यसे । इदानीमपि वा संभावयेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया। सा तस्यैवाह ॥

ये चिद्धि पूर्व ऋतसाप आसन्त्साकं देवेभिरवदन्नृतानि।

ते चिदवासुर्नह्यंतमापुः समू नु

पत्नीर्वृषभिर्जगम्युः ॥ २

ये। चित्। हि। पूर्वे। ऋतऽसापः। आसन्। साकं।

देवेभिः। अवदन्। ऋतानि।

ते। चित्। अव। असुः। नहि। अंतं। आपुः।

सं। ऊं इति। नु। पत्नीः। वृषऽभिः। जगम्युः ॥ २

हे पते अगस्त्य ये चिद्धि येऽपि तु पूर्वे पुरातना ऋतसापः सत्यस्य स्पर्शयितारो व्याप्नुवाना महर्षय आसन् ते देवेभिर्देवैः साकं सह ऋतानि सत्यवाक्यान्यवदन्। वदंति। ये महत्तपो यज्ञं वानुतिष्ठंति ते च देववाक्यानि देवस्तुतिरूपाणि वदंति। ते चित्। चिदप्यर्थे। ते चिदवासुः। अवक्षिपंति रेतः ॥ अस्तिरुपस्रष्टो विमोचने वर्तते ॥ ते नह्यंतमापुः। नहि ब्रह्मचर्यादेरंतं प्राप्नुवन्। ब्रह्मचर्यसंनिपितर्तुकालगमनमपि कुर्वंतीत्यर्थः। तस्मा पत्नीः पत्न्यश्च तपस्यमाना वृषभिर्भोगवर्षकैः पतिभिः सह समू नु जगम्युः। उ न्विति पूरणौ। संगच्छेरन्। अतस्त्वं कथं मां नानुभवसीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया। अगस्त्यस्तामाह ॥

न मृषा श्रांतं यदवंति देवा विश्वा इत्स्पृधो अभ्यश्नवाव।
जयावेदत्र शतनीथमाजिं यत्सम्यंचा मिथुनावभ्यजाव ॥ ३

न। मृषा। श्रांतं। यत्। अवंति। देवाः। विश्वाः।
इत्। स्पृधः। अभि। अश्नवाव।
जयाव। इत्। अत्र। शतऽनीथं। आजिं। यत्।
सम्यंचा। मिथुनौ। अभि। अजाव ॥ ३

भोः पते त्वया मया न मृषा श्रांतं। व्यर्थं नैव खिन्नमावाभ्यां। यत् यस्माद्देवा अवंति। रक्षंति तपोभिः प्रीता देवाः। विश्वाः सर्वाः स्पृधोऽभ्यश्नवाव। अभितो व्याप्नुयाव। अत्रास्मिन्संसारे शतनीथमपरिमितभोगप्राप्तिसाधनमाजिं प्राप्तिं परस्परं जयाव। जयलक्षणं सुरतसंग्रामं वा जयाव। यत् यदावां सम्यंचा सम्यक् परस्परं गच्छंतौ प्रजयंतौ वा मिथुना मिथुनौ स्त्रीपुरुषरूपौ संतावभ्यजाव। त्वं चाहमपि परस्परमभिजयावेत्येवं तयोक्तं संभोगं संभावयामास ॥

॥ अथ चतुर्थ्याप्यगस्त्य आह ॥

नदस्य मा रुधतः काम आगन्नित आजातो अमुतः
कुतश्चित्।
लोपामुद्रा वृषणं नी रिणाति धीरमधीरा धयति
श्वसंतं ॥ ४

नदस्यं। मा। रुधतः। कार्मः। आ। अगन्। इतः।

आऽजांतः। अमुतः। कुतः। चित्।

लोपांमुद्रा। वृषंणं। नि। रिणाति। धीरं। अधीरा।

धयति। श्वसंतं॥ ४

हे जाये नदस्य नदनस्य जपमन्द्रयितुर्जपाध्ययनकर्तुः। रुधतो रेतो निरुद्धब्रह्मचर्यमाश्रितस्य॥ उभे कर्मणि षष्ठी। उक्तलक्षणं मां काम आगन्। आगमत्॥ नदस्य मा रुधतः काम: आगमदिति निरुक्तं। ५. २.॥ अस्य हेतोरिति उच्यते। इतस्त्वत्संगमनिमित्तात् तथामुतो वसंतादिकालात् कुतश्चित्कारणादाजातः सर्वत उत्पन्नः। यद्वा इत एतल्लोकजनितादमुतो लोकांतरजनिताद्वा कुतश्चिन्निमित्तात्कात्। कथमिति उच्यते। इयं लोपमुद्रा वृषणं रेतसः प्रवर्तकं मां नीरिणाति। नितरां गच्छतु। किंच धीरं धीमतं नियमादविचालितं श्वसंतं महाप्राणं महाबलमधीरा कातरैषा योषिद्धयति। उपभुंक्तां॥

अथानयोर्दंपत्योः संभोगसंलापं श्रुत्वा तत्प्रायश्चित्तं चिकीर्षुरुत्तराभ्यामाह। अनयोर्विनियोगः शौनकेनोक्तः। इमं नु सोममित्येते द्वे ऋचौ प्रयतो जपन्। सर्वान्कामानवाप्नोति पापेभ्यश्च प्रमुच्यते। ऋग्वि० १. २६.। इति॥

॥ तयोर्मध्ये प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

इमं नु सोममंतितो हृत्सु पीतमुप ब्रुवे ।

यत्सीमागश्चकृमा तत्सु मृळतु पुलुकामो हि मर्त्यः ॥ ५

इमं । नु । सोमं । अंतितः । हृत्ऽसु । पीतं । उप ।

ब्रुवे ।

यत् । सीं । आगः । चकृम । तत् । सु । मृळतु ।

पुलुऽकामः । हि । मर्त्यः ॥ ५

उपेत्य मनसा प्राप्य प्रार्थयते। किं ब्रवीति। उच्यते। यदागो गुर्वी: कामप्रलापश्रवणविषयं पापं चकृम कृतवंतो वयं तत् तस्मादागसः स सोमः सु सम्यक् मृळतु। सुखयतु। पापजनितदुःखं मा करोत्वित्यर्थः। मत्कृतपापमनुभुज्यमानं प्रार्थनया कथं लुप्यत इत्यत आह। हि यस्मान्मर्त्यो मनुष्यः पुलुकामो बहुकामनावान्। अल्पेनैव कर्मणा बहुकामाना-कालयति। यस्मादेवं तस्मात्परिहरेत्यर्थः। यद्वायमपवर्जनी-यतया प्राप्यत इवेत्याह। पुरुकामो हि खलु मर्त्यः कामकृतः सन् कामेन निरुद्ध एव वर्तते। अतस्तयोरुक्तकोऽयुक्तः। तच्छ्रवणदोषोऽपि प्रामादिकोऽस्माकं प्राप्तेन सोमेन परिहर्तव्य इत्यर्थः। यद्वायं मंत्रश्चंद्रपरो व्याख्येयो मनसो-ऽभिमानित्वाच्च तस्य पापस्यापि मनस्येव संभावितत्वात्। अस्मिन्पक्षे हृत्सु पीतं हृदयस्थितमित्यर्थः। शिष्टं स्पष्टं ॥

॥ अथ विनियुक्तयोर्मध्ये द्वितीयया सूक्ते षष्ठ्यांतेवाख्याह ॥

अगस्त्यः खनमानः खनित्रैः प्रजामपत्यं
बलमिच्छमानः।
उभौ वर्णावृषिरुग्रः पुपोष सत्या देवेष्वाशिषो
जगाम ॥ ६

अगस्त्यः। खनमानः। खनित्रैः। प्रऽजां। अपत्यं।
बलं। इच्छमानः।
उभौ। वर्णौ। ऋषिः। उग्रः। पुपोष। सत्याः।
देवेषु। आऽशिषः। जगाम ॥ ६

अयमगस्त्यो महर्षिः खनित्रैः फलनोत्पादनसाधनैर्यज्ञस्तोत्रादिभिः खनमानः फलमभिमतमुत्पादयन् प्रजां प्रकर्षेण पुनःपुनर्जायमानमपत्यं कुलस्यापतनसाधनं पुत्रादिकं बलं चेच्छमानः सन्। यद्वा प्रजां भृत्यादिरूपां चेच्छन् ऋषिरतींद्रियद्रष्टा महानुभाव उग्र उद्गूर्णः संसारे संचरन्नप्यपापः सन्नुभौ वर्णौ वर्णौ वर्णनीयावाकारौ कामं च तपश्च पुपोष। सत्या आशिषो देवेषु देवेभ्यो जगाम। प्राप्नुवान्। यतोऽयं महानुभावस्तस्मात्पातीत्यर्थः ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ इति प्रथमे मंडले त्रयोविंशोऽनुवाकः ॥

अथ चतुर्विंशेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि। तत्र युवो रजांसीति दशर्चं प्रथमं सूक्तमागस्त्यं त्रैष्टुभं। तुभ्यादिपरिभाषयेदमादिसूक्तपंचकमाश्विनं। युवोर्दशाश्विनं वेत्यनुक्रमणिका। एतदादीनि तृतीयवर्जितानि पंच सूक्तानि प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्त्रैष्टुभे छंदसि विनियुक्तानि। अथाश्विन इति खंडे सूत्रितं। युवो रजांसीति पंचानां तृतीयमुद्धरेत्। आ० ४. १५। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

युवो रजांसि सुयमासो अश्वा रथो यद्वां पर्यर्णांसि
दीयत्।
हिरण्ययां वां पवयः प्रुषायन्मध्वः पिबंता उषसः सचेथे ॥१

युवोः। रजांसि। सुऽयमासः। अश्वाः। रथः। यत्। वां। परि। अर्णांसि। दीयत्।
हिरण्ययाः। वां। पवयः। प्रुषायन्। मध्वः। पिबंतौ। उषसः। सचेथे इति ॥ १

हे अश्विनौ युवोर्युवयोरश्वा रथवोढारो रजांसि रंजकान् लोकान् सुयमासः शोभननियमनाः। लोकत्रयसंचारिण इत्यर्थः। कदेत्याह। यत् यदा वां रथोऽर्णांस्यर्णोयाननभिमतदेशान् परिदीयत्। परिगच्छेत्। परितो गच्छति वा। तदेत्यर्थः॥ दीयतिर्गतिकर्मा दीयति तक्तीति तत्कर्मसु पाठात्॥ किंच (त्वदागमनकाले वां युवयोः)

पवयो यस्या रथनेमयो वा हिरण्मया हिरण्मयाः प्रुषायन्। प्रुष्णांत्यभिमतं। यद्वा हिरण्मयानि पवयो मधुपावाधि वां युवाभ्यामर्थाय। यस्मादेवं तस्माद्युवां मध्वो मदनो मधुसदृशस्य सोमरसस्य॥ कर्मणि षष्ठी॥ सोमरसं पिबंता-वास्वादयंतावुषस उषःसंबंधिनि काले सचेथे। यत्र संगच्छेथे अत्र क्रमो न विवक्षितः। उषःकाल एवागत्य मधुरं सोमरसं पिबतमित्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

युवमत्यस्यावं नक्षथो यद्विपत्मनो नर्यस्य प्रयंज्योः।

स्वसा यद्वां विश्वगूर्ती भराति वाजायेट्टे मधुपाविषे च ॥२

युवं। अत्यस्य। अव। नक्षथः। यत्। विऽपत्मनः।

नर्यस्य। प्रऽयंज्योः।

स्वसा। यत्। वां। विश्वगूर्ती इति विश्वऽगूर्ती। भराति।

वाजाय। ईट्टे। मधुऽपौ। इषे। च॥ २

हे अश्विनौ युवं युवां यदत्यस्यातनशीलस्य सततसंचारिणो विपत्मनो विविधगमनस्य विशिष्टगमनस्य वा नर्यस्य मनुष्याणां हितस्य प्रयज्योः प्रकर्षेण पूज्यस्य॥ एतानि कर्मनि षष्ठ्यंतानि॥ उक्तरूपं रथमव अवस्तात् तदुदयात्पूर्वं नक्षथः। व्याप्नुथो देवयजनं गंतुं। किंच यत् यदा हे विश्वगूर्ती सर्वैस्तुत्यौ सर्वोद्यमिनौ वा वां युवयोः स्वसा स्वसृस्थानीया स्वयंसारिणी वोषा भराति। पोषते। त्वदागमनाय

प्रभातं करोति। यद्वा हे मधुपौ मधुरस्य सोमरसस्य पातारौ युवां यजमानो वाजाय बलाय गमनाय वा इषे प्रभूतायान्नाय । स्तौति तदा रथं प्राप्नुथ इत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

युवं पयं उस्रियायामधत्तं पक्वमामायामव पूर्व्यं गोः ।
अंतर्यद्वनिनो वामृतप्सू ह्वारो न शुचिर्यजते हविष्मान् ॥ ३

युवं । पयः । उस्रियायां । अधत्तं । पक्वं । आमायां ।
अव । पूर्व्यं । गोः ।
अंतः । यत् । वनिनः । वां । ऋतप्सू इत्यृतऽप्सू ।
ह्वारः । न । शुचिः । यजते । हविष्मान् ॥ ३

हे अश्विनौ युवं युवामुस्रियायां। गोनामैतत्। भोगास्वादयित्र्यां गवि पयोऽधत्तं। अधारयतं। स्थापितवंतौ। तथामायामपक्वायां पक्वं परिपक्वं भोगयोग्यं गोसंबंधि दुग्धं पूर्व्यं पूर्वभवं तत्रैवोत्पन्नमेव अवस्तादधारयतं। गवि क्षीरमुत्पाद्य पुनर्भोगाय पृथक्कृतवंतावित्यर्थः। यत् यस्मात् हे ऋतप्सू सत्यस्वरूपौ यज्ञियहविर्भक्षयितारौ वा हे अश्विनौ वां वनिन उदकवत उदकोपलक्षितहविष्मतो यज्ञस्यांतर्मध्ये हविष्मान् प्रदेयहविष्कः तद्वान् शुचिः शुद्धो यजमानो यजते। पूजयति युवां। तस्मादेवमकुरुतं यद्वा यदेवं यजमानः करोति तदेत्यर्थः। तत्र दृष्टांतः। वनिनो वनसंबंधिवृक्षसमूहस्यांतर्मध्ये ह्वारो न। चोर इव। स यथा जागरूको वर्तते तथा यजमानोऽपीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

युवं ह घर्मं मधुमंतमत्रयेऽपो न क्षोदोऽवृणीतमेषे ।
तद्वां नरावश्विना पश्वइष्टी रथ्येव चक्रा प्रति यंति मध्वः ॥ ४

युवं । ह । घर्मं । मधुऽमंतं । अत्रये । अपः । न । क्षोदः । अवृणीतं । एषे ।
तत् । वां । नरौ । अश्विना । पश्वःऽइष्टिः । रथ्याऽइव । चक्रा । प्रति । यंति । मध्वः ॥ ४

अत्रेतिहासमाहुः । प्रवर्ग्येण प्रचरंतमत्रिं राक्षसास्तप्ते घर्मेऽपातयन् । स च तप्यमानोऽश्विनौ तुष्टाव । तौ च स्तुता ह्यष्टमनसावरक्षतामिति । अपरेऽत्त्री चितममपाययता-मित्याहुरिति । हे अश्विनौ युवं युवां मधुमंतं पयोघृत-रूपाभ्यां मधुभ्यां तद्वंतं घर्मं दीप्तं प्रवर्ग्यमेषे सौख्यमिच्छतेऽत्रय एतन्नाम्ने महर्षये क्षोदः क्षोदांसि क्षोद्यमानान्यपो न उदकानीवावृणीतं । अवारयतं । औष्ण्यं शैत्यसुखं कृतवंतौ । तप्तघर्मसकाशाद्रक्षितवानित्यर्थः । यद्वा अत्रये क्षोदः । उद-कनामैतत् । तत्स्थं शैत्यं लक्ष्यते । अपः क्षोदो न । अप इति षष्ठ्यर्थे द्वितीया । उदकानां शैत्यं यथा भवति तद्वत् । पक्षां-तरे तु घर्मं दीप्तमग्निं मधुमंतं कृत्वावृणीतं । सुखयतमित्यर्थः । तथा च मंत्रांतरं । तप्तं घर्ममोम्यावंतमत्रय इति । तस्मात् यस्मादेवं तस्मात् हे नरौ नेतारौ नराकारौ वाश्विना

अश्विनौ वां युवाभ्यां पश्वइष्टिः । पशुरित्यग्नेर्नाम । अग्निः पशुरासीदित्यादिश्रुतेः । यद्वा पशुप्रियत्वात्पशुरित्युच्यते । तस्याग्नेरिष्टिर्भवति । अग्नौ यागः सर्वो युष्मदर्थं प्रवर्तत इति शेषः । आश्विनं धूम्रललाममालभेत यो दुर्ब्राह्मणः सोमं पिपासेदित्यादिनाप्यश्विभ्यां पशुर्विहितः । तथा मध्वो मधुसदृशाः सोमरसा अपि युवाभ्यां प्रति यंति । अभिगच्छंति तत्र दृष्टांतः । रथ्येव चक्रा । रथसंबंधीनि चक्रा चक्राणीव । तानि यथा प्रवणादेशमभिगच्छंति तद्वत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ वां दानाय ववृतीय दस्रा गोरोहेण तौग्र्यो न जिव्रिः ।
अपः क्षोणी सचते माहिना वां जूर्णो वामक्षुरंहसो यजत्रा ॥ ५

आ । वां । दानाय । ववृतीय । दस्रा । गोः । ओहेन । तौग्र्यः । न । जिव्रिः ।
अपः । क्षोणी इति । सचते । माहिना । वां । जूर्णः । वां । अक्षुः । अंहसः । यजत्रा ॥ ५

हे दस्रा शत्रूणामुपक्षपयितारावश्विनौ वां युवयोर्दीयमानायास्मदभिमताय युवाभ्यां वाहयितुमाववृतीय । आवर्तयामि यागदेशं ॥ वृतेरंतर्भावितण्यर्थस्येदं ॥ केन साधनेनेति तदुच्यते । गोः स्तुतिरूपाया वाच ओहेन वहनेन साधनेन ।

यद्वा आवर्तनकाल उच्यते। गोर्गमत्वा उपसो यह्नेन। जिविर्जीर्णो जवयीत्वो वा तौग्रो न तुग्राख्यस्य राज्ञ: पुत्रो भुज्युरिव। स यथा शत्रुभि: संताड्य समुद्रे पातितो युवां परितोष्य स्वोद्धाराय स्वसमीपमानयत तद्वदित्यर्थ:। इममाख्यायिका तुग्रो ह भुज्युमंहस: पिपृथो मासत्या भुज्युमित्यादिषु प्रसिद्धा च। किमाश्चर्यमहमावर्तयामीति। किंतु अप: क्षोणी। अप इत्यंतरिक्षनाम। क्षोणीति पृथिवीनाम। द्यावापृथिव्यावपि वां युवयोर्महिना माहात्म्येन युवयो: प्रसादेन सर्वोपकारिण्याविति ख्यातिं सर्वप्रदेशव्यापित्वं वा सचते प्रत्येकं। यद्वा वां माहिन्ना यजमानो द्यावापृथिव्यौ सचते। किंच हे यजत्रा यष्टव्यौ प्रसादादयमविजूर्णो जरया जीर्णांग: सर्वंहस: पापाज्जरालक्षणादस्मुच्यामृश्चिरकालव्याप्तो दीर्घजीवी भूयात्। यद्वा हे यजत्रा वां प्रसादाज्जूर्णो जीर्णो यजमानोऽंहसो दुरितस्य हंतारिप उतालक्षणानि सोमरसरूपाण्युदकानि क्षोणी क्षोण्यां॥ समस्यर्थे प्रथमा। भूम्यां चिरकालमश्नुव्यात: सन् महिना माहात्म्येन सचते। द्वितीयो वामित्ययमादरार्थ:॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे त्रयोविंशो वर्ग:॥

॥ अथ षष्ठी॥

नि यद्युवेथे नियुत: सुदानू उप स्वधाभि: सृजथ: पुरंधिं।

प्रेषद्वेषद्वातो न सूरिरा महे ददे सुव्रतो न वाजं॥ ६

नि । यत् । युवेथे इति । निऽयुतः । सुदानू इति सुऽदानू ।

उप । स्वधाभिः । सृजथः । पुरंऽधिं ।

प्रेषत् । वेषत् । वातः । न । सूरिः । आ । महे । ददे ।

सुऽव्रतः । न । वाजं ॥ ६

हे सुदानू शोभनदानावश्विनौ यत् यदा नियुतोऽश्वान् नियुवेथे । नियुंजाथे । नियोजयथः । ताभिरश्वैर्यज्ञगमनाय संयुक्तौ भवथः । तदा स्वधाभिरन्नैस्तत्कारणैरुदकैर्वा पुरंधिं बहूनां धात्रीं इषि॑मप्युपसृजथः । एवं च सति सूरिः स्तोतायं यजमानो वातो न वायुरिव सहत् क्षिप्रं युवां प्रेषत् । तर्पयतु । वेषत् । व्याप्नोतु । कामयतां वा ॥ प्रीणा-तेर्वेतेश्च लेटि रूपे ॥ अनंतरं सुव्रतो न अतिप्रशस्तोऽश्वादिक-मैवानिव वाजमन्नं महे महत्त्वायायं यजमान आददे । आदत्ते । स्वीकरोति ॥ आङो दो नास्यविहरण इत्यात्मने-पदं । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । यद्वा ददसे र्लिटि रूपं ॥ स्वीकृत्य स्वमहत्त्वाय युवामेव तर्पयत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वयं चिद्धि वां जरितारः सत्या विपन्यामहे वि

पणिर्हितावान् ।

अधा चिद्धि ष्माश्विनावनिंद्या पाथो हि ष्मा

वृषणावंतिदेवं ॥ ७

वयं । चित् । हि । वां । जरितारः । सत्याः ।
विपन्यामहे । वि । पणिः । हितऽवान् ।
अध । चित् । हि । स्म । अश्विना । अनिंद्या । पाथः ।
हि । स्म । वृषणौ । अंतिऽदेवं ॥ ७

वयं चिद्धि वयमपि जरितारस्तव स्तोतारः सत्याः सत्यफलाः संतो विपन्यामहे । विविधं स्तुमः । पणिः पणाधारो द्रोणकलशो विहितवान् । स्थापितरसवानासीत् । यद्वा पणिर्वणिक् लुब्धकोऽयष्टा हितवान् नियतधनो धनाढ्योऽप्ययष्टा वि । वियुज्यतां ॥ उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ॥ अध अपि च चिद्धि स्म । एते त्रयः पूरणाः । हे अश्विनौ अनिंद्या । प्रशस्यनामैतत् । हे प्रशस्यौ वृषणा हे कामानां वर्षितारौ युवामंतिदेवं देवानामंतिके पाथः । सोमं पिबथः । यद्वा अंतिके वर्तमानं देवान्प्राप्नुवानं सोममिति योज्यं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

युवां चिद्धि ष्माश्विनावनु द्यून्विरुद्रस्य प्रस्रवणस्य सातौ ।
अगस्त्यो नरां नृषु प्रशस्तः काराधुनीव चितयत्सहस्रैः ॥ ८

युवां । चित् । हि । स्म । अश्विना । अनु । द्यून् ।
विऽरुद्रस्य । प्रऽस्रवणस्य । सातौ ।
अगस्त्यः । नरां । नृषु । प्रऽशस्तः । काराधुनीऽइव ।
चितयत् । सहस्रैः ॥ ८

हे अश्विनौ युवां। चित्तिं चेति वयः पूरवा यथा। यथा पूर्वं प्रतिदिनं विवद्रस्य विशिष्टोष्णरूपद्रुःखंद्रावयस्य विविधरोरुयमाणाद्द्रवणावतो वा प्रस्रवणस्य हव्युदकसंप्लायस्य सातौ लाभे निमित्तभूते सत्यगस्त्य एतन्नामा महर्षिर्नरां नेतृणां कर्मनिर्वाहकानां मनुष्याणां न्तेषु येषु तादृशा मनुष्याः संति तेषु प्रशस्तः प्रशस्यतरोऽयं सहस्रैरपरिमितैः स्तोत्रैश्चितयत्। चेतयति स्तुत्या प्रबोधयति। तत्र दृष्टांतः। काराधुनीव। कारा शब्दः। तस्य धूनयितोत्पादयिता शंखादिः स इव। यद्वैतदप्यगस्त्यविशेषणं। कारः शब्दयिता स्तोत्रादिः। तस्य धुनिः कंपयिता प्रेरक इव। इवेति संप्रत्यर्थे। अस्त्युपमार्थस्य संप्रत्यर्थे प्रयोग इति निरुक्तं॥

॥ अथ नवमी॥

प्र यद्वहेथे महिना रथस्य प्र स्यंद्रा याथो मनुषो न होता।

धत्तं सूरिभ्य उत वा स्वश्व्यं नासत्या रयिषाचः स्याम॥ ९

प्र। यत्। वहेथे इति। महिना। रथस्य। प्र। स्यंद्रा। याथः। मनुषः। न। होता।

धत्तं। सूरिऽभ्यः। उत। वा। सुऽअश्व्यं। नासत्या। रयिऽसाचः। स्याम॥ ९

हे अश्विनौ युवां रथस्य गमनसाधनस्य महिना महत्त्वेन यत् यस्मात्प्रवपेथे। धारयथो यज्ञं। यद्वा रथस्य स्वर्गगमनसाधनस्य यागस्य धुरं वहतः। तथा हे स्यंद्रा स्यंदनशीलौ युवां याथः। गच्छथः। स्वस्थानं यज्ञारंभ आगच्छथः यज्ञसमाप्तौ पुनर्गच्छथश्च। तत्र दृष्टांतः। मनुषो होता मनुष्यस्य यजमानस्य होता यथा यज्ञमारंभ आगच्छति कर्मणि निवृत्ते पुनरपगच्छति तद्वत्। आगमनसमये सूरिभ्यः स्तोतृभ्यो धत्तं। धारयतं फलं। उत वा स्वश्व्यं शोभनाश्वसमूहं धत्तं। नासत्या। सत्सु भवौ सत्यौ। न असत्यौ नासत्यौ। हे तादृशौ त्वदनुग्रहाद्रयिसाचो धनसमवायिनः स्याम। भवेम॥

॥ अथ दशमी ॥

तं वां रथं वयमद्या हुवेम स्तोमैरश्विना सुविताय नव्यं।
अरिष्टनेमिं परि द्यामियानं विद्यामेषं वृजनं
जीरदानुं॥ १०

तं। वां। रथं। वयं। अद्य। हुवेम। स्तोमैः।
अश्विना। सुविताय। नव्यं।
अरिष्टऽनेमिं। परि। द्यां। इयानं। विद्याम। इषं।
वृजनं। जीरदानुं॥ १०

हे अश्विना हे अश्विनौ वां युवयोः संबंधिनं शीघ्रगमनेन स्तुत्यं रथं वयमगस्त्या अद्यास्मिन् सुत्येऽहनि हुवेम।

आह्वयेम । केन साधनेनेति उच्यते । स्तोमैः स्तोत्रैः । किमर्थं । सुविताय । सुष्टु प्राप्तये । कीदृशं । नव्यं । स्तुत्यं नूतनं वा । तथारिष्टनेमिं । अहिंसितचक्रवलयं द्यां परीयानं द्युलोकस्य परितो गच्छंतं । विद्यामेत्यादि गतं ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे चतुर्विंशो वर्गः ॥

कदु प्रेष्ठाविति नवर्चं द्वितीयं सूक्तमागस्त्यं त्रैष्टुभमाश्विनं । कदु नवेत्यनुक्रांतं । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोगः पूर्वसूक्त एवोक्तः ।

॥ तत्र प्रथमा ॥

कदु प्रेष्ठाविषां रयीणामध्वर्यंता यदुन्निनीथो अपां ।
अयं वां यज्ञो अकृत प्रशस्तिं वसुधिती अवितारा जनानां ॥ १

कत् । ऊं इति । प्रेष्ठौ । इषां । रयीणां । अध्वर्यंता ।
यत् । उत्ऽनिनीथः । अपां ।
अयं । वां । यज्ञः । अकृत । प्रऽशस्तिं । वसुधिती इति वसुऽधिती । अवितारा । जनानां ॥ १

हे अश्विनौ प्रेष्ठौ प्रियतमौ वां युवां कदु कदा भविष्यति इषामिष्यमाणानामन्नानां । कर्मणि षष्ठी । अन्नानि धनानि चोन्निनीथः । ऊर्ध्वं प्रापयथः । अध्वर्यंताध्वरं । पारयितुमिच्छंतौ युवामपां वृष्ट्युदकानां वृष्ट्युदकानि चोन्निनीथः ।

अतक्रूऽश्मवः प्रापयथ इति यत् तत् कदा। कस्मादेवमुच्यत इति उच्यते। अयं यज्ञोऽस्माभिरनुष्ठीयमानो वां युवयोरेव प्रशस्तिं प्रशंसां स्तु...त। करोति। यद्वा शंसनीयानि शस्त्राणि युवामेव प्रशंसतीत्यर्थः। यस्मादेवं तस्मात् हे वसुधिती वसुनो धनस्य धातारौ वस्तव्यकर्माणौ तथा हे जनानामविता रावृक्तलक्षणौ युवां कदाम्नानां धनानां च दातारौ भवथ इति॥

॥ अथ द्वितीया॥

आ वामश्वासः शुचयः पयस्पा वातरंहसो

दिव्यासो अत्याः।

मनोजुवो वृषणो वीतपृष्ठा एह स्वराजो

अश्विना वहंतु॥ २

आ। वां। अश्वासः। शुचयः। पयःऽपाः।

वातऽरंहसः। दिव्यासः। अत्याः।

मनःऽजुवः। वृषणः। वीतऽपृष्ठाः। आ। इह।

स्वऽराजः। अश्विना। वहंतु॥ २

अश्विनौ शोभनाश्वयुक्तौ वां युवामश्वासो युष्मदीया इहास्मिन्यज्ञ आवहंतु प्रापयंतु। अवशिष्टान्यश्वविशेषणानि। कीदृशास्ते। शुचयः शुद्धा दीप्ता वा पयस्पा उदकस्य पातारः। वातरंहसो वायुवेगाः दिव्या दिविभवाः। अत्या

अतनशीलाः । मनोजुवो मनोजवाः । वृषणो वर्षका युवाम् इत्यर्थः । वीतपृष्ठाः कांतपृष्ठा वपुष्मंत इत्यर्थः । स्वराजः स्वयमेव राजमानाः । ईदृशा भवंतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वां रथोऽवनिर्न प्रवत्वान्त्सृप्रवंधुरः सुवितायं गम्याः ।
वृष्णः स्थातारा मनसो जवीयानहंपूर्वो यंजतो
धिंष्ण्या यः ॥ ३

आ । वां । रथः । अवनिः । न । प्रवत्वांन् ।
सृप्रऽवंधुरः । सुवितायं । गम्याः ।
वृष्णः । स्थातारा । मनसः । जवीयान् । अहंऽपूर्वः ।
यजतः । धिष्ण्या । यः ॥ ३

पूर्वमंत्रेऽश्वव्याजेनाश्विनोरागमनमुक्तं । अनेन रथव्याजेनोच्यते । हे धिष्ण्या उन्नतस्थानार्हौ स्थातारा स्वरथाधिष्ठानौ वां युवयोर्यो रथोऽस्ति स सुविताय शोभनफलाया गम्याः । अस्मद्यज्ञमागच्छतु । पुरुषव्यत्ययः । कीदृशो रथ इति स विशेष्यते । अवनिर्न प्रवत्वान् भूमिरिवात्यंतविस्तारवान् । सृप्रवंधुरो विस्तीर्णपुरोभागः । वृष्णो वर्षकस्याश्वस्य मनसोऽपि जवीयान् मनोवेगवानित्यर्थः । अहंपूर्वोऽहंकारपूर्वो मनसो वाल्पदारः । यजतो यष्टव्यः । ईदृशो रथ आगच्छतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इहेह जाता समवावशीतामरेपसा तन्वा३ नामभि स्वैः।
जिष्णुर्वामन्यः सुमखस्य सूरिर्दिवो अन्यः सुभगः पुत्र ऊहे ॥ ४

इहऽइह। जाता। सं। अवावशीतां। अरेपसा।
तन्वा। नामऽभिः। स्वैः।
जिष्णुः। वां। अन्यः। सुऽमखस्य। सूरिः। दिवः।
अन्यः। सुऽभगः। पुत्रः। ऊहे ॥ ४

हे अश्विनौ युवां समवावशीतां। सम्‌ सम्यग्वा पुनःपुनः स्तुयेथे कामयेथां वा यज्ञं॥ पुरुषव्यत्ययः॥ कीदृशौ युवां। इहेह जाता। उभाभ्यामिहशब्दाभ्यां मध्यमोत्तमस्थाने उच्यते। तयोः संभूतौ चंद्रसूर्यावेति यावत्। सूर्याचंद्रमसावित्येक इति निरुक्तं। अरेपसा अपापौ। आथर्वणस्य गुरोः शिरश्छेदनादिना पापलेपरहिताविति भावः। आथर्वणायाश्विना दधीचेऽश्व्यं शिरः प्रत्यैरयतमित्यादिमंत्रवर्णात्। केन हेतुनेति उच्यते। तन्वा शरीरेण शरीरसौंदर्येण निमित्तेन स्वैर्नामभिः स्वीयैर्नामभिः प्रसिद्धैरश्विनौ नासत्यावित्यादिभिरपि। रमणीयशरीरवत्त्वान्महिमोपेतनामवत्त्वाच्च हेतोः संस्तूयेथे इत्यर्थः। यद्वा अरेपसा तन्वेति योज्यं। उक्तप्रकारेण गुरुशिरश्छेदादप्यपापेन शीर्षेण ताहशच्छ-

स्थापनेनेति यावत् । किंच वां युवयोरन्य एको मध्यमस्थान्तरीक्षस्य पुत्रस्थानीयः सोमो जिष्णुर्जयशीलः सुमखस्य शोभनयज्ञः सूरिः प्रेरयिता सन् ऊहे वहति विश्वं जगद्धारयति । चंद्रात्मनस्तस्योदये सति ह्योषधिवनस्पत्यादयो वर्धंते । अन्योऽपरः उत्तमस्थाने दिवो द्युलोकस्य पुत्रः पुत्रस्थानीय आदित्यः सुभगः शोभनरश्मिरूपधन ऊहे । वहति । इत्थमेवं पृथक् जगन्निर्वाहको महानुभावौ युवां सह स्तूयेथे । अत्र निरुक्तं । इहेह जातौ संस्तूयेथे पापेनालिप्यमानया तन्वा नामभिश्च स्वैर्जिष्णुर्वामन्यः सुमहतो बलस्येरयिता मध्यमो दिवोऽन्यः सुभगः पुत्र उच्यत आदित्यः । नि० १२.२. । इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र वां निचेरुः ककुहो वशाँ अनु पिशंगरूपः सदनानि गम्याः ।
हरी अन्यस्य पीपयंत वाजैर्मथ्रा रजांस्यश्विना वि घोषैः ॥ ५

प्र । वां । निऽचेरुः । ककुहः । वशान् । अनु । पिशंगऽरूपः । सदनानि । गम्याः ।
हरी इति । अन्यस्य । पीपयंत । वाजैः । मथ्रा । रजांसि । अश्विना । वि । घोषैः ॥ ५

हे अश्विना अश्विनौ वां युवयोर्मध्येऽन्यस्यैकस्य ककुहः श्रेष्ठः पिंशंगरूपो हिरण्यरूपः पीतवर्णो वा बहुभिरश्वाद्यवयवैर्निरूप्यमाणो वा रथो वशाननु कामाननुलक्ष्य यथाकामं। अस्मद्यज्ञागमनेच्छयेत्यर्थः। यद्वा वशान् स्वधीनाः ककुहे दिशा दिगंतरालानुक्रमेण नीचैरुच्चैश्चरन् स्वस्थानाद्देवयजनमुखं गच्छन् सदनान्यस्मद्यागगृहाणि प्रगम्याः। प्रकर्षेण गच्छतु। पुरुषव्यत्ययः। अत्र यद्यप्यन्यस्येति नोक्तं तथाप्युत्तरवाक्ये अथोक्तत्वादत्रापि लभ्यते। अन्यस्य युवयोरन्यतमस्य हरी अश्वौ रजांसि लोकाः। अत्र लोकशब्दो जनवाचकः। ते यजमानरूपा जना इत्यर्थः। ते च मथा प्रमाथनेन लोडनेन निष्पादितैर्भर्जैर्भैरामिक्षादिरूपैर्घोषैः स्तुतिभिश्चाह्वानादिशब्दैर्विशिष्टैर्वा पीपयंत॥ आप्याययंति॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे पंचविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

प्र वां शरद्वान्वृषभो न निष्षाट् पूर्वीरिषश्चरति मध्व इष्णन्।

एवैरन्यस्य पीपयंत वाजैर्वेषंतीरूर्ध्वा नद्यो न आगुः॥ ६

प्र। वां। शरत्ऽवान्। वृषभः। न। निष्षाट्। पूर्वीः।

इषः। चरति। मध्वः। इष्णन्।

एवैः। अन्यस्य। पीपयंत। वाजैः। वेषंतीः।

ऊर्ध्वाः। नद्यः। नः। आ। अगुः॥ ६

हे अश्विनौ युवयोरन्यतमो मध्यमस्थानः शरद्वान् शरनवान् मेघवृक्षपर्वादीनां विशरणवान्। अथवा बहुसंवत्सरः पूर्वतनो नित्य इत्यर्थः। वृषभो न। वर्षितेवेंद्रः। स इव शत्रूणां निष्षाट् निःसारयिताऽसन् पूर्वीर्बह्वीः पुरातनीर्वेषोऽन्नानि सस्यादीन्युद्दिश्य प्रचरति। प्रकर्षेण गच्छति। मध्यमस्थानश्चंद्र इति पक्षे शरद्वान् शरत्कालवान्। तस्मिन् ऋतौ हि चंद्र संनद्धो भवति। तेन च तृणगुल्मोषध्यादीनि वर्धंते। स किमर्थमेवं करोतीति उच्यते। मध्वः इष्णन् मधुनो मधुसदृशस्य हविषः॥ कर्मणि षष्ठी॥ हविरिच्छन्। तदर्थमेवं करोति। तथान्यस्योत्तमादित्यस्यैवैः कामैर्गमनैर्वा निमित्तभूतैः पोषयंत। आप्यायंति हविर्भिर्यजमानाः। तुष्टेन तेन प्रेरिता वेषंतीर्व्याप्नुवंतीरद्वा उवता उत्तीरा नद्यो न नदनशीला यथा नोऽस्मदर्थमागुः। आगच्छंति॥

॥ अथ सप्तमी ॥

असंजि वां स्थविरा वेधसा गीर्बाळ्हे अश्विना त्रेधा
क्षरंती।
उपस्तुताववतं नाधमानं यामन्नयामञ्छृणुतं हवं मे ॥ ७

असंजि। वां। स्थविरा। वेधसा। गीः। बाळ्हे।
अश्विना। त्रेधा। क्षरंती।
उपऽस्तुतौ। अवतं। नाधमानं। यामन्। अयामन्।
शृणुतं। हवं। मे॥ ७

हे वेधसा विधातारावश्विनौ वां युवयोर्वीड्वे दृढे स्थैर्ये निमित्तभूते सति गीः स्तुतिरूपा वाक् असर्जि। सृज्यते। कीदृशी सा। स्थविरा। अत्यंतं स्थिरा नित्या वेदमयी। त्रेधा मंत्रादिभेदेन त्रिप्रकारा चरंति युवां गच्छंती। ईदृशी स्तुतिः कृतेत्यर्थः। तथोपस्तुतौ संतौ नाधमानमभिमतफलं याचमानमवतं। रक्षतं तर्पयतं वा। किंच यामन् गमनेऽयामन् अगमने च हवमाह्वानं शृणुतं॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत स्या वां रुशतो वप्सो गीस्त्रिबर्हिषि सदसि
पिन्वते नॄन्।
वृषा वां मेघो वृषणा पीपाय गोर्न सेके मनुषो
दशस्यन्॥ ८

उत। स्या। वां। रुशतः। वप्सः। गीः।
त्रिऽबर्हिषि। सदसि। पिन्वते। नॄन्।
वृषा। वां। मेघः। वृषणा। पीपाय। गोः। न।
सेके। मनुषः। दशस्यन्॥ ८

हे अश्विनौ वां युवयो रुशतो दीप्तस्य वप्सो रूपस्येव वपुषो वा स्यात्प्यायित्री गीः स्तुतिवाक् त्रिबर्हिषि त्रिधास्तीर्णबर्हिष्के सदसि यागसदने नॄन् कर्मनेतॄनस्मान्पिन्वते। आप्याययति आप्याययतु धोचितप्रदानादिना। केन

प्रकारेण उच्यते । हे वृषणा वर्षितारौ कामानां वां युवयो स्वभूतो मेघः सेक्ता जलदः प्रदानविशेषो वा वृषा वर्षकः सन् :मनुषो मनुष्यान् प्रति दशस्यन् प्रयच्छन् पीपाय । आप्याययति । आप्यायने दृष्टांतः । गोर्न सेके । उदकसेक इव । सेचनात्मके उदकमिव । तद्यथाप्याययति तद्वदित्यर्थः । यद्वा नेति संप्रत्यर्थे । गोरुदकस्य सेके निमित्तभूते सति पीपायेति संबंध ॥

॥ अथ नवमी ॥

युवां पूषेवाश्विना पुरंधिरग्निमुषां न जरते हविष्मान् ।

हुवे यद्वां वरिवस्या गृणानो विद्यामेषं वृजनं

जीरदानुं ॥ ९

युवां । पूषाऽइव । अश्विना । पुरंऽधि । अग्निं । उषां ।

न । जरते । हविष्मान् ।

हुवे । यत् । वां । वरिवस्या । गृणानः । विद्याम ।

इषं । वृजनं । जीरऽदानुं ॥ ९

हे अश्विनौ युवां पुरंधिर्बहुप्रज्ञः पूषेव पोषक इव हविष्मान् हविर्युक्तो जरते । स्तौति । यद्वा पुरंधिर्बहूनां धारयित्री पूषेव पृथिवीव ॥ द्वितीयार्थे प्रथमा ॥ सा यथा स्तौति तद्वत् । किमिव । अग्निमुषां न । अग्निमुषसं च यथा तथा युवामपि । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेयमुषस्यदा

र्भयोरुभयोरपि सद्भावादिति भावः । कद्रेत्याह । यत् यदा वरिवस्या वरिवस्यया परिचर्यया युक्तो स्थान: । स्तोता स्तौति तदा यजमानोऽपि जरत इत्यर्थ: । विश्वामित्यादि गतं ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे षड्विंशो वर्गः ॥

अभूदिदमित्यष्टर्चं तृतीयं सूक्तमाश्विनं जागतं । अव विदमिति षष्ठी तद्यां नरा नासत्यावित्यष्टमी चोभे त्रिष्टुभौ । अभूदिदमष्टौ षष्ठ्यंत्ये त्रिष्टुभावित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्जागते छंदस्यस्य विनियोगः । तथा च सूत्रितं । अभूदिदं यो वां परिज्मेति तीणि । आ॰ ४.१५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अभूदिदं वयुनमो षु भूषता रथो वृषण्वान्मदता मनीषिणः ।
धियंजिन्वा धिष्ण्या विश्पलावसू दिवो नपाता सुकृते शुचिव्रता ॥ १

अभूत् । इदं । वयुनं । ओ इति । सु । भूषत । रथः । वृषण्ऽवान् । मदत । मनीषिणः ।
धियंऽजिन्वा । धिष्ण्या । विश्पलावसू इति । दिवः । नपाता । सुऽकृते । शुचिऽव्रता ॥ १

हे मनीषिणो मनस्विनो मेधाविन ऋत्विजः। अस्माक- मिदं वयुनं प्रज्ञानमभूत्। उत्पन्नं। कीदृशं तदिति उच्यते। वृषणवान् अभिमतवर्षणवान् रथोऽश्विनोः संबंधी गमन- साधनो रथ आगत इति शेषः। तस्मादश्विनावां सु भूषत्। आ इति निपातद्वयसमुदायात्मक एको निपातः। सुष्ठाभूषत। अभिमुखा भवत स्तोतुं। तादृशौ महानुभावा- वश्विनौ मदत॥ अंतर्भावितण्यर्थोऽयं॥ मदयत संभावयत। अश्विनौ विशिष्येते। सुक्षते सुष्ठु क्षतवते मह्यं धियंजिन्वा कर्मणो बुद्धेर्वा प्रीणयितारो धिष्ण्या धिषणार्हौ स्तुत्यौ विश्पलावसू विशां प्रजानामस्माकं पालयितृधनौ। विश्पल- ख्यायाश्छिन्नजंघाया हिरण्मयजंघाप्रदानेन यथाभूतौ। सद्यो जंघामायसीं विश्पलाया इत्यादिनिगमः। दिव आदित्यस्य नपाता नप्तारौ वा। शुचिव्रता दीप्तकर्माणौ। ईदृशावश्विनौ मदत॥

॥ अथ द्वितीया॥

इंद्रतमा हि धिष्ण्या मरुत्तमा दस्रा दंसिष्ठा रथ्या

रथीतमा।

पूर्णं रथं वहेथे मध्व आचितं तेन दाश्वांसमुप याथो

अश्विना॥ २

इंद्रऽतमा। हि। धिष्ण्या। मरुत्ऽतमा। दस्रा।

दंसिष्ठा। रथ्या। रथिऽतमा।

पूर्णं। रथं। वहेथे इति। मध्वः। आऽचितं। तेन।

दाश्वांसं। उप। याथः। अश्विना॥ २

हे अश्विनौ युवामिंद्रतमा हि। ईश्वरतमौ खलु। एवं प्रतिविशेषणं हिः संबंध्यः। तथा धिष्ण्या स्तुत्यार्हौ मरुत्तमा मरुद्वेगगामिनौ मितरागिणौ मितराविणौ वा। दस्रा उपक्षपयितारौ शत्रूणां। दंसिष्ठा अतिशयकर्माणौ। रथ्या रथार्हौ रथवंतौ। यद्वा रथिनो नेतारः। तेषां श्रेष्ठौ। रथीरध्वराणामिति नेतृपरतया व्याख्यातत्वात्। ईदृशौ युवां मध्वो मधुरस्योदकस्याज्यस्य वा पूर्णं पूरितमाचितं सर्वतः सनद्धं रथं वहेथे। नयथः। तेनोक्तगुणविशिष्टेन रथेन हे अश्विना अश्विनौ उक्तगुणविशिष्टौ संतावुपयाथः। यज्ञमभिप्राप्नुथः॥

॥ अथ तृतीया ॥

किमत्र दस्रा कृणुथः किमासाथे जनो यः

कश्चिदहविर्महीयते।

अति क्रमिष्टं जुरतं पणेरसुं ज्योतिर्विप्राय कृणुतं

वचस्यवे॥ ३

किं। अत्र। दस्रा। कृणुथः। किं। आसाथे इति।

जनः। यः। कः। चित्। अहविः। महीयते।

अति । क्रमिष्टं । जुरतं । पणेः । असुं । ज्योतिः ।

विप्राय । कृणुतं । वचस्यवे ॥ ३

हे अश्विना उपजपयितारौ युवामतास्मिन्मनुष्ये किं कृणुथः । कुरुथः । हविषोऽभावादिति भावः । तत्रैव किमासाथे । किं तिष्ठथः । अत्रेत्युक्तं कुत इत्याह यः कश्चिज्जनो अन्यथान् अहविर्यागार्थपयोरहितो महीयते पूज्यते । स्वयं न युष्मान् पूजयति । तं जनमतिक्रमिष्टं । पराभूय तिष्ठतं । न केवल-मतिक्रममात्रं किंतु पणेर्वणिग्भूतस्य लुब्धकस्यायष्टुस्तस्यासुं प्राणं जुरतं । अहिंसिष्टं । अजीजनतं । विप्राय मेधाविने वचस्यवे वचसः स्तोत्ररूपस्य युवाभ्यामिच्छते मह्यं ज्योतिः । कृणुतं । युष्मद्भजनविषयज्ञानं कुरुतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

जंभयतमभितो रायतः शुनो हतं मृधो

विदथुस्तान्यश्विना ।

वाचंवाचं जरितू रत्निनीं कृतमुभा शंसं

नासत्यावतं मम ॥ ४

जंभयतं । अभितः । रायतः । शुनः । हतं । मृधः ।

विदथुः । तानि । अश्विना ।

वाचंऽवाचं । जरितुः । रत्निनीं । कृतं । उभा । शंसं ।

नासत्या । अवतं । मम ॥ ४

हे अश्विनौ रायतो निंदितं शब्दयतोऽस्मान् हंतुमागच्छतो वा शुनः श्वसदृशानभितो जंभयतं । नाशयतं । तथा मृधस्तेषां संग्रामान् संग्रामं कुर्वतो वा हतं । मारयतं तानि हननोपायान्विदथुः । जानीथः । किंच जरितुर्युष्मान् स्तोतुर्वाचं वाचं तां तां स्तुतिलक्षणां वाचं रत्निनीं कृतं । सर्वामपि स्तुतिं रमणीयफलवतीं कुरुतं । हे नासत्या सत्यभूतौ युवामुभा उभौ मम मदीयां शंसं स्तुतिमवतं । रक्षतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

युवमेतं चक्रथुः सिंधुषु प्लवमात्मन्वंतं पक्षिणं
तौग्र्याय कं ।
येन देवत्रा मनसा निरूहथुः सुपप्तनी पेतथुः
क्षोदसो महः ॥ ५

युवं । एतं । चक्रथुः । सिंधुषु । प्लवं । आत्मन्ऽवंतं ।
पक्षिणं । तौग्र्याय । कं ।
येन । देवऽत्रा । मनसा । निःऽऊहथुः । सुऽपप्तनि ।
पेतथुः । क्षोदसः । महः ॥ ५

हे अश्विनौ युवं युवां सिंधुषु समुद्रोदकेष्वेतं प्लवं प्रसिद्धं प्लुतिसाधनं प्लवं नावमात्मन्वंतं दाढ्यवंतं पक्षिणं पक्षवद्गतिसाधनरथवंतं तौग्र्याय तुग्रनाम्नो राज्ञः पुत्राय भुज्युनाम्ने

राज्ञे कं सुखकरं चक्रथुः। तौग्र्यो भुज्यू राजा समुद्रवर्ती ससेनः परचक्रं प्रमथितुं प्रस्थितः। तं प्रतीपवलान्यागत्या-पातयन्। स च पश्चादफलकाराश्विनौ स्तुत्वा स्वात्मानं ररक्षेत्ययमितिहासो बहुधा पूर्वं प्रपंचितः। यद्वा कमिति पदम्। तस्य जलसंचारिरथस्य सहायभूतानश्वान् रथा-हीनकृतमित्यर्थः। अयमर्थस्तु तमूहथुर्नौभिश्चतस्रो नाव-स्तिसृभी रथैरित्यादिमंत्रांतरेषु प्रसिद्धः। येन सुसहस्तेन ध्रुवेण देवता देवेषु मध्ये मनसानुग्रहयुक्तया बुद्ध्या। येन मनसेति वा योज्यं। निरूहथुः। निर्गमनं कुरुथः। तथा सुपप्तनि शोभनपतनं यथा भवति सुपप्तनी वा युवां महो महतः क्षोदसः उदसः। उदकनामैतत् उदकादुत्पेतथुः। पतथ उत्तरीठं॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे सप्तविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

अवविद्धं तौग्र्यमप्स्व१ंतरनारंभणे तमसि प्रविद्धं।
चतस्रो नावो जठलस्य जुष्टा उदश्विभ्यामिषिताः
पारयंति॥ ६

अवऽविद्धं। तौग्र्यं। अप्ऽसु। अंतः। अनारंभणे।
तमसि। प्रऽविद्धं।
चतस्रः। नावः। जठलस्य। जुष्टाः। उत्।
अश्विऽभ्यां। इषिताः। पारयंति॥ ६

अप्स्वंतर्मध्येऽपविद्धमवस्तात् शत्रुभिः पातितमनारंभणेऽनालंबन आलंबनरहिते तमसि। तमोवत्तमः। दृष्टिव्यापारादिप्रतिबंधके जलमध्ये प्रविष्टं प्रकर्षेण पीडितं तौग्र्यं भुज्युं जठलस्य जठरवदुदकधारकस्य मध्ये जुष्टाः सेविताः। यद्वा कर्मणि षष्ठी। जठरं प्राप्ता अंतर्जलं प्रविष्टाः अश्विभ्यामिषिताश्चतस्रो नाव उत्पारयंति। उत्पारयंति प्रापयंति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

कः स्विद्वृक्षो निष्ठितो मध्ये अर्णसो यं तौग्र्यो
नाधितः पर्यषस्वजत् ।
पर्णा मृगस्य पतरोरिवारभ उदश्विना ऊहथुः
श्रोमताय कं ॥ ७

कः । स्वित् । वृक्षः । निःऽस्थितः । मध्ये । अर्णसः । यं ।
तौग्र्यः । नाधितः । परिऽअषस्वजत् ।
पर्णा । मृगस्य । पतरोःऽइव । आऽरभे । उत् ।
अश्विना । ऊहथुः । श्रोमताय । कं ॥ ७

कः स्वित् कश्चिदनुग्राहको वृक्षो वृक्षविकारो रथः। विकारे प्रकृतिशब्दः। यद्वा संस्तवाभिप्रायमेतत् स्तोतव्यो वृक्ष इत्यर्थः। कीदृशो रथः। निष्ठितः। निश्चलं वर्तमानः। कुत्रेति उच्यते। अर्णस उदकस्य मध्ये। यं वृक्षं तौग्र्यस्तुग्रपुत्रो भुज्युर्नाधितो याचमानः पर्यषस्वजत्। परिष्वक्त-

मकरोत्। आलंबने हस्तैतः पततोः पतनशीलस्य मृगस्य मार्जयितुः शोधयितुर्हिंसादेरारभ आलंबनाय पर्णानीव। तानि यथालंबनाय प्रभवंति तद्वत्। हे अश्विनौ श्रोमताय कीर्त्तिमत्त्वायोदूहथुः। ऊर्ध्वं प्रापयतः। स्तुतिपक्षे स्तोतारस्थं हत्तमाश्रितवतं, तमूहथुरित्यर्थः॥

॥ अथाष्टमी ॥

तद्वां नरा नासत्यावनु ष्याद्यद्वां मानास उचथमवोचन्।

अस्मादद्य सदसः सोम्यादा विद्यामेषं वृजनं जीरदानुं॥ ८

तत्। वां। नरा। नासत्यौ। अनु। स्यात्। यत्। वां। मानासः। उचथं। अवोचन्।

अस्मात्। अद्य। सदसः। सोम्यात्। आ। विद्याम। इषं। वृजनं। जीरऽदानुं॥ ८

हे नरा नेतारौ कर्मणो नरकारौ वा हे नासत्या असत्यरहितौ सत्यफलौ वा वां युवां तत् तादृशं स्तोत्रमनुष्यात्। अनुकूलं भवतु। अनुभवतु वा वां। तदित्युक्तं यदित्याह। वां प्रति मानासः पूजावंतोऽस्मदीया होत्रादयो यदुचथं स्तोत्रमवोचन्। अकुर्वन्। तद्वामनुष्यात्। हे अश्विनौ अद्याश्विप्रधानयागदिने। अस्मादस्माभिः क्रियमाणात्सदसः संबंधिनः सोम्यात् सोमयागसंपादकात्। आ

कृत्यर्थं । यज्ञाभिर्यजमानैरद्य क्रियमाणादपि स्तोत्रात् प्रीणयतमिति । विश्रामेति गतं ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

तं युंजाथामिति षडृचं चतुर्थं सूक्तं त्रैष्टुभमागस्त्यमाश्विनं ॥

॥ तत्र प्रथमा

तं युंजाथां मनसो यो जवीयान् त्रिवंधुरो वृषणा यस्त्रिचक्रः ।

येनोपयाथः सुकृतो दुरोणं त्रिधातुना पतथो विर्न पर्णैः ॥१

तं । युंजाथां । मनसः । यः । जवीयान् । त्रिऽवंधुरः । वृषणा । यः । त्रिऽचक्रः ।

येन । उपऽयाथः । सुऽकृतः । दुरोणं । त्रिऽधातुना । पतथः । विः । न । पर्णैः ॥ १

हे वृषणा वर्षकौ कामानां युवां तं वक्ष्यमाणगुणविशिष्टं रथं युंजाथां । योजयतं । तमित्युक्तं कमित्याह । यो रथस्त्रिवंधुरः त्रिप्रकारसारथिस्थानः ॥ वंधुरं रथिनः स्थानमित्याहुः । आयाह्यर्वाङुप वंधुरेष्ठा इत्यादिमंत्रांतरात् यश्च त्रिचक्रः चक्रत्रयेणोपेतः । पुनः स एव ... येनोपयाथः । उपगच्छथः । किं । सुकृतः ... यतो यजमानस्य दुरोणं । गृहनामैतत् । ... येनेत्युक्तं केनेत्याह । त्रिधातुना त्रिप्रकारस्थानोपेतेन सुवर्ण-

रजततताम्रधातुमयोपेतेन वा रथेन । गमने दृष्टांतः । विर्वयः । पक्षी पक्षैर्यथा शीघ्रमप्रयत्नेन गच्छति तद्वदुक्त-लक्षणेन रथेन पतथः । गच्छथः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सुवृद्रथो वर्तते यन्नभि क्षां यत्तिष्ठंथः क्रतुमंतानु पृक्षे ।
वपुर्वपुष्या सचतामियं गीर्दिवो दुहित्रोषसा सचेथे ॥ २

सुऽवृत् । रथः । वर्तते । यन् । अभि । क्षां । यत् ।
तिष्ठंथः । क्रतुऽमंता । अनु । पृक्षे ।
वपुः । वपुष्या । सचतां । इयं । गीः । दिवः । दुहित्रा ।
उषसा । सचेथे इति ॥ २

हे अश्विनौ युवयो रथः सुवृत् शोभनवर्तनः । शोभन-चक्रपरिभ्रमणो यन् गच्छन् क्षामभि वर्तते । देवयजनभूमिं प्रति गच्छति । यत् यं रथं क्रतुमंता संकल्पवंतौ कर्मवंतौ वा पृक्षे ॥ अन्ननामैतत् ॥ हविषि निमित्तभूते सति ॥ अनु अधीत्यर्थे ॥ अधितिष्ठथः । आश्रयथः । तादृशो रथो देव-यजनं प्रत्यागतः इत्यर्थः । अनंतरं वपुष्या युष्मद्वपुषि हिता शरीरवर्धनीयं गीरिदानीं क्रियमाणप्रकारा स्तुतिरूपा वाक् वपुः सचतां । युवां च दिवो द्युलोकस्यादित्यस्य वा दुहिता दुहितृस्थानीययोषसोषोदेवतया सचेथे । यज्ञ संगच्छथे । उषस्याश्विनयोः समानकालत्वादिति भावः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ तिष्ठतं सुवृतं यो रथो वामनु व्रतानि वर्तते हविष्मान्।

येन नरा नासत्येषयध्यै वर्तिर्याथस्तनयाय त्मने च ॥

आ। तिष्ठतं। सुऽवृतं। यः। रथः। वां। अनु। व्रतानि। वर्तते। हविष्मान्।

येन। नरा। नासत्या। इषयध्यै। वर्तिः। याथः। तनयाय। त्मने। च ॥ ३

हे अश्विनौ वां युवां सुवृतं शोभनवर्तनं रथमातिष्ठतं। आश्रयतं। यो रथो हविष्मान् ॥ षष्ठ्यर्थे प्रथमा ॥ हविष्मतो यजमानस्य व्रतानि कर्माण्यनु वर्तते। यद्वा यजमानाय दत्तहविषा तद्वान्। येन च रथेन हे नरा नेतारौ वा हे नासत्या असत्यरहितौ युवामिषयध्यै। यज्ञं प्राप्तुमिच्छत-मिति शेषः। तेन रथेन वर्तिः। गृहनामैतत्। यजमानस्य यज्ञगृहं तनयाय पुत्रलाभाय त्मन आत्मन आत्महिताय च याथः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मा वां वृको मा वृकीरा दंधर्षीन्मा परि वर्क्तमुत माति धक्तं।

अयं वां भागो निहित इयं गीर्दस्राविमे वां निधयो मधूनां ॥ ४

मा । वां । वृकः । मा । वृकीः । आ । दधर्षीत् । मा ।

परि । वर्क्तं । उत । मा । अति । धक्तं ।

अयं । वां । भागः । निऽहितः । इयं । गीः । दस्रौ ।

इमे । वां । निऽधयः । मधूनां ॥ ४

हे दस्रौ शत्रूणामुपक्षपयितारावश्विनौ वां युवयोरनुग्रहादिति शेषः । वृको हिंसकोऽरण्यश्वादिर्मादधर्षीन्मा । तथा वृकीर्वृक्यो हिंसका अन्या अपि मादधर्षीत् ॥ वचनव्यत्ययः ॥ धर्षणं मा कार्षुः । युवामेव वा मादधर्षीदिति योज्यं । तथा युवां मा परिवर्क्तं । परितो मा वर्जयतं मां । उत अपि च मातिधक्तं । अस्मानतिक्रम्यान्यस्मै मा दत्तं । किमर्थमेवमिति उच्यते । वां युवयोरर्थाय भागो भजनीयो हविरंशो निहितः । तथेयं च गीः स्तुतिरूपा वागपि निहितेति शेषः । हे दस्रावश्विनौ वां युवाभ्यामिमे इमानि मधूनां सोमरसानां निधयो निधानानि स्थापितानि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

युवां गोतमः पुरुमीळ्हो अत्रिर्दस्रा हवतेऽवसे हविष्मान् ।

दिशं न दिष्टामृजूयेव यंता मे हवं नासत्योप यातं ॥ ५

युवां । गोतमः । पुरुऽमीळ्हः । अत्रिः । दस्रा । हवते ।

अवसे । हविष्मान् ।

दिशं। न। दिष्टां। ऋजयाऽइव। यंता। आ। मे।

हवं। नासत्या। उप। यातं॥ ५

हे दस्रा दस्रावश्विनौ युवां गोतमश्च पुरुमीढ़श्चात्रिश्च महर्षयश्च एतेष्वेकैको हविष्मान् सन् अवसे युष्मत्तर्पणाय वा हवते। आह्वयति। एवमहमप्याह्वयामि। फलसाधनाह्वाने दृष्टांतः। यंतोपगंतोपगंतुकाम ऋजूयेव॥ द्वितीयाया आकारः॥ ऋजुगामिनं मार्गं दिष्टां दिशं न गंतव्याभिमतां दिशं प्रति यथा तथा वामपि। यथाध्वगामी स्वगंतव्यस्य शीघ्रगमनाय मार्गमृजुगामिनमाह्वयति तद्वत्। यद्वा ऋजूयेव॥ इवशब्द एवार्थे॥ गंता ऋजुनैव मार्गेणेष्टां दिशमिव तथा युष्मत्प्रीणनेन मार्गेण स्वाभिमतं फलं प्राप्नोति। हे नासत्यावश्विनौ मे मम हवमाह्वानमालक्ष्योप यातं। उपगच्छतं॥

॥ अथ षष्ठी॥

अतारिष्म तमसस्पारमस्य प्रति वां स्तोमो

अश्विनावधायि।

एह यातं पथिभिर्देवयानैर्विद्यामेषं वृजनं जीरदानुं॥ ६

अतारिष्म। तमसः। पारं। अस्य। प्रति। वां।

स्तोमः। अश्विनौ। अधायि।

आ। इह। यातं। पथिऽभिः। देवयानैः। विद्याम। इषं। वृजनं। जीरऽदानुं॥ ६

हे अश्विनौ युवयोः प्रसादादस्य तमसस्तमनहेतोः श्रेयःप्रतिबंधरूपस्य दुःखस्य पारं पर्यंतभूमिमतारिष्म। उत्तीर्णाः स्मः। हे अश्विनौ वां प्रति स्तोमः स्तोत्रमधायि। अकारीत्यर्थः। युवां देवयानैर्देवगंतव्यैर्मार्गैरिहास्मद्यज्ञ आयातं आगच्छतं। शिष्टो व्याख्यातः॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे एकोनत्रिंशो वर्गः॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तक-
श्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणा-
चार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
ऋक्संहिताभाष्ये
द्वितीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
द्वितीयाष्टकमध्यस्थश्चतुर्थोऽध्याय आदरात् ।
व्याख्यातः सायणाचार्येण पंचमो व्याकरिष्यते ॥

तत्र ता वामितीदं प्रथममंडलस्य चतुर्विंशेऽनुवाके पंचमं सूक्तं । पूर्वसूक्ते अगस्त्यस्योक्तत्वात् सूक्तसंख्यानुवर्तत इति परिभाषितत्वात् षड्चं । ऋषिश्चान्यस्मादिति परिभाषयागस्त्यं । तथाश्विनं वेत्युक्तत्वाद्यादिपरिभाषयेदमप्याश्विनं । अमादेश-परिभाषया त्रैष्टुभं । ता वामित्यनुक्रांतं । सुषो रजांसी-त्यादीनां पंच सूक्तानां तृतीयवर्जितानां प्रातरनुवाकाश्विन-शस्त्रयोर्विनियोग उक्तः । तत्रेदं पंचमं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ता वामद्य तावपरं हुवेमोच्छन्त्यामुषसि वह्निरुक्थैः ।
नासत्या कुह चित्संतावर्यो दिवो नपाता
सुदास्तराय ॥ १ ॥

ता । वां । अद्य । तौ । अपरं । हुवेम । उच्छंत्यां ।

उषसि । वह्निः । उक्थैः ।

नासत्या । कुह । चित् । संतौ । अर्यः । दिवः ।

नपाता । सुदाःऽतराय ॥ १

ता तौ रूपकल्पेन प्रसिद्धौ वां युवामद्यास्मिन्यागदिने हुवेम । आह्वयाम स्तोतारः । तथापरमपरस्मिन्नपि दिने तौ युवां हुवेम । अपरमित्येतदपरस्मिन्नित्यर्थे समभिव्याहारात् अद्या च नो मृळयतापरं चेत्यादिसंवादांतरे तथा दर्शनाच्च । अपरयागं प्रत्यपीति वा । कस्मिन्काले । उषस्युषोदेवतायामुच्छंत्यां । तमो विवासयंत्यां सत्यां । उषःकाले हि प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रे प्रयुज्येते । उक्ते काले हे नासत्या असत्यरहितौ दिवो नपाता द्युलोकस्य नपातयितारौ मम स्थानीयौ वा कुह चित्संतौ क्वचिद्देशे वर्तमानौ युवां वह्निः स्तुतेर्वोढार्य ईरयिता स्तुतेरीश्वरो वा दूरदेशोऽहं होता सुदास्तरायात्यर्थं शोभनहविर्दात्रे यजमानाय तदर्थं तौ युवामुक्थैः शस्त्रैर्हुवेमेति संबंधः । अत्राख्यातं पदमेकवचनतया नेतव्यं । वह्निरर्यशब्दौ वा बहुवचनत्वेन नेतव्यौ । अथवा वाक्यद्वयं । यस्माद्वह्निरर्यो होतोक्तगुणकौ युवां शंसति तस्माद्वयं यजमानास्तौ युवामाह्वयाम इति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अस्मे ऊ षु वृषणा मादयेथामुत्पणीँर्हतमूर्म्या मदन्ता।
श्रुतं मे अच्छोक्तिभिर्मतीनामेष्टा नरा निचेतारा
च कर्णैः॥ २

अस्मे इति। ऊं इति। सु। वृषणा। मादयेथां। उत्।
पणीन्। हतं। ऊर्म्या। मदन्ता।
श्रुतं। मे। अच्छोक्तिऽभिः। मतीनां। एष्टा। नरा।
निऽचेतारा। च। कर्णैः॥ २

हे वृषणा कामानां वर्षकावश्विनौ युवामस्मे ऊ अस्मास्वेव सु मादयेथां। सुष्ठु तृप्यतं। अस्मभ्यं तर्पयतमभिमतं। तथा पणीन् वणिजो लुब्धकानयष्टॄन् उत् उन्मूल्य हतं। नाशयतं। कीदृशौ युवां ऊर्म्या। रात्रिनामैतत्। रात्रौ मदन्ता माद्यन्तौ। यद्वा ऊर्मिरिति सोमनाम। ऊर्मिर्यस्ते पवित्र आ इत्यादिषु तथा प्रयोगात्। अस्मदीयेन सोमेन मदन्तौ। तादृशौ युवां मे ममाच्छोक्तिभिराभिमुख्यकरैर्निर्मलवेदवाक्यै रचिता मतीनां॥ कर्मणि षष्ठी॥ मननसाधनाः स्तुतीः कर्णैराकर्णनसाधनैः श्रोत्रैः श्रुतं। शृणुतं। हे नरा नेतारौ युवां एष्टा अन्वेष्टारावस्मत्स्तुतीनां। तथा निचेतारा लब्धानां तासां संचयकर्तारौ। निरित्येष समित्येतस्य स्थाने। यस्मादेवंविधौ तस्माच्छृणुतमिति॥

॥ अथ तृतीया ॥

श्रिये पूषन्निषुकृतेव देवा नासत्या वहतुं सूर्यायाः।
वच्यन्ते वां ककुहा अप्सु जाता युगा जूर्णेव वरुणस्य
भूरेः॥ १

श्रिये। पूषन्। इषुकृताऽइव। देवा। नासत्या।
वहतुम्। सूर्यायाः।
वच्यन्ते। वाम्। ककुहाः। अप्ऽसु। जाताः। युगा।
जूर्णाऽइव। वरुणस्य। भूरेः॥ १

सविता सूर्यां दुहितरं सूर्याख्यां प्रदातुमना देवानाहूय सामर्थ्यसमीक्षणायाजिं परिकल्प्य य इमं जेष्यति स एतां कन्यकामेतस्मात्स्थानं लभत इत्यकल्पयत्। तमश्विनः प्रथममजयत् तमन्वश्विनावपि जित्वाग्निं प्रभृत्य ऋकसत्वं कन्यकां चालभेतां। तत इंद्र अथाश्वाजयतां। तौ च तैरन्यादिभिः प्रार्थितौ स्वप्राप्तस्य कांचित्कंचिद्भागं तेभ्यः परिकल्प्य सूर्यां स्वरथेऽधारयतामिति। अयमितिहासो ब्राह्मणे प्रजापतिर्वै सोमाय राज्ञ इत्यस्मान्नातोऽस्माभिः प्रथमाष्टमे। १.८.२०.१.। आ वां पतित्वं सख्यायेत्यत्र प्रपंचितः। तदत्राह। हे पूषन् पोषक सूर्य। एतच्चंद्रमसाप्युपलक्षणं सूर्याचंद्रमसोर्देवाश्वित्वात्। सूर्याचंद्रमसावित्येक इति यास्केनोक्तत्वात्। अत पूर्वमित्युक्ते हे पोषकावश्विना-वित्युक्तं भवति हे पोषकौ हे नासत्या असत्यरहितौ देवा

दैवी युवां श्रिये शोभसे यज्ञस्य कन्यायाश्च शोभायेत्यर्थः।
इषुकृतेव। इवशब्द एवार्थे। आजिधावनादेश्ववर्त्तीष्ट्रचरण-
गामिनौ कृताविव संतौ योषा एतन्नाम्निकायाः नपितुः
पुत्राः कर्माणि घृती॥ पूर्णी भवतु रथे धारय [illegible]
सुदुह्यतमित्यर्थः। यस्माद् तथाविध [illegible]
संपादिताः ककुहाः शस्त्ररूपाः स्तुतयो भूरेर्विच्छुरमवाश्र[illegible]
वरुणस्य फलप्रतिबंधकपापनिवारकस्य यागस्य स्विवाय
तत्संबंधिभ्यो वां प्रति वच्यंते होत्रादिभिः। युवामेव शस्त्रगत-
मंत्रैर्यागकाले च स्तुवंतीत्यर्थः। युगा जूर्णेव। जीर्णानि
युगानीव। इवशब्दः संप्रत्यर्थः पुरातना यागकाला यथा
तद्वदद्यतना अपीत्यर्थः। पूर्वकाले यथा युवामेव स्तुवंति
तद्वदिदानीमपीति तात्पर्यं॥

॥ अथ चतुर्थी॥

अस्मे सा वां माध्वी रातिरस्तु स्तोमं हिनोतं
मान्यस्य कारोः।
अनु यद्वां श्रवस्या सुदानू सुवीर्याय चर्षणयो
मदंति॥ ४

अस्मे इति। सा। वां। माध्वी इति। रातिः। अस्तु।
स्तोमं। हिनोतं। मान्यस्य। कारोः।
अनु। यत्। वां। श्रवस्या। सुदानू इति सुऽदानू।
सुऽवीर्याय। चर्षणयः। मदंति॥ ४

हे माध्वी मधुपूर्णपात्रयुक्तावश्विनौ वां युवयोः संबंधिनी सा प्रसिद्धा रातिर्दानमस्मे अस्माकमस्तु । भवतु । तदर्थं मान्यस्य मननीयस्य कारोः स्तोतुरगस्त्यस्य स्तोमं स्तुतिं हिनोतं । प्रीणयतं । हे सुदानू शोभनफलदानौ वां युवां श्रवस्या कीर्त्तिरन्नस्य वेच्छया यत् यस्मात्सुवीर्याय यजमानाय शोभनबलाय वा चर्षणयो मनुष्या ऋत्विग्रूपा अनुमदंति । अनुक्रमेण मादयंति युवाभ्यां सह स्वयं वा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एष वां स्तोमो अश्विनावकारि मानेभिर्मघवाना सुवृक्ति ।

यातं वर्तिस्तनयाय त्मने चागस्त्ये नासत्या मदंता ॥ ५

एषः । वां । स्तोमः । अश्विनौ । अकारि । मानेभिः ।

मघऽवाना । सुऽवृक्ति ।

यातं । वर्तिः । तनयाय । त्मने । च । अगस्त्ये ।

नासत्या । मदंता ॥ ५

हे अश्विनौ हे मघवाना हविर्लक्षणान्नवंतौ वां युवाभ्यामेषः स्तोमः स्तोत्रं सुवृक्ति सुष्ठु पापवर्जनं यथा भवति तथा । यद्वा सुसमाप्तमकारि । कृतः । कीदृशोऽयं । मानेभिर्मानैर्हविःप्रदानरूपैः सहितः । हे नासत्या असत्यरहितौ युवामगस्त्ये एतन्नाम्नि महर्षौ मयि मदंता माद्यंतौ संतौ वर्तिर्गृहं यज्ञसंबंधि यातं । प्राप्नुतं । किमर्थं । तनयाय पुत्रादिलाभाय । त्मने । आत्मने च हिताय ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अतांरिष्म तमसस्पारमस्य प्रति वां स्तोमो अश्विनावधायि ।
एह यातं पथिभिर्देवयानैर्विद्यामेषं वृजनं जीरदानुं ॥ ६

अतांरिष्म । तमसः । पारं । अस्य । प्रति । वां ।
स्तोमः । अश्विना । अधायि ।
आ । इह । यातं । पथि॰भिः । देव॰यानैः । विद्याम ।
इषं । वृजनं । जीर॰दानुं ॥ ६

अतारिष्मेति षष्ठी व्याख्याता ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे प्रथमो वर्गः ॥

कतरा पूर्वेत्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तमागस्त्यं त्रैष्टुभं । कतरै-कादश द्यावापृथिवीयमित्यनुक्रांतं । आभिप्लविके षष्ठेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे द्यावापृथिव्यनिविद्धानमिदं । तृतीयस्येति खंडे सूचितं । कतरा पूर्वीषासानक्तेति वैश्वदेवं । आ॰ ७, ७, । इति ॥ महाव्रतेऽपि वैश्वदेवशस्त्र इदमेव द्यावापृथिव्यनिवि-द्धानं । उक्तमाद्याभिप्लविकान्तृतीयसवनमित्यतिदेशात् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कतरा पूर्वा कतरापरायोः कथा जाते कवयः को
वि वेद ।
विश्वं त्मना बिभृतो यद्ध नाम वि वर्तते अहनी
चक्रियेव ॥ १

कतरा । पूर्वा । कतरा । अपरा । अयोः । कथा ।

जाते इति । कवयः । कः । वि । वेद ।

विश्वम् । त्मना । बिभृतः । यत् । ह । नाम । वि ।

वर्तेते इति । अहनी इति । चक्रियाऽइव ॥ १

अयोरेनयोर्द्यावापृथिव्योर्मध्ये कतरा पूर्वा । पूर्वमुत्पन्ना । कतरा वापरा पश्चाज्जनी । एवं पौर्वापर्यप्रश्नः । उभयोरविनाभावेन सर्वदैव वर्तमानत्वादिति भावः । तथा कथा केन हेतुना जाते । किमनयोरुत्पादनमित्यर्थः । हे कवयः क्रांतदर्शिनोऽतींद्रियज्ञा यूयं वदत को वि वेद । पौर्वापर्यं कारणं च विशेषेण विविच्य वा जानाति । न केनापि ज्ञायत इत्यर्थः । अज्ञाने कारणमाह । यद्ध यस्मात्खलु हेतोर्नाम प्रसिद्धं विश्वं कृत्स्नमपि जगद्विशेषेण त्मना आत्मनैव अन्यैरपेक्ष्यैव बिभृतः धारयतः । यद्वा यद्ध नाम यत्किंचित्पदार्थजातमस्ति विश्वं तत्सर्वमात्मना बिभृतः । अनेन यत्कार्यं भूमस्तद्द्वाभ्यामेव ध्रियत इति कारणाभावः प्रतिपादितः । उत्तरेण पौर्वापर्याभाव उच्यते । अहनी एते द्यावापृथिव्यौ चक्रियेव चक्रयुक्ते इव विवर्तेते । अत्र कतरा पूर्वा कतरापरैनयोरित्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यं । नि० ७, २२ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

भूरिं द्वे अचरंती चरंतं पद्वंतं गर्भमपदी दधाते।
नित्यं न सूनुं पित्रोरुपस्थे द्यावा रक्षतं पृथिवी
नो अभ्वात् ॥ २

भूरिं । द्वे इति । अचरंती इति । चरंतं । पत्ऽवंतं ।
गर्भं । अपदी इति । दधाते इति ।
नित्यं । न । सूनुं । पित्रोः । उपऽस्थे । द्यावा ।
रक्षतं । पृथिवी इति । नः । अभ्वात् ॥ २

अचरंती अविचले द्वे एवैते द्यावापृथिव्यौ भूरिं बहुतरं चरंतं पद्वंतं पादयुक्तं गर्भं गर्भवदाश्रितं कृत्स्नं प्राणिजातमपदी स्वयं पादरहिते दधाते। धारयतः। अनयोर्मध्ये खलु सर्वं जगत्क्षेमेण वर्तते। धारणे दृष्टांतः। पित्रोर्मातापित्रोरुपस्थ उत्संगे वर्तमानं नित्यं ध्रुवमात्मजं सूनुं न। पुत्रमिव। यथा स्नेहेन वर्धयंतौ धारयंतौ मातापितरौ तद्वत्। अथ प्रत्यक्षेणाह। हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ। इतरेतरापेक्षया द्वित्वमुभयोः। नोऽस्मानभ्वात् महतो भयहेतोः पापाद्रक्षतं। पालयतं। यद्वा अभ्वात् अभ्वं महत् अत्यर्थमित्यर्थः। अभ्वेति महन्नाम। द्वंद्वे कृतद्यावादेशस्य द्यावापृथिवीशब्दस्य मध्ये रक्षतमिति पदप्रयोगश्छांदसः। आमंत्रितस्याविद्यमानत्वेन निघाताभावः॥

॥ अथ तृतीया ॥

अनेहो दात्रमदितेरनर्वं हुवे स्वर्वदवधं नमस्वत् ।
तद्रोदसी जनयतं जरित्रे द्यावा रक्षतं पृथिवी नो
अभ्वात् ॥ ३

अनेहः । दात्रं । अदितेः । अनर्वं । हुवे । स्वःऽवत् ।
अवधं । नमस्वत् ।
तत् । रोदसी इति । जनयतं । जरित्रे । द्यावा ।
रक्षतं । पृथिवी इति । नः । अभ्वात् ॥ ३

अदितेः । एतदंतरिक्षव्याप्युपलक्षणं । अखंडनीयायाः पृथिव्यास्तादृशस्यांतरिक्षस्य च संबंधि दात्रं धनमाह्वयामि । स्तुहयामीत्यर्थः । कीदृशं तद्धनं । अनेहः । अपापं दुःखरहितं सुखात्मकं । अनर्वं । अनरणं । अक्षीणमित्यर्थः । स्वर्वतः फलभूतेन स्वर्गेण तद्वत् । अवधं । अहिंसितं । नमस्वत् । अन्नवत् । ईदृशं धनं हुवे । तदस्माभिः कांक्षितमुक्तलक्षणं धनं हे रोदसी द्यावापृथिव्यौ जरित्रे स्तोत्रे यजमानाय [illegible] । उत्पादयत । द्यावेत्यादि व्याख्यातं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अतप्यमाने अवसावंती अनु ष्याम रोदसी देवपुत्रे ।
उभे देवानामुभयेभिरह्नां द्यावा रक्षतं पृथिवी नो
अभ्वात् ॥ ४

अतंप्यमाने इति । अवसा । अवंती इति । अनु । स्याम । रोदसी इति । देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे । उभे इति । देवानां । उभयेभिः । अह्नां । द्यावा । रक्षतं । पृथिवी इति । नः । अभ्वात् ॥ ४

अवसा स्वतोऽधिकेन केनचित्कृतेनावनेन सहचरतप्यमाने अनीश्वरे ॥ तप ऐश्वर्यकर्मणा इदं कर्म ॥ अतप्यमाने अन्यैरपीड्यमाने । अवसाबेनावंती तर्पयंत्यौ देवपुत्रे । देवा व्यवहर्तारो मनुष्याः पुत्रस्थानीया ययोस्तादृश्यौ । लोकद्वयस्था मनुष्याश्च देवाश्च तदुपजीव्यत्वात्पुत्रा इत्युच्यंते । ईदृश्यावुभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ देवानामह्नां । एतद्रात्रेरप्युपलक्षणं । द्योतमानानामह्नां रात्रीणां च संबंधिभिरुभयविधैः शीतोष्णादिरूपैर्विलक्षणैर्धर्मैर्निमित्तभूतैः । तेषां स्वाभायेत्यर्थः । तदर्थं युवामनु स्याम । अनुभवेम । शिष्टो व्याख्यातः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

संगच्छमाने युवती समंते स्वसारा जामी पित्रोरुपस्थे ।
अभिजिघ्रंती भुवनस्य नाभिं द्यावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्वात् ॥ ५

संगच्छमाने इति संऽगच्छमाने । युवती इति । समंते इति संऽअंते । स्वसारा । जामी इति । पित्रोः । उपऽस्थे ।

अभिजिघ्रंती इत्यभिऽजिघ्रंती । भुवनस्य । नाभिं । द्यावा । रक्षतं । पृथिवी इति । नः । अभ्वात् ॥ ५

संगच्छमाने परस्परमुपकारित्वेन सह युज्यमाने । वृष्टिहविषोश्च परस्परमुपकार्योपकारकभावः । यद्वा पूर्वं संसृष्टे एव सत्यौ पश्चाद्वियुज्य वृष्टिहविषी अकुर्वंत्यौ पश्चाद्देवैः प्रार्थितैर्देवैर्विवाहिते सत्यौ संगते अभूतामित्याहुः । अयमर्थो द्यावापृथिवी सहास्तामित्यादिब्राह्मणे समाम्नातः । युवती नित्यतरुण्यौ मिश्रयंत्यौ वा सर्वेषु भावेषु । समंते समानांतिके समानपर्यंते वा । स्वसारा परस्परं स्वसृभूते जामी बंधुभूते । प्रजापतेः सकाशात्सहोत्पन्नत्वात्परस्परं जामित्वं । तथा च निगमो दिवं च पृथिवीं चांतरिक्षमथो स्वः यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुरिति । पित्रोः सर्वस्य पितृस्थानीययोः पालकयोस्तयोरुपस्थे उत्संगे स्थितं भुवनस्य भूतजातस्य नाभिं बंधकमुदकमभिजिघ्रंती अभिघ्राणं कुर्वंत्यौ स्पृशंत्यौ । समानमेतदुदकमित्यादिमंत्रवर्णादुभयोरुदकप्रदत्वं प्रसिद्धं । ईदृश्यौ नौ रक्षतं ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उर्वी सद्मनी बृहती ऋतेन हुवे देवानामवसा जनित्री ।
दधाते ये अमृतं सुप्रतीके द्यावा रक्षतं पृथिवी
नो अभ्वात् ॥ ६

उर्वी इति । सद्मनी इति । बृहती इति । ऋतेन । हुवे ।
देवानां । अवसा । जनित्री इति ।
दधाते इति । ये इति । अमृतं । सुप्रतीके इति सुऽप्रतीके ।
द्यावा । रक्षतं । पृथिवी इति । नः । अभ्वात् ॥ ६

उर्वी विस्तीर्णे सद्मनी सदनाधारभूते बृहती महत्यौ महानुभावे देवानां उपलक्षणमेतत् । देवमनुष्यादीनामवसा प्रीत्या निमित्तेन जनित्री सृष्टिसमययोर्जनित्र्यौ । यद्वा देवानामवसा तर्पणेन निमित्तेन ऋतेन यज्ञेन च निमित्तभूतेन हुवे । आह्वयामि । देवानां हविरर्थमस्मद्यज्ञायेत्यर्थः । ये सुप्रतीके शोभनरूपे अमृतमुदकं दधाते । धारयतः । ते युवामाह्वयामि । शिष्टं स्पष्टं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उर्वी पृथ्वी बहुले दूरेअन्ते उप ब्रुवे नमसा यज्ञे अस्मिन् ।
दधाते ये सुभगे सुप्रतूर्ती द्यावा रक्षतं पृथिवी
नो अभ्वात् ॥ ७

उर्वी इति । पृथ्वी इति । बहुले इति । दूरेअंते इति दूरेऽअंते । उप । ब्रुवे । नमसा । यज्ञे । अस्मिन् ।
दधाते इति । ये इति । सुभगे इति सुऽभगे ।
सुप्रतूर्ती इति सुऽप्रतूर्ती । द्यावा । रक्षतं ।
पृथिवी इति । नः । अभ्वात् ॥ ७

उर्वी उर्व्यौ महत्यौ पृथ्वी पृथिव्यौ बहुले अनेकप्रकारेण प्रथमाने बह्वाकारे दूरेअंते विप्रकृष्टांतदेशे । अपारे इत्यर्थः । ईदृश्यौ युवामस्मिन्यज्ञे नमसा नमःसाधनेन स्तोत्रेणोपब्रुवे । उपेत्य ब्रवीमि । स्तौमीत्यर्थः । पुनः कीदृश्यौ । ये सुभगे शोभनभाग्ये सुप्रतूर्ती सुप्रतरणे शोभनदाने दधाते विश्वं जगत् ते युवामुप ब्रुवे । स्तौमि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

देवान्वा यच्चकृमा कच्चिदागः सखायं वा
सदमिज्जास्पतिं वा ।
इयंधी भूया अवयानमेषां द्यावा रक्षतं पृथिवी
नो अभ्वात् ॥ ८

देवान् । वा । यत् । चकृम । कत् । चित् । आगः ।
सखायं । वा । सदं । इत् । जाःऽपतिं । वा ।
इयं । धीः । भूयाः । अवऽयानं । एषां । द्यावा ।
रक्षतं । पृथिवी इति । नः । अभ्वात् ॥ ८

हे द्यावापृथिव्यौ वयं देवान् देवान्प्रति यत्किंचिदागोऽपराधं तत्तद्यागकाले तेषां तेषामयागलक्षणं सदमित् सर्वदैव चकृम। कृतवंतो वयं। सखायं वा प्रियं मित्रं वा प्रति यच्चकृम। जास्पतिं। जाः पुत्राः। तासां पतिं जामातरं वा जायापतिं प्रति दोषारोपणकलहोत्पादनादिरूपं यत्सर्वदैव चकृम। एषामुक्तरूपाणां पापानामपगमं कर्तुमियं धीर्युवयोस्तुतिरूपमिदं कर्म भूयाः। भूयात् भवतु। द्यावेत्यादि गतं। अत्र सर्वत्र प्रकारांतरेण मंत्रमंतरेण रक्षतं रक्षतमिति प्रार्थनं तयोरश्विन्यादिवहुमननासंभवादुचितमेव तस्मात्स्वस्थान एव स्थिते अनुकूले भवतमित्येवं प्रार्थ्यते।

॥ अथ नवमी ॥

उभा शंसा नर्या मामविष्टामुभे मामूती अवसा सचेतां।
भूरि चिदर्यः सुदास्तरायेषा मदंत इषयेम देवाः ॥ ९

उभा। शंसा। नर्या। मां। अविष्टां। उभे इति। मां।
ऊती इति। अवसा। सचेतां।
भूरि। चित्। अर्यः। सुदाःऽतराय। इषा। मदंतः।
इषयेम। देवाः ॥

उभा शंसा द्यावापृथिव्योरुभयोर्विषयावुभावपि शंसौ नर्या नरेभ्यो हितौ ईदृश्यावुभयाश्रये स्तुती मामविष्टां। रक्षतां। यद्वा द्यावापृथिव्यभिमानिदेवयोरेव शंसशब्देनाभिधानात्पुल्लिंगता। तथोभे ऊती रक्षिके द्यावापृथिव्यौ मा-

मवसा रक्षणेन सचेतां। यद्वा प्राणिभ्यो हितकरावुभावैहि-
कामुष्मिकविषयौ ग्रंशौ मामविष्टां। प्राप्नुतां। तथोभे
श्रप्यूती तयोः संबंधिन्योरभिमानिदेवतयोरवसाप्तर्पणेन
निमित्तेन सचेतां। हे देवा द्यावापृथिव्योरंतभुंताः सर्वेऽपि
देवाः। श्रर्यः स्तोतारो वयं सुदास्तरायातिशयेन शोभनदा-
तृत्वायेषाञेन सोमलक्षणेन मदंतो मादयंतः संतो भूरि
चित्। पूजायां। अभिपूजितं धनमिषयेम। इच्छेम। यद्वा
श्रर्य इति षष्ठ्या रूपं। ईश्वराद्राजादेरपि सुदास्तरायेत्यर्थः।
शिष्टं समानं॥

ऋतं दिव इति हे द्यावापृथिवीये पशौ पुरोडाशहविषो-
रनुवाक्ये। अग्नीषो मावित्ति खंडे सूत्रितं। ऋतं दिवे
तदवोचं पृथिव्या इति द्वे। आ० ३.८। इति॥

॥ अथ दशमी॥

ऋतं दिवे तदवोचं पृथिव्या अभिश्रावायं प्रथमं सुमेधाः

पातामवद्याहुरितादभीके पिता माता च

रक्षतामवोभिः॥ १०

ऋतं। दिवे। तत्। अवोचं। पृथिव्यै। अभिऽश्रावायं।

प्रथमं। सुऽमेधाः।

पातां। अवद्यात्। दुःऽइतात्। अभीके। पिता।

माता। च। रक्षतां। अवःऽभिः॥ १०

सुमेधाः शोभनप्रज्ञोऽहं दिवे द्युदेवतायै पृथिव्यै पृथिवी-देवतायै :तत्प्रीतिकरमृतं स्तोत्रं प्रथनं। मुख्यनामैतत्। प्रतमं प्रकृष्टतममवोचं। ब्रवीमि किमर्थं। अभिश्रावाय। अभितः सर्वतः श्रवणाय। किंच पिता पालको द्युलोको माता सर्वस्यादेर्निर्मात्री पृथिवी चोभे अवद्यान्निंदिताद्दुःखप्रापकाद्दंहसः सकाशात्पातां। रक्षतां। तथाभीके। अंतिकनामैतत्। समीप एवाभीभिरभिमततर्पणै रक्षतां। पालयतां॥

॥ अथैकादशी ॥

इदं द्यावापृथिवी सत्यमस्तु पितर्मातर्यदिहोपब्रुवे वां।

भूतं देवानामवमे अवोभिर्विद्यामेषं वृजनं जीरदानुं॥ ११

इदं। द्यावापृथिवी इति। सत्यं। अस्तु। पितः।

मातः। यत्। इह। उपऽब्रुवे। वां।

भूतं। देवानां। अवमे इति। अवःऽभिः। विद्याम।

इषं। वृजनं। जीरऽदानुं॥ ११

हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ इदमस्माभिः क्रियमाणं स्तोत्रं सत्यमस्तु। अवितथं भवतु फलवद्भवत्वित्यर्थः। इद-मित्युक्तं किं तदित्याह। हे पितर्द्यौः हे मातः पृथिवि वां युवां प्रतीक्षाभिन्यत्र यत्स्तोत्रमुपब्रुवे। उपेत्य ब्रवीमि तत्स-त्यमस्तु। देवानां स्तोतॄणामस्माकमवमे। अंतिकनामैतत्।

नित्यसंनिहिते युवामवोभिस्तर्पणैर्युक्तं भूतं । भवतं । अवशिष्टं गतं ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे तृतीयो वर्गः ॥

आ न इळाभिरिति सप्तमं सूक्तमेकादशर्चमागस्त्यं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । आ नो वैश्वदेवमित्यनुक्रांतं । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ न इळाभिर्विदथे सुशस्ति विश्वानरः सविता देव एतु ।

अपि यथा युवानो मत्सथा नो विश्वं जगदभिपित्वे मनीषा ॥

आ । नः । इळाभिः । विदथे । सुऽशस्ति । विश्वानरः ।

सविता । देवः । एतु ।

अपि । यथा । युवानः । मत्सथ । नः । विश्वं । जगत् ।

अभिऽपित्वे । मनीषा ॥ १

नो विदथेऽस्मदीये यज्ञे सुशस्ति ॥ सुपां लुक् ॥ सुशस्तिभिः शोभनशंसनैः स्तुतिभिः प्रदेयैः रत्नैः सह । यद्वा इळाभिः । तदाश्रितेषु ताच्छब्द्यं । भूमिस्थाभिर्देवताभिः सह विश्वानरः सर्वप्राणिहितकार्यग्निः सविता प्रेरक आदित्यश्च देव एतु । आगच्छतु । हे युवानो नित्यतरुणा यज्ञस्य मिश्रयितारो वा यूयं नोऽस्मानभिपित्वेऽभिपतनीयेऽस्मद्यज्ञे मनीषा मनीषया मनस ईशितृत्वेन । स्वेच्छयेत्यर्थः । अपिः संभावनायां । अपश्यामस्तथ । मादयथ । यथा विश्वं जगत् ।

एतत्स्थावरस्याप्युपलक्षणं। यद्वा कृत्स्नं प्रपंचं मत्स्थ तथा-
भ्यानपि। यद्वा जगच्छब्दो यजमानरूपमनुष्यवाची। सर्वा-
नपि यजमानान्यथा मत्स्थ तथेत्यर्थः॥

वैश्वदेवे पशावा नो विश्व इत्येषा हविषः पुरोनुवाक्या।
आ नो देवानामुपवेतु शंस आ नो विश्व आस्क्रा गमंतु
देवाः। आ० ३, ७। इति॥

॥ सैषा द्वितीया॥

आ नो विश्व आस्क्रा गमंतु देवा मित्रो अर्यमा वरुणः

सजोषाः।

भुवन्यथा नो विश्वे वृधासः करन्त्सुषाहा विथुरं न शवः॥२

आ। नः। विश्वे। आस्क्राः। गमंतु। देवाः। मित्रः।

अर्यमा। वरुणः। सऽजोषाः।

भुवन्। यथा। नः। विश्वे। वृधासः। करन्।

सुऽसहा। विथुरं। न। शवः॥ २

नोऽस्माकं यज्ञं विश्वे सर्वे देवा आस्क्राः शत्रूणामास्कं-
दयितारः आक्रमितारो वागमंतु। आगच्छंतु। के ते।
मित्रोऽर्यमा वरुणश्च त्रयोऽपि सजोषाः समानप्रीतयः संत
आगच्छंतु। किंतु विश्वे देवा नोऽस्माकं वृधासो वर्धयितारो
यथा भुवन् भवेयुः तथा सुषाहा सुष्ठु शत्रूणामभिभवेन
नोऽस्मदीयं शवोऽन्नं विथुरं क्षीनं यथा न करन्। न कुर्युः।
तथागच्छंतु॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्रेष्ठं वो अतिथिं गृणीषेऽग्निं शस्तिभिस्तुर्वणिः सजोषाः ।

असद्यथा नो वरुणः सुकीर्त्तिरिषश्च पर्षदरिगूर्त्तः

सूरिः ॥ ३

प्रेष्ठं । वः । अतिथिं । गृणीषे । अग्निं । शस्तिऽभिः ।

तुर्वणिः । सऽजोषाः ।

असत् । यथा । नः । वरुणः । सुऽकीर्त्तिः । इषः ।

च । पर्षत् । अरिऽगूर्त्तः । सूरिः ॥ ३

हे देवा वो युष्माकं प्रेष्ठं प्रियतमं । सर्वेषामाह्वातृत्वात् हविर्वहनाद्वाग्निर्देवानां प्रियतमः । तमतिथिं गृणीषे । गृणे । स्तौमि ॥ व्यत्ययेन मध्यमः ॥ केन साधनेन । शस्तिभिः । शंसनैः स्तुतिभिः । कीदृशोऽहं । तुर्वणिः । तूर्णवनिः शीघ्रं संभक्ता । सजोषाः । युष्माभिः सह प्रीयमाणः । यद्वैते अग्निविशेषणे । यस्तुर्वणिः शीघ्रं यज्ञस्य संभक्ता सजोषा युष्माभिः सह प्रीयमाणः । तमग्निं गृणीषे । यथा येन प्रकारेण नोऽस्माकं वरुण एतन्नामको देवः सुकीर्त्तिः शोभनकीर्त्तिमानसत् । सुकीर्त्तिं भिक्षे वरुणस्य भूरेरित्यादिमन्त्रवर्णेषु वरुणात्सुकीर्त्तिरेवैषणीया । अरिगूर्त्तोऽरिभिरुद्यतेषु सदा शब्दितः । अरीणां हननायोद्युक्तो वा सूरिः प्रेरयितायं वरुण इषश्चान्नानि पर्षत् । पूरयेत् । तथा तमपि स्तुम इत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उप व एषे नमसा जिगीषोषासानक्ता सुदुघेव धेनुः ।
समाने अहन्विमिमानो अर्कं विषुरूपे पयसि
सस्मिन्नूधन् ॥ ४

उप । वः । आ । ईषे । नमसा । जिगीषा ।
उषसानक्ता । सुदुघाऽइव । धेनुः ।
समाने । अहन् । विऽमिमानः । अर्कं । विषुऽरूपे ।
पयसि । सस्मिन् । ऊधन् ॥ ४

हे देवा वो युष्माकं नमसा हविषा नमस्कारेण वोप उपेत्य जिगीषा पापानां जिगीषया आ ईषे । गच्छामि ॥ ईष गतावित्यस्य वेपतेर्वा गत्याद्यर्थस्य लिड्युत्तमैकवचन इदं रूपं ॥ भजामि । कस्मिन्काले । उषासानक्ता । अहनि रात्रौ च । यद्वा अहोरात्रदेवते अप्यभिगच्छामि । गतौ दृष्टांतः । सुदुघा धेनुरिव । सुदोग्ध्री धेनुर्यथा दोहाय दोग्धारं समागच्छति तद्वत् । किं कुर्वन् । सस्मिन् समाने ऊधन् ऊधस्युत्पन्ने विषुरूपे नानारूपे पयसि क्षीरघृतादिकेऽर्कमर्चनीयमन्नं चरुपुरोडाशादिकं विमिमानः । विविधं मिमानः । कस्मिन्काले । समानेऽहन् । षष्ठेऽहनि एकस्मिन्नेवाहनि सर्वदैव वेत्यर्थः । एकस्मिन्नेवाहनि समान ऊधस्युत्पन्ने नानारूपे पयसि त्वदर्थं हविर्विमिमान उपगच्छामीत्यर्थः । यद्वा सस्मिन् सर्वस्मिन्नूधसि फलाख्यक्षीरोत्पादके यज्ञे

निमित्तभूते सति विद्युद्रूपे पयसि नानारूपे सोमलक्षणोद-
केऽर्कमन्नसाधनं स्तोत्रं बिभ्राणोऽहं युष्मानभिगच्छामि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उत नोऽहिर्बुध्न्यो३ मयस्कः शिशुं न पिप्युषीव वेति सिंधुः ।
येन नपातमपां जुनाम मनोजुवो वृषणो यं वहंति ॥ ५ ॥

उत । नः । अहिः । बुध्न्यः । मयः । करिति कः ।
शिशुं । न । पिप्युषीऽइव । वेति । सिंधुः ।
येन । नपातं । अपां । जुनाम । मनःऽजुवः । वृषणः ।
यं । वहंति ॥ ५ ॥

उत अपि च नोऽस्माकमहिरंतरिक्षगाम्यहंता वाहीनो आहन्यमानो वैतन्नामको देवः । स एव बुध्न्यः । बुध्नं बन्धकमंतरिक्षं । तदर्हतीति बुध्न्योऽतरिक्षचार्येतन्नामको देवो मयः सुखं कः । करोतु ॥ करोतेर्लुङि रूपं ॥ किंच पिप्युषी । इवशब्द एवार्थः पूरणो वा । अस्मानसेनाप्याययंती सिन्धुर्नाम नदी वेतु । आगच्छतु । तत्र दृष्टांतः । शिशुं न । यथा शिशुं प्याययंती गौर्गच्छति तद्वत् । अपां नपातमुदकानामपातयितारं वर्षकमेतन्नामकं यद्वोदकानां नेतारं तृतीयं पुत्रं । अप ओषधिवनस्पतयः । तेभ्योऽग्निरिति नप्तृत्वं । तादृशमग्निं जुनाम । स्तुतिभिः संगच्छेम ॥ जु इति सौत्रो धातुर्गत्यर्थः ॥ यं देवं मनोजुवो मनोवेगा वृषणो वर्षका मेघा अश्वा वहंति । स सुखं करोतु ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत न ईं त्वष्टा गंत्वच्छा स्मत्सूरिभिरभिपित्वे सजोषाः ।

आ वृत्रहेंद्रश्चर्षणिप्रास्तुविष्टमो नरां न इह गम्याः ॥ ६

उत । नः । ईं । त्वष्टा । आ । गंतु । अच्छ । स्मत् ।

सूरिऽभिः । अभिऽपित्वे । सऽजोषाः ।

आ । वृत्रऽहा । इंद्रः । चर्षणिऽप्राः । तुविःऽतमः ।

नरां । नः । इह । गम्याः ॥ ६

त्वष्टा देवोऽपि नोऽस्मानच्छ अभिप्राप्तुमिदानीमिमं यज्ञं आगंतु । आगत्य च । स्मच्छब्दार्थे प्राशस्त्ये वा वर्तते । अत्र प्रशंसायां । प्रशस्तं यथा तथा । अभिपित्वेऽभिगंतव्ये यज्ञे निमित्तभूते सति सूरिभिः स्तोतृभिर्ऋत्विग्भिः सजोषाः समानप्रीतिर्भवत्विति शेषः । तथा वृत्रहा वृत्रघाती चर्षणिप्राः । चर्षणयो मनुष्या यजमानाः । कर्मण्येषां पूरकस्तुविष्टमो बहुतमो महत्तम इंद्रोऽस्मिन्कर्मणि नरां नृणां नोऽस्माकमनुग्रहोपेतः सन्नागम्याः । आगच्छतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत न ईं मतयोऽश्वयोगाः शिशुं न गावस्तरुणं

रिहंति ।

तमीं गिरो जनयो न पत्नीः सुरभिष्टमं नरां

नसंत ॥ ७

उत । नः । ई । मतयः । अश्वऽयोगाः । शिशुं । न ।
गावः । तरुणं । रिहंति ।
तं । ईं । गिरः । जनयः । न । पत्नीः । सुरभिःऽतमं ।
नरां । नसंत ॥ ७

उत अपि च ईमेनं तरुणं नित्ययुवानमिंद्रं मतयोऽस्मद्बुद्धयोऽश्वयोगा अश्वसमानप्राप्तयो रिहंति । आस्वादयंति । स्तुवंतीत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । गावो दोग्ध्र्यो धेनवः शिशुं न । शिशुमिव वत्समिव । तं यथा लिहंति तद्वत् । तदेवाह । तमीं तमेवैनं नरां नराणां यजमानानां सुरभिष्टममतिशयेन सुरभिं जनयः फलस्योत्पादयित्र्यो गिरः स्तुतयो नसंत । व्याप्नुवंति ॥ नसतिर्व्याप्तिकर्मा ॥ तत्र दृष्टांतः । जनयो न । उत्पादयित्र्यः पत्नीः पत्न्यः पतिमिव ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत नं ईं मरुतो वृद्धसेनाः स्मद्रोदसी समनसः सदंतु ।
पृषदश्वासोऽवनयो न रथा रिशादसो मित्रयुजो न देवाः ॥ ८

उत । नः । ईं । मरुतः । वृद्धऽसेनाः । स्मत् ।
रोदसी इति । सऽमनसः । सदंतु ।
पृषत्ऽअश्वासः । अवनयः । न । रथाः । रिशादसः ।
मित्रऽयुजः । न । देवाः ॥ ८

संत अपि च नोऽस्मदीयमीमिदानीमिमं यागं या मरुतः संतु सहापि सदंतु । गच्छंतु । कुतो देयात् । रोदसी । रोदस्योर्द्यावापृथिव्योः सकाशात् । यद्वा रोदस्यावपि गच्छतां । कीदृशास्ते मरुतः । वृषसेनाः प्रवृद्धबलाः । समनसः समानमनस्काः । पृषदश्वाः पृषद्वर्णाश्वाः । पृषत्यो न ता मिति यास्कः । अवनयो न । यथैव नमनस्वभावा रथा रंहणस्वभावा रयवंतो वा ॥ मत्वर्थो लुप्यते ॥ यद्वा अवनयो रक्षका रथा इव स्थिताः । रिशादसः । रिशाः शत्रवः तेषामत्तारो मित्रयुजो देवा नः । मैत्रीयुक्ता व्यञ्जनाय ऋत्विज इव । यद्वा मैत्रीयुक्ता अन्ये देवा यथा गच्छंति तद्वत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र नु यदेषां महिना चिकित्रे प्र युंजते प्रयुजस्ते सुवृक्ति ।
अध यदेषां सुदिने न शरुर्विश्वमेरिणं प्रुषायंत सेनाः ॥ ९

प्र । नु । यत् । एषां । महिना । चिकित्रे । प्र ।
युंजते । प्रऽयुजः । ते । सुऽवृक्ति ।
अध । यत् । एषां । सुऽदिने । न । शरुः । विश्वं ।
आ । इरिणं । प्रुषायंत । सेनाः ॥ ९

एषां मरुतां महिना महिम्ना दृष्टिलक्षणो यत् यस्मात्प्रचिकित्रे । प्रज्ञायते । यद्वैषां महत्त्वेन युक्ता नराश्चिकित्रे । जानंत्यनुष्ठेयं । नु क्षिप्रमिति पूरणः । ततस्ते ज्ञातारः सुवृक्ति ॥ सुपो लुक् ॥ सुवृक्तीनां प्रयुजः प्रकर्षेण प्रयुंजते । अध अथ

प्रयोगानंतरं यत् यस्मादेषां सेना हर्षोत्पादका विश्वं सर्वं भुवनमिरिणमूषरप्रदेशं यथा तथा सर्वतः प्रधावंत । उत्पादयंति । तत्र दृष्टांतः । सुदिने मेघावरणादिरहिते दिने अहरंधकारहिंसकः प्रकाशः इव । स यथा सर्वमाप्नोति तथा मरुत्सेनापृथ्वा सर्वमूषरं करोति । यदा मरुन्महिमा वृष्टिर्भवति । तदा सस्यादिसमृद्धौ सत्यां प्रयोगं कुर्वंति । यदा मरुत्सेनाः सर्वां महीमुदं नीत्येवं महानुभावा मरुत इति तेषां स्तुतिः ॥

॥ अथ दशमी ॥

प्रो अश्विनावर्वसे कृणुध्वं प्र पूषणं स्वतवसो हि संति ।
अद्वेषो विष्णुर्वात ऋभुक्षा अच्छा सुम्नाय ववृतीय देवान् ॥ १०

प्रो इति । अश्विना । अवसे । कृणुध्वं । प्र । पूषणं । स्वऽतवसः । हि । संति ।
अद्वेषः । विष्णुः । वातः । ऋभुक्षाः । अच्छ । सुम्नाय । ववृतीय । देवान् ॥ १०

हे ऋत्विजः अश्विनावेतन्नामकौ देवावुद्दिश्यावसेऽस्मद्रक्षणाय प्रो कृणुध्वं । स्तुतिं प्रकर्षेण कुरुध्वं । पूषणं पोषकमेतन्नामक देवमप्यवसे प्रकर्षेण स्तुतिं कृणुध्वं । किंच ये स्वतवसः स्वायत्तबलाः संति तानपि प्रकृणुध्वं । के ते । अद्वेषो द्वेषरहितो विष्णुर्व्याप्त एतन्नामको देवः । प्रथममना क्तोऽपि न कुप्यतीति वक्तुमद्वेष इत्युक्तं । तथा वातः सर्वत

संचारी वायुः। ऋभुक्षाः पतिरिंद्रश्च। एतानपि प्रकाशयध्वं। अतोऽहं स्वायत्तबलान् सर्वानपि देवान् सुम्नायसुखायाच्छा भिमुख्येन वष्टतीय। स्तोत्रैरभिवर्तयेयं॥

॥ अथैकादशी ॥

इयं सा वो अस्मे दीधितिर्यजत्रा अपिप्राणी च सदनी च भूयाः।
नि या देवेषु यतते वसूयुर्विद्यामेषं वृजनं जीरदानुं॥ ११॥

इयं। सा। वः। अस्मे इति। दीधितिः। यजत्राः। अपिऽप्राणी। च। सदनी। च। भूयाः।
नि। या। देवेषु। यतते। वसुऽयुः। विद्याम। इषं। वृजनं। जीरऽदानुं॥ ११॥

हे यजत्रा यष्टव्या देवा वो युष्मत्संबंधिनी सेयं प्रसिद्धा दीधितिर्दीप्तिरस्मे अस्माकमपिप्राणी सर्वदा चेष्टयित्री सदनी च निवासवती च भूयाः। भूयात्। भवतु। या दीधितिर्वसूयुर्वसुमती देवेषु नियतते। नियमेन प्रयत्नं करोति। तानपि प्रकाशितुं सैव भूयात्। विद्यामेति गतः॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे पंचमो वर्गः॥

पितुं न्वित्येकादशर्चमष्टमं सूक्तमागस्त्यमन्नदेवताकं गायत्रं। आद्यानुष्टुप् गर्भोष्णिक्। आद्यः पंचकस्त्रयोऽष्टका अनुष्टुबगर्भत्वात्। तृतीया पंचमी षष्ठी सप्तम्येकादशी चेति पंचानुष्टुभः। तथा चानुक्रमणिका पितुं न्वेकादशस्तुति गायत्रं त्वाद्या उगर्भा तृतीयात्ये पंचम्याद्याश्च त्रिस्रो

ऽनुष्टुभ इति ॥ विनियोगं शौनक आह। पितुः न्वित्युपतिष्ठेत नित्यमन्नमुपस्थितं। पूजयेदशनं नित्यं भुंजीत चाविकुत्सयन्॥ नास्य स्यादन्नजो व्याधिर्विषमप्यन्नतां व्रजेत्। विषं च पीत्वैतत्सूक्तं जपेदिदमन्नाशनं। [illegible]तस्तु भुंजीत नाशुचिर्न बुभुक्षितः। इत्याह पूर्वमेव [illegible]न्नमाह हविस्तदा। तद्वयं नास्य किंचि[illegible] व्याधिमाप्नुयादिति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पितुं नु स्तोषं महो धर्माणं तविषीं।
यस्य त्रितो व्योजसा वृत्रं विपर्वमर्दयत्॥ १

पितुं। नु। स्तोषं। महः। धर्माणं। तविषीं।
यस्य। त्रितः। वि। ओजसा। वृत्रं। विऽपर्वं।
अर्दयत्॥ १

अहमगस्त्यो नु क्षिप्रं पितुं पालकमन्नं स्तोषं। स्तौमि। महो महान्तं धर्माणं सर्वस्य धारकं तविषीं बलात्मकं। यस्य महतो [illegible]। यस्यान्नस्यौजसा बलेन सामर्थ्येन त्रितो [illegible] [illegible]ऋषु[illegible]स्थानेषु [illegible] वृत्रं विपर्वं विच्छिन्नसंधिकं यथा तथार्दयत्। हिंसितवान्॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स्वादो पितो मधो पितो वयं त्वा ववृमहे।
अस्माकमविता भव॥ २

स्वादो इति । पितो इति । मधो इति । पितो इति ।

वयं । त्वा । ववृमहे ।

अस्माकं । अविता । भव ।

हे स्वादो आस्वादनीय पितो पालक मधो माधुर्योपेत पितो हे पानसाधनान्न वयं त्वा त्वां ववृमहे । सेवामहे ॥ अत्र सर्वेषामनुदात्तानां पूर्वस्यासामान्यवचनत्वेनानिघातत्वं । अनुदात्तानां तु विशेषवचनत्वान्निघातत्वं ॥ अस्मत्कृत्पितुशब्द-श्रवणं तस्य प्राशस्त्यज्ञापनार्थं ॥ हे पितो अस्माकमविता तर्पयिता भव ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उप नः पितवा चर शिवः शिवाभिरूतिभिः ।

मयोभुरद्विषेण्यः सखा सुशेवो अद्वयाः ॥ ३

उप । नः । पितो इति । आ । चर । शिवः ।

शिवाभिः । ऊतिऽभिः ।

मयःऽभुः । अद्विषेण्यः । सखा । सुऽशेवः । अद्वयाः ॥ ३

हे पितो यतस्त्वं शिवो मंगलः । अतः शिवाभिर्मंगल-युक्ताभिरूतिभी रक्षणैर्नोऽस्मानाचर । आगच्छ । आगत्य च मयोभुः सुखस्य भावयिताद्विषेण्योऽद्वेष्यरसः । प्रियरस इत्यर्थः । सखा सखिवत्प्रियकारी सुशेवोऽत एव सुष्ठु सुखक-रोऽद्वया द्वयरहित उक्तगुण एव न तु तद्विपरीतो भवेत्यर्थः । अथवा दृष्टांतवादोऽयं । सुशेवोऽद्वया मनःकर्मविसंवाद-

रक्षितः सखा यथा मयोभुरहेयश्च भवति तद्वत्त्वमपि भवेत्यर्थः ।

॥ अथ चतुर्थी ॥

तव त्ये पितो रसा रजांस्यनु विष्ठिताः ।

दिवि वाता इव श्रिताः ॥ ४

तव । त्ये । पितो इति । रसाः । रजांसि । अनु । विऽस्थिताः ।

दिवि । वाताःऽइव । श्रिताः ॥ ४

हे पितो तव त्वत्संबंधिनस्त्ये ते स्वादम्लादिषड्रसा रजांसि लोकान् लोकस्थानादर्थाननु आनुकूल्येन विष्ठिताः । विविधं स्थिताः । विविधस्थितौ दृष्टांतः । दिवि द्युलोकेंऽतरिक्षे श्रिता वाता वायवः । ते यथा व्यापास्तद्वत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तव त्ये पितो ददतस्तव स्वादिष्ठ ते पितो ।

प्र स्वाद्मानो रसानां तुविग्रीवा इवेरते ॥ ५

तव । त्ये । पितो इति । ददतः । तव । स्वादिष्ठ । ते । पितो इति ।

प्र । स्वाद्मानः । रसानां । तुविग्रीवाःऽइव । ईरते ॥ ५

हे पितो पालकान्न त्ये ते त्वदर्थिनो नरास्तव भोक्तारो भवंतीति शेषः । के ते नराः । हे स्वादिष्ठ स्वादुतम पितो पालक तव त्वदनुग्रहात्ते त्वां ददतः प्रयच्छंतो भवंति । यद्वा

हे पितो त्वदादरार्थं। अभ्यासे हि भूयांसमर्थं मन्यंते। किंच तव रसानां स्वादुस्वादीनां षण्णां स्वादमानः स्वादयितारो भक्षयितार एव तुविग्रीवा इव। तुवीति बहुनाम। प्रवृद्धग्रीवा एव प्रेरते। प्रकर्षेण गच्छंति। संचरंति॥ इवशब्द एवकारार्थः पूरणो वा॥ लोकेऽस्मा [illegible] दृढांगा भवंतीति प्रसिद्धं। अन्नग्रीवा हि ग्रीवा च [illegible] महा तव रसानामत्तारोऽसंख्यातग्रीवा इव [illegible] इत्यादिति भावः। एवं बहुरसोपेतमन्नमि [illegible]॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे षष्ठो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वे पितो महानां देवानां मनो हितं।

अकारि चारु केतुना तवाहिमवसावधीत्॥ ६

त्वे इति। पितो इति। महानां। देवानां। मनः। हितं।

अकारि। चारु। केतुना। तव। अहिं। अवसा।

अवधीत्॥ ६

हे पितो महानां पूज्यानां महतां वा देवानामिंद्रादीनां मनस्त्वे त्वयि हितं निहितमकारि। कृतं। अस्तमपि दिवाय त्वय्येव वर्तते। हे पितो तव चारु समीचीनेन केतुना त्वत्केतुना प्रज्ञानलक्षणेनावसा रक्षणेनाहिं मेघं वृत्रं वावधीत्। हतवानिंद्रः। अन्नमयं हि सोम्य मन इति श्रुतेः। अथवा त्वत्केतुना जगद्रक्षणेन निमित्तेनेति योज्यं। जगद्रक्षणार्थं हींद्रेणाहिर्भिद्यते॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यददो पितो अजगन्विवस्व पर्वतानां ।

अत्रा चिन्नो मधो पितोऽरं भक्षाय गम्याः ॥ ७

यत् । अदः । पितो इति । अजगन् । विवस्व । पर्वतानां ।

अत्र । चित् । नः । मधो इति । पितो इति । अरं ।

भक्षाय । गम्याः ॥ ७

हे पितो अन्न त्वां यद्यदा विवस्व ॥ सुपो लुक् । अंत्यलोपश्छांदसः ॥ विवासनवतां विद्युद्रूपप्रकाशनवतां । द्विधो घनमुदकलक्षणं । धनवतां वा पर्वतानां मेघानां संबंध्यदः प्रसिद्धं तदुदकमजगन् । अगमत् । गच्छेत् । अत्र चित् अस्मिन्काले नोऽस्मान् हे मधो हे पितो माधुर्योपेतान्न त्वं नोऽस्मानरमलं संपूर्णं भक्षाय भक्षणाय गम्याः । गच्छ । संनिहितो भव ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यदपामोषधीनां परिंशमारिशामहे ।

वातापे पीव इद्भव ॥ ८

यत् । अपां । ओषधीनां । परिंशं । आऽरिशामहे ।

वातापे । पीवः । इत् । भव ॥ ८

यत् येनापामोषधीनां संबंधि परिंशं परिलेशं परितः सुखकरमन्नमारिशामहे । सास्वादयामः । भक्षयामः ।

नैनावोदकसारेण हे वातापे। वातेन प्राणेनाप्नोति व्याप्नोतीति वातेनाप्यायत इति वा वातापि शरीरं। हे शरीर त्वं पीव इत् आप्यायित एव भव। अन्नोदकाभ्यां शरीरवृद्धिः प्रसिद्धा। यद्वा यद्यप्यपामोषधीनां परिंशं लेशमास्वादयामः। तथापि हे वातापे वातवत्सर्वव्यापक पितो त्वमल्पमपि पीवः पीवानेव भव॥

॥ अथ नवमी ॥

यत्ते सोम गवाशिरो यवाशिरो भजामहे।
वातापे पीव इद्भव॥ ९

यत्। ते। सोम। गोऽआशिरः। यवऽआशिरः।
भजामहे।
वातापे। पीवः। इत्। भव॥ ९

पूर्वमन्नसामान्येन स्तुत्वेदानीं सोमलक्षणमन्नं स्तौति। हे सोम ते तव यत् यमंशं गवाशिरो गोविकारक्षीराद्याश्रपणद्रव्यं यवाशिरो यवविकाराश्रपणद्रव्यं भजामहे। सेवामहे। तेन हे वातापे शरीर पीवो भव॥

॥ अथ दशमी ॥

करंभ ओषधे भव पीवो वृक्क उदारथिः।
वातापे पीव इद्भव॥ १०

करंभः। ओषधे। भव। पीवः। वृक्कः। उदारथिः।
वातापे। पीवः। इत्। भव॥ १०

करंभो अ: करंभादिरूपः सक्तुपिंडोऽसि तदात्मक हे ओषधे त्वं पीवः स्थौल्यवान् वृक्को व्याधेर्वर्जयिता भव । उदारथिरुद्गम इंद्रियाणामुद्दीपयिता भव । स्पष्टो गतः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तं त्वा वयं पितो वचोभिर्गावो न हव्या सुषूदिम ।

देवेभ्यस्त्वा सधमादमस्मभ्यं त्वा सधमादं ॥ ११

तं । त्वा । वयं । पितो इति । वचःऽभिः । गावः ।

न । हव्या । सुसूदिम ।

देवेभ्यः । त्वा । सधऽमादं । अस्मभ्यं । त्वा ।

सधऽमादं ॥ ११

हे पितो अन्न सोमरूप तं तादृशं स्तुतं ता त्वां महानुभावं वचोभिः स्तुतिवाग्भिर्वयं सषूदिम । क्षारयामो रसान् । तत्र दृष्टांतः । गावो न हव्या । गाव इव हवींष्युत्पादयंति तथा त्वत्सकाशात्सोमं सुषूदिम । किमर्थं कीदृशं चेति चेत् । उच्यते । देवेभ्य इंद्रादिभ्यः । तदर्थं सधमादं तेषां सह मादयितारं हुतशेषरूपं त्वा त्वामस्मभ्यमस्मदर्थमपि ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे सप्तमो वर्गः ॥

समिद्धोऽद्येत्येकादशर्चं नवमं सूक्तमागस्त्यं सर्वं गायत्रं । समिद्धाग्निस्तनूनपादादय [illegible] प्रत्यृचं [illegible] [illegible] [illegible] ऋतुदेवता- [illegible] देवता इत्यादिना

बह्वृचप्रातिशाख्य ब्राह्मणानि च प्रदर्श्याग्नेया एवेति सिद्धांतितं। समिद्ध आप्रिय इत्यनुक्रांतं। पञ्चमगस्ताग्रामा-मेकादशप्रयाजरूपमिदमाप्रीसूक्तं॥

तत्र प्रथमा

समिद्धो अद्य राजसि देवो देवैः सहस्रजित्।

दूतो हव्या कविर्वह॥ १

सम्ऽइद्धः। अद्य। राजसि। देवः। देवैः। सहस्रऽजित्।

दूतः। हव्या। कविः। वह॥ १

हे अग्ने देवैर्व्यवहर्तृभिरृत्विग्भिः समिद्धः सम्यग्दीपितो देवोऽत एव दीप्यमानः। समिद्धैर्वा देवैः सहितः समिद्धः सन् अद्यास्मिन्यागदिने राजसि। दीप्यसे। हे सहस्रजित् सहस्रस्य धनस्यैतत्संख्याकानां शत्रूणां वा जेतः। ततो दूतो देवानां दूतस्तद्यज्ञादिवार्ताहर आह्वाता वा। अग्निर्देवानां दूत आसीदिति श्रुतेः कविः क्रांतदर्शी। ईदृशस्त्वं हव्यास्म-दीयानि हवींषि वह। देवेभ्यः प्रापय॥

॥ अथ द्वितीया॥

तनूनपादृतं यते मध्वा यज्ञः समज्यते।

दधत्सहस्रिणीरिषः॥ २

तनूऽनपात्। ऋतं। यते। मध्वा। यज्ञः। सं। अज्यते।

दधत्। सहस्रिणीः। इषः॥ २

तनूनपात् यज्ञशरीरस्य नपातयिता। यद्वा आपोऽत्र तन्त्र उच्यंत इत्युक्तत्वादपां नपातयिता तासां नप्ता वा। अत्र पाठोऽन्वयः। ओषधीभ्योऽग्निरिति नप्तृत्वं। यज्ञः पूज्यः। सर्वैरर्चनीयत्वाद्वा यज्ञः। ईदृशोऽग्निरृतं यज्ञं यते। गच्छति। अनुतिष्ठते। यजमानाय तदभिमतार्थं। मध्वा मधुरेणाज्यसोमादिद्रव्येण समञ्जते। किं कुर्वन्नयं। सहस्रिणीरेतत्संख्याकानीषोऽन्नानि दधत्। यजमानेभ्यो धारयन्॥

॥ अथ तृतीया॥

आजुह्वानो न ईड्यो देवाँ आ वक्षि यज्ञियान्।

अग्ने सहस्रसा असि॥ ३

आऽजुह्वानः। नः। ईड्यः। देवान्। आ। वक्षि। यज्ञियान। अग्ने।

सहस्रऽसाः। असि॥ ३

हे अग्ने आजुह्वानोऽस्माभिराहूयमानः सन् ईड्योऽस्माभिः स्तुत्य इडनामकः। त्वं नोऽस्मदर्थं यज्ञियान् यज्ञभाजो देवानावक्षि। आवह। हे अग्ने त्वं सहस्रसा असि। अपरिमितधनस्य दातासि॥

॥ अथ चतुर्थी॥

प्राचीनं बर्हिरोजसा सहस्रवीरमस्तृणन्।

यत्रादित्या विराजथ॥ ४

प्राचीनं। बर्हिः। ओजसा। सहस्रऽवीरं। अस्तृणन्।

यत्र। आदित्याः। विऽराजथ॥ ४

प्राचीनं प्रागग्रं सहस्रवीरं सहस्रसंख्याका वीराः प्रहर्तारो विघ्नविदारयितारो इत्वा यस्य तथाहुक्। यद्वा अपरिमितवीराः पुत्रादयो येन तादृग्बर्हिरोजसा मंत्रलक्षणबलेनोपेता ऋत्विजोऽस्तृणन्। आच्छादयन्। यत्र यस्मिन्बर्हिष्यादित्या अदितेः पुत्रा यूयं विराजथ। विविधं राजध्वे। तद्बर्हिरस्तृणन्॥

॥ अथ पंचमी॥

विराट् सम्राड्विभ्वीः प्रभ्वीर्बह्वीश्च भूयसीश्च याः।

दुरो घृतान्यक्षरन्॥ ५

विऽराट्। संऽराट्। विऽभ्वीः। प्रऽभ्वीः।

बह्वीः। च।

भूयसीः। च। याः।

दुरः। घृतानि। अक्षरन्॥ ५

विराट् विशेषेण राजंत इति व्यत्ययेनैकवचनं। सम्राट् सम्यगिति पूज्यतरं राजमानाः। अत्रापि व्यत्ययेनैकवचनं। विभ्वीर्विभ्व्यो विविधं भवित्र्यः। प्रभ्वीः प्रभ्व्यः प्रकर्षेण भवित्र्यः। बह्वीर्बह्व्यः। भूयसीर्लोकप्रसिद्धसंख्याभिश्च भूयस्यश्च या दुरो यज्ञगृहद्वारः संति ताघृतान्युदकानि शाखपका-

रात्रिमन्वरन् । चरंति । यद्वा मद्दीभूर्यसौरित्येते संज्ञावच्छने । भिष्टानि तासां नामधेयानि ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सुरुक्मे हि सुपेशसाधि श्रिया विराजतः ।

उषासावेह सीदतां ॥ ६

सुरुक्मे इति सुऽरुक्मे । हि । सुऽपेशसा । अधि ।

श्रिया । विऽराजतः ।

उषसा । आ । इह । सीदतां ॥ ६

सुरुक्मे शोभनदीप्ताभरणे प्रसिद्धे सुपेशसा शोभनरूपे इहश्यावहोरात्रदेवते अधि अधिकं श्रिया सौंदर्येण विराजतः । विशेषेण दीप्येते ॥ हियोगादनिघातः ॥ ताहश्यावुषसौ एतद्रात्रेरप्युपलक्षणं । उषःशब्दो दिवसस्योपलक्षकः । रात्रिरुषाश्चाभे इहास्मिन्दिन आसीदतां । आगत्य तिष्ठतां । आगच्छतां वा ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रथमा हि सुवाचसा होतारा दैव्यां कवी ।

यज्ञं नो यक्षतामिमं ॥ ७

प्रथमा। हि। सुऽवाचसा। होतारा। दैव्या।

कवी इति।

यज्ञं। नः। यक्षतां। इमं ॥ ७

प्रथमा। मुख्यनामैतत्। प्रतमौ प्रकृष्टतमौ॥ हि: प्रसिद्धौ। सुवाचसा प्रियवचनौ दैव्या देवार्हौ होतारा देवानामाह्वातारौ होमनिष्पादकौ वा कवी मेधाविनावितौ नोऽस्मदीयमिमं यज्ञं यक्षतां। यजतां गच्छतां वा।

॥ अथाष्टमी ॥

भारतीळे सरस्वति या वः सर्वा उपब्रुवे।

ता नश्चोदयत् श्रिये ॥ ८

भारति। इळे। सरस्वति। याः। वः। सर्वाः।

उपऽब्रुवे।

ताः। नः। चोदयत्। श्रिये ॥ ८

हे भारति। भरत आदित्यः। तस्य संबंधिनी भारती। तादृशि द्युलोकदेवते। हे इळे भूदेवि। हे सरस्वति। सरो वागुदकं वा। तद्वत्यंतरिक्षदेवते। तादृशि देवि। एताः क्षित्यादिदेवताः। एतास्तिस्र आदित्यप्रभावविशेषरूपा इत्याहुः। यास्तिस्रः सर्वा वो युष्मानुपब्रुवे। उपेत्य स्तौमि। ता यूयं नोऽस्मान् श्रिये संपदे चोदयत। प्रेरयत।

॥ अथ नवमी ॥

त्वष्टा रूपाणि हि प्रभुः पशून्विश्वान्त्समानजे ।

तेषां नः स्फातिमा यज ॥ ९

त्वष्टा । रूपाणि । हि । प्रऽभुः । पशून् । विश्वान् ।

संऽआनजे ।

तेषां । नः । स्फातिं । आ । यज ॥ ९

त्वष्टा यज्ञसाधनपात्राभिमानी देवो रूपाणि योनौ सृष्टानि रेतांसि रूपाणि कर्तुं प्रभुर्हि । हिशब्दः श्रुत्यंतरप्रसिद्धिद्योतनार्थः । रेतसः सिक्तस्य त्वष्टा रूपाणि विकरोतीति श्रुतेः । स देवो विश्वान् सर्वानपि पशूनस्मदीयान् गवादिकान् समानजे । सम्यगनक्ति । व्यक्तीकरोति ॥ संपूर्वादनक्तेर्लिटि तस्मान्नुडिति नुट् ॥ अथ प्रत्यक्षः । तेषामक्तानां पशूनां स्फातिं वृद्धिं नोऽस्मदर्थमायज । सर्वतः पूजय । कुर्वित्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

उप त्मन्या वनस्पते पाथो देवेभ्यः सृज ।

अग्निर्हव्यानि सिष्वदत् ॥ १०

उप । त्मन्या । वनस्पते । पाथः । देवेभ्यः । सृज ।

अग्निः । हव्यानि । सिस्वदत् ॥ १०

हे वनस्पते यूपाभिमानि देव त्वमत्मना आत्मनैव देवेभ्यो-ऽग्न्यादिभ्य पाथः ... उपसृज । उत्सृज । यूपाभावे ... विद्यमानत्वात् । त्वमेवं कृतवति सत्यग्निर्हव्यानि हवींषि स्वदत् । स्वदयतु । स्वादूकरोतु ॥

॥ अथैकादशी ॥

पुरोगा अग्निर्देवानां गायत्रेण समज्यते ।

स्वाहाकृतीषु रोचते ॥ ११

पुरःऽगाः । अग्निः । देवानां । गायत्रेण । सं । अज्यते ।

स्वाहाऽकृतीषु । रोचते ॥ ११

अयमग्निर्देवानां पुरोगा असुरयुद्धं प्रति पुरोगामी । यद्वा देवानां मध्ये यज्ञं प्रत्यग्निरेव पुरोगामी । अत एवाग्रणीत्वा-देवाग्निशब्दो निष्पन्नः । अग्निः कस्मादग्रणीर्भवतीति निरुक्तं । तादृशोऽयं गायत्रेणैतदुपलक्षितेन मंत्रेण समज्यते सम्यक् लक्ष्यते । स्वाहाकृतीषु स्वाहाकारेषु सत्सु हविःषु हूयमानेषु रोचते । अत्यर्थं दीप्यते । एताः प्रयाजदेवता यज्ञावयवाभिमानिन्यः । तद्द्वारा यज्ञ एव स्तूयत इति केषांचिन्मतं । अग्नेरेव नामांतरमित्यन्ये ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे नवमो वर्गः ॥

अग्ने नयेति दशमं सूक्तमष्टर्चमागस्त्यं त्रैष्टुभमाग्नेयं । अग्ने नयाष्टावाग्नेयमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्विन शस्त्रयोस्त्रैष्टुभच्छंदसि विनियोगः । अथैतस्या इत्यत्र ... नयाग्ने इहेत्यष्टानामुत्तमामुत्तमामाश्विन उद्धरेत् । आ० ४. ११. । इति सूत्रितत्वात् ॥ अत्र शौनकः । उत्तमप्रा...

यो भ्रष्टो वापि पथ क्वचित् । पंथानं प्रतिपद्येत ज्ञात्वा वा कर्म गर्हितं ॥ अग्ने नयेति सूक्तेन प्रत्यृचं जुहुयाद्घृतं । जपेच्च प्रयतो नित्यमुपतिष्ठेत चानलं । ऋग्वि० १, २६, । इति ॥ आद्यास्तस्रः आवयाकर्मणि विनियुक्ताः । आवय्यां पौर्णमास्यामित्यत्र सूत्रितं । अग्ने नय सुपथा राये अस्मानिति चतसृभिः प्रत्यृचं हुत्वा । आ० गृ० २, १, । इति ॥ आग्नेये पशौ वपापुरोडाशयोराद्ये द्वे अनुवाक्ये । तथा च सूत्रितं । अग्ने नय सुपथा राये अस्मान् पाहि नो अग्ने पायुभिरजस्रैः । आ० ३, ७, । इति ॥ आद्या प्रायणीयेष्टावाग्नेय अनुवाक्या । सैवोदयनीये याज्या । तदुक्तं प्रायणीयेष्टिरित्यत्र सूत्रितं । अग्ने नय सुपथा राये अस्माना देवानामपि पंथामगन्म । आ० ४, ३, । इति । विपरीताश्च याज्यानुवाक्या इति च ॥

॥ तत्र सूक्ते प्रथमा ॥

अग्ने नयं सुपथां राये अस्मान्विश्वानि देव
वयुनानि विद्वान् ।
युयोध्य१स्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमंउक्तिं विधेम ॥ १

अग्ने । नयं । सुऽपथां । राये । अस्मान् । विश्वानि ।
देव । वयुनानि । विद्वान् ।
युयोधि । अस्मत् । जुहुराणं । एनः । भूयिष्ठां ।
ते । नमःऽउक्तिं । विधेम ॥ १

हे अग्ने अंगनादिगुणविशिष्ट देव द्योतमान विश्वानि वयुनानि सर्वाणि प्रज्ञानानि। अनेनैवदनुष्ठितमिदं प्रायश्चित्तीयमिति यदेतज्ज्ञानमस्ति तद्विद्वानित्यर्थः। यतो विद्वान् अतस्त्वमस्मान् सुपथा शोभनेन मार्गेण राये गंतव्याय स्वर्गादिधनाय॥ द्वितीयार्थे वा चतुर्थी॥ प्रापणीयं रयिं प्रति नय। तदर्थं जुहुराणं कुटिलकारिणः पापं फलप्रतिबंधरूपमस्मत् अस्मत्तो युयोधि। पृथक् कुरु। ते तव वयं भूयिष्ठामतिप्रभूतां नमउक्तिं नमस्कारोक्तिं स्तुतिं विधेम। परिचरेम। कुर्मः॥

प्रांयुष्कामेष्टावग्ने त्वं पारयेति द्वे स्विष्टकृतो याज्ये पाहि न इति चतुर्थ्यनुवाक्या। पाहि नो अग्ने पायुभिरजस्रैरग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मानिति संयाज्ये। आ० २.१०.। इति सूत्रितं॥ एते एव स्वस्त्ययन्यामपि संयाज्ये इति सूत्रितत्वात्॥

॥ सैषा द्वितीया॥

अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा।
पूर्श्च पृथ्वी बहुला न उर्वी भवा तोकाय तनयाय शं योः॥

अग्ने। त्वं। पारय। नव्यः। अस्मान्। स्वस्तिऽभिः। अति। दुःऽगानि। विश्वा।
पूः। च। पृथ्वी। बहुला। नः। उर्वी। भव। तोकाय। तनयाय। शं। योः॥ २

हे अग्ने त्वं नव्यो नवतरः स्तुत्यो वा त्वमस्मान् यागानुष्ठातॄन्पारय। कर्म समापय्यातिपारय। अतिक्रामय। केन साधनेन। स्वस्तिभिः। अभिरभिपूजितः। सुशब्दः शोभनवचनः। अत्यंतं पूजितैर्यज्ञादिसाधनैः। कानि। दुर्गाणि। दुर्गमनानि पापानि। अनतिक्रमणीयाणि दुरिताख्यान्यतिपारय। किंच नोऽस्माकं पृथ्वी पृथुतरा पूश्च पुर्यपि भवत्विति शेषः। चशब्दो वक्ष्यमाणेन सह समुच्चयार्थः। पूरिति जात्येकवचनं। पुराण्यपि भवंत्वित्यर्थः। तथा नोऽस्माकमुर्वी पृथ्व्यपि बहुतरा भवतु। त्वं तु तोकायापत्याय तनयाय पुत्राय। तोकशब्दोऽपत्यसामान्यवचनः। तनयशब्दः पुत्रवचनः। शं सुखं योर्मिश्रयिता भव। यद्वा रोगाणां शमनं भयानां यावनं च भव। कुर्वित्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवा अनंग्निला अभ्यमंत कृष्टीः।
पुनंरस्मभ्यं सुवितायं देव क्षां विश्वेभिरमृतेभिर्यजत्र ॥ ३

अग्ने। त्वं। अस्मत्। युयोधि। अमीवाः। अनंग्निऽत्राः। अभिऽअमंत। कृष्टीः।
पुनः। अस्मभ्यं। सुवितायं। देव। क्षां। विश्वेभिः। अमृतेभिः। यजत्र ॥ ३

हे अग्ने त्वममीवा रोगानस्मत् अस्मत्तो युयोधि । व्यावर्तय । या अनग्नित्रा अग्निनापालयिता: कष्टी: प्रजा अभ्यमंत । अभिमिमतेऽस्मान् ॥ यच्छब्दाध्याहारादनिघात: ॥ ता युयोधि । यद्वा ता अनग्नित्रा: प्राणिन्य: कष्टय: प्रजा अभ्यमंत । त्वयाभ्यमितुमभितो रोगै: प्रापयितुमर्हंति । वयं तु न तादृशा: । अतोऽस्मत्तो वियोजयेत्यर्थ: । न केवलं वियोगमात्रं । अपि तु पुन:पुनरिदं कर्तव्यं । अस्मभ्यमस्मदर्थं सुविताय शोभनफलाय हे यजत्र यष्टव्य देव द्योतमानाग्ने विश्वेभिरमृतेभि: सर्वैरमरणधर्मभिरन्यैर्यष्टव्यैर्देवै: सह द्यां पृथिवीं देवयजनलक्षणामागच्छेति शेष: ॥

पाहि न इत्यस्या विनियोगद्वयमग्ने त्वं पारयेत्युक्तं । तथाग्नेयपशावेषैव हविषोऽनुवाक्या तथा च सूत्रितं । पाहि नो अग्ने पायुभिरजस्रै: प्र व: शुक्राय भानवे भरध्वं । आ० ३.७. । इति ॥

॥ सैषा चतुर्थी ॥

पाहि नो अग्ने पायुभिरजस्रैरुत प्रिये सदन आ शुशुक्वान्

मा ते भयं जरितारं यविष्ठ नूनं विदन्मापरं सहस्व: ॥ ४

पाहि । न: । अग्ने । पायुऽभि: । अजस्रै: । उत ।

प्रिये । सदने । आ । शुशुक्वान् ।

मा । ते । भयं । जरितारं । यविष्ठ । नूनं । विदत् । मा ।

अपरं । सहस्व: ॥ ४

हे अग्ने नोऽस्मानजस्रैरनवरतैरविच्छिन्नैः पायुभिः पालनप्रकारैः पाहि। पालय। उत अपि च प्रिये सद्मने तव प्रियभूते यागगृह आ सर्वतः प्रपूर्वाणू। दीप्यमानो भवेति शेषः। किंच हे यविष्ठ युवतम ते तव जरितारं गरितारं स्तोतारं मां नूनमद्य भयं मा विदत्। मा लभतां। माप्नोतु। हे सहस्वो बलवन्नग्नेऽपरमपरस्मिन्काले भयं मा विदत्। अपरं भयं वा मा विदत्॥

अभ्युदाय भौमायैककपालपुरोडाशयागहोमे मा नो अग्ने इत्यनयाश्वमभिजुहोति। तथा च सूत्रितं। मा नो अग्नेऽव सृजो अघायेत्येतयाश्वेनाभिजुहोति। आ॰ श्र॰ २.१.। इति॥

॥ सैषा पंचमी॥

मा नो॑ अग्ने॒ऽव॑ सृजो अ॒घाया॑वि॒ष्यवे॑ रि॒पवे॑
दु॒च्छुना॑यै।
मा द॒त्वते॒ दश॑ते॒ माद॒ते नो॒ मा रीष॑ते सहसाव॒न्परा॑
दाः॥ ५

मा। नः॒। अ॒ग्ने॒। अव॑। सृ॒जः॒। अ॒घाय॑। अ॒वि॒ष्यवे॑।
रि॒पवे॑। दु॒च्छुना॑यै।
मा। द॒त्वते॑। दश॑ते। मा। अ॒दते॑। नः॒। मा।
रिष॑ते। सह॒सा॒ऽव॒न्। परा॑। दाः॒॥ ५

हे अग्ने नोऽस्मानघाय हिंसकायाविष्यवे। अविष्यतिरर्त्तिकर्मा। अर्त्तिं च्छवे दुच्छनायै। शुनं सुखं। दुष्टसुखकारिणे दुःखकारिण इत्यर्थः। तस्मै रिपवे मावसृजः। मा त्याक्षीः। तदधीनं मा कुर्वित्यर्थः। तथा नोऽस्मान्दत्वते दंतवते दशते खादते सर्पादये मावसृजः। तथा नोऽस्मानदतेऽदंतकाय शृंगादिभिर्घातिने मावसृजः। तथा रिषते हिंसकाय तस्कररावसादये हे सहसवान् महस्विन् मा परादाः। पराभूतं मा देहि। सर्वथा न देहीत्यर्थः॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे दशमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

वि घ त्वावाँ ऋतजात यंसद्गृणानो अग्ने तन्वे३ वरूथं।

विश्वाद्रिरिक्षोरुत वा निनित्सोरभिहुतामसि हि देव

विष्पट्॥ ६

वि। घ। त्वाऽवान्। ऋतऽजात। यंसत्। गृणानः।

अग्ने। तन्वे। वरूथं।

विश्वात्। रिरिक्षोः। उत। वा। निनित्सोः।

अभिऽहुतां। असि। हि। देव। विष्पट्॥ ६

हे ऋतजात यज्ञार्थमुत्पन्नाग्ने वरूथं वरणीयं त्वां तन्वे शरीरपोषाय गृणानः स्तुवन् त्वावान् त्वया देवतया तद्वान्

जनो वि च यंसत्। विमुंचति स्वात्मानं। कस्मात्कार्यात्। दिदिक्षोर्दिवितुमिच्छोर्घोरादेः सकाशात्। उत वा अथवा मिनिक्षोर्निदितुमिच्छतः। हे देव अभिद्रुतामाभिमुख्येन कुटिलां कुर्वतां द्विषां विष्वक् विशेषेण बाधकोऽसि हि। अतस्त्वदनुग्रहादयं जनो वियंसत्॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वं ताँ अंग्न उभयान्वि विद्वान्वेषि प्रपित्वे मनुषो यजत्र।
अभिपित्वे मनवे शास्यो भूर्मर्मृजेन्य उशिग्भिर्नाक्रः॥ ७

त्वं। तान्। अग्ने। उभयान्। वि। विद्वान्। वेषि।
प्रऽपित्वे। मनुषः। यजत्र।
अभिऽपित्वे। मनवे। शास्यः। भूः। मर्मृजेन्यः।
उशिक्ऽभिः। न। अक्रः॥ ७

हे यजत्र यष्टव्याग्ने त्वं तान्यष्टॄनयष्टॄंश्चोभयान्मनुषो मनुष्यान्विविच्य विद्वान् जानन् प्रपित्वे संनिहित एव काले वेषि। कामयसे यष्टॄन्। तथा कुर्वन् अक्र आक्रमिता त्वं मनवे॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी। मनुष्यस्य यजमानस्याभिपित्वेऽभिप्राप्तकालेऽभिगमनवति यज्ञे वा शास्यो भूः। शिक्षणीयो भव। इदं कुर्विदं कुर्विति विधेयो भव। मर्मृजेन्यः शोधयिता यजमान उशिग्भिः कामयमानैर्ऋत्विग्भिरिव॥

॥ अथाष्टमी ॥

अवो॑चाम नि॒वच॑नान्यस्मि॒न्मान॑स्य सू॒नुः स॑हसा॒ने अ॒ग्नौ ।

व॒यं स॒हस्र॒मृषि॑भिः सनेम वि॒द्यामे॒षं वृ॒जनं॑ जी॒रदा॑नुम् ॥ ८

अवो॑चाम । नि॒ऽवच॑नानि । अ॒स्मि॒न् । मान॑स्य । सू॒नुः ।

स॒ह॒सा॒ने । अ॒ग्नौ ।

व॒यम् । स॒हस्र॑म् । ऋषि॑ऽभिः । स॒ने॒म । वि॒द्याम॑ । इ॒षम् ।

वृ॒जन॑म् । जी॒रऽदा॑नुम् ॥ ८

वयमस्मिन्नग्नौ निवचनानि नियमपूर्वकाणि वचांसि स्तोत्ररूपाण्यवोचाम। ब्रूमः। अग्निर्विशेष्यते। मानस्य सूनुः। मीयत इति मानो मंत्रः। तस्य सूनुरग्निर्मंत्रेणोत्पाद्यमानत्वात्॥ सप्तमर्थे प्रथमा॥ मानस्य सूनौ सहसाने शत्रूणामभिभवितर्यग्नावचोचाम। वयमभिऋषिभिस्तादृग्यार्थप्रकाशकैर्मंत्रैः साधनैः सहस्रमपरिमितं धनं सनेम। संभजेमहि। विद्यामेति गतं ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचम एकादशो वर्गः ॥

अमवीणामित्यष्टर्चमेकादशं सूक्तमागस्त्यं बार्हस्पत्यं त्रैष्टुभं। अनर्वाणं बार्हस्पत्यमित्यनुक्रांतं। शौनविनियोगो लैंगिकः॥ अत्र शौनकः॥ स्नात्वा जपेदनर्वाणं नमस्कृत्य बृहस्पतिं। वीरावनं च प्राप्नोति सोऽग्राक्यं च नियच्छति। ऋग्वि॰ १ २७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अनर्वाणं वृषभं मंद्रजिह्वं बृहस्पतिं वर्धया नव्यमर्कैः।
गाथान्यः सुरुचो यस्य देवा आशृण्वंति नवमानस्य
मर्ताः॥ १

अनर्वाणं। वृषभं। मंद्रऽजिह्वं। बृहस्पतिं। वर्धय।
नव्यं। अर्कैः।
गाथऽन्यः। सुऽरुचः। यस्य। देवाः। आऽशृण्वंति।
नवमानस्य। मर्ताः॥ १

हे होतर्नव्यं नवतरं स्तुत्यं वा तमनर्वाणमगंतारं। स्तोतुरधीनमित्यर्थः। वृषभमपां फलानां वर्षितारं मंद्रजिह्वं मादकवाचं बृहस्पतिं मंत्रस्य पालयितारमेतन्नामकं देवमर्कैरर्चनसाधनैर्वर्धय। प्रवृद्धं कुरु। सुरुचः शोभनदीप्तेर्नवमानस्य स्तूयमानस्य॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः॥ यस्य बृहस्पतेः॥ कर्मणि षष्ठी॥ रोचमानं स्तूयमानं गाथान्यः। गाथेति वाङ्नाम। स्तुतिवचसां नेतारो देवा व्यवहर्तारो मर्ता मनुष्या होत्रादयः। यद्वा नवमानस्य स्तुवानस्य यजमानस्य संबंधिनस्ते। आशृण्वंति। आश्रावयंति पुरा। तं बृहस्पतिं वर्धय। अनर्वाणमप्रत्यृतमन्यस्मिन्नित्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यं। नि० ६, २३.॥

बार्हस्पत्ये पशौ तमृत्वियेत्येषा वपायाज्या। सूत्रितं च। बृहस्पते अति यदर्यो अर्हांतमृत्विया उप वाचः सचंते। आ० ३, ७.। इति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमृग्मिया उप वाचः सचंते सर्गो न यो देवयतामसर्जि ।

बृहस्पतिः [illegible]

श्वा । तमृग्मि[illegible]

यः । देवऽयता[illegible]

बृहस्पतिः । सः । हि [illegible]

अभवत् । सं । ऋते । मातरिश्वा । [illegible]

तं बृहस्पतिमृग्मिया [illegible] वाचो माध्यमिका उ[illegible] सचंते । समीपि सेवंते । यः सर्गो न । उदक[illegible] अपि जगतोऽप्यर्थं ॥ देवयतां देवानिच्छतां यजमानानां कर्म[illegible] फलं । यद्वा देवत्वमिच्छतां मनुष्याणामसर्जि सृष्टवा वृष्ट्युदकं । यद्वा ऋग्मिया प्रागकालीना वाचो होत्रादि प्रेरिता वाच उप सचंते तं यः सर्गो न । उदकसृष्टिरिव । सः स एव बृहस्पतिरंजो हि । व्यंजकः खलु । तस्मिन्व्यक्ते सर्वं भवंति । अत एव विभ्वा विभुत्वेन मातरिश्वा ऋत निर्मातर्यंतरिक्षे चेष्टमानो वायुसदृशो वा वरांसि वरणीयानि वृष्ट्यादिफलानि संपादयन् ऋत उदके निमित्तभूते सति समभवत् । संभूतः । अथवा अंजो यज्ञियानां व्यंजको मातरिश्वा फलस्य निर्मातरि यज्ञे श्वसिता वर्तमानः स बृहस्पतिर्ऋते यज्ञे निमित्तभूते सति वरांसि वरणीयानि हवींषीच्छन् विभ्वा विभुः समभवत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उपस्तुतिं नमस उद्यतिं च श्लोकं यंसत्सवितेव प्र बाहू ।
अस्य क्रत्वाहन्यो३यो अस्ति मृगो न भीमो
अरक्षसस्तुविष्मान् ॥ २

उपऽस्तुतिं । नमसः । उत्ऽयतिं । च । श्लोकं । यंसत् ॥
सविताऽइव । प्र बाहू इति ।
अस्य । क्रत्वा । अहन्यः । यः । अस्ति । मृगः । न ।
भीमः । अरक्षसः । तुविष्मान् ॥ ३

अयं बृहस्पतिरुपस्तुतिं यजमानेनोपेत्य क्रियमाणां स्तुतिं नमसो हविर्लक्षणस्यान्नस्योद्यतिमुद्धारं च श्लोकं अन्यो यो मंत्रविशेषोऽस्ति तं च प्रयंसत् । प्रकर्षेण यतते स्वीकर्तुं । यजमानो वा तत्सर्वं प्रयच्छत्यस्मै । तत्र दृष्टांतः । सवितेव । सूर्य इव । स यथा स्तोत्रादिकं स्वीकरोति तद्वत् । यजमानप्रदानपक्षे सविता सर्वस्य प्रसविता सूर्य इव । स यथा बाहुभ्यः प्रकाशादि प्रयच्छति तद्वद्बाहुभ्यां यजमानोऽपीत्यर्थः । तस्य महत्त्वमाह । अरक्षसः स्वविरोधिरहितस्यास्य बृहस्पतेः क्रत्वा कर्मणा सामर्थ्येनाहन्योऽह्नि साधुर्यः सूर्योऽस्ति स भीमो न मृग इव भयजनकः सिंहादिरिव भीमो भयंकरस्तुविष्मान् बलवान् प्रादुर्भवतीति शेषः । यस्य माहात्म्येन मंत्राभिमानिनो बृहस्पतेः सामर्थ्यात्सूर्यादयोऽपि तेजस्विनो भवंति तादृशो महानुभावो यजमानदत्तं हविरादिकं स्वीकरोतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अ॒र्य श्लोको॑ दि॒वीर्य॑ते पृथि॒व्यामत्यो॒ न

यंस॒द्यक्ष॑भृ॒द्विचे॑ताः ।

मृ॒गाणां॒ न हे॒तयो॒ यन्ति॑ चे॒मा बृह॒स्पते॒रहि॑मायाँ अ॒भि

द्यून् ॥ ४

अ॒र्य । श्लोकः॑ । दि॒वि । ई॒र्यते॒ । पृ॒थि॒व्याम् । अत्यः॑ ।

न । यंस॑त् । य॒क्ष॒ऽभृत् । विऽचे॑ताः ।

मृ॒गाणा॑म् । न । हे॒तयः॑ । यन्ति॑ । च॒ । इ॒माः ।

बृह॒स्पतेः॑ । अहि॑ऽमायान् । अ॒भि । द्यून् ॥ ४

अस्य बृहस्पतेः श्लोकः स्तुत्यात्मिका कीर्त्तिर्गर्जितयाख्या दिवि द्योतमाने द्युलोके पृथिव्यां चेर्यते । गच्छति । व्याप्नोति यो बृहस्पतिरत्यो न अतनशील आदित्य इव यक्षभृत् पूजितं हविरादिकं दधानो विचेता विविधं चेतयिता प्राणिनां विशिष्टप्रज्ञायुक्तो वा यंसत् । नियच्छति फलं । किंच मृगाणां जंतुमन्विच्छतां हेतयो न आयुधानीवास्य बृहस्पतेरिमा हेतयो हिंसाख्यायुधानि यंति । गच्छंति च ॥ मृगाणामि प्रथमति न निघातः ॥ अहिमायान् आगत्य हंताऽतरिक्षचारिण्या वा माया येषां वृत्रादीनां तान्-सुरान् द्यून् दिवसान् ॥ कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ तान्प्रति सुधान्यभि लक्षयंति च । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ॥

॥ अथ पंचमी॥

ये त्वा देवोस्रिकं मन्यमानाः पापा भद्रमुपजीवंति पज्राः।
न दूढ्ये३ अनु ददासि वामं बृहस्पते चयस इत्पियारुं॥ ५

ये। त्वा। देव। उस्रिकं। मन्यमानाः। पापाः।
भद्रं। उपऽजीवंति॥ पज्राः।
न। दुःऽध्ये। अनु। ददासि। वामं। बृहस्पते। चयसे।
इत्। पियारुं॥ ५

हे देव बृहस्पते ये पापाः पापबुद्धयोऽन्याः पज्राः हवि-र्वहनावंतः पापेन जीर्णा वा नरा भद्रं कल्याणं त्वा त्वामुस्रिकं। उस्रियेति गोनाम। कुत्सितामल्पक्षीरोत्पादिनीं गां जीर्णामनड्वाहं वा मन्यमाना उपजीवंति। उपेत्य आप्नुवंति। अल्पं याचंत इत्यर्थः। दूढ्ये दुर्धिये॥ वचनव्यत्ययः दुर्बुद्धिभ्यस्तेभ्यो वामं वननीयं धनं नानुददासि। अनुकूलं न वितरसि। हे बृहस्पते देव पियारुं सामपालनशीलं सोमेन यष्टारं महाफलारिप्सुं तु चयस इत्। गच्छस्येवानुग्रहीतुं॥ चय गतावित्यस्येदं रूपं॥ यद्वा हे बृहस्पते पियारुं हिंसकं॥ पीयतेर्हिंसाकर्मण इदं रूपं॥ तं प्राणिहिंसकं चयस इत्। हंस्येव॥ बृहस्पते यस्तातयसि देवपीयुमिति. निगमः। ४. २५.॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे द्वादशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सुप्रैतुः सूयवसो न पंथा दुर्नियंतुः परिप्रीतो न मित्रः।
अनर्वाणो अभि ये चक्षते नोऽपीवृता अपोर्णुवंतो
अस्थुः ॥ ६

सुऽप्रैतुः। सुऽयवसः। न। पंथाः। दुःऽनियंतुः।
परिऽप्रीतः। न। मित्रः।
अनर्वाणः। अभि। ये। चक्षते। नः। अपिऽवृताः।
अपऽऊर्णुवंतः। अस्थुः ॥ ६

हे बृहस्पते त्वं सुप्रैतुः सुष्ठु गंतुर्मनुष्यस्य सूयवसः शोभनान्नस्य पंथा न। मार्ग इव। सुष्ठु यज्ञमार्गगामिनो सूयवसः पंथा इव। सुखकारी भवेत्यर्थः। किंच दुर्नियंतुः दुःखेन नियमितुं राज्ञः परिप्रीतः सर्वप्रकारेण संतुष्टो हिंसादिरहितो मित्रो न। सुहृदिव। स यथा दुर्न्याभिवर्तयति तद्वत् त्वमपि तथास्माकं कुर्वित्यर्थः। सखिवदमार्गात् निवर्त्य मार्गे यज्ञादिरूपे वर्तयित्वा तथापि फलप्रदो भवेत्यर्थः। किंच अनर्वाणोऽपापा ये नरा नोऽस्मानभि आभिमुख्येन चक्षते बाधयंति तेऽपीवृता अप्यपोर्णुवंतोऽपगतावरणावंतो ज्ञानवंतोऽस्थुः। तिष्ठतु। यद्वा अनर्वाणस्त्वामप्राप्नुवंतो येऽस्माभिर्विधिना नोऽस्मानभिचक्षते। अभिवदंति निंदंति तेऽपीवृता आच्छादिता रक्षिता अप्यपोर्णुवंतोऽपगतरक्षणा भवंति॥

मं यं स्तुभ इत्येषा बार्हस्पत्ये पशौ पुरोडाशस्य याज्या । सूत्रितं च । सं यं स्तुभोऽवनयो न यंत्येषा पिबे । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

सं यं स्तुभोऽवनयो न यंति समुद्रं न स्रवतो रोधंचक्राः ।
स विद्वाँ उभयं चष्टे अंतर्बृहस्पतिस्तर आपश्च गृध्रः ॥ ७

सं । यं । स्तुभः । अवनयः । न । यंति । समुद्रं । न । स्रवतः । रोधंऽचक्राः ।
सः । विद्वान् । उभयं । चष्टे । अंतः । बृहस्पतिः । तरः । आपः । च । गृध्रः ॥ ७

यं बृहस्पतिं स्तुभः स्तोत्राण्यवनयो न । सर्वा अवनयो भूमयो मनुष्या यथा स्वामिनं कर्म प्रति वा संयंति संगच्छंति तद्वत् । तथा समुद्रं रोधचक्राः ॥ नदीनामेतत् ॥ रोधनशीलानि चक्राणि यासु तास्तादृश्यः कूलं क्रममाणा वा स्रवंतः स्रवंत्यो नद्यो यथा यंति तद्वत् सर्वा अपि स्तुतयस्त्वा... प्राप्नुवंति । गृध्रो गर्धनशीलो दृष्टिमाकांक्षमाणः स बृहस्पतिर्विद्वान् वक्ष्यमाणाभिज्ञस्तरस्तरणं जलाभि... आपः उदकानि चोभयमंतर्मध्ये स्थित्वा चष्टे पश्यति । करोतीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

एवा महस्तुविजातस्तुविष्मान्बृहस्पतिर्वृषभो धायि देवः ।
स नः स्तुतो वीरवद्धातु गोमद्विद्याम‍ेषं वृजनं जीरदानुं ॥ ८

एव । महः । तुविऽजातः । तुविष्मान् । बृहस्पतिः ।
वृषभः । धायि । देवः ।
सः । नः । स्तुतः । वीरऽवत् । धातु । गोऽमत् ।
विद्याम । इषं । वृजनं । जीरऽदानुं ॥ ८

महो महान् तुविजातो बहुधर्मुत्पन्नस्तुविष्मान् बलवान् वृषभोऽपां वर्षिता देवो बृहस्पतिरेव एवं स्तुतिप्रकारेण धायि । धीयते । स्तूयत इत्यर्थः । स स्तुतो देवो नोऽस्माकं वीरवत्पुत्राद्युपेतं गोमद्गोभिर्युक्तं फलं धातु । करोत्वित्यर्थः । विद्यामेति गतं ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे त्रयोदशो वर्गः ॥

कंकत इति षोडशर्चं द्वादशं सूक्तं । ऋषिरगस्त्यः । अप्तृणसूर्यास्त्रयो देवताः । त्रिष्टुप् छंदः । सूर्ये विषमित्याद्यास्तिस्रो महापंक्तयः । अष्टकौ समकः षट्को दशको नवकश्चेत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । नवानामित्येषा त्रयोदशी महाबृहती । चत्वारोऽष्टका आगतश्च महाबृहतीति ह्युक्तं । अत्र यद्यप्यक्षराणि न्यूनानि तथापि व्यूहेन पूरणीयानि ।

यथानुक्रमणिका । कंकतः षोडशोपनिषदानुष्टुभमस्त्या· सौर्यं विषघ्नंकायानगष्त्यः [illegible] [illegible]नुष्ट्ब्स्थ त्रितो मन्त्र· पंक्त्यो [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]भिर्वलिलि [illegible]मित्यर्थः । विषघ्नं [illegible] [illegible]बाधिंदमञ्जवान् । श्रौतस्य विशेषविनियोगो [illegible] । अत्र शौनकः । कंकतो नेति सूक्तं तु विषार्तः प्रयतो जपेत् । [illegible] न [illegible]ने चास्य सर्पा· [illegible]श्चिविषादपि ॥ [illegible]टलूतास्तु [illegible] [illegible] यत् । मूलं च [illegible] चैव जपन् सर्वमपोहति । ऋग्वि० १, २१, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कंकतो न कंकतोऽथो सतीनकंकतः ।

द्वाविति प्लुषी इति न्य१ ऽदृष्टा अलिप्सत ॥ १

कंकतः । न । कंकतः । अथो इति । सतीनऽकंकतः ।

द्वौ । इति । प्लुषी इति । इति । नि । अदृष्टाः ।

अलिप्सत ॥ १

कंकतोऽल्पविषः कश्चित् न कंकतस्तद्विपरीतोऽनल्पविषो महोरगादिः । ककतेर्गत्यर्थस्य वर्णव्यत्ययेन कंकत इति सरन् भवति । अथो अपि च सतीनकंकतः । सतीनमित्युदकनाम सतीन गहनमिति तन्नामसु पाठात् ॥ उदकचारी अल्पविषवान् कश्चिद्डुंडुभादिः । एवं द्वाविति । अल्पविषमहाविषभेदेन जलस्थलभेदेन वा द्विप्रकाराविति । प्लुषी इति । प्लोषणा [illegible]त । प्रकारद्वैविध्यदाहकत्वयोः प्रतिपादनायेतिकारद्वयं ।

तथादृष्टा अदृश्यमानरूपा ... प्रकाश्च केचिद्विषधरा एवमुक्तप्रकारा ये संति ... न्यलिप्सत। विशेषेण लिंपंति। सर्वाण्यंगानि ... केनैवं कृतमिति ज्ञायत इति भावः॥

॥ अथ द्वितीया॥

अदृष्टान्हंत्यायत्यथो हंति परायती।
अथो अवघ्नती हंत्यथो पिनष्टि पिंषती॥ २

अदृष्टान्। हंति। आऽयती। अथो इति। हंति।
पराऽयती।
अथो इति। अवऽघ्नती। हंति। अथो इति। पिनष्टि।
पिंषती॥ २

अनेन विषघ्नौषधिः स्तूयते। आयती विषदष्टस्य सकाशमागच्छंती विषनिर्हरणसाधनौषधिरदृष्टान् अदृश्यमानान्विषधरान्हंति। हिनस्ति। अथो अपि च परायती परागच्छंती संमार्जनसमयेऽपीवप्रवृत्ता हंति। नाशयति जलचरविषधरान्। अथो अपि चावघ्नती॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः॥ अवहन्यमानौषधिः स्वगंधेन हंति बहुविषान्। यद्वा काचिदौषधिर्दष्टकाकारव्रणेव। अथो अपि च पिंषती पेषणकर्त्री दृषत्पिष्यमाणा वौषधिः पिनष्टि। चूर्णीकरोत्य... विषान्। अथवा सर्वेषु वाक्येष्वविशेषेण सर्वविषकारिणां नाश उक्तः॥

॥ अथ तृतीया ॥

शरासः कुशरासो दर्भासः सैर्या उत ।
मौञ्जा अदृष्टा वैरिणाः सर्वे साकं न्यलिप्सत ॥ ३

शरासः । कुशरासः । दर्भासः । सैर्याः । उत ।
मौञ्जाः । अदृष्टाः । वैरिणाः । सर्वे । साकं । नि ।
अलिप्सत ॥ ३

अन्यांश्च विषहेतूनाह । शरासः शरा वेणुदंडसदृशा अंतश्छिद्रास्तृणविशेषाः । कुशरासः कुत्सितशरा अंतश्छिद्राः शरसदृशास्तृणविशेषाः । दर्भासो दर्भाः कुशाः सैर्याः कटादिप्रांतोद्भवास्तृणविशेषा अक्षमाला इति प्रसिद्धाः । मौञ्जा मुंजाः प्रसिद्धाः । वैरिणा वीरणप्रकाराः । एतेषु वर्तमाना अदृष्टा उक्तरूपाः सर्वे विषधराः साकं मिलित्वा न्यलिप्सत । निर्लिंपंति स्म ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नि गावो गोष्ठे असदन्नि मृगासो अविक्षत ।
नि केतवो जनानां न्यदृष्टा अलिप्सत ॥ ४

नि । गावः । गोऽस्थे । असदन् । नि । मृगासः ।
अविक्षत ।
नि । केतवः । जनानां । नि । अदृष्टाः । अलिप्सत ॥ ४

गावो गोष्ठे न्यसदन्। निषीदंति। मृगासो मृगा न्यविक्षत। निविष्टाः। स्वस्वस्थान उपरताः। जनानां प्राणिनां केतवः प्रज्ञानानि नि। उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः॥ नीचा न्यभवन्। एतेऽस्मिन्समये दृष्टा अदृश्यमानरूपा संतो न्यलिप्सत। निर्लिंपंति निशीथेषु॥

॥ अथ पंचमी॥

एत उ त्ये प्रत्यदृश्रन्प्रदोषं तस्करा इव।

अदृष्टा विश्वदृष्टाः प्रतिबुद्धा अभूतन॥ ५

एते। ऊं इति। त्ये। प्रति। अदृश्रन्। प्रऽदोषं।

तस्कराःऽइव।

अदृष्टाः। विश्वंऽदृष्टाः। प्रतिऽबुद्धाः। अभूतन॥ ५

एते उ त्ये सर्पाः प्रत्यदृश्रन्। प्रतिदृश्यंते रात्रौ व्यत्ययो द्वि-लिंगेन। यद्वा ते रात्रौ चंडाला इवैते परिदृश्यंते। तत्र दृष्टांत। प्रदोषं। रात्रिदोषा। रात्रिं प्रति तमसाभिभूतासु रात्रिषु तस्करा इव हिंसकाश्चौरा दृश्यंते यथा तद्वत्। कीदृशास्ते। अदृष्टाः। अपारदृश्यमानाः। विश्वदृष्टाः। विश्वं दृष्टं यैस्ते तादृशाः प्रतिदृश्यंते। अतो हे नराः प्रतिबुद्धा अभूतन। भवत।

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे चतुर्दशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

द्यौर्वः पिता पृथिवी माता सोमो भ्रातादितिः स्वसा ।

अदृष्टा विश्वदृष्टास्तिष्ठतेलयता सु कं ॥ ६

द्यौः । वः । पिता । पृथिवी । माता । सोमः । भ्राता ।

अदितिः । स्वसा ।

अदृष्टाः । विश्वऽदृष्टाः । तिष्ठत । इलयत । सु । कं ॥ ६

अतः परं विषविचिकित्सा । तत्र तावत् हे सर्पा वो युष्माकं द्यौः पिता । पृथिवी माता । सोमो भ्राता । अदितिर्देवमाता स्वसा । एवं महानुभावा महोरगा अदृष्टा अन्यैरदृश्यमानरूपाः स्वयं तु विश्वदृष्टाः सर्वस्य द्रष्टारो यूयं तिष्ठतः । स्वस्वस्थाने मां प्रति मा गच्छत । सुतरां कं सुखं यथा तथेलयत । ईरयत । गच्छत । सोमशब्देन सोमाधारो द्युलोक उच्यते । पृथिव्यंतरिक्षद्युस्थानस्थाः सर्पाः स्वस्वस्थानं प्राप्नुत । अस्मद्बाधं मा कुरुतेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ये अंस्या ये अंग्या सूचीका ये प्रंकंकताः ।

अदृष्टाः किं चनेह वः सर्वे साकं नि जस्यत ॥ ७

ये । अंस्याः । ये । अंग्याः । सूचीकाः । ये । प्रऽकंकताः ।

अदृष्टाः । किं । चन । इह । वः । सर्वे । साकं । नि ।

जस्यत ॥ ७

येऽस्या अंसाद्या अंसगा अंसे भवा अंसाभ्यां स्रवंतो वा। तथा येऽस्या अंगगा अंगेन शरीरेण स्रवंतो वा लूतिकादयः। सूचीकाः सूचीसदृशपुच्छरोमाणो वृश्चिकाद्याः। ये च प्रकंकताः प्रकृष्टविषाः प्रकृष्टनामिनो वा महोरगा अदृष्टा अदृश्यमानाः किं च न यत्किंचित्सर्पजातमस्ति दूरस्मिन् समीपे वा युष्माकं किमस्ति। अतो यूयं सर्वे साकं सह नितरां जम्भत। मुंचतास्मान्॥ तस्य मोचको देवादिकः॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत्पुरस्तात्सूर्य एति विश्वदृष्टो अदृष्टहा ।
अदृष्टान्त्सर्वाञ्जम्भयन्त्सर्वाश्च यातुधान्यः ॥ ८

उत् । पुरस्तात् । सूर्यः । एति । विश्वऽदृष्टः । अदृष्टऽहा ।
अदृष्टान् । सर्वान् । जम्भयन् । सर्वाः । च ।
यातुऽधान्यः ॥ ८

असौ सूर्यः पुरस्तात्पूर्वस्यां दिश्युदेति। कीदृशः सः। विश्वदृष्टः। विश्वैर्द्रष्टव्यो यस्य स तादृशः। अदृष्टहा। अदृष्टा विषविशेषा विषधरविशेषा। तेषां हंता। यद्वा अदृष्टमदर्शनमज्ञानमंधकारः। तस्य हंता। सूर्ये उदिते सति सर्वे विषधरा विषाणि वा पलायंते। किं कुर्वन् एतीति चेत् उच्यते। सर्वानदृष्टानदृष्टव्यान्विषराक्षसादीञ्जंभयन् हिंसयत्। तथा सर्वा यातुधान्यः। यातवो

यातना तीव्रवेदनाः। तासां धात्रीत्वादयित्रीमेंरोरगो रात्र्यांसौ जंभयन् पुरस्तादुदेति। अतोऽस्मत्ता निजस्यतेति संबंध।

॥ अथ नवमी ॥

उदपप्तदसौ सूर्यः पुरु विश्वानि जूर्वन्।
आदित्यः पर्वतेभ्यो विश्वदृष्टो अदृष्टहा ॥ ९

उत्। अपप्तत्। असौ। सूर्यः। पुरु। विश्वानि।
जूर्वन्।
आदित्यः। पर्वतेभ्यः। विश्वऽदृष्टः। अदृष्टऽहा ॥ ९

असौ पुरस्ताद्दृश्यमानः सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्य उदपप्तत्। ऊर्ध्वं गच्छति॥ पततेर्लुङि पुमागमे रूपं॥ किं कुर्वन्। विश्वानि बहूनि विषाणि पुरु प्रभूतं जूर्वन्। हिंसन्। कीदृशोऽसौ। पर्वतेभ्यः पर्वतेभ्यः प्राणिभ्यस्तेषामुपकाराया दित्या विषोदकानीनामदनशीलः। विश्वदृष्टः। विश्वं दृष्टं येन तादृशः। अदृष्टहा। अदृष्टानां विषविशेषाणां हंता। एवं महानुभावः सूर्य ऊर्ध्वमारोहति। अतो विषशंका न कार्या॥

॥ अथ दशमी ॥

सूर्ये विषमा सजामि दृतिं सुरावतो गृहे।
सो चिन्नु न मराति नो वयं मरामारे अस्य योजनं
हरिष्ठा मधु। त्वा मधुला चकार ॥ १०

सूर्ये । विषं । आ । सजामि । दृतिं । सुराऽवतः । गृहे ।
सः । चित् । नु । न । मराति । नो इति । वयं ।
मराम । आरे । अस्य । योजनं । हरिऽस्थाः ।
मधुः । त्वा । मधुला । चकार ॥ १०

आदित्यमंडले चतुर्थेनांगुलिना विषमाहाय मधुस्तस्य योजयित्वा निर्विषो भवेदिति यदेतद्विषविद्यायामुक्तं तदिदमत्रोच्यते । अहं विषापहतोऽगस्त्यः सूर्ये सर्वस्य प्रेरयितरि मधुविद्यारूपे सूर्यमंडले विषमाहृत्य वर्तमानं सूर्ये आसजामि । आसक्तं करोमि । तत्र दृष्टांतः । सुरावतो गृहे सुरानिर्मातृसदने दृतिमिव चर्ममयं सुरापात्रमिव । यथा तत्कर्तनं दोषाय भवति तद्वद्विषमादित्यस्य न बाधकमित्यर्थः । सो चित् । चित् पूजायां । सः प्रसिद्धो । पूज्यः स सूर्यः खलु न मराति । न म्रियते । नो वयं मराम । तदनुग्रहात्तत्रैव विषस्य योजितत्वाद्वयमपि न म्रियामहै । उभयोरमरणे कारणमाह । हरिष्ठाः । हर्योः स्थाः । तेन स्थित आदित्य आरे दूरेऽस्य विषस्य योजनं प्रापणं चकार । तदेवोच्यते । हे विष त्वा त्वां मधुला मधुरतां चकार । विषस्य विषभावं दूरेऽप-मोद्यामृतीचकारेति एवैव मधुला मधुदात्री निर्विषीकर्त्री मधुविद्या । यदेतदादित्यस्य विषयोजनं तेन चामृतीकरणं वदन्ति एषा मधुविद्या ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

इयत्तिका शकुंतिका सका जघास ते विषं ।
सो चिन्नु न मराति नो वयं मरामारे अस्य योजनं
हरिष्ठा मधुं त्वा मधुला चकार ॥ ११

इयत्तिका । शकुंतिका । सका । जघास । ते । विषं ।
सो इति । चित् । नु । न । मराति । नो इति । वयं ।
मराम । आरे । अस्य । योजनं । हरिऽस्थाः । मधुं ।
त्वा । मधुला । चकार ॥ ११

इयत्तिका । इयत्तां कुर्वाणेयत्तावती वा बालेत्यर्थः । शकुंतिका । शकुंतः शकुनः । तस्य स्त्री । तां कपिंजलीमाहुः । सका सा । ते तव विषं जघास । भक्षितवती । सा विषहर्त्रीति प्रसिद्धा । सो चित् ॥ सा उ इति निपातसमुदाय एकं पदं ॥ सापि शकुंतिका न म्रियते नित्यप्रतिपन्नत्वाद्विषस्य । शिष्टं व्याख्यातचरं । अनेन विद्यायां यद्देशात्पन्नं विषं तस्य शकुनेभ्य आदित्याय च प्रदानमस्तीत्युक्तं भवति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्रिः सप्त विष्पुलिंगका विषस्य पुष्यमक्षन् ।
ताश्चिन्नु न मरंति नो वयं मरामारे अस्य योजनं
हरिष्ठा मधुं त्वा मधुला चकार ॥ १२

त्रिः। सप्त। विष्पुलिंगकाः। विषस्य। पुष्यं। अक्षन्।
ताः। चित्। नु। न। मरंति। नो इति। वयं।
मराम। आरे। अस्य। योजनं। हरिऽस्थाः।
मधुं। त्वा। मधुला। चकार॥ १२

त्रिः सप्त त्रिगुणिताः सप्तसंख्याका विष्पुलिंगका विविधाः विष्पुलिंगकाः। सप्तसु जिह्वासु लोहितशुक्लकृष्णाभेदैनैविंशतिर्यासां ताः। यद्वा त्रिः सप्त एकविंशतिभेदा विष्पुलिंगकाः सूक्ष्मचटिका विषप्रतिपक्षभूता विषस्याश्रयावरकस्य पुष्पं पोषमक्षन्। अदंतु। नाशयंतु। ताश्च न मरंति न वयमपि। शिष्टमविशिष्टं॥

॥ अथ त्रयोदशी॥

नवानां नवतीनां विषस्य रोपुषीणां।
सर्वासामग्रभं नामारे अस्य योजनं हरिष्ठा मधु त्वा
मधुला चकार॥ १३

नवानां। नवतीनां। विषस्य। रोपुषीणां।
सर्वासां। अग्रभं। नाम। आरे। अस्य। योजनं।
हरिऽस्थाः। मधुं। त्वा। मधुला। चकार॥ १३

नवानां नवतीनां नवाधिकानां नवतिसंख्याकानां नदीनां। पुनः कीदृशीनां। विषस्याश्रयापकस्य सर्वस्य

विषस्य रोपणीणां लोपयित्रीणां क्लेशीणां। सर्वासामुक्तानां गंगादिनदीनां नामाग्रहणं। रुक्षामि। रुंकीर्यामि॥ रुक्षैच्छायामिति लुङि छांदसश्च्लेर्लुक्। अग्रहोभः॥ अस्य योजनमित्यादि गतं॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

त्रिः सप्त मयूर्यः सप्त स्वसारो अग्रुवः ।

तास्ते विषं वि जभ्रिर उदकं कुंभिनीरिव ॥ १४

त्रिः । सप्त । मयूर्यः । सप्त । स्वसारः । अग्रुवः ।

ताः । ते । विषं । वि । जभ्रिरे । उदकं ।

कुंभिनीःऽइव ॥ १४

त्रिः सप्त एकविंशतिसंख्याका मयूर्यः मयूरस्त्रियः। ता विषकारिसर्पेर्विषघ्न इति प्रसिद्धा नागद्वेषिगरुडपक्षादुत्पन्नत्वात्। तथा सप्त एतत्संख्याकाः सर्पगास्वाभावाः स्वसारः स्वयमेव सरणा अग्रुवः॥ नदीनामैतत्॥ गंगाद्याः प्रसिद्धाः सप्त नद्यः संति। तास्ते हे देह तव विषं विजभ्रिरे। विशेषेण हरंतु। तत्र दृष्टांतः। उदकं कुंभिनीः कुंभिन्यः कुंभवत्यः कुंभेन जलहारिण्य इव। ता यथा तद्धरंति तद्वन्नद्यो मयूर्यश्चातिप्रभृतं हरंतु॥

॥ अथ पंचदशी ॥

इयत्तकः कुषुंभकस्तकं भिनद्म्यश्मना ।

ततो विषं प्र वावृते पराचीरनु संवतः॥ १५

इयत्तकः । कुषुंभकः । तकं । भिनद्मि । अश्मना ।

ततः । विषं । प्र । ववृते । पराचीः । अनु । संऽवतः ॥ १५

इयत्तकः कुत्सितेयत्तः । अल्पप्रमाण इत्यर्थः । कुषुंभकः कुं पृथ्वीं सुंभति विलिखतीति सर्पाणां कुत्सितं सुंभयिता निरसिता कुषुंभको नकुलः । स ते विषं हरत्विति शेषः । यदि न तथा स करोति तर्हि तकं कुत्सितं तं नकुलमश्मना भिनद्मि । विदारयामि । विषनिर्हरणप्रयोगे यावद्विषापगमं तं पाषाणानुघातमनुतर्जति तद्वत् । तदिदमत्रोक्तं । ततः एवं प्रयोगे सति विषं प्रवावृते । विषाहताद्देहाद्विषं प्रवर्तते । निर्गच्छतु । काः प्रति । उच्यते । पराचीः परागंचनवतीरतिदूरगाः संवतः संविभागवतो दिशोऽनु लक्षीकृत्य । दिगंतं प्रति गच्छतु । न मां प्रति गच्छत्वित्यर्थः ॥

अध्यायोपाकरणोत्सर्गयोः कुषुंभकस्तदित्यंत्या विनियुक्ता । दधिसक्तूञ्जुहोतीत्युपक्रम्य कुषुंभकस्तदब्रवीत् । आ० गृ० ३. ५. । इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ सैषा षोडशी ॥

कुषुंभकस्तदब्रवीद्गिरेः प्रवर्तमानकः

वृश्चिकस्यारसं विषमरसं वृश्चिक ते विषं ॥ १६

कुषुंभकः । तत् । अब्रवीत् । गिरेः । प्रऽवर्तमानकः ।

वृश्चिकस्य । अरसं । विषं । अरसं । वृश्चिक । ते ।

विषं ॥ १६

एवं महानुभावेनागस्त्यमहर्षिणोच्यमाने सति गिरेः सकाशात्प्रवर्तमानकः प्रवर्तमानोऽतिशीघ्रमभिगच्छन् कुषुंभको नकुलस्तदब्रवीत्। तद्वाक्यमाचष्टौ। किं वदतीति। उच्यते। वृश्चिकस्यैतद्विषमरसमसारं। बाधकं न भवतीत्यर्थः। तथा लोकेऽपि सर्पदष्टमपि क्रिम्यादिदंशनमेव। अतो न बाध इति हि वदंति। एवमभिवचनेन सोऽपि निर्विषोऽभवत्। अथ तं वृश्चिकं प्रति नकुल आह। हे वृश्चिक ते विषमरसं। अतस्त्वद्विषं किं करिष्यति। तस्मात्परिहरेति। यदैवमवादीत् तदा प्रभृति वृश्चिकविषमसारमभवत्। एषा विषनिर्हरण्युपनिषत् ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे षोडशो वर्गः ॥

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
द्वितीयाष्टके प्रथमे मंडले चतुर्विंशोऽनुवाकः
प्रथमं मंडलं च ॥

क्रमः	मण्डलः,	अनुवाकः,	सूक्तं,	अध्यायः,	अष्टकः,	वर्गः,	ऋगाद्यं	ऋक संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठा
१	१	१	१	१	१	१	अग्निमीळे	नवर्चं	मधुच्छंदा वैश्वामित्रः	अग्निः	गायत्री	६७।
२	१	१	२	१	१	३	वयवा याहि	,,	,,	१—३ वायुः ४—६ इन्द्र वायू ७–९ मित्रावरुणौ	,,	८७।
३	१	१	३	१	१	३	अश्विना यज्वरी	द्वादशर्चं	,,	१–३ अश्विनौ, ४—६ इन्द्रः, ७—९ विश्वे देवाः १०—१२ सरस्वती	,,	९९।
४	१	२	१	१	१	५	स्वरूप क्रतुम्	दशर्चं	,,	इन्द्रः	,,	११८।
५	१	२	२	१	१	७	आ तु	,,	,,	,,	,,	१३१।
६	१	२	२	१	१	११	युंजंति ब्रध्नं	दशर्चं	मधुच्छंदा वैश्वामित्रः	इन्द्रः ४-९ मरुतः	गायत्री	१४२।
७	१	२	४	१	१	१३	इन्द्रमिद्गाथिनो	,,	,,	५-७ इन्द्रः, मरुतः	,,	१५९।
८	१	३	१	१	१	१५	ऐन्द्र सानसिं	,,	,,	इन्द्रः	,,	१७३।

क्रमः	मण्डलः, अनुवाकः, सूक्तं,	अध्यायः, अष्टकः, वर्गः.	ऋगाद्य	ऋक संख्या	ऋषि	देवता	छंदः	पृष्ठ
९	१ १ २	१ १ १७	इन्द्रेहि मत्स्यन्धसो	दशर्चं	मधुच्छंदा वैश्वामित्रः	इन्द्रः	,,	१८६।
१०	१ १ ३	१ १ १९	गायंति त्वा	द्वादशार्चं	,,	,,	अनुष्टुभं	१९७।
११	१ १ ४	१ १ २१	इन्द्रं विश्वा	अष्टर्चं	मधुच्छंदसःपुत्रो जेतृनामक ऋषिः	,,	,,	२१७।
१२	१ ४ १	१ १ २२	अग्निं दूतं	द्वादशर्चं	कण्वपुत्रो मेधातिथिः	अग्निः, दैवतो, निर्मथ्य, आहवनीय, शेति।	गायत्री	२२७।
१३	१ ४ २	१ १ २४	सुसमिद्धोनआ	,,	,,	इध्मः समिद्धः, २ तनूनपात्, ३ नराशंसः, ४ इलः, ५ बर्हिः, ६ देवीर्द्वारः, ७ उषासानक्ता, ८ दैव्याहोतारौ प्रचेतसौ, ९ तिस्रोदेव्याः (सरस्वती इला भारती) १० त्वष्टा, ११ वनस्पतिः, १२ स्वाहा कृतयः (आपर सूक्तं)	,,	२४०।

१४	१	४	३	१	१	२६	ऐभिः	,,	,,	विश्वे देवाः	,,	२५४ ।
१५	१	४	४	१	१	२८	इन्द्र सोमम्	,,	,,	ऋतवः। १ इन्द्रः। २ मरुतः। ३ त्वष्टा। ४ अग्निः। ५ इन्द्रः। ६ मित्रावरुणौ। ७-१० द्रविणोदाः ११ अश्विनौ। १२ अग्निः।	,,	२६६ ।
१६	१	४	५	१	१	३०	आ त्वा	नवर्चं	,,	इन्द्रः	,,	२७६ ।
१७	१	४	६	१	१	३२	इन्द्रावरुणयोः	,,	,,	इन्द्रावरुणौ	गायत्री ४-५ पादनिचृत्	२८६ ।
१८	१	५	१	१	१	३४	सोमानम्	,,	,,	१-५ ब्रह्मणस्पतिः इन्द्रसोमानः (४) दक्षिणा (५) ६-८ सदसस्पतिः। ६ नराशंसः।	गायत्री	२९८ ।
१९	१	५	२	१	१	३६ ३७	प्रतित्यं	,,	,,	अग्निः मरुतश्च।	गायत्री	३०७ ।
२०	१	५	३	१	२	१	अयं	८	,,	ऋभवः	,,	३१५ ।
२१	१	५	४	१	२	३	इहेन्द्राग्नी:	६	,,	इंद्राग्नी	,,	३२४ ।

सूक्तः	मण्डलः	अनुवाकः	सूक्तं	अष्टकः	अध्यायः	वर्गः	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठा
२२	१	५	५	१	२	४	प्रातर्युजा	२१	मेधातिथिः	१-४ अश्विनौ, ५-८ सविता ९-१० अग्निः. ११ देव्यः १२ इन्द्राणी, वरुणानी अग्नायी १३-१४ द्यावापृथिव्यौ १५ पृथिवी. १६-२१ विष्णुः	गायत्री	३४६।
२३	१	५	६	१	२	८	तीव्राः	२४	,,	१ वायुः। २-३ इन्द्रवायू। ४-६ मित्रावरुणौ। ७-९ इन्द्र- मरुत्वान्। १०-१२ विश्वेदेवाः। १३-१५ पूषा। १६-२३(क) आपः। २३(ख)-२४ अग्निः।	गायत्री १९ पुरोष्णिक्। २० अनुष्टुभ। २१ प्रतिष्ठा। २२-२४ अनुष्टुभ।	३४९।
२४	१	६	१	१	२	११	कस्यनूनं	१५	अजीगर्त्त पुत्रः शुनःशेपः कृत्रिमो विश्वामित्रो देवरातः	वरुणः। प्रजापतिः। अग्निः। सविता। भगः।	त्रिष्टुभ ३-५ गायत्री	३७०।
२५	१	६	२	१	२	१६	यच्चिद्धि	२१	,,	वरुणः	गायत्री	३८६।
२६	१	६	३	१	२	२०	वसिष्वा	१०	,,	अग्निः	,,	४०१।

२७	१	६	४	१	२	२२	अग्न न त्वा	१३	,,	अग्निः। १-३ विश्वे देवाः।	गायत्री १-३ त्रिष्टुभ	४०३।
२८	१	६	५	१	२	२५	यदद्यावा	९	,,	१-४ इन्द्रः। ५-६ उलूखलम् ७-८ उलूखलमुसले ९ हरिश्चन्द्रः ऋ. सवन कर्मा सोमः	१-६ अनुष्टुभ ७ ९ गायत्री	४१८।
२९	१	६	६	१	२	२७	यच्चिद्धि	७	,,	इन्द्रः	पंक्तिः	४२५।
३०	१	२	७	१	२	२८	त्वा गः	२२	,,	१-१६ इन्द्रः १७-१९ अश्विनौ २०-२२ उषः	गायत्री ११ पाद- निचृद्गायत्री १६ त्रिष्टुभ	४३१।
३१	१	७	१	१	२	३१	त्वमग्ने	१८	आंगिरसो हिरण्यस्तूपः	अग्निः	जगती ८ १६-१८ त्रिष्टुभ	४४८।
३२	१	७	२	१	२	३६-३८	इन्द्रस्य नु	१५	,,	इन्द्रः	त्रिष्टुभ	४६९।
३३	१	७	३	१	२	१	एता	१५	,,	,,	,,	४८९।
३४	१	७	४	१	२	६	त्रिश्चिन्नो	१२	,,	अश्विनौ	जगती ९ ११ त्रिष्टुभ	५०८।
३५	१	७	५	१	६	४	ह्वयाम्यग्निं	११	,,	सविता १ अग्निः, मित्रावरुणौ रात्रि. सविता	त्रिष्टुभ १ ९ जगती	५२३।

सूक्तं	मण्डलं,	अनुवाकः,	सूक्तं,	अष्टकः,	अध्यायः,	वर्गः,	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठ
३६	१	८	१	१	२	८	प्र वो	२०	घोर पुत्रः कण्वः	अग्निः	अयुजो बृहत्यः	५३७।
										१३-१४ यूपः	युजः सतोबृहत्यः	
३७	१	८	२	१	२	१२	क्रीळं	१५	,,	मरुतः	गायत्री	५५७।
३८	१	८	३	१	२	१५	कद्ध	१५	,,	,,	,,	५६९।
३९	१	८	४	१	२	१८	प्रयत्	१०	,,	,,	युजः सतोबृहत्यः	५८०।
											अयुजो बृहत्यः	
४०	१	८	५	१	२	२०	उत्तिष्ठ	८	,,	ब्रह्मणस्पतिः	,,	५९०।
४१	१	८	६	१	२	२२	यंरक्षंति	९	,,	१-३, ७-९, वरुण-मित्र-अर्यमनः	,,	
										४-६, आदित्यः		
४२	१	८	७	१	२	२४	संपूषन्	१०	,,	पूषा	,,	६०६।
४३	१	८	८	१	२	२६	कद्रुद्राय	९	,,	रुद्र ३ मद्रावरुणौ ७-९ सोमः	गायत्री अनुष्टुभ	६१४।
४४	१	९	१	१	२	२८	अग्ने	१४	कण्वपुत्रः प्रस्कण्वः	अग्निः १-२ अश्विनो. उषाः	बृहती	६२२।
४५	१	९	२	१	२	३१	त्वमग्ने	१०	,,	अग्निः देवाः	अनुष्टुभ	६६३।

४६	१	८	३	१	२	३३-३५	एषो	१५	,,	अश्विनौ	गायत्री	६४३।
४७	१	८	४	१	४	१	अयं	१०	,,	,,	प्रगाथम्	६५४।
४८	१	८	५	१	४	३	सहवामेन	१६	,,	उषाः	,,	६६२।
४९	१	८	६	१	४	६	उषो	४	,,	,,	अनुष्टुभ	६८१।
५०	१	८	७	१	४	७	उदुत्यम्	१३	,,	सूर्यः	१-९ गायत्री १०-१३ अनुष्टुभ	६८७।
५१	१	१०	१	१	४	९	अभि त्यम्	१५	सव्य आङ्गिरसः	इन्द्रः	१-१३ जगती १४-१५ त्रिष्टुभ	६९९।
५२	१	१०	२	१	४	१२	त्यं सु	१५	,,	,,	१-१२, १४ जगती १३, १५ त्रिष्टुभ	७१२।
५३	१	१०	३	१	४	१५	न्यू षु	११	,,	,,	१-९ जगती १०, ११, त्रिष्टुभ	७४१।
५४	१	१०	४	१	४	१७	मा नो	११	,,	,,	१-५, ७, १० जगती ६, ८, ९, ११, त्रिष्टुभ	७५३।
५५	१	१०	५	१	४	१९	दिवश्चित्	८	,,	,,	जगती	७६६।

सूक्तम्	मण्डलः,	अनुवाकः,	सूक्तं,	अष्टकः,	अध्यायः,	वर्गः,	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठ
५६	१	१०	६	१	४	२१	एष प्र	६	सव्य आंगिरसः	इन्द्रः	जगती	७७६ ।
५७	१	१०	७	१	४	२२	प्रमंहिष्ठाय	६	”	”	”	७८५ ।
५८	१	११	१	१	४	२३	नू चित्	९	नोधाः गोतमः	अग्निः	१-५ जगती १-८ त्रिष्टुभ	७९२ ।
५९	१	११	२	१	४	२५	वया इत्	७	”	अग्निर्वैश्वानरः	त्रिष्टुभ	८०१ ।
६०	१	११	३	१	४	२६	वह्निं	५	”	अग्निः	”	८०९ ।
६१	१	११	४	१	४	२७ २८	अस्मा इदु	१६	”	इन्द्रः	”	८१७ ।
६२	१	११	५	१	५	१	प्र	१३	”	”	”	८३६ ।
६३	१	११	६	१	५	४	त्वं	९	”	”	”	८५४ ।
६४	१	११	७	१	५	६	वृष्णे	१५	”	मरुतः	१-१४ जगती १५ त्रिष्टुभ	८६४ ।
६५	१	१२	१	१	५	९	पश्वान	१० ५	शाक्तिपुत्र पराशरः	अग्निः	द्विपदा विराट्	८८२ ।
६६	१	१२	२	१	५	१०	रयिः	१० ५	”	”	”	८८९ ।
६७	१	१२	३	१	५	११	वनेषु	१० ५	”	”	”	८९६ ।

६८	१	१२	४	१	५	१२	ग्रोणव	१०५	,,	,,		,,	९०१ ।
६९	१	१२	५	१	५	१३	शुक्रः	,,	,,	,,		,,	९०६ ।
७०	१	१२	६	१	५	१४	यजेम	११६	,,	,,		,,	९११ ।
७१	१	१२	७	१	५	१५	उदग्र	१०	,,	,,		त्रिष्टुभ	९१७ ।
७२	१	१२	८	१	५	१७	नि काव्या	,,	,,	,,		,,	९३० ।
७३	१	१२	९	१	५	१८	मर्धिन	,,	,,	,,		,,	९४३ ।
७४	१	१३	१	१	५	२१	उप प्रयन्तः	९	राहूगणपुत्रः गोतमः	,,		गायत्री	९५६ ।
७५	१	१३	२	१	५	२३	दुषन	५	,,	,,		,,	९६[illegible] ।
७६	१	१३	३	१	५	२४	का ते	,,	,,	,,		त्रिष्टुभ	९६५ ।
७७	१	१३	४	१	५	२५	कथा	,,	,,	,,		,,	९७१ ।
७८	१	१३	५	१	५	२६	अभि त्वा	,,	,,	,,		गायत्री	९७६ ।
७९	१	१३	६	१	५	२७	हिरण्यकेश	१२	,,	अग्निः,	अग्निर्मध्यमः वैद्युतः	१-३ त्रिष्टुभ्, ४-६ उष्णिक, ७-१२ गायत्री	९८० ।
८०	१	१३	७	१	५	२८ ३१	इत्था	१६	,,	इन्द्रः		पंक्तिः	९९० ।

सूक्तम्	मण्डलम्, अनुवाकः, सूक्तम्	अष्टकः, अध्यायः, वर्गः	ऋगाद्यं	ऋक्संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठ
८१	१ १३ ८	१ ६ १	इन्द्रः	९	राहूगणस्य पुत्रः गोतमः	इन्द्रः	पंक्ति	१००५।
८२	१ १३ ९	१ ६ ३	उपो षु	६	,,	,,	१-५ पंक्ति ६ जगती	१०१५।
८३	१ १३ १०	१ ६ ४	अश्वावति	६	,,	,,	जगती	१०२५।
८४	१ १३ ११	१ ६ ५	असावि	२०	,,	,,	१-६ अनुष्टुप् ७-९ उष्णिक् १०-१२ पंक्तिः १३-१५ गायत्री १६-१८ त्रिष्टुप् १९ बृहती २० सतो बृहती	१०४०।
८५	१ १४ १	१ ६ ९	प्र ये	१२	,,	मरुतः	१-४, ६-११ जगती ५, १२ त्रिष्टुप्	१०५२।
८६	१ १४ २	१ ६ ११	मरुतः	१०	,,	,,	गायत्री	१०६७।

८७	१	१४	३	१	६	१२	अत्यग्न	६	,,	,,	जगती	१०७५ ।
८८	१	१४	४	१	६	१३	आ विद्युनमद्भिः	६	,,	,,	१-६ प्रस्तार पंक्तिः ५ विराट्रूपा, २-४ त्रिष्टुभ,	१०८३ ।
८९	१	१४	५	१	६	१५	आ नः	१०	,,	विश्वे देवाः	१ ५, ७, जगती ६ विराट्स्थाना ८-१० त्रिष्टुभ	१०९२ ।
९०	१	१४	६	१	६	१७	ऋजुनीती	९	,,	,,	१-८ गायत्री ९ अनुष्टुभ	११०५ ।
९१	१	१४	७	१	६	१९	त्वं सो म	२३	,,	सोमः	१ ४,१८-२३ त्रिष्टुभ ५-१६ गायत्री १७ उष्णिक	१११२
९२	१	१४	८	१	६	२४	एता उ त्या	१८	,,	उषाः, १६-१८ अश्विनौ	१-४ जगती ५-१२, त्रिष्टुभ १३-१८ उष्णिक	११२६ ।
९३	१	१४	९	१	६	२८	अग्नीषोमौ	१२	,,	अग्निषोमौ	१-३ अनुष्टुभ, ९-११ गायत्री ४-७, १२ त्रिष्टुभ ८ जगती वा त्रिष्टुभ	११५६ ।

सूक्तम्	मण्डलं	अनुवाकः	सूक्तं	अष्टकः	अध्यायः	वर्गः	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठ
९४	१	१५	१	१	६	१०-१२	इमम्	१६	आङ्गिरसः कुत्सः	अग्निः, ८ (क, ख, ग) देवाः, १६ (ग, घ) मित्रः, वरुणः, अदितिः सिन्धुः, पृथिवी, द्यौश्चवा, अग्निः	१-१४ जगती १५-१६ त्रिष्टुभ	११६७।
९५	१	१५	२	१	७	१	द्वे विरूपे	११	,,	अग्निः, अग्निरौषसो वा	त्रिष्टुभ	११८६।
९६	१	१५	३	१	७	३	स प्रत्नथा	९	,,	द्रविणोदाः	,,	१२०१।
९७	१	१५	४	१	७	५	अप नः	८	,,	अग्निः (शुचिः)	गायत्री	१२१२।
९८	१	१५	५	१	७	६	वैश्वानरस्य	३	,,	अग्निर्वैश्वानरः	त्रिष्टुभ	१२१७।
९९	१	१५	६	१	७	७	जात वेदसे	१	मरीचि पुत्र कश्यपः	जात वेदाः	,,	१२२०।
१००	१	१५	७	१	७	८	स यो वृषा	१९	वृषागिरो मह-रोदत्र पुत्रभूता ऋज्राश्वादय पञ्च राजर्षयः	इन्द्रः	,,	१२२२।
१०१	१	१५	८	१	७	१२	प्रमंदिने	११	आङ्गिरसः कुत्सः	,,	१-७ जगती, ८-११ त्रिष्टुभ	१२४३।
१०२	१	१५	९	१	७	१४	इमामृते	११	,,	,,	१-१० जगती, ११ त्रिष्टुभ	१२५४।

१०३	१ १५ १०	१ ७ १६	तत् ते	८	,,	,,	त्रिष्टुभ	१२६६ ।
१०४	१ १५ ११	१ ७ १८	योनिः	९	,,	,,	,,	१२७५ ।
१०५	१ १५ १२	१ ७ २०	चन्द्रमाः	१९	,,	विश्वे देवाः	१-७, ९-१८ पंक्ति ८ महाबृहती यवमध्या, १९ त्रिष्टुभ	१२८७ ।
१०६	१ १६ १	१ ७ २४	इन्द्रं मित्रं	७	,,	,,	१-६ जगती, ७ त्रिष्टुभ्	१३०८ ।
१०७	१ १६ २	१ ७ २५	यज्ञः	३	,,	,,	त्रिष्टुभ	१३१४ ।
१०८	१ १६ ३	१ ७ २६	य इन्द्राग्नी	१३	,,	इन्द्राग्नी	,,	१३१७ ।
१०९	१ १६ ४	१ ७ २८	विह्यि	८	,,	,,	,,	१३२९ ।
११०	१ १६ ५	१ ७ ३०	ततं	९	,,	ऋभवः	१-७ जगती ८-९ त्रिष्टुभ	१३३९ ।
१११	१ १६ ६	१ ७ ३२	तक्षं	५	,,	,,	१-४ जगती, त्रिष्टुभ	१३५१ ।
११२	१ १६ ७	१ ७ ३३-३७	ईळे	२५	,,	अश्विनौ १ (क) द्यावापृथिव्यौ १ (ख) अग्निः	१-२३ जगती २४-२५ त्रिष्टुभ	१३५७ ।
११३	१ १६ ८	१ ८ १	इदं	२०	,,	उषाः, उषा, रात्री	त्रिष्टुभ	१३८७ ।

सूक्तम्	मण्डलम्,	अनुवाकः,	सूक्तम्,	अष्टकः,	अध्यायः,	वर्गः,	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छन्दः	पृष्ठा
११४	१	१६	९	१	८	५	इमाः	११	कुत्सः	रुद्रः	१-९ जगती, १०-११ त्रिष्टुभ	१४१२।
११५	१	१६	१०	१	८	७	चित्रम्	६	,,	सूर्य्यः	त्रिष्टुभ	१४२६।
११६	१	१७	१	१	८	८	नासत्याभ्याम्	२५	कक्षीवान	अश्विनौ	,,	१४३४।
११७	१	१७	२	१	८	१३	मध्वः	२५	,,	,,	,,	१४६५।
११८	१	१७	३	१	८	१८	आ वाम्	११	,,	,,	,,	१४८२।
११९	१	१७	४	१	८	२०	आ वां रथम्	१०	,,	,,	जगती	१५०२।
१२०	१	१७	५	१	८	२२	का राधत्	१२	,	अश्विनौ। १२। दुःस्वप्ननाशनम्	गायत्री, ककुप्, कविराट, नष्टरूपी तनुशिरा उष्णिक विष्टार, बृहती, कृति, विराट, गायत्री	१५१४।
१२१	१	१८	१	१	८	२४	कदित्था	१५	,,	विश्वेदेवाः इन्द्रो वा	त्रिष्टुभ	१५२५।

प्रथम मण्डले द्वितयाष्टकस्यानुक्रमणिका ।

१२२	१	१८	२	२	१	१	प्र वः पांतं	१५	कक्षीवान	विश्वे देवाः	त्रिष्टुप् ५-६ विराड्रूपा	१।
१२३	१	१८	३	२	१	४	पृथु रथः	१३	,,	उषाः	त्रिष्टुप्	१९।
१२४	१	१८	४	२	१	७	उषा उच्छंती	१३	,,	,,	,,	३४।
१२५	१	१८	५	२	१	१०	प्राता रत्नम्	७	,,	दान देवता	१-३ ६-७ त्रिष्टुप् ४-५ जगती	५७।
१२६	१	१८	६	२	१	११	अमंदान	७	कक्षीवान भावयव्य रोमशा	१-६ भावयव्य, ७ रोमशा	१-५ त्रिष्टुप् ६-७ अनुष्टुप	६०।
१२७	१	१९	१	२	१	१२	अग्निं होतारं	११	दिवोदास पुत्रः परुच्छेप	अग्निः	१ ५ ७-११ अत्यष्टिः ६ अतिधृतिः	६९।
१२८	१	१९	२	२	१	१४	अयं जायत	८	,,	,,	अत्यष्टिः	८०।
१२९	१	१९	३	२	१	१६	यं त्वं रथं	१०	,,	इन्द्रः	१-७,१० अत्यष्टिः ८-९ अतिशक्करी ११ अष्टिः	९९।
१३०	१	१९	४	२	१	१८	ऐन्द्रः याह्युप नः	१०	,,	,,	१-९ अत्यष्टिः १० त्रिष्टुप्	११६।
१३१	१	१९	५	२	१	२०	इंद्राय हि	७	,,	,,	अत्यष्टिः	१३२।

सूक्तं	मण्डलं	अनुवाकः	सूक्तं	अष्टकः	अध्यायः	वर्गः	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छन्दः	पृष्ठा
१३२	१	१९	६	२	१	२१	त्वया वयं	६	परुच्छेप	इन्द्रः, इन्द्रपर्वतौ	अत्यष्टिः	१४३ ।
१३३	१	१९	७	२	१	२२	उभे पुनामि	७	,,	इन्द्रः	१ त्रिष्टुप् २-४ अनुष्टुभ्, ५ गायत्री, ६ धृतिः ७ अत्यष्टिः	१५३ ।
१३४	१	२०	१	२	१	२३	आ त्वा जुवः	६	,,	वायुः	१-५ अत्यष्टिः, ६ अष्टिः	१६१ ।
१३५	१	२०	२	२	१	२४	स्तीर्णं बर्हिः	९	,,	१-३, ९ वायुः, ४-८ इन्द्रः	१-६ अत्यष्टिः, ७-८ अष्टिः, ९ अत्यष्टिः	१७१ ।
१३६	१	२०	३	२	१	२६	प्र सु ज्येष्ठं	७	,,	मित्रावरुणौ; ६-७ लिङ्गोक्तदेवते	अत्यष्टिः, ७ त्रिष्टुप्	१८४ ।
१३७	१	२०	४	२	१	१	सुषुमा यातं	३	,,	मित्रावरुणौ	अति शक्वरी	१९५ ।
१३८	१	२०	५	२	२	२	प्र प्र पूष्णः	४	,,	पूषा	अत्यष्टिः	१९९ ।

१३९	१	२०	६	२	२	३	अस्तु श्रौषट	११	,,	१ विश्वेदेवाः, २ मित्रावरुणौ, ३-५ अश्विनौ, ६ इन्द्रः, ७ अग्निः, ८ मरुतः, ९ इन्द्राग्नी, १० बृहस्पतिः, ११ विश्वेदेवाः	१-४ अत्यष्टिः, ५ बृहती, ६-१० अत्यष्टिः, ११ त्रिष्टुप	२०६
१४०	१	२१	१	२	२	५	वेदिषदे	१३	उचथ्यपुत्रः दीर्घतमाः	अग्निः	१-९, ११ जगती, १०, १२-१३ त्रिष्टुप	२२३ ।
१४१	१	२१	२	२	२	८	बळित्था	१३	,,	,,	१-११ जगती, १२-१३ त्रिष्टुप	२३८ ।
१४२	१	२१	३	२	१	१०	समिद्धः	१३	,,	१ समिद्धनामको अग्निः, २ तनूनपात्, ३ नराशंस, ४ इळः, ५ बर्हिः, ६ देवीर्द्वारः, ७ उषासानक्ता, ८ दैव्यौ होतारौ प्रचेतसौ ९ तिस्रो देव्याः, १० त्वष्टा, ११ वनस्पतिः, १२ स्वाहा कृतयः १३ इन्द्रः,	अनुष्टुप	२५४ ।
१४३	१	२१	४	२	२	१२	प्रतव्यसीं	८	,,	अग्निः	१-७ अनुष्टुप, ८ त्रिष्टुप	२६५ ।
१४४	१	२१	५	२	२	१३	एति प्र होता	७	,,	,,	जगती	२७४ ।
१४५	१	२१	६	२	२	१४	तम् पृच्छता	५	,,	,,	१-४ जगती, ५ त्रिष्टुप	२८२ ।

सूक्तं	मण्डलं,	अनुवाकः,	सूक्तं,	अष्टकं,	अध्यायः,	वर्गः,	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठा
१४६	१	२१	७	२	२	१५	त्रिमूर्धानं	५	दीर्घतमाः	अग्निः	त्रिष्टुप	२८८।
१४७	१	२१	८	२	२	१६	कथा ते	५	,,	,,	,,	२९५।
१४८	१	२१	९	२	२	१७	मथिद्यद्	५	,,	,,	,,	३०१।
१४९	१	२१	१०	२	२	१८	महः सः	५	,,	,,	विराट्	३०७।
१५०	१	२१	११	२	२	१९	पुरुत्वा	३	,,	,,	उष्णिक	३१३।
१५१	१	२१	१२	२	२	२०	मित्रं न यं	९	,,	१ मित्रः, २ मित्रावरुणौ	जगती	३१५।
१५२	१	२१	१३	२	२	२२	युवं न वस्त्राणि	७	,,	मित्रावरुणौ	त्रिष्टुप	३२७।
१५३	१	२१	१४	२	२	२३	यजामहे वां	४	,,	,,	,,	३३४।
१५४	१	२१	१५	२	२	२४	विष्णोर्नुकं	६	,,	विष्णुः	,,	३३८।
१५५	१	२१	१६	२	२	२५	प्र वः पांतं	६	,,	१-३ विष्णुः इन्द्रश्च, ४-६ विष्णुः	जगती	३४६।
१५६	१	२१	१७	२	२	२६	भवा मित्रः	५	,,	विष्णुः	,,	३५४।
१५७	१	२२	१	२	२	२७	अबोध्यग्निर्ज्म	६	,,	अश्विनौ	१-४ जगती, ५-६ त्रिष्टुप	३६०।

१५८	१ २२ २	२ ३ १	वसूरुद्रा	६	,,	,,	१-५ त्रिष्टुप ६ अनुष्टुप	३६७ ।
१५९	१ २२ ३	२ ३ २	प्र द्यावा	५	,,	द्यावापृथिव्यौ	जगती	३७५ ।
१६०	१ २२ ४	२ ३ ३	ते हि	५	,,	,,	,,	३८१ ।
१६१	१ २२ ५	२ ३ ४	किमु श्रेष्ठः	१४	,,	ऋभवः	१-१३ जगती १४ त्रिष्टुप	३८७।
१६२	१ २२ ६	२ ३ ७	मा नो मित्रः	२२	,,	अश्वस्तुतिः	१-२, ४-५, ७-२२ त्रिष्टुप् ३ ६, जगती	४०५ ।
१६३	१ २२ ७	२ ३ ११	यदक्रन्दः	१३	दीर्घतमाः	,,	त्रिष्टुप	४२८ ।
१६४	१ २२ ८	२ ३ १४	अस्य वामस्य	५२	,,	१-४१ विश्वेदेवाः, ४२ वाक्, आपः ४३ शाकधूमः सोमः, ४४ अग्नि- सूर्य्यं वायवः, ४५, वाक् ४६-४७ सूर्य्यः ४८ सम्वत्सरात्मा कालः, ४९ सरस्वती, ५० साध्याः, ५१ अग्नयः, ५२ सवस्वान् (सूर्य्यः)	१-११, १३-१४, १६-२२ २४-२८ ३०-३५ ३७-४० ४३-५० ५२ त्रिष्टुप १२ १५ २३ २९ ३६ ४१ जगती ४२ प्रस्तारपंक्तिः ५१ अनुष्टुप	४४६ ।

सूक्तं	मण्डलं, अनुवाकं, सूक्तं	अष्टकं, अध्यायः, वर्गः	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठा
१६५	१ २३ १	२ ३ २४	कयाशुभा	१५	१-२ इन्द्रः, ३ मरुतः ४ इन्द्रः, ५ मरुतः ६ इन्द्रः, ७ मरुतः, ८ इन्द्रः ९ मरुतः, १०-१२ इन्द्रः, १५ अगस्त्यः	मरुत्वान् इन्द्रः	त्रिष्टुप	५२२ ।
१६६	१ २३ २	२ ४ १	तन्नु	१५	अगस्त्यः	मरुतः	१-१३ जगती १४-१५ त्रिष्टुप	५३६ ।
१६७	१ २३ ३	२ ४ ४	सहस्रं ते	११	,,	१ इन्द्रः, २-११ मरुतः	त्रिष्टुप,	५५१ ।
१६८	१ २३ ४	२ ४ ६	यज्ञायज्ञा	१०	,,	मरुतः	१-७ जगती ८-१० त्रिष्टुप	५६२ ।
१६९	१ २३ ५	२ ४ ८	महश्चित् त्वं	८	,,	इन्द्रः	१ त्रिष्टुप २ चतुष्पाद विराट ३-८ त्रिष्टुप	५७१ ।
१७०	१ २३ ६	२ ४ १०	न नूनमस्ति	५	१ इन्द्रः, २ अगस्त्यः ३-४ इन्द्रः, ५ अगस्त्यः	,,	१ बृहती २-४ अनुष्टुप ५ त्रिष्टुप	५८० ।
१७१	१ २३ ७	२ ४ ११	प्रति व	६	अगस्त्यः	१-२ मरुतः ३-६ मरुत्वान्	त्रिष्टुप	५८४ ।

१७२	१ २३ ८	२ ४ १२	चित्रो वः	३	,,	मरुतः	गायत्री	५८८ ।
१७३	१ २३ ९	२ ४ १३	गायत्साम	१३	,,	इन्द्रः	त्रिष्टुप्	५९६ ।
१७४	१ २३ १०	२ ४ १६	त्वं राजेन्द्र	१०	,,	,,	,,	६०५ ।
१७५	१ २३ ११	२ ४ १८	मत्स्यपायि	६	,,	,,	१ स्कन्धोग्रीवी-बृहती, २-५ अनुष्टुप्, ६ त्रिष्टुप्	६१५ ।
१७६	१ २३ १२	२ ४ १९	मत्सि नः	६	,,	,,	१-५ अनुष्टुप् ६ त्रिष्टुप्	६२० ।
१७७	१ २३ १३	२ ४ २०	आ चर्षणिप्रा	५	,,	,,	त्रिष्टुप्	६२४ ।
१७८	१ २३ १४	२ ४ २१	यद्ध स्या	५	अगस्त्यः	,,	,,	६२९ ।
१७९	१ २३ १५	२ ४ २२	पूर्वीरहम्	६	१-२ लोपामुद्राः, ३-४ अगस्त्यः ५-६ तच्छिष्यः	रतिः	१-४, ६ त्रिष्टुप्, ५ बृहती	६३४ ।
१८०	१ २४ १	२ ४ २३	युवो रजांसि	१०	अगस्त्यः	अश्विनौ	त्रिष्टुप्	६४० ।
१८१	१ २४ २	२ ४ २५	कदु प्रेष्ठौ	९	,,	,,	,,	६५० ।
१८२	१ २४ ३	२ ४ २७	अभूदिदं	८	,,	,,	१-५, ७ जगती, ६-८ त्रिष्टुप्	६५९ ।
१८३	१ २४ ४	२ ४ २९	तं युंजाथां	६	,,	,,	त्रिष्टुप्	६६७ ।

सूक्तं	मण्डलं,	अनुवाकः,	सूक्तं,	अष्टकः,	अध्यायः,	वर्गः,	ऋगाद्यं	संख्या	ऋषिः	देवता	छंदः	पृष्ठा
१८४	१	२४	५	२	५	१	ता वां	६	अगस्त्यः	अश्विनौ	त्रिष्टुप	६७३।
१८५	१	२४	६	२	५	२	कतरा पूर्वा	११	,,	द्यावापृथिव्यौ	,,	६७८।
१८६	१	२४	७	२	५	४	आ न इळाभिः	,,	,,	विश्वेदेवाः	,,	६८०।
१८७	१	२४	८	२	५	६	पितुं नु	,,	,,	अन्नस्तुतिः	१ अनुष्टुव-गर्भोष्णिक २ ४ ८-१० गायत्री ३ ५-७ अनुष्टुप ११ बृहती	७००।
१८८	१	२४	९	२	५	८	समिद्धो अद्य	,,	,,	आप्रियः	गायत्री	७०७।
१८९	१	२४	१०	२	५	१०	अग्ने नय	८	,,	अग्निः	त्रिष्टुप	७१५।
१९०	१	२४	११	२	५	१२	अनर्वाणं	८	,,	बृहस्पतिः	,,	७२२।
१९१	१	२४	१२	२	५	१४	कंकतो	१६	,,	अप्तृणसूर्याः	१-९ अनुष्टुप १४-१६ ,, १०-१२ महापंक्ति १३ महाबृहती	७३०।

समाप्तेयं प्रथममण्डलस्यानुक्रमणिका।

॥ अथ द्वितीयं मंडलं ॥

शतर्चिनां प्रथमं मंडलं व्याख्यातं। अथ गार्त्समदं द्वितीयं मंडलं व्याख्यायते। त्वमग्ने द्युभिरित्यादिकं द्वितीयं मंडलं। चत्वारोऽनुवाकाः। तेषु प्रथमेऽनुवाक एकादश सूक्तानि। तत्र त्वमग्ने द्युभिरिति षोडशर्चं प्रथमं सूक्तं। मंडलद्रष्टा गृत्समद ऋषिः। स च पूर्वमांगिरसकुले शुनहोत्रस्य पुत्रः सन् यज्ञकालेऽसुरैर्गृहीत इंद्रेण मोचितः। पश्चात्तद्वचनेनैव भृगुकुले शुनकपुत्रो गृत्समदनामाभूत्। तथा चानुक्रमणिका। य आंगिरसः शौनहोत्रो भूत्वा भार्गवः शौनकोऽभवत्स गृत्समदो द्वितीयं मंडलमपश्यदिति। तथा तस्यैव शौनकस्य पवमानसूक्तेऽनुक्रमणे। एवमन्न इति गृत्समदः शौनको भृगुतां गतः। शौनहोत्रः प्रकृत्या तु य आंगिरस उच्यत इति। तस्मान्मंडलद्रष्टा शौनको गृत्समद ऋषिः। जगती छंदः। मंडलादिपरिभाषयाग्नेयं। अत्रानुक्रमणिका। त्वमग्ने आग्नेयं त्विति॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेये क्रतौ छंदसीदमादिसूक्तद्वयस्य विनियोगः। त्वमग्ने द्युभिरिति सूक्ते। आ० ४, १३। इति सूत्रितत्वात्॥ उपाकरणोत्सर्जनयोरप्याद्या विनियुक्ता॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वमंग्ने द्युभिस्त्वमांशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परिं।
त्वं वनेंभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिंः॥ १

त्वं। अग्ने। द्युऽभिः। त्वं। आऽशुशुक्षणिः। त्वं।
अत्ऽभ्यः। त्वं। अश्मनः। परिं।
त्वं। वनेंभ्यः। त्वं। ओषधीभ्यः। त्वं। नृणां। नृऽपते।
जायसे। शुचिंः॥ १

हे अग्ने अप्रतीत्वादिगुणविशिष्ट हे नृणां नृपते। नृणां मनुष्याणां मध्ये ये नरा यष्टारः संति तेषां विशेषेण पालयितः। अनेन नृणां पदस्यार्थं बहुत्वं निर्धारणमित्थं च प्रतिपाद्यते। सर्वं पालयसि नराणां निर्धारणमिति भावः॥ स्वामिनस्तव विशेषतस्त्वद्भक्तपालकत्वं॥ तादृश हे देव त्वं सर्वाभ्योऽपि स्तुतिभिर्द्युभिरिति यावदू-

वैधायते। याग र्थं मथनेनोत्पन्न इत्यर्थः। तादृशैर्दिवसैः सहितो जायसे। तत्रोऽप्यहनि तु प्रसिद्धो भवसीत्यर्थः। तथा त्वमाशुशुक्षणिरेतन्नामा। आ सर्वतो [illegible] भवसि। आशुशुक्षणिरि शुच दीप्ताविति तस्मात् सनंतस्य छांदसमिदं रूपं [illegible] शुच् दीप्तिः सन् यतः [illegible] इति। आशु शुचं शोकं मनोति [illegible] तादृशो भवसि। एवं सर्वत्र प्रतिविशेषणं जायस इति योज्यं। हे अग्ने त्वमद्भ्यो उदकेभ्यो जायसे वैद्युतरूपेण वाडवरूपेण वा समुद्रोदकेभ्यः। अश्मनो मेघात्पाषाणाद्वा परि जायसे। यो अश्मनोरंतरग्निं जजानेति हि मंत्रांतरं। त्वं वनेभ्यो वृक्षादिसमूहेभ्यो दावरूपेण। त्वमोषधीभ्यो वैश्वानररूपेण। एवं सर्वासु सृष्टासु मथनेनोत्पन्नः सन् सर्वात्मको भवसीत्यर्थः। शुचिरेव जायसे यद्वा शुचिरादित्यरूपो जायस इत्यर्थः। अत्र त्वमग्ने द्युभिरित्यादि निरुक्तमनुसंधेयं। नि० ६. १. ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तवाग्ने होत्रं तव पोत्रमृत्वियं तव नेष्ट्रं त्वमग्निदृतायतः ।

तव प्रशास्त्रं त्वमध्वरीयसि ब्रह्मा चासि गृहपतिश्च नो दमे ॥

तव । अग्ने । होत्रं । तव । पोत्रं । ऋत्वियं । तव । नेष्ट्रं ।

त्वं । अग्नित् । ऋतऽयतः ।

तव । प्रऽशास्त्रं । त्वं । अध्वरिऽयसि । ब्रह्मा । च । असि ।

गृहऽपतिः । च । नः । दमे ॥ २

हे अग्ने होत्रं होतुः कर्म [illegible] यदस्ति तदपि तवैव। ऋत्वियमित्यर्थः। तथा पोत्रं पोतुः कर्म यदस्ति तदपि तवैव। तथा [illegible] प्राप्तकालमृत्वियं तवैव। नेष्ट्रं नेष्टुः कर्म प्रस्थितयाज्यादिरूपं तव। हे अग्ने त्वमग्नित् अग्नीध्र त्वमेवासि। तथा ऋतायतो यज्ञमिच्छतस्तवैव प्रशास्त्रं तत्प्रशास्तुर्मैत्रावरुणस्य कर्म तत्। हे अग्ने त्वमध्वरीयसि अध्वरं यज्ञं कामयसे। आध्वर्यवं करोषीत्यर्थः। तथाध्वर्युरध्वरयुरित्युक्तेः। अध्वर्युरध्वरयुरध्वरं युनक्ति अध्वरस्य नेता इति वेति निरुक्तं। १. ८ ॥ तथा ब्रह्मा ब्राह्मणाच्छंस्यसि। तथा नो दमे गृहे गृहपतिश्चासि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वम॑ग्न इंद्रो वृषभः सताम॑सि त्वं विष्णु॑रुरुगायो न॑मस्यः॑ ।
त्वं ब्रह्मा र॑यिविद्ब्र॑ह्मणस्पते त्वं वि॑धर्तः सचसे पुरं॑ध्या ॥ ३

त्वं । अग्ने । इंद्रः । वृषभः । सतां । असि । त्वं । विष्णुः ।
उरुऽगायः । नमस्यः॑ ।
त्वं । ब्रह्मा । रयिऽवित् । ब्रह्मणः । पते । त्वं ।
विधर्तरिति विऽधर्तः । सचसे । पुरंऽध्या ॥ ३

हे अग्ने त्वं सतां साधूनां वृषभः कामानां वर्षितासि अत इंद्रोऽसि । यद्वा सतां संभूता-नामिंद्रोऽसि । आभासक ... असि । त्वं विष्णुरसि । अत उरुगायो बहुभिर्गी-यमानो नमस्यो नमस्कारार्हो भवसि । हे ब्रह्मणस्पते परिवृढस्य कर्मणो मंत्रस्य वा पालयितस्त्वं ब्रह्मा रयिविद् धनस्य लब्धा ब्रह्मासि । हे विधर्-र्विविधकारक विश्वजगद्धारक पुरंध्या बहुप्रकारया बुद्ध्या सचसे । सच वर्तते । संहिता बुद्ध्या व्याप्तस इत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वम॑ग्ने राजा वरु॑णो धृतव्र॑तस्त्वं मित्रो भ॑वसि दस्म ईड्यः॑ ।
त्वम॑र्यमा सत्प॑तिर्यस्य॑ संभुजं त्वमंशो॑ विदथे॑ देव भाजयुः ॥ ४

त्वं । अग्ने । राजा । वरु॑णः । धृतऽव्रतः । त्वं । मित्रः ।
भवसि । दस्मः । ईड्यः ।
त्वं । अर्यमा । सत्ऽपतिः । यस्य । संऽभुजं । त्वं । अंशः ।
विदथे । देव । भाजयुः ॥ ४

हे अग्ने त्वं यतो धृतव्रतो धारितकर्मासि अतो वरुणो राजासि । यतो दस्मः शत्रूणामुपक्षपयिता ईड्यः स्तुत्यश्च अतो मित्र एतन्नामको देवोऽसि । यतः सत्पतिः सतामभिमतप्रदानेन पालयिता अतोऽर्यमा भवसि । ददतं चार्यमणो विदुः ।

अर्यमेति तमाहुरर्यो ददातीति। यस्मादयमग्ने दानं संभुजं संततभुजं व्यापकं भवति। यद्वा यस्य अन्नं संभुजं सम्यग्भोजनसाधनं भवति तादृगसि। तथा त्वमंशः सूर्यमूर्ति-तरभूत एतन्नामको देवोऽसि। तादृशस्त्वं हे देव विदथेऽस्मदीये यज्ञे भाजयुः फलानां भाजयिता प्रापयितासि॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमग्ने त्वष्टा विधते सुवीर्यं तव ग्नावो मित्रमहः सजात्यं।
त्वमाशुहेमा ररिषे स्वश्व्यं त्वं नरां शर्धो असि पुरूवसुः॥ ५

त्वं। अग्ने। त्वष्टा। विधते। सुऽवीर्यं। तव। ग्नावः।
मित्रऽमहः। सऽजात्यं।
त्वं। आशुऽहेमा। ररिषे। सुऽअश्व्यं। त्वं। नरां। शर्धः।
असि। पुरुऽवसुः॥ ५

हे अग्ने त्वष्टा फलस्य साधु कर्तादयिता त्वं विधते परिचरते जनाय सुवीर्यं शोभनवीर्यं। वीर्यं धनं। तद्धेतुर्भवसि। ग्नावो याः स्तुतिवाचः संति तास्तव स्वभूताः। हे मित्रमहः हितकारितेजः सजात्यमस्माकं बांधवं भजस इत्यर्थः। हे अग्ने आशुहेमा आशु प्रेरयिता त्वं स्वश्व्यं शोभनाश्वसमूहोपेतं फलं ररिषे। ददासि। हे अग्ने पुरूवसुः प्रभूतधनस्त्वं नरां नराणां शर्धो बलस्थानीयोऽसि॥

इति द्वितीयस्य पंचमे सप्तदशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवस्त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे।
त्वं वातैररुणैर्यासि शंगयस्त्वं पूषा विधतः पासि नु त्मना॥ ६

त्वं। अग्ने। रुद्रः। असुरः। महः। दिवः। त्वं। शर्धः।
मारुतं। पृक्षः। ईशिषे।
त्वं। वातैः। अरुणैः। यासि। शंऽगयः। त्वं। पूषा।
विधतः। पासि। नु। त्मना॥ ६

हे अग्ने त्वं महो दिवो महतो द्युलोकात्। उपलक्षणमेतत्। लोकत्रयात्। असुरः प्राणानां निरसिता रुद्रोऽसि। रुत् दुःखं तद्धेतुर्वा पापादिः। तस्य द्रावयिता एतन्नामको देवोऽसि। रुद्रो वा एष यदग्निरित्यादिषु रुद्रशब्देन व्यवहारात्। यद्वा त्वं रुद्रः। रोदिति सर्वमन्तकाले दुःखे प्रविशतीति रुद्रः। मारकोऽसि। रुद्रो रौतीति सत इति हि निरुक्तं। तथा रुद्रो महतो द्युलोकस्य संबंध्यसुरोऽसि। असुर्बलं। तस्य दानादिनाऽसुरस्त्वमसि। अग्नेर्द्युलोकसंबंध्यसुरत्वमुत त्वा दिवो असुराय मन्मेत्यादिषु। तथा त्वं मारुतं शर्धो मरुत्संबंधरूपं बलमसि। वायुरूपश्च त्वमसीत्यर्थः। एष वाय्वग्न्यादिरूपः वायुरूपस्त्वं। पृक्षोऽन्नस्य हविर्लक्षणस्य त्वमीशिषे। ईश्वरो भवसि। यस्मादेवं तस्मात् वातैर्वायुसदृशैररुणैररुणवर्णैरश्वैः शंगयः सुखस्य स्वरूपं आवासभूतः सन् यासि। प्राप्नोषि यागगृहं। यद्वा अरुणैर्गमनशीलैर्वातैर्वायुभिर्युक्तः सन् यासि वने। तथा त्वं पूषा सर्वस्य पोषकः सन् तु क्षिप्रं त्मना आत्मनात्मस्वरूपया स्वबुद्ध्यैव विधानः परिचरतो यजमानान् पासि॥

॥ अथ सप्तमी॥

त्वम॑ग्ने द्रविणो॒दा अ॑रं॒कृते॒ त्वं दे॒वः स॑वि॒ता र॑त्न॒धा अ॑सि।
त्वं भगो॑ नृपते॒ वस्व॑ ईशिषे॒ त्वं पा॒युर्दमे॒ यस्तेऽवि॑धत्॥ ७

त्वं। अ॒ग्ने॒। द्र॒वि॒णः॒ऽदाः। अ॒रं॒ऽकृते॑। त्वं। दे॒वः। स॒वि॒ता।
र॒त्न॒ऽधाः। अ॒सि॒।
त्वं। भगः॑। नृ॒ऽप॒ते॒। वस्वः॑। ई॒शि॒षे॒। त्वं। पा॒युः। दमे॑।
यः। ते॒। अवि॑धत्॥ ७

हे अग्ने त्वमरंकृते त्वामलंकुर्वते यजमानाय द्रविणोदाः। हिरण्यस्य दातासि। देवो द्योतमानः सविता सर्वस्य सत्कर्मसु प्रेरकस्त्वं रत्नधा रमणीयानां धनानां मणिमुक्तादीनां धारयितासि। तथा हे नृपते नृणां पालकाग्ने त्वं भगो भजनीयः सन् वस्वो वसुनो धनस्येशिषे। समर्थो भवसि दातुं। यो यजमानो दमे यज्ञगृहे ते त्वामविधत् परिचरति तस्य पायुः पालकस्त्वमसि॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वाम॑ग्ने॒ दम॒ आ वि॒श्पतिं॒ विश॒स्त्वां राजा॑नं सुवि॒दत्र॑मृञ्जते ।
त्वं विश्वा॑नि स्वनीक पत्यसे॒ त्वं स॒हस्रा॑णि श॒ता दश॒ प्रति॑ ॥ ८

त्वां । अ॒ग्ने॒ । दमे॑ । आ । वि॒श्पति॑म् । विशः॑ । त्वाम् ।
राजा॑नम् । सु॒ऽवि॒दत्र॑म् । ऋ॒ञ्ज॒ते॒ ।
त्वम् । विश्वा॑नि । सु॒ऽअ॒नी॒क॒ । प॒त्य॒से॒ । त्वम् । स॒हस्रा॑णि ।
श॒ता । दश॑ । प्रति॑ ॥ ८

हे अग्ने विश्पतिं प्रजानां पालकं त्वां विशो प्रजा दमे स्वकीये यज्ञगृहे आ। आसादयन्ति ॥ [illegible] ॥ तथा कृत्वा राजानं दीप्यमानं सुविदत्रं शोभनज्ञानमस्मद्गुरुं [illegible] त्वामृञ्जते। प्रसाधयन्ति ॥ ऋञ्जतिः प्रसाधनकर्मेति यास्कः ॥ यत एवं ततो हे स्वनीक शोभनज्वालासमूहयुक्त त्वं विश्वानि सर्वाणि। हवींषीति शेषः ॥ षष्ठ्यर्थे द्वितीया ॥ विश्वेषां हविषामाज्यसोमपुरोडाशादीनां पत्यसे। ईश्वरो भवसि ॥ ईश्वरनामैतत् । ऐश्वर्यकर्माणि पत्यत इति तन्नामसु पाठात् ॥ यद्वा पतिर्गमनकर्मास्ति। त्वं तु सहस्राणि शता शतानि दश एतत्संख्याकानि प्रति। एतत्संख्याकानामभिमतसाधनानां प्रतिनिधिरित्यर्थः ॥ प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोरिति कर्मप्रवचनीयत्वं ॥ तेषां यत्फलं भवति तत्त्वया लभ्यत इत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वाम॑ग्ने पि॒तर॑मि॒ष्टिभि॒र्नर॒स्त्वां भ्रा॒त्राय॒ शम्या॑ तनू॒रुच॑म् ।
त्वं पु॒त्रो भ॑वसि॒ यस्तेऽवि॑ध॒त्त्वं सखा॑ सु॒शेवः॑ पास्या॒धृषः॑ ॥ ९

त्वाम् । अ॒ग्ने॒ । पि॒तर॑म् । इ॒ष्टिऽभिः॑ । नरः॑ । त्वाम् । भ्रा॒त्राय॑ ।
शम्या॑ । त॒नू॒ऽरुच॑म् ।
त्वम् । पु॒त्रः । भ॒व॒सि॒ । यः । ते॒ । अवि॑धत् । त्वम् । सखा॑ ।
सु॒ऽशेवः॑ । पा॒सि॒ । आ॒ऽधृषः॑ ॥ ९

हे अग्ने पितरं पालकं त्वां नरो नेतारो यजमाना इष्टिभिरेषणसाधनैर्यागैर्यजंत इति शेषः। पितृमत्पालनाय यजंत इत्यर्थः। तथा तनूरुचं शरीराणां दीपकं शरीरेषु दीप्यमानं वैश्वानरात्मना त्वां भ्रात्राय भ्रातृत्वाय सौभ्रात्राय शश्वा ॥ कर्मनामैतत् ॥ कर्मणा यजंत इति शेषः। यद्वोभयत्र यजमानेनाविर्वदितृत्वेन संबंधः। हे अग्ने यो नरस्ते त्वाविधत् परिचरति तस्य त्वं पुत्रो भवसि। पुत्रवत्पालयिता भवसि। तथा त्वं सखा समानख्यानः सखिवद्धितकारी सुशेवः ॥ शेवमिति सुखनाम ॥ सुष्ठु सुखकारी सन् आभुव आधर्षकात्त्वा पासि। रक्षसि। पितृत्वकामाय पितृत्वेन भ्रातृत्वकामाय भ्रातृत्वेन पुत्रत्वकामाय पुत्रस्थानीयो भवसि। विप्रकारेण रक्षसीत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्वमग्न ऋभुराके नमस्य१स्त्वं वाजस्य क्षुमतो राय ईशिषे।

त्वं वि भास्यनु दक्षि दावने त्वं विशिक्षुरसि यज्ञमातनिः ॥ १०

त्वं । अग्ने । ऋभुः । आके । नमस्यः । त्वं । वाजस्य ।

क्षुमतः । रायः । ईशिषे ।

त्वं । वि । भासि । अनु । धक्षि । दावने । त्वं । विशिक्षुः ।

असि । यज्ञं । आतनिः ॥ १०

हे अग्ने त्वमृभुः । उरुभासमानो मेधावी वा । आके अन्तिके संनिधावेव नमस्यो नमस्कार्यः । स्तुत्य इत्यर्थः । इतरदेवतावन्नांतर्हितः परोक्षाकारेण स्तुत्यो न भवसि किंतु प्रत्यक्ष इत्यर्थः । तथा त्वं वाजस्यान्नस्य क्षुमतः शब्दवतः ... रायो धनस्य चेशिषे । स्वामी भवसि । इतरदेवेभ्योऽधिक इत्यर्थः । हे अग्ने त्वं विभासि । विशेषेण दीप्यसे । तदर्थमनु पश्चादेवाग्रे धक्षि । दहसि काष्ठादीन् । दहेर्लटि सिपि रूपं । संहितायां छांदसो वर्णलोपः ॥ किमर्थमेवं । दावने हविर्दानार्थं प्रकाशस्य । दाता हविषो दाने यजमानाय च । किंच त्वं विशिक्षुर्विशेषेण शिक्षयिता साधयितासि ॥ न लोकाव्ययेति षष्ठ्या निषेधः ॥ तथातनिः । यज्ञस्य सर्वतो विस्तारयिता ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

त्वमग्ने अदितिर्देव दाशुषे त्वं होत्रा भारती वर्धसे गिरा ।
त्वमिळा शतहिमासि दक्षसे त्वं वृत्रहा वसुपते सरस्वती ॥ ११

त्वं । अग्ने । अदितिः । देव । दाशुषे । त्वं । होत्रा ।
भारती । वर्धसे । गिरा ।
त्वं । इळा । शतऽहिमा । असि । दक्षसे । त्वं । वृत्रऽहा ।
वसुऽपते । सरस्वती ॥ ११

हे अग्ने देव त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानायादितिरखंडयिता परिपालयितासि । यद्वा अदीना भूमिरसि । किंच त्वं होत्रा होमनिष्पादिका भारती भरतस्यादित्यस्यादित्यसंबंधिनी रश्मिरूपा सती गिरा स्तुत्या वर्धसे । प्रवृद्धो भवसि । किंच त्वं शतहिमा । हिमशब्दः कालोपलक्षकः । अपरिमितकाला निसेव्या इळा भूमिरसि । तादृशी सती दक्षसे दानाय समर्था भवसि ॥ तिङ उत्तरत्वान्निघातः । तथा हे वसुपते धनपालक वृत्रहा पापानां हन्ता त्वं सरस्वती । सरणवान्वायुः । तत्संबंधिन्येतच्चित्रात्मका माध्यमिकासि । आदित्याग्निवायूनां संबंधिन्यो भारतीळासरस्वत्याख्या यास्तिस्रो देव्यः संति ता अपि त्वमेवेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्वमग्ने सुभृत उत्तमं वयस्तव स्पार्हे वर्ण आ संदृशि श्रियः ।
त्वं वाजः प्रतरणो बृहन्नसि त्वं रयिर्बहुलो विश्वतस्पृथुः ॥ १२

त्वं । अग्ने । सुऽभृतः । उत्ऽतमं । वयः । तव । स्पार्हे ।
वर्णे । आ । संऽदृशि । श्रियः ।
त्वं । वाजः । प्रऽतरणः । बृहन् । असि । त्वं । रयिः ।
बहुलः । विश्वतः । पृथुः ॥ १२

हे अग्ने त्वं ऋभुतः मह पोषितः सन् वर्तनं नियतिमर्थं नयोऽन्नमाबृढं वा त्वमसि। तस्य पालकोऽसीत्यर्थः। तथा तव सार्हे मृहयोये वर्त्ते शोभितम् ... दि-लक्षणे संदधि सम्यग्द्यनोये श्रिय ऐश्वर्याणि क्षांतयो वा श्रित्य वर्तते॥ अनुषंग-श्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः॥ किंच त्वं वाजोऽन्नं। तत्साधकत्वात्तद्रूपा। बलसाधक इत्यर्थः। प्रतरणः प्रतारयिता पापात्। अंतं एव बृहन् महानसि। तथा त्वं रयिर्धनरूपोऽसि बहुलः सर्वेभियवानुपेतो विश्वतः इतुर्विभ्यो धनैः प्रदाता इत्यर्थः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

त्वामग्न आदित्यास आस्यं१ त्वां जिह्वां शुचयश्चक्रिरे कवे।

त्वां रातिषाचो अध्वरेषु सश्चिरे त्वे देवा

हविरदंत्याहुतं॥ १३॥

त्वां। अग्ने। आदित्यासः। आस्यं। त्वां। जिह्वां।

शुचयः। चक्रिरे। कवे।

त्वां। रातिऽसाचः। अध्वरेषु। सश्चिरे। त्वे इति। देवाः।

हविः। अदंति। आऽहुतं॥ १३॥

हे अग्ने त्वामादित्यासोऽदितेः पुत्रा इंद्रादय आस्यं स्वकीयं मुखं अन्नपानादिसाधनं चक्रिरे इति वक्ष्यमाणेन संबंधः। तथा हे कवे क्रांतप्रज्ञ त्वामेव शुचयः शुद्धा दीप्ता वा देवा जिह्वां स्वकीयजिह्वास्थानीयमास्वादनसाधनं चक्रिरे। त्वन्मुखेनैव भक्षयंति त्वज्जिह्वयैवास्वादयंतीत्यर्थः। तथा त्वामेव रातिषाचः। रातिर्दानं दत्तं हविरादि धनं वा। तेन समवेता देवा अध्वरेषु यज्ञेषु सश्चिरे। सेवंते त्वामेव प्रीणीतुं विना त्वया तेषां हविर्भक्षणायोगात्। एवं कृत्वा ते त्वयि देवाः सर्वे आहुतं अर्यंतो दत्तं हविरदंति। भक्षयंति। एवं सर्वदेवोपकारित्वं महानुभावं कोपीत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

त्वे अग्ने विश्वे अमृतासो अद्रुह आसा देवा हविरदन्त्याहुतं।
त्वया मर्तासः स्वदंत आसुतिं त्वं गर्भो वीरुधां
जज्ञिषे शुचिः ॥ १४

त्वे इति। अग्ने। विश्वे। अमृतासः। अद्रुहः। आसा।
देवाः। हविः। अदंति। आऽहुतं।
त्वया। मर्तासः। स्वदंते। आऽसुतिं। त्वं। गर्भः। वीरुधां।
जज्ञिषे। शुचिः॥ १४

हे अग्ने त्वे त्वयि विश्वे सर्वेऽमृतासोऽमरणधर्माणोऽद्रुहोऽद्रोग्धारो देवा आसा त्वदीयेनास्येनाहुतं हविरदंति। भक्षयंति॥ आस्यशब्दस्य तृतीयैकवचने पद्दन्नो-मासिन्यादिनासन्नादेशः। ऊडिदंपदादीति विभक्तेरुदात्तत्वं॥ तथा मर्तासो मनुष्या अपि त्वया साधनभूतेनासुतिं रसरूपमन्नादिकं स्वदंते। आस्वादयंति। त्वमेव वीरुधां लतादीनां गर्भो गर्भस्थानीयः तेषां मध्यावस्थानात्। यद्वा सर्वेषां निवासभूतः सन् जज्ञिषे। उत्पादयसि सस्याद्यन्नं॥

॥ अथ पंचदशी ॥

त्वं तान्सं च प्रति चासि मज्मनाग्ने सुजात प्र च देव रिच्यसे।
पृक्षो यदत्र महिना वि ते भुवदनु द्यावापृथिवी रोदसी उभे ॥१५

त्वं। तान्। सं। च। प्रति। च। असि। मज्मना।
अग्ने। सुऽजात। प्र। च। देव। रिच्यसे।
पृक्षः। यत्। अत्र। महिना। वि। ते। भुवत्। अनु।
द्यावापृथिवी इति। रोदसी इति। उभे इति॥ १५

हे अग्ने त्वं मनुष्यमात्रेण तान् प्रसिद्धान् देवान् सं चासि। संगच्छसि। तैः सहितोऽपि भवसि। तथा सामर्थ्येन प्रति चासि। प्रत्येकं तैर्भिन्नः प्रतिनिधिर्वा भवसि। प्रतिसंहारसमये तैः सहितो भवसि वियुक्तश्च भवसीत्यर्थः। हे सुजात शोभनजनन। मंत्रसहितमथनेनोत्पन्नत्वादग्नेः सुजातत्वं। तादृशाग्ने हे देव प्ररिच्यसे च। तैर्बलेनाधिको भवसि। आधिक्ये कारणमाह। यत् यस्मा-दत्राग्निमध्ये पृक्षः सर्वमध्यस्थं॥ व्यत्ययेन बहुवचनं॥ ते तवैव विभुकत्। समर्थं भवति महिना माहात्म्येन। यतो महत्त्वमस्ति अत इत्यर्थः। कुत्रेति तदुच्यते। रोदसी सर्वनिरोदनस्वभावे उभे द्यावापृथिव्यावनु। ते प्रति। तयोर्मध्ये व्याप्नोतीत्यर्थः। त्वयि कृत्स्नमत्रं त्वन्महत्वेन लोकत्रये व्याप्नोतीत्यर्थः॥

॥ अथ षोडशी ॥

ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्वपेशसमग्ने रातिमुपसृजन्ति सूरयः।
अस्माञ्च तांश्च प्र हि नेषि वस्य आ बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ १६

ये। स्तोतृऽभ्यः। गोऽअग्राम्। अश्वऽपेशसम्। अग्ने। रातिम्। उपऽसृजन्ति। सूरयः।
अस्मान्। च। तान्। च। प्र। हि। नेषि। वस्यः। आ। बृहत्। वदेम। विदथे। सुऽवीराः॥ १६

अनया होता स्तुतिनिगमव्याजेनाभिमतमाशास्ते। हे अग्ने सूरयो मेधाविनः प्रेरयितारो वा यजमानाः स्तोतृभ्यः स्तुतिकर्तृभ्यो गोअग्रां गावोऽग्रगामिन्यो यस्यास्तादृशीं गोप्रमुखामश्वपेशसं॥ पेश इति रूपनाम॥ अश्वेन निरूपणीयां। एतद्द्वयप्राधान्याभिप्रायां। गोश्वाश्वाजाश्वेति दक्षिणापरिगणनेषु गवाश्वयोः प्राथम्यात्। तादृशीं रातिमुपसृजन्ति। ददते। तान्यजमानानस्मांश्चर्त्विजो वस्यो वसीयः श्रेष्ठं स्वर्गादिस्थानं आ सर्वतः प्र हि नेषि। प्रकर्षेण नयसि खलु। नयेत्यर्थः। हि प्रसिद्धौ। वयं च सुवीराः शोभनपुत्रादिसहिता विदथे यज्ञे बृहत्प्रभूतं त्वत्स्तोत्रं वदेम। उच्चारयामः। स्तुम इत्यर्थः॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे षष्ठोऽष्टमो वर्गः॥

यज्ञेन वर्धतेति नवर्चं द्वितीयं सूक्तं मंडलद्रष्टुर्गृत्समदस्यार्षं । मंडला-दिष्वाग्नेयमिति परिभाषयाग्नेयं । तुभ्यमित्यनुक्रांतत्वादिदमपि जागतं । यज्ञेन सप्तो-नेत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्जागते छंदसि विनियोगः । सूक्तं तु पूर्वसूक्त एवोक्तं ॥ तथा चातुर्विंशिके तृतीयसवने जातवेदस्यनिविद्धानीयमिदं । यज्ञेनवर्धतेत्याग्निमारुतं । आ० ७. ९. । इति सूत्रितत्वात् ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडह-योर्द्वितीयेऽहन्यपि जातवेदस्यनिविद्धानमिदं । चातुर्विंशिके तृतीयसवनमिति चतुर्विंशातिदिष्टत्वात् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यज्ञेन वर्धत जातवेदसमग्निं यजध्वं हविषा तना गिरा ।

समिधानं सुप्रयसं स्वर्णरं द्युक्षं होतारं वृजनेषु धूर्षदं ॥ १

यज्ञेन । वर्धत । जातऽवेदसं । अग्निं । यजध्वं । हविषा ।

तना । गिरा ।

संऽइधानं । सुऽप्रयसं । स्वःऽनरं । द्युक्षं । होतारं ।

वृजनेषु । धूःऽसदं ॥ १

हे यजमाना ऋत्विजो वा यूयं जातवेदसं जातानां वेदितारं जातधनं जात-प्रज्ञं वाग्निं यज्ञेन यागेन वर्धत । प्रवर्धत । सामान्येनोक्त्वा विशेषेणाह । हविषा चरुपुरोडाशादिना तना विस्तृतया गिरा स्तुत्या च यजध्वं । पूजयध्वं । कीदृशं तं । समिधानं । समिध्यमानं । सुप्रयसं । शोभनान्नं । स्वर्णरं । स्वर्गं नेतव्या यजमाना यस्य तादृशं । यद्वा स्वरिति सर्वपर्यायः । स्तुतीनां नेतारः स्तोतारः । सर्वस्तोतारमित्यर्थः । द्युक्षं । दीप्तं द्युनिवासिनं वा । होतारं । होमसंपादकं । वृजनेषु बलेषु धूर्षदं । बलस्य धर्तारमित्यर्थः । अग्निपाठके इति शरीरबलं लभतीति प्रसिद्धं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अभि त्वा नक्तीरुषसो ववाशिरेऽग्ने वत्सं न स्वसरेषु धेनवः ।

दिव इवेदरतिर्मानुषा युगा क्षपो भासि पुरुवार संयतः ॥ २

अभि । त्वा । नक्तीः । उषसः । ववाशिरे । अग्ने । वत्सं । न । स्वसरेषु । धेनवः ।

दिवःऽइव । इत् । अरतिः । मानुषा । युगा । आ । क्षपः । भासि । पुरुऽवार । संऽयतः ॥ २

हे अग्ने त्वा त्वामभि प्रति नक्तीः रात्रीरुषसोऽहानि । सर्वासु रात्रिषु सर्वेष्वहःसु । यद्वा नक्तशब्दः सायंकालं लक्षयति उषः प्रातरग्निहोत्रस्य कर्तव्यत्वात् । सर्वेषु कालेषु सायंप्रातःकालेषु वा ववाशिरे । आकांक्षंते यजमाना यष्टुं । यद्वा अहानि रात्रयश्च त्वामेव कामयंते होतुं । काले कर्मणश्चोदनात् कालानां कामनमुपचर्यते । तत्र दृष्टांतः । स्वसरेषु स्वयंसरणशीलेष्वहःसु सरणाधिकरणेषु गोष्ठेषु वा धेनवो वत्सं न । वत्समिव । किंच हे पुरुवार बहुभिर्वरणीयाग्ने संयतो नियतस्त्वं दिव इव द्युलोकस्येवारतिः । व्याप्तो विस्तृतः । तत्रत्यानां देवानां हविःप्रदानायैव सर्वत्र व्याप्त इत्यर्थः । मानुषा मनुष्याणां यजमानानां संबंधीनि युगा युगानि । युगशब्दः कालोपलक्षकः । प्रातरादिसवनानि । सर्वेषु सवनेषु ॥ अत्यंतसंयोगे द्वितीया ॥ क्षपो रात्रीः । सर्वासु रात्रिष्वाभासि । समंताद्दीप्यसे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं देवा बुध्ने रजसः सुदंससं दिवस्पृथिव्योररतिं न्येरिरे ।
रथमिव वेद्यं शुक्रशोचिषमग्निं मित्रं न क्षितिषु प्रशंस्यं ॥ ३

तं । देवाः । बुध्ने । रजसः । सुऽदंससं । दिवःपृथिव्योः ।
अरतिं । नि । एरिरे ।
रथंऽइव । वेद्यं । शुक्रऽशोचिषं । अग्निं । मित्रं । न ।
क्षितिषु । प्रऽशंस्यं ॥ ३

तं प्रसिद्धगुणविशिष्टमग्निं देवाः प्रसिद्धा व्यवहर्तारः ऋत्विजो वा रजसो रंजनात्मकस्य लोकस्य बुध्ने मूले। पृथिव्यां वेद्यामित्यर्थः। तत्र न्येरिरे। नितरां प्रेरयंति। व्यापारयंति स्वस्वहविर्लाभाय। ऋत्विक्पक्षे स्तोत्रादिना नितरां गच्छंति। भजंते। कीदृशमित्याह। सुदंससं शोभनदर्शनं दिवस्पृथिव्योर्द्यावापृथिव्योररतिं। ईश्वरं गंतारं व्याप्तं वा। वेदो धनं। तस्मै हितं रथमिव। रथं यथा स्वाभिमतस्थानप्राप्त्यर्थं प्रेरयंति तद्वत्। यद्वा रथमिव प्राप्तिसाधनत्वेन वर्तमानं वेद्यं वेदितव्यं। शुक्रशोचिषं दीप्तवर्णमग्निं मित्रं न सखिवत्कार्यसाधकं। यद्वा आदित्यमिव। क्षितिषु यागभूमिषु मनुष्येषु वा प्रशस्यं। प्रकर्षेण स्तुत्यं। एवं महानुभावमग्निं न्येरिर इति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तमुक्षमाणं रजसि स्व आ दमे चंद्रमिव सुरुचं ह्वार आ दधुः।
पृश्न्याः पतरं चितयंतमक्षभिः पाथो न पायुं जनसी
उभे अनु॥ ४

तं। उक्षमाणं। रजसि। स्वे। आ। दमे। चंद्रंऽइव।
सुऽरुचं। ह्वारे। आ। दधुः।
पृश्न्याः। पतरं। चितयंतं। अक्षऽभिः। पाथः। न। पायुं।
जनसी इति। उभे इति। अनु॥ ४

तं स्तुत्यतरं रजस्यंतरिक्षे वा उक्षमाणं सर्वतः सिंचंतं वृष्टिजलं रजसि पृथिव्यां वेद्यां घृतादिनासिच्यमानं वा। स्वे स्वकीये ह्वारे विजने दमे यागगृह आदधुः। आदधते। कीदृशं तं। चंद्रमिव सुरुचं। चंद्रमिति हिरण्यनाम। हिरण्यमिव शोभनदीप्तिं। पश्चात्प्रवृद्धावस्थायां पृश्न्याः पतरं। द्युलोकस्यांतरिक्षस्य गंतारं। अक्षभिः स्वकीयैर्ज्वालारूपैरवयवैश्चितयंतं चेतयमानं। पाथो न पायुं। उदकमिव रक्षकं। उभे जनसी सर्वस्य जनयित्र्यौ द्यावापृथिव्यावनु व्याप्तं। पृथ्व्यां होमाधारत्वेन स्थित्वा हविःप्रापणाय द्युलोकगामिनमिति भावः। एवंरूपमग्निमादधते॥

॥ अथ पंचमी ॥

स होता विश्वं परि भूत्वध्वरं तमु हव्यैर्मनुष ऋंजते गिरा ।

हिरिशिप्रो वृधसानासु जर्भुरद्द्यौर्न स्तृभिश्चितयद्रोदसी

अनु ॥ ५

सः । होता । विश्वं । परि । भूतु । अध्वरं । तं । ऊं इति ।

हव्यैः । मनुषः । ऋंजते । गिरा ।

हिरिऽशिप्रः । वृधसानासु । जर्भुरत् । द्यौः । न । स्तृऽभिः ।

चितयत् । रोदसी इति । अनु ॥ ५

सोऽग्निर्होता होमनिष्पादकः सन् विश्वं सर्वमध्वरं यागं परिभूतु । परितो भवतु । तमु तमेवाग्निं हव्यैर्हविर्भिर्गिरा स्तुत्या च मनुष्या ऋंजते । प्रसाधयंति ॥ ऋंजतिः प्रसाधनकर्मा ॥ हिरिशिप्रो हरणशीलहनुर्दीप्तोष्णीषो वा । शिप्राः शीर्षस्य वितता हिरण्ययीरित्यादिमंत्रांतरात् । वृधसानासु प्रवर्धमानास्वोषधीषु ज्वालासु वा जर्भुरत् । पूर्यमाणो यत्नं गंता ॥ शत्रंतं पदं । यद्वा द्वितीयार्थे सप्तमी ॥ वर्धमाना ओषधीर्जर्भुरत् । पुनःपुनर्दहन्नित्यर्थः । द्यौर्द्युलोकांतरिक्षं स्तृभिर्नक्षत्रैरिव रोदसी अनु द्यावापृथिव्यावनु चितयत् । चेतयति । ज्वालाभिर्विस्फुलिंगैश्च भुवमंतरिक्षं च व्याप्नोतीत्यर्थः ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स नो रेवत्समिधानः स्वस्तये संददस्वान्रयिमस्मासु दीदिहि ।

आ नः कृणुष्व सुविताय रोदसी अग्ने हव्या मनुषो

देव वीतये ॥ ६

सः । नः । रेवत् । सम्ऽइधानः । स्वस्तये । सम्ऽददस्वान् ।

रयिम् । अस्मासु । दीदिहि ।

आ । नः । कृणुष्व । सुविताय । रोदसी इति । अग्ने ।

हव्या । मनुषः । देव । वीतये ॥ ६

हे अग्ने स तादृशस्त्वं नोऽस्माकं स्वस्तये। स्वस्तीत्यविनाशनाम। अविनाशाय रेवद्रयिमद्रयिं धनं पर्याप्तमतिप्रभूतमतिप्रभूतं वा धनमस्मासु संददस्वान् सम्यक् प्रयच्छन् समिधानोऽस्माभिः सम्यगिध्यमानः सन् दीदिहि। दीप्यस्व। यद्वा रेवदिति क्रियाविशेषणं। रा धनं तद्वद्विभवया तथा दीप्यस्वेति। तथाभूतः सन् नोऽस्मभ्यं सुविताय सुहिताय शोभनफलाय रोदसी द्यावापृथिव्यावाकृणुष्व। सर्वतः कुरुष्व। उभौ लोकौ भोगप्रदौ कुर्वित्यर्थः। किमर्थमिति तदुच्यते। हे देवाग्ने मनुषो मनुष्यस्य यजमानस्य मम संबन्धीनि हव्या हवींषि वीतये देवेभ्यो भक्षणाय। पुनःपुनर्यागाद्यनुष्ठानायेत्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

दा नो अग्ने बृहतो दाः सहस्रिणो दुरो न वाजं श्रुत्या

अपा वृधि ।

प्राची द्यावापृथिवी ब्रह्मणा कृधि स्वर्ण शुक्रमुषसो

वि दिद्युतः ॥ ७

दाः । नः । अग्ने । बृहतः । दाः । सहस्रिणः । दुरः । न ।

वाजम् । श्रुत्यै । अप । वृधि ।

प्राची इति । द्यावापृथिवी इति । ब्रह्मणा । कृधि । स्वः ।

न । शुक्रम् । उषसः । वि । दिद्युतः ॥ ७

हे अग्ने नोऽस्मभ्यं बृहतो महतः प्रभूतान् गवाश्वादिपशुविशेषान् दाः। देहि। तथा सहस्रिणः सहस्रसंख्योपेतान् पुत्रान् दीर्घायुषः देहि॥ [illegible] रूपं। [illegible]॥

मंयद्वंचार्थे ॥ अपाद्धधि । अपहत्य । प्रेरवेत्यर्थः । यद्वा द्वाराखोव । तत्राप्युपाया-भिवदयति । तदर्थं द्यावापृथिवी अप्सया परिवृढ़ेन कर्मणा प्राचो प्रसरोचने अभ्यद्गुकूले कधि । कुरु । स्वर्ण । आदित्य इव । स यथा जगत्प्रकाशयति तद्वत् । शुक्रं दीप्तं त्वामुषस उषःकाला विदिद्युतः । विद्योतयंति । उषःकाले ह्यग्नयः प्रज्वाल्यंते ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स इ॑धा॒न उ॒षसो॒ राम्या॒ अनु॒ स्व१॒॑र्ण दी॑देदरु॒षेण॑ भा॒नुना॑ ।

होत्रा॑भिर॒ग्निर्मनु॑षः स्वध्व॒रो राजा॑ वि॒शामति॑थि॒श्चारु॑रा॒यवे॑ ॥

सः । इ॒धा॒नः । उ॒षसः॑ । राम्याः॑ । अनु॑ । स्वः॑ । न । दी॒दे॒त् ।

अ॒रु॒षेण॑ । भा॒नुना॑ ।

होत्रा॑भिः । अ॒ग्निः । मनु॑षः । सु॒ऽअ॒ध्व॒रः । राजा॑ । वि॒शाम् ।

अति॑थिः । चारुः॑ । आ॒यवे॑ ॥ ८

सोऽग्नी राम्या रमणहेतुभूता उषसोऽनु अनुलक्ष्येधान इध्यमानो दीपितः सन् अरुषेण रोचमानेन भानुना तेजसा स्वर्ण आदित्य इव दीप्यते । सोऽग्निर्मनुषो मनुष्यस्य होतुर्होत्राभिः होत्रेति वाङ्नाम । होमसाधनभूताभिः स्तुतिभिः स्तूयमानः स्वध्वरः शोभनयागो विशां प्रजानां राजा राजमानः स्वाध्यायवे मनुष्याय यजमानाय तदर्थं चारुश्चरणशीलोऽतिथिरतिथिवत्पूज्यो भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

ए॒वा नो॑ अग्ने अ॒मृते॑षु पूर्व्य॒ धीष्पी॑पाय बृ॒हद्दि॑वेषु॒ मानु॑षा ।

दुहा॑ना धे॒नुर्वृ॒जने॑षु का॒रवे॒ त्मना॑ श॒तिनं॑ पुरु॒रूप॑मि॒षणि॑ ॥ ९

ए॒व । नः॒ । अ॒ग्ने॒ । अ॒मृते॑षु । पू॒र्व्य॒ । धीः । पी॒पा॒य॒ ।

बृ॒हत्ऽदि॑वेषु । मानु॑षा ।

दुहा॑ना । धे॒नुः । वृ॒जने॑षु । का॒रवे॑ । त्मना॑ । श॒तिन॑म् ।

पु॒रु॒ऽरूप॑म् । इ॒षणि॑ ।

इयर्तिषु प्रभूतद्युतिषु वृत्तेषु देवेषु मध्ये हे पूर्व्य पूर्वभाविन्नग्ने त्वां मानुषा मनुष्याणां मध्ये नोऽस्मदीया धीर्बुद्धिः स्तुतिं कर्म वा । एव एवं पीपाय । प्याययति । यद्वा मानुषा मनुष्यान् धीस्त्वदीया बुद्धिः कर्म वा प्याययतु । तथा त्वदीया धीर्हृ'जनेषु यज्ञेषु वारवे स्तोत्रे दुघाना धेनुः । दोग्ध्री धेनुरिव । लुप्तोपममेतत् । अनात्मनेपदेऽस्मदीयायां शतग्रां शतिनमपरिमितसंख्याकं पुरुरूपं गवाश्वादिरूपेण नानारूपं धनमभूतं दुघाना भवति ॥

॥ अथ दशमी ॥

वयमग्ने अर्वता वा सुवीर्यं ब्रह्मणा वा चितयेमा जनाँ अति ।
अस्माकं द्युम्नमधि पंच कृष्टिषूच्चा स्वर्ण शुशुचीत दुष्टरं ॥ १०

वयं । अग्ने । अर्वता । वा । सुऽवीर्यं । ब्रह्मणा । वा ।
चितयेम । जनान् । अति ।
अस्माकं । द्युम्नं । अधि । पंच । कृष्टिषु । उच्चा । स्वः । न ।
शुशुचीत । दुस्तरं ॥ १२

हे अग्ने वयं यजमानाः सुवीर्यं शोभनसामर्थ्योपेतं यथा तथार्वता वारण-शीलेनाश्वेन ॥ वाशब्दश्चार्थे ॥ ब्रह्मणा मंत्रेण च त्वद्दत्तेन जनानन्यान्यजमाना-नति चितयेम । अतिक्रम्य ख्यापयेमहि ॥ कर्मणि कल्पप्रत्ययः ॥ यद्वा त्वद्दत्तेनाश्वेन मंत्रेण च सुवीर्यं चितयेम । प्रकाशयेम । तदर्थमस्माकं पंच पंचसु कृष्टिषु जनेषु निषादपंचमेषु चतुर्षु वर्णेषूच्चा उच्चैरतिप्रभूतं दुस्तरमन्येनाप्राप्यं द्युम्नं धनं स्वर्ण सूर्य इवाधिकं शुशुचीत । दीप्यतां । अधीत्ययमनर्थको वा ॥

॥ अथैकादशी ॥

स नो बोधि सहस्य प्रशंस्यो यस्मिन्त्सुजाता इषयंत सूरयः ।
यमग्ने यज्ञमुपयंति वाजिनो नित्ये तोके दीदिवांसं स्वे दमे ॥ ११

सः । नः । बोधि । सहस्य । प्रऽशंस्यः । यस्मिन् ।

सुऽजाताः । इषयंत । सूरयः ।

यं । अग्ने । यज्ञं । उपऽयंति । वाजिनः । नित्ये । तोके ।

दीदिऽवांसं । स्वे । दमे ॥ ११

हे अग्ने सहस्य शत्रूणामभिभवितर्बलप्रभव वा प्रशंस्यः स्तुत्यः स त्वं नोऽस्म-दीयं स्तोत्रादिकं बोधि । बुध्यस्व । स इत्युत्तरं क इत्याह । यस्मिन्नग्नौ सुजाताः शोभनजननाः सूरयः स्तोतार ऋत्विज इषयंत । गमयंति स्तोत्राणि । किंच हे अग्ने यज्ञं यजनीयं यं वाजिनो हविर्लक्षणान्नवंतो यजमाना नित्ये तोक औरसे पुत्रे निमित्तभूते सति । यद्वा तस्मिन्यथा दीप्यते । पुत्रगृहे यथा पिता दीप्यति तद्वत् । स्वे दमे स्वकीये यागगृहे सयनीयादिस्थाने दीदिवांसं दीप्यमानमुपयंति हविःस्तोत्रादिना । स बोधीत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

उभयासो जातवेदः स्याम ते स्तोतारो अग्ने सूरयश्च शर्मणि ।

वस्वो रायः पुरुश्चंद्रस्य भूयसः प्रजावतः स्वपत्यस्य

शग्धि नः ॥ १२

उभयासः । जातऽवेदः । स्याम । ते । स्तोतारः । अग्ने ।

सूरयः । च । शर्मणि ।

वस्वः । रायः । पुरुऽचंद्रस्य । भूयसः । प्रजाऽवतः ।

सुऽअपत्यस्य । शग्धि । नः ॥ १२

हे जातवेदो जातानां वेदितरग्ने स्तोतारस्त्वां स्तुवंत ऋत्विजः सूरयो मेधा-विनो यजमानाश्चेत्युभयासः । उभये वयं शर्मणि सुखे निमित्तभूते सति ते त्वत्संबंधिनः स्याम । भवेम । यद्वा ते शर्मणि स्याम । त्वं च नोऽस्माकं वस्वो

निवासहेतोर्वंसिष्ठस्य रायो गवादिधनस्य पुरुश्चंद्रस्यातिशयेनाह्लादकस्य बहुहिरण्योपेतस्य वा भूयसः प्रभूतस्य प्रजावतो भृत्याद्युपेतस्य पुत्रादिभोगपर्याप्तस्य वा स्वपत्यस्य शोभनपुत्रस्य। ईदृग्रूपं धनं नोऽस्मभ्यं यन्धि। देहि। दातं यन्तो भवसि ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ये स्तोतृभ्यो गोअंग्रामश्वपेशसमग्ने रातिमुपसृजंति सूरयः।
अस्मांश्च तांश्च प्र हि नेषि वस्य आ बृहद्वदेम विदथे
सुवीराः ॥ १३

ये। स्तोतृऽभ्यः। गोऽअंग्रां। अश्वऽपेशसं। अग्ने। रातिं।
उपऽसृजंति। सूरयः।
अस्मान्। च। तान्। च। प्र। हि। नेषि। वस्यः। आ।
बृहत्। वदेम। विदथे। सुऽवीराः ॥ १३

ये स्तोतृभ्य इति त्रयोदशी व्याख्याता ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचम एकविंशो वर्गः ॥

समिद्धो अग्निरित्येकादशर्चं तृतीयं सूक्तं गात्समदं त्रैष्टुभं। सप्तमी जगती। समिद्धोऽग्निरग्निना नराशंसतनूनपादादय एकादश प्रयाजदेवताः। समिद्ध एकादशाप्रं सप्तमी जगतीत्यनुक्रमणिका ॥ पशौ शुनकानामिदमाप्रीसूक्तं। गृत्समदस्यापि शुनकत्वात्। समिद्धो अग्निरिति शुनकानामिति हि सूत्रितं। आ० ३, २, ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

समिद्धो अग्निर्निहितः पृथिव्यां प्रत्यङ् विश्वानि भुवनान्यस्थात्
होता पावकः प्रदिवः सुमेधा देवो देवान्यजत्वग्निरर्हन् ॥ १

सम्ऽइद्धः । अग्निः । निऽहितः । पृथिव्यां । प्रत्यङ् ।
विश्वानि । भुवनानि । अस्थात् ।
होता । पावकः । प्रऽदिवः । सुऽमेधाः । देवः । देवान् ।
यजतु । अग्निः । अर्हन् ॥ १

पृथिव्यां वेदिलक्षणायां समिद्धः सम्यक् दीप्त एतन्नामकोऽग्निर्निहितः स्थापितः सन् विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि प्रत्यङ् अभिमुखः सन् अस्थात् । तिष्ठति । यथा सर्वे जनाः पश्यंति तथा प्रवृद्धोऽभवदित्यर्थः । किंच सोऽग्निर्होता होमनिष्पादको देवानामाह्वाता वा पावकः शोधकः प्रदिवः पुराणः सुमेधाः शोभनप्रज्ञो देवो द्योतमानः । एवं महानुभावोऽग्निरर्हन् यागयोग्यः सन् देवान्यजतु । अत्र यष्टव्यानिंद्रादीनूपूजयतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नराशंसः प्रति धामान्यंजन् तिस्रो दिवः प्रति मह्ना स्वर्चिः ।
घृतप्रुषा मनसा हव्यमुंदन्मूर्धन्यज्ञस्य समनक्तु देवान् ॥ २

नराशंसः । प्रति । धामानि । अंजन् । तिस्रः । दिवः ।
प्रति । मह्ना । सुऽअर्चिः ।
घृतऽप्रुषा । मनसा । हव्यं । उंदन् । मूर्धन् । यज्ञस्य ।
सं । अनक्तु । देवान् ॥ २

नराशंसो नरैर्मनुष्यैर्ऋत्विग्भिः शंसनीय एतन्नामकोऽग्निः स्वर्चिः शोभनज्वालः सन् धामानि स्थानान्याहुत्यधिकरणानि तेजांसि प्रति प्रत्येकं मह्ना स्वमहिम्नांजन् व्यक्तीकुर्वन् तिस्रो दिवो द्योतमानांस्त्रीन् भूम्यादिलोकांश्च प्रति प्रत्येकमंजन् । स्थित्या भूमिं प्रकाशेनांतरिक्षं हविःप्रापणेन दिवमित्यभिप्रायः । यद्वा लोकानां प्रत्येकं त्रित्वोपेतत्वात् तिस्रो दिव इत्यविरुद्धं । तिस्रो द्यावः पृथिवीस्तिस्र इत्यादिमंत्रवर्णात् त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोका इति ब्राह्मणाच्च । तथा घृतप्रुषा घृतं सिंचता मनसा हव्यमुंदन् क्लेदयन् स्निग्धीकुर्वन् यज्ञस्य

मूर्धन् मूर्धनि मुखे होमसमये देवान्यष्टव्यान् समनक्तु । सम्यक् व्यक्तीकरोतु । तर्पयत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ईळितो अग्ने मनसा नो अर्हन्देवान्यक्षि मानुषात्पूर्वो अद्य ।
स आ वह मरुतां शर्धो अच्युतमिंद्रं नरो बर्हिषदं यजध्वं ॥ ३

ईळितः । अग्ने । मनसा । नः । अर्हन् । देवान् । यक्षि ।
मानुषात् । पूर्वः । अद्य ।
सः । आ । वह । मरुतां । शर्धः । अच्युतं । इंद्रं । नरः ।
बर्हिऽसदं । यजध्वं ॥ ३

हे अग्ने ईळितोऽस्माभिः स्तुतः सन् मनसास्मदनुरक्तेन देवानां यागबुद्ध्या वार्हन् यागयोग्यः सन् मानुषान्नोतुः पूर्वः पूर्वभावी नोऽस्मदर्थमद्यास्मिन्दिने देवान् यष्टव्यान् यक्षि त्वमेव यजसि । स तादृशो यष्टा त्वमावह । आकारय । कान् । मरुतां शर्धो गणं । अच्युतमक्षीणमिंद्रं तदविनाभूतमिंद्रमपि । यद्वा मरुद्बलोपेतमिंद्रं । अनंतरं हे नरो नेतार ऋत्विजो बर्हिषदं बर्हिषि सीदंतं तमिंद्रं यजध्वं । पूजयध्वं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

देव बर्हिर्वर्धमानं सुवीरं स्तीर्णं राये सुभरं वेद्यस्यां ।
घृतेनाक्तं वसवः सीदतेदं विश्वे देवा आदित्या यज्ञियासः ॥ ४

देव । बर्हिः । वर्धमानं । सुऽवीरं । स्तीर्णं । राये । सुऽभरं ।
वेदी इति । अस्यां ।
घृतेन । अक्तं । वसवः । सीदत । इदं । विश्वे । देवाः ।
आदित्याः । यज्ञियासः ॥ ४

हे बर्हिर्देव एतदभिमानिन्यग्ने वर्धमानं सुवीरं शोभनवीरसंपादकं सुभरं सुपूर्णं स्तोतृभिः अदोषैरेभिर्ऋत्विग्भिरास्तृतं भव। किमर्थं। राये धनाय। वस्वी वेदो वेद्यां॥ सप्तम्यर्थे प्रथमा॥ संहितायां यणादेशश्छांदसः॥ घृतेनाक्ते-नाक्तमिदं स्निग्धं बर्हिः सीदत। के। हे वसव एतन्नामकाः। हे विश्वे सर्वे देवाः। हे आदित्याः। यज्ञियासो यज्ञार्हास्ते यूयमिदं बर्हिर्निषीदत। अस्मिन्बर्हिषि निषीदतेत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

वि श्रयंतामुर्विया हूयमाना द्वारो देवीः सुप्रायणा नमोभिः।
व्यचस्वतीर्वि प्रथंतामजुर्या वर्णं पुनाना यशसं सुवीरं ॥ ५

वि। श्रयंतां। उर्विया। हूयमानाः। द्वारः। देवीः। सुप्रअयनाः। नमःऽभिः।
व्यचस्वतीः। वि। प्रथंतां। अजुर्याः। वर्णं। पुनानाः। यशसं। सुऽवीरं ॥ ५

द्वारो देवीर्यज्ञगृहद्वाराभिमानिन्यो देव्यो विश्रयंतां। विविच्य श्रयंतां। विवृ-तापिधाना भवंतु। कीदृश्यस्ताः। उर्विया। उर्व्यो महत्यः। नमोभिर्नमस्कारो-पेतैः स्तोत्रैर्हूयमानाः। सुप्रायणाः। सुष्ठु प्रकर्षेण गंतव्याः। ईदृश्यो देव्यो विश्रयंतां। किंच व्यचस्वतीर्व्याप्तिमत्योऽजुर्या अहिंस्या अजनना वा सुवीरं शोभनपुत्राद्युपेतं यशसं यशोयुक्तं वर्णं वर्णनीयं रूपविशेषं पुनाना यजमानाञ्शोधयित्र्यः संपादयित्र्यो देव्यो विप्रथंतां। विशेषेण प्रख्याता भवंतु॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे द्वाविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

साध्वपांसि सनता न उक्षिते उषासानक्ता वय्ये॑व रण्विते ।

तंतुं ततं संवयंती समीची यज्ञस्य पेशः सुदुघे पयस्वती ॥ ६

साधु । अपांसि । सनता । नः । उक्षिते इति । उषसानक्ता ।

वय्याऽइव । रण्विते इति ।

तंतुं । ततं । संवयंती इति संऽवयंती ।

समीची इति संऽईची । यज्ञस्य । पेशः ।

सुदुघे इति सुऽदुघे । पयस्वती इति ॥ ७

साधु साधूनि नोऽस्मदीयान्यपांसि कर्माण्युद्दिश्य सनता सनातनेनाविच्छिन्न-प्रवृत्तिकेन स्तोत्रादिनोक्षिते पूजिते । यद्वा पुराणवाची विभक्त्यंतः सनच्छब्दोऽस्ति । तस्य प्रथमाद्विवचनस्याकारः । सनातने नित्ये इत्यर्थः । अस्मिन्पक्ष उक्षिते फलस्य सेचयित्र्यौ ॥ कर्तरि निष्ठा ॥ उषासानक्ताहोरात्रदेवते वय्या इव वानकुशले इव रण्विते शब्दिते स्तुते परस्परं गच्छंत्यौ वा ततं विस्तृतं तंतु तंतुस्थानीयं यज्ञावयवं संवयंती सम्यक् चित्रं सह वा वयंत्यावुत्पादयित्र्यौ समीची सम्यक् प्रवृत्तिके परस्परानुकूले । किमर्थं संवयंती । यज्ञस्यानुष्ठीयमानस्य पेशो रूपं निर्मातुमिति शेषः । यज्ञं निवर्तयितुं तदवयवानुक्रमेणानुष्ठापयित्र्यावित्यर्थः । अहोरात्राभ्यां हि यज्ञाः सन्दंते । सुदुघे सुष्ठु फलस्य दोग्ध्र्यौ पयस्वती उदकवत्यौ । अहोरात्राभ्यां खलु वृष्टिर्जायते । एवं महानुभावे अहोरात्रदेवते अस्मदीयं निर्वहतामित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

दैव्या होतारा प्रथमा विदुष्टर ऋजु यक्षतः समृचा वपुष्टरा ।

देवान्यजंतावृतुथा समंजतो नाभा पृथिव्या अधि सानुषु

त्रिषु ॥ ७

दैव्या । होतारा । प्रथमा । विदुःऽतरा । ऋजु । यक्षतः ।

सं । ऋचा । वपुःऽतरा ।

देवान् । यजंतौ । ऋतुऽथा । सं । अंजतः । नाभा ।

पृथिव्याः । अधि । सानुषु । त्रिषु ॥ ७

दैव्या । दिवि भवौ दिव्योऽग्निः । तस्माद्दिव्यादग्नेर्जातौ होतारावाह्वातारौ देवानां होमनिष्पादकौ वाग्नी पार्थिवांतरिक्ष्यौ प्रथमा प्रथमं यष्टव्यौ विदुष्टरा विद्वत्तमौ वपुष्टरा प्रशस्तवपुषौ देवाह्वा मंत्रेण ऋजु अविकलं यथा तथा सम्यक् यक्षतः । पूजयतः । ऋतुथा तत्तदृतौ तत्र तत्र काले देवान्यष्टव्यान् यजंतौ देवौ पृथिव्या नाभा नाभावुत्तरवेद्यामधि उपरि त्रिषु सानुषु समुच्छ्रितेषु प्रदेशेषु गार्हपत्यादिषु समंजतः । समांक्तां ॥ अंजेर्लेट्यडागमः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सरस्वती साधयंती धियं न इळा देवी भारती विश्वतूर्तिः ।

तिस्रो देवीः स्वधया बर्हिरेदमच्छिद्रं पांतु शरणं निषद्य ॥ ८

सरस्वती । साधयंती । धियं । नः । इळा । देवी । भारती ।

विश्वऽतूर्तिः ।

तिस्रः । देवीः । स्वधया । बर्हिः । आ । इदं । अच्छिद्रं ।

पांतु । शरणं । निऽसद्य ॥ ८

नोऽस्मदीयां धियं बुद्धिं यागं वा साधयंती निवर्तयंती सरस्वती इळा तन्नामिका देवी भारती च विश्वतूर्तिर्विश्वानि तूर्णानि यस्याः सा तादृशी सर्वविषयगता वाक् । एतदुभयविशेषणं । तिस्रो देवीरेतास्तिस्रो देव्यः स्वधयाहृतहविषा निमित्तेनेदं बर्हिरेदं समच्छिद्रं यथा तथा पांतु । पालयंतु । किं कृत्वा । शरणं यागगृहमानिषद्य आश्रित्य । यद्वा स्वधयेदं बर्हिरिदं यज्ञमागत्यास्मदीयं शरणं गृहं निषद्याच्छिद्रं यथा तथा पांतु ॥

अथ पिशंगरूप इति नवमी त्वाष्ट्रे पशौ पुरोडाशस्य याज्या पिशंगरूपः सुभरो वयोधाः प्रथमभाजं यशसं वयोधां । आ० ३, ८, । इति सूत्रितत्वात् । पाठस्तु ॥

पिशंगरूपः सुभरो वयोधाः श्रुष्टी वीरो जायते देवकामः ।
प्रजां त्वष्टा वि ष्यतु नाभिमस्मे अथा देवानामप्येतु पाथः ॥ ९

पिशंगऽरूपः । सुऽभरः । वयःऽधाः । श्रुष्टी । वीरः ।
जायते । देवऽकामः ।
प्रऽजां । त्वष्टा । वि । स्यतु । नाभिं । अस्मे इति । अथ ।
देवानां । अपि । एतु । पाथः ॥ ९

पिशंगरूपः सुवर्णवर्णो नानारूपो वा सुभरः शोभनयज्ञः शोभनभरणो वा वयोधा वयसोऽन्नस्य धारयिता दाता वा श्रुष्टी क्षिप्रगुणो वीरो विविधमीरयिता देवकामो देवाः काम्यंते येन तादृशः पुत्रो जायते । जायतामुत्पद्यतां त्वष्टुरनुग्र-हात् । स च त्वष्टा तन्नामको देवोऽस्मे अस्माकं नाभिं कुलस्य बंधिकां प्रजां पुत्रादिरूपां विष्यतु । विमुंचतु । वितरत्वित्यर्थः । अथ अपि च देवानां संबंधि पाथोऽन्नमस्मानेतु । गच्छतु । अपिः क्रियया वा संबध्यते । गच्छत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

वनस्पतिरवसृजन्नुप स्थादग्निर्हविः सूदयाति प्र धीभिः ।
त्रिधा समक्तं नयतु प्रजानन्देवेभ्यो दैव्यः शमितोप हव्यं ॥ १०

वनस्पतिः । अवऽसृजन् । उप । स्थात् । अग्निः । हविः ।
सूदयाति । प्र । धीभिः ।
त्रिधा । संऽअक्तं । नयतु । प्रऽजानन् । देवेभ्यः । दैव्यः ।
शमिता । उप । हव्यं ॥ १०

यनंवांतिर्यूपाभिमाथ्येतन्नामकोऽग्निरवहृजन् अस्मदीयं क्रमोनुजानन् यमा-समीपे स्यात्। तिष्ठतु। अग्नि। पाकाधारोऽग्निश्च हविः पशुरूपं धीभिः कर्मभिर्विशेषैः पाकसाधनैः प्रकर्षेण सूदयाति। धारयति। अपाकाधिकपाका-दिराश्रित्येन हविः पचतीत्यर्थः। किंच दैव्यो देवसंबंधाकृत्यधिकरणभूतोऽग्निः शमिता हविषः संस्कर्ता। यद्वा दैव्यः शमितेतन्नामकोऽग्निः। अग्निर्वै देवानां शमितेति श्रूयते। त्रिधा त्रिप्रकारमुपस्तरणावदनाभिघारणैः समक्तं सम्यक् सिक्तं हव्यं हविः प्रजानन् विद्वान् नयनप्रकाराभिज्ञः सन् देवेभ्य उपनयतु। समीपं प्रापयतु॥

॥ अथैकादशी ॥

घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतम्वस्य धाम।
अनुष्वधमा वह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यं ॥ ११

घृतं। मिमिक्षे। घृतं। अस्य। योनिः। घृते। श्रितः।
घृतं। ऊं इति। अस्य। धाम।
अनुऽस्वधं। आ। वह। मादयस्व। स्वाहाऽकृतं।
वृषभ। वक्षि। हव्यं॥ ११

अस्याग्नेर्घृतमाज्यं मिमिक्षे। सिंचामि। यतोऽस्य घृतं योनिः कारणं। उत्पन्नोऽपि घृते श्रितः। आश्रितः। अस्याग्नेर्घृतमेव धाम तेजः। घृतेन ह्यय दीप्यते। इदानीं संबोध्यच्यते। हे अग्ने वृषभ फलस्य वर्षितस्त्वमनुष्वधं प्रतिहविः सर्वेष्वपि हविःषु दीयमानेष्वावह देवान्। आहूय तान्मादयस्व। प्रीणय। ततस्तं स्वाहाकृतं स्वाहाकारेण दत्तं वक्षि। वह॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे त्रयोविंशो वर्गः॥

हुवे इति नवर्चं चतुर्थं सूक्तं। भार्गवः सोमाहुतिनामक ऋषिः। अग्निर्दे-वता। त्रिष्टुप् छंदः। हुवे नव सोमाहुतिर्भार्गवो हेत्यनुक्रमणिका॥ प्रातर-नुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्त्रैष्टुभे छंदसीदं। सूक्तं च। हुवे वः सुद्योत्मानं मि चोह-महन इति सूत्रे। आ० ४, ११। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

हुवे वः सुद्योत्मानं सुवृक्तिं विशामग्निमतिथिं सुप्रयसं ।
मित्र इव यो दिधिषाय्यो भूद्देव आदेवे जने जातवेदाः ॥ १

हुवे । वः । सुऽद्योत्मानं । सुऽवृक्तिं । विशां । अग्निं ।
अतिथिं । सुऽप्रयसं ।
मित्रःऽइव । यः । दिधिषाय्यः । भूत् । देवः । आऽदेवे ।
जने । जातऽवेदाः ॥ १

हे यजमाना वो युष्मदर्थमग्निं हुवे । आह्वयामि । कीदृशं तं । सुद्योत्मानं सुष्टु द्योतमानं । सुवृक्तिं सुवर्जितं पापैः शोभनस्तुतिं वा । विशां यजमानानामतिथिमतिथिवत्सदा पूज्यं । सुप्रयसं शोभनहविर्लक्षणान्नं । किंच जातवेदा जातानां वेदिता यो देवोऽग्निर्मित्र इव सखेव आदित्य इव वा दिधिषाय्यो धारयिता भूत् । भवति । कुत्रेति उच्यते । आदेवे देवपर्यंते जने । मनुष्यप्रभृतिदेवपर्यंतेषु । तेषां धारकोऽभवदित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इमं विधंतो अपां सधस्थे द्वितादधुर्भृगवो विक्ष्वायोः ।
एष विश्वान्यभ्यस्तु भूमा देवानामग्निररतिर्जीराश्वः ॥ २

इमं । विधंतः । अपां । सधऽस्थे । द्विता । अदधुः ।
भृगवः । विक्षु । आयोः ।
एषः । विश्वानि । अभि । अस्तु । भूम । देवानां । अग्निः ।
अरतिः । जीरऽअश्वः ॥ २

इममग्निं विधंतः परिचरंतो भृगवोऽस्मत्पूर्वे महर्षयोऽपां सधस्थे सहस्था-
नेऽंतरिक्ष आयोर्मनुष्यस्य यजमानस्य स्वभूतासु विक्षु प्रजासुविक्षु तेषां मध्ये
च द्विता द्वयोः स्थानाददधुः। अधारयन्॥ दधातेर्लुङि रूपं॥ एषोऽग्निर्भूत
भूयात्यर्थं विश्वानि भूतजातान्यस्मद्विरोधीन्यभ्यस्तु। अभिभवतु। स कीदृशः।
देवानामरतिरीश्वरः। तेषां मध्ये यीघ्रमरणशीलो वाऽस्मद्यागं प्रति। तथा जीराश्वः
चिप्राश्वः॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्निं देवासो मानुषीषु विक्षु प्रियं धुः क्षेष्यंतो न मित्रं।
स दीदयदुशतीरूर्म्या आ दक्षाय्यो यो दास्वते दम आ॥ १

अग्निं। देवासः। मानुषीषु। विक्षु। प्रियं। धुः।
क्षेष्यंतः। न। मित्रं।
सः। दीदयत्। उशतीः। ऊर्म्याः। आ। दक्षाय्यः। यः।
दास्वते। दमे। आ॥ १

देवासो देवाः क्षेष्यंतः स्वर्गं प्रति गच्छंतः संतः पूर्वं मानुषीषु मानुषसंबंधि-
नीषु विक्षु प्रजासु प्रियं देवानां प्रीणयितारमग्निं धुः। अधुः स्थापितवंतः।
तत्र दृष्टांतः। क्षेष्यंतो मित्रं न। रायं प्रति गच्छंतो नरा मित्रं प्रियं सखाय
स्वगृहरक्षार्थं स्थापयंति। तद्वत्। स एवं देवैः स्थापितो योऽग्निर्दास्वते हविर्दत्त-
वते यजमानाय तदर्थं दमे तदीये यागगृहे आ आहितः स्थापितो दक्षाय्यः समर्ध-
यिता दाता वा सोऽग्निरुशतीः कामयमाना ऊर्म्या रात्रीः सर्वासु रात्रिष्वादी-
दयत्। दीप्यते सर्वतः। सर्वरात्रीरादीपयति वा॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्य रण्वा स्वस्येव पुष्टिः संदृष्टिरस्य हियानस्य दक्षोः।
वि यो भरिभ्रदोषधीषु जिह्वामत्यो न रथ्यो दोधवीति
वारान्॥ ४

अस्य । रण्वा । स्वस्यऽइव । पुष्टिः । संऽदृष्टिः । अस्य ।

हियानस्य । दक्षोः ।

वि । यः । भरिभ्रत् । ओषधीषु । जिह्वां । अत्यः । न ।

रथ्यः । दोधवीति । वारान् ॥ ४

अस्याग्नेः पुष्टिः शरीरवृद्धी रण्वा रमणीया शब्दयुक्ता वा । तत्र दृष्टांतः । स्वस्य पुष्टिरिव । यथा लोके स्वकीया पुष्टिः स्वस्मै रमणीया भवति तद्वत् । यद्वास्याग्नेः संबंधिनी पुष्टिर्यथा यजमानविषया रण्वा तद्वत् । किंच हियानस्य सर्वाणि गच्छतो व्याप्नुवतो दक्षोः काष्ठानि दहतोऽग्नेः संदृष्टिः संदर्शनाविर्भावोऽपि रण्वा । योऽग्निरोषधीषु काष्ठेषु जिह्वां ज्वालां । जात्येक-वचनं । ज्वाला विभरिभ्रत् । अत्यर्थं विहरति । कंपयतीत्यर्थः ॥ हरतेर्यङ्लुगंत-स्येन दाधर्त्यादिषु । पा० ७, ४, ६५, । निपातितात्श्लुडागमः । यद्योगादनिघातः ॥ तत्र दृष्टांतः । रथ्यो रथार्होऽत्यो न वाजी यथा वारान् दंशवारणसाधनान्वालान् दोधवीति । कंपयति तद्वत् । योऽग्निर्ज्वालाः कंपयति अस्याग्नेः पुष्टी रण्वेति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ यन्मे अभ्वं वनदः पनंतोशिग्भ्यो नामिमीत वर्णं ।

स चित्रेण चिकिते रंसु भासा जुजुर्वाँ यो मुहुरा युवा भूत् ॥ ५

आ । यत् । मे । अभ्वं । वनदः । पनंत । उशिक्ऽभ्यः ।

न । अमिमीत । वर्णं ।

सः । चित्रेण । चिकिते । रंऽसु । भासा । जुजुर्वान् । यः ।

मुहुः । आ । युवा । भूत् ॥ ५

यत् यस्याभ्वं महत्त्वं मे मम संबंधिनो वनदो वनंतः सम्भक्तारः । यद्वा वन-दोऽवनदो स्तुत्यं शब्दयंतः स्तोतारः ॥ अवशब्दो बुधार्थवाची । तत्पूर्वाद्वदेः क्विप् । वचाम्योरित्यकारलोपः ॥ आपनंत । समंतात् स्तुवंति । सोऽग्निर-शिग्भ्योऽस्मदीयं रूपं कामयमानेभ्य ऋत्विग्भ्यो वर्णं स्वकीयं रूपं नामिमीत ॥

मेधव्रंथार्थं॥ निर्मिमीते च। स च रंहु रमणोयैराज्यादिद्रविभिः निश्चितैः चित्रेण भासा हिरण्यकनकादिनानावर्णया दीप्त्या चिकिते। विज्ञायते। किंच योऽग्निर्जुजुर्वान् जीर्णः सन् ज्वालोपशमे स एव युक्तः पुनःपुनरा युवा सर्वतो मिश्रयिता तरुणो याभूत्। आभवति पुनराज्यादिसंयोगात्॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे चतुर्विंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

आ यो वना तातृषाणो न भाति वार्ण पथा रथ्येव स्वानीत्।

कृष्णाध्वा तपू रण्वश्चिकेत द्यौरिव स्मयमानो नभोभिः॥ ६

आ। यः। वना। ततृषाणः। वाः। न। पथा। रथ्याऽइव। स्वानीत्।

कृष्णऽअध्वा। तपुः। रण्वः। चिकेत। द्यौःऽइव। स्मयमानः। नभःऽभिः॥ ६

योऽग्निर्वना वनानि तृषसमूहान् ततृषाणो न तृषित इव। त्वरमाण इत्यर्थः। आभाति। आभासयति। दहतीत्यर्थः। यद्वा वना वने आभाति। किंच वार्ण उदकमिव पथा प्रवणेन मार्गेण गच्छति। तद्वत् इतस्ततो गच्छति। रथ्येव रथस्य वोढाश्व इव स्वानीत्। शब्दयति। यद्वा रथशब्दात् सोऽत्रादेशः। यथा रथो युद्धमार्गेण गच्छन् स्वनति तद्वत्। किंच कृष्णाध्वा कृष्णवर्त्मा तपुस्तापको रण्वो रमणीय एवंभूतः सन् चिकेत। ज्ञायते। प्रकाशत इत्यर्थः। क इव। नभोभिर्नक्षत्रैः स्मयमानः प्रकाशमानो द्यौरिव द्युलोक इव। यद्वा नभोभिरंतरिक्षप्रदेशविशेषैः स्मयमानः शोभमानो द्यौरादित्य इव। नीलवर्णांतरिक्षचार्यादित्यो यथा ज्ञायते तद्वत् स्वसंचारेण कृष्णीभूते मार्गे ज्ञायते। प्रकाशयत इत्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी॥

स यो व्यस्थादभि दक्षदुर्वीं पशुर्नैति स्वयुरगोपाः।

अग्निः शोचिष्मां अतसान्युष्णन्कृष्णव्यथिरस्वदयन्न भूम॥ ७

सः। यः। वि। अस्थात्। अभि। दक्षत्। उर्वीं। पशुः।
न। एति। स्वऽयुः। अगोपाः।
अग्निः। शोचिष्मान्। अतसानि। उष्णन्। कृष्णऽव्यथिः।
अस्वदयत्। न। भूम॥ ७

योऽग्निर्व्यस्थात्। विविधं तिष्ठति। व्याप्नोति विश्वं। तथा योऽग्निरुर्वीं विस्तृतां पृथिवीं सर्वां। अभ्यदक्षत्। अभितस्तेन प्रवर्धमानो भवति॥ उभे अपि लिङ्योगान्न निहन्येते॥ सोऽग्निः पशुर्न पशुरिव। यथा जातः पशुः स्वच्छंदेन चरति तथा स्वयुः स्वयमेव गच्छन् अगोपा गोपरहितः नियामकवर्जित इत्यर्थः। एति। गच्छति। किं कुर्वन्। शोचिष्मान् प्रकृष्टदीप्तिः कृष्णव्यथिः कृष्णवर्णां प्राप्ता दंष्ट्रा व्यथकराः कंटकादयो येन तादृशः सन् भूमात्यधिकमस्वदयन्। आस्वादयतीत्यर्थः। तृणगतान् रसान्। अतसानि सततानि नीरसानि वा वा तरुगुल्मादीन्युष्णन् दहन्निति॥

॥ अथाष्टमी ॥

नू ते पूर्वस्यावसो अधीतौ तृतीये विदथे मन्म शंसि।
अस्मे अग्ने संयद्वीरं बृहंतं क्षुमंतं वाजं स्वपत्यं रयिं दाः॥ ८

नु। ते। पूर्वस्य। अवसः। अधिऽइतौ। तृतीये। विदथे।
मन्म। शंसि।
अस्मे इति। अग्ने। संयत्ऽवीरं। बृहंतं। क्षुऽमंतं। वाजं।
सुऽअपत्यं। रयिं। दाः॥ ८

हे अग्ने ते तव संबंधिनः पूर्वस्य पूर्वं यागसमये कृतस्यावसोऽभिमततर्पणस्याधीतौ स्मरणे सति तत्स्मृत्या नु क्षिप्रमपि तृतीये विदथे यागे तृतीयसवने। यद्वा प्रातरनुवाकसंबंधिनामाग्नेयोषस्याश्विनानां मध्येऽन्यतमे तृतीये क्रतौ मन्म मननीयं स्तोत्रं शंसि। अशंसि। शस्यतेऽस्माभिः। हे अग्ने त्वं चास्मे अस्मभ्यं संयद्वीरं संयतो वीरा यस्मिन् तादृशं बृहंतं महांतं क्षुमंतं शब्दवंतं कीर्तिमंतं वाजमन्नमन्नवंतं स्वपत्यं रयिं च दाः। देहि।

॥ अथ नवमी ॥

त्वया यथा गृत्समदासो अग्ने गुहा वन्वन्त उपराँ अभि ष्युः।

सुवीरासो अभिमातिषाहः स्मत्सूरिभ्यो गृणते तद्वयो धाः॥ ९

त्वया। यथा। गृत्सऽमदासः। अग्ने। गुहा। वन्वन्तः।

उपरान्। अभि। स्युरिति स्युः।

सुऽवीरासः। अभिमातिऽसहः। स्मत्। सूरिऽभ्यः।

गृणते। तत्। वयः। धाः॥ ९

हे अग्ने त्वया रक्षितेन यद्वंतमस्मादृसं भजंते गृत्समदा ऋषयः। आत्मनि परोक्षेण वचनं। यथा गुहा गुहायां वर्तमानानुपरान् उपरमणसाधनान् उपरि उत्कृष्टे वर्तमानान्वा धनविशेषानभिष्युः। अभिभवेयुः। स्वाधीनान् कुर्युः। यद्वा गूढानुपरान् उपरेऽधिकत्वेन वर्तमानान्पापानभिष्युः। अभिभवेयुः। तथा कुर्वित्यर्थः। कीदृशाः। सुवीरासः। शोभनपुत्राद्युपेताः। अभिमातिषहः। वैरिणां पापादीनां सोढारः। किंच सूरिभ्यो मेधाविभ्यो यजमानेभ्यो गृणते॥ व्यत्ययेनैकवचनं॥ अस्मद्यजमानेभ्यः स्तोतृभ्यः। यद्वा सूरिभ्यो यजमानेभ्यो गृणते स्तोत्रे च स्मत् सुमत् अतिप्रभूतं सत् तादृशं प्रसिद्धं वयोऽन्नं धाः। धेहि॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे पंचविंशो वर्गः॥

होताजनिष्टेत्यष्टर्चं पंचमं सूक्तं सोमाहुतेरार्षमाग्नेयमानुष्टुभं। होताष्टावानुष्टुभमित्यनुक्रांतं॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेये क्रतावस्य विनियोगः। सूत्रितं च। अग्नायो होताजनिष्ट। आ० ४, १३,। इति॥ चतुर्विंशेऽहन्यपीदमेवाज्यं। चतुर्विंशे होताजनिष्टेत्याज्यं। आ० ७, २,। इति॥ आभिप्लविके द्वितीयेऽहन्यपीदमेवाज्यं। द्वितीयस्य चतुर्विंशेनाज्यं। आ० ७, ६,। इत्यतिदिष्टत्वात्॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

होताजनिष्ट चेतनः पिता पितृभ्य ऊतये।

प्रयक्षञ्जेन्यं वसु शकेम वाजिनो यमं॥ १

होता। अजनिष्ट। चेतनः। पिता। पितृऽभ्यः। ऊतये।

प्रऽयक्षन्। जेन्यं। वसु। शकेम। वाजिनः। यमं॥ १

होता होमनिष्पादकश्चेतनश्चेतयिताऽऽदहृष्टितस्य पिता पालकोऽस्मद्यजस्य दैव्योऽग्निरजनिष्ट। उत्पन्नः। किमर्थं। पितृभ्यः पालकेभ्यो यजमानेभ्यः॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी॥ तेषामूतये रक्षणाय च। वयं च वाजिनो हविर्लक्षणान्नवन्तः सन्तः प्रयक्षं प्रकर्षेण पूज्यं जेन्यं जेतव्यं यमं यमयितव्यं वसु धनं शकेम। प्राप्तुं लब्धुमिति शेषः। यद्वा वाजिनोऽश्वस्य यमं यमनं कर्तुं शकेम। प्रयक्षं जेन्यं वसु धनमित्युपमानं। उक्तलक्षणं धनमिव। तद्यथापरोक्षं शक्नुमस्तद्वत्॥

॥ अथ द्वितीया॥

आ यस्मिन्त्सप्त रश्मयस्तता यज्ञस्य नेतरि।

मनुष्वद्दैव्यमष्टमं पोता विश्वं तदिन्वति २

आ। यस्मिन्। सप्त। रश्मयः। तताः। यज्ञस्य। नेतरि।

मनुष्वत्। दैव्यं। अष्टमं। पोता। विश्वं। तत्। इन्वति॥ २

यज्ञस्य नेतरि यागस्य निर्वाहके यस्मिन्नग्नौ सप्त रश्मयः सप्तसंख्याका रश्मिवद्व्याप्ता होत्रकाः आतताः। स्वस्वकर्मभिः सर्वतो व्याप्ता भवंति। स पोता पावको देवानां पोत्राख्य ऋत्विग्रूपो वाग्निर्मनुष्वत् मनुष्यपोतृवत् दैव्यं। देवो यज्ञः। तत्संबंध्यष्टममष्टर्त्विक्संबंधि तद्विश्वं कर्तव्यजातं सप्तहोत्रकैः सह स्वयमष्टमः सन् इन्वति। व्याप्नोति। यद्वा तदित्यस्य लिंगव्यत्ययः। स पोतेति संबंधः। सप्तहोत्रकैः सहाष्टमो भूत्वा तद्यज्ञं निर्वहतीत्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया॥

दधन्वे वा यदीमनु वोचद्ब्रह्माणि वेरु तत्।

परि विश्वानि काव्या नेमिश्चक्रमिवाभवत्॥ ३

दधन्वे। वा। यत्। ईं। अनु। वोचत्। ब्रह्माणि। वेः।

ऊं इति। तत्।

परि। विश्वानि। काव्या। नेमिः। चक्रंऽइव। अभवत्॥ ३

पूर्वमंत्रे होत्रादिवत् स्वयमपि यज्ञं निर्वहतीत्युक्तं। अत्रतु सर्वं तत्तदात्मना स्थित्वा स्वयमेव निर्वहतीत्याह। वा अथवा ईमेनं यज्ञमनु लक्षीकृत्य यज्ञगिरादिकं दधन्वे धारयत्यध्वर्य्वादिरूपः। यानि ब्रह्माणि शस्त्रादीन्यनुवोचत्। अनुवक्ति होत्रादिरूपः। अत्र वान्वित्येतद्द्योत्यं। तत्सर्वं वेरु। वेरेव। कामयते जानाति वा स्वयमनुष्ठातुं। अयमग्निर्विश्वानि सर्वाणि काव्यानि। कवयो मेधाविन ऋत्विजः तत्संबंधीनि कर्माणि पर्यभवत्। परिभवति। स्वायत्तानि करोति। व्याप्नोतीत्यर्थः। व्याप्तौ दृष्टांतः। नेमिः चक्रवेष्टनवलयचक्रं रथांगं यथा कार्त्स्न्येन व्याप्नोति तद्वत्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

साकं हि शुचिना शुचिः प्रशास्ता क्रतुनाजनि।

विद्वाँ अस्य व्रता ध्रुवा वया इवानु रोहते॥ ४

साकं। हि। शुचिना। शुचिः। प्रऽशास्ता। क्रतुना। अजनि।

विद्वान्। अस्य। व्रता। ध्रुवा। वयाःऽइव। अनु। रोहते॥ ४

शुचिः स्वयं शोधकः प्रशास्ता देवानां एतन्नामक ऋत्विक् प्रशासिता वा यज्ञविज्ञानो शुचिना क्रतुना शोधकेनाग्निहोत्रादिकर्मणा साकं हि सहैवाजनि। उत्पन्नः। जातमात्र एव शुचः सर्वस्य प्रशास्ता च सन्नग्निहोत्रादिनिर्वोढाभवदित्यर्थः। अस्याग्नेर्ध्रुवा ध्रुवाणि फलपर्यवसायीनि व्रतानि कर्माणि विद्वान् जानन् यजमानो वया इव विस्तृताः शाखा इवानुरोहते। क्रमेणानुतिष्ठति॥

॥ अथ पंचमी ॥

ता अस्य वर्णमायुवो नेष्टुः सचंत धेनवः।

कुवित्तिसृभ्य आ वरं स्वसारो या इदं ययुः॥ ५

ताः। अस्य। वर्णं। आयुवः। नेष्टुः। सचंत। धेनवः।

कुवित्। तिसृऽभ्यः। आ। वरं। स्वसारः। याः। इदं। ययुः॥ ५

या वक्ष्यमाणलक्षणा या अंगुलय इदमनुष्ठीयमानं कर्म ययुः प्राप्नुवंति। अनुतिष्ठंति। ता आयुवो गंत्र्यो व्याप्ता धेनवः प्रीणयित्र्यः स्वसारः स्वयं सारिण्योऽंगुलयो नेष्टुर्हविषां निचेतुर्भक्षयितुः शोधयितुः पोषयितुर्नेतुर्वाग्नेः। यद्वैतन्नामकस्यर्त्विग्रूपस्य तिसृभ्य आ गार्हपत्यादिमूर्तीनामपि वरं वर्णं कुवित् बहुलतः सचंत। सेवंते। परिचरंति॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यदी मातुरुप स्वसा घृतं भरंत्यस्थित।

तासामध्वर्युरागतौ यवो वृष्टीव मोदते॥ ६

यदि। मातुः। उप। स्वसा। घृतं। भरंती। अस्थित।

तासां। अध्वर्युः। आऽगतौ। यवः। वृष्टीऽइव। मोदते॥ ६

यदि यदा मातुः सर्वस्य निर्मातुर्भूम्या वेदिलक्षणायाः स्वसा स्वसृस्थानीया जुहूर्घृतं भरंती सत्युपास्थित। उपतिष्ठ इति। एकवचनमविवक्षितं। जुहूपभृतौ वा घृतं भरंत्यतिष्ठंतीत्यर्थः। तदा तासां जुह्वादीनामागतौ यागाय प्राप्तौ सत्यामध्वर्युरेतन्नामक ऋत्विग्रूपोऽध्वरं कामयमानो वायमग्निर्मोदते। हृष्यति। यवो वृष्टीव वृष्ट्या यथा मोदते तद्वत्॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स्वः स्वाय धायसे कृणुतामृत्विगृत्विजं।

स्तोमं यज्ञं चादरं वनेमा ररिमा वयं॥ ७

स्वः। स्वाय। धायसे। कृणुतां। ऋत्विक्। ऋत्विजं।

स्तोमं। यज्ञं। च। आत्। अरं। वनेम। ररिम। वयं॥ ७

अयमग्निः स्वः स्वयमेव स्वाय स्वकीयाय धायसे कर्मणे हविषां धारणाय वा ऋत्विक् होताजनिष्टेत्यादिनोक्तलक्षणो होतृपोतृप्रभृत्यृत्विग्रूपः सन् ऋत्विजमार्त्विज्यं ॥ भावप्रधानोऽयं निर्देशः ॥ देवर्त्विग्रूपः सन् ऋत्विजं आनुषगार्त्विज्यं कृणुतां । करोतु । वयं च तदनुपश्चात् आदनंतरमेव स्तोमं स्तोत्रं यज्ञं च तदाश्रयं यागमध्वरमलमत्यर्थं वनेम । संभजेमहि । ररिम ददेमहि च हवींषि । यद्वा स्तोमं वनेम यज्ञं यज्ञयोग्यं हवी ररिम ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यथा विद्वाँ अरं करद्विश्वेभ्यो यजतेभ्यः ।
अयमग्ने त्वे अपि यं यज्ञं चकृमा वयं ॥ ८

यथा । विद्वान् । अरं । करत् । विश्वेभ्यः । यजतेभ्यः ।
अयं । अग्ने । त्वे इति । अपि । यं । यज्ञं । चकृम । वयं ॥ ८

हे अग्ने विद्वान् तत्तत्कालप्रयोगाभिज्ञः प्रयोगज्ञो वा यजमानो यथा विश्वेभ्यो यजतेभ्यः सर्वेभ्यो यजनीयेभ्यो देवेभ्योऽरं पर्याप्तं करत् कुर्यात् तथा त्वमनुष्ठापयेत्यर्थः । वयमपि यं यज्ञं यागविशेषं चकृम कुर्महे स यागस्त्वे अपि ॥ अपिरेवार्थे ॥ त्वय्येव त्वदर्थ इत्यर्थः । त्वमेव तस्मात्तं सर्वदेवार्थयागं तत्तद्देवरूपः सन् निर्वहेत्यर्थः ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे द्वाविंशो वर्गः ॥

इमां म इत्यष्टर्चं षष्ठं सूक्तं सोमाहुत्यार्षमाग्नेयं गायत्रं । इमां मे गायत्रं हीत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्गायत्रे छंदस्यस्य विनियोगः । सूत्रितं च । इमां मे अग्ने समिधमिमामिति त्रयाणामुत्तमामुद्धरेत् । आ० ४, १३, । इति ॥ अपराह्णिक्यामुपसदीमां मे अग्ने समिधमिति तिस्र ऋचस्त्रिरभ्यस्ता नव सामिधेन्यः कृत्वा विनियोक्तव्याः । अथोपसदिति खंडे सूत्रितं । इमां मे अग्ने समिधमिमामिति तु सामिधेन्यः । आ० ४, ८, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इमां मे अग्ने समिधमिमामुपसदं वनेः ।
इमा उ षु श्रुधी गिरः ॥ १

इमां । मे । अग्ने । संऽइधं । इमां । उपऽसदं ।

वनेः । इति । वनेः ।

इमां । ऊं इति । सु । श्रुधि । गिरः ॥ १

हे अग्ने मदीयामिमामाधीयमानां समिधं इमामुपसदमुपसदनसाधनामाहुति-मुपसद्यागे क्रियमाणां वा वनेः । संभजेथाः । तथेमा उ इमा अपि गिरः स्तुतीः सु सुष्ठु श्रुधि । शृणु ॥

। अथ द्वितीया ॥

अया ते अग्ने विधेमोर्जो नपादश्वमिष्टे ।

एना सूक्तेन सुजात ॥ २

अया । ते । अग्ने । विधेम । ऊर्जः । नपात् । अश्वंऽइष्टे ।

एना । सुऽउक्तेन । सुऽजात ॥ २

हे अग्ने ते त्वामयानयाहुत्या विधेम । परिचरेम । हे ऊर्जो नपात् बलस्य पुत्रः तस्य नपातयितर्वा हे अश्वमिष्टे व्यापकयज्ञ । यद्वा आशु क्रियमाणं कर्माश्वं । तदिच्छतीत्यश्वमिष्टिः । संत्वरमाणा ह्युपसदाचरंति । ते कर्मभिः समत्वरंत ते तिस्रः सामिधेनीरनूच्य तिस्रो देवता अयजन्निति ब्राह्मणं । तादृशाग्ने ते त्वामयानयाहुत्या विधेम । परिचरेम । तथा हे सुजात शोभनजनन एना एतेन सूक्तेन शोभनेन प्रीणयेमेति शेषः । यद्वा स्तुत्युपलक्षितेन विधेम ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं त्वा गीर्भिर्गिर्वणसं द्रविणस्युं द्रविणोदः ।

सपर्येम सपर्यवः ॥ ३

तं । त्वा । गीःऽभिः । गिर्वणसं । द्रविणस्युं । द्रविणःऽदः ।

सपर्येम । सपर्यवः ॥ ३

हे द्रविणोदो धनस्य दातरग्ने तं तादृशं गिर्वणसं गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीयं द्रविणसं हविर्लक्षणधनमेच्छं त्वा त्वां सम्यवः परिचरणकर्तारो वयं गीर्भिः स्तुतिभिः सपर्येम। परिचरेम॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स बोधि सूरिर्मघवा वसुपते वसुदावन्।

युयोध्य१स्मद्द्वेषांसि॥ ४

सः। बोधि। सूरिः। मघऽवा। वसुऽपते। वसुऽदावन्।

युयोधि। अस्मत्। द्वेषांसि॥ ४

मघवाधनवान् सूरिर्विद्वान् प्रेरको वा स उक्तलक्षणकस्त्वं बोधि। बुध्यस्वास्मदीयं स्तोत्रं। किंच हे अग्ने द्वेषांसि द्वेष्टॄनस्मदस्मत्तो युयोधि। पृथक्कुरु॥

॥ अथ पंचमी ॥

स नो वृष्टिं दिवस्परि स नो वाजमनर्वाणं।

स नं सहस्रिणीरिषः॥ ५

सः। नः। वृष्टिं। दिवः। परि। सः। नः। वाजं। अनर्वाणं।

सः। नः। सहस्रिणीः। इषः॥ ५

सः स एवाग्निर्नोऽस्मदर्थं दिवस्परि द्युलोकादंतरिक्षात्॥ परीति पंचम्यर्थानुवादो॥ वृष्टिं करोतीति च शेषः। स एव नोऽस्मदर्थमनर्वाणमविचलमनल्पं वाजं बलं ददातु। तथा सहस्रिणीरपरिमितप्रकाराणीषोऽन्नानि स एवाग्निर्ददातु॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ईळानायावस्यवे यविष्ठ दूत नो गिरा।

यजिष्ठ होतरा गहि॥ ६

ईळानाय। अवस्यवे। यविष्ठ। दूत। नः। गिरा।

यजिष्ठ। होतः। आ। गहि॥ ६

हे यविष्ठ युवतम दूत देवानां यज्ञादिसूचक यजिष्ठातिशयेन यष्टव्य होतर्देवा-नामाह्वातरग्ने नो गिराऽस्मदीयया स्तुत्येडानाय पूजयितुमवसे रक्षणायास्मानै यदर्थमागहि। आगच्छ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अंतर्ह्यग्न ईयसे विद्वान् जन्मोभया कवे।

दूतो जन्येव मित्र्यः॥ ७

अंतः। हि। अग्ने। ईयसे। विद्वान्। जन्म। उभया। कवे।

दूतः। जन्याऽइव। मित्र्यः॥ ७

हे कवे मेधाविन्नग्ने अंतर्जनानां हृदय ईयसे हि। गच्छसि जानासि वा। हिः स होता सेदु दूत्यं चिकित्वां अंतरीयस इत्यादिमंत्रांतरप्रसिद्धिद्योतनार्थः। कीदृशस्त्वं। उभया उभयविधानि जन्म जन्मानि यष्टॄणां यजमानानां यष्टव्यानां देवानां च संबंधीनि विद्वान् जानन् सन्। ईयस इति संबंधः। तत्र दृष्टांतः। जन्यो जनेभ्यो हितो मित्र्यो विशेषेण मित्रेभ्यो हितो दूत इव। स यथा प्रजानां चिचह्तिज्ञानाय राज्ञा प्रेरितस्तासां मनो जानाति तद्वत् स्वजनपाकाकमंत-रीयस इत्यर्थः॥

॥ अथाष्टमी ॥

स विद्वां आ च पिप्रयो यक्षि चिकित्व आनुषक्।

आ चास्मिन्त्सत्सि बर्हिषि॥ ८

सः। विद्वान्। आ। च। पिप्रयः। यक्षि। चिकित्वः।

आनुषक्।

आ। च। अस्मिन्। सत्सि। बर्हिषि॥ ८

हे अग्ने स त्वं विद्वान् विशेषाभिज्ञः सन् आ च पिप्रयः। सर्वतोऽस्मान्पूरय च कामैः। हे चिकित्वश्चेतनावन् आनुषक् अनुक्रमेण यक्षि। यज देवान्। आसत्सि। आ सीद चास्मिन् स्तीर्णे बर्हिषि॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमे सप्तविंशो वर्गः॥

श्रेष्ठं यविष्ठेति षड्टचं सप्तमं सूक्तं सोमाहुतेरार्षमाग्नेयं गायत्रं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्गायत्रे छंदस्यस्य विनियोगः पूर्वसूक्ते एवोक्तः ॥ आवपनार्थमंत्रत्वाद्या विनियुक्ता ॥

॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥

श्रेष्ठं यविष्ठ भारताग्ने द्युमंतमा भर ।

वसो पुरुस्पृहं रयिं ॥ १

श्रेष्ठं । यविष्ठ । भारत । अग्ने । द्युऽमंतं । आ । भर ।

वसो इति । पुरुऽस्पृहं । रयिं ॥ १

हे अग्ने यविष्ठ युवतम हे भारत । भरता ऋत्विजः । तेषां संबंधी भारतः । तैरध्वर्य्वादिभिर्मंथनहविःस्तोत्रादिना व्याप्रियमाणत्वात् । तादृश हे वसो वासक व्याप्त वा एवंरूपाग्ने श्रेष्ठमतिप्रशस्तं द्युमंतं दीप्तिमंतं पुरुस्पृहं बहुभिरर्थिभिः स्पृहणीयं रयिमाभर । आहर ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मा नो अरातिरीशत देवस्य मर्त्यस्य च ।

पर्षि तस्या उत द्विषः ॥ २

मा । नः । अरातिः । ईशत । देवस्य । मर्त्यस्य । च ।

पर्षि । तस्याः । उत । द्विषः ॥ २

हे अग्ने त्वदनुग्रहादस्माननरातिरदानं मेशतु त्वं । यद्वा छंदस्यरातिशब्दः समनुभावो स्त्रीलिंगो भवति । अदाता शत्रुर्मेशत । पराभवितुं समर्थो मा भूत । मा विषयीकुर्यात् । अरातिर्विशेष्यते । देवस्य च मर्त्यस्य च संबंधिनो तैः कारिता । उत अपि च तस्या अनर्थविधाया द्विषोऽस्मदरातेः पर्षि । पूरय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विश्वा उत त्वया वयं धारा उदन्या इव ।

अति गाहेमहि द्विषः ॥ ३

विश्वाः । उत । त्वया । वयं । धाराः । उदन्याःऽइव ।

अति । गाहेमहि । द्विषः ॥ ३

उत अपि च हे अग्ने वयं त्वदनुग्रहाद्विश्वा द्विषः सर्वानपि द्वेष्टॄन् उदन्या धारा इव उदकसंबंधिनीर्धारा अल्पस्रुतीरिव अनायासेनैवान्यनिरपेक्षेणातिगाहेमहि । अभिक्रम्य गच्छेम ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शुचिः पावक वंद्योऽग्ने बृहद्वि रोचसे ।

त्वं घृतेभिराहुतः ॥ ४

शुचिः । पावक । वंद्यः । अग्ने । बृहत् । वि । रोचसे ।

त्वं । घृतेभिः । आऽहुतः ॥ ४

हे पावक शोधकाग्ने शुचिः शुद्धो वंद्यो नमस्कार्यः सन् बृहत् महत् अत्यधिकं विरोचसे । विविधं दीप्यसे । अतस्त्वं घृतेभिर्घृतैराहुतः । सर्वतास्निक्तः अतो विरोचसे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वं नो असि भारताग्ने वशाभिरुक्षभिः ।

अष्टापदीभिराहुतः ॥ ५

त्वं । नः । असि । भारत । अग्ने । वशाभिः । उक्षऽभिः ।

अष्टाऽपदीभिः । आऽहुतः ॥ ५

हे भारत ऋत्विजां पुत्रस्थानीयाग्ने नोऽस्मदीयस्य यथाभिर्यज्ञाभिर्गीर्भिः स्तुतिभिः सेतृभिर्मंत्रैर्वेदैः भ्रष्टापदीभिर्गीर्भिर्धीभिराहुत आराधितोऽसि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

द्रुअन्नः सर्पिरासुतिः प्रत्नो होता वरेण्यः ।

सहसस्पुत्रो अद्भुतः ॥ ६

द्रुऽअन्नः । सर्पिःऽआसुतिः । प्रत्नः । होता । वरेण्यः ।

सहसः । पुत्रः । अद्भुतः ॥ ६

द्रुन्नः समिद्रूपान्नः सर्पिरासुतिः सर्पिराहूयत आसिच्यते यस्मिन् तादृशः प्रत्नः पुरातनो होता होमनिष्पादको वरेण्यो वरणीयः सहसस्पुत्रः सहसो बलस्य पुत्रस्थानीयः बलेनोत्पन्नत्वात् । अद्भुत आश्चर्यभूतः । रमणीय इत्यर्थः । एवंमहानुभावोऽग्निर्गीर्भिर्जुजोषेत्यर्थः ॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

वाजयन्निवेति षड्चमष्टमं सूक्तं । सोमाहुतेर्भृगुवंशोत्पन्नस्य गृत्समद ऋषिः । अग्निर्देवता । चिष्टुब्गायत्री छंदः । अंत्यानुष्टुप् । वाजयन्निवांत्यानुष्टुबित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्तृतीयसूक्तलेनास्योक्तार्थत्वेनस्य विनियोग उक्तः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वाजयन्निव नू रथान्योगाँ अग्नेरुप स्तुहि ।

यशस्तमस्य मीळ्हुषः ॥ १

वाजयन्ऽइव । नु । रथान् । योगान् । अग्नेः । उप । स्तुहि ।

यशःऽतमस्य । मीळ्हुषः ॥ १

हे अंतरात्मन् तु विप्रमग्ने योगानश्वानुपस्तुहि। कोटमस्माग्नेः। यमसनमस्य प्रशस्यमसः॥ मत्वर्थो लुप्यते॥ मोऽकुषः शेश्नुः फलस्य। ईदृशस्य योगान् स्तुहि कोतरिति वा संबोध्यं। स्तुतौ दृष्टांतः। वाजयन्निव। अन्नमिच्छन् पुरुष इव। यथयात्मानं गमनाय करोति तद्वत्। यद्वोक्तलक्षणस्याग्नेर्गमनसाधनान् यान् स्तुहि॥

॥ अथ द्वितीया॥

यः सुनीथो ददाशुषेऽजुर्यो जरयन्नरिं।

चारुप्रतीक आहुतः॥ २

यः। सुऽनीथः। ददाशुषे। अजुर्यः। जरयन्। अरिं।

चारुऽप्रतीकः। आऽहुतः॥ २

सुनीथः शोभननयनोऽजुर्योऽजरणीयोऽनभिभाव्यः चारुप्रतीकः शोभनोपक्रमो योऽस्ति सोऽग्निर्ददाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय तदर्थमरिं तस्य शत्रुं जरयन् नाशयन् आहुतः। समंतादाराधितो भवति॥

॥ अथ तृतीया॥

य उ श्रिया दमेष्वा दोषोषसि प्रशस्यते।

यस्य व्रतं न मीयते।

यः। ऊं इति। श्रिया। दमेषु। आ। दोषा। उषसि।

प्रऽशस्यते।

यस्य। व्रतं। न। मीयते॥ ३

योऽग्निरु श्रिया ज्वालया युक्तः सन् दमेषु आ आगत्य दोषा रात्रिषु उषस्युषःसु च प्रशस्यते। स्तूयते। यस्याग्नेर्व्रतं कर्म न मीयते। न हिंस्यते न क्षीयते वा॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ यः स्व१र्ण भानुना चित्रो विभात्यर्चिषा ।

अंजानो अजरैरभि ॥ ४

आ । यः । स्वः । न । भानुना । चित्रः । विऽभाति । अर्चिषा ।

अंजानः । अजरैः । अभि ॥ ४

योऽग्निश्चित्रश्चायनीयो नानावर्णो वार्चिषा ज्वालया रश्मिसमूहेनाविभाति । सर्वतो भासते । तत्र दृष्टांतः । स्वर्भानुना । किरणेन सूर्य इव । स यथा विभाति तद्वत् । किं कुर्वन् । अजरैर्नित्यैर्ज्वालासमूहैरभि सर्वतोऽंजानो व्यंजयन् प्रकाशयन् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अत्रिमनु स्वराज्यमग्निमुक्थानि वावृधुः ।

विश्वा अधि श्रियो दधे ॥ ५

अत्रिं । अनु । स्वऽराज्यं । अग्निं । उक्थानि । ववृधुः ।

विश्वाः । अधि । श्रियः । दधे ॥ ५

अत्रिं भक्षयितारं हविषामत्तारं वा भक्षकं स्वराज्यं स्वयमेव राजमानं स्वराज्यमनु अभिलक्ष्य वाग्निमुक्थानि शस्त्राणि ववृधुः । वर्धयंति । स चाग्निर्विश्वाः सर्वाः श्रियोऽधि दधे । धारयति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्नेरिंद्रस्य सोमस्य देवानामूतिभिर्वयं ।

अरिष्यंतः सचेमह्यभि ष्याम पृतन्यतः ॥ ६

अग्नेः । इंद्रस्य । सोमस्य । देवानां । ऊतिऽभिः । वयं ।

अरिष्यंतः । सचेमहि । अभि । स्याम । पृतन्यतः ॥ ६

अरिष्यंतः केनाप्यहिंस्यमाना वयमग्ने रिंद्रस्य सोमस्य देवानामन्येषामप्यूतिभी रक्षणाभिः सचेमहि। युक्ता भवेम। तया रक्षायुक्ता वयं पृतन्यतः पृतनामात्मन इच्छतः शत्रूनभिष्याम। अभिभवेम॥ पृतनाशब्दात्क्यचि कव्याध्वरपृतनस्यर्चि लोप इत्यकारलोपः॥

॥ इति द्वितीयस्य पंचम एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्य-धुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके पंचमोऽध्याय समाप्तः॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

नि होतेति षडृचं नवमं सूक्तं गृत्समदस्यार्षं नि होतेत्यनुक्रांतत्वात्। अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप्। मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्यस्य विनियोगः। अथैतस्या इति खंडे सूत्रितं। नि होता होतृषदन इति सूक्ते। आ० ४. १३.। इति॥ अग्निप्रणयन आद्ये ऋचौ विनियुक्ते। पंचम्यां पौर्णमास्यामिति खंडे सूत्रितं। नि होता होतृषदन इति द्वे। आ० २. १७.॥

॥ तस्मिन् सूक्ते प्रथमा ॥

नि होता होतृषदने विदानस्त्वेषो दीदिवाँ असदत्सुदक्षः।
अदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रंभरः शुचिजिह्वो अग्निः॥ १

नि। होता। होतृऽसदने। विदानः। त्वेषः। दीदिऽवान्।
असदत्। सुऽदक्षः।
अदब्धव्रतऽप्रमतिः। वसिष्ठः। सहस्रंऽभरः। शुचिऽजिह्वः।
अग्निः॥ १

गृत्समदः स्तौति। होता देवानामाह्वाता विदानो विद्वान् त्वेषः प्रवृद्धो दीदिवान् दीप्यमानः सुदक्षः शोभनबलोऽदब्धव्रतप्रमतिः। अदब्धान्यहिंसितानि व्रतानि कर्माणि यस्याः सादब्धव्रता प्रमतिः प्रकृष्टा बुद्धिर्यस्य स तथोक्तः। वसिष्ठः सर्वस्य वासयितृतमः॥ वासयतेस्तृजंतस्येष्ठनि रूपं॥ सहस्रंभरः सहस्रस्यानेकविधस्य भर्ता। निदर्शनेन नानाविधरूपस्य धारक इत्यर्थः। यद्वा सहस्रस्य सर्वस्य भर्ता। तथा च वाजसनेयं। सर्वं वै सहस्रं सर्वंभर इत्येव तदाहेति। शुचिजिह्वः।

शुचिर्दीप्ता जिह्वा ज्वाला यस्य स तथोक्तः एवंभूतोऽग्निर्होतृषदने। होतारम्
सीदतीति होतृषदनमुत्तरा वेदी॥ अधिकरणे ल्युट्॥ तत् न्यसदत्। नितरां
सीदत्॥ अत्रार्थे ब्राह्मणं। नि होता होतृषदने विदान इत्यग्निर्वै देवानां होता
तस्यैतद्धोतृषदनं यदुत्तरवेदीनाभिस्त्वेषो दीदिवां असदत्सुदक्ष इत्यासन्नो हि स
तर्हिं भवत्यदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठ इत्यग्निर्वै देवानां वसिष्ठः सहस्रंभरः शुचिजिह्वो
अग्निरित्येषा ह वा अस्य सहस्रंभरता यदेनमेकं सन्तं बहुधा विहरंतीति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं दूतस्त्वमु नः परस्पास्त्वं वस्य आ वृषभ प्रणेता ।
अग्ने तोकस्य नस्तने तनूनामप्रयुच्छन्दीद्यद्बोधि गोपाः ॥ २

त्वं । दूतः । त्वं । ऊं इति । नः । परःऽपाः । त्वं । वस्यः ।
आ । वृषभ । प्रऽनेता ।
अग्ने । तोकस्य । नः । तने । तनूनां । अप्रऽयुच्छन् । दीद्यत् ।
बोधि । गोपाः ॥ २

हे वृषभ अभिमतफलवर्षक हे अग्ने त्वं दूतोऽस्मदीये यज्ञे देवाह्वानार्थं दूतो
भव। त्वमु त्वमेव नोऽस्माकं परस्पाः आपद्भ्यः पारयिता पाता च भव। किंच त्वं
वस्यो वसुनो धनस्य आ प्रणेताऽस्मदभिमुख्येन प्रापयिता भव। अप्रयुच्छन्
अप्रमाद्यन्। दीद्यत्॥ दीदयतिर्दीप्तिकर्मा॥ शोभमानः। त्वं नोऽस्माकं तोकस्य
पुत्रस्य तने। तनोति विस्तारयति कुलमिति तनः पौत्रः। तस्मिन् अस्मदीयानां
तनूनां गोपा गोपायिता। तथा च ब्राह्मणं। अग्निर्वै देवानां गोपा अग्निमेतद्भवंतो
गोप्तारं परिदत्त आत्मने च यजमानाय चेति। तादृशस्त्वं च गोपायिता भवामीति
बोधि। बुध्यस्व॥

॥ अथ तृतीया ॥

विधेम ते परमे जन्मन्नग्ने विधेम स्तोमैरवरे सधस्थे ।
यस्माद्योनेरुदारिथा यजे तं प्र त्वे हवींषि जुहुरे समिद्धे ॥ ३

विधेम। ते। परमे। जन्मन्। अग्ने। विधेम। स्तोमैः।

अवरे। सधऽस्थे।

यस्मात्। योनेः। उत्ऽआरिथ। यजे। तं। प्र। त्वे। हवींषि।

हवींषि। जुहुरे। संऽइद्धे॥ ३

हे अग्ने परमे उत्कृष्टे जन्मन्। जायते प्रादुर्भवत्यस्मिन्निति जन्मस्थानं द्यौः। तस्मिन् द्युलोकेऽवस्थिताय ते तुभ्यं विधेम। स्तुतिभिः परिचरेम। अवरे द्युलोकादधस्तने सधस्थेऽन्तरिक्षे स्थिताय तुभ्यं स्तोमैः स्तोत्रैर्विधेम। परिचरेम। यस्माद्योनेः पृथिवीरूपात्स्थानात् त्वमुदारिथ उद्गतोऽसि प्रादुर्भूतोऽसि तं पृथिवीप्रदेशं यजे। पूजयामि। तत्र हि समिद्धे समिद्भिः समिध्यमाने त्वयि हवींषि पुरोडाशादीनि प्रजुहुरे। अध्वर्य्वादयः प्रजुह्वति॥ जुहोतेर्लिटि रूपं॥

॥ अथ चतुर्थी॥

अग्ने यजस्व हविषा यजीयाञ्छ्रुष्टी देष्णमभि गृणीहि

राधः।

त्वं ह्यसि रयिपती रयीणां त्वं शुक्रस्य वचसो मनोता॥ ४

अग्ने। यजस्व। हविषा। यजीयान्। श्रुष्टी। देष्णं। अभि।

गृणीहि। राधः।

त्वं। हि। असि। रयिऽपतिः। रयीणां। त्वं। शुक्रस्य।

वचसः। मनोता॥ ४

हे अग्ने यजीयान् यष्टृतमस्त्वं हविषाऽऽहुत्तेन यजस्व। देवान् संयोजय। देष्णं देयं राधोऽन्नं श्रुष्टी॥ श्रुष्टीति क्षिप्रनाम॥ क्षिप्रमभिगृणीहि। देवानां पुरत इदं स्वादुतरमिदं स्वादुतरमिति ब्रूहि। यद्वा श्रुष्टी क्षिप्रकारी त्वं देष्णं देयं राधो धनमभिगृणीहि। अस्मदभिमुख्येन ब्रूहि। प्रयच्छेत्यर्थः। दानसामर्थ्यं दर्शयति।

त्वं रयीणां धनानां मध्ये रयिपतिरुत्तमस्य धनस्य पतिरसि हि। यद्वा रयीणां रयीपतिरित्यत्रैको रयिशब्दोऽनुवादः। त्वं शुक्रस्य दीप्तस्य वचसोऽस्मदीयस्य स्तोत्रस्य मनोता प्रज्ञाता भवसि। यद्वा मानयिता॥

॥ अथ पंचमी ॥

उभयं ते न क्षीयते वसव्यं दिवेदिवे जायमानस्य दस्म।
कृधि क्षुमंतं जरितारमग्ने कृधि पतिं स्वपत्यस्य रायः॥ ५

उभयं। ते। न। क्षीयते। वसव्यं। दिवेऽदिवे।
जायमानस्य। दस्म।
कृधि। क्षुऽमंतं। जरितारं। अग्ने। कृधि। पतिं।
पतिं। सुऽअपत्यस्य। रायः॥ ५

दस्म दर्शनीय हे अग्ने दिवेदिवे प्रतिदिनमग्निहोत्रकाले जायमानस्य ते तवोभयं वसव्यं दिव्यं भौमं च वसु॥ वस्वादित्वात्स्वार्थिको यत्प्रत्ययः। पा० ५. ४. ३०. ४.॥ तादृशमुभयं वसु न क्षीयते। न क्षीयते। अस्योभयविधधनसद्भावे मंत्रवर्णः त्वं ह्यग्ने दिव्यस्य राजसि त्वं पार्थिवस्येत्यत्रोक्तः। अतस्त्वं जरितारं तव स्तोत्रं कुर्वाणमिमं यजमानं क्षुमंतमन्नवंतं वा कृधि। कुरु। किंच स्वपत्यस्य शोभनापत्ययुक्तस्य रायो धनस्य पतिं स्वामिनं कुरु॥

साकमेधे पर्वणि पूर्वेद्युरनुसवनं तिस्र इष्टयः कर्तव्याः। प्रथमायामग्ने रनीकवतः सैनानीकेनेति याज्या। तथा ततः साकमेधा इति खंडे सूत्रितं। सैनानीकेन सुविदत्रो अस्मे। आ० २, १८,। इति॥

॥ सैषा सूक्ते षष्ठी

सैनानीकेन सुविदत्रो अस्मे यष्टा देवाँ आयजिष्ठः स्वस्ति।
अदब्धो गोपा उत नः परस्पा अग्ने द्युमदुत रेवद्दिदीहि॥ ६

सः। एना। अनीकेन। सुऽविदत्रः। अस्मे इति।
यष्टा। देवान्। आऽयजिष्ठः। स्वस्ति।
अदब्धः। गोपाः। उत। नः। परःऽपाः। अग्ने।
द्युऽमत्। उत। रेवत्। दिदीहि॥ ७

हे अग्ने स तादृशस्त्वमेनानेनानीकेन युक्तस्त्वं सुविदत्रः सुप्रतिष्ठः सुधनो वास्मे अस्मार्थं भव। देवान्यष्टा देवानां हविःप्रदानेन पूजक आयजिष्ठो यष्टृतमोऽदब्धः केनाप्यतिरस्कृतो गोपा देवानां गोपायिता। उत अपि च नोऽस्माकं परस्पा दुरितेभ्यः पारयिता पाता च त्वं द्युमत् कांतियुक्तं उत अपि च रेवत् धनयुक्तं यथा भवति तथा स्वस्ति दिदीहि। क्षेमेण सर्वतो दिदीहि। क्षेमेण सर्वतो दीप्यस्व॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे प्रथमो वर्गः॥

जोहूत्र इति षड्ऋचं दशमं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमाग्नेयं जोहूत्र इत्यनुक्रांतत्वात्। सूक्तविनियोगः पूर्वेण सहोक्तः॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

जोहूत्रो अग्निः प्रथमः पितेवेळस्पदे मनुषा यत्समिद्धः।
श्रियं वसानो अमृतो विचेता मर्मृजेन्यः श्रवस्यः स वाजी॥ १

जोहूत्रः। अग्निः। प्रथमः। पिताऽइव। इळः। पदे।
मनुषा। यत्। सम्ऽइद्धः।
श्रियम्। वसानः। अमृतः। विऽचेताः। मर्मृजेन्यः।
श्रवस्यः। सः। वाजी॥ १

जोहूत्रः सर्वैर्यज्ञार्थं ह्वातव्यो होतव्यो वा॥ ह्वयतेर्जुहोतेर्वा रूपं॥ तादृशः प्रथमः। अग्निर्वै देवानामवम इत्याम्नानात्। मुख्यो योऽग्निः। यत् यदेळ इळायाः पद उत्तरवेद्यात्मके स्थाने मनुषा मनुष्येण यजमानेन समिद्धः सोऽग्निः पितेव देवानां

हविःप्रापणेन पावको भवति। चित्रं दीप्तिं भजते आच्छादयन् अमृतो मरण-धर्मरहितो विचेता विविधप्रज्ञः अग्निः। अथ प्रत्यक्षगान। तस्मै हितः। वाजी बलवान्। सोऽग्निर्मनुजेभ्यः सर्वैः परिचरणीयो भवति॥ यद्भुगंतात्मेभ्यमतवः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

श्रूया अग्निश्चित्रभानुर्हवं मे विश्वाभिर्गीर्भिरमृतो विचेताः।
श्यावा रथं वहतो रोहिता वोतारुषाह चक्रे विभृत्रः॥ २

श्रूयाः। अग्निः। चित्रऽभानुः। हवं। मे। विश्वाभिः।
गीःऽभिः। अमृतः। विऽचेताः।
श्यावा। रथं। वहतः। रोहिता। वा। उत। अरुषा।
अह। चक्रे। विऽभृत्रः॥ २

अमृतो मरणधर्मरहितो विचेता विविधप्रज्ञश्चित्रभानुर्विचित्रदीप्तिर्यमनीय-दीप्तिर्वा सोऽग्निर्विश्वाभिर्गीर्भिः स्तुतिसाधनभूतैः सर्वैर्वाक्यैः क्रियमाणं मे मम हवं स्तोत्रं श्रूयाः। शृणोतु। तस्याग्ने रथं श्यावा श्याववर्णावश्वौ वहतः। वा अपि वा रोहिता रोहितवर्णावश्वौ रथं वहतः। रोहितवर्णयोरश्वयोः श्यावादिवर्ण-परिग्रहः स्वेच्छया भवति। विभृत्रो नानास्थानेषु विहृतचक्रे। ऋत्विग्भिरकारि च॥ चारोतैः वर्णेषि चिट्॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत्तानायामजनयन्त्सुषूतं भुवदग्निः पुरुपेशासु गर्भः।
शिरिणायां चिदक्तुना महोभिरपरीवृतो वसति प्रचेताः॥ ३

उत्तानायां। अजनयन्। सुऽसूतं। भुवत्। अग्निः।
पुरुऽपेशासु। गर्भः।
शिरिणायां। चित्। अक्तुना। महःऽभिः। अपरिऽवृतः।
वसति। प्रऽचेताः॥ ३

उत्तानायामुत्तानशयानायामरण्यां सुभृतमभिहितमग्निं कुर्वन् प्रेरितमग्निमजनयन् । अध्वर्य्वादय उदपादयन् । सोऽग्निः पुरुपेशासु । पेश इति रूपनाम । बहुरूपास्वोषधीषु गर्भो भवत् । अंतर्वर्तमानतया गर्भ इव भवेत् ॥ अपतैर्विंक्ति रूपं ॥ शिरिणायां । शीर्यंतेऽस्यां भूतानीति शिरिणा रात्रिः । तस्यामप्यक्तुना । अंजनाः-त्मकस्तमः । तेन तमसापरीवृतोऽस्पृष्टः अत एव वह्नोभिस्तेजोभिर्युक्तः प्रचेताः प्रकृष्टप्रज्ञः सन् वसति । दीप्यमानो वर्तते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

जिघर्म्यग्निं हविषा घृतेन प्रतिक्षियंतं भुवनानि विश्वा ।
पृथुं तिरश्चा वयसा बृहंतं व्यचिष्ठमन्नै रभसं दृशानं ॥ ४

जिघर्मि । अग्निं । हविषा । घृतेन । प्रतिऽक्षियंतं ।
भुवनानि । विश्वा ।
पृथुं । तिरश्चा । वयसा । बृहंतं । व्यचिष्ठं । अन्नैः । रभसं ।
दृशानं ॥ ४

विश्वा सर्वाणि भुवनानि प्रतिक्षियंतं वैश्वानरात्मनाधितिष्ठंतं पृथुं महांतं तिरश्चा सर्वतः प्रवर्तमानेन वयसा वेगेन बृहंतं प्रवृद्धमन्नैर्हविर्लक्षणैर्व्यचिष्ठं व्याप्तं रभसं वेगवंतं दृशानमेवंगुणवत्तया दृश्यमानमग्निं पुरोडाशादिलक्षणेन हविषा घृतेन च जिघर्मि ॥ प्रति क्षियंति सर्वाणि भूतानि वेति पृथुं तिरश्चा वयसा धूमेन बृहंतं व्यचिष्ठमन्नै रभसं दृशानमित्युपलक्षणमन्नैरन्नाद दीप्यमानमित्ये-तद्वा विश्वत इत्या सर्वतः प्रत्यंचं जुहोमीत्ये तदरक्षसेत्यरक्षसेन मनसेदं जुषेते-त्येतन्मर्यश्रीरिति मर्यश्रीरिव स्पृहयद्वर्णो अग्निर्नाभिमृशे इति न क्रोधेन दीप्यमानो भवतीति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ विश्वतः प्रत्यंचं जिघर्म्यरक्षसा मनसा तज्जुषेत ।
मर्यश्रीः स्पृहयद्वर्णो अग्निर्नाभिमृशे तन्वा३ जर्भुराणः ॥ ५

आ। विश्वतः। प्रत्यंचं। जिघर्मि। अरक्षसा। मनसा।

मनसा। तत्। जुषेत।

मर्यऽश्रीः। स्पृहयत्ऽवर्णः। अग्निः। न। अभिऽमृशे।

तन्वा। जर्भुराणः॥ ५

विश्वतः सर्वतः व्याप्य वर्तमानं प्रत्यंचं सर्वं प्रत्यागच्छंतमग्निं येन घृतेनाजिघर्मि। आसिंचामि। अरक्षसा बाधकरहितेन मनसा स्तोत्रेण सह तदाज्यं जुषेत। भवान् सेवेत। मर्यश्रीः। मर्यैर्मर्त्यैः श्रयणीयो भजनीयः स्पृहयद्वर्णः। यादृशं वर्णं यजमानः स्पृहयति तादृशवर्णोपेतः। तन्वा तेजसा जर्भुराणः पूर्यमाणोऽग्निर्नाभिमृशे। अतितेजस्वितयाभिमर्शनीयो न भवति॥ अभिपूर्वान्मृशेः कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः॥

॥ अथ षष्ठी॥

ज्ञेया भागं सहसानो वरेण त्वादूतासो मनुवद्वदेम।

अनूनमग्निं जुह्वा वचस्या मधुपृचं धनसा जोहवीमि॥ ६

ज्ञेयाः। भागं। सहसानः। वरेण। त्वाऽदूतासः।

मनुऽवत्। वदेम।

अनूनं। अग्निं। जुह्वा। वचस्या। मधुऽपृचं। धनऽसाः।

जोहवीमि॥ ६

वरेण। वारयत्यनेन शत्रूनिति वरं तेजः। तेन सहसानः शत्रूनभिभवन् त्वं भागं भजनीयं स्तोत्रं ज्ञेयाः। जानीहि॥ आशीर्लिङि वान्यस्य संयोगादेः। पा० ६. ४. ६८.। इत्येत्वं॥ त्वादूतासः। त्वं दूतो येषामस्ति ते त्वादूतासः। यद्वा त्वया प्रेरिता वयं मनुवत् मनुरिव वदेम। स्तोत्रं ब्रूयामः। जुह्वा। हूयतेऽस्यामिति जुहूर्ज्वाला पात्रविशेषो वा। तयानूनं संपूर्णं मधुपृचं मधुना कर्मफलेन यजमानं संयोजयंतमग्निं धनसा धनस्य संभक्त्यार्थं वचस्या स्तुतिकामनया जोहवीमि। आह्वयामि॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे द्वितीयो वर्गः॥

श्रुधी हवमिन्द्रेकादशर्चं सूक्तं गार्त्समदं । अनुक्रान्तं च श्रुधि सैकेंद्रं विराट्स्थानम्लृतेऽन्त्यामिति । विराट्स्थाना त्रिष्टुप् । तल्लक्षणमनुक्रमण्या-मुक्तं । नवको वैराजश्चेद्भवेत् द्वौ वा वैराजौ नवकश्चेद्भवेत् विराट्स्थानेति । अंत्या त्रिष्टुप् विशेषणलुकल्वादिंद्रो देवता ॥ पृष्ठ्यस्य चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्रे इदं सूक्तं निविद्धाने । तत्रैदं मरुत्वतीयं सूक्तं । चतुर्थेऽहनीति खंडे सूत्रितं श्रुधी हवमिंद्र मरुत्वां इंद्रेति मरुत्वतीयं । आ० ७. ११. । इति ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

श्रुधी हवमिंद्र मा रिषण्यः स्याम ते दावने वसूनां ।
इमा हि त्वामूर्जो वर्धयंति वसूयवः सिंधवो न क्षरंतः ॥ १

श्रुधि । हवं । इंद्र । मा । रिषण्यः । स्याम । ते । दावने । वसूनां ।
इमाः । हि । त्वां । ऊर्जः । वर्धयंति । वसुऽयवः । सिंधवः । न । क्षरंतः ॥ १

गृत्समद स्तौति । हे इंद्र मे हवं मदीयमिदं स्तोत्रं श्रुधि शृणु । मा रिषण्यः । मा हिंसीः । इदमस्य न साधीय इति मा निराकार्षीः ॥ दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रिषण्यतीति निपातितः ॥ वयं ते तव वसूनां दावने दानाय स्याम । पात्रभूता भवेम । इमा अस्माभिर्देयानि वसूयवो दातुर्यजमानस्य धनमिच्छंति ॥ छंदसि परेच्छायां क्यच् ॥ तादृशानि क्षरंतः स्रवंतः सिंधव इव रसक्षरणोपेतान्यूर्जो हविर्लक्षणान्यन्नानि त्वां वर्धयंति हि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सृजो महीरिंद्र या अपिन्वः परिष्ठिता अहिना शूर पूर्वीः ।
अमर्त्यं चिद्दासं मन्यमानमवाभिनदुक्थैर्वावृधानः ॥ २

सृजः । महीः । इंद्र । याः । अपिन्वः । परिऽस्थिताः ।
अहिना । शूर । पूर्वीः ।
अमर्त्यं । चित् । दासं । मन्यमानं । अव । अभिनत् ।
उक्थैः । ववृधानः ॥ २

शूर शत्रूणां हिंसक हे इंद्र या अपोऽपिन्वः । अवर्धयः । पूर्वीः प्रभूतास्ता अहिना मेघेन वृत्रेण वा परिष्ठिताः । अधिष्ठिता आक्रांताः । ततस्त्वं तस्मादहेः सकाशात् महीर्महतीरपः सृजः । व्यसृजः । उक्थैः शस्त्रैर्वावृधानो वर्धमानस्त्वं दासं सर्वस्योपक्षपयितारममर्त्यं चित् मरणधर्मरहितमेवात्मानं मन्यमानं तमसुरमवाभिनत् । अवाङ्मुखं यथा भवति तथा ॥ भिदिर् विदारणे । लङि सिपि रूपं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उक्थेष्विन्नु शूर येषु चाकन्स्तोमेष्विंद्र रुद्रियेषु च ।
तुभ्येदेता यासु मंदसानः प्र वायवे सिस्रते न शुभ्राः ॥ ३

उक्थेषु । इत् । नु । शूर । येषु । चाकन् । स्तोमेषु ।
इंद्र । रुद्रियेषु । च ।
तुभ्य । इत् । एताः । यासु । मंदसानः । प्र । वायवे ।
सिस्रते । न । शुभ्राः ॥ ३

हे शूरेंद्र येषूक्थेषु स्तोत्रादिभिः क्रियमाणेषु यज्ञेषु रुद्रियेषु । रुद्रियं सुखं । तत्साधनभूतेषु । यद्वा रुद्राः स्तोतारः । तत्कृतेषु उद्गातॄणां स्तोमेषु च नु क्षिप्रं चाकन् । स्तुतीः कामयसे ॥ कनतेः कनतेर्वा यङ्लुकि रूपं ॥ यासु स्तोतृयज्ञरूपासु स्तुतिषु मंदसानो हृष्यन् भवसि ता एताः शुभ्रा दीप्यमानाः स्तुतयो वायवेऽस्यदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छते तुभ्येत् तुभ्यमेव प्रसिस्रते । त्वदर्थमेव प्रसरंति । न संप्रत्यर्थे । ता अधुना इत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शुभ्रं नु ते शुष्मं वर्धयंतः शुभ्रं वज्रं बाह्वोर्दधानाः।

शुभ्रस्त्वमिंद्र वावृधानो अस्मे दासीर्विशः सूर्येण सह्याः॥ ४

शुभ्रं। नु। ते। शुष्मं। वर्धयंतः। शुभ्रं। वज्रं। बाह्वोः।

दधानाः।

शुभ्रः। त्वं। इंद्र। वावृधानः। अस्मे इति। दासीः। विशः।

सूर्येण। सह्याः॥ ४

हे इंद्र ते तव शुभ्रं शोभनं शुष्मं बलं स्तोत्रैर्वर्धयंतः शुभ्रं दीप्तं वज्रमायुधं नु क्षिप्रं तव बाह्वोर्दधाना निदधानाः स्तूयमानो हींद्रोऽसुरवधाय वज्रमादत्त इतीत्थंरूपेणायुधं निदधाना भवामः। वावृधानः स्तोत्रैर्वर्धमानः शुभ्रस्तेजसा युक्तस्त्वमस्मे अस्माकं दासीरुपक्षपयित्रीर्विश आसुरीः प्रजाः सूर्येण सुष्ठु प्रेरकेण। आयुधं हि प्रेरयति त्वं युध्यस्वेति। एवंरूपेण बाह्वोर्निहितेन वज्रेण सह्याः अभिभव॥ सहतेर्व्यत्ययेन लिङि परस्मैपदं॥

॥ अथ पंचमी ॥

गुहा हितं गुह्यं गुळ्हमप्स्वपीवृतं मायिनं क्षियंतं।

उतो अपो द्यां तस्तभ्वांसमहन्नहिं शूर वीर्येण॥ ५

गुहा। हितं। गुह्यं। गूळ्हं। अप्ऽसु। अपिऽवृतं।

मायिनं। क्षियंतं।

उतो इति। अपः। द्यां। तस्तभ्वांसं। अहन्। अहिं।

शूर। वीर्येण॥ ५

हे शूरेंद्र गुहा गुहायां हितं निहितं अत एव गुह्यमप्रकाश्यं गूळ्हं गूळ्हमपीहितं तिरोहितं। अत्र कश्चित्तिरोधानरूपेऽर्थे पुनरुक्तायस्तिरोधानभूयस्त्वप्रतिपादनपराः अभ्यासे हि भूयानर्थो भवति। यथाहो दर्शनीयाहो दर्शनीयेति। तादृशं मायिनं मायाविनमसुरं क्षियंतं निवसंतं उतो अपि चापो द्यां दिवं च तस्तभ्वांसं आवारकत्वेन स्तंभयंतं इत्थंभूतमहिमसुरं मेघं वा वीर्येण सामर्थ्यभूतेन वज्रेणाहन्। हतवानसि॥ हन हिंसागत्योरित्यस्य लङि रूपं॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे तृतीयो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स्तवा नु त इंद्र पूर्व्या महान्युत स्तवाम नूतना कृतानि ।

स्तवा वज्रं बाह्वोरुशंतं स्तवा हरी सूर्यस्य केतू ॥ ६

स्तव । नु । ते । इंद्र । पूर्व्या । महानि । उत । स्तवाम ।
नूतना । कृतानि ।

स्तव । वज्रं । बाह्वोः । उशंतं । स्तव । हरी इति । सूर्यस्य ।
केतू इति ॥ ६

हे इंद्र पूर्व्या पुराणानि महानि महांति ते तव कर्माणि नु क्षिप्रं स्तव। स्तवाम। उत अपि च नूतनान्यभिनवानि कृतानि कर्माणि स्तवाम। बाह्वोरुशंतं दीप्यमानं वज्रं स्तव। स्तवाम। किंच सूर्यस्य सुवः प्रेरकस्य सर्वस्य वा सूर्यात्मनो वेंद्रस्य केतू प्रज्ञापकौ हरी एतन्नामकावश्वौ स्तव। स्तवाम॥ ष्टुञ् स्तुतौ। तिङां तिङो भवंतीत्युत्तमबहुवचनस्य मध्यमैकवचनादेशः। बहुलं छंदसीति शपो लुगभावः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

हरी नु त इंद्र वाजयंता घृतश्चुतं स्वारमस्वार्ष्टां ।

वि समना भूमिरप्रथिष्टारंस्त पर्वतश्चित्सरिष्यन् ॥ ७

हरी इति । नु । ते । इंद्र । वाजयंता । घृतऽश्चुतं । स्वारं । अस्वार्ष्टां ।

वि । समना । भूमिः । अप्रथिष्ट । अरंस्त । पर्वतः । चित् । सरिष्यन् ॥ ७

हे इंद्र वाजयंता वेगं कुर्वंतौ ॥ तत्करोतीति णिच् ॥ ते तव हरी एतन्नामकावश्वौ घृतश्चुतं घृतस्योदकस्य च्यावयितारं स्वारं मेघध्वनिं नु क्षिप्रमस्वार्ष्टां ॥ स्वरतिः शब्दकर्मा । यास्कं मन्त्रोऽत्र देवताभावेनानुवादः । लुङि रूपं ॥ समना समस्यता यद्वा समना सर्वतो व्यप्रथिष्ट । गर्जनं श्रुत्वा मर्त्योपरि दृष्टिर्भवतीति प्रथिताभूत् । तथा पर्वतश्चित् मेघोऽपि सरिष्यन् वर्षणार्थं निर्गन्तुं गमिष्यन् अरंस्त । अरमत ॥ रमतेर्लुङि रूपं ॥

॥ अष्टमी ॥

नि पर्वतः साद्यप्रयुच्छन्त्सं मातृभिर्वावशानो अक्रान् ।

दूरे पारे वाणीं वर्धयंत इंद्रेषितां धमनिं पप्रथन्नि ॥ ८

नि । पर्वतः । सादि । अप्रऽयुच्छन् । सं । मातृऽभिः । वावशानः । अक्रान् ।

दूरे । पारे । वाणीं । वर्धयंतः । इंद्रऽइषितां । धमनिं । पप्रथन् । नि ॥ ८

अप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् वर्षणे सावधानः पर्वतो मेघो न्यषादि । नभसि निषण्ण आसीत् । मातृभिरद्भिर्माध्यमिकाभिर्वाग्भिर्वा संवावशानः सह शब्दं कुर्वाणोऽक्रान् । अक्रमीत् । इतस्ततः संचारमकरोत् ॥ क्रमतेर्लुङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् ॥ दूरे पारेऽतिदूरेऽन्तरिक्षे स्थितां वाणीं माध्यमिकां वाचं वर्धयंतः स्तोत्रैः समृद्धां कुर्वंतः स्तोतारो मरुतो वेंद्रेषितामिंद्रेण प्रेरितां धमनिं शब्दं कुर्वाणां तां वाचं नितरां पप्रथन् । अप्रथयन् ॥

॥ अथ नवमी ॥

इंद्रो महां सिंधुमाशयानं मायाविनं वृत्रमस्फुरन्निः ।

अरेजेतां रोदसी भियाने कनिक्रदतो वृष्णो अस्य वज्रात् ॥ ९

इंद्रः । महां । सिंधुं । आऽशयानं । मायाऽविनं । वृत्रं ।

अस्फुरत् । निः ।

अरेजेतां । रोदसी इति । भियाने इति । कनिक्रदतः ।

वृष्णः । अस्य । वज्रात् ॥ ९

बलवानिंद्रो महां सिंधुं । स्यंदत इतस्ततः संचरतीति सिंधुर्मेघः । तमाशयानं तमधिष्ठाय शयानं मायाविनं वृत्रमसुरं । यद्वा सिंधुरुदकं । तदधिष्ठाय शयानं वृत्रं । वृणोत्याकाशमिति वृत्रो मेघः । तं निरस्फुरत् । निरहन् । वृष्णो वर्षकस्यास्येंद्रस्य कनिक्रदतः शब्दं कुर्वाणाद्वज्राद्भियाने भयं प्राप्ते रोदसी द्यावापृथिव्याव-रेजेतां । अकंपेतां ॥ दाधार्तिदर्धर्तीत्यादिना कनिक्रदत्शब्दो निपातितः ॥

॥ अथ दशमी ॥

अरोरवीद्वृष्णो अस्य वज्रोऽमानुषं यन्मानुषो निजूर्वात् ।

नि मायिनो दानवस्य माया अपादयत्पपिवान्त्सुतस्य ॥ १०

अरोरवीत् । वृष्णः । अस्य । वज्रः । अमानुषं । यत् ।

मानुषः । निऽजूर्वात् ।

नि । मायिनः । दानवस्य । मायाः । अपादयत् ।

पपिऽवान् । सुतस्य ॥ १०

इंद्रः जातानां वर्षकर्मेंद्रस्य यज्ञोऽरोरवीत्। भृशं शब्दमकरोत्। कदेत्यपेक्षायामाह। यद्यदा अमानुषं मनुष्याणां रक्षितं। अहं मानुषोऽहं न भवामीत्येवं मन्यमानं तमसुरं मानुषो मनुष्याणां हितकारी यद्वा मतिमानग्निरिंद्रो निजूर्वीत्। नितरां हिंस्यात्। जिघांसतीत्यर्थः॥ जूर्वतेर्हिंसाकर्मणो लेटि रूपं॥ सुतस्याभिषुतं सोमं पपिवान् पीतवान् मायिनो मायाविनो दानवस्य। दानुर्नाम वृत्रमाता दानुः शय इत्यादिषु दृष्टत्वात्। तस्याः पुत्रस्य वृत्रस्य माया वचनानि न्यपादयत्। न्यपातयत्। बबाधेति यावत्॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे चतुर्थो वर्गः॥

॥ अथैतस्मिन्सूक्त एकादशी॥

पिबापिबेदिंद्र शूर सोमं मंदंतु त्वा मंदिनः सुतासः।
पृणंतस्ते कुक्षी वर्धयंत्वित्था सुतः पौर इंद्रमाव॥ ११

पिबऽपिब। इत्। इंद्र। शूर। सोमं। मंदंतु। त्वा।
मंदिनः। सुतासः।
पृणंतः। ते। कुक्षी इति। वर्धयंतु। इत्था। सुतः। पौरः।
इंद्रं। आव॥ ११

शूर बलवन् हे इंद्र पिब पिबेत्। अभिषुतमिमं सोमं पिबैव। आदरार्थेयं वीप्सा। मंदिनो मदकराः सुतासस्तेऽभिषुताः सोमास्त्वा मदंतु। त्वां मदयंतु॥ मदि स्तुत्यादिषु। व्यत्ययेन परस्मैपदं॥ ते सोमास्ते तव कुक्षी उदरस्योभौ पार्श्वौ पृणंतः पूरयंतः संतस्त्वां वर्धयंतु। इत्थानेन प्रकारेण पौर उदरपूरकः सुतोऽभिषुतः सोम इंद्रं त्वामाव। तर्पयतु॥ अवतेस्तर्पणार्थस्य लिटि रूपं॥

॥ अथ द्वादशी॥

त्वे इंद्राप्यभूम विप्रा धियं वनेम ऋतया सपंतः।
अवस्यवो धीमहि प्रशस्तिं सद्यस्ते रायो दावने स्याम॥ १२

त्वे इति । इंद्र । अपि । अभूम । विप्राः । धियं । वनेम ।
ऋतऽया । सपंतः ।
अवस्यवः । धीमहि । प्रऽशस्तिं । सद्यः । ते । रायः ।
दावने । स्याम ॥ १२

हे इंद्र विप्रा मेधाविनो वयं त्वे त्वयि त्वद्धृदयेऽभूम। अपि सानुनयप्रश्ने वर्तते। ते तव हृदये किं वर्तामह इति। ऋतया। ऋतं कर्मफलं। तत्कामनया सपंतस्त्वां परिचरणाख्येन कर्मणा स्पृशंतो वयं धियं त्वदुद्देशेन क्रियमाणं कर्म वनेम। संभजेमहि॥ वन षण संभक्तौ। आशीर्लिङि लिङ्याशिष्यङित्यङ्प्रत्ययः॥ किंच अवस्यवस्त्वत्तो रक्षणमिच्छंतः प्रशस्तिं। शस्तिः शंसनं। प्रकृष्टशंसनं स्तोत्रं धीमहि। त्वयि निदधीमहि। ततस्ते त्वदीयस्य रायो धनस्य दावने दानाय पात्रभूताः सद्यः स्याम। इदानीं भवेम॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

स्याम ते त इंद्र ये त ऊती अवस्यव ऊर्जं वर्धयंतः ।
शुष्मिंतमं यं चाकनाम देवास्मे रयिं रासि वीरवंतं ॥ १३

स्याम । ते । ते । इंद्र । ये । ते । ऊती । अवस्यवः ।
ऊर्जं । वर्धयंतः ।
शुष्मिन्ऽतमं । यं । चाकनाम । देव । अस्मे इति । रयिं ।
रासि । वीरऽवंतं ॥ १३

हे इंद्र ते तवोती ऊत्या प्रवणेन॥ अवतेः प्राप्त्यर्थस्य क्तिनि रूपं॥ ये ते तवावस्यवो रक्षाकामा ऊर्जं हविर्लक्षणमन्नं वर्धयंतो भवंति ते वयं ते स्याम। त्वदधीना भवेम। देव द्योतमान हे इंद्र शुष्मिंतमं दानभागाबलतमा बलवत्तमं यद्वा धनपूर्णं शोषयितृतमं यं रयिं चाकनाम। कामयामहे॥ कनतेः कांत्यर्थस्य लङ्युगंतस्य लोटि रूपं॥ वीरवंतं पुत्रपौत्रैः सहितं ताहशं रयिमस्मभ्यं रासि। देहि॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

रासि क्षयं रासिं मित्रमस्मे रासि शर्धं इंद्र मारुतं नः।

सजोषसो ये चं मंदसानाः प्र वायवः पांत्यग्रंणीतिं॥ १४

रासिं। क्षयं। रासिं। मित्रं। अस्मे इति। रासिं।

शर्धः। इंद्र। मारुतं। नः।

सऽजोषसः। ये। च। मंदसानाः। प्र। वायवः।

पांति। अग्रंऽनीतिं॥ १४

हे इंद्र क्षयं। क्षियंति निवसंत्यत्रेति क्षयो गृहं। तदस्मभ्यं रासि। देहि। तथा मित्रं सखायमस्मे अस्मभ्यं रासि॥ वाक्यभेदादनिघातः॥ मारुतं मरुतां देवविशां संबंधि शर्धो बलं नोऽस्मभ्यं रासि। एतेन मरुतामभ्यागमनं प्रार्थ्यते। ये मरुतः सजोषसः सह प्रीयमाणा मदंतो मोदमाना वायवो यज्ञं प्रति गंतारः संतोऽग्रणीतिमग्रे नीयमानं सोमं प्रपांति। प्रकर्षेण पिबंति तेषां शर्ध इति समन्वयः। यद्वा ये च वायवोऽग्रे नीयमानं सोमं पिबंति तेषां वायूनां बलं रासि॥ वायव इति पूजायां बहुवचनं। वायुर्हि सोमस्याग्रपातेति॥

॥ अथ पंचदशी ॥

व्यंत्विन्नु येषु मंदसानस्तृपत्सोमं पाहि द्रह्यदिंद्र।

अस्मान्त्सु पृत्स्वा तरुत्रावर्धयो द्यां बृहद्भिरर्कैः॥ १५

व्यंतु। इत्। नु। येषु। मंदसानः। तृपत्। सोमं। पाहि।

द्रह्यत्। इंद्र।

अस्मान्। सु। पृत्ऽसु। आ। तरुत्र। अवर्धयः। द्यां।

बृहत्ऽभिः। अर्कैः॥ १५

हे इंद्र येषु तव सहायभूतेषु मरुत्सु मंदसानो माद्यन्भवसि ते मरुतो नु क्षिप्रं व्यंतु। सोमं भक्षयंतु। इत् एवार्थे। द्रह्यत् ॥ दृंहतेरिदं रूपं ॥ आत्मानं दृढीकुर्वन् त्वं तृपत् तर्पयंतमिमं सोमं पाहि। पिब। तरुत्र शत्रूणां हिंसक हे इंद्र बृहद्भिर्म-हद्भिरर्कैरर्चनीयैर्मरुद्भिः सहितस्त्वं। आ इति चार्थे। तेनास्मान् द्यां च सु सुष्ठु पृत्सु पशुपुत्रादिभिरस्मान् अस्मत्पालनेन च दिवमवर्धयः। यद्वा येषु सोमेषु मंदसानो मोदमानो भवसि ते सोमा व्यंतु। त्वां गच्छंतु। शेषं पूर्ववत् ॥

। इति द्वितीयस्य षष्ठे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

घ्नंत इन्नु ये ते तरुत्रोक्थेभिर्वा सुम्नमाविवासान्।
स्तृणानासो बर्हिः पस्त्यावत्त्वोता इदिंद्र वाजमग्मन् ॥ १६

घ्नंतः। इत्। नु। ये। ते। तरुत्र। उक्थेभिः। वा।
सुम्नं। आऽविवासान्।
स्तृणानासः। बर्हिः। पस्त्यंऽवत्। त्वाऽऊताः। इत्। इंद्र।
वाजं। अग्मन् ॥ १६

तरुत्र आपद्भ्यस्तारक हे इंद्र ये पुमांसः सुम्नं सुखकरं त्वामुक्थैः शस्त्रैराविवासान्। परिचरेयुः ॥ विवासतेर्लेट्याडागमः ॥ त एव पुमांसो नु क्षिप्रमविलंबेन घ्नंतो मह्नांतो भवंतीति पूरणः। किंच बर्हिः स्तृणानासो वेद्यां बर्हिराच्छादयंतो ये त्वां परिचरंति ते त्वोता इत् त्वया रक्षिताः संत एव पस्त्यावत् गृहसहितं वाजमन्नमग्मन्। गच्छंति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उग्रेष्विन्नु शूर मंदसानस्त्रिकद्रुकेषु पाहि सोममिंद्र।
प्रदोधुवच्छ्मश्रुषु प्रीणानो याहि हरिभ्यां सुतस्य पीतिं ॥ १७

उग्रेषु । इत् । नु । शूर । मंदसानः । त्रिऽकद्रुकेषु ।

पाहि । सोमं । इंद्र ।

प्रऽदोधुवत् । श्मश्रुषु । प्रीणानः । याहि । हरिऽभ्यां ।

सुतस्य । पीतिं ॥ १७

हे शूर बलवन्निंद्र उग्रेषूद्गूर्णेषु बहुकालमयज्ञनवत्सु त्रिकद्रुकेषु ज्योतिर्गौरायुरित्येतन्नामकेष्वाभिप्लविकेष्वहःसु मंदसानो हृष्यन् सोमं पाहि । पिब । ततः प्रीणानः सोमपानेन प्रीतो भवन् श्मश्रुषु स्थितं सोमं प्रदोधुवत् ॥ धूञ् कंपने । यङ्लुगंतस्य शतरि रूपं ॥ पुनःपुनर्धुन्वन् सुतस्याभिषुतस्य पीतिं पानमुद्दिश्य हरिभ्यामश्वाभ्यां युक्तः सन् याहि । गच्छ ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

धिष्वा शवः शूर येन वृत्रमवाभिनद्दानुमौर्णवाभं ।

अपावृणोर्ज्योतिरार्याय नि सव्यतः सादि दस्युरिंद्र ॥ १८

धिष्व । शवः । शूर । येन । वृत्रं । अवऽअभिनत् । दानुं ।

और्णऽवाभं ।

अप । अवृणोः । ज्योतिः । आर्याय । नि । सव्यतः । सादि ।

दस्युः । इंद्र ॥ १८

शूर हे इंद्र यवस्त्वादृशं बलं धिष्व । धारय दधातेर्लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुक् । छंदस्युभयथेति वा स आर्धधातुकत्वादिडागमः ॥ येन बलेन दानुं दानोः पुत्रं वृत्रमौर्णवाभं । ऊर्णनाभिः कीटविशेष और्णवाभ इत्युच्यते । तमिवावाभिनत् । विभेदिथ । यद्वा और्णं ऊर्णनाभिः । तदाभं तत्सदृशमित्यर्थः । ततस्तमोरूपस्य हननादार्याय कर्मणामनुष्ठात्रे जनाय कुत्साय राजर्षये वा ज्योतिः प्रकाशकमादित्यमपावृणोः । उद्घाटितवानसि । दस्युः कर्मणामुपक्षपयिता च हन्तः सव्यतस्तव सव्यभागे निषादि । त्वया नितरां सन्नो बाधितो वर्तते ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

सनेम ये त ऊतिभिस्तरन्तो विश्वाः स्पृध आर्येण दस्यून्।
अस्मभ्यं तत्त्वाष्ट्रं विश्वरूपमरन्धयः साख्यस्य त्रिताय॥ १९

सनेम। ये। ते। ऊतिऽभिः। तरन्तः। विश्वाः। स्पृधः।
आर्येण। दस्यून्।
अस्मभ्यं। तत्। त्वाष्ट्रं। विश्वऽरूपं। अरन्धयः। साख्यस्य।
त्रिताय॥ १९

सनेम भाग्युक्तान् संभजेम ये ते तवोतिभिः पालनैर्विश्वाः स्पृधः स्पर्धमानाः शत्रुसेनास्तरन्तो हिंसन्तः तथार्येणार्यभावेन दस्यूनुपक्षपयितॄन् हिंसन्तो भवन्ति। अस्मभ्यं यजमानाय। किं तत् तदाह। त्वाष्ट्रः त्वष्टुः सुतं विश्वरूपमेतन्नामकमसुरमरन्धयः॥ रध्यतिर्वशगमने॥ वशमानयः। यद्वा तमसुरमवधीः॥ रध हिंसासंराध्योः। रधिजभोरचीति नुम्॥ इन्द्रस्त्वाष्ट्रमवधीदित्ययमर्थस्तैत्तिरीयके विश्वरूपो वै त्वाष्ट्र इत्यत्र महता प्रबन्धेन प्रपञ्चितः। किंच साख्यस्य सखिभावस्यानुपालनाय त्रिताय महर्षये वशमानयः। यद्वा सनेम ते वयं प्रहृष्टा भवेम ये वयं तव रक्षाभिः स्पर्धमानाः प्रजा दस्यूंश्च तरन्तोऽभिक्रामन्तो भवेम॥ सनेमेति छन्दस्येवाद्युदात्तः। यथा सनेम मित्रावरुणा सनन्त इति। सकर्मकत्वेत् मध्योदात्तः। सनेम वाजं तवेति। तरन्तः। तॄ प्लवनतरणयोः। शतरि रूपं। संज्ञावचनत्वेऽन्तोदात्तः। यथा तरन्त इव मंहनेति।

॥ अथ विंशी ॥

अस्य सुवानस्य मन्दिनस्त्रितस्य न्यर्बुदं वावृधानो अस्तः।
अवर्तयत्सूर्यो न चक्रं भिनद्वलमिन्द्रो अङ्गिरस्वान्॥ २०

अस्य । सुवानस्य । मंदिनः । त्रितस्य । नि । अर्बुदं ।

ववृधानः । अस्तरित्यस्तः ।

अवर्तयत् । सूर्यः । न । चक्रं । भिनत् । वलं । इंद्रः ।

अंगिरस्वान् ॥ २०

मंदिनोऽस्य मदकरमिमं सुवानस्य सुतवतस्त्रितस्य तीर्थमवस्कस्य मदकरं वावृधानः सोमेन वर्धमान इंद्रोऽर्बुदं । अंबुनि ददातीत्यर्बुदो मेघः । अनुस्वारस्य ईकारश्छांदसः । यद्वा नामैतत् अर्बुदाख्यमसुरं न्यस्तः ॥ स्तृ हिंसायामित्यस्य लङि तिपि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । गुणे कृते हल्ङ्यादिना तिलोपः ॥ नितरामवधीत् । महांतं चिदर्बुदं निक्रमीः पदेत्यादिष्वर्बुदवधः समाम्नातः । किंच अंगिरस्वान् अंगिरोभिः सहित इंद्रोऽवर्तयत् । असुरहननार्थं वज्रमभ्रामयत् । सूर्यो न । यथा सूर्यश्चक्रं भ्रामयति तद्वत् । यद्वा यस्मादसुराद्भिया सूर्यः स्वकीयं रथचक्रं नावर्तयत् । निषेधार्थीयोऽत्र नकारः । वर्तयितुं नाशकत् तं वलं पणीनां प्रभुमसुरं भिनत् । वज्रेणाभिनत् । यद्वा द्विचक्रो हि पूर्वं सूर्यस्य रथः । तस्यैकं चक्रमिंद्रेणापहृतं । सूर्यं इति सुपां सुलुगिति षष्ठ्येकवचनस्य सुः । सूर्यस्य संबंध्यपहृतं तदेकं चक्रमवर्तयत् । रक्षोहननार्थमभ्रामयत् । तेन चक्रेण वलमभिनच्च । नश्चार्थे ॥

अहर्गणेषु माध्यंदिनसवनेषु तायमानरूपेष्वच्छावाकस्याहरहः शस्यसंपात-मभितष्टेवेति सूक्तं। नूनं सा त इत्येषा तस्यांते शंसनीया। सूत्रितं च। नूनं सा त इत्यंत उत्तमं। आ० ७.४.। इति ॥

॥ सैषा सूक्ते एकविंशी ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे

सुवीराः ॥ २१

नूनं। सा। ते। प्रति। वरं। जरित्रे। दुहीयत्। इंद्र।
दक्षिणा। मघोनी॥
शिक्ष। स्तोतृऽभ्यः। मा। अति। धक्। भगः। नः।
बृहत्। वदेम। विदथे। सुऽवीराः॥ २१

हे इंद्र या दक्षिणा दक्षत्साहनं करोतीति दक्षिणा स्तोतृभ्यो देया ते त्वत्संबं-धिनी मघोनी धनवती जरित्रे स्तोत्रे वरं श्रेष्ठमभिमतमर्थं नूनं प्रतिदुहीयत्। इदानीं प्रतिदोग्धि। संपादयतीत्यर्थः। तादृशीं दक्षिणां स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं शिक्ष। प्रयच्छ। किंच भगो भजनीयस्त्वं माति धक्॥ दहेर्दानार्थस्य लुङि मंत्रे घसेत्या-दिना च्लेर्लुक्॥ नोऽस्मानतिक्रम्यान्येभ्यो दक्षिणां मा दाः। प्रथममस्मभ्यं दत्त्वा पश्चादन्येभ्यो दीयतामित्यर्थः। यद्वा नोऽस्माकं कामान् मा धक्। मा धाक्षीः। अपेक्षितफलदानेन पूरयेत्यर्थः। सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतो वयं विद-थेऽस्मिन्यज्ञे बृहत् प्रभूतं स्तोत्रं वदेम। त्वत्प्रसादस्य प्रभाव॥ अत्र सा ते प्रति-दुह्यामिति प्रकृत्य धीरो धीरत्वमिथात् वेतेषां त्वादृतिकर्मणो धीरवतेर्वेत्वं नियमाच्चवृचंत्येवं। नि० १.७.॥

॥ इति द्वितीयस्य अष्टे षष्ठो वर्गः॥

॥ इति गाथिनंदनंबस्य प्रथमोऽनुवाकः॥

द्वितीयेऽनुवाक एकादश सूक्तानि। तत्र यो जात इति पंचदशर्चं प्रथमं सूक्तं गात्संमदं त्रैष्टुभमैंद्रं॥ संसवे निष्केवल्ये निविद्धानीयस्य पुरस्ताद्यो जात एवेति शंसेत्। यदि पर्यायानिति खंडे सूत्रितं। यो जात एवेति निष्केवल्ये। आ० ६.६.। इति॥ आभिप्लविके तृतीयेऽहनि निष्केवल्ये यो जात एवेति निविद्धानीयं। सूत्रितं च। तृतीयस्य त्र्यर्यमा यो जात एवेति मध्यंदिनः। आ० ७.७.। इति॥ विश्वजिति माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणः स्वयज्ञे प्राकृतात्सूक्तात्पूर्वं यो जात इति सामसूक्तं शंसेत्। विश्वजितोऽग्निं नर इति खंडे सूत्रितं। सत्वा मदासो यो जात एवाभूरेक इति सामसूक्तानि। आ० ८.९.। इति॥ अग्निष्टुति निष्केवल्ये निविद्धा-नमिदं। अग्ने नाजिरानामिति खंडे सूत्रितं। तिष्ठा हरी इति यो जात एवेति मध्यंदिनः। आ० ९.८.। इति॥ महाव्रते निष्केवल्ये यो जात एवेति सूक्तं। तच्च इति खंडे सूत्रितं। मन्ये न वा वो न्यधायि चाकन् यो जात एव प्रथमो मनस्वान्।

ऋ० अ० प० १३ । इति । अत्रेतिहासो बृहद्देवतायामुक्तः । संयुज्य तपसात्मानमैंद्रं बिभ्रच्छ्रिया वपुः । अदृश्यत सुदृश्येन दिवि च व्योम्नि चेह च ॥ तमिंद्र इति मत्वा तु दैत्यौ भीमपराक्रमौ । धुनिश्च चुमुरिश्चोभौ सायुधावभिपेततुः ॥ विदित्वा स तयोर्भावमृषिः पापं चिकीर्षतोः । यो जात इति सूक्तेन कर्माण्यैंद्राण्यकीर्तयत् ॥ अन्ये त्वन्यथा वर्णयंति । पुरा किलेंद्रादयो वैन्यस्य यज्ञं जग्मुः । गृत्समदोऽपि तत्रागत्य सदस्यासीत् । दैत्याश्चेंद्रजिघांसया तत्र समागच्छन् । तान् दृष्ट्वा निर्जगामेंद्रो यस्माद् गृत्समदाकृतिः । स च गृत्समदो वैन्येन पूजितो यज्ञवाटान्निरगच्छत् । निर्गच्छंतं तमृषिं दृष्ट्वा अयमेवेंद्र इति मन्यमाना असुराः परिवव्रुः । नाहमिंद्रस्तुच्छः किंत्वयं गुणोऽस्ति. स इत्यनेन सूक्तेन तानुप्रत्युवाच ॥ अपरे त्वेवं कथयंति । गृत्समदस्य यज्ञे प्रविष्टमेकाकिनमिंद्रं ज्ञात्वासुराः परिवव्रुः । स इंद्रो गृत्समदरूपेण यज्ञवाटान्निर्गत्य स्वर्गं जगाम । ततोऽसुराः इंद्रो विलंबित इत्यंतः प्रविश्य गृत्समदं दृष्ट्वा पृष्टवंतः गृत्समदो गतः अयं चिंद्रोऽस्माद् गृत्समदरूपेणागत इति तं जगृहुः । स तान्नाहमिंद्रोऽयमित्यनेन सूक्तेन प्रत्युवाच । एवमेतावर्थौ महाभारते प्रपंचितौ ॥

। तत्रैषा सूक्ते प्रथमा ॥

यो जात एव प्रथमो मनस्वान्देवो देवान्क्रतुना पर्यभूषत् ।
यस्य शुष्माद्रोदसी अभ्यसेतां नृम्णस्य मह्ना स जनास इंद्रः ॥ १

यः । जातः । एव । प्रथमः । मनस्वान् । देवः । देवान् ।
क्रतुना । परिऽअभूषत् ।
यस्य । शुष्मात् । रोदसी इति । अभ्यसेताम् । नृम्णस्य ।
मह्ना । सः । जनासः । इंद्रः ॥ १

गृत्समदो ब्रूते । जनासो जना हे असुराः यो जात एव जायमान एव सन् प्रथमो देवानां प्रधानभूतो मनस्वान् मनस्विनामग्रगण्यो देवो द्योतमानः सन् क्रतुना वृत्रवधादिलक्षणेन स्वकीयेन कर्मणा देवान् सर्वानग्न्यादिदेवान्पर्यभूषत् । रक्षकत्वेन पर्यग्रहीत् ॥ भूषं अलंकारे । भ्वादिः । लङि रूपं ॥ यद्वा सर्वानन्यान्देवानपर्यभूषत् पर्यभवत् । अत्यक्रामत् ॥ अस्मिन्पक्षे भवतेर्ण्यंत्यर्थेन रूपः । स्वार्थः

कितीतीडप्रतिषेधः॥ यस्येंद्रस्य शुष्मात् शरीरात् बलात् रोदसी द्यावापृथिव्यावभ्यसेतां। अबिभीतां॥ भ्यस भये। अनुदात्तेत्। भ्यस भयवेपनयोरिति नैरुक्ताः। नि० ३, १७॥ अभ्यसेतामवेपेतां वा। तथा च मंत्रांतरं। इमे चित्तव मन्यवे वेपेते भियसा मही इति। नृम्णस्य सेनालक्षणस्य बलस्य महा महत्त्वेन युक्तः स इंद्रो नाहमिति॥ अत्र निरुक्तं। यो जात एव प्रथमो मनस्वी देवो देवान्क्रतुना कर्मणा पर्यभवत्पर्यगृह्णात्पर्यरक्षदत्यक्रामदिति वा यस्य बलाद्द्यावापृथिव्यावप्यबिभीतां नृम्णस्य महा बलस्य महत्त्वेन स जनास इंद्र इत्यृषेर्दृष्टार्थस्य प्रीतिर्भवत्याख्यानसंयुक्ता। नि० १०, १०। इति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यः पृथिवीं व्यथमानामदृंहद्यः पर्वतान्प्रकुपिताँ अरम्णात्।
यो अंतरिक्षं विममे वरीयो यो द्यामस्तभ्नात्स जनास इंद्रः॥२

यः। पृथिवीं। व्यथमानां। अदृंहत्। यः। पर्वतान्।
प्रऽकुपितान्। अरम्णात्।
यः। अंतरिक्षं। विऽममे। वरीयः। यः। द्यां। अस्तभ्नात्।
सः। जनासः। इंद्रः॥२

हे जनाः य इंद्रो व्यथमानां चलंतीं पृथिवीमदृंहत्। शर्करादिभिर्दृढामकरोत्॥ दृह दृहि वृद्धौ॥ यश्च प्रकुपितान् इतस्ततश्चलितान्पक्षयुक्तान्पर्वतानरम्णात्। नियमितवान्। स्वे स्वे स्थाने स्थापितवान्॥ अरम्णात् रमु क्रीडायां। अंतर्भावितण्यर्थस्य व्यत्ययेन श्नाप्रत्ययः॥ यश्च वरीय उरुतममंतरिक्षं विममे। निर्ममे। विस्तीर्णं चकारेत्यर्थः। यश्च द्यां दिवमस्तभ्नात्। स्तंभनिरोधामकरोत्॥ स्तंभु रोधन इति सौत्रो धातुः॥ स एवेंद्रो नाहमिति॥

॥ अथ तृतीया ॥

यो हत्वाहिमरिणात्सप्त सिंधून्यो गा उदाजदपधा वलस्य।
यो अश्मनोरंतरग्निं जजान संवृक्समत्सु स जनास इंद्रः॥३

यः । हत्वा । अहिं । अरिणात् । सप्त । सिंधून् । यः । गाः ।
उत्ऽआजत् । अपऽधा । वलस्य ।
यः । अश्मनोः । अंतः । अग्निं । जजान । संऽवृक् ।
समत्ऽसु । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ३

योऽहिं मेघं हत्वा मेघहननं कृत्वा सप्त सर्पणशीलाः सिंधून् स्यंदनशीला अपोऽरिणात् । प्रैरयत् । यद्वा सप्त गंगायमुनाद्या मुख्या नदीररिणात् ॥ रीङ् स्रवणे क्र्यादिः ॥ यश्च वलस्य वलनामकस्यासुरस्यापधा तत्कर्तृकान्निरोधाद्विवृता गा उदाजत् । निरगमयत् ॥ अपधा । अपपूर्वाद्दधातेरातश्चोपसर्गे । पा० ३, ३, १०६, । इति भावेऽङ्प्रत्ययः । सुपां सुलुगिति पंचम्या आकारः ॥ यश्चाश्मनोः । अश्नुते व्याप्नोत्यंतरिक्षमित्यश्मा मेघः । अत्यंतमृदुरूपयोरंतर्मध्ये वैद्युतमग्निं जजान । उत्पादयामास । यश्च समत्सु । संभक्षयंति योद्धृणामायूंषीति समदः संग्रामाः । तेषु संवृक् भवति ॥ वृणक्तेर्हिंसार्थस्य क्विपि रूपं ॥ स इंद्रो नाहमिति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

येनेमा विश्वा च्यवना कृतानि यो दासं वर्णमधरं गुहाकः ।
श्वघ्नीव यो जिगीवां लक्षमाददर्यः पुष्टानि स जनास इंद्रः ॥४

येन । इमा । विश्वा । च्यवना । कृतानि । यः । दासं । वर्णं ।
अधरं । गुहा । अकरित्यकः ।
श्वघ्नीऽइव । यः । जिगीवान् । लक्षं । आदत् । अर्यः ।
पुष्टानि । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ४

येनेंद्रेणेमानि विश्वा च्यवना नश्वराणि भुवनानि कृतानि । स्थिरीकृतानि । यश्च दासं वर्णं शूद्रादिकं । यद्वा दासमुपक्षपयितारमधरं निकृष्टमसुरं गुहा गुहायां गूढस्थाने नरके वाकः । अकार्षीत् ॥ करोतेर्लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुकि रूपं ॥ जिगीवान् ॥ जि जये । क्वसौ सन्लिटोर्जेरित्यभ्यासा-

दुस्तरस्य कृतं। दीर्घश्छांदसः॥ जितवान् योऽर्योऽरेः॥ यश्चैकवचने छांदसो यणादेशः॥ अर्योः सर्वाणि पुष्टानि समृद्धान्यादत् आदत्ते। तत्र दृष्टांतः। श्वघ्नीव। श्वभिर्मृगान् हंतीति श्वघ्नी व्याधः। यथा व्याधो जिघांसितं मृगं परिगृह्णाति तद्वत्॥

॥ अथ पंचमी ॥

यं स्मा पृच्छंति कुह सेति घोरमुतेमाहुर्नैषो अस्तीत्येनं ।
सो अर्यः पुष्टीर्विज इवा मिनाति श्रदस्मै धत्त स जनास
इंद्रः ॥ ५

यं । स्म । पृच्छंति । कुह । सः । इति । घोरं । उत ।
ईं । आहुः । न । एषः । अस्ति । इति । एनं ।
सः । अर्यः । पुष्टीः । विजःऽइव । आ । मिनाति ।
श्रत् । अस्मै । धत्त । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ५

यमत्यंतो जना घोरं शत्रूणां घातकं यं पृच्छंति स्म कुह सेति। स इंद्रः क्व वर्तत इति॥ सेति सोऽचि लोपे चेत्पादपूरणमिति सोर्लोपे गुणः॥ न क्वचिदसौ तिष्ठतीति मन्यमाना जना एनमिंद्रमाहुः एष इंद्रो नास्तीति। तथा च मंत्रेणेंद्रो अस्तीति नेम उ त्व आहेति। ईमिति पूरणः। स इंद्रो विज इव। इवशब्द एवार्थे। उद्वेजक एव सन् अर्योऽरेः सर्वाणि पुष्टीः पोषकाणि गवाश्वादीनि धनान्याभिनाति। सर्वतो हिनस्ति॥ मीङ् हिंसायां। मीनातेर्निगम इति ह्रस्वः॥ तस्मात् श्रद्धां इंद्राय धत्त। स इंद्रोऽस्तीति विश्वासं कुरुत। यद्यप्यसौ निगूढतोऽचाक्षुषस्तथापि अस्तीति विश्वासं कुरुत। एवं निर्धारणगुणोपेतः स इंद्रो नान्य इति॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते षष्ठी ॥

यो रध्रस्य चोदिता यः कृशस्य यो ब्रह्मणो नाधमानस्य कीरेः ।

युक्तग्राव्णो योऽविता सुशिप्रः सुतसोमस्य स जनास इंद्रः ॥ ६

यः । रध्रस्य । चोदिता । यः । कृशस्य । यः । ब्रह्मणः ।

नाधमानस्य । कीरेः ।

युक्तऽग्राव्णः । यः । अविता । सुऽशिप्रः । सुतऽसोमस्य ।

सः । जनासः । इंद्रः ॥ ६

यो रध्रस्य ॥ रध हिंसासंराद्ध्योः ॥ समृद्धस्य चोदिता धनानां प्रेरयिता भवति । यश्च कृशस्य च दरिद्रस्य च यश्च नाधमानस्य ॥ नाधृ नाथृ याच्ञोपतापैश्वर्याशीःषु ॥ याचमानस्य कीरेः ॥ करोतेः कीर्तयतेर्वा ॥ स्तोतुर्ब्रह्मणो ब्राह्मणस्य च धनानां प्रेरयिता । यश्च सुशिप्रः शोभनहनुः सुशीर्षको वा सन् युक्तग्राव्णोऽभिषवार्थं प्रयुक्तग्राव्णः सुतसोमस्याभिषुतसोमस्य यजमानस्याविता रक्षिता भवति स ऐंद्रो नाहमिति । ब्रह्मशब्दस्य त्वन्नपरत्वे ह्याद्युदात्तता स्यात् यथा ब्रह्म वन्वानो अजरं सुवीरमिति । अयं त्वंतोदात्तः पठ्यत इति नान्नपरः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यस्याश्वासः प्रदिशि यस्य गावो यस्य ग्रामा यस्य विश्वे रथासः

यः सूर्यं य उषसं जजान यो अपां नेता स जनास इंद्रः ॥ ७

यस्य । अश्वासः । प्रऽदिशि । यस्य । गावः । यस्य । ग्रामाः ।

यस्य । विश्वे । रथासः ।

यः । सूर्यं । यः । उषसं । जजान । यः । अपां । नेता ।

सः । जनासः । इंद्रः ॥ ७

यस्य सर्वांतर्यामितया वर्तमानस्य प्रदिशि प्रदेशमेऽनुशासनेऽश्वासोऽश्वा वर्तंते । यस्यानुशासने गावः । यस्यानुशासने ग्रामाः । यसंतेऽत्रेति ग्रामा जनपदाः । यस्याज्ञायां विश्वे सर्वे रथासो रथा वर्तंते । यश्च वृत्रं हत्वा सूर्यं जजान । जनयामास । यश्चोषसं । तथा मंत्रः जजान सूर्यमुषसं सुदंसा इति । यश्च मेघभेदनद्वारायां नेता प्रेरकः स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यं क्रंदसी संयती विह्वयेते परेऽवर उभया अमित्राः ।
समानं चिद्रथमातस्थिवांसा नाना हवेते स जनास इंद्रः ॥ ८

यं । क्रंदसी इति । संयती इति संऽयती ।
विह्वयेते इति विऽह्वयेते । परे । अवरे । उभयाः । अमित्राः ।
समानं । चित् । रथं । आतस्थिऽवांसा । नाना । हवेते इति ।
सः । जनासः । इंद्रः ॥ ८

यं क्रंदसी रोदसी यद्वा क्रुध्यंती मानुषी दैवी च द्वे सेने वा संयती परस्परं संगच्छंत्यौ यमिंद्रं विह्वयेते । स्वरक्षार्थं विविधमाह्वयतः । परे उत्कृष्टा अवरेऽधमाश्चोभया उभयविधा उभयमाह्वयंति । समानमिंद्ररथसदृशं रथमातस्थिवांसा आस्थितौ द्वौ रथिनौ तमेवेंद्रं नाना पृथक् पृथक् हवेते । आह्वते । यद्वा समानमेकरथमारूढाविंद्राग्नी हवेते । यज्ञार्थं यजमानैः पृथगाह्वयेते । तयोरन्यतरः स इंद्रो नाग्निरिति ॥

॥ अथ नवमी ॥

यस्मान्न ऋते विजयंते जनासो यं युध्यमाना अवसे हवंते ।
यो विश्वस्य प्रतिमानं बभूव यो अच्युतच्युत् स जनास इंद्रः ॥ ९

यस्मात् । न । ऋते । विऽजयंते । जनासः । यं । युध्यमानाः ।
अवसे । हवंते ।

यः । विश्वस्य । प्रतिऽमानं । बभूव । यः । अच्युतऽच्युत् ।

सः । जनासः । इंद्रः ॥ ९

यस्मादृते जनासो जना न विजयंते । विजयं न प्राप्नुवंति । यतो युध्यमाना युद्धं कुर्वाणा जना अवसे स्वरक्षणाय यमिंद्रं हवंते । आह्वयंति । यश्च विश्वस्य सर्वस्य जगतः प्रतिमानं प्रतिनिधिर्बभूव । यश्चाच्युतच्युत् अच्युतानां क्षयरहितानां पर्वतादीनां च्यावयिता स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

॥ अथ दशमी ॥

यः शश्वतो मह्येनो दधानानमन्यमानाञ्छर्वा जघान ।

यः शर्धते नानुददाति शृध्यां यो दस्योर्हंता स जनास

इंद्रः ॥ १०

यः । शश्वतः । महि । एनः । दधानान् । शर्वा । जघान ।

यः । शर्धते । न । अनुऽददाति । शृध्यां । यः दस्योः । हंता ।

सः । जनासः । इंद्रः ॥ १०

यो महि महदेनः पापं दधानान् शश्वतो बहूनमन्यमानान् आत्मानमजानत इंद्रमपूजयतो वा जनान् शर्वा । शृणाति अनेनेति शरुर्वज्रः । तेनायुधेन जघान ॥ हंतेर्लिटि रूपं ॥ यश्च शर्धते उत्साहं कुर्वतेऽनात्मज्ञाय जनाय शृध्यां उत्साहजनीयं कर्म नानुददाति । न प्रयच्छति ॥ अनुपूर्वात् डुदाञ् दाने जौहोत्यादिकः । अभ्यस्तानामादिरिति तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः ॥ यश्च दस्योरुपक्षपयितुः शत्रोर्हंता घातकः स इंद्र इत्यादि पूर्ववत् ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यः शंबरं पर्वतेषु क्षियंतं चत्वारिंश्यां शरद्यन्वविंदत् ।

ओजायमानं यो अहिं जघान दानुं शयानं स जनास

इंद्रः ॥ ११

यः । शंबरं । पर्वतेषु । क्षियंतं । चत्वारिंश्यां । शरदि ।

अनुऽअविंदत् ।

ओजायमानं । यः । अहिं । जघान । दानुं । शयानं । सः ।

जनासः । इंद्रः ॥ ११

यः पर्वतेषु क्षियंतमिंद्रभिया बहून् संवत्सरान्प्रच्छन्नो भूत्वा पर्वतगुहासु निवसंतं शंबरमेतन्नामकं मायाविनमसुरं चत्वारिंश्यां शरदि चत्वारिंशे संवत्सरेऽन्वविंदत् । अन्विष्य लभत लब्ध्वा च य ओजायमानं ॥ कर्तुः क्यङ् सलोपश्च ओजसोऽप्सरसो नित्यं । पा० ३. १. ११. २. । इति सकारलोपः ॥ बलमाचरंतमहिमाहंतारं दानुं दानवं शयानं शंबरमसुरं जघान हतवान् स इंद्रो नान्य इति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यः सप्तरश्मिर्वृषभस्तुविष्मानवासृजत्सर्तवे सप्त सिंधून् ।

यो रौहिणमस्फुरद्वज्रबाहुर्द्यामारोहंतं स जनास इंद्रः ॥ १२

यः । सप्तऽरश्मिः । वृषभः । तुविष्मान् । अवऽअसृजत् ।

सर्तवे । सप्त । सिंधून् ।

यः । रौहिणं । अस्फुरत् । वज्रऽबाहुः । द्यां आऽरोहंतं ।

सः । जनासः । इंद्रः ॥ १२

यः सप्तरश्मिः सप्तसंख्याकाः पर्जन्या रश्मयो यस्य । ते च रश्मयो वराहवः स्वतपसो विद्युन्महसो धूपयः श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते ये चेमेऽशिमिविद्विषः पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षंति वृष्टिभिरिति तैत्तिरीयारण्यके समाम्नाताः । वृषभो वर्षकस्तुविष्मान् वृद्धिमान्बलवान्वा सप्त सर्पणस्वभावान्सिंधून् सर्तवे सरणायावासृजत् । अवसृष्टवान् । यद्वा गंगाद्याः सप्त मुख्या नदीरसृजत् । यश्च वज्रबाहुः सन् द्यां दिवमारोहंतं रौहिणमसुरमस्फुरत् । जघान ॥ स्फुर स्फुरणे तुदादिः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

द्यावा चिदस्मै पृथिवी नमेते शुष्माच्चिदस्य पर्वता भयंते ।

यः सोमपा निचितो वज्रबाहुर्यो वज्रहस्तः स जनास

इंद्रः ॥ १३

द्यावा । चित् । अस्मै । पृथिवी इति । नमेते इति । शुष्मात् ।

चित् । अस्य । पर्वताः । भयंते ।

यः । सोमऽपाः । निऽचितः । वज्रऽबाहुः । यः । वज्रऽहस्तः ।

सः । जनासः । इंद्रः ॥ १३

अस्मा इंद्राय द्यावा पृथिवी ॥ इतरेतरापेक्षया द्विवचनं प्र मित्रयोर्वरुणयोरितिवत् ॥ नमेते । स्वयमेव प्रह्वीभवतः ॥ णमु प्रह्वत्वे । कर्मकर्तरि न दुहस्नुनमां यक्चिणाविति यकः प्रतिषेधः ॥ चिदपि च अस्येंद्रस्य शुष्माद्बलात्पर्वता भयंते । बिभ्यति । यः सोमपाः सोमस्य पाता निचितः सर्वैः । यद्वा अन्येभ्योऽपि देवेभ्यो दृढांगः । वज्रबाहुर्वज्रसदृशबाहुः । यश्च वज्रहस्तो वज्रयुक्तः स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यः सुन्वंतमवति यः पचंतं यः शंसंतं यः शशमानमूती ।

यस्य ब्रह्म वर्धनं यस्य सोमो यस्येदं राधः स जनास इंद्रः ॥ १४

यः । सुन्वंतं । अवति । यः । पचंतं । यः । शंसंतं । यः ।

शशमानं । ऊती ।

यस्य । ब्रह्म । वर्धनं । यस्य । सोमः । यस्य । इदं । राधः ।

सः । जनासः । इंद्रः ॥ १४

यः सुन्वंतं सोमाभिषवं कुर्वंतं यजमानमवति । रक्षति । यश्च पुरोडाशादीन् हवींषि पचंतं । अवोती अतये ॥ सुपां सुलुगिति चतुर्थ्याः पूर्वसवर्णदीर्घः रक्षणार्थं यस्यापि शंसंतं यश्च यजमानमवति । स्तोत्रं कुर्वाणं रक्षति । ब्रह्म परिवृढं स्तोत्रं यस्य वर्धनं वृद्धिकरं भवति । तथा यस्य सोमो वृद्धिहेतुर्भवति । यस्य चेतमस्मदीयं राधः पुरोडाशादिलक्षणमन्नं वृद्धिकरं भवति । स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यः सुन्वते पचते दुध्र आ चिद्वाजं दर्दर्षि स किलासि सत्यः ।
वयं त इंद्र विश्वहं प्रियासः सुवीरासो विदथमा वदेम ॥ १४

यः । सुन्वते । पचते । दुध्रः । आ । चित् । वाजं । दर्दर्षि ।
स । किल । असि । सत्यः ।
वयं । ते । इंद्र । विश्वहं । प्रियासः । सुऽवीरासः । विदथं ।
आ । वदेम ॥ १५

इदानीमृषिः साक्षात्कृतमिंद्रं प्रति प्रब्रूते । हे इंद्र त्वं दुध्रो दुर्धरः सन् सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते पुरोडाशादिहवींषि पचते यजमानाय वाजमन्नं बलं वा दर्दर्षि भृशं प्रापयसि स तादृशस्त्वं सत्यो यथार्थभूतोऽसि । न पुनर्मोस्तीति बुद्धियोग्योऽसि । किलेति प्रसिद्धौ । ते तव प्रियासः सुवीरासः कल्याणपुत्रपौत्राः संतो वयं विश्वह सर्वेष्वहःसु विदथं स्तोत्रमावदेम । ब्रूयाम ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे नवमो वर्गः ॥

ऋतुर्जनित्रीति त्रयोदशर्चं द्वितीयं सूक्तं गार्त्समदं । ऋतुः सप्तोनांत्या त्रिष्टुबित्यनुक्रमणिका । अत्रान्त्यं तद्दसो इति त्रयोदशी त्रिष्टुप् । शिष्टास्त्रिष्टुबंतपरिभाषया जगत्यः । इंद्रो देवता ॥ अभ्येरं तृतीयसवनेऽच्छावाकशस्त्रे ऽस्य सूक्तस्य विनियोगः । सूचितं च । ऋतुर्जनित्री तू बलो अया भिनः । आ० ६. १. । इति ॥ द्वयशान्मेष्वयप्यपि तृतीयसवनेऽच्छावाकशस्त्र एतत्सूक्तं । ऋतुर्जनित्रीति नित्यान्यैकाहिकानि । आ० ८. ४ । इति सूत्रितं ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

ऋतुर्जनित्री तस्या अपस्परि मक्षू जात आविशद्यासु वर्धते ।
तदाहना अभवत्पिप्युषी पयोऽंशोः पीयूषं प्रथमं तदुक्थ्यं ॥ १

ऋतुः । जनित्री । तस्याः । अपः । परि । मक्षु । जातः ।
आ । अविशत् । यासु । वर्धते ।
तत् । आहनाः । अभवत् । पिप्युषी । पयः । अंशोः ।
पीयुषं । प्रथमं । तत् । उक्थ्यं ॥ १

ऋतुर्वर्षाख्यः कालो जनित्री सोमस्य जनयित्री जननी भवति । तस्याः परि तस्या जनन्याः सकाशाज्जातः सोमोऽप उदकानि मक्षु शीघ्रमाविशत् । यास्वप्सु सोमो वर्धते ता अविशदित्यन्वयः । तस्मादप्सु प्रविष्टत्वात् सोम आहना आहंतव्योऽभिषोतव्यो भवति । आहना इति सकारांतमिदं । तथा च मंत्र वर्णः । ये ते मदा आहनसो विहायस इति । या चांशुरूपा सोमलता पयः सारभूतं पिप्युषी । वर्धयंत्यभवत् ॥ प्यायतेर्लिटि क्वसौ लिड्यङोश्चेति पीभावः । वसोः संप्रसारणं । उगितश्चेति ङीप् ॥ अंशोस्तस्याः सोमलतायाः पीयूषं रसभूतं पय उक्थ्यं प्रशस्यं हविरिंद्रस्य भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सध्रीमा यंति परि बिभ्रतीः पयो विश्वप्स्न्याय प्र भरंत भोजनं ।
समानो अध्वा प्रवतामनुष्यदे यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥ २

सध्रीं । ईं । आ । यंति । परि । बिभ्रतीः । पयः ।
विश्वऽप्स्न्याय । प्र । भरंत । भोजनं ।
समानः । अध्वा । प्रऽवतां । अनुऽस्यदे । यः । ता । अकृणोः ।
प्रथमं । सः । असि । उक्थ्यः ॥ २

वध्रौ । अंचतेर्लुक् छांदसः । वध्र वधिरिति वध्यादेशोऽन्तोदात्तत्वेन निपातितः । सध्रीचीनाः रथ इव परिपरिणो विश्वतोऽवस्थिताः एता नद्य आयंति । सर्वतो गच्छंति । ता नद्यो विश्वप्स्न्याय विश्वासामपामाश्रयभूताय समुद्राय भोजनं ॥ भुज्यत इति भोजनं पयः ॥ अभरंत । प्रकर्षेण संपादयंति । कुत एतत् तदाह । प्रवतां प्रवणवतां निम्नगानां पयसामनुष्यदे ॥ कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वन इति केन्प्रत्ययः ॥ अनुष्यंदनीयोऽध्वा मार्गः समान एको हि । यस्त्वं तानि सोमोत्पादनवदोप्रवर्तनादीनि कर्माणि प्रथमं पूर्वमकृणोः । अकरोः । स तादृग्गुणविशिष्टस्त्वमुक्थ्योऽसि । सर्वैः प्रशस्यो भवसि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अन्वेको वदति यद्ददाति तद्रूपा मिनन्तदपा एक ईयते ।
विश्वा एकस्य विनुदस्तितिक्षते यस्ताकृणोः प्रथमं
सास्युक्थ्यः ॥

अनु । एकः । वदति । यत् । ददाति । तत् । रूपा । मिनन् ।
तत्ऽअपाः । एकः । ईयते ।
विश्वाः । एकस्य । विऽनुदः । तितिक्षते । यः । ता ।
अकृणोः । प्रथमं । सः । असि । उक्थ्यः ॥३

यजमानो यद्धविर्देवेभ्यो ददाति तदेको होतानुवदति । याज्यापुरोनुवाक्याभ्यां देवताः स्मारयति । एकोऽध्वर्यू रूपा पश्वादीनां रूपाणि मिनन् हिंसन् तदपास्तादृशमनाश्रमपः कर्म यस्य तादृशः सन् ईयते । देवयजने सर्वत्र गच्छति । एकस्याध्वर्योर्विश्वा विनुदः सर्वाणि तत्कर्तृकाणि विप्रेरणरूपाणि कर्मवैगुण्यानि तितिक्षते । तच्छोध्यप्रायश्चित्तकरणेन ब्रह्मा सहते ॥ शुद्धिनुकिद्गुः सन् क्षमाया-मिष्यते ॥ तानि हविःप्रदानादीनि कर्माणि अकृणोः । अकारयः स त्वमुक्थ्योऽसि ॥

॥ अथ चतुर्थी॥

प्रजाभ्यः पुष्टिं विभजंत आसते रयिमिव पृष्ठं प्रभवंतमायते।

असिन्वन्दंष्ट्रैः पितुरत्ति भोजनं यस्ताकृणोः प्रथमं

सास्युक्थ्यः॥ ४

प्रऽजाभ्यः। पुष्टिं। विऽभजंतः। आसते। रयिंऽइव। पृष्ठं।

प्रऽभवंतं। आऽयते।

असिन्वन्। दंष्ट्रैः। पितुः। अत्ति। भोजनं। यः। ता।

अकृणोः। प्रथमं। सः। असि। उक्थ्यः॥ ४

हे इंद्र पुष्टिं त्वया दत्तं पोषकं धनं स्वकीयाभ्यः प्रजाभ्यो विभजंतोऽस्मैतावदस्मैतावदिति विभागं कुर्वंतो गृहमेधिन आसते। स्वस्वगृहेषु निवसंति। तत्र दृष्टांतः। आयते गृहं प्रत्यागच्छतेऽतिथये पृष्ठं धारकं प्रभवंतं दस्युभरणसमर्थं रयिं धनं यथा विभज्य प्रयच्छंति तद्वत्। असिन्वन् ऋतुबंधादिकं कर्म कुर्वन् लोकः पितुः पालयित्र्या दिवः सकाशादागतं भोजनमुदकं तत्कार्यां ओषधीर्दंष्ट्रैर्दंतैरत्ति। भक्षयति। यद्वा असिन्वन् अव्याप्रियमाणोऽग्निः पितुः पालकस्य यजमानस्य संबंधि भोजनं हविर्लक्षणमन्नं दंष्ट्रैर्दंतरूपैर्ज्वालैरत्ति। यस्ताकृणोरित्यादि सिद्धं॥

॥ अथ पंचमी॥

अधाकृणोः पृथिवीं संदृशे दिवे यो

धौतीनामहिहन्नारिणक्पथः।

तं त्वा स्तोमेभिरुदभिर्न वाजिनं देवं देवा

अजनन्सास्युक्थ्यः॥ ५

अधं । अकृणोः । पृथिवीं । संऽदृशें । दिवे । यः । धौतीनां ।

अहिऽहन् । अरिणक् । पथः ।

तं । त्वा । स्तोमेभिः । उदऽभिः । न । वाजिनं । देवं ।

देवाः । अजनन् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ५

हे इंद्र अध अपि च त्वं दिवे द्योतमानाय सूर्याय पृथिवीं अविज्ञातां सतीं दृढीकृत्य संदृशे संदर्शनीयामकृणोः । अकरोः ॥ दृशे विख्ये चेति केनप्रत्ययांतत्वेन निपातितः ॥ यश्च त्वं धौतीनां चलंतीनां नदीनां पथो मार्गानरिणक् । अरेचयः । गंतुं योग्यानकरोरित्यर्थः ॥ रिचिर् विरेचने । लङि सिप् । तस्य हल्ङ्यादिना लोपः ॥ अहिहन् अहेर्वृत्रस्य मेघस्य वा हंतर्हे इंद्र देवाः स्तोतारस्तं तादृशं देवं त्वां स्तोमेभिः स्तोत्रैरजनन् । तत्र दृष्टांतः । उदभिर्न वाजिनं । यथा वाजिनमश्व-मुदभिरुदकैर्वर्धयंति तद्वत् ॥ पद्दन्नोमास्यित्यादिनोदकस्योदन्भावः ॥ सिद्धमन्यत् ॥

इति द्वितीयस्य षष्ठे दशमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यो भोजनं च दयसे च वर्धनमार्द्रादा शुष्कं मधुमद्दुदोहिथ ।

सः शेवधिं नि दधिषे विवस्वति विश्वस्यैक ईशिषे

सास्युक्थ्यः ॥ ६

यः । भोजनं । च । दयसे । च । वर्धनं । आर्द्रात् । आ ।

शुष्कं । मधुऽमत् । दुदोहिथ ।

सः । शेवऽधिं । नि । दधिषे । विवस्वति । विश्वस्य । एकः ।

ईशिषे । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ६

हे इंद्र यस्त्वं भोजनं। भुज्यत इति भोजनमन्नादि। च दयसे। यजमानेभ्यः प्रयच्छसि॥ दय दानगतिरक्षणहिंसादानेषु आत्मनेपदी॥ किंच यदनं चित्रं धनं वसु वा दयसे। तथा शुष्कात् शुष्कमनार्द्रं व्रीह्यादिकं मधुमत् मधुररसोपेतं दुदोहिथ। दुग्धवानसि॥ दुहेर्लिटि क्रादिनियमादिडागमः॥ स त्वां यच्छ्रवस्ति ते परिचरणं कुर्वाणे यजमाने शेवधिं धनसदनं निदधिषे। निदधासि। किं बहुना। विश्वस्य जगतः जनत एकोऽद्वितीय एव सन् ईशिषे। स्वामी भवसि॥ ईश ऐश्वर्ये। ईशः से इतीडागमः॥ स इत्यादि सिद्धं॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यः पुष्पिणीश्च प्रस्वश्च धर्मणाधि दाने व्य१वनीरधारयः।

यश्चासमा अजनो दिद्युतो दिव उरुरूर्वाँ अभितः सास्युक्थ्यः॥ ७

यः। पुष्पिणीः। च। प्रऽस्वः। च। धर्मणा। अधि। दाने।

वि। अवनीः। अधारयः।

यः। च। असमाः। अजनः। दिद्युतः। दिवः। उरुः।

ऊर्वान्। अभितः। सः। असि। उक्थ्यः॥ ७

हे इंद्र यस्त्वं पुष्पिणीः पुष्पवतीश्च प्रस्वः प्रसूताः प्रसूतफलाश्च अवनीरपि ओषधीर्दानेऽधि॥ उपलूयंते सस्यान्यत्रेति दानं क्षेत्रं। अधिकरणे ल्युट्॥ तस्मिन् क्षेत्रे धर्मणा सकललक्षणेन कर्मणा व्यधारयः। व्यदधाः। यश्च त्वं दिवो द्योतमानस्य सूर्यस्यासमा विषमा नानाप्रकारा दिद्युतो दीप्तीरजनः। अजनयः। यद्वा दिवो नक्षत्राणि॥ जनेर्लङि व्यत्ययेन शप्॥ यश्चोरुर्महांस्त्वमभितः सर्वत ऊर्वान् महतः प्राणिनिकायान् पर्वतान्वाजनयः। शिष्टं स्पष्टं॥

॥ अथाष्टमी ॥

यो नार्मरं सहवसुं निहंतवे पृक्षाय च दासवेशाय चावहः।

ऊर्जयंत्या अपरिविष्टमास्यमुतैवाद्य पुरुकृत्सास्युक्थ्यः॥ ८

यः। नार्मरं। सहऽवसुं। निऽहंतवे। पृच्छाय। च।

दासऽवेंशाय। च। अवंहः।

ऊर्जयंत्याः। अपंरिऽविष्टं। आस्यं। उत। एव। अद्य।

पुरुऽकृत्। सः। असि। उक्थ्यः॥ ८

पुरुकृत् पुरूणां कर्मणां कर्ता हे इंद्र यस्त्वं नार्मरं। नृन् मनुष्यान्मारयतीति नमरः कश्चिदसुरः। तस्यापत्यं नार्मरः। तं सहवसुं। वसुना सह वर्तत इति सहवसुः। असुरनामैतत्। एतन्नामकमसुरं निहंतवे॥ हंतेस्तुमर्थे तवेन्प्रत्ययः। तादौ च नितीति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं॥ निहंतुं ऊर्जयंत्या बलवत्या वज्रधारया अपरिविष्टं मलादिभिरव्याप्तमास्यमद्यैवावहः। तमसुरं प्रापयः। यद्वा ऊर्जयंत्याः पिशाचिकाया आस्यं प्रापयः। किमर्थं। पृच्छाय। तव स्तुतिमंत्रयाचनाभाय। दासवेशाय। दासानां दस्यूनां वेशाय विनाशाय च। यद्वा अस्मत्कमनकाभाय दस्युविनाशाय च॥

॥ अथ नवमी॥

शतं वा यस्य दर्श साकमाद्य एकस्य श्रुष्टौ यद्ध चोदमाविथ।

अरज्जौ दस्यून्त्समुनब्दभीतये सुप्राव्यो अभवः सास्युक्थ्यः॥ ९

शतं। वा। यस्य। दर्श। साकं। आ। अद्यः। एकस्य।

श्रुष्टौ। यत्। ह। चोदं। आविथ।

अरज्जौ। दस्यून्। सं। उनप्। दभीतये। सुप्रऽअव्यः।

अभवः। सः। असि। उक्थ्यः॥९

हे इंद्र एकस्यैकाकिनः अत्तस्य वा यस्य ते श्रुष्टौ सुखनिमित्ते तदर्थं शतं दश दश शतानि हरयो वाहनार्थं भवंति। तथा च मंत्रवर्णः। इंद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते युक्ता ह्यस्य हरयः शता दशेति। अपि च यस्य आ अद्यः सर्वेषां सर्वत उपजीव्यः। न तस्येशे यं नाद्याद्यदेनं नाद्युरिति हि श्रुतिः। अह यच त्वं चोदं

स्तोत्राणां प्रेरकं यजमानमाविथ । रक्षितवानसि । किंच यस्मिन्नरज्जुवर्जिते बंधनागारे दस्यूनुपस्वापयितॄन् दभीतये । दभीतिर्नाम कश्चिदृषिः तदर्थं चुमुनप् । हिंसितवानसि ॥ चुमतेर्हिंसाकर्मणो लङि व्यत्ययेन श्नम् । हल्ङ्यादिना सिपो लोपः । अडभावश्छांदसः ॥ किंच सुप्राव्यः सुखेन सर्वैर्द्दर्शनीयो ऽभवः । शिष्टं स्पष्टं ॥

॥ अथ दशमी ॥

विश्वेदनु रोधना अस्य पौंस्यं ददुरस्मै दधिरे कृत्नवे धनं ।

षडस्तभ्ना विष्टिरः पंच संदृशः परि परो अभवः सास्युक्थ्यः ॥ १०

विश्वा । इत् । अनु । रोधनाः । अस्य । पौंस्यं । ददुः ।

अस्मै । दधिरे । कृत्नवे । धनं ।

षट् । अस्तभ्नाः । विऽस्तिरः । पंच । संऽदृशः । परि ।

परः । अभवः । सः । असि । उक्थ्यः ॥ १०

विश्वेत् ॥ सुपां सुलुगिति जस आकारः । सर्वा एव रोधना रोधनवत्यो नद्योऽस्येंद्रस्य पौंस्यं । पुंसो भावः पौंस्यं । वीर्यमिति यावत् । अनु तद्वीर्यमनु वर्तंते । अस्मा इंद्राय ददुः । हविर्लक्षणमन्नं यजमानाः प्रयच्छंति । किंच कृत्नवे कर्मणां कर्त्रे इंद्राय धनं दधिरे । सर्वे जना धारयंति । तथा च मंत्रः । इंद्राय द्याव ओषधीरुतापो रयिं रक्षंति जीरयो वनानीति । विष्टिरो विस्तीर्णाः षट् षट्संख्याका उर्वीः । ताश्च द्यौश्च पृथिवी चाहश्च रात्रिश्चापश्चौषधय इत्येवंरूपाः । ता अस्तभ्नाः । नियमितवानसि । संदृशः । सम्यक् पश्यंतीति संदृशो जनाः । पंच संदृशः पंच जनान् परि सर्वतः परः पारयिता पालयिता वाभवः । भवसि । गतमन्यत् ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ट एकादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

सुप्रवाचनं तव वीर वीर्यं यदेकेन क्रतुना विंदसे वसु ।

जातूष्ठिरस्य प्र वयः सहस्वतो या चकर्थ सेंद्र विश्वास्युक्थ्यः ॥ ११

सुऽप्रवाचनं। तव। वीर। वीर्यं। यत्। एकेन। क्रतुना।

विंदसे। वसु।

जातुऽस्थिरस्य। प्र। वयः। सहस्वतः। या। चकर्थ। सः।

इंद्र। विश्वा। असि। उक्थ्यः॥ ११

वीर बलवन् हे इंद्र तव वीर्यं सामर्थ्यं सुप्रवाचनं। सुष्ठु प्रवचनीयं। सर्वः स्तावनीयमित्यर्थः। किं तत् एकेन क्रतुना कर्मणा वसु विंदसे। शत्रूणां धनं लभसे॥ विद्लृ लाभे। तुदादिः स्वरितेत्॥ यद्वा तदीयं धनं स्तोतृभ्यः प्रापयसीति यत् तत्प्रयच्छसीत्यर्थः। सहस्वतो बलवतो जातुष्ठिरस्य। एतन्नामकः कश्चित्। तस्य वयोऽन्नं प्रादाः। यद्वा जातुष्ठिरस्य। जातु कदाचित् सर्वदा स्थिरस्य सहस्वतो बलवतो यजमानस्य वयः संबंधि वयो हविर्लक्षणमन्नं प्र विंदस इति समन्वयः। या यानीमान्यन्यानि विश्वा सर्वाणि कर्माणि चकर्थ कृतवानसि। स तादृशस्त्वमुक्थ्यः। सर्वैः प्रशंसनीयो भवसि॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अरमयः सरपसस्तराय कं तुर्वीतये च वय्याय च स्रुतिं।

नीचा संतमुदनयः परावृजं प्रांधं श्रोणं श्रवयन्त्सास्युक्थ्यः॥१२

अरमयः। सरऽअपसः। तराय। कं। तुर्वीतये। च।

वय्याय। च। स्रुतिं।

नीचा। संतं। उत्। अनयः। पराऽवृजं। प्र। अंधं।

श्रोणं। श्रवयन्। सः। असि। उक्थ्यः॥ १२

हे इंद्र सरपसः। सरणशीलपसः कर्म आसां ताः सरपसः॥ यकंध्वादित्वात्पररूपत्वं॥ ता अपः कं सुखेन तराय तरणायारमयः। अस्तंभयः। किंच तुर्वीतये। तुर्वी-

तिर्नाम कश्चिद्राजर्षिः तस्मै वय्याय च। वय्यो नाम कश्चित् तस्मै। ताभ्यां स्रुतिं सरणं प्रत्यरमयः। तौ हि जलपूर्णां महानदीं दृष्ट्वा तरीतुमसमर्थावास्तां। तौ च त्वया तारितौ। परावृजं। परितः पापानि वृणक्ति वर्जयतीति परावृक् कश्चिदृषिः। तमप्सु मग्नं तथा नीचा नीचं संतमुदनयः। आपद्भ्य ऊर्ध्वं नीतवानसि। किंच अंधं संतं श्रोणं पंगुं संतं चक्षुर्दानात्पंगुकरणाच्चोदनयः। किं कुर्वन्। प्रकर्षेण श्रवयन् आत्मानं कीर्तिमंतं कुर्वन्। उदनय इति समन्वयः। स इत्यादि सिद्धं॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अस्मभ्यं तद्वसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसव्यं।
इंद्र यच्चित्रं श्रवस्या अनु द्यून्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ १३

अस्मभ्यं। तत्। वसो इति। दानाय। राधः। सं।
अर्थयस्व। बहु। ते। वसव्यं।
इंद्र। यत्। चित्रं। श्रवस्याः। अनु। द्यून्। बृहत्। वदेम।
विदथे। सुऽवीराः॥ १३

वसो सर्वस्य वासक धनवन्वा हे इंद्र तोऽस्मभ्योऽस्मभ्यं तद्राधो धनं दानाय। उपलक्षणमेतत्। भोगाय च समर्थयस्व। देहि। अस्मान् संगमयेत्यर्थः॥ अर्थ याचने चुरादिरदंत आत्मनेपदी॥ ते तव तद्धनं प्रभूतं वसव्यं॥ वस्वेव वसव्यं। वस्वादित्वात् स्वार्थिको यत्॥ तादृशं प्रभूतं धनमस्ति खलु। चित्रं चायनीयं यद्धनमनु द्यून् अन्वहं॥ कालाध्वनोरिति द्वितीया॥ श्रवस्याः। भोग्यमिच्छेः॥ अंतर्णीतण्यर्थत्वादकर्मकत्वं। यथा रोदितीति। स त्वन्यः। द्वे ह्यत्र कर्मणी उद्देश्यकर्म च विधेयकर्मांतर्भूतं। उद्देश्यकर्मणा सकर्मको भविष्यति। यथा माणवकं पुत्रीयतीति भाष्य उदाहृतं। अपःपदाच्छंदसि परेच्छायां क्यच्। तदंतस्य लेट्याडागमे रूपं॥ सुवीराः कल्याणपुत्रपौत्राः संतो वयं विदथेऽस्मिन्यज्ञे बृहत् प्रभूतं मन्त्रादिकं वाक्यं वदेम॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे द्वादशो वर्गः॥

अध्वर्यवो भरतेति द्वादशर्चं तृतीयं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमैंद्रं । अध्वर्यवो द्वादशेत्यनुक्रांतं ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः । अतिरात्रे प्रथमे पर्याये होतुः प्रस्थयाज्याध्वर्यव इत्येषा । अध्वर्यवो भरतेंद्राय सोममिति याज्या । आ० ६, ४ । इति सूत्रितं ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

अध्वर्यवो भरतेंद्राय सोममामत्रेभिः सिंचता मद्यमंधः ।

कामी हि वीरः सदमस्य पीतिं जुहोत वृष्णे तदिदेष वष्टि ॥ १

अध्वर्यवः । भरत । इंद्राय । सोमं । आ । अमत्रेभिः ।
सिंचत । मद्यं । अंधः ।

कामी । हि । वीरः । सदं । अस्य । पीतिं । जुहोत ।
वृष्णे । तत् । इत् । एषः । वष्टि ॥ १

गृत्समदो ब्रूते । अध्वर्यवः अध्वरस्य नेतारः । अध्वरं यजमानायेच्छंतः ॥ क्यच्यध्वरपतनस्यर्चि लोप इत्यकारलोपः । अत्र यास्कः । अध्वर्युरध्वरयुरध्वरं युनक्त्यध्वरस्य नेताध्वरं कामयतः इति नि० १, ८, ॥ हे अध्वर्यवः इंद्राय देवाय सोमं हविर्धानादुत्तरवेदिं प्रति भरत । हरत ॥ आमंत्रितस्याविद्यमानत्वादनिघातः ॥ आ अमत्रेभिः । अमा सहादंत्यत्र सोमादय इत्यमत्राणि चमसाः । तैर्मद्यं मदकरमंधः सोमलक्षणमन्नमासिंचत । अग्नौ प्रक्षिपत । अत्र यास्कः । आ सिंचतामत्रैर्मदनीयमंधोऽमत्रं पात्रममा अस्मिन्नदंति । नि० ५, १, इति । वीरः स इंद्रोऽस्य सोमस्य पीतिं पानं प्रति सदं सदैव कामी हि । कामयमानो हि । तस्माद्वृष्णे वर्षित्र इंद्राय सोमं जुहोत । जुहुत ॥ हु दानादनयोः । लोटि तप्तनप्तनथनाश्चेति तबादेशः ॥ एष इंद्रस्तदित् तदेव सोमद्रव्यं वष्टि । कामयते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अध्वर्यवो यो अपो वव्रिवांसं वृत्रं जघानाशन्येव वृक्षं ।

तस्मा एतं भरत तद्वशायँ एष इंद्रो अर्हति पीतिमस्य ॥ २

अध्व॑र्यवः । यः । अपः । व॒व्रि॒ऽवांस॑म् । वृ॒त्रम् । ज॒घान॑ ।
अ॒श॒न्याऽइ॑व । वृ॒क्षम् ।
तस्मै॑ । ए॒तम् । भ॒र॒त॒ । त॒त्ऽव॒शाय॑ । ए॒षः । इन्द्रः॑ । अ॒र्ह॒ति॒ ।
पी॒तिम् । अ॒स्य॒ ॥ २

हे अध्वर्यवः य इंद्रोऽप उदकानि वव्रिवांसमावृत्य स्थितं वृत्रं । वृणोत्या-कामामिति वृत्रो मेघः । तं मेघं वज्रेण जघान । हतवान् । अशन्येव । यथाशन्या वैद्युताग्निना वृक्षं दहति तद्वत् । तस्मै तद्वशाय सोमकामाय तस्मा इंद्रायैतं सोमं भरत । उत्तरवेदिं प्रति हरत । एष इंद्रोऽस्य सोमस्य पीतिं पानमर्हति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अध्व॑र्यवो॒ यो दृभी॑कं ज॒घान॒ यो गा उ॒दाज॒दप॒ हि व॒लं वः ।
तस्मा॑ ए॒तम॒न्तरि॑क्षे॒ न वात॒मिन्द्रं॒ सोमै॒रोर्णु॑त॒ जूर्न वस्त्रैः॑ ॥ ३

अध्व॑र्यवः । यः । दृभी॑कम् । ज॒घान॑ । यः । गाः । उ॒त्ऽआज॑त् ।
अप॑ । हि । व॒लम् । वरिति॑ वः ।
तस्मै॑ । ए॒तम् । अ॒न्तरि॑क्षे । न । वात॑म् । इन्द्र॑म् । सोमैः॑ । आ ।
ऊ॒र्णु॒त॒ । जूः । न । वस्त्रैः॑ ॥ ३

हे अध्वर्यवः य इंद्रो दृभीकं । सर्वान्विदारयति भियं करोतीति दृभीको ना-मासुरः । तमसुरं जघान । यश्च वलासुरेण निरुद्धा गा उदाजत् । निरगमयत् । ततश्च तमेव वलमसुरं अपवः । अपावृणोत् । हिंसितवानित्यर्थः ॥ वृणोतेर्लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् । हल्ङ्यादिना तिपो लोपः ॥ तस्मा इंद्रायैतं सोममं-तरिक्षे वातं न वातमिव धाराभिर्व्याप्तं कुरुत । तदेवाह सोमैरिंद्रमा ऊर्णुत । सर्वत आच्छादयत ॥ ऊर्णुञ् आच्छादने । अदादिकः । लोटि रूपं ॥ तत्र दृष्टांतः । जूर्न जीर्णो यथा वस्त्रैरंगमाच्छादयति तद्वत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अध्वर्यवो य उरणं जघान नव चख्वांसं नवतिं च बाहून्।

यो अर्बुदमव नीचा बबाधे तमिंद्रं सोमस्य भृथे हिनोत ॥ ४

अध्वर्यवः। यः। उरणं। जघान। नव। चख्वांसं। नवतिं।

च। बाहून्।

यः। अर्बुदं। अव। नीचा। बबाधे। तं। इंद्रं। सोमस्य।

भृथे। हिनोत ॥ ४

हे अध्वर्यवः य इंद्रो नव नवतिं च एकोनशतं बाहून् चख्वांसं ॥ चष्टेरिदं रूपं। यद्वा खनतेः क्वसौ रूपं। जने लोपः। छांदसं रूपं॥ सर्वस्य दर्शयंतं। यद्वा आत्मनो देहे निखातवंतमुरणमेतन्नामकमसुरं जघान। यश्चार्बुदमेतन्नामकमसुरं च नीचाधोमुखं कृत्वावबबाधे। तमेनमिंद्रं सोमस्य भृथे सोमं बिभ्रति पात्रे हिनोत। वर्धयत। यद्वा सोमस्य भृथे भरणे संपादने सति हिनोत। स्तोत्रैः प्रीणयत॥ हि गतिवृद्ध्योः॥

॥ अथ पंचमी ॥

अध्वर्यवो यः स्वश्नं जघान यः शुष्णमशुषं यो व्यंसं।

यः पिप्रुं नमुचिं यो रुधिक्रां तस्मा इंद्रायांधसो जुहोत ॥ ५

अध्वर्यवः। यः। सु। अश्नं। जघान। यः। शुष्णं।

अशुषं। यः। विऽअंसं।

यः। पिप्रुं। नमुचिं। यः। रुधिऽक्रां। तस्मै। इंद्राय।

अंधसः। जुहोत ॥ ५

हे अध्वर्यवः य इंद्रोऽश्नं । अश्नाति भक्षयति प्राणिजातमिति । यद्वा अश्नुते स्वतेजसा सर्वं व्याप्नोतीत्यश्नः कश्चिदसुरः । तमसुरं न्युदु जघान । अपि च येनाप्यशोषणीयं शुष्णमसुरं यश्च तमसुरं व्यंसमंसहीनं कृत्वा जघान । यश्च पिप्रुं तेजसा जगद्व्याप्य वर्तमानमेतन्नामकमसुरं नमुचिमसुरं जघान यश्च । तैत्तिरीयके नमुचिमसुरं नालभतेति प्रक्रम्य फेनेन शिर उदवर्तयदित्यनेन वाक्यसंदर्भेण नमुचिवधः प्रपंचितः । तथा मंत्रश्च । अपां फेनेन नमुचेः शिर इंद्रोदवर्तयदिति । रुधिक्रामेतन्नामकमसुरं यश्च जघान । तस्मा इंद्रायांधसो हविर्लक्षणान्यन्नानि जुहोत । जुहुत ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अध्वर्यवो यः शतं शंबरस्य पुरो बिभेदाश्मनेव पूर्वीः ।
यो वर्चिनः शतमिंद्रः सहस्रमपावपद्भरता सोममस्मै ॥ ६

अध्वर्यवः । यः । शतं । शंबरस्य । पुरः । बिभेद ।
अश्मनाऽइव । पूर्वीः ।
यः । वर्चिनः । शतं । इंद्रः । सहस्रं । अपऽअवपत् ।
भरत । सोमं । अस्मै ॥ ६

हे अध्वर्यवः य इंद्रः शंबरस्य मायाविनोऽसुरस्य पूर्वीः पुरातनीः शतं पुरः पुरीरश्मनेव अश्मसदृशेन वज्रेण बिभेद । यश्चेंद्रो वर्चिनः ॥ वर्च दीप्तौ । गर्मेरिनिः । उ० ४. ६. । इति विधीयमान इनिर्बहुलवचनादस्मादपि भवति ॥ यद्वा नामैतत् । तस्यासुरस्य शतं सहस्रमेतत्संख्याकानपरिमितान्वीरान् पुत्रानपावपत् । युगपदेव भूम्यामपातयत् । तथा च मंत्रवर्णः । शतं वर्चिनः सहस्रं च साकं हथो अप्रत्यसुरस्य वीरानिति । अस्मा इंद्राय सोमं भरत ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अध्वर्यवो यः शतमा सहस्रं भूम्या उपस्थेऽवपज्जघन्वान्।
कुत्सस्यायोरतिथिग्वस्य वीरान्न्यावृणग्भरता सोममस्मै॥ ७

अध्वर्यवः। यः। शतं। आ। सहस्रं। भूम्याः। उपऽस्थे।
अवपत्। जघन्वान्।
कुत्सस्य। आयोः। अतिथिऽग्वस्य। वीरान्। नि।
अवृणक्। भरत। सोमं। अस्मै॥ ७

हे अध्वर्यवो जघन्वान् पूर्वं शत्रून् हतवान् य इंद्रः शतं सहस्रमसुरान् भूम्या उपस्थ उत्संगेऽवपत्। एकैकेन प्रकारेणापातयत्। किंच यः कुत्सस्यैतन्नामकस्य राजर्षेः। आयोः पौरूरवस्य राजर्षेः। अतिथिग्वस्य दिवोदासस्य। एतेषां त्रयाणां वीरानभिगंतॄन्प्रति बंधिनः शुष्णादीनसुरान् न्यावृणक्। वृणक्तिर्हिंसाकर्मा। अवधीत्। तथा च मंत्रवर्णः। त्वं कुत्सं शुष्णहत्येष्वाविथारंधयोऽतिथिग्वाय शंबरमिति। तादृशायेंद्राय सोमं भरत॥

॥ अथाष्टमी ॥

अध्वर्यवो यन्नरः कामयाध्वे श्रुष्टी वहंतो नशथा तदिंद्रे।
गभस्तिपूतं भरत श्रुतायेंद्राय सोमं यज्यवो जुहोत॥ ८

अध्वर्यवः। यत्। नरः। कामयाध्वे। श्रुष्टी। वहंतः।
नशथ। तत्। इंद्रे।
गभस्तिऽपूतं। भरत। श्रुताय। इंद्राय। सोमं। यज्यवः।
जुहोत॥ ८

नरः कर्मणां नेतारो हे अध्वर्यवः यदभिलषितमर्थं कामयाध्वे ॥ कामयतेर्लेट्यडागमः ॥ स्तुष्टो क्षिप्रमिंद्रे सोमं वहंतः प्रापयंतो यूयं तदभिलषितं फलं नशथ । प्राप्नुत । स्तुताय लोके प्रसिद्धायेंद्राय गभस्तिपूतं हस्ताभ्यां मंजनदोहनादिभिः शोधितं सोमं भरत । उत्तरवेदिं प्रति हरत । ततो यज्यवो यागं कुर्वाणा हे अध्वर्यव आहृतं सोमामिंद्राय जुहोत । जुहुत । अग्नौ प्रक्षिपत ॥

॥ अथ नवमी ॥

अध्व॑र्यवः कर्त॑ना श्रु॒ष्टिम॑स्मै वने॒ निपू॑तं॒ वन॒ उन्न॑यध्वं ।

जु॒षा॒णो हस्त्य॑म॒भि वा॑वशे व॒ इंद्रा॑य॒ सोमं॑ मदि॒रं जु॑होत ॥ ९

अध्व॑र्यवः । कर्त॑न । श्रु॒ष्टिं । अ॒स्मै॒ । वने॑ । निऽपू॑तं । वने॑ ।

उत् । न॒य॒ध्व॒ ।

जु॒षा॒णः । हस्त्यं॑ । अ॒भि । वा॒व॒शे॒ । वः॒ । इंद्रा॑य । सोमं॑ ।

म॒दि॒रं । जु॒हो॒त॒ ॥ ९

हे अध्वर्यवः अस्मा इंद्राय सोमं श्रुष्टिं सुखकरं कर्तन । कुरुत ॥ करोतेर्लोटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । तप्तनप्तनथनाश्चेति तनबादेशः । आमंत्रितस्याविद्यमानत्वान्न निघातः ॥ किंच वने संभजनीये वन उदके निपूतमाप्यायनेन शोधितं सोममुन्नयध्वं । ऊर्ध्वं नयत । यद्वा वने तद्विकारे चमसे निपूतं दशापवित्रेण शोधितं सोमं वने चमस उन्नयध्वं । जुषाणः प्रीयमाणः स इंद्रो वो युष्माकं हस्त्यं हस्ताभ्यामभिषुतं सोममभिवावशे । कामयते ॥ वश कांतौ । यङ्लुगंतस्य लटि व्यत्ययेनात्मनेपदं । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः ॥ मदिरं मदकरमिमं सोममिंद्राय जुहोत । इंद्रोद्देशेनाग्नौ प्रक्षिपत ॥

॥ अथ दशमी ॥

अध्व॑र्यवः॒ पय॒सोध॒र्यथा॒ गोः सोमे॑भिरीं पृणता भो॒जमिंद्रं॑ ।

वेदा॒हम॑स्य॒ निभृ॑तं म ए॒तद्दित्स॑न्तं॒ भूयो॑ यज॒तश्चि॑केत ॥ १०

अध्व॑र्यवः । पय॑सा । ऊधः॑ । यथा॑ । गोः । सोमे॑भिः ।
ई॒म् । पृ॒णत॒ । भो॒जम् । इन्द्र॑म् ।
वेद॑ । अ॒हम् । अ॒स्य॒ । निऽभृ॑तम् । मे॒ । ए॒तत् । दित्स॑न्तम् ।
भूयः॑ । य॒जतः॑ । चि॒के॒त॒ ॥ १०

हे अध्वर्यवः यया गोरूधः पयसा पूर्णं तद्वदीमेनं भोजं फलस्य दातारं रक्षितारं चेंद्रं सोमेभिः सोमैः पृणत । पूरयत । मे मदीयस्य सोमस्य निभृतं गूढं सुखासाधनस्वभावमहमेव वेद । जानामि । इति पूर्वं न परस्मै कथितं । तथापि युष्मभ्यं अवोचमित्येवं । दित्संतं सोमं दातुमिच्छंतं यजमानं यजतो यष्टव्य इंद्रो भूयोऽतिशयेन चिकेत ॥ दित्संतं । डुदाञ् दाने । इच्छायां सन् । सनि मीमाघु-रभलभशकपतपदामच इसिति इसादेशः । अत्र लोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः । सः स्यार्धधातुक इति सकारस्य तत्वं ॥

॥ अथैकादशी ॥

अध्व॑र्यवो॒ यो दि॒व्यस्य॒ वस्वो॒ यः पार्थि॑वस्य॒ क्षम्य॑स्य॒ राजा॑ ।
तमूर्द॑रं॒ न पृ॑णता॒ यवे॒नेन्द्रं॒ सोमे॑भि॒स्तदपो॑ वो अस्तु ॥ ११

अध्व॑र्यवः । यः । दि॒व्यस्य॑ । वस्वः॑ । यः । पार्थि॑वस्य ।
क्षम्य॑स्य । राजा॑ ।
तम् । ऊर्द॑रम् । न । पृ॒णत॒ । यवे॑न । इन्द्र॑म् । सोमे॑भिः ।
तत् । अपः॑ । वः॒ । अ॒स्तु॒ ॥ ११

हे अध्वर्यवः य इंद्रो दिव्यस्य द्युलोकार्हस्य वस्वो वसुनो राजा भवति । यश्च पार्थिवस्य । पृथिवीशब्देन विस्तीर्णमंतरिक्षमुच्यते । तत्रत्यं धनं पार्थिवं । तस्य राजा । यश्च क्षम्यस्य । क्षमा भूमिः । तत्रत्यं धनं क्षम्यं । तस्य च राजा भवति । तमेवंविधमिंद्रं सोमेभिः सोमैः पृणत । पूरयत । तत्र दृष्टांतः । ऊर्दरं न । ऊर्ध्वं दीर्णमूर्दरं कुशूलं । यथा यवेन तत्पूर्णं तद्वदिंद्रं पूरयतेति । तादृशं सोमादिनेंद्रोदरपूरणलक्षणमपः कर्म वो युष्माकमस्तु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अस्मभ्यं तद्वसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसव्यं ।
इंद्र यच्चित्रं श्रवस्या अनु द्यून्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १२

अस्मभ्यं । तत् । वसो इति । दानाय । राधः । सं ।
अर्थयस्व । बहु । ते । वसव्यं ।
इंद्र । यत् । चित्रं । श्रवस्याः । अनु । द्यून् । बृहत् । वदेम ।
विदथे । सुऽवीराः ॥ १२

एषा व्याख्याता ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे चतुर्दशो वर्गः ॥

प्र घा न्वस्येति दशर्चं चतुर्थं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमैंद्रं। अत्रानुक्रमणिका प्र घ दशेति॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि निष्केवल्ये त्रीणि सूक्तानि। तत्रेदं द्वितीयं। षष्ठस्येति खंडे सूत्रितं। एवं याह्यप नः प्र घा न्वस्याभूरेक इति निष्केवल्यं। आ० ८. १. । इति॥ त्र्यहैकाहिके निष्केवल्ये प्र घा न्वस्येत्येषा सूक्तमुखीया। उपनःसूते सूत्रितं। त्यमेवा मनुषो देवताता प्र घा न्वस्य महतो महानि। आ० ६. ५. । इति॥

॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥

प्र घा न्वस्य महतो महानि सत्या सत्यस्य करणानि वोचं ।
त्रिकद्रुकेष्वपिबत्सुतस्यास्य मदे अहिमिंद्रो जघान ॥ १

प्र । घ । नु । अस्य । महतः । महानि । सत्या । सत्यस्य ।
करणानि । वोचं ।
त्रिऽकद्रुकेषु । अपिबत् । सुतस्य । अस्य । मदे । अहिं ।
इंद्रः । जघान ॥ १

गृत्समदो ब्रूते। महतो बलवतः सत्यस्य सत्यसंकल्पस्यास्येंद्रस्य सत्यानि यथार्थानि महानि महांति करणान्यस्मिन् सूक्ते वक्ष्यमाणानि कर्माणि नु अद्य प्रवोचं। प्रकर्षेण ब्रवीमि॥ वच परिभाषणे। छंदसि लुङ्लङ्लिट इति वर्तमाने लुङि अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ्। वच उम्॥ घेति प्रसिद्धौ। कानि तानि उच्यंते। त्रिकद्रुकेषु ज्योतिर्गौरायुरित्येवंरूपेष्वाभिप्लविकेष्वहःसु सुतस्याभिषुतं सोममिंद्रोऽपिबत्। ततः पीतस्यास्य सोमस्य मदे हर्षे संजाते सतींद्रोऽहिं वृत्रमसुरं जघान। हतवान्॥

॥ अथ द्वितीया॥

अवंशे द्यामस्तभायद्बृहंतमा रोदसी अपृणदंतरिक्षं।
स धारयत्पृथिवीं पप्रथच्च सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार॥ २

अवंशे। द्यां। अस्तभायत्। बृहंतं। आ। रोदसी इति।
अपृणत्। अंतरिक्षं।
सः। धारयत्। पृथिवीं। पप्रथत्। च। सोमस्य। ता।
मदे। इंद्रः। चकार॥ २

अवंशे आकाशे द्यां द्योतमानं सूर्यं द्युलोकं वास्तभायत्। इंद्रोऽस्तभ्नात्। अनवलंबनस्य तस्यावस्थापनमकरोदित्यर्थः॥ स्तंभु इति सौत्रो धातुः क्र्यादिः। लङि व्यत्ययो बहुलमित्यश्नाप्यपि शायजादेशः॥ बृहंतं महदंतरिक्षं रोदसी द्यावापृथिव्यौ चापृणत्। तेजसा पूरितवान्। किंच स इंद्रः पृथिवीं विस्तीर्णां भूमिं धारयत्। अधारयत्। तथा पप्रथच्च। एनां भूमिमप्रथयत्॥ प्रथ प्रख्याने। ण्यंतस्य लुङि चङि रूपं। चङ्यन्यतरस्यामिति मध्योदात्तत्वं॥ सोमस्य मदे हर्षे संजाते सति तानीमानि कर्माणींद्रश्चकार॥

॥ अथ तृतीया॥

सद्मेव प्राचो वि मिमाय मानैर्वज्रेण खान्यतृणन्नदीनां।
वृथासृजत्पथिभिर्दीर्घयाथैः सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार॥ ३

सद्मऽइव । प्राचः । वि । मिमाय । मानैः । वज्रेण ।

खानि । अतृणत् । नदीनाम् ।

वृथा । असृजत् । पथिऽभिः । दीर्घऽयाथैः । सोमस्य । ता ।

मदे । इंद्रः । चकार ॥ ३

सद्मेव यथा यज्ञगृहाणि मानैः षट्त्रिंशत्प्रक्रमप्राचीत्येवंरूपैः परिमाणैः प्राक्प्रवणान् कुर्वंति तद्वत् सिंधून् लोकान्वान्तजन्त्वा मानैः परिमाणैः प्राचः प्राङ्मुखान्विमिमाय । इंद्रो विशेषेण निर्मितवान् । तथा नदीनां खानि निर्गमनद्वाराणि वज्रेण चातृणत् । अखनत् ॥ तृदिर् हिंसानादरयोः । रुधादिः । लङ् ॥ तथा च मंत्रः । इंद्रो अस्माँ अरदद्वज्रबाहुरिति । तथा दीर्घयाथैर्बहुकालं गंतव्यैः पथिभिर्मार्गैर्वृथासृजत् । अनायासेन ता नदीः सृष्टवान् । सोमस्येति सिद्धार्थं इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स प्रवोळ्हॄन्परिगत्या दभीतेर्विश्वमधागायुधमिद्धे अग्नौ ।

सं गोभिरश्वैरसृजद्रथेभिः सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ४

सः । प्रऽवोळ्हॄन् । परिऽगत्य । दभीतेः । विश्वम् । अधाक् ।

आयुधम् । इद्धे । अग्नौ ।

सम् । गोभिः । अश्वैः । असृजत् । रथेभिः । सोमस्य । ता ।

मदे । इंद्रः । चकार ॥ ४

प्राकिल चुमुरिधुनिप्रभृतयोऽसुरा दभीतेः पुरं संरुध्य परिस्थिता तस्मात्पुरान्निरगुरिति कथा । स इंद्रो दभीतेः । दभीतिर्नाम कश्चिद्राजर्षिः । तस्य प्रवोळ्हॄन् प्रवोढॄन् ॥ सहिवहोरोदवर्णस्येत्योत्वं ॥ प्रकर्षेण तं दभीतिं वहतस्तानसुरान् मध्ये मार्गं परिगत्य तेषां विश्वं सर्वमायुधमिद्धेऽग्नौ दीप्यमाने वह्नावधाक् । अधाक्षीत् ॥ दहेर्लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् ॥ पश्चात्तं दभीतिं गोभिरश्वै रथैभी रथैश्च समसृजत् । संयोजितवान् । सोमस्यादि सिद्धमिति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अतिसृष्टिंनामकारकाहे मरुत्वतीये शस्त्रकथीया। अतिसृष्टिंनेति कांडे स्थितं न ईं मही धुनिमेतोररमृणात्। आ० ८. ८.। इति ॥

स ईं मही धुनिमेतोररम्णात्सो अस्नातॄनपारयत्स्वस्ति।
त उत्स्नाय रयिमभि प्र तस्थुः सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ५

सः। ईं। महीं। धुनिं। एतोः। अरम्णात्। सः।
अस्नातॄन्। अपारयत्। स्वस्ति।
ते। उत्ऽस्नाय। रयिं। अभि। प्र। तस्थुः। सोमस्य।
ता। मदे। इंद्रः। चकार ॥ ५

स इंद्र ईमेनां मही महतीं धुनिं। धुनोति स्तोतॄणां पापानीति धुनिः परुष्णी नदी। तामेतोः॥ ईश्वरपदार्थसंनिधानेऽपि तोसुन्प्रत्ययः। पा० ३. ४. १२.॥ कर्मणीयां गमनार्थमरमृणात्। उपाशमयत्। गंतुं नदीमल्पोदकामकरोदित्यर्थः। ततः स इंद्रोऽस्नातॄन् स्नातुमशक्तान् तरणासमर्थान्पीन् स्वस्ति क्षेमेणापारयत्। ते अप्यंत उत्स्नाय तां नदीमुत्तीर्य यं रयिमपेक्ष्य गच्छंतीति तं रयिमभिलक्ष्य प्रतस्थुः। इमसिरे। शिष्टं स्पष्टं ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सोदंचं सिंधुमरिणान्महित्वा वज्रेणान उषसः सं पिपेष।
अजवसो जविनीभिर्विवृश्चन्सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ६

सः। उदंचं। सिंधुं। अरिणात्। महिऽत्वा। वज्रेण।
अनः। उषसः। सं। पिपेष।
अजऽवसः। जविनीभिः। विऽवृश्चन्। सोमस्य। ता। मदे।
इंद्रः। चकार ॥ ६

संदृंहः स्थिरं मांसं धर्तं करिषका वर्णीयेन अष्टिवद्वत्तंस्कारियाम् । वव्रदुपव-
वकरोत् ॥ सिमनाद्धम्यंदसि पुंलिंगः ॥ ममस वयोहेव्या मनः मकट बद्धिय
संपिपेष । चूर्णीचकार । एतत्र दिवंचिह्ना दृष्टितरमित्वन च मझते । किं
कुर्वन् । अजमसो अनवीना दुर्बलाः सेना अनिमीभिर्वदद्धि: सेनाभिर्भि-
क्षयन् । विशेषेय भिंदन् । पिपेषेति सबन्धः ॥ भोमषू हेरने । ललरि पचि-
त्यादिना संप्रसारणं । भिद खुट ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स विद्वाँ अपगोहं कनीनामाविर्भवन्नुदतिष्ठत्परावृक् ।
प्रति श्रोणः स्थाद्व्य१ नगचष्ट सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ७

सः । विद्वान् । अपऽगोहं । कनीनां । आविः । भवन् ।
उत् । अतिष्ठत् । पराऽवृक् ।
प्रति । श्रोणः । स्थात् । वि । अनक् । अचष्ट । सोमस्य ।
ता । मदे । इंद्रः । चकार ॥ ७

पुरा किल कन्यकापत्यहीनं मादरीनं परावृजं जिघ्रस्मर्षि इंद्राभिदुद्रुदुः ।
ततः स ऋषिरिंद्रं स्तुत्वा चक्षुः पादं च लेभे । तदेतदाह । कनीनां कन्यकानाम-
पगोहमपगोहनं तिरोभावं विद्वान् परावृक्त्वमिरामिभवन् सर्वेषां प्रत्यक्षे भवन्
उदतिष्ठत् । श्रोणः पूर्वं पंगुरिदानीमिंद्रस्य प्रसादाद्विभजन्ननाहुताः कन्याः प्रति-
स्थात् । पूर्वमंधोऽधुना चक्षुर्वाभ्यचष्ट । ताः कन्यका विशेषेय पश्यति स्म ।
तानीमानि कर्माणि स इंद्रश्चकार ॥

॥ अथाष्टमी ॥

भिनद्वलमंगिरोभिर्गृणानो वि पर्वतस्य दृंहितान्यैरत् ।
रिणग्रोधांसि कृत्रिमाण्येषां सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ८

भिनत्। वलं। अंगिरःऽभिः। गृणानः। वि। पर्वतस्य।
दृंहितानि। ऐरत्।
रिणक्। रोधांसि। कृत्रिमाणि। एषां। सोमस्य। ता।
मदे। इंद्रः। चकार॥ ८

अंगिरोभिर्गृणानः स्तूयमानः स इंद्रो वलं वलनामकमसुरं भिनत्। अभिनत्। तथा गवां निरोधकस्य पर्वतस्य दृंहितानि शिलाभिर्दृढीकृतानि द्वाराणि व्यैरत्। उद्घाटितवान्। तदेवाह। एषां पर्वतानां कृत्रिमाणि क्रियया निर्वृत्तानि रोधांसि निरुद्धानि द्वाराणि रिणक्। उदघाटयत्। गतमन्यत्॥

अति मूर्त्तिनाम्न्येकाहे निष्केवल्ये सूक्तमुखीया स्वप्नेनेत्येषा। सूत्रितं। स्वप्नेनाभ्युप्या चुमुरिं धुनिं चेति सूक्तमुखीया। आ० ९. ८.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते नवमी॥

स्वप्नेनाभ्युप्या चुमुरिं धुनिं च जघंथ दस्युं प्र दभीतिमावः।
रंभी चिदत्र विविदे हिरण्यं सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार॥ ९

स्वप्नेन। अभिऽउप्य। चुमुरिं। धुनिं। च। जघंथ।
दस्युं। प्र। दभीतिं। आवः।
रंभी। चित्। अत्र। विविदे। हिरण्यं। सोमस्य। ता।
मदे। इंद्रः। चकार॥ ९

स त्वं दस्युं सर्वस्योपक्षपयितारं चुमुरिं धुनिं च एतन्नामावसुरौ स्वप्नेन दीर्घनिद्रयाभ्युप्य संयोज्य जघंथ। हतवानसि। ततस्ताभ्यां युध्यमानं दभीतिं राजर्षिं प्रावः। रक्षितवानसि। तथा च मंत्रवर्णः। त्वं नि दस्युं चुमुरिं धुनिं चास्वापयो दभीतये सुहंत्विति॥ आवः। अवतेः रक्षार्थस्य लङि सिपि रूपं॥ रंभी चित् वेत्रधारी चास्य दौवारिकोऽत्राभिमुखे तयोरसुरयोर्हिरण्यं धनं विविदे। लेभे॥ विदॢ लाभे स्वरितेत्। तानीमानि कर्माणि सोमस्य मदे सति चकारेति॥

॥ अथ दशमी ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे
सुवीराः ॥ १०

नूनं। सा। ते। प्रति। वरं। जरित्रे। दुहीयत्। इंद्र।
दक्षिणा। मघोनी।
शिक्ष। स्तोतृऽभ्यः। मा। अति। धक्। भगः। नः।
बृहत्। वदेम। विदथे। सुवीराः ॥ १०

एषा ऋग्व्याख्याता ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे षोडशो वर्गः ॥

प्र वः सतामिति नवर्चं पंचमं सूक्तं गात्सँमदमैंद्रं। अत्रानुक्रमणिका। प्र वो नवांत्या त्रिष्टुबिति। नवमी त्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबंतपरिभाषया जगत्यः॥ तृतीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्रे प्र वः सतामिति सूक्तं। अतिरात्र इति खंडे सूत्रितं। प्र वः सतां प्रो द्रोणे हरयः कर्माग्मन्निति याज्या। आ० ६, ४, । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

प्र वं सतां ज्येष्ठतमाय सुष्टुतिमग्नाविव समिधाने हविर्भरे।
इंद्रमजुर्यं जरयंतमुक्षितं सनाद्युवानमवसे हवामहे ॥ १

प्र। वः। सतां। ज्येष्ठऽतमाय। सुऽस्तुतिं। अग्नौऽइव।
संऽइधाने। हविः। भरे।
इंद्रं। अजुर्यं। जरयंतं। उक्षितं। सनात्। युवानं।
हवामहे ॥ १

[illegible]पदो ब्रूते। हे यजमाना वो युष्मदर्थं सतां महतां देवानां ज्येष्ठतमायातिशयेन प्रवृद्धायेंद्राय तदर्थं। अग्नाविव समिधाने। इवशब्द एवार्थः। दीप्यमान एवाग्नौ हविः प्रभरे। संपादयामि। ततः परं सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं करोमि॥ भर इति भृञ् भरणे णिजादुभयपदी। लटि रूपं॥ अजुर्यमजरणीयं जरयंतं सर्वं जगज्जरयंतमुक्षितं सोमेन सिक्तं सनात्सनातनं युवानं नित्यतरुणं तादृशमिंद्रमवसे रक्षणाय तस्य तर्पणाय वा हवामहे। आह्वयामः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यस्मादिंद्राद्बृहतः किं चनेमृते विश्वान्यस्मिन्त्संभृताधि वीर्या।
जठरे सोमं तन्वी३ सहो महो हस्ते वज्रं भरति शीर्षणि
क्रतुं ॥ २

यस्मात्। इंद्रात्। बृहतः। किं। चन। ईं। ऋते।
विश्वानि। अस्मिन्। संऽभृता। अधि। वीर्या।
जठरे। सोमं। तन्वि। सहः। महः। हस्ते। वज्रं।
भरति। शीर्षणि। क्रतुं ॥ २

बृहतो महतो यस्मादिंद्रादृते किमपीदं जगन्न। नास्तीत्यर्थः॥ चेति नेति निपातद्वयसमुदायश्चनेति। चेति चिदित्यर्थे नेति निषेधार्थे। एकपद्यं तु सांप्रदायिकं॥ यस्मादैंद्रो मंत्रः। ऐंद्रादृते पृथक् नाम किं चनेति। यद्वा इंद्रादृत ईमिदं जगत् किं। न किंचिदस्तीत्यर्थः। कुत एतत् तदेवोच्यते। अस्मिन्निंद्रे विश्वानि सर्वाणि वीर्याणि सामर्थ्यान्यधि संभृता। अधिकं संभृतान्यासते। यथेंद्रो जठरे स्वोदरे सोममभिषुतं सोमरसं भरति। बिभर्ति किंच तन्वि तस्यां स्वकीये सर्वस्मिन् शरीरे सहो बलं महस्तेजश्च बिभर्ति। हस्ते वज्रमायुधं बिभर्ति। शीर्षणि शिरसि क्रतुं विज्ञानं भरति। बिभर्ति॥ बहुलयोगादनिघातः। [illegible]लोपाभावः। शीर्षणि। शीर्षन् छंदसीति॥

॥ अथ तृतीया ॥

न क्षोणीभ्यां परिभ्वे त इंद्रियं न संमुद्रैः पर्वतैरिंद्र ते रथः।

न ते वज्रमन्वश्नोति कश्चन यदाशुभिः पतसि योजना पुरु ॥ ३

न। क्षोणीभ्यां। परिऽभ्वे। ते। इंद्रियं। न। समुद्रैः।

पर्वतैः। इंद्र। ते। रथः।

न। ते। वज्रं। अनुं। अश्नोति। कः। चन। यत्।

आशुऽभिः। पतसि। योजना। पुरु ॥ ३

हे इंद्र ते तवेंद्रियं बलं क्षोणीभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां न परिभ्वे। न परिभवनीयं॥ कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वन इति केन्प्रत्ययः। उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं॥ किंच ते रथः समुद्रैः पर्वतैश्च न परिभवनीयः। ते वज्रमायुधं कश्चन शत्रुः नान्वश्नोति। न व्याप्नोति परिभवितुं॥ अशू व्याप्तौ। व्यत्ययेन परस्मैपदं॥ यद्यदाऽसुरवधार्थं दिग्विजयकाले पुरु पुरूणि बहूनि योजना योजनानि पतसि। गच्छसि। तदा तव बलादि न परिभवनीयमिति समन्वयः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

विश्वे ह्यस्मै यजताय धृष्णवे क्रतुं भरंति वृषभाय सश्चते।

वृषा यजस्व हविषा विदुष्टरः पिबेंद्र सोमं वृषभेण भानुना ॥ ४

विश्वे। हि। अस्मै। यजताय। धृष्णवे। क्रतुं। भरंति।

वृषभाय। सश्चते।

वृषा। यजस्व। हविषा। विदुःऽतरः। पिब। इंद्र। सोमं।

वृषभेण। भानुना ॥ ४

हे यजमान विश्वे सर्वे जना यजताय सर्वैर्यजनीयाय वृष्णे यज्ञेषु वर्षणशीलाय वृषभाय कामानां वर्षित्रे सखते सज्जमानाय स्तुत्यादिकर्मसु कोनृतु एतादृशायेंद्राय क्रतुं यज्ञादिलक्षणं कर्म भरंति हि । हरंति खलु । प्रथयंतीत्यर्थः ॥ भरंति । ह्रियोगादभिघातः ॥ यस्मादेवं तस्मादृभ्वा सोमरससेचनसमर्थो विदुष्टरः ॥ विदुष्टरःत्रसरपि छांदसं संप्रसारणं । घासिवसिघसीनां चेति संहितायां षत्वं ॥ विद्वत्तरस्त्वं हविषा तमिंद्रं यजस्व । इदानीमिंद्रं संबोध्याह । हे इंद्र वृषभेण कामानां वर्षकेण भानुना दीप्यमानेनाग्निना सह सोमं पिब ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृष्णः कोशः पवते मध्व ऊर्मिर्वृषभान्नाय वृषभाय पातवे ।

वृषणाध्वर्यू वृषभासो अद्रयो वृषणं सोमं वृषभाय सुष्वति ॥ ५

वृष्णः । कोशः । पवते । मध्वः । ऊर्मिः । वृषभऽअन्नाय ।

वृषभाय । पातवे ।

वृषणा । अध्वर्यू इति । वृषभासः । अद्रयः । वृषणं । सोमं ।

वृषभाय । सुष्वति ॥ ५

हे इंद्र वृष्णः फलस्य वर्षितुर्मध्वो मदकरस्य सोमस्य कोशो रस ऊर्मिरुन्नतानां पातॄणां च प्रेरकः सन् पवते । गच्छति ॥ पव गतौ । अनुदात्तेत् ॥ किमर्थं । वृषभान्नाय । बलवर्धकान्यन्नानि यस्य स तथोक्तः । तादृशाय वृषभाय कामानां वर्षित्र इंद्राय पातवे । पानार्थं पवत इति समन्वयः । किंच वृषणा सोमरससेचनसमर्थावध्वर्यू अध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ वृषभासो वर्षका अद्रयोऽभिषवग्रावाणश्च वृषणं स्वर्गादिफलस्य सेक्तारं सोमं वृषभाय देवानां श्रेष्ठाय तुभ्यं सुष्वति । सुन्वंति ॥ षुनोतेर्लटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्लुः । अदभ्यस्तादिति झोऽदादेशः ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वृषा ते वज्र उत ते वृषा रथो वृषणा हरी वृषभाण्यायुधा।
वृषो मदस्य वृषभ त्वमीशिष इंद्र सोमस्य वृषभस्य तृप्णुहि ॥६

वृषा। ते। वज्रः। उत। ते। वृषा। रथः। वृषणा।
हरी इति। वृषभाणि। आयुधा।
वृषाः। मदस्य। वृषभ। त्वं। ईशिषे। इंद्रः। सोमस्य।
वृषभस्य। तृप्णुहि ॥ ६

वृषभ कामानां वर्षक हे इंद्र ते तव वज्रो वृषा कामवर्षकः। तथा ते रथोऽपि वृषा। ते हरी एतन्नामकावश्वौ वृषणा वर्षकौ। तवायुधा वज्रव्यतिरिक्तान्यायुधान्यपि वृषभाणि। वृष्णो वर्षकस्य मदस्य मदकरस्य सोमस्य त्वमेवेशिषे। स्वामी भवसि। हे इंद्र वृषभस्य वर्षकेण सोमस्य सोमेन तृप्णुहि। तृप्तो भव॥ तृप प्रीणने स्वादिः॥ क्षुभ्नादिषु। पा० ८. ४. ३९.। नृनमनतृप्नोतीति पठितं। तथापि सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वादत्र णत्वप्रतिषेधो न भवति॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्र ते नावं न समने वचस्युवं ब्रह्मणा यामि सवनेषु दाधृषिः।
कुविन्नो अस्य वचसो निबोधिषदिंद्रमुत्सं न वसुनः
सिचामहे ॥ ७

प्र। ते। नावं। न। समने। वचस्युवं। ब्रह्मणा। यामि।
सवनेषु। दधृषिः।
कुवित्। नः। अस्य। वचसः। निऽबोधिषत्। इंद्रं। उत्सं।
न। वसुनः। सिचामहे। ७

दाद्भवित्वत्प्रसादाच्छक्नुयां धर्षकोऽहं सवने संधानै वचश्चनं ॥ अभि॰ तत्या-दित्यादुच्चतरादेशः ॥ स्तोतारमिच्छंतं जारं न जारमिवापद्भ्रष्टारकं ते त्वां सवनेषु निषु प्रातःकाल स्तोत्रेण प्रयामि । प्राप्नोमि । किंच अस्य वचसः स्तुतिलक्षण-मेतद्वाक्यं कुशिकस्तु निबोधिषत् । इंद्रो नितरां बुध्यतां ॥ बुध अवगमने । लेटि सिप् वक्तव्यमिति सिप् । कुशिकयोगादनिघातः । तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः ॥ वयं चोत्सं न खलस्य निधानभूतं कूपमिव वसूनो निधानभूतमिंद्रं सिचामहे । सोमेन सिंचामः ॥ सिंचिर् क्षरणे क्षरितेषु । आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

पुरा संबाधादभ्या ववृत्स्व नो धेनुर्न वत्सं यवसस्य पिप्युषी ।
सकृत्सु ते सुमतिभिः शतक्रतो सं पत्नीभिर्न वृषणो नसीमहि ॥ ८

पुरा । संऽबाधात् । अभि । आ । ववृत्स्व । नः । धेनुः । न । वत्सं । यवसस्य । पिप्युषी ।
सकृत् । सु । ते । सुमतिऽभिः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो सं । पत्नीभिः । न । वृषणः । नसीमहि ॥ ८

हे इंद्र संबाधात् शत्रुजन्यात्संबाधात् पुरा नोऽस्मानभ्याववृत्स्व । आवर्तय । यथा संबाधोऽस्मान् न स्पृशति तथा कुर्वित्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । धेनुर्न वत्सं यथा यवसस्य घासेन पिप्युषी प्यायिता धेनुर्वत्सं क्षुद्बाधात्पुराववर्तयति तद्वत् । हे शतक्रतो वयं सुमतिभिस्त्वद्विषयैः शोभनैः स्तोत्रैः सकृत् सकृत् सकृदपि सु नसीमहि । सुष्ठु व्याप्नुमहि । तत्र दृष्टांतः । वृषणो न । सेक्तारो युवानो यथा पत्नीभिर्व्याप्यंते तद्वत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी ।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९

नूनम्। सा। ते। प्रति। वरम्। जरित्रे। दुहीयत्। इंद्र।
दक्षिणा। मघोनी।
शिक्ष। स्तोतृऽभ्यः। मा। अति। धक्। भगः। नः।
बृहत्। वदेम। विदथे। सुवीराः॥ ९

नूनं सा त इति व्याख्याता॥

इति द्वितीयस्य षष्ठेऽष्टादशो वर्गः॥

तदस्मा इति नवर्चं षष्ठं सूक्तं गार्त्समदमैन्द्रं। अत्रानुक्रमणिका। तदस्मै द्विविष्टुबंतमिति। अंत्ये द्वे त्रिष्टुभौ शिष्टाः सप्त जगत्यः॥ अतिरात्रे द्वितीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्रे तदस्मा इति सूक्तं। अतिरात्रे पर्यायाणामिति खंडे सूत्रितं। तदस्मै नव्यमस्य पिब यस्य जज्ञान इंद्रेति याज्या। आ० ६.४.। इति॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा॥

तदस्मै नव्यमंगिरस्वदर्चत शुष्मा यदस्य प्रत्नथोदीरते।
विश्वा यद्गोत्रा सहसा परीवृता मदे सोमस्य
दृंहितान्यैरयत्॥ १

तत्। अस्मै। नव्यम्। अंगिरस्वत्। अर्चत। शुष्माः। यत्।
अस्य। प्रत्नऽथा। उत्ऽईरते।
विश्वा। यत्। गोत्रा। सहसा। परिऽवृता। मदे।
सोमस्य। दृंहितानि। ऐरयत्॥ १

गृत्समदो ब्रूते। हे स्तोतारः नव्यं नवतरमन्यैरदृष्टपूर्वं तदस्मै स्तोत्रमंगिरस्वदंगिरस इवास्मा इंद्रायार्चत। ब्रूत। यद्यस्माज्जातमात्रस्यास्येंद्रस्य शुष्मा शत्रूणां शोषकाणि तेजांसि प्रत्नथा॥ प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल् छंदसीतीवार्थे थाल्प्रत्ययः॥

प्रत्नानि पुरातनानीवोदीरते । उद्गच्छंति ॥ ईर गतौ अनुदात्तेत् । तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः ॥ यद्वाकाद्य विश्वा सर्वान् गोत्रा मेघान् । गा उदकानि त्रायंते रक्षंतीति गोत्रा मेघाः परीवृता वृत्रेणाक्रांतान् ॥ सर्वत्र सुपो डादेशः ॥ तान् दृंहितानि तेन दृढीकृतान् मेघान् सोमस्य मदे हर्षे संजाते सति सहसा बलेनैरयत् । उद्घाटयत् । मेघभेदनेनापः प्रेरयामासेत्यर्थः । यद्वा विश्वा सर्वाणि परीवृता बलाख्येनासुरेणाक्रांतानि दृंहितानि पर्वतबिले निरुद्धानि गोत्रा ॥ इनित्रकट्यचश्चेति समूहार्थे त्रप्रत्ययः ॥ गवां वृंदानि सहसैरयत् । तस्माद्विलाद्बहिरगमयत् । तस्मादर्चंतेति समन्वयः ॥ ऐरयत् । ईर गतौ । ण्यंतस्य लङि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स भूतु यो ह प्रथमाय धायस ओजो मिमानो
महिमानमातिरत् ।
शूरो यो युत्सु तन्वं परिव्यत शीर्षणि द्यां महिना
प्रत्यमुंचत ॥ २

सः । भूतु । यः । ह । प्रथमाय । धायसे । ओजः ।
मिमानः । महिमानं । आ । अतिरत् ।
शूरः । यः । युत्ऽसु । तन्वं । परिऽव्यत । शीर्षणि । द्यां ।
महिना । प्रति । अमुंचत ॥ २

स इंद्रो भूतु । भवतु । वर्धतामित्यर्थः । य इंद्र ओजस्तेजो बलं मिमानः कुर्वाणः सन् प्रथमाय प्राथमिकाय धायसे ॥ धेट् पाने ॥ सोमपानाय महिमानमातिरत् । अवर्धयत् ॥ तिरतेर्व्यत्ययेन शः । यद्योगादनिघातः ॥ शूरः शत्रूणां शातयिता य इंद्रो युत्सु युद्धेषु तन्वं स्वकीयं शरीरं परिव्यत । कवचेन परिवीतमकरोत् । स इंद्रो महिना स्वकीयेन महिम्ना शीर्षणि स्वशिरसि द्यां प्रत्यमुंचत । अधारयत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अधाकृणोः प्रथमं वीर्यं महद्यदस्याग्रे ब्रह्मणा शुष्ममैरयः ।
रथेष्ठेन हर्यश्वेन विच्युताः प्र जीरयः सिस्रते सध्र्यक् पृथक् ॥ ३

अध । अकृणोः । प्रथमम् । वीर्यम् । महत् । यत् । अस्य ।
अग्रे । ब्रह्मणा । शुष्मम् । ऐरयः ।
रथेऽस्थेन । हरिऽअश्वेन । विऽच्युताः । प्र । जीरयः ।
सिस्रते । सध्र्यक् । पृथक् ॥ ३

अध अपि च हे इंद्र त्वं प्रथमं मुख्यं महद्वीर्यं सामर्थ्यमकृणोः । अकरोः । किं तत् । ब्रह्मणा स्तोत्रेण स्तुतिसाधनभूतेन वेदवाक्येनास्य वीर्यस्य स्तोतुर्जनस्याग्रे पुरतो यच्छुष्मं शत्रूणां शोषकं बलमैरयः । उद्गमयः । जीरयो जरयितारो बाधका असुरा रथेष्ठेन रथस्थितेन हर्यश्वेन त्वया विच्युताः स्वस्थानाच्च्याविताः संतः सध्र्यक् सध्रीचीनाः परस्परं संगताः पृथक् भीत्या वियुक्ताः संतः प्रसिस्रते । प्रकर्षेण धावंति ॥ सृ गतौ । जुहोत्यादिः । बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं ॥ सध्र्यगिति सहस्य सध्रिरिति सध्र्यादेशः । अद्रिसध्र्योरंतोदात्तत्वेन निपातनादुदात्तस्वरितयोरिति यणः स्वरितत्वं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अधा यो विश्वा भुवनाभि मज्मनेशानकृत्प्रवया अभ्यवर्धत ।
आद्रोदसी ज्योतिषा वह्निरातनोत्सीव्यन्तमांसि दुधिता
समव्ययत् ॥ ४

अध । यः । विश्वा । भुवना । अभि । मज्मना ।
ईशानऽकृत् । प्रऽवयाः । अभि । अवर्धत ।
आत् । रोदसी इति । ज्योतिषा । वह्निः । आ । अतनोत् ।
सीव्यन् । तमांसि । दुधिता । सम् । अव्ययत् ॥ ४

अथ अपि च प्रश्नयाः प्रश्नावः पुरातनो वा स इंद्रो विश्वा भुवना सर्वान् लोकान् मज्मना बलेनाभिभूवेयानकरत् आत्मानं सर्वस्याधिपतिं कुर्वन्। यद्वा अग्न्यादीन्देवान् तत्तल्लोकाधिपतीन्कुर्वन् अभ्यवर्धत। सर्वतः प्रवृद्धोऽभवत्। तद्-नंतरं वज्रिरूपगतां वोढा स इंद्रो ज्योतिषा सीयेन तेजसा रोदसी द्यावापृथिव्या-वानेनोत्। व्याप्नोत्। किंच तमांसि तमोरूपाणि रजांसि दुधिता दुःस्थितानि दुर्गतानि शोष्यन् विस्तारयन् समव्ययत्। आवृणोत्। जगद्व्याप्य वर्तत इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स प्राचीनान्पर्वतान् दृंहदोजसाधराचीनमकृणोदपामपः ।
अधारयत्पृथिवीं विश्वधायसमस्तभ्नान्मायया द्यामवस्रसः ॥ ५

सः । प्राचीनान् । पर्वतान् । दृंहत् । ओजसा ।
अधराचीनं । अकृणोत् । अपां । अपः ।
अधारयत् । पृथिवीं । विश्वऽधायसं । अस्तभ्नात् । मायया ।
द्यां । अवऽस्रसः ॥ ५

स इंद्रः प्राचीनान् इतस्ततः प्रकर्षेणांचतो गच्छतः सपक्षान् पर्वतान् ओजसा बलेन दृंहत्। पक्षच्छेदं कृत्वा भूमौ दृढीचकार। अचलानकरोदित्यर्थः। अपां मेघस्थितानामुदकानामपः स्यंदनलक्षणं कर्माधराचीनं। अधःप्रदेशमंचति गच्छतीत्य-धराचीनं। तादृशमकृणोत्। मेघभेदनं कृत्वापो भूमावपातयदित्यर्थः। किंच विश्व-धायसं विश्वस्य धात्रीं पृथिवीं बलेनाधारयत्। मायया प्रज्ञायोपायेन द्यां द्युलोक-मवस्रसः॥ स्रंसु गतौ। संपदादिलक्षणो भावे क्विप्॥ अवपतनादस्तभ्नात्॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठ एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सास्मा अरं बाहुभ्यां यं पितार्कृणोद्विश्वस्मादा जनुषो वेदसस्परि ।
येना पृथिव्यां नि क्रिविं शयध्यै वज्रेण हत्व्यवृणक्तुविष्वणिः ॥ ६

सः । अस्मै । अरं । बाहुऽभ्यां । यं । पिता । अकृणोत् ।
विश्वस्मात् । आ । जनुषः । वेदसः । परि ।
येन । पृथिव्यां । नि । क्रिविं । शयध्यै । वज्रेण । हत्वी ।
अवृणक् । तुविऽस्वनिः ॥ ६

स तादृश इंद्रोऽस्मै जगतेऽरमलं पर्याप्तो बभूव। रक्षकत्वेन स्वामी बभूवेत्यर्थः। पिता सर्वस्य पालकः प्रजापतिर्विश्वस्मात्सर्वस्माज्जनुषो जनात् परि ततोऽप्युत्कृष्टाद्वेदसो धनात् तद्विशिष्टं बाहुभ्यां स्वकीयाभ्यां बाहुभ्यां यमकृणोत्। तुविष्वणिर्बहुकीर्तिशब्दस्ततो वा स इंद्रो येन धनेन क्रिविमेतन्नामानमसुरं वज्रेण हत्वी॥ स्नात्व्यादयश्चेति क्त्वी॥ हत्वा ताड़यित्वा पृथिव्यां शयध्यै शयनाय दीर्घनिद्रायै न्यवृणक्॥ वृणक्तिर्हिंसाकर्मा॥ न्यवधीत्॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अमाजूरिव पित्रोः सचा सती समानादा सदसस्त्वामिये भगं।
कृधि प्रकेतमुप मास्या भर दद्धि भागं तन्वो३येन मामहः ॥ ७

अमाजूःऽइव । पित्रोः । सचा । सती समानात् । आ ।
सदसः । त्वां । इये । भगं ।
कृधि । प्रऽकेतं । उप । मासि । आ । भर । दद्धि । भागं ।
तन्वः । येन । ममहः ॥ ७

हे इंद्र अमाजूर्यावज्जीवं गृह एव जीर्यंती पित्रोः सचा मातापितृभ्यां सह वर्तंती तयोः शुश्रूषणपरा पतिमलभमाना सती दुहिता समानादात्मनः पित्रोश्च साधारणात्सदसो गृहात्॥ अधिकरणे चोपसंख्यानमिति पंचमी॥ गृह उपस्थावैव यथा भागं याचति तथा स्तोताहं भगं भजनीयं धनं त्वामिये॥ ईङ् गत्यादिषु। लिङुत्तम इति व्यत्ययेनात्मनेपदं। इयङादेशः॥ त्वां याचे। तत्र देयं धनं प्रकेतं प्रकर्षेण ज्ञातव्यं विज्ञानीयं कृधि। कुरु। तत्रोपमासि। एतावदिदं धनमिति कुरु। आभार। तद्धनं संपादय। भागं भजनीयं धनं तन्वः शरीराय दद्धीति यावत् दद्धि। देहि। येन धनेन ममहः। स्तोतॄनिज्यान् वा पूजयसि॥

॥ अथाष्टमी ॥

भोजं त्वामिंद्र वयं हुवेम ददिष्ट्वमिंद्रापांसि वाजान् ।

अविड्ढींद्र चित्रया न ऊती कृधि वृषन्निंद्र वस्यसो नः ॥ ८

भोजं । त्वां । इंद्र । वयं । हुवेम । ददिः । त्वं । इंद्र ।

अपांसि । वाजान् ।

अविड्ढि । इंद्र । चित्रया । नः । ऊती । कृधि । वृषन् ।

इंद्र । वस्यसः । नः ॥ ८

हे इंद्र भोजं पालयितारं भोजयितारं वा त्वां वयं हुवेम ॥ ह्वयतेर्लिङि बहुलं छंदसीति संप्रसारणं ॥ हे इंद्र त्वमपांसि कर्माणि वाजानन्नानि ददिः ॥ दाण् दाने । आदृगमहनजन इति किप्रत्ययः । लिड्वद्भावादभ्यासादिकार्यं । न लोकाव्ययनिष्ठेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ दाता खलु । हे इंद्र चित्रया नानाप्रकारयोती ऊत्या पालनेन नोऽस्मानविड्ढि । रक्ष । वृषन् कामानां वर्षक हे इंद्र नोऽस्मान्वस्यसोऽतिशयेन वसुमतः कृधि । कुरु ॥

नूनं सा त इति व्याख्याता ॥

॥ अथ दशमी ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरित्रे । दुहीयत् । इंद्र ।

दक्षिणा । मघोनी ।

शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः ।

बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ९

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे विंशो वर्गः ॥

प्राता रथ इति नवर्चं सप्तमं सूक्तं गात्समदं त्रैष्टुभमैंद्रं । प्रातरित्यनुक्रांतं । लैंगिको विनियोगः ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

प्राता रथो नवो योजि सस्निश्चतुर्युगस्त्रिकशः सप्तरश्मिः ।
दशारित्रो मनुष्यः स्वर्षाः स इष्टिभिर्मतिभी रंह्यो भूत् ॥ १

प्रातरिति । रथः । नवः । योजि । सस्निः । चतुःयुगः ।
त्रिऽकशः । सप्तऽरश्मिः ।
दशऽअरित्रः । मनुष्यः । स्वःऽसाः । सः । इष्टिऽभिः ।
मतिऽभिः । रंह्यः । भूत् ॥ १

रथो रंहणाद्रथो यज्ञः । स च नवः । नूयते स्तूयतेऽनेनेति नवः स्तुतिमान् । सस्निः ॥ स्ना शौचे । आदृगमहनेति किन्प्रत्ययः ॥ शुद्धः । एवंविधो यज्ञः प्रातः प्रातःकाले योजि । अयोज्यस्माभिः । चतुर्युगः । युज्यंत इति युगानि ग्रावाणः । चत्वारि युगानि यस्य स तथोक्तः । अध्वर्य्वाद्यृत्विगभिप्रायं वा । त्रिकशः । तिस्रः कशा वाचो मंद्रमध्यमोत्कृष्टरूपा यस्य स तथोक्तः । सवनत्रयाभिप्रायं वा । सप्तरश्मिः । अश्नुवते व्याप्नुवंति कर्माणीति रश्मयश्छंदांसि । सप्तसंख्याकानि गायत्र्यादीनि छंदांसि यस्य स तथोक्तः । दशारित्रः । अरिभ्यः पापेभ्यस्त्रायंत इत्यरित्रा यज्ञाः । दशसंख्याका यज्ञा यस्य स तादृशः । चमसाध्वर्य्वभिप्रायं वा । मनुष्यो मनुष्याणां हितः । स्वर्षाः स्वर्गस्य दाता । एवंविधो यज्ञ इष्टिभिः प्रापणी-यातिथ्यादिभिर्मतिभिर्मननीयैः स्तोत्रै रंह्यः गन्तव्यो भूत् । अभूत् । यद्वा नवोऽभिनवः सस्निः ॥ सनोतेर्द्विवचनादि ॥ कामानां दाता रथो ॥ रमंतेऽस्मिन्निति रथः स्यंदनः प्रातःसवने च सोमपानार्थं योजि । अश्वैरयोजि । कीदृशः । चतुर्युगः त्रिकशः । तिस्रः कशा यस्य स तथोक्तः । सप्तरश्मिः सप्तरज्जुः दशारित्रो दशचक्रः । मनुष्यो मनुष्यहितः स्वर्षाः स्वर्गस्य संगमयितेंद्रस्य इष्टिभिर्यागैर्मतिभिः स्तोत्रैश्च आप्तव्यो भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सा॒ग्ना अरं॑ प्रथ॒मं स द्वि॒तीय॑मु॒तो तृ॒तीयं॒ मनु॑षः स होता॑।
अ॒न्यस्या॒ गर्भ॑म॒न्य ऊं॑ जनंत॒ सो अ॒न्येभिः॑ सचते॒ जेन्यो॒ वृषा॑ ॥२

सः। अ॒ग्नौ। अरं॑। प्र॒थ॒मं। सः। द्वि॒तीयं॑। उ॒तो इति॑।
तृ॒तीयं॑। मनु॑षः। सः। होता॑।
अ॒न्यस्याः॑। गर्भं॑। अ॒न्ये। ऊं॒ इति॑। ज॒नं॒त॒। सः।
अ॒न्येभिः॑। स॒च॒ते॒। जेन्यः॑। वृषा॑ ॥ २

स यज्ञः सोमो वाग्ना इंद्राय प्रथमं प्रातःसवनेऽरं। पर्याप्तोऽभूत्। स च द्वितीयं माध्यंदिने सवने तर्याप्तोऽभूत्। उतो अपि च स तृतीयं तृतीये सवने पर्याप्तोऽभूत्॥ सर्वत्र कालाध्वनोरिति द्वितीया॥ स यज्ञः सोमो वा मनुषो मनुष्यस्य होता सुखानां वोढा भवति। किंच अन्ये ऋत्विजोऽन्यस्याः पृथिव्या वेदात्मिकाया वाचो वा गर्भं संतं सोमं यज्ञं वा जनंत। अजनयंत॥ उ प्रसिद्ध्यर्थः॥ वृषाभिमतफल-वर्षको जेन्यो जयसमर्थः स यज्ञः सोमो वान्येभिरन्यैरिंद्रादिभिर्देवैः सचते। संगच्छते॥ षच समवाये। अनुदात्तेत्॥

॥ अथ तृतीया ॥

हरी॒ नु कं॒ रथ॒ इंद्र॑स्य योज॒मा॒यै सू॒क्तेन॒ वच॑सा॒ नवे॑न।
मो षु त्वाम॒त्र ब॒हवो॒ हि विप्रा॒ नि री॑रम॒न्यज॑मानासो अ॒न्ये ॥३

हरी॒ इति॑। नु। कं। रथे॑। इंद्र॑स्य। योजं॑। आ॒ऽयै।
सु॒ऽउ॒क्तेन॑। वच॑सा। नवे॑न।
मो इति॑। सु। त्वां। अत्र॑। ब॒हवः॑। हि। विप्राः॑। नि।
री॒र॒म॒न्। यजं॑मानासः। अ॒न्ये ॥ ३

इंद्रस्य संबंधिनि रथे हरी एतन्नामकावश्वौ तु क्षिप्रं कं सुखेनार्थे गमनाय नवेनाश्लेषकृतपूर्वेण वचसा वेदात्मकेन सूक्तेन साधनेन योजं । युनज्मि ॥ युजिर् योगे । लुङि इरितो वेति च्लेरङादेशः ॥ अत्रास्मिन्यज्ञे बहवो विप्रा मेधाविनः स्तोतारो भवंति हि । तथाप्यन्ये बहुतिरिक्ता यजमानाःसो यजमानास्त्वां सु सुष्ठु मो निरीरमन् । नितरां मा रमयंतु । अतोऽस्मदीयं यज्ञमागत्य सोमं पिबेति भावः ॥ रीरमन् । रमतेर्ण्यंतस्य लुङि चङि सन्वद्भावादभ्यासस्येत्वदीर्घौ । वाक्यभेदादत्र हियोगाभावेन निघातः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ द्वाभ्यां हरिभ्यामिंद्र याह्या चतुर्भिरा षड्भिर्हूयमानः ।
आष्टाभिर्दशभिः सोमपेयमयं सुतः सुमख मा मृधस्कः ॥ ४

आ । द्वाभ्यां । हरिऽभ्यां । इंद्र । याहि । आ । चतुःऽभिः ।
आ । षट्ऽभिः । हूयमानः ।
आ । अष्टाभिः । दशऽभिः । सोमऽपेयं । अयं । सुतः ।
सुऽमख । मा । मृधः । करिति कः ॥ ४

हे इंद्र होतृभिराहूयमानस्त्वं द्वाभ्यां हरिभ्यामश्वाभ्यामिमं यज्ञं प्रति सोमपानार्थमायाहि । चतुर्भिर्हरिभिरायाहि । तथा षड्भिरागच्छ सोमपेयं ॥ पा पाने। कर्मण्यचो यत् । ईद्यतीतीत्वं ॥ पातव्यं सोमं प्रत्यष्टाभिरश्वैरायाहि ॥ अष्टनो दीर्घात् । पा० ६. १. १७२. । इति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥ दशभिर्हरिभिरागच्छ । सुमख सुयज्ञ सुधन वा हे इंद्र अयं सोमस्त्वदर्थमभिषुतः । अतो यज्ञस्य मृधो हिंसा मा कः । मा कार्षीः ॥ करोतेर्लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् । गुणे कृते हल्ङ्यादिना सिपो लोपः । यद्यपींद्रस्य द्वावेव हरी तथापि तयोर्विभूतिभेदाबाहुल्यात् । अतोऽश्वबहुत्वमविरुद्धं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ विंशत्या त्रिंशता याह्यर्वाङा चत्वारिंशता हरिभिर्युजानः ।
आ पंचाशता सुरथेभिरिंद्रा षष्ट्या सप्तत्या सोमपेयं ॥ ५

आ । विंशत्या । त्रिंशता । याहि । अर्वाङ् । आ ।
चत्वारिंशता । हरिऽभिः । युजानः ।
आ । पंचाशता । सुऽरथेभिः । इंद्र । आ । षष्ट्या । सप्तत्या ।
सोमऽपेयं ॥ ५

हे इंद्र सोमपेयं पातव्यं सोमं प्रत्यर्वाङ् अस्मदभिमुखः सन् विंशत्या विंशतिसंख्याकैरश्वैरायाहि । त्रिंशता त्रिंशत्संख्याकैर्हरिभिरागच्छ । चत्वारिंशता चत्वारिंशत्संख्याकैर्हरिभिर्युजानो युज्यमानस्त्वं सोमपानं प्रत्यायाहि सुरथेभिः सुरंहणैः सुगमनैः पंचाशता हरिभिरायाहि । तथा षष्ट्या षष्टिसंख्याकैर्हरिभिः सप्तत्या सप्ततिसंख्याकैर्हरिभिः सोमपानं प्रत्यागच्छ ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ

आशीत्या नवत्या याह्यर्वाङा शतेन हरिभिरुह्यमानः ।
अयं हि ते शुनहोत्रेषु सोम इंद्र त्वाया परिषिक्तो मदाय ॥ ६
आ । अशीत्या । नवत्या । याहि । अर्वाङ् । आ । शतेन ।
हरिऽभिः । उह्यमानः ।
अयं । हि । ते । शुनऽहोत्रेषु । सोमः । इंद्र । त्वाऽया ।
परिऽसिक्तः । मदाय ॥ ७

अशीत्याशीतिसंख्याकैरश्वैः सोमपानार्थमर्वाङ् अस्मदभिमुखः सन् आयाहि । नवत्या एतत्संख्याकैरश्वैरागच्छ । शतेन शतसंख्याकैर्हरिभिरुह्यमानो धार्यमाणस्त्वमायाहि । हे इंद्र हि यस्मात्ते मदाय हर्षाय शुनहोत्रेषु । सुखेन हूयते सोमो येभिरिति शुनहोत्राः पात्रविशेषाः । तेष्वयं सोमस्त्वाया त्वत्कामनया परिषिक्तः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मम ब्रह्मेंद्र याह्यच्छा विश्वा हरी धुरि धिष्वा रथस्य।

पुरुत्रा हि विहव्यो बभूथास्मिञ्छूर सवने मादयस्व ॥ ७

मम। ब्रह्म। इंद्र। याहि। अच्छ। विश्वा। हरी इति।

धुरि। धिष्व। रथस्य।

पुरुऽत्रा। हि। विऽहव्यः। बभूथ। अस्मिन्। शूर। सवने।

मादयस्व ॥ ७

हे इंद्र मम ब्रह्मास्मदीयामेव स्तुतिमच्छाभिलक्ष्य याहि। विश्वा व्याप्तौ हरी रथस्य धुरि युगप्रांते धिष्व। संयोजय। पुरुत्रा पुरुभिर्बहुभिर्यजमानैस्त्वं विहव्यो विविधं ह्वातव्यो बभूथ। बभूविथ॥ बभूथाततंथ जगृभ्म ववर्थेति निपातनादिडभावः॥ हे शूर अस्मिन्सवने यज्ञे मादयस्व। सोमपानेन हृष्टो भव॥

॥ अथाष्टमी ॥

न म इंद्रेण सख्यं वि योषदस्मभ्यमस्य दक्षिणा दुहीत।

उप ज्येष्ठे वरूथे गभस्तौ प्रायेप्राये जिगीवांसः स्याम ॥ ८

न। मे। इंद्रेण। सख्यं। वि। योषत्। अस्मभ्यं। अस्य।

दक्षिणा। दुहीत।

उप। ज्येष्ठे। वरूथे। गभस्तौ। प्रायेऽप्राये। जिगीवांसः।

स्याम ॥ ८

इंद्रेण सह मे मम सख्यं सखित्वं सखिलक्षणं सख्यं न वि योषत्। कदाचिदपि न वियुज्यतां॥ यौतेर्लेटि सिब्बहुलमिति सिप्। अडागमः॥ अस्येंद्रस्य दक्षि-

योऽद्रकार्णां दानमवाभ्यं दुह्वीत । अभिमतफलं दुग्धां ॥ दुहेर्लिङि रूपं ॥ अवेदेऽ-तिशयेन प्रशस्ते वक्ष्य आपदां वारके वरणीये वा गमस्तौ बाह्वादुप समीपे वर्तिनः स्याम । इंद्रस्य हस्तस्पर्शयोग्या भवेमेत्यर्थः । किंच प्राये प्राये सोमपानार्थमिंद्रस्य यज्ञशालायां प्रवेशे प्रवेशे जिगीवांसः मत्वृणां जेतारो भवेम । यद्वा प्राये प्राये । प्रकर्षेणेयते गम्यते योद्वृभिरिति प्रायं युद्धं । तस्मिन्युद्धे जिगीवांसः मत्वृन् जितवंतो भवेम ॥

॥ अथ नवमी ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी ।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरित्रे । दुहीयत् । इंद्र ।
दक्षिणा । मघोनी ।
शिक्ष । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः ।
बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ९

नूनं सा त इति व्याख्याता ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे द्वाविंशो वर्गः ॥

अपाय्यस्येति नवर्चमष्टमं सूक्तं गार्त्समदं । त्रैष्टुभमैंद्रं । अपायीत्यनुक्रांतं । वैंगिकः सूक्तविनियोगः । द्वितीये पर्याये होतृशस्त्रयाज्यापायीत्येषा । आ॰ ६, ४, ॥

॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥

अपाय्यस्यांधसो मदाय मनीषिणः सुवानस्य प्रयसः ।
यस्मिन्निंद्रः प्रदिवि वावृधान ओको दधे ब्रह्मण्यंतश्च नरः ॥ १

अपायि । अस्य । अंधसः । मदाय । मनीषिणः । सुवानस्य ।
प्रयसः ।
यस्मिन् । इंद्रः । प्रऽदिवि । ववृधानः । ओकः । दधे ।
ब्रह्मण्यंतः । च । नरः ॥ १

सुवानस्य सोमाभिषवं कुर्वाणस्य मनीषिणः प्राज्ञस्य यजमानस्य संबंधिनः प्रयसः ॥ प्रीङ् तर्पणे । असुन् ॥ प्रीतिकरस्यास्य सोमलक्षणस्यांधसो मदायापायि । एतदर्थमिंद्रेण पीतमित्यर्थः ॥ यद्वा अपायीति पातेर्व्यत्ययो बहुलमिति चिण् कर्तरि भवति । छंदसि लुङ्लङ्लिट इति लोडर्थे लुङ् ॥ प्रीतिकरस्यांधसो मदायापायि ॥ शेषविवक्षया कर्मणि षष्ठी ॥ इंद्रः सोमं पिबतु । प्रदिवि पुराणे यस्मिन्सोमलक्षणेऽधसि वावृधानो वर्धमान इंद्र ओको दधे । सेव्यतया निवासं चकार । किंच ब्रह्मण्यंत इंद्राय स्तोत्रमिच्छंतो नरः कर्मणां नेतार ऋत्विजो यस्मिन्निवासं दधिरे । तदेतदपायीति पूर्वेणान्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अस्य मंदानो मध्वो वज्रहस्तोऽहिमिंद्रो अर्णोवृतं वि वृश्चत् ।
प्र यद्वयो न स्वसराण्यच्छा प्रयांसि च नदीनां चक्रमंत ॥ २

अस्य । मंदानः । मध्वः । वज्रऽहस्तः । अहिं । इंद्रः ।
अर्णःऽवृतं । वि । वृश्चत् ।
प्र । यत् । वयः । न । स्वसराणि । अच्छ । प्रयांसि ।
च । नदीनां । चक्रमंत ॥ २

अस्य मध्वः ॥ तृतीयार्थे षष्ठी ॥ अनेन मदकरेण सोमेन मंदानो हृष्यन् वज्रहस्तो वज्रयुक्तो हस्तो यस्य स इंद्रोऽर्णोवृतमुदकस्यावरकमुदकेनावृतं वाहिं वृत्रं मेघं वा विवृश्चत् । विशेषेणाच्छिनत् ॥ ओव्रश्चू छेदने । तौदादिकः । ग्रहिज्यादिना संप्रसारणं ॥ यद्यदाहिभेदने जाते नदीनां प्रयांसि प्रीणयितृणि जलान्यच्छ समुद्रमभिलक्ष्य प्रचक्रमंत । गंतुमुपाक्रमन् । तत्र दृष्टांतः । वयो न ।

यथा पक्षिणः स्वसराणि । सृ गतौ अर्यंते प्राप्यंत इति सराणि स्वसराणि कुलायाः । तानभिलक्ष्य गच्छंति तद्वत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स माहिन इंद्रो अर्णो अपां प्रैरयदहिहाच्छा समुद्रं ।
अजनयत्सूर्यं विदद्गा अक्तुनाह्नां वयुनानि साधत् ॥ ३

सः । माहिनः । इंद्रः । अर्णः । अपां । प्र । ऐरयत् ।
अहिऽहा । अच्छ । समुद्रं ।
अजनयत् । सूर्यं । विदत् । गाः । अक्तुना । अह्नां ।
वयुनानि । साधत् ॥ ३

माहिनो महनीयः पूजनीयो यद्वा महिमोपेतः । अहिहाहिं मेघं हतवानिंद्रः । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् । बहुलं छंदसीति भूतकाले क्विप् ॥ स इंद्रोऽपामर्णः ॥ ऋ गतौ ॥ स्रोतोलक्षणं प्रवाहं समुद्रमच्छाभिलक्ष्य प्रैरयत् । किंच स इंद्रोऽगिरसां विलांतर्वर्तिनामाहृतानां गवां लाभाय सूर्यमजनयत् । ततो गाः पणिभिरपहृता गा विदत् । अलभत ॥ विदिर् लाभे । लुङीरितो वेति च्लेरङादेशः । वाक्यभेदादनिघातः ॥ तथाक्तुना तेजसाह्नां दिवसानां वयुनानि प्रज्ञानानि प्रकाशान् साधत् । असाधयत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सो अप्रतीनि मनवे पुरूणींद्रो दाशद्दाशुषे हंति वृत्रं ।
सद्यो यो नृभ्यो अतसाय्यो भूत्पस्पृधानेभ्यः सूर्यस्य सातौ ॥ ४

सः । अप्रतीनि । मनवे । पुरूणि । इंद्रः । दाशत् । दाशुषे ।
हंति । वृत्रं ।
सद्यः । यः । नृऽभ्यः । अतसाय्यः । भूत् । पस्पृधानेभ्यः ।
सूर्यस्य । सातौ ॥ ४

स इंद्रो दाशुषे हविर्दत्तवते मनवे मनुष्याय यजमानाय पुरूणि बहून्यप्रतीन्यु- त्कृष्टानि धनानि दाशत् । ददाति । किंच वृत्रमसुरं हंति । कीदृशः । य इंद्रः सूर्यस्य सातौ । सातिः संभजनं । सूर्यसंभजनविषये कृते पस्पृधानेभ्यः अहमेव प्रथमं सूर्यं प्राप्नुयामहमेव प्रथमं सूर्यं प्राप्नुयामिति स्पर्धमानेभ्यः स्तोतृभ्यः सद्य- स्तदानीमेवातसाय्यस्तत्प्राप्तिहेतुभूतः सन् सगाश्रयणीयो भूत् । अभूत् । यद्वा सूर्यस्य सातौ ॥ षोऽन्तकर्मणि । अविकरणे क्तिन् ॥ सूर्यस्य संबंधिनि युद्धे पस्पृ- धानेभ्यः सूर्येण सह स्पर्धमानेभ्योऽतसाय्योऽभूत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स सु॑न्वत इंद्रः॒ सूर्य॒मा दे॒वो रि॑णङ्मर्त्या॑य स्त॒वान् ।

आ यद्र॒यिं गु॒हद॑वद्यमस्मै॒ भर॒दंशं॒ नैत॑शो दश॒स्यन् ॥ ५

सः । सु॒न्व॒ते । इंद्रः॑ । सूर्य॑म् । आ । दे॒वः । रि॒ण॒क् ।

मर्त्या॑य । स्त॒वान् ।

आ । यत् । र॒यिम् । गु॒हत्ऽअ॑वद्यम् । अ॒स्मै॒ । भर॑त् । अंश॑म् ।

न । एत॑शः । द॒श॒स्यन् ॥ ५

स्तवान् एतशेन स्तूयमानो देवो द्योतमानः स इंद्रः सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते मर्त्याय मनुष्यायैतशाय सूर्यमारिणक् । एतशेन स्पर्धमानं सूर्यं बलेनारेचयत् । तथा च निगमः । प्रैतशं सूर्ये पस्पृधानं सौवश्व्ये सुष्विमावदिंद्र इति । यद्यस्मा- देनशः सौवश्व्यो राजा दशस्यन् यजमानोऽस्मा इंद्राय गुहदवद्यं प्रकाशावद्यं रयिं सोमरूपमभरत् । संपादयामास । तत्र दृष्टांतः । अंशं न । यथा पितांशं भागं पुत्राय भरति तद्वत् ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स रं॑धयत्स॒दिवः॒ सार॑थये॒ शुष्ण॑मशुषं॒ कुय॑वं॒ कुत्सा॑य ।

दिवो॑दासाय नव॒तिं च॒ नवेंद्रः॒ पुरो॒ व्यैर॒च्छंब॑रस्य ॥ ६

सः । रंधयत् । सऽदिवं: । सारथये । शुष्णं । अशुषं ।
कुयवं । कुत्साय ।
दिवंःऽदासाय । नवतिं । च । नवं । इंद्रः । पुरः । वि ।
ऐरत् । शंबरस्य ॥ ६

सदिवो दीप्तियुक्तः स इंद्रः सारथये आत्मनः सारथ्यं कुर्वते कुत्साय राजर्षये शुष्णं । शोषयति सर्वमिति शुष्णः कश्चिदसुरः । तमशुषं न केनापि शोषणीयमेतन्नामानमसुरं रंधयत् ॥ रध्यतिर्वशगमने ॥ वशमनयत् ॥ यद्वा रध हिंसासंराद्ध्योरित्यस्य ण्यंतस्य रधिजभोरचीति नुम् ॥ अवधीत् । किंच स इंद्रो दिवोदासायैतन्नामकाय राज्ञे शंबरस्यासुरस्य नव नवतिं पुरो व्यैरत् । विदारितवान् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

एवा तं इंद्रोचथमहेम श्रवस्या न त्मना वाजयंतः ।
अश्याम तत्साप्तमाशुषाणा ननमो वधरदेवस्य पीयोः ॥ ७

एव । ते । इंद्र । उचथं । अहेम । श्रवस्या । न । त्मना ।
वाजयंतः ।
अश्याम । तत् । साप्तं । आशुषाणाः । ननमः । वधः ।
अदेवस्य । पीयोः ॥ ७

हे इंद्र श्रवस्या ॥ सुपां सुलुगिति तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ अन्नेच्छया वाजयंतस्त्वां बलिनं कुर्वंतः । यद्वा श्रवस्या यशःकामनया वाजयंतोऽन्नमिच्छंतः ॥ छंदस्यापि क्यच् दृश्यते । अश्वायंतो गव्यंतो वाजयंत इति क्यजंतत्वे चित्प्रातिपदिकस्यांतोदात्तत्वं स्यात् वाजयंतः शतक्रतुमिति यथा ॥ तादृशा वयं ते तुभ्यमेवोचथं स्तोत्रं त्मना आत्मना स्वयमेव नाहेम । इदानीं प्रापयेम ॥ अहि गतौ । न संप्रत्यर्थे ॥ आशुषाणाः ॥ अश्नोतेः कानचि व्यत्ययो बहुलमिति लिङ्यपि विकरणस्य उप्रत्ययः स च ॥ त्वामश्नुवाना वयं यदभिलषितं तत्साप्तं सप्तपुरुषसंबंधि आप्तपदोनं वत्सममश्याम । व्याप्नुयाम । अदेवस्य देवानिंदादीमजानतः पीयोः ॥

पीयतिर्हिंसाकर्मा ॥ हिंसकस्यासुरस्य वधः ॥ वध्यंते यत्रवोऽनेनेति वधरायुधं ॥ ननमः । तद्धो नमय ॥ ननमः । यासु प्रह्वत्वे यथंतस्य लुकि चकि रूपं । मितां ह्रस्व इति ह्रस्वः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

एवा ते गृत्समदाः शूर मन्मावस्यवो न वयुनानि तक्षुः ।
ब्रह्मण्यंत इंद्र ते नवीय इषमूर्जं सुक्षितिं सुम्नमश्युः ॥ ८

एव । ते । गृत्सऽमदाः । शूर । मन्म । अवस्यवः । न । वयुनानि । तक्षुः ।
ब्रह्मण्यंतः । इंद्र । ते । नवीयः । इषं । ऊर्जं । सुऽक्षितिं सुम्नं । अश्युः ॥ ८

शूर बलवन् हे इंद्र ते तुभ्यं गृत्समदाः । अत्र यास्कः । गृत्समदो गृत्समदनो गृत्स इति मेधाविनाम गृणातेः स्तुतिकर्मणः । नि० ९. ५. । इति । तथाविधा मन्म मननीयं स्तोत्रं ते तुभ्यमेव तक्षुः । ततक्षुः । चक्रुः । तत्र दृष्टांतः । अवस्यवो न ॥ अवः । गत्यर्थादवतेरसुनि रूपमव इति ॥ अवो गमनमिच्छंतः पुमांसो वयुनानि मार्गान् यथा कुर्वंति तद्वत् । किंच नवीयः ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक् ॥ नवीयसो नवतरस्य ते तव ब्रह्मण्यंतः स्तोत्रं कर्तुमिच्छंतो गृत्समदाः सुक्षितिमिषं शोभननिवासोपेतमन्नमूर्जं बलं सुम्नं सुखं चाश्युः । प्राप्नुयुः । एकस्मिन् गृत्समदे बहुवचनं परोक्षनिर्देशश्च ॥

॥ अथ नवमी ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी ।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९

नूनं। सा। ते। प्रति। वरं। जरित्रे। दुहीयत्। इंद्र।
दक्षिणा। मघोनी।
शिक्ष। स्तोतृभ्यः। मा। अति। धक्। भगः। नः।
बृहत्। वदेम। विदथे। सुवीराः॥ ७

नूनं सा त इति सिद्धार्थेति॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे चतुर्विंशो वर्गः॥

वयं ते वय इति नवर्चं नवमं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमैंद्रं। वयं त इत्यनुक्रांतं।
सूक्तविनियोगो लिंगादवगंतव्यः॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा॥

वयं ते वयं इंद्र विद्धि षु णः प्र भरामहे वाजयुर्न रथं।
विपन्यवो दीध्यतो मनीषा सुम्नमियक्षंतस्त्वावतो नॄन्॥ १

वयं। ते। वयः। इंद्र। विद्धि। सु। नः। प्र। भरामहे।
वाजऽयुः। न। रथं।
विपन्यवः। दीध्यतः। मनीषा। सुम्नं। इयक्षंतः।
त्वाऽवतः। नॄन्॥ १

हे इंद्र ते तुभ्यं वयं वयः सोमलक्षणमन्नं प्रभरामहे। प्रकर्षेण संपादयामः। तत्र दृष्टांतः। वाजयुर्न। यथात्मनोऽन्नमिच्छन् पुमान् रथं शकटं संपादयति तद्वत्। एवं हविःसंपादकान् नोऽस्मान् सु सुष्ठु विद्धि। जानीहि॥ विदेर्ज्ञानार्थस्य लोटि रूपं। वाक्यादित्वादनिघातः॥ किं कुर्वंतो वयं। विपन्यवः। तव स्तोत्रं कुर्वाणाः। मनीषा मनस ईषया स्तुत्या दीध्यतो दीप्यमानाः॥ दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः। व्यत्ययेन शतृ॥ त्वावतः युष्मदस्मदोः छंदसि सादृश्य उपसंख्यानमिति वतुप्॥ त्वत्सदृशान् नॄन् नेतॄन् अग्न्यादीन् सुम्नं सुखमियक्षंतः। याचमानाः। यद्वा सुम्नं सुखेन नॄन् नेतॄन् अग्न्यादीन्देवानियक्षंतः॥ इयक्षतिर्गतिकर्मा॥ यजिना तान् प्राप्नुवंतो वयं भरामह इति समन्वयः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं न इंद्र त्वाभिरूती त्वायतो अभिष्टिपासि जनान् ।

त्वमिनो दाशुषो वरूतेत्थाधीरभि यो नक्षति त्वा ॥ २

त्वं । नः । इंद्र । त्वाभिः । ऊती । त्वाऽयतः । अभिष्टिऽपा ।

अासि । जनान् ।

त्वं । इनः । दाशुषः । वरूता । इत्थाऽधीः । अभि । यः ।

नक्षति । त्वा ॥ २

हे इंद्र त्वं ताभिस्त्वदीयाभिरूती ऊतिभिः पालनादिभिर्नोऽस्मान् पाहि। किंच त्वायतः॥ सुप आत्मनः क्यच्। शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं। त्वत्कामान् जनान् अभिष्टिपा॥ सुपां सुलुगिति सोराकारः॥ अभिष्टयोऽभिगंतारः शत्रवः। तेभ्यः पाता रक्षकोऽसि। भवसि। दाशुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्य त्वमिनः। ईश्वरः खलु। वरूता॥ असिनस्कभितस्तभितेति निपातनादोकारस्य अकारः॥ बाधकानां निवारकोऽसि। किंच त्वं तस्य स्तोतुरित्थाधीरेवंविधोपद्रवोपशमरूप-कर्मासि। यस्त्वा त्वामभिनक्षति हविषा परिचरति॥

॥ अथ तृतीया ॥

स नो युवेंद्रो जोहूत्रः सखा शिवो नरामस्तु पाता ।

यः शंसंतं यः शशमानमूती पचंतं च स्तुवंतं च प्रणेषत् ॥ ३

सः । नः । युवा । इंद्रः । जोहूत्रः । सखा । शिवः । नरां ।

अस्तु । पाता ।

यः । शंसंतं । यः । शशमानं । ऊती । पचंतं । च । स्तुवंतं

च । प्रऽनेषत् ॥ ३

युवा तरुणो यद्वृयां फलस्य यमयिता वा जोहूतः स्तोतृभिराह्वातव्यो होतव्यो या सखा सखिभूतः शिवः सुखकरः स इंद्रो नरां ॥ न्यस्त्रस्मामि कादेशो गुणः नरयस्त्रस्य वास्यागमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुडभावः ॥ कर्मनेतॄणामस्माकं पाता पालको भवति । यः यस्मांशि शंसंतं यच पचमानं ॥ यच सूतगतो ॥ क्रियाः कुर्वाणं पुरोडाशादिकं हवींषि पचंतं स्तुवंतं सामभिः स्तोत्रं कुर्वाणं स्तुतशस्त्रयोः प्रगीताप्रगीतमंत्रसाध्यत्वेन भेदस्य प्रतिपादितत्वात् अत्र पृथङ्निर्देशः । एवमवं यजमानभूतो जत्या रक्षणेन प्रनेषत् ॥ नयतेर्लेटि सिब्बहुलमिति सिप् । अडागमः । निचि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः ॥ कर्मणां पारं प्रापयेत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तमु॑ स्तुष इंद्रं तं गृ॑णीषे यस्मि॒न्पुरा वा॑वृधुः शाशदुश्च॑ ।

स वस्वः कामं॑ पीपरदियानो ब्र॑ह्मण्यतो नूतन॑स्यायोः ॥ ४

तं । ऊं॑ इति॑ । स्तुषे । इंद्रं॑ । तं । गृणीषे । यस्मिन् । पुरा ।

पुरा । वावृधुः । शाशदुः । च ।

सः । वस्वः । कामं॑ । पीपरत् । इयानः । ब्रह्मण्यतः ।

नूतनस्य । आयोः ॥ ४

तमु तमेवेंद्रं स्तुषे । स्तौमि । तथा तमिंद्रं गृणीषे । शंसामि ॥ उभयत्र पुरुषव्यत्ययः ॥ यस्मिन्निंद्रे पुरा पूर्वं स्तोतारो वावृधुः । प्रवृद्धा अभवन् । शाशदुश्च । शत्रून् हिंसितवंतश्च ॥ शदॢ शातने । लिटि तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घः ॥ इयानः स्तोतृभिर्याच्यमानः स इंद्रो ब्रह्मण्यतः स्तोत्रमिच्छतो नूतनस्यायोर्मनुष्यस्य यजमानस्य वस्वो वसुनः काममभिलाषं पीपरत् । अभिलषितफलदानेन पूरयतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सो अंगिरसामुचथा जुजुष्वान्ब्रह्मा तूतोदिंद्रो गातुमिष्णन् ।

मुष्णन्नुषसः सूर्येण स्तवानश्वस्य चिच्छिश्नथत्पूर्व्याणि ॥ ५

सः। अंगिरसां। उचथा। जुजुष्वान्। ब्रह्म। तूतोत्।
इंद्रः। गातुं। इष्णन्।
मुष्णन्। उषसः। सूर्येण। स्तवान्। अश्नस्य। चित्।
शिश्नथत्। पूर्व्याणि॥ ५

अंगिरसां संबंधीन्युचथोक्थानि जुजुष्वान्॥ जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य लिटि क्वसौ रूपं। सेवमानः स इंद्रो गातुं पणिभिरपहृतनामंगिरसां मार्गमिष्णन् प्रेरयन् ब्रह्म तेषां स्तोत्रं कामप्रदानेन तूतोत्॥ तु हिंसायामित्यस्य लङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्लुः॥ अवर्धयत्। किंच स्तवान् स्तोतृभिः स्तूयमानः सूर्येण स्वात्मभूतेनोषसो मुष्णन् अपहरन्। उदिते हि सूर्ये उषसो व्यावर्तंते। तादृशः स इंद्रोऽश्नस्य। अश्नुते स्वतेजसा सर्वं जगदित्यश्नः कश्चिदसुरः। तस्य पूर्व्याणि पुरातनानि पुराणि बलानि वा शिश्नथत्। अश्नथयत्। शिथिलीचकार॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे पंचविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

स ह श्रुत इंद्रो नाम देव ऊर्ध्वो भुवन्मनुषे दस्मतमः।
अव प्रियमर्शसानस्य साह्वाञ्छिरो भरद्दासस्य स्वधावान्॥ ६

सः। ह। श्रुतः। इंद्रः। नाम। देव। ऊर्ध्वः। भुवत्।
मनुषे। दस्मऽतमः।
अव। प्रियं। अर्शसानस्य। सह्वान्। शिरः। भरत्।
दासस्य। स्वधाऽवान्॥ ६

देवो द्योतमानः श्रुतः कीर्त्तिमान् अत एव दस्मतमः सर्वैरतिशयेन दर्शनीयः स इंद्रो मनुषे मनोरर्थमूर्ध्वो भुवत्। कामप्रदाने प्रवृत्त उन्मुखो भवतु॥ नाम प्रसिद्धौ। हेति पूरणः॥ तदुच्यते। साह्वान् शत्रूनभिभवन् स्वधावान् बलवानिंद्रोऽर्शसानस्य लोकं बाधमानस्य दासस्यैतन्नामकस्यासुरस्य प्रियं शिरोऽवभरत्। अधः पातयतु॥ हरतेर्हस्छंदसि भः आगमः लुप्तश्चोभं॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स वृत्रहेन्द्रः कृष्णयोनीः पुरंदरो दासीरैरयद्वि।

अजनयन्मनवे क्षामपश्च सत्रा शंसं यजमानस्य तूतोत् ॥ ७

सः। वृत्रऽहा। इंद्रः। कृष्णऽयोनीः। पुरम्ऽदरः।

दासीः। ऐरयत्। वि।

अजनयत्। मनवे। क्षां। अपः। च। सत्रा। शंसं।

यजमानस्य। तूतोत् ॥ ७

वृत्रहा वृत्रस्य हंता पुरंदरः शंबरपुरां दारयिता स इंद्रः कृष्णयोनीर्निकृष्टजातीर्दासीरुपक्षपयित्रीरासुरीः सेना व्यैरयत्। व्यनुदत्। किंच मनवे मनोरर्थं क्षां पृथिवीमप उदकानि चाजनयत्। यजमानस्य सत्रा महांतं शंसमभिलाषं तूतोत्। कामप्रदानेन पूरयतु॥ तु वृद्धाविति सौत्रो धातुः। यङः श्लुः। तुजादित्वाद्दीर्घः॥ यद्वा सत्रा महत् शंसं शंसनीयं यस्त्रं कामप्रदानेन वर्धयतु। यद्वा कृष्णयोनीः कृष्णाख्येनासुरेण निषिक्तरेतस्का दासीर्भार्या व्यैरयत्। व्यनुदत्। तथा मंत्रः। यः कृष्णगर्भा निरहन्नृजिश्वनेति॥

॥ अथाष्टमी ॥

तस्मै तवस्य१मनु दायि सत्रेंद्राय देवेभिरर्णसातौ।

प्रति यदस्य वज्रं बाह्वोर्धुर्हत्वी दस्यून्पुर आयसीर्नि तारीत् ॥ ८

तस्मै। तवस्यं। अनु। दायि। सत्रा। इंद्राय। देवेभिः।

अर्णऽसातौ।

प्रति। यत्। अस्य। वज्रं। बाह्वोः। धुः। हत्वी। दस्यून्।

पुरः। आयसीः। नि। तारीत् ॥ ८

देवेभिर्दैवनशीलैः स्तोतृभिरर्धंसातावुदकलाभे निमित्ते तस्मा इंद्राय तवस्यं सवसे बलाय हितं बलवर्धनं हविः सत्रा संततं सर्वेष्वहःसु अनु अनुक्रमेण सवनत्रये दायि । अदायि । यद्वा तवस्यं । बहुलं प्रहृष्टाय दीयते तत्तवस्यं । देवेभिर्दैवैरुदकभजनेऽनुक्रमेण तद्बलं तस्मा इंद्रायादायि । तथा मंत्रः । अनु ते दायि मह इंद्रियायेति । यद्यदास्येंद्रस्य बाह्वोर्वज्रं प्रति धुः । स्तोतारोऽसुरवधसूचकेन स्तोत्रेण प्रतिनिदधुः । स्तूयमानो हींद्रो दस्युवधार्थं वज्रमादत्ते ॥ दधुः । दधातेर्लुङि गातिस्थेति सिचो लुक् । आत इति झेर्जुस् ॥ ततस्तेन वज्रेण दस्यूनसुरान् हत्वी हत्वा तदीया आयसीरयोमयीः पुरो नितारीत् । नितरामनाशयत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी ।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरित्रे । दुहीयत् । इंद्र
दक्षिणा । मघोनी ।
शिक्ष । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः ।
बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ९

नूनं सा त इति व्याख्याता ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे षड्विंशो वर्गः ॥

विश्वजित इति षडृचं दशमं सूक्तं गात्समदमैंद्रं । अंत्या त्रिष्टुप् । शिष्टाः पंच जगत्यः ॥ तृतीये पर्याये होतुः शस्त्र एतत्सूक्तं । सूत्रितं च । विश्वजिते तिष्ठा हरी रथ आयुज्यमानेति याज्या । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

विश्वजिते धनजिते स्वर्जिते सत्राजिते नृजित उर्वराजिते ।
अश्वजिते गोजिते अब्जिते भरेंद्राय सोमं यजताय हर्यतं ॥ १

विश्वऽजिते । धनऽजिते । स्वःऽजिते । सत्राऽजिते ।
नृऽजिते । उर्वराऽजिते ।
अश्वऽजिते । गोऽजिते । अप्ऽजिते । भर । इंद्राय । सोमं ।
यजताय । हर्यतं ॥ १

हे अध्वर्यो इंद्राय सोमं भर। संपादय। कीदृशाय। विश्वजिते। सर्वस्य जेत्रे। तदेव प्रपंचयति। धनजिते शत्रुविजयेन तदीयधनानां जेत्रे। स्वर्जिते स्वर्गस्य जेत्रेऽधिपतये। सत्राजिते सत्रा संततं जयशीलाय महतो जेत्रे वा। नृजिते नृणां नायकानां जेत्रे। उर्वराजिते। उर्वरा सर्वसस्याढ्या भूः। तस्या जेत्रे। अश्वजिते गोजिते बलेनापहृतानां गवां जेत्रे। अब्जिते वृत्रेणाक्रांतानामपां जेत्रे। यजताय यजनीयाय। तस्मा इंद्राय हर्यतं॥ हर्य गतिकांत्योः। भृमृदृशीत्यादिना कर्मण्यतच्॥ कमनीयं स्पृहणीयं वा सोमं भरेति समन्वयः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अभिभुवेऽभिभंगाय वन्वतेऽषाळ्हाय सहमानाय वेधसे ।
तुविग्रये वह्नये दुष्टरीतवे सत्रासाहे नम इंद्राय वोचत ॥ २

अभिऽभुवे । अभिऽभंगाय । वन्वते । अषाळ्हाय ।
सहमानाय । वेधसे ।
तुविऽग्रये । वह्नये । दुस्तरीतवे । सत्राऽसहे । नमः ।
इंद्राय । वोचत ॥ २

अभिभुवे सर्वस्याभिभवित्रेऽभिभंगायासुराणां भंजकाय वन्वते॥ वन षण संभक्तौ॥ व्यत्ययेन शप्रत्ययः॥ शत्रूणां धनानां संभजकाय। अषाळ्हाय॥ षहे कर्मणि निष्ठा। ढत्वाभावश्छांदसः॥ शत्रुभिरनभिभूताय। सहमानाय सर्वंसहाय वेधसे सर्वस्य विधात्रे। तुविग्रये पूर्णग्रीवाय॥ यद्वा गॄ शब्दे। औणादिकः कर्मणि क्रिप्रत्ययः॥ तुविभिर्बहुभिः स्तोतव्याय। वह्नये सर्वस्य वोढ्रे दुष्टरीतवेऽन्यैर्दुस्तराय

दुहिंसाय । सत्रासहे सर्वदाभिभवित्रे भक्तोऽभिभवित्रे वा एवंविधायेंद्राय नमो नमःशब्दपूर्वकं स्तोत्रं वोचत । हे स्तोतारो यूयं ब्रूत ॥ ब्रूञो लुङि ब्रुवो वचिः । अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङित्यङादेशः । वच उमित्युम् । गुणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सत्रासाहो जनभक्षो जनंसहश्च्यवनो युध्मो अनु जोषमुक्षितः

वृतंचयः सहुरिर्विक्ष्वारित इंद्रस्य वोचं प्र कृतानि वीर्या ॥ ३

सत्राऽसहः । जनऽभक्षः । जनंऽसहः । च्यवनः । युध्मः ।

अनु । जोषं । उक्षितः ।

वृतंऽचयः । सहुरिः । विक्षु । आरितः । इंद्रस्य । वोचं ।

प्र । कृतानि । वीर्या ॥ ३

सत्रासहो बहूनामभिभविता जनभक्षो जनानां यजमानानां कामप्रदानेन संभक्ता तैः संभजनीय इति वा । जनंसहो बलिनां जनानामभिभविता च्यवनः शत्रूणां च्यावयिता स्वस्थानात् । युध्मो योद्धा जोषमनु प्रीतिमनु उक्षितः सिक्तः सोमेन । वृतंचयो वृतस्याभीष्टस्याचेता संचेता दातेत्यर्थः । यद्वा वर्तते पुनःपुनरभिमुखमागच्छतीति वृत् शत्रुः । तं चयते हिनस्तीति वृतंचयः । चयतिर्हिंसाकर्मा । तथा च ब्राह्मणं यो वै भागिनं भागान्नुदते चयते वैनं स यदि वैनं न चयतेऽथ पुत्रमथ पौत्रं चयते त्वेवैनमिति । सहुरिः ॥ असिसहोरुरिरित्युरिप्रत्ययः ॥ अभिभविता शत्रूणां विक्षु प्रजास्वारितः पालकत्वेन प्रापितो भवति । तादृशस्येंद्रस्य कृतानि वृत्रहननादिरूपाणि वीर्याणि सामर्थ्यानि प्रवोचं प्रकर्षेण वदामि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अनानुदो वृषभो दोधतो वधो गंभीर ऋष्वो असमष्टकाव्यः ।

रध्रचोदः श्नथनो वीळितस्पृथुरिंद्रः सुयज्ञ उषसः स्वर्जनत् ॥ ४

अनानुऽदः । वृषभः । दोधतः । वधः । गंभीरः । ऋष्वः ।
असमष्टऽकाव्यः ।
रध्रऽचोदः । श्नथनः । वीळितः । पृथुः । इंद्रः । सुऽयज्ञः ।
उषसः । स्वः । जनत् ॥ ४

अनानुदः । अनु पश्चाद्ददातीत्यनुदः । आतश्चोपसर्गे इति कर्तरि कः । स नास्ति यस्य स तथोक्तः । प्रभूतधनदानेन समानो नास्तीत्यर्थः । अत एव वृषभः कामानां वर्षिता । दोधतः ॥ दुधिर्हिंसाकर्मा ॥ हिंसकस्यासुरस्य वधो हंता गंभीरो महत्त्वेन गांभीर्योपेतः । ऋष्वो महान् यद्वा दर्शनीयः सर्वैः । असमष्टकाव्यः ॥ अशू व्याप्तौ । कर्मणि निष्ठा । उदित्त्वादिड्विकल्पः । नञ्समासः ॥ अन्यैरव्याप्तकर्मा । रध्रचोदः ॥ रध हिंसासंराद्ध्योः ॥ रध्राणां समृद्धानां प्रेरकः । यद्वा हिंसकानां शत्रूणां चोदकः । श्नथनः शत्रूणां बलापहारेण घातयिता । वीळितो दृढांगः पृथुः स्वतेजसा जगद्व्याप्य वर्तमानः सुयज्ञः सुकर्मा एतादृश इंद्र उषसः स्वः सूर्यं ज्योतिः । स्वः सूर्य इति हि ब्राह्मणं । सूर्यं च जनत् । प्रादुश्चकार ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यज्ञेनं गातुमप्तुरो विविद्रिरे धियों हिन्वाना उशिजों
मनीषिणः ।
अभिस्वरा निषदा गा अवस्यव इंद्रे हिन्वाना
द्रविणान्याशत ॥ ५
यज्ञेनं । गातुं । अप्ऽतुरः । विविद्रिरे । धियः । हिन्वानाः
उशिजः । मनीषिणः ।
अभिऽस्वरा । निऽसदा । गाः । अवस्यवः । इंद्रे ।
हिन्वानाः । द्रविणानि । आशत ॥ ५

धियो हिन्वानाः स्तुतीरिंद्रे प्रेरयंत उशिज इंद्रं कामयमाना मनीषिणो मेधाविनोऽगिरसोऽसुरोऽपां प्रेरकादिंद्रात्तं गवां मार्गं यज्ञेन तपसा विविद्रिरे। लेभिरे। ततोऽवस्यवो रक्षणमिच्छंत इंद्रे गाः स्तुतीर्हिन्वानाः॥ हि गतिवृद्ध्योः स्वादिः॥ प्रेरयंतस्ते ऽगिरसोऽभिस्वरा अभितः स्वरः स्वरणं शब्दनं यस्य तेन स्तोत्रेण निषदोपसदेन च द्रविणानि गोधनान्याशत। प्राप्नुवन्॥ अश्नोतेर्लुङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्॥

॥ अथ षष्ठी॥

इंद्र श्रेष्ठानि द्रविणानि धेहि चित्तिं दक्षस्य सुभगत्वमस्मे।
पोषं रयीणामरिष्टिं तनूनां स्वाद्मानं वाचः सुदिनत्वमह्नां॥ ६

इंद्र। श्रेष्ठानि। द्रविणानि। धेहि। चित्तिं। दक्षस्य।
सुभगऽत्वं। अस्मे इति।
पोषं। रयीणां। अरिष्टिं। तनूनां। स्वाद्मानं। वाचः।
सुदिनऽत्वं। अह्नां॥ ६

हे इंद्र श्रेष्ठान्युत्तमानि द्रविणानि धनान्यस्मभ्यं धेहि। निधेहि। दक्षस्य॥ दक्षेर्भावे घञ्॥ कर्मकरणसामर्थ्यस्य चित्तिं ख्यातिं धेहि। अस्मे अस्मभ्यं सुभगत्वं शोभनधनवत्त्वं सौभाग्यं वा निधेहि। रयीणां त्वया दत्तानां धनानां पोषं समृद्धिं धेहि। तनूनामंगानां। यद्वा तायत एभिः कुलमिति तन्वः पुत्राः। तनोतेः करण ऊप्रत्ययः॥ तेषामरिष्टिमहिंसां धेहि। तथास्मदीयाया वाचः स्वाद्मानं स्वादुतां। अह्नां सुदिनत्वं शोभनदिनत्वं च धेहि। येषु शीतादयो दोषा दृश्यंते तानि सुदिनानि। तेषां भावः सुदिनत्वं॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे सप्तविंशो वर्गः॥

त्रिकद्रुकेष्विति चतुर्दर्चमेकादशं सूक्तं गार्त्समदमैंद्रं। अत्रानुक्रमणिका। त्रिकद्रुकेषु चतुष्काकमष्ट्याद्यतिशाक्वरमंत्याष्टिर्वैति। आद्यायामष्टिश्छंदश्चतुःषष्ट्यक्षरा। अवशिष्टाः षष्ठ्यक्षरा अतिशक्वर्यः अंत्याष्टिर्वा॥ षोडशिशस्त्रे त्रिकद्रुकेष्विति तृचः। सूत्रितं। त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं प्रो ष्वस्मै पुरोरथमिति तृचावतिछंदसौ। आ० ६, २,। इति॥ अभिप्लवषष्ठेऽहनि मरुत्वतीये प्रतिपदनुचरस्य

त्रिकद्रुकेष्विति प्रथमा। द्यमेऽहनीति खंडे सूत्रितं। आ त्वा रथं यथोतय इत्येतस्याः स्थाने त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरमिति। आ० ८. १२.। इति॥ आग्निमेधिके प्रथमेऽहनि मरुत्वतीय आज्या। तस्य विशेषान्वक्ष्याम इति खंडे सूत्रितं। त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरमिति मरुत्वतीयस्य प्रतिपत्। आ० १०. १०.। इति॥ महाव्रतेऽपि माध्यंदिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिनः स्तोत्रियस्तृचः। त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरमिति स्तोत्रियः। ऐ० आ० ५. १.। इति सूत्रितं॥

॥ अष्टिःसूक्ते प्रथमा॥

त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं तुविशुष्मस्तृपत्सोममपिबद्विष्णुना सुतं यथावशत्।
स ईं ममाद महि कर्म कर्तवे महामुरुं सैनं सश्चद्देवो देवं सत्यमिन्द्रं सत्य इन्दुः॥१

त्रिऽकद्रुकेषु। महिषः। यवऽआशिरं। तुविऽशुष्मः। तृपत्। सोमं। अपिबत्। विष्णुना। सुतं। यथा। अवशत्।
सः। ईं। ममाद। महि। कर्म। कर्तवे। महां। उरुं। सः। एनं। सश्चत्। देवः। देवं। सत्यं। इन्द्रं। सत्यः। इन्दुः॥१

अत्युक्तदो ब्रूते। महिषो महान् पूज्यस्तुविशुष्मो बहुबलस्तृपत्॥ तृप प्रीणने तुदादिः। आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः॥ तृप्यन् इंद्रस्त्रिकद्रुकेषु ज्योतिर्गौरायुरित्येतन्नामकेष्वाभिप्लविकेष्वहःसु सुतमभिषुतं यवाशिरं यवमयैः सक्तुभिर्मिश्रितं॥ आङ्पूर्वस्य श्रीणातेः क्विपि अपस्पृधेथामित्यादिना शिर इत्यादेशः॥ तं सोमं विष्णुना सहापिबत्। यथावशत्। पूर्वं यथा तं सोममकामयत तथापिबत्॥ वश कांतौ। बहुलं छंदसीति शपो लुगभावः॥ पीतः स सोमो महां महांतमुरुं तेजसा विस्तीर्णमीमेनमिंद्रं ममाद। अमादयत्। किमर्थं महि महद्वृत्रहननादिलक्षणं कर्म कर्तवे कर्तुं। सत्य इंदुः सवन् देवो दीप्यमानः स सोमः सत्यं यथार्थभूतं देवं सोमं कामयमानमिंद्रं सश्चत्॥ सश्चतिर्व्याप्तिकर्मा॥ व्याप्नोतु॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अध त्विषीमाँ अभ्योजसा क्रिविं युधाभवदा रोदसी

अपृणदस्य मज्मना प्र वावृधे ।

अधत्तान्यं जठरे प्रेमरिच्यत सैनं सश्चद्देवो देवं सत्यमिंद्रं

सत्य इंदुः ॥ २

अध । त्विषिऽमान् । अभि । ओजसा । क्रिविं । युधा ।

अभवत् । आ । रोदसी इति । अपृणत् । अस्य ।

मज्मना । प्र । ववृधे ।

अधत्त । अन्यं । जठरे । प्र । ईं । अरिच्यत । सः । एनं ।

सश्चत् । देवः । देवं । सत्यं । इंद्रं । सत्यः । इंदुः ॥ २

अध अथ सोमपानानंतरं त्विषीमान् दीप्तिमानिंद्र ओजसा बलेन क्रिविं नामासुरं युधा युद्धेनाभ्यभवत् । अभिभूतवान् । किंच स इंद्रो रोदसी द्यावापृथिव्या- वापृणत् । स्वतेजसा समंतात्पूरयामास । तथास्य पीतस्य सोमस्य मज्मना बलेन प्रवावृधे । प्रकर्षेण वर्धते । यद्वा अस्य क्रिवेरसुरस्य मज्मना सारेण रोदसी अपूरयत् । स इंद्रः सोमं द्वेधा विभज्यान्यं भागं स्वकीये जठरेऽधत्त । ईमेनमपरं भागं देवेभ्यः प्रारिच्यत । प्रारेचयत् । एतेनार्धमिंद्रायार्धमन्येभ्यो देवेभ्य इत्युक्तं भवति । तथा तैत्तिरीयकं । यत्सर्वेषामर्धमिंद्रः प्रति तस्मादिंद्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तम इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

साकं जातः क्रतुना साकमोजसा ववक्षिथ साकं वृद्धो वीर्यैः

सासहिर्मृधो विचर्षणिः ।

दाता राधः स्तुवते काम्यं वसु सैनं सश्चद्देवो देवं सत्यमिंद्रं

सत्य इंदुः ॥ ३

साकं। जातः। क्रतु॑ना। साकं। ओज॑सा। ववक्षिथ। साकं।
वृद्धः। वीर्यैः। सासहिः। मृधः। विऽचर्षणिः।
दाता। राधः। स्तुवते। काम्यं। वसु। सः। एनं। सश्चत्।
देवः। देवं। सत्यं। इंद्रं। सत्यः। इंदुः॥ ३

क्रतुना कर्मणा प्रज्ञया वा साकं सह जातः साकमोजसा बलेन सह ववक्षिथ। विश्वं वोढुमिच्छसि॥ वहेः सनंतस्य लिटि मंत्रत्वादाम्न भवति॥ किंच त्वं वीर्यैः बलहननादिलक्षणैः पराक्रमैः साकं सह वृद्धः प्रवृद्धो मृधो हिंसकान् संग्रामान्वा सासहिः॥ न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः॥ तेषामभिभविता। विचर्षणिः पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्च विशेषेण द्रष्टा स्तुवते स्तोत्रं कुर्वाणाय यजमानाय राधः साधकं काम्यं प्रार्थनीयं वसु धनं दाता सन् ववक्षिथेति समन्वयः। सैनमिति परोक्षनिर्देशः सिद्धार्थश्च॥

॥ अथ चतुर्थी॥

तव त्यन्नर्यं नृतोऽप इंद्र प्रथमं पूर्व्यं दिवि प्रवाच्यं कृतं।
यद्देवस्य शवसा प्रारिणा असुं रिणन्नपः।
भुवद्विश्वमभ्यादेवमोजसा विदादूर्जं शतक्रतुर्विदादिषं॥ ४
तव। त्यत्। नर्यं। नृतो इति। अपः। इंद्र। प्रथमं। पूर्व्यं॥
दिवि। प्रऽवाच्यं। कृतं।
यत्। देवस्य। शवसा। प्र। अरिणाः। असुं। रिणन्।
अपः।
भुवत्। विश्वं। अभि। अदेवं। ओजसा। विदात्। ऊर्जं।
शतक्र॑तुः। विदात्। इषं॥ ४

त्वमेव सर्वेषां नर्तयिता। हे इंद्र नर्य नराणां हितकरं प्रथमं प्रततं ॥ प्रथमं प्रततमिति यास्कः ॥ पूर्व्यं पूर्वकालभवं त्वया कृतं। तत् त्वत् तदपः कर्म दिवि स्वर्गलोके प्रवाच्यं। प्रकर्षेण वक्तव्यं। अपामवनादिकमित्यर्थः। किं तत्। देवस्य विजिगीषोरसुरस्यासुं प्राणं रिणन् हिंसन् त्वमपः प्रस्रवणं निम्नस्थानुदकानि प्रारिणाः। प्रैरयः। इति यदेतत्कर्म तत्प्रवाच्यमिति समन्वयः। परोक्षनिर्देशोऽप्यशिष्टः। स इंद्रो विश्वं व्याप्तमदेवं सर्वमप्यसुरसैन्यं। शचीभिः ऋतु। अभिभवतु। किंच शतक्रतुरिंद्र ऊर्जं बलं विदात्। इषं चान्नं च विदात्। विदिर् लाभे शविकरणो। लेट्यडागमः ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ गार्त्समदे मंडले द्वितीयोऽनुवाकः ॥

तृतीयेऽनुवाके दश सूक्तानि। तत्रेदमेकोनविंशत्यृचं गार्त्समदं प्रथमं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। गणानामेकोना ब्राह्मणस्पत्यं तु बार्हस्पत्यास्तु दृष्टलिंगाः पंचदश्यंत्ये त्रिष्टुभाविति। पंचदश्येकोनविंशी च त्रिष्टुभौ ॥ शिष्टा जगत्यः। यासु बृहस्पतिशब्दः श्रूयते ता बार्हस्पत्याः। शिष्टा ब्राह्मणस्पत्याः ॥ प्रातरनुवाकेऽभिष्टव एतत्सूक्तं। ऋष्वोदकमिति खंडे सूत्रितं। गणानां त्वा प्रथम यस्य। आ ४. ६.। इति ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

ग॒णानां॑ त्वा ग॒णप॑तिं हवामहे क॒विं क॑वी॒नामु॑प॒मश्र॑वस्तमं।
ज्ये॒ष्ठ॒राजं॒ ब्रह्म॑णां ब्रह्मणस्पत॒ आ नः॑ शृ॒ण्वन्नू॒तिभिः॑ सीद॒ साद॑नं ॥ १

ग॒णानां॑। त्वा॒। ग॒णऽप॑तिं। ह॒वा॒म॒हे॒। क॒विं। क॒वी॒नां। उ॒प॒मश्र॑वःऽतमं।
ज्ये॒ष्ठ॒ऽराजं॑। ब्रह्म॑णां। ब्र॒ह्म॒णः॒। प॒ते॒। आ। नः॒। शृ॒ण्वन्। ऊ॒तिऽभिः॑। सी॒द॒। साद॑नं ॥ १

हे ब्रह्मणस्पते ब्रह्मणोऽन्नस्य परिवृढस्य कर्मणो वा पते पालयितः गणानां देवादिगणानां संबंधिनं गणपतिं स्वीयानां पतिं । कवीनां क्रांतदर्शिनां कविं । उपमश्रवस्तमं । उपमीयतेऽनयेत्युपमा । सर्वेषामन्नानामुपमानं श्रवोऽन्नं यस्य स तथोक्तः । अतिशयेनोपमश्रवा उपमश्रवस्तमः ॥ माङ् माने । आतश्चोपसर्गे करणेऽङ्प्रत्ययः । ङ्यापोः संज्ञाछंदसोरिति ह्रस्वत्वं ॥ ज्येष्ठराजं । ज्येष्ठाः प्रशस्यतमाः । तेषां मध्ये राजंतं ब्रह्मणां मंत्राणां स्वामिनं त्वा त्वां हवामहे । अस्मिन्कर्मण्याह्वयामः । किंच नोऽस्माकं स्तुतीः शृण्वन् त्वमूतिभिः पालनैर्हेतुभूतैः सादनं । सीदंत्यस्मिन्निति सदनं । यज्ञगृहमासीद । उपविश ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

देवाश्चित्ते असुर्य प्रचेतसो बृहस्पते यज्ञियं भागमानशुः ।
उस्रा इव सूर्यो ज्योतिषा महो विश्वेषामिज्जनिता
ब्रह्मणामसि ॥ २

देवाः । चित् । ते । असुर्य । प्रऽचेतसः । बृहस्पते । यज्ञियं ।
भागं । आनशुः ।
उस्राःऽइव । सूर्यः । ज्योतिषा । महः । विश्वेषां । इत् ।
जनिता । ब्रह्मणां । असि ॥ २

असुर्य असुराणां हंतः हे बृहस्पते प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानास्ते त्वदीया देवाश्चित् देवा अपि यज्ञियं यज्ञार्हं भागमानशुः । प्राप्नुवन् । यद्वा प्रचेतस इति बृहस्पतेर्विशेषणं । प्रकृष्टज्ञानवतस्ते तव संबंधिनो देवा इति योजनीयं । यद्वा प्रचेतसः । विशिष्टपरिज्ञानः । प्रचेतसि त्वयि सति देवा यज्ञियं भागमानशिरे । कर्मविघ्नकारिणामसुराणां रक्षोघ्नमंत्रैरपाकरणात् । न वै ब्रह्मण्वद्रिष्यतीति श्रवणात् । ज्योतिषा तेजसा महो मंहनीयः सूर्य उस्रा इव । उस्राः किरणाः ॥ स्फायितंचीत्यादिना रक्प्रत्ययः ॥ यथा किरणान् जनयति तथा विश्वेषां सर्वेषां ब्रह्मणां मंत्राणां जनिता जनयितैवासि ॥ जनिता मंत्र इति निपातनाण्णिलोपः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ विबाध्या परिरापस्तमांसि च ज्योतिष्मंतं रथमृतस्य तिष्ठसि।

बृहस्पते भीममभित्रदंभनं रक्षोहणं गोत्रभिदं स्वर्विदं ॥ ३

आ। विऽबाध्य। परिऽरपः। तमांसि। च। ज्योतिष्मंतं। रथं। ऋतस्य। तिष्ठसि।

बृहस्पते। भीमं। अमित्रऽदंभनं। रक्षःऽहनं। गोत्रऽभिदं। स्वःऽविदं ॥ ३

हे बृहस्पते परिरपः। परितो रपः पापरूपं रक्षः। यद्वा रप लप व्यक्तायां वाचि। क्विप्॥ परिवदतो निंदकान् तमांसि च विबाध्य तेजसा निराकृत्य ज्योतिष्मंतं ज्योतिषा तद्वंतमृतस्य यज्ञस्य प्रापकं भीमं शत्रूणां भयंकरममित्रदंभनं शत्रूणां हिंसकं। तदेवाह रक्षोहणं रक्षसां हंतारं गोत्रभिदं मेघानां भेत्तारं स्वर्विदं स्वर्गस्य लंभकं रथमातिष्ठसि। अधितिष्ठसि॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सुनीतिभिर्नयसि त्रायसे जनं यस्तुभ्यं दाशान्न तमंहो अश्नवत्।

ब्रह्मद्विषस्तपनो मन्युमीरसि बृहस्पते महि तत्ते महित्वनं ॥ ४

सुनीतिऽभिः। नयसि। त्रायसे। जनं। यः। तुभ्यं। दाशात्। न। तं। अंहः। अश्नवत्।

ब्रह्मऽद्विषः। तपनः। मन्युऽमीः। असि। बृहस्पते। महि। तत्। ते। महिऽत्वनं ॥ ४

हे बृहस्पते सुनीतिभिः। शोभनं नीतयो येषु ते सुनीतयः सन्मार्गाः। तैर्नयसि। अपेक्षितफलं प्रापयसि। त्रायसे। जनमापद्भ्यो रक्षसि च। यो यजमानस्तुभ्यं हविर्लक्षणमन्नं दाशात् प्रयच्छेत्। दाशृ दाने। लेट्यडागमः॥ तमंहः पापं पापरूपं दारिद्र्यं वा नाश्नवत्। न प्राप्नुयात्॥ अश्नोतेर्लेटि व्यत्ययेन परस्मैपदं। अडागमः॥ ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणानां मंत्राणां वा द्वेष्टुस्तपनस्तापकोऽसि। किंच मन्युमीर्मन्योः क्रोधस्य परेषां ज्ञानस्य वा हिंसकोऽसि॥ मीङ् हिंसायां। क्विप्॥ ते तव तत्त्वादृशं महि महत् प्रभूतं महित्वनं माहात्म्यमस्ति॥

॥ अथ पंचमी ॥

न तमंहो न दुरितं कुतश्चन नारातयस्तितिरुर्न द्वयाविनः।

विश्वा इदस्माद्ध्वरसो वि बाधसे यं सुगोपा रक्षसि

ब्रह्मणस्पते ॥ ५

न। तं। अंहः। न। दुःऽइतं। कुतः। चन। न।

अरातयः। तितिरुः। न। द्वयाविनः।

विश्वाः। इत्। अस्मात्॥ ध्वरसः। वि। बाधसे। यं।

सुऽगोपाः। रक्षसि। ब्रह्मणः। पते॥ ५

हे ब्रह्मणस्पते सुगोपाः सुष्ठु पालयिता त्वं यं जनं रक्षसि पालयसि तं जनमंहः आहंतव्यं दुःखं न बाधते। दुरितं तत्कारणं पापं च न बाधते। अरातयो हिंसकास्तं जनं कुतश्चन सर्वासु दिक्षु न तितिरुः॥ तिरतिर्हिंसाकर्मा। लिट्॥ न हिंसंति। तथा द्वयाविनः। मनस्यन्यत्क्रियायां चान्यदित्येतद्द्वयं येषामस्ति ते द्वयाविनो वंचकाः। तेऽपि तं जनं न बाधंते। किंच ध्वरसो वा हिंसिका विश्वाः सर्वाः इदस्मादेनं विबाधसे। विशेषेण बाधस एव॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठ एकोनत्रिंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं नो गोपाः पथिकृद्विचक्षणस्तव व्रताय मतिभिर्जरामहे ।

बृहस्पते यो नो अभि ह्वरो दधे स्वा तं मर्मर्तु दुच्छुना

हरस्वती ॥ ६

त्वं । नः । गोपाः । पथिऽकृत् । विऽचक्षणः । तव । व्रताय ।

मतिऽभिः । जरामहे ।

बृहस्पते । यः । नः । अभि । ह्वरः । दधे । स्वा । तं ।

मर्मर्तु । दुच्छुना । हरस्वती ॥ ६

हे बृहस्पते त्वं नोऽस्माकं गोपाः पालयिता पथिकृत् सन्मार्गस्य भवसि । विचक्षणो विशेषेण द्रष्टा सर्वज्ञस्त्वं । तव व्रताय त्वत्संबंधिने यज्ञाय मतिभिः स्तोत्रैर्जरामहे । स्तुमः ॥ जरतिः स्तुतिकर्मा ॥ यः पुमान् नोऽस्मानभि अभिलक्ष्य ह्वरः ॥ ह्वृ कौटिल्ये । भावेऽसुन् ॥ कौटिल्यं दधे विदधाति तं स्वा स्वीया दुच्छुना दुर्बुद्धिर्हरस्वती वेगवती सती मर्मर्तु । मोचयतु ॥ मृङ् प्राणत्यागे । अंतर्भावितण्यर्थस्य यङ्लुकि लोटि रूपं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत वा यो नो मर्चयादनागसोऽरातीवा मर्तः सानुको वृकः ।

बृहस्पते अप तं वर्तया पथः सुगं नो अस्यै देववीतये कृधि ॥ ७

उत । वा । यः । नः । मर्चयात् । अनागसः । अरातिऽवा ।

मर्तः । सानुकः । वृकः ।

बृहस्पते । अप । तं । वर्तय । पथः । सुऽगं । नः । अस्यै ।

देवऽवीतये । कृधि ॥ ७

उत वा अपि च हे बृहस्पते अरातीवा अभिद्रुहवागमनवान् सानुकः समुच्छ्रितः॥ सानु समुच्छ्रितमिति यास्कः। नि० २. २४.॥ हृकः॥ हृञ् आदाने॥ धनादीनामादाता यो मर्त्यो मनुष्योऽनागसोऽपराधहीनानस्मान् मर्धयात्॥ मर्धयतिर्हिंसाकर्मा॥ हिंस्यात्। तं मर्तं पथो वैदिकान्मार्गादपवर्तय। निवर्तय। नोऽस्माकमस्मै देववीतये। देवानां वीतिं सोमभक्षणमर्थयतीति देववीतिर्यज्ञः। अस्मै देववीतयेऽस्मै यज्ञाय नोऽस्माकं सुगं सुष्ठु गंतव्यं मार्गं कृधि। कुरु। यज्ञानुष्ठानाय सुमतिं देहीत्यर्थः॥

॥ अथाष्टमी॥

त्रातारं त्वा तनूनां हवामहेऽवस्पर्तरधिवक्तारमस्मयुं।

बृहस्पते देवनिदो नि बर्हय मा दुरेवा उत्तरं सुम्नमुन्नशन्॥ ८

त्रातारं। त्वा। तनूनां। हवामहे। अवऽस्पर्तः।

अधिऽवक्तारं। अस्मऽयुं।

बृहस्पते। देवऽनिदः। नि। बर्हय। मा। दुःऽएवाः।

उत्ऽतरं। सुम्नं। उत्। नशन्॥ ८

अवस्पर्तः उपद्रवेभ्यः पारयितः। यद्वा अवसा रक्षणेनापद्भ्यः पारयितः हे ब्रह्मणस्पते तनूनामंगानां पुत्रादीनां वा त्रातारं पालयितारमधिवक्तारमस्मासु पक्षपातेनाधिकं वक्तारमस्मयुं हविःप्रदानमस्मान् कामयमानं त्वां हवामहे। अभिमुखमाह्वयामः किंच देवनिदो देवनिंदकानसुरान् निबर्हय। विनाशय। दुरेवा दुष्टगमना दुर्बुद्धयः मानव उत्तरमुत्कृष्टतरं सुम्नं सुखं मा उन्नशन्। मा व्याप्नुवंतु॥

॥ अथ नवमी॥

त्वया वयं सुवृधा ब्रह्मणस्पते स्पार्हा वसु मनुष्या ददीमहि।

या नो दूरे तळितो या अरातयोऽभि संति जंभया ता

अनप्नसः॥ ९

त्वया । व॒यं । सु॒ऽवृधा॑ । ब्र॒ह्मणः॒ । प॒ते॒ । स्पा॒र्हा । वसु॑ ।
म॒नु॒ष्या॑ । आ । द॒दी॒म॒हि॒ ।
याः । नः॒ । दू॒रे । त॒ळितः॑ । याः । अरा॑तयः । अ॒भि ।
सन्ति॑ । ज॒म्भय॑ । ताः । अ॒न॒प्नसः॑ ॥ ९

हे ब्रह्मणस्पते सुवृधा सुष्टु वर्धयित्रा त्वया हेतुना वयं स्पार्हा स्पृहणीयानि वसु धनानि मनुष्या ॥ सुपां सुलुगिति चतुर्थीबहुवचनस्याकारः ॥ मनुष्येभ्यो दातृभ्य आददीमहि । स्वीकुर्वीमहि ॥ आङो दोऽनास्यविहरण इत्यात्मनेपदं ॥ दूरे दूरदेशे या अरातयः याश्च तळितोऽन्तिकेऽरातयो नोऽस्मानभिसंति । अभि भवंति अनप्नसः कर्महीनान् ता अरातीस्तान् शत्रून् जंभय । नाशय ॥ जभि नाशने चुरादिः ॥ अत्र निरुक्तं । त्वया वयं सुवर्धयित्रा ब्रह्मणस्पते स्पृहणीयानि वसूनि मनुष्येभ्य आददीमहि याश्च नो दूरे तळितो याश्चांतिकेऽरातयोऽदानकर्माणो वादानप्रज्ञा वा जंभय ता अनप्नसोऽप्न इति रूपनाम । नि० ६. १२. । इति ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्वया॑ व॒यमु॑त्त॒मं धी॑महे॒ वयो॒ बृह॑स्पते॒ पप्रि॑णा॒ सस्नि॑ना यु॒जा ।
मा नो॑ दुः॒शंसो॑ अभिदि॒प्सुरी॑शत॒ प्र सु॒शंसा॑
म॒तिभि॑स्तारिषीमहि ॥ १०

त्वया॑ । व॒यं । उ॒त्ऽत॒मं । धी॒म॒हे॒ । वयः॑ । बृह॑स्पते । पप्रि॑णा ।
सस्नि॑ना । यु॒जा ।
मा । नः॒ । दुः॒ऽशंसः॑ । अ॒भि॒ऽदि॒प्सुः । ई॒श॒त॒ । प्र ।
सु॒ऽशंसाः॑ । म॒ति॒ऽभिः॑ । ता॒रि॒षी॒म॒हि॒ ॥ १०

हे बृहस्पते पप्रिणा ॥ पॄ पालनपूरणयोः । आदृगमहनेति किन्प्रत्ययः । छांदसो यणादेशः ॥ कामानां पूरकेण सस्निना शुचेन युजा सहायेन त्वया हेतुनोत्तमं वयो

हविर्लक्षणमन्नं वयं धीमहि। धारयामः॥ धी धारणे। दैवादिकः॥ दुःशंसो दुःशंसनीयोऽभिदिप्सुरभिदंभितुमभिभवितुमिच्छुः पुरुषो नोऽस्माकं मा ईशत। मा ईशिष्ट। मा भवतु॥ ईश ऐश्वर्ये। लेट्यडागमः॥ वयं मतिभिः स्तोत्रैः सुशंसाः शोभनशंसनोपेताः संतः प्रतारिषीमहि। प्रकर्षेण वर्धेमहि॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे त्रिंशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी॥

अनानुदो वृषभो जग्मिराहवं निष्टप्ता शत्रुं पृतनासु
सासहिः।
असि सत्य ऋणया ब्रह्मणस्पत उग्रस्य चिद्दमिता
वीड़ुहर्षिणः॥ ११

अनानुऽदः। वृषभः। जग्मिः। आऽहवं। निःऽतप्ता। शत्रुं।
पृतनासु। ससहिः।
असि। सत्यः। ऋणऽयाः। ब्रह्मणः। पते। उग्रस्य। चित्।
दमिता। वीड़ुऽहर्षिणः॥ ११

हे ब्रह्मणस्पते अनानुदः। अनु पश्चाद्ददातीत्यनुदः। स यस्य नास्तीत्यननुदः। दात्रंतरमुख्य इत्यर्थः। अत एव वृषभः कामानां वर्षिता। आहवं॥ आहूयतेऽत्रेत्याहवो युद्धं॥ आङि युद्धे। पा० ३. ३. ७३.। इत्यप्प्रत्ययः संप्रसारणं च॥ तद्युद्धं जग्मिर्गंता॥ आदृगमहनेति किन्प्रत्ययः। लिड्वद्भावादाहवमित्यत्र षष्ठीप्रतिषेधः॥ शत्रुं घातयितारं निष्टप्ता। नितरां तस्य तापकः॥ तृन्नंतत्वात्षष्ठीप्रतिषेधः। निसस्तपतावनासेवने। पा० ८. ३. १०२.। इति षत्वं। तादौ च निती-ति गतेः स्वरः॥ पृतनासु संग्रामेषु सासहिः शत्रूणामभिभविता। एतादृशस्त्वं सत्यः सत्यपराक्रमः सत्यप्रज्ञो वासि। ऋणया ऋणस्य यापयितासि॥ यु मिश्रणामिश्रणयोः। ण्यंतस्य क्विपि णिलोपे लोपो व्योर्वलीति वलोपः॥ किंच उग्रस्य चित् ओजस्विनोऽपि दमितोपशमयिता वीड़ुहर्षिणो दृढहर्षस्य कामुकस्य मानिकस्य चिद्दमितासि॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अदेवेन मनसा यो रिषण्यति शासामुग्रो मन्यमानो जिघांसति।

बृहस्पते मा प्रणक्तस्य नो वधो नि कर्म मन्युं दुरेवस्य शर्धतः ॥ १२

अदेवेन। मनसा। यः। रिषण्यति। शासां। उग्रः। मन्यमानः। जिघांसति।

बृहस्पते। मा। प्रणक्। तस्य। नः। वधः। नि। कर्म। मन्युं। दुःऽएवस्य। शर्धतः ॥ १२

यः पुमान् अदेवेन देवानमन्यमानेन यद्वा आसुरवृत्तिविशिष्टेन मनसास्मान् रिषण्यति। हिनस्ति ॥ दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यतिरिषण्यतीति निपातितः ॥ यश्चोग्रः पापचित्तो मन्यमान आत्मानं बहुमन्यमानः पुमान् शासामस्मच्छासितारं। यद्वा अस्माकमाशंसां। शासितृणामस्म इति वा योजनीयं। अस्मान् जिघांसति। हंतुमिच्छति ॥ हंतेः सन्यज्झनगमां सनीति दीर्घः ॥ हे बृहस्पते तस्य वधः ॥ वध्यतेऽनेनेति वध आयुधं ॥ नोऽस्मान्मा प्रणक्। पृची संपर्के अमृणिकरणी। व्यत्ययेनाभागमः। चादिलोपः इति न निघातः। व्यत्ययेनाद्युदात्तः ॥ किंच दुरेवस्य दुष्टगमनस्य शर्धतो बलवतः। यद्वा दुष्टाभिसंधेर्वेगं कुर्वतस्तस्य मन्युं क्रोधमानं वा नि कर्म। त्वत्प्रसादान्निराकुर्मश्च ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

भरेषु हव्यो नमसोपसद्यो गंता वाजेषु सनिता धनंधनं।

विश्वा इदर्यो अभिदिप्स्वो३ मृधो बृहस्पतिर्वि ववर्हा रथाँ इव ॥ १३

भरेषु । हव्यः । नमसा । उपऽसद्यः । गंता । वाजेषु ।
सनिता । धनंऽधनं ।
विश्वाः । इत् । अर्यः । अभिऽदिप्स्वः । मृधः । बृहस्पतिः ।
वि । ववर्ह । रथान्ऽइव ॥ १३

स बृहस्पतिर्भरेषु संग्रामेषु हव्यो योद्धृभिः स्वरक्षणार्थमाह्वातव्यो नमसोपसद्यः सर्वैर्नमसोपसदनीयः । किंच वाजेषु गंता । संग्रामेषु रक्षार्थं गमनशीलः । तथा धनं धनं सनिता संभक्ता दाता ॥ तृन्नंतत्वात्षष्ठीप्रतिषेधः ॥ तथायं स्वामी बृहस्पतिरभिदिप्स्वोऽभिभवनेच्छावतीर्विश्वा इत् सर्वा एव मृधो हिंसकाः सेना रथानिव युद्धे वेगेन परकीयान्रथानिव विववर्ह । विशेषेण शिथिलीचकार । यद्वा इवशब्दश्चार्थे । रथांश्च विववर्ह ॥ लडर्थे लिट् ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तेजिष्ठया तपनी रक्षसस्तप ये त्वा निदे दधिरे दृष्टवीर्यं ।
आविस्तत्कृष्व यदसत्त उक्थ्यं१ बृहस्पते वि परिरापो
अर्दय ॥ १४
तेजिष्ठया । तपनी । रक्षसः । तप । ये । त्वा । निदे ।
दधिरे । दृष्टऽवीर्यं ।
आविः । तत् । कृष्व । यत् । असत् । ते । उक्थ्यं । बृहस्पते ।
वि । परिऽरपः । अर्दय ॥ १४

हे बृहस्पते तेजिष्ठयातिशयेन तीक्ष्णया तपनी तापकारिण्या हेत्या रक्षसो राक्षसांस्तप । तापय । ये राक्षसा दृष्टवीर्यं युद्धेषु दृष्टपराक्रमं त्वा निदे निंदाया विषयं दधिरे । कृतवंतः । तान् तापयेति समन्वयः । ते तवोक्थ्यं१ सर्वैः प्रशंसनीयं यद्वीर्यमसत् पूर्वमासीत् तदधुनाविष्कृष्व । प्रकटीकुरु । तेन च वीर्येण परिरापः परितो रपतो निंदकानसुरान् अर्दय । विशेषेण बाधस्व ॥

बार्हस्पत्ये पशावेषा हविषोऽनुवाक्या। प्रदातारामिति खंडे सूत्रितं। बृहस्पते अति यदर्यो अर्हान्तमत्त्विया उप वाचः सचंते। आ० ३. ७.। इति॥ एषैवाश्विनशस्त्र परिधानीया। सूत्रितं। बृहस्पते अति यदर्यो अर्हादिति परिधानीया। आ० ६. ५.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते पंचदशी ॥

बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद्द्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु ।
यद्दीदयच्छवस ऋतप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रं ॥ १५

बृहस्पते । अति । यत् । अर्यः । अर्हात् । द्युऽमत् ।
विऽभाति । क्रतुऽमत् । जनेषु ।
यत् । दीदयत् । शवसा । ऋतऽप्रजात । तत् । अस्मासु ।
द्रविणं । धेहि । चित्रं ॥ १५

ऋतप्रजात सत्येनोत्पन्न हे बृहस्पते अर्यः श्रेष्ठो ब्राह्मणः सर्वान् कामानतीत्य यद्ब्रह्मवर्चसं तेजोऽर्हात्। पूजयेत्॥ अर्ह पूजायां। लेट्याडागमः॥ जनेषु ब्राह्मणेषु द्युमत् दीप्तियुक्तं क्रतुमत् ज्ञानोपेतं यद्ब्रह्मवर्चसं विभाति। विशेषेण दीप्यते। यच्च शवसा बलेन स्वाश्रयं जनं दीदयत्॥ दीदयतिर्दीप्तिकर्मा॥ दीपयति। चित्रं चायनीयं तद्ब्रह्मवर्चसरूपं द्रविणमस्मासु धेहि। निधेहि॥ यद्वा अर्यः उदारोऽपि त्वया दत्तं धनमतीवार्हात्। अर्हयीत। यच्च त्वद्दत्तं धनं जनेषु तव स्तोत्रं कुर्वाणेषु दीप्तयुक्तं कर्मसाधनं च विभाति यच्च धनं शवसाश्वादिसंपद्धा दीदयत् स्वाश्रयं दीपयति तादृशं धनमस्मासु धेहि॥ तथा च ब्राह्मणं। बृहस्पते अति यदर्यो अर्हादित्येतया परिदध्यात्तेजस्कामो ब्रह्मवर्चसकामोऽतीवान्यान्ब्रह्मवर्चसमर्हतीति द्युमदिति द्युमदिव वै ब्रह्मवर्चसं विभातीति वीव वै ब्रह्मवर्चसं भाति यद्दीदयच्छवस ऋतप्रजातेति दीदायेव वै ब्रह्मवर्चसं तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रमिति चित्रमिव वै ब्रह्मवर्चसं ब्रह्मवर्चसी ब्रह्मयशसी भवतीति। ४. ११.॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठ एकत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

मा नं स्तेनेभ्यो ये अभि द्रुहस्पदे निरामिणो रिपवोऽन्नेषु जागृधुः ।
आ देवानामोहते वि व्रयो हृदि बृहस्पते न परः साम्नो विदुः ॥ १६

मा । नः । स्तेनेभ्यः । ये । अभि । द्रुहः । पदे । निरामिणः । रिपवः । अन्नेषु । जगृधुः ।
आ । देवानां । ओहते । वि । व्रयः । हृदि । बृहस्पते । न । परः । साम्नः । विदुः ॥ १६

हे बृहस्पते नोऽस्मान् स्तेनेभ्यः । स्त्यानमस्ति येष्विति स्तेनाश्चौराः । तेभ्यो मा दाः । तान् दर्शयति । ये चौरा द्रुहः प्रापद्रोहस्य पदे स्थाने निरामिणो नितरां रमणशीला रिपवो हिंसकाः संतोऽन्नेषु परकीयेष्वभिजागृधुः । अभिकांक्षंति ॥ गृधु अभिकांक्षायां । लिटि रूपं ॥ ये च देवानां वि व्रयो विशेषेण वर्जनं ॥ व्री वृ इति धातू वर्जने वर्तेते । य एवं विद्वान् दक्षिणां प्रतिगृह्णाति नैनं दक्षिणा वृणातीत्येकस्य वर्जनार्थे दृष्टत्वादपि वर्जनार्थत्वं ॥ तत् हृदि स्वकीये हृदय आ ओहते । आवहंति । देवानां यागान् स्तुतींश्च न करवामेति मन्यंत इति यावत् । तेभ्योऽस्मान् मा दा इति समन्वयः । ये पुमांसः साम्नः साममयात्तत्त्वः परः परस्ता- दन्यदुत्कृष्टं साम यद्‌वृत्तेन्न । साम वै रक्षोहेति । न विदुः । न जानंति । किंतु सर्वसाधकं साम त्वामेव विदुर्योऽस्मान् स्तेनेभ्यो मा दाः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

विश्वेभ्यो हि त्वा भुवनेभ्यस्परि त्वष्टाजनत्साम्नःसाम्नः कविः ।
स ऋणचिदृणया ब्रह्मणस्पतिर्द्रुहो हंता मह ऋतस्य धर्तरि ॥ १७

विश्वेभ्यः । हि । त्वा । भुवनेभ्यः । परि । त्वष्टा । अजनत् ।
साम्नःऽसाम्नः । कविः ॥
सः । ऋणऽचित् । ऋणऽयाः । ब्रह्मणः । पतिः । द्रुहः ।
हंता । महः । ऋतस्य । धर्तरि ॥ १७

हे ब्रह्मणस्पते त्वष्टा प्रजापतिर्विश्वेभ्यो भुवनेभ्यस्परि सर्वेभ्यो भूतजातेभ्य उत्कृष्टं त्वामजनत्। अजीजनत् खलु। ततस्त्वं साम्नः साम्नः सर्वस्यापि साम्नः कविः॥ कु शब्दे। अच इरिति इप्रत्ययः॥ उच्चारयिता कर्तासि। यद्वा कविः क्रांतदर्शी त्वष्टा साम्नः साम्नः सर्वस्यापि साम्नः सारेण त्वामजीजनत्। किंच स ब्रह्मणस्पतिर्महो महत ऋतस्य यज्ञस्य धर्तरि धारके यजमाने ऋणचित् स्तोतृकाममृणमिव चिनोतीति ऋणचित्। किंच ऋणयाः पापरूपस्य ऋणस्य यापयिता पृथक्कर्ता च द्रुहः कर्मणो द्रोग्धुरसुरस्य हंता भवेति॥

॥ अष्टादशी ॥

तव श्रिये व्यजिहीत पर्वतो गवां गोत्रमुदसृजो यदंगिरः।
इंद्रेण युजा तमसा परीवृतं बृहस्पते निरपामौब्जो
अर्णवं ॥ १८

तव । श्रिये । वि । अजिहीत । पर्वतः । गवां । गोत्रं ।
उत्ऽअसृजः । यत् । अंगिरः ।
इंद्रेण । युजा । तमसा । परिऽवृतं । बृहस्पते । निः ।
अपां । औब्जः । अर्णवं ॥ १८

अंगिर आंगिरस हे बृहस्पते गवामाधारको बलेनाधिष्ठितः पर्वतस्तव श्रिय आश्रयणार्थं व्यजिहीत। विवृतद्वारतामगच्छत्। ततस्त्वं यद्यदा गोत्रं॥ इनित्र-कट्यचश्चेति समूहार्थे त्रप्रत्ययः॥ गवां समूहमुदसृजः। निरगमयः। तदेंद्रेण युजा

कृपावेन युक्तस्य तमसा हतासुरेण परीवृतं परितः आक्रांतमपामयं स्थानभूतं मेघं विरोधः । नितरामधोमुखमकार्षीः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यंता सूक्तस्य बोधि तनयं च जिन्व ।

विश्वं तद्भद्रं यदवंति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १९

ब्रह्मणः । पते । त्वं । अस्य । यंता । सुऽउक्तस्य । बोधि ।

तनयं । च । जिन्व ।

विश्वं । तत् । भद्रं । यत् । अवंति । देवाः । बृहत् । वदेम ।

विदथे । सुवीराः ॥ १९

हे ब्रह्मणस्पते ब्रह्मणां स्तोत्राणामधिपते अस्य जगतो यंता नियामकस्त्वं सूक्तस्यास्मदीयमिदं ब्राह्मणस्त्वं सूक्तं बोधि । बुध्यस्व । त्वं तनयं पुत्रपौत्रादिलक्षणं संतानं जिन्व ॥ जिवि प्रीणनार्थः । लोटि रूपं ॥ प्रीणय । अथाद्यया देवा यदवंति रक्षंति तत्ताद्यं विश्वं भद्रं कल्याणं भवति । अतो वयं विदथेऽस्मिन्यज्ञे सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतो बृहत्प्रभूतमिदं स्तोत्रं वदेम । ब्रूयाम ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ ऋषिच्छंदोदेवताविनियोगपुरःसरं सप्तमो व्याख्यायते ॥ गात्संमदस्य द्वितीयमंडलस्य तृतीयेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्रैकं सूक्तं व्याकृतं । सेमामिति षोडशर्चं द्वितीयं सूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । सेमां षोडशाद्या त्रिष्टुप् द्वादशी च सैंद्री चेति । मंडलद्रष्टा गृत्समद ऋषिः । द्वादशीषोडश्यौ त्रिष्टुभौ । शिष्टाश्चतुर्दश जगत्यः । ब्राह्मणस्पत्यं हेत्युक्तत्वात् तच्छ्रादिपरिभाषयेदमादीनि त्रीणि सूक्तानि ब्राह्मणस्पत्यानि । अस्य सूक्तस्य द्वादश्यैंद्री इंद्रदेवत्या । चयन्द्राब्राह्मणस्पत्या च ॥ सामान्यविनियोगः पूर्वमेवोक्तः । विशेषतस्तु लिंगादवगंतव्यः ॥

॥ तत्रैषा प्रथमा ॥

सेमामविड्ढि प्रभृतिं य ईशिषेऽया विधेम नवया महा गिरा ।
यथा नो मीढ्वान्स्तवते सखा तव बृहस्पते सीषधः सोत नो
मतिं ॥ १

सः । इमां । अविड्ढि । प्रऽभृतिं । यः । ईशिषे । अया ।
विधेम । नवया । महा । गिरा ।
यथा । नः । मीढ्वान् । स्तवते । सखा । तव । बृहस्पते ।
सीसधः । सः । उत । नः । मतिं ॥ १

हे ब्रह्मणस्पते यस्त्वमीशिषे सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि स त्वमिमामस्मदीयां प्रभृतिं प्रकर्षेण भृतां स्तुतिमविड्ढि । प्राप्नुहि ॥ वयतेः प्राप्त्यर्थस्य लोट्येतद्रूपं ॥

वयं च तवसा अनया॥ छांदसो वर्णलोप॥ नव्यया नूतनया प्रत्यग्रया महा महत्या गिरा वेदरूपया स्तुतिलक्षणया वाचा विधेम। परिचरेम॥ विधतिः परिचरणकर्मा॥ उत अपि च नोऽस्माकं मध्ये मीढ्वान् सेक्ता स्तुतेर्वर्षिता। कर्तेति यावत्। तव सखा मित्रभूतः सन् यथा येन प्रकारेण यत्कामनया स्तवते। त्वां स्तौति। हे बृहस्पते बृहतो ब्रह्मणो मंत्रस्य स्वामिन् स त्वं नोऽस्माकं मतिं तदभिमतं फलं सीषधः। साधय॥ छांदसे लुङि चङ्यतद्रूपं॥

॥ अथ द्वितीया॥

यो नंतान्यनमन्न्योजसोतादर्दर्मन्युना शंबराणि वि।
प्राच्यावयदच्युता ब्रह्मणस्पतिरा चाविशद्वसुमंतं वि पर्वतं॥२

यः। नंतानि। अनमत्। नि। ओजसा। उत। अदर्दः।
मन्युना। शंबराणि। वि।
प्र। अच्यवयत्। अच्युता। ब्रह्मणः। पतिः। आ। च।
अविशत्। वसुऽमंतं। वि। पर्वतं॥२

यो ब्रह्मणस्पतिर्नंतानि नमनीयानि राक्षसादीन्योजसा बलेन न्यनमत्। नितरामनमयत्। प्रह्वीभूतान्यकरोत्। उत अपि च स ब्रह्मणस्पतिर्मन्युना क्रोधेन वा॥ मन्युर्मन्यतेर्दीप्तिकर्मणः क्रोधकर्मणो वधकर्मणो वा। नि० १० २९। इति यास्कः॥ शंबराणि॥ मेघनामैतत्॥ मेघान् व्यदर्दः। वर्षणार्थं विदारितवान्॥ दॄ विदारण इत्यस्माद्यङ्लुगंताल्लङि रूपं॥ तदनंतरमच्युतानि नैश्चल्येन मेघेऽवस्थितान्युदकानि प्राच्यावयत्। प्रकर्षेणागमयत्। मेघान्निरगमयदित्यर्थः। तथा वसुमंतं गोरूपधनवंतं पर्वतं बलनाम्नासुरेण बिलद्वारे पिधानार्थं निहितं शिलोच्चयं आ च आभिमुख्येन चेत्॥ व्यवृश्चदित्यर्थः। समुच्चयार्थत्वे तु चवायोगे प्रथमेति पूर्वस्याच्यावयदित्यस्याद्युदात्तत्वं स्यात् अस्य च सर्वानुदात्तत्वं। चेदर्थे तु निपातैर्यद्यदिहंतेति निघातप्रतिषेधः सिध्यति॥ व्यविशत्। विशेषेण प्रविशति तदानीं तद्गोरूपं धनं प्राप्नोदित्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

तद्देवानां देवतमाय कर्त्वमश्रथ्नन्दृळ्हाव्रदंत वीळिता ।
उद्गा आजदभिनद्ब्रह्मणा वलमगूहत्तमो व्यचक्षयत्स्वः ॥ ३

तत् । देवानां । देवऽतमाय । कर्त्वं । अश्रथ्नन् । दृळ्हा ।
अव्रदंत । वीळिता ।
उत् । गाः । आजत् । अभिनत् । ब्रह्मणा । वलं । अगूहत् ।
तमः । वि । अचक्षयत् । स्वः१रिति स्वः ॥ ३

देवानामिंद्रादीनां मध्ये देवतमायातिशयेन दानादिगुणयुक्ताय ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ इंद्रस्य ब्रह्मणस्पतेस्तत्कर्तव्यं कर्म । किं पुनस्तदिति चेदुच्यते । दृळ्हा दृढानि पर्वतादीन्यश्रथ्नन् ॥ श्रथ विमोचनप्रतिहर्षणयोः । अस्य बलेन श्रथितानि विश्लिष्टान्यभवन् ॥ तथा वीळिता संस्तंभितानि दृढीकृतानि वृक्षादीनि ॥ वीळयतिश्च व्रीळयतिश्च संस्तंभकर्माणाविति यास्कः । नि० ५. १६. ॥ अव्रदंत । मृदून्यभवन् ॥ व्रदतिर्मृदूभावकर्मा ॥ अपि च स ब्रह्मणस्पतिर्बलेनापहृता गा उदाजत् ॥ अज गतिक्षेपणयोः ॥ देवान्प्रत्युदगमयत् । तथा ब्रह्मणात्मीयेन मंत्रेण वलं सर्वस्यावरकमसुरमभिनत् । मंत्रस्य सामर्थ्येनाभैत्सीत् तदनंतरं वलेनोत्पादितं तमो ध्वांतमगूहत् ॥ गुहू संवरणे ॥ गूढमदृश्यमकरोत् । तदनंतरं स्वरादित्यं व्यचक्षयत् । तमसो निराकरणेन तत्सर्वमदर्शयत् ॥ चष्टिः पश्यतिकर्मा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अश्मास्यमवतं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभि यमोजसातृणत् ।
तमेव विश्वे पपिरे स्वर्दृशो बहु साकं सिसिचुरुत्समुद्रिणं ॥ ४

अश्मऽआस्यं । अवतं । ब्रह्मणः । पतिः । मधुऽधारं ।
अभि । यं । ओजसा । अतृणत् ।

तं । एव । विश्वे । पपिरे । स्वःऽदृशः । बहु । साकं ।

सिसिचुः । उत्सं । उद्रिणं ॥ ४

ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणो मंत्रस्य पतिः पालयिता देवोऽश्मास्यमश्मवद्दृढतरास्यं। यास्कस्त्वाह। अश्मास्यमवतमश्मास्यंदनवंतं। नि० १०. १३. । इति व्यापनवंतमासेचनवंतमिति तस्यार्थः। मधुधारं मधुमादयित्री उदकधारा यस्य तादृशमवतमवस्तात्ततं विस्तृतं यं मेघमोजसा बलेनाभ्यतृणत्॥ उतृदिर् हिंसानादरयोः॥ अहिंसीत्। वर्षणार्थमवधीदित्यर्थः। तमेव मेघं विश्वे सर्वे स्वर्दृशः। स्वरादित्यः। तस्य संबंधिनो द्रष्टारो रश्मयः पपिरे। वर्षकाले पिबंति। मेघेन वृष्टस्योदकस्य पानात्तमेव पिबंतीत्युच्यते। ते च रश्मयो वर्षास्वुत्समुत्स्रवणवंतमुद्रिणमुदकवंतं मेघं साकं सह युगपदेव बहु सिसिचुः। वर्षकाले यत्पीतं ततोऽपि बहुतरं बहुगुणितं सिंचंतीत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

सना ता का चिद्भुवना भवीत्वा माद्भिः शरद्भिर्दुरो वरंत वः।

अयतंता चरतो अन्यदन्यदिद्या चकार वयुना

ब्रह्मणस्पतिः॥ ५

सना । ता । का । चित् । भुवना । भवीत्वा । मात्ऽभिः ।

शरत्ऽभिः । दुरः । वरंत । वः ।

अयतंता । चरतः । अन्यत्ऽअन्यत् । इत् । या । चकार ।

वयुना । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ५

हे मर्त्या विश्वजनमाना वो युष्मदर्थं सना सनातनानि ता तानि का चित् कानि चित् ब्रह्मणस्पतेः प्रज्ञानानि भुवना भुवनानां॥ सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक्॥

उपमामुदकानां भवीत्वा भाव्यानां दुरो द्वाराणि माद्भिर्मासैः ॥ भवीत्वेत्यादिना मासशब्दस्य मास्भावः । स्वतवस्त्वासोषसां च न इष्यते । पा० ७. ४. ४८. २. । इति तत्वं ॥ शरद्भिः संवत्सरैश्च वरंत । विवृण्वंति । तत्काले वर्षणार्थं मेघद्वाराण्युद्घाटयंतीत्यर्थः । कानि पुनस्तानि । ब्रह्मणस्पतिर्यानि वयुना ॥ ज्ञानान्येतत् ॥ ज्ञानानि मंत्रविषयाणि चकार । ज्ञातवान् । तदनंतरमयतंता अयतमानावप्रयत्नावुभौ लोकौ द्यौश्च पृथिवी च अन्यदन्यदित् अन्यदन्यदेव पृथिवी वृष्टिजलं दिव्यमुदकं द्यौरुदकार्थं हविर्लक्षणं पार्थिवमन्नं एवं परस्परव्यतिहारेण चरतः । भुंजाते ॥ चर गतिभक्षणयोः ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अभिनक्षंतो अभि ये तमानशुर्निधिं पणीनां परमं गुहा हितं
ते विद्वांसः प्रतिचक्ष्यानृता पुनर्यत उ आयन्तदुदीयुराविशं ॥६

अभिऽनक्षंतः । अभि । ये । तं । आनशुः । निऽधिं ।
पणीनां । परमं । गुहा । हितं ।
ते । विद्वांसः । प्रतिऽचक्ष्य । अनृता । पुनः । यतः ।
ऊं इति । आयन् । तत् । उत् । ईयुः । आऽविशं ॥६

गोसमूहे पणिभिरसुरैरपहृते सति पणीनां स्थानं सरमाख्यया देवशुन्या ज्ञात्वा ब्रह्मणस्पतिना सृष्टा अंगिरसस्तत्स्थानं प्राप्य गोसमूहं पणिभिर्निर्मिता मायाश्च दृष्ट्वा असुरनिवासस्थानं वज्रीभूतेनाग्निना दग्ध्वा प्रत्यागच्छन् । तदेतदनेनोच्यते । अभिनक्षंतोऽभितो गच्छंतो येऽगिरसस्तं निधिं गोसमूहरूपं निधानं धनं परममुत्कृष्टं पणीनां ॥ तृतीयार्थे षष्ठी ॥ पणिभिर्गुहायां निहितं स्थापितमभ्यानशुः । अभितस्स्थानमधिरे । प्राप्नुवंतः । विद्वांसोऽभिज्ञास्तेऽगिरसोऽनृता अनृतान्यसुरैः कृता मायाः प्रतिचक्ष्य दृष्ट्वा आविशमावेशं प्रवेष्टुं पुनश्च यत एव स्थानादायन् आगच्छन् तत्स्थानं पुनरुदीयुः । उदगच्छन् । [illegible] ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ऋतावान: प्रतिचक्ष्यानृता पुनरात आ तस्थुः कवयो महस्पथः।
ते बाहुभ्यां धमितमग्निमश्मनि नकिः षो अस्त्यरणो जहुर्हि
तं ॥ ७

ऋतऽवान:। प्रतिऽचक्ष्य। अनृता। पुनः। आ। अतः।
आ। तस्थुः। कवयः। महः। पथः।
ते। बाहुऽभ्यां। धमितं। अग्निं। अश्मनि। नकिः।
सः। अस्ति। अरणः। जहुः। हि। तं ॥ ७

ऋतावानः। ऋतमिति सत्यनामधेयं। तद्वंतः कवयः क्रांतदर्शिनः सर्वज्ञा अंगिरसोऽनृता अनृतानि प्रतिचक्ष्य पूर्वोक्तप्रकारेण दृष्ट्वा अतोऽस्मात्स्थानात् पुनराजिगमिषवो महस्पथो महतो मार्गान् प्रति आतस्थुः। अवतस्थिरे। अवतिष्ठमानाश्च ते बाहुभ्यां हस्ताभ्यां धमितं मंथनोत्पादितं प्रज्वालितमग्निमश्मनि पणीनां निवासभूते गिरौ जहुः। दग्धुं त्यक्तवंतः खलु। अरणोऽरमयिता दाहेन दुःखकारी सोऽग्निः पूर्वं तत्र नकिरस्ति। न विद्यते। अविद्यमानमग्निं स्वसामर्थ्यादुत्पाद्य तत्र प्रचिक्षिपुरित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ऋतज्येन क्षिप्रेण ब्रह्मणस्पतिर्यत्र वष्टि प्र तदश्नोति धन्वना।
तस्य साध्वीरिषवो याभिरस्यति नृचक्षसो दृशये कर्णयोनयः ॥ ८

ऋतऽज्येन। क्षिप्रेण। ब्रह्मणः। पतिः। यत्र। वष्टि। प्र।
तत्। अश्नोति। धन्वना।
तस्य। साध्वीः। इषवः। याभिः। अस्यति। नृऽचक्षसः।
दृशये। कर्णऽयोनयः ॥ ८

एतं सत्यमेव ज्या यस्य तेन क्षिप्रेषुभूर्णा योपकेन धन्वना धरणभूतेन धनुषा ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणो मंत्रस्य पालयिता देवो यत्र यस्मिन्विषये यदि कामयते तदाप्नोति । प्रकर्षेण व्याप्नोति ॥ अश्नोतेर्व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ तस्य धनुषः साध्वीः साधिकास्ता इषवो भवंति याभिरिषुभिर्ब्रह्मणस्पतिरस्यति । राक्षसादीन् क्षिपति । कीदृश्यस्ताः । नृचक्षसो नॄन् पश्यतः । उपलक्षणमेतत् । सर्वस्य ब्रह्मणस्पतेर्द्विषये दर्शनाय श्रवणाय जाताः कर्णयोनयः श्रोत्रेंद्रियेण ग्राह्या मंत्रभूता आकर्णकृष्टा वा बाणाः ब्रह्मणस्पतिर्मंत्रैरेव सर्वं साधयतीति भावः ॥

॥ अथ नवमी ॥

स सं॑नय स वि॑नयः पु॒रोहि॑तः स सुष्टु॑तः स यु॒धि

ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑ ।

चा॒क्ष्मो यद्वाजं॒ भर॑ते म॒ती धनादित्सूर्य॑स्तपति तप्य॒तुर्वृथा॑ ॥ ९

सः । स॒म्ऽनयः॑ । सः । वि॒ऽनयः॑ । पु॒रः॒ऽहि॑तः । सः ।

सु॒ऽस्तु॑तः । सः । यु॒धि । ब्रह्म॑णः । पतिः॑ ।

चा॒क्ष्मः । यत् । वाज॑म् । भर॑ते । म॒ती । धना॑ । आत् । इत् ।

सूर्यः॑ । त॒प॒ति॒ । त॒प्य॒तुः । वृथा॑ ॥ ९

पुरोहितो देवैः पुरतोऽग्रे स्थापितः स ब्रह्मणस्पतिः संनयः विश्लिष्टानां मंत्रैः संगमयिता भवति । विनयः संगतानां विविधं नेता पृथक्कर्तापि स एव । तथा सुष्टुतः शोभनं स्तोतृभिः स्तुतश्च भवति । तथा युधि संग्रामे स स्तोतॄणामनुग्रहाय प्रादुर्भवतीति शेषः । यद्यदा चाक्ष्मः ॥ चष्टेः क्षमतेर्वा ॥ सर्वस्य द्रष्टा सर्वसहो वा ब्रह्मणस्पतिर्वाजमन्नं मती मननीयं प्रशस्तं धना धनं च स्तोतॄणामर्थाय भरते । बिभर्ति । वृष्टिद्वारा पोषयति । आदित् अनंतरमेव तप्यतुस्तापकः सूर्यो वृथा । अनायासवचनमेतत् । अनायासेन तपति । दीप्यते । ब्रह्मणस्पतिना दत्तैर्यजमानैश्च यज्ञस्य सिद्धत्वात् स्वयं शोभनं कर्मापि भुंजान एव भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

विभु प्रभु प्रथमं मेहनावतो बृहस्पतेः सुविदत्राणि राध्या ।
इमा सातानि वेन्यस्य वाजिनो येन जना उभये भुंजते
विशः ॥ १०

विऽभु । प्रऽभु । प्रथमं । मेहनाऽवतः । बृहस्पतेः ।
सुऽविदत्राणि । राध्या ।
इमा । सातानि । वेन्यस्य । वाजिनः । येन । जनाः ।
उभये । भुंजते । विशः ॥ १०

विभु विभूनि व्याप्तानि प्रभु प्रभूणि प्रौढानि प्रथमं प्रथमानि मुख्यानि । एवंभूतानि मेहनावतो वर्षणवतो वृष्टिप्रदस्य बृहस्पतेर्बृहतो मंत्रस्य पालयितुः संबंधीनि सुविदत्राणि ॥ विदॢ लाभे । सुविदेः कत्रन् । उ० ३, १०८ ॥ सुष्टु लभ्यानि ॥ सुविदत्रं धनं भवतीति यास्कः ॥ राध्या राध्यानि सम्यक् साधनीयानि । प्राप्तव्यानीति यावत् । इमा सातानीमानि भजानि वेन्यस्य कमनीयस्य वाजिनोऽन्नवतो ब्रह्मणस्पतेः ॥ तृतीयार्थे षष्ठी ॥ ब्रह्मणस्पतिना दत्तानि । येन धनेनोभय उभयविधा जनाः स्तोतारो यजमानाश्च देवा मनुष्याश्च वा विशो निविष्टाः संतो भुंजते । भोगान् लभंते । तद्धनं ब्रह्मणस्पतिना दत्तमित्यर्थः ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

योऽवरे वृजने विश्वथा विभुर्महामु रण्वः शवसा ववक्षिथ ।
स देवो देवान्प्रति पप्रथे पृथु विश्वेदु ता
परिभूर्ब्रह्मणस्पतिः ॥ ११

यः । अवरे । वृजने । विश्वऽथा । विऽभुः । महाम् ।

ऊं इति । रण्वः । शवसा । ववक्षिथ ।

सः । देवः । देवान् । प्रति । पप्रथे । पृथु । विश्वा । इत् ।

ऊं इति । ता । परिऽभूः । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ११

विश्वथा सर्वप्रकारेण विभुर्व्याप्तो रण्वो रमयिता स्तोतव्यो वा यो ब्रह्मणस्पतिरवरे निकृष्टे वृजने वर्जनहेतुभूते बले वर्तमानं। दुर्बलमिति यावत्। महां महांतं च॥ छांदसो वर्णलोपः॥ उभयविधं स्तोतारं शवसात्मीयेन बलेन ववक्षिथ। वोढुमिच्छति। सर्वदा वहतीति यावत्॥ वहतेः सन्नंतस्य लिटि रूपं। पुरुषव्यत्ययः॥ स देवो दानादिगुणयुक्तो देवान् प्रति सर्वेषां देवानां प्रतिनिधिः सन् पृथु पप्रथे। अत्यंतं प्रथते। यशसा विस्तीर्णो भवतीति यावत्। यस्मादेवं तस्मात् विश्वेदु सर्वाण्येव ता तानि सर्वाणि भूतजातानि परिभूः परिभवन् अभिभवन् वर्तत इति शेषः॥

॥ अथ द्वादशी ॥

विश्वं सत्यं मघवाना युवोरिदापश्चन प्र मिनंति व्रतं वां ।

अच्छेंद्राब्रह्मणस्पती हविर्नोऽन्नं युजेव वाजिना जिगातं ।

विश्वं । सत्यं । मघऽवाना । युवोः । इत् । आपः । चन ।

प्र । मिनंति । व्रतं । वां ।

अच्छ । इंद्राब्रह्मणस्पती इति । हविः । नः । अन्नं ।

युजाऽइव । वाजिना । जिगातं ॥ १२

हे मघवाना। मघमिति धननाम। तद्वंताविंद्राब्रह्मणस्पती युवोरित् युवयोरेव विश्वं सर्वं स्तोत्रं सत्यं यथार्थं। स्तुत्या यद्गुणजातं प्रतिपाद्यते तत्सर्वं युवयोर्विद्यमानमेव न त्वारोपितमित्यर्थः। तथा चनेत्येतत्पदद्वयसमुदायः एकपदं त्वप्यापकसांप्रदायिकं यद्येव शब्दस्य पूर्वपदे न। आपश्च आपोऽपि। उपलक्षणमेतत्। एतदुपलक्षितानि सर्वाण्यपि भूतानि वां युवयोर्व्रतं कर्म न प्रमिनंति। न हिंसंति॥

वीळु हिंसायां क्र्यादिकः। वीनातेर्निगम इति ह्रस्वत्वं॥ हे इंद्राब्रह्मणस्पती नोऽस्माकं हविरच्छाभिमुख्येन जिगातं। गच्छतं। आगच्छतमिति यावत्॥ जिगातिर्गतिकर्मा। जौहोत्यादिकः॥ तत्र दृष्टांतः। युजेव वाजिना। युजा रथे नियुक्तौ वाजिनौ वेजनवंतावश्वाविव घासं प्रति यथा स्वयमेव शीघ्रं गच्छतस्तद्वत् शीघ्रमागच्छतमित्यर्थः॥ युजेवेत्यत्र सुपां सुलुगिति प्रथमाद्विवचनस्याकारः। तृतीयायां हि साविकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं॥

॥ अथ त्रयोदशी॥

उताशिष्ठा अनु शृण्वंति वह्नयः सभेयो विप्रो भरते मती धना।
वीळुद्वेषा अनु वश ऋणमाददिः स ह वाजी समिथे ब्रह्मणस्पतिः॥ १३

उत। आशिष्ठाः। अनु। शृण्वंति। वह्नयः। सभेयः। विप्रः। भरते। मती। धना।
वीळुऽद्वेषाः। अनु। वशा। ऋणं। आऽददिः। सः। ह। वाजी। संऽइथे। ब्रह्मणः। पतिः॥ १३

उत अपि च आशिष्ठा आशुतराः शीघ्रगामिनो वह्नयः॥ अश्वनामैतत्॥ वोढारो ब्रह्मणस्पतेरश्वा अनु शृण्वंति। अस्माभिः कृतं स्तोत्रमनुक्रमेण शृण्वंति। यद्वा ब्रह्मणस्पतिना कृतमनुशासनं शृण्वंति। अतस्ते तमस्मदीयं यज्ञं प्रापयंत्विति शेषः। सभेयः सभायां साधुः॥ ढश्छंदसीति ढः॥ विप्रो मेधावी अध्वर्युर्होता वा मती मत्या मननीयेन स्तोत्रेण॥ सुपां सुलुगिति पूर्वसवर्णदीर्घः॥ धना हविर्लक्षणानि धनानि तस्मै ब्रह्मणस्पतये भरते। बिभर्ति। संपादयतीति यावत्। यद्वा स्तोत्रैर्धनानि भरते। बिभर्ति पोषयति। अतो वीळुद्वेषाः। वीळून् दृढान् प्रबलान् राक्षसादीन् द्वेष्टीति तादृशो ब्रह्मणस्पतिर्वशा वशाया गोः॥ सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक्। ऋत्यक इति प्रकृतिभावः। ऋणमस्माभिर्यज्वभिः प्रदेयमवदानात्मकमनुक्रमेणाददिरादाता भवत्विति शेषः। अवदानस्य ऋणत्वं च तैत्तिरीये

विभिक्षं यथा जायते ब्रह्मचर्येण चरित्व इत्यादिना सष्टमाम्नातं। यद्वा चतुरानुगुण्ये। यथा यथस्य कामस्याभिलाषस्यानुगुण्यमादाता भवत्विति योज्यं। चपद्यः प्रसिद्धो ॥ स खलु ब्रह्मणस्पतिः समिधे। संयंति संगच्छंतेऽस्मिन्नाङ्कुतिभिर्देवा इति समिधो यज्ञः। तस्मिन्याजी अभ्यवान् तस्यासविष आदाता भवत्वित्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

ब्रह्म॑णस्पते॑रभवद्यथाव॒शं स॒त्यो म॒न्युर्म॒हि कर्मा॑ करिष्य॒तः ।

यो गा उ॒दाज॒त्स दि॒वे वि चा॑भजन्म॒हीव॑ री॒तिः

शव॑सासर॒त्पृथ॑क् ॥ १४

ब्रह्म॑णः । पते॑ः । अ॒भ॒व॒त् । य॒था॒ऽव॒शम् । स॒त्यः । म॒न्युः ।

म॒हि । कर्म॑ । क॒रि॒ष्य॒तः ।

यः । गाः । उ॒त्ऽआज॑त् । सः । दि॒वे । वि । च॒ । अ॒भ॒ज॒त् ।

म॒ही॒ऽइ॑व । री॒तिः । शव॑सा । अ॒स॒र॒त् । पृथ॑क् ॥ १४

महि महत्कर्म करिष्यतो ब्रह्मणस्पतेर्मन्युर्मननसाधनो मंत्र क्रोधो वा यथावशं यथाकामं सत्योऽजितयोऽभवत्। स यथा कामयते तथा करोतीत्यर्थः। यो ब्रह्मणस्पतिः पणिभिरपहृता गा उदाजत्। उदगमयत् गुहाया निरगमयदित्यर्थः। स ब्रह्मणस्पतिर्दिवे द्युलोकाय तत्रतेभ्यो देवेभ्य इत्यर्थः। व्यभजत्। ता गा विभक्ता स्वाकरोत्। स च गोसमूहो महीव रीतिः। महती स्रुतिरिव॥ रीङ् स्रवणे॥ यथा गंगादीनां स्रोतो विभक्तं सत् निम्नदेशाभिमुखं प्रसरति तथा शवसात्मीयेन बलेन तत्तद्देवगृहं पृथक् विभिन्नोऽसरत्। अगच्छत्॥

॥ अथ पंचदशी ॥

ब्रह्म॑णस्पते सु॒यम॑स्य वि॒श्वहा॑ रा॒यः स्या॑म र॒थ्यो॒३॑ वय॑स्वतः ।

वी॒रेषु॑ वी॒राँ उप॑ पृङ्धि न॒स्त्वं यदीशा॑नो ब्रह्म॑णा॒ वेषि॑ मे॒

हव॑म् ॥ १५

ब्रह्म॑णः । प॒ते॒ । सु॒ऽयम॑स्य । वि॒श्वहा॑ । रा॒यः । स्या॒म॒ ।

र॒थ्यः॑ । वय॑स्वतः ।

वी॒रेषु॑ । वी॒रान् । उप॑ । पृ॒ङ्धि॒ । नः॒ । त्वं । यत् । ईशा॑नः ।

ब्रह्म॑णा । वेषि॑ । मे॒ । हवं॑ ॥ १५

हे ब्रह्मणस्पते मंत्राधिपते सुयमस्य सुष्ठु नियंतव्यस्य वयस्वतोऽन्नयुक्तस्य रायो धनस्य विश्वहा विश्वेषु सर्वेष्वहःसु रथ्योऽधिपतयः स्याम। भूयास्म। रथा एषां संतीति रथ्यः छंदसीवनिपाविति मत्वर्थीय ईकारः ॥ अपि च नोऽस्माकं वीरेषु वीर्योपेतेष्वस्मदीयेषु पुत्रेषु वीरान् पुत्रान् त्वमुप पृंधि। संपृक्तान् कुरु। उत्पादय॥ पृची संपर्के। रौधादिकः॥ यदं पौत्रानपि लभेमहीति यावत्। ईशानः सर्वस्येश्वरस्त्वं ब्रह्मणा ॥ अन्ननामैतत्॥ हविर्लक्षणेनान्नेन सह मे हवं मदीयं स्तुतिलक्षणमाह्वानं वेषि। कामयसे॥ वी गतिप्रजननकांत्यसनखादनेषु॥ अतो मयोक्तं कुर्वित्यर्थः॥

॥ अथ षोडशी ॥

ब्रह्म॑णस्पते॒ त्वम॒स्य य॒न्ता सू॒क्तस्य॑ बोधि॒ तन॑यं च जिन्व ।

विश्वं॒ तद्भ॒द्रं यदव॑न्ति दे॒वा बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥ १६

ब्रह्म॑णः । प॒ते॒ । त्वं । अ॒स्य । य॒न्ता । सु॒ऽउ॒क्तस्य॑ । बो॒धि॒ ।

तन॑यं । च॒ । जि॒न्व॒ः ।

विश्वं॑ । तत् । भ॒द्रं । यत् । अव॑न्ति । दे॒वाः । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ ।

वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ । १६

हे ब्रह्मणस्पते यंता सर्वस्य जगतो नियंता त्वमस्य सूक्तस्येदं सूक्तं॥ क्रिया ग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी॥ बोधि। बुध्यस्व। बुद्ध्वा तनयं पुत्रं चास्मदर्थं जिन्व। प्रेरय॥ जिविः प्रीणनार्थः। अत्र प्रेरणे वर्तते धातूनामनेकार्थत्वात्॥ यद्भद्रं कल्याणं देवाः सर्वेऽवंति रक्षंति विश्वं सर्वं तद्भद्रं

च जिन्वेति शेषः । वयं च सुवीराः शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्राभिरुपेताः संतो बृहत् प्रौढं स्तोत्रं विदथे । विदंति यष्टव्यतयाग्निर्देवान् जानंतीति विदथो यज्ञः । तस्मिन् वदेम । ब्रूयाम ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे तृतीयो वर्गः ॥

इंधान इति पंचर्चं तृतीयं सूक्तं गात्समदं जागतं ब्राह्मणस्पत्यं । तथा चानुक्रांतं । इंधानः पंच जागतं त्विति । लैंगिको विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंधानो अग्निं वनवद्वनुष्यतः कृतब्रह्मा शूशुवद्रातहव्य इत् ।

जातेन जातमति स प्र संसृते यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ १

इंधानः । अग्निं । वनवत् । वनुष्यतः । कृतऽब्रह्मा ।

शूशुवत् । रातऽहव्यः । इत् ।

जातेन । जातं । अति । सः । प्र । संसृते । यंऽयं । युजं ।

कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ १

अग्निमिंधानो ब्रह्मणस्पतेर्यागार्थमग्निं प्रज्वलयन्यजमानो वनुष्यतो हिंसिष्यतो हिंसां कुर्वतो वा शत्रून्वनवत् । वनुयात् हिंस्यात् ॥ वनुष्यतिर्हंतिकर्मेति यास्कः । इदिति चार्थे ॥ कृतब्रह्मा । ब्रह्म स्तोत्रं कृतं येन स तथोक्तः । रातहव्यः । रात दत्तं हव्यं हविर्येन । एवंभूतः सन् शूशुवत् । वर्धते ॥ टुओश्वि गतिवृद्ध्योः । अस्माल्लेट्यंतात्ल्लुङि रूपं ॥ तथा यजमानो जातेन पुत्रेण जातं जनितमुत्पादितं स्वस्य पौत्रमति प्रसंसृते । अतीत्य स्वयं प्रसरति । पौत्रमपि पश्यन् चिरकालं जीवेदित्यर्थः ॥ सर्तेर्यङ्लुगंताद्व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥ यंयं यजमानं ब्रह्मणस्पतिः स्तोत्रहविर्भ्यां स्वीकरणेन युजं सखायं कृणुते । कुरुते । स सर्वान एष भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वीरेभिर्वीरान्वनवद्वनुष्यतो गोभी रयिं पप्रथद्बोधति त्मना ।

तोकं च तस्य तनयं च वर्धते यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ २

वीरेभिः। वीरान्। वनवत्। वनुष्यतः। गोभिः। रयिं।
पप्रथत्। बोधति। त्मना।
तोकं। च। तस्य। तनयं। च। वर्धते। यंऽयं। युजं।
कृणुते। ब्रह्मणः। पतिः॥ २

स यजमानो वीरेभिर्वीरैरात्मीयैः पुत्रैर्वनुष्यतो हिंसतो वीरान् शत्रुपुत्रान् वनवत्। वनुयात् हिंस्यात्। अपि च गोभिः सहितं धनं पप्रथत्। प्रथयति विस्तारयति॥ प्रथयतेर्लुङि चङ्येतद्रूपं॥ तथा त्मना आत्मनैव बोधति। सर्वं जानाति। अनन्याधीनज्ञानो भवतीत्यर्थः। किंच तस्य यजमानस्य तोकं पुत्रस्तनयं॥ विभक्तिव्यत्ययः॥ तनयस्तत्पुत्रश्च वर्धते। प्रवृद्धो भवति। यद्वा तोकं तनयं पुत्रं पौत्रं च ब्रह्मणस्पतिर्वर्धयति॥ वृधिरंतर्भावितण्यर्थो द्रष्टव्यः। अन्यद्गतं॥

॥ अथ तृतीया ॥

सिंधुर्न क्षोदः शिमीवाँ ऋघायतो वृषेव वध्रींरभि वष्ट्योजसा।
अग्नेरिव प्रसितिर्नाह वर्तवे यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः॥ ३

सिंधुः। न। क्षोदः। शिमीऽवान्। ऋघायतः। वृषाऽइव।
वध्रीन्। अभि। वष्टि। ओजसा।
अग्नेःऽइव। प्रऽसितिः। न। अह। वर्तवे। यंऽयं। युजं।
कृणुते। ब्रह्मणः। पतिः॥ ३

सिंधुः स्यंदनशीला नदी क्षोदो न क्षुद्यमानं कूलं यथा भिनत्ति तथा शिमीवान्। शिमीति कर्मनाम। ब्रह्मणस्पतेः परिचरणात्मना कर्मणा युक्तो यजमान ऋघायतो हिंसतः शत्रून् ओजसा बलेनाभिवष्टि। वशमभितः कामयते॥ वश कांतौ॥ इदमपरं निदर्शनं। वृषेव वध्रीन्। वध्रयो निष्कृष्टमुष्का निर्वीर्या बलीवर्दाः। तान् यथा वृषा सेचनसमर्थः सवीर्यो वृषभोऽभिभवति तद्वच्छत्रूनभिभवतीत्यर्थः। अपि चास्याग्नेरिव प्रसितिः। प्रसीयते बध्यतेऽनयेति प्रसितिर्ज्वाला॥ षिञ् बंधने। करणे क्तिन्॥ यथाग्नेर्ज्वालाप्रतिहतप्रसरा एवमपि न वर्तवे।

वारयितुं निवर्तयितुं वा नैव शक्यते ॥ आङ्मर्यादोऽवधारणे । दृणोतेर्वर्णोविनियत्वस्य-र्थात् वर्ततेर्वा तुमर्थे तवेन्प्रत्ययः । अन्यद्गतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तस्मा अर्षंति दिव्या असश्चतः स सत्वभिः प्रथमो गोषु गच्छति ।

अनिभृष्टतविषिर्हंत्योजसा यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ४

तस्मै । अर्षंति । दिव्याः । असश्चतः । सः । सत्वऽभिः ।

प्रथमः । गोषु । गच्छति ।

अनिभृष्टऽतविषिः । हंति । ओजसा । यंऽयं । युजं । कृणुते ।

ब्रह्मणः । पतिः ॥ ४

तस्मै यजमानाय दिव्या दिवि भवा वृष्टिलक्षणा आपोऽसश्चतोऽसज्यमाना अनिरुद्धाः सत्योऽर्षंति । गच्छंति प्राप्नुवंति ॥ अर्तेर्लेटि रूपं ॥ तथा स यजमानः सत्वभिः । सत्वानः साधकाः परिचारकाः । तैः सहितः प्रथमोऽन्येभ्यो यजमानेभ्योः पूर्वभावी सन् गोषु गच्छति । गवादिधनं प्राप्नोतीत्यर्थः । किंच अनिभृष्टतविषिः । तविषीति बलनाम । अनिभृष्टा परैरबाधिता तविषी बलं यस्य तादृशः सन् ओजसा बलेन हंति शत्रून् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तस्मा इद्विश्वे धुनयंत सिंधवोऽच्छिद्रा शर्म दधिरे पुरूणि ।

देवानां सुम्ने सुभगः स एधते यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ५

तस्मै । इत् । विश्वे । धुनयंत । सिंधवः । अच्छिद्रा ।

शर्म । दधिरे । पुरूणि ।

देवानां । सुम्ने । सुऽभगः । सः । एधते । यंऽयं । युजं ।

कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ५

तथा इत् तस्मा एव यजमानाय विश्वे सिंधवः सर्वाः स्यंदनशीला नद्यो घृतवंत । घक्षरंति । एतदभीष्टफलसिद्ध्यर्थं प्रवहंतीत्यर्थः । तथा अच्छिद्रा अच्छिद्राणि छिद्ररहितानि संततानि पुरूणि बहूनि शर्म शर्माणि सुखानि दधिरे । तस्मा एव धार्यंते । सुभगः शोभनधनो देवानां सुम्ने देवैः प्रत्ते सुखे वर्तमानः सन् एधते । वर्धते । शिष्टं स्पष्टं ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे चतुर्थो वर्गः ॥

ऋजुरिति चतुर्ऋचं चतुर्थं सूक्तं ग्रत्समदस्यार्षं जागतं ब्राह्मणस्पत्यं । तथा चानुक्रांतं । ऋजुश्चतुष्कमिति । गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऋजुरिच्छंसो वनवद्वनुष्यतो देवयन्निददेवयंतमभ्यसत् ।

सुप्रावीरिद्वनवत्पृत्सु दुष्टरं यज्वेदयज्योर्वि भजाति भोजनं ॥ १

ऋजुः । इत् । शंसः । वनवत् । वनुष्यतः । देवऽयन् ।

इत् । अदेवऽयंतं । अभि । असत् ।

सुप्रऽअवीः । इत् । वनवत् । पृत्ऽसु । दुस्तरं । यज्वा । इत् ।

अयज्योः । वि । भजाति । भोजनं ॥ १

ऋजुरित् आर्जवयुक्त एव । यद्वा ऋंजतिः प्रसाधनकर्मा । स्तोतॄणां प्रसाधक एव शंसो ब्रह्मणस्पतेः स्तोता वनुष्यतो हिंसतः शत्रून् वनवत् । वनुयात् हिंस्यात् ॥ वनोतेर्हिंसाकर्मण एतद्रूपं ॥ तथा देवयन्नित् देवं दानादिगुणयुक्तं ब्राह्मणस्पतिमात्मन इच्छन्नेव अदेवयंतं तद्विपरीतं पुरुषमभ्यसत् । अभिभवेत् ॥ अस्तेर्लेट्यरूपं ॥ तथा सुप्रावीरित् ॥ अवतेस्तर्पणार्थादौणादिक ईकारप्रत्ययः ॥ सुष्ठु प्रकर्षेण ब्राह्मणस्पतेस्तर्पयितैव पृत्सु पृतनासु संग्रामेषु दुस्तरं तरीतुमशक्यं वनवत् हिंस्यात् । तथा यज्वेत् ब्राह्मणस्पतिं हविर्भिर्यष्टैव अयज्योरयज्वनो भोजनं भोगसाधनं विभजाति । विशेषेण भजेतेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यजस्व वीर प्र विहि मनायतो भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूर्ये ।
हविष्कृणुष्व सुभगो यथाससि ब्रह्मणस्पतेरव आ वृणीमहे ॥२

यजस्व । वीर । प्र । विहि । मनायतः । भद्रं । मनः ।
कृणुष्व । वृत्रऽतूर्ये ।
हविः । कृणुष्व । सुऽभगः । यथा । अससि । ब्रह्मणः ।
पतेः । अवः । आ । वृणीमहे ॥ २

ऋषिरात्मीयं पुरुषं शास्ति । हे वीर विशेषेण स्तुतीनां प्रेरक सखे यजस्व । ब्रह्मणस्पतिं स्तुत्या पूजय । मनायतो मन इव शीघ्रं प्रवर्तमानान् हिंसकान् यद्वा अभिमन्यमानान् शत्रून्प्रति प्रविहि । प्रकर्षेण युद्धार्थं गच्छ ॥ वी गत्यादिषु । छांदसो ह्रस्वः ॥ वृत्रतूर्ये वृत्राणामावरकाणां शत्रूणां हिंसाहेतुभूते संग्रामे भद्रं कल्याणं धार्ष्ट्योपेतं मनः कृणुष्व । कुरुष्व । ब्रह्मणस्पतेरनुग्रहात्तवैव जयो भविष्यति । तथा ब्रह्मणस्पतये हविश्चरुपुरोडाशादिकं कृणुष्व । कुरु । यथा त्वं सुभगः शोभनधनोऽससि (भवेः ॥ अस्तेर्लेट्याडागमः ॥ ब्रह्मणस्पतेर्योगेन त्वं शोभनधनो भविष्यसीति यावत् । अपि च वयं ब्रह्मणस्पतेरवो रक्षणमाभिमुख्येन वृणीमहे । प्रार्थयामहे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स इज्जनेन स विशा स जन्मना स पुत्रैर्वाजं भरते धना नृभिः ।
देवानां यः पितरमाविवासति श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिं ॥३

सः । इत् । जनेन । सः । विशा । सः । जन्मना । सः ।
पुत्रैः । वाजं । भरते । धना । नृऽभिः ।
देवानां । यः । पितरं । आऽविवासति । श्रद्धाऽमनाः ।
हविषा । ब्रह्मणः । पतिं ॥ ३

यो यजमानः श्रद्धामनाः श्रद्धा मनसि यस्य तादृशः सन् देवानां पितरं पालयितारं ब्रह्मणस्पतिं हविषा चरुपुरोडाशादिनाविवासति। परिचरति॥ विवासतिः परिचरणकर्मा॥ स इत् स एव यजमानो जनेन जातेन सर्वेण लोकेन वाजमन्नं भरते। बिभर्ति संभरति वा। स एव विशा प्रजयात्मीयेन वंशजनेन वाजं भरते। स एव पुत्रैरात्मीयैरपत्यैर्वाजं भरते। तथा नृभिर्नेतृभिरन्यैः परिचारकैर्धना धनानि भरते। बिभर्ति संपादयति वा। ब्रह्मणस्पतिमिष्टवतो यजमानस्य सर्वतो जना अन्नधनयोः साधका भवंतीति यावत्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो अस्मै हव्यैर्घृतवद्भिरविधत्प्र तं प्राचा नयति ब्रह्मणस्पतिः।
उरुष्यतीमंहसो रक्षती रिषोंऽहोश्चिदस्मा उरुचक्रिरद्भुतः॥ ४

यः। अस्मै। हव्यैः। घृतवत्ऽभिः। अविधत्। प्र। तं।
प्राचा। नयति। ब्रह्मणः। पतिः।
उरुष्यति। ईं। अंहसः। रक्षति। रिषः। अंहोः। चित्।
अस्मै। उरुऽचक्रिः। अद्भुतः॥ ४

यो यजमानोऽस्मै ब्रह्मणस्पतये॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी॥ इमं ब्रह्मणस्पतिं घृतवद्भिरुपस्तरणाभिघारणात्मकेनाज्येनोपेतैर्हव्यैर्हविर्भिरविधत्। परिचरति॥ विध विधाने तौदादिकः। अयं परिचरणकर्मसु पठितः॥ तं यजमानं ब्रह्मणस्पतिः प्राचा प्राचीनेन ऋजुना मार्गेण प्रणयति। प्रकृष्टफलं प्रापयति। अपि च ईमेनमंहसः पापादुरुष्यति॥ रक्षति॥ उरुष्यती रक्षाकर्मेति यास्कः॥ तथा रिषो हिंसकादेनं रक्षति। अंहोश्चित्। अहसेदोरिद्भवत्। यद्वा आगत्य हंतुरपि रक्षति। अपि चास्मै यजमानायाद्भुतः महदाश्चर्यमेतत्। आश्चर्यभूतो महान् ब्रह्मणस्पतिरुरुचक्रिरुरोर्विस्तीर्णस्योपकारस्य कर्ता भवति॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे पंचमो वर्गः॥

इमा गिर इति सप्तदशर्चं पंचमं सूक्तं गृत्समदपुत्रस्य कूर्मस्यार्षं गृत्समदस्यैव वा त्रैष्टुभमादित्यदेवताकं। तथा चानुक्रांतं। इमा गिरस्रूना कूर्मो गार्त्समदो हि वादित्यमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः। आदित्यदेवताके पशौ पुरोडाशस्येमा गिर इत्येषानुवाक्या। अग्नीषोमाविति खंडे सूत्रितं। इमा गिर आदित्येभ्यो घृतस्नूरुत आदित्यास उरवो गभीराः। आ० ३, ८, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥

इमा गिर आदित्येभ्यो घृतस्नूः सनाद्राजभ्यो जुह्वा जुहोमि ।
शृणोतु मित्रो अर्यमा भगो नस्तुविजातो वरुणो दक्षो अंशः ॥ १

इमाः । गिरः । आदित्येभ्यः । घृतऽस्नूः । सनात् ।
राजऽभ्यः । जुह्वा । जुहोमि ।
शृणोतु । मित्रः । अर्यमा । भगः । नः । तुविऽजातः ।
वरुणः । दक्षः । अंशः ॥ १

आदित्येभ्योऽदितेः पुत्रेभ्यो राजभ्यो राजमानेभ्य ईश्वरेभ्यो वा मित्रादिभ्यो घृतस्नूर्घृतप्रस्राविणीर्घृतं क्षरंतीरिमा गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः सनात्सर्वदा जुह्वा। वाङ्नामैतत्। वागिंद्रियेण जुहोमि। प्रयच्छामि। करोमीति यावत्। यद्वा जुह्वस्थानीयेन घृतं क्षरंति वाग्रूपाणि हवींषि जुहोमि। आदित्यानुद्दिश्य त्यजामि। मंत्राणां पयोघृतादिक्षरणहेतुत्वं च य ऋचोऽधीते पयसः कुल्या अस्येत्यादिना तैत्तिरीये स्पष्टमाम्नातं। नोऽस्मदीयास्ता गिरो मित्रादयः प्रत्येकं शृणोतु। ते च तैत्तिरीयेऽष्टौ पुत्रासो अदितेरित्युपक्रम्य स्पष्टमनुक्रांताः। मित्रश्च वरुणश्च धाता चार्यमा च अंशुश्च भगश्च इंद्रश्च विवस्वांश्चेत्येत इति। मित्रः प्रमीतेस्त्रायकः। यद्वा सर्वेषां स्निग्धः। अरान् यच्छति नियच्छतीत्यर्यमा। भगो भजनीयो देवः। तुवीति बहुनाम। बहुषु देशेष्वनुग्रहार्थं प्रादुर्भूतः। वरुणविशेषणमेतत्। पापस्य निवारणाद्वरुणः। दक्षः समर्थः। एतच्चांशस्य विशेषणं। एते प्रत्येकं शृणोतु ॥

पूर्वोक्त एव पशाविमं स्तोममित्येषा वपाया याज्या। सूत्रितं च। इमं स्तोमं सक्रतवो मे अद्य तिस्रो भूमीर्धारयन् त्रीँरुत द्यून्। आ० ३, ८, । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते द्वितीया ॥

इमं स्तोमं सक्रतवो मे अद्य मित्रो अर्यमा वरुणो जुषंत ।
आदित्यासः शुचयो धारऽपूताः अवृजिना अनवद्या
अरिष्टाः ॥ २

इमं । स्तोमं । सऽक्रतवः । मे । अद्य । मित्रः । अर्यमा ।
वरुणः । जुषंत ।
आदित्यासः । शुचयः । धारऽपूताः । अवृजिनाः ।
अनवद्याः । अरिष्टाः ॥ २

इमं मेऽस्मदीयं स्तोमं स्तोत्रं सक्रतवः समानकर्माणः समानप्रज्ञा वा मित्रादयोऽद्येदानीं जुषंत । जुषंतां सेवंतां । कीदृशास्ते । आदित्यासोऽदितेः पुत्राः शुचयो दीप्यमानाः । धारपूता उदकधाराभिरिव पूताः । निर्मला इत्यर्थः । अवृजिनाः वृजी वर्जने । अवर्जयितारः । सर्वानुग्राहका इत्यर्थः । अनवद्याः । अवद्येन गर्ह्येण पापेन रहिताः । अरिष्टाः केनाप्यहिंसिताः ॥

तमित्येव पञ्चे त आदित्यास इति हविषोऽनुवाक्या । सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त आदित्यास उरवो गभीरा अदब्धासो दिप्संतो भूर्यक्षाः ।
अंतः पश्यंति वृजिनोत साधु सर्वं राजभ्यः परमा चिदंति ॥ ३

ते । आदित्यासः । उरवः । गभीराः । अदब्धासः । दिप्संतः ।
भूरिऽअक्षाः ।
अंतरिति । पश्यंति । वृजिना । उत । साधु । सर्वं ।
राजभ्यः । परमा । चित् । अंति ॥ ३

त आदित्यासोऽदितेः पुत्रा उरवो महांतो गभीरा गांभीर्योपेता अदब्धाः परैरहिंसिताः संतो दिप्संतः परान् दंभितुं हिंसितुमिच्छंतः ॥ दंभु दंभे । अस्मात् सनि सनीवंतर्धेतीडभावपक्षे दंभ इच्चेतीकारः । दंभ इति हल्ग्रहणस्य जातिवाचकत्वात्सिद्धमिति सनः कित्त्वेऽनुनासिकलोपः ॥ तथा भूर्यक्षाः ॥ भूरीणि बहून्यक्षीणि चक्षूंषि येषां ते तथोक्ताः । बहुतेजसो वा ॥ बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरिति षच् समासांतः ॥ एवंभूता आदित्या अंतर्मध्ये प्राणिनां हृदि प्रेरकतया वर्तमानाः संतो वृजिना वृजिनानि पापानि उत अपि च साधु साधूनि पुण्यानि च प्राणिभिः कृतानि पश्यंति । जानंति । परमा चित् परमाणि दूरदेशावस्थितान्यपि सर्वं सर्वाणि दृश्यमानानि राजभ्यो राज्ञामीश्वराणामादित्यानामंति । अंतिके समीपे वर्तंत इति शेषः ॥ कादिलोपो बहुलमित्यंतिकशब्दस्य कादिलोपः ॥

साग्निचित्ये क्रतौ दीक्षणीयायामादित्ययागस्य धारयंत इत्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये । अत एव सुवद्भ्यो भुवनपतिविशेषणविशिष्टादित्ययागेऽपि । तथा च दीक्षणीयायामिति खंडे सूत्रितं । धारयंत आदित्यासो जगत्स्था इति द्वे एते एव सुवद्भ्यो भुवनपतिभ्यो वा । आ० ४.२. । इति ॥

॥ तयोराद्या सूक्ते चतुर्थ्यृचा ॥

धारयंत आदित्यासो जगत्स्था देवा विश्वस्य भुवनस्य गोपाः ।
दीर्घाधियो रक्षमाणा असुर्यमृतावानश्चयमाना ऋणानि ॥ ४

धारयंत । आदित्यासः । जगत् । स्थाः । देवाः । विश्वस्य ।
भुवनस्य । गोपाः ।
दीर्घऽधियः । रक्षमाणाः । असुर्यं । ऋतऽवानः । चयमानाः ।
ऋणानि ॥ ४

जगज्जंगमं स्थाः स्थावरं च ॥ तिष्ठतेः कर्तर्यङ्नु ॥ एतदुभयविधं भूतजातं धारयंतोऽवस्थापयंतो देवा दानादिगुणयुक्ता विश्वस्य भुवनस्य सर्वस्य लोकस्य गोपा गोपयितारो रक्षका दीर्घाधियो दीर्घाणि धियः कर्माणि वा येषां तादृशाः ॥

अन्येषामपि दृश्यत इति पूर्वपदस्य दीर्घः ॥ असुर्याः । असवः प्राणाः तेन च तद्धेतुभूता आपो लक्ष्यंते । अपां तद्धेतुत्वं च छांदोग्ये समाम्नातं । आपोमयः प्राण इति । असुमुदकं ददातीत्यसुरो मेघः । तत्र भवं मेघांतर्वर्तमानमुदकं रक्षमाणाः । तत्तत्काले वृष्ट्युत्पादनाय रक्षंतः । असुरयच्छाद्भवे छंदसीति यत् ॥ ऋतावानः सत्यवंतो यज्ञवंतो वा ॥ छंदसीवनिपाविति मत्वर्थीयो वनिप् । पूर्ववद्दीर्घः ॥ ऋणानि स्तोतृभिरस्मभ्यः प्रदेयानि चयमाना अपगमयंतः ॥ चय गतौ । भौवादिकोऽनुदात्तेत् ॥ एवंगुणविशिष्टा युयं वा अस्मदधीना भवंत्विति शेषः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

विद्यामादित्या अवसो वो अस्य यदर्यमन्भय आ चिन्मयोभु ।
युष्माकं मित्रावरुणा प्रणीतौ परि श्वभ्रेव दुरितानि वृज्यां ॥ ५ ॥

विद्यां । आदित्याः । अवसः । वः । अस्य । यत् । अर्यमन् ।
भये । आ । चित् । मयःऽभु ।
युष्माकं । मित्रावरुणा । प्रऽनीतौ । परि । श्वभ्राऽइव ।
दुःऽइतानि । वृज्यां ॥ ५ ॥

हे आदित्याः अदितेः पुत्रा वो युष्माकमस्यावसः ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ इदं रक्षणं विद्यां । लभेय । भये राक्षसादिभ्य आगते सति यद्युष्मदीयं रक्षणं । चिच्छब्दश्चार्थे । मयोभु मयसः सुखस्य भावयितृ च तदिदं लभेयेत्यन्वयः । हे अर्यमन् हे मित्रावरुणा युष्माकं प्रणीतावस्मद्विषये प्रकृष्टे नयने सति श्वभ्रेव श्वभ्राणीव स्थातुमयोग्यानि गर्तवंति स्थलानीव दुरितानि पापानि परिवृज्यां । परित्यजेयं ॥ वृजी वर्जने ॥ बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सुगो हि वो अर्यमन्मित्र पंथा अनृक्षरो वरुण साधुरस्ति ।
तेनादित्या अधि वोचता नो यच्छता नो दुष्परिहंतु शर्म ॥ ६

सुऽगः । हि । वः । अर्यमन् । मित्र । पंथाः । अनृक्षरः ।
वरुण । साधुः । अस्ति ।
तेन । आदित्याः । अधि । वोचत । नः । यच्छत । नः ।
दुःऽपरिहंतु । शर्म ॥ ६

हे अर्यमन् मित्र वरुण वो युष्माकं सुगः सुखेन गंतव्योऽनृक्षरः । ऋक्षरः कंटकः ऋच्छतेरिति । तद्रहितः साधुः साधकः शोभनो वा । एवंगुणविशिष्टः पंथा मार्गोऽस्ति । विद्यते खलु । अतस्तेन पथास्मान् शोभनं नयतेति शेषः । हे आदित्या नोऽस्माकमधिवोचत । अधिवचनं पक्षपातेन वचनं कुरुत । अपि च नोऽस्मभ्यं दुष्परिहंतु परिहंतुं विनाशयितुमशक्यं शर्म सुखं यच्छत । दत्त ॥ दाण् दाने । पाघ्रेत्यादिना यच्छादेशः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

पिपर्तु नो अदिती राजपुत्राति द्वेषांस्यर्यमा सुगेभिः ।
बृहन्मित्रस्य वरुणस्य शर्मोप स्याम पुरुवीरा अरिष्टाः ॥ ७

पिपर्तु । नः । अदितिः । राजऽपुत्रा । अति । द्वेषांसि ।
अर्यमा । सुऽगेभिः ।
बृहत् । मित्रस्य । वरुणस्य । शर्म । उप । स्याम ।
पुरुऽवीराः । अरिष्टाः ॥ ७

राजपुत्रा राजानो राजमाना मित्रादयः पुत्रा यस्यास्तादृश्यदितिरदीना अखंडनीया वा देवी नोऽस्मान् द्वेषांसि द्वेष्टॄणि रक्षांसि पिपर्तु । अति पारयतु । अतिक्रम्य तद्रहितं देशं प्रापयत्वित्यर्थः । अर्यमा च सुगेभिः सुष्ठु गंतव्यैर्मार्गैरस्मान् पारयतु । अपि च वयं पुरुवीरा बहुभिर्वीरैः पुत्रादिभिरुपेता अरिष्टा केनाप्यहिंसिताश्च संतो मित्रस्य वरुणस्य च स्वभूतमरिष्टं शर्म सुखमुपस्याम । उपगता भवेम ॥

पूर्वोक्ते पशौ तिस्रो भूमीरिति पुरोडाशस्य याज्या । सूत्रं पूर्वमेवोदाहृतं ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

तिस्रो भूमीर्धारयन् त्रीँरुत द्यून्त्रीणि व्रता विदथे अंतरेषां ।

ऋतेनादित्या महि वो महित्वं तदर्यमन्वरुण मित्र चारु ॥ ८

तिस्रः । भूमीः । धारयन् । त्रीन् । उत । द्यून् । त्रीणि ।

व्रता । विदथे । अंतः । एषां ।

ऋतेन । आदित्याः । महि । वः । महिऽत्वं । तत् । अर्यमन् ।

वरुण । मित्र । चारु ॥ ८

तिस्रो भूमीः । अत्र भूमीशब्दो लोकत्रये वर्तते । यो द्वितीयस्यां तृतीयस्यां पृथिव्यामित्युक्त्वा यथा पृथिवीशब्दः । भूम्यंतरिक्षस्वर्गाख्यान् त्रीन् लोकान् आदित्या धारयन् । वृष्टिप्रदानादिना धारयंति । उत अपि च द्यून् दीप्तान् तत उपरितनान् महरादिकानपि त्रीन् लोकान् धारयंति । यद्वा दीप्तान् अग्निं वायुं सूर्यं च धारयंति । अपि चैषामादित्यानां विदथे यज्ञेऽतर्मध्ये त्रीणि व्रता सवनत्रयनिष्पाद्यानि त्रीणि कर्माणि संति । यद्वा एषां लोकानामंतर्मध्ये विदथे यज्ञे निमित्तभूते सति एषामादित्यानां त्रीणि कर्माणि रसादानधारणविसर्जनलक्षणानि संति । उत्तरोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । हे आदित्याः ऋतेन सत्येन यज्ञेन वा महि महत् प्रभूतं वो युष्माकं महित्वं महत्त्वं यस्मादस्ति तस्माद्धे अर्यमन् वरुण मित्र तन्माहात्म्यं चारु । शोभनं सर्वोत्कृष्टमित्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

त्री रो॑च॒ना दि॒व्या धा॑रयंत हिर॒ण्ययाः॒ शुच॑यो॒ धार॑पूताः।
अस्व॑प्नजो अनिमि॒षा अद॑ब्धा उरु॒शंसा॑ ऋ॒जवे॒ मर्त्या॑य ॥ ९

त्री। रो॒च॒ना। दि॒व्या। धा॒र॒यं॒त॒। हि॒र॒ण्ययाः॑। शुच॑यः।
धार॑ऽपूताः।
अस्व॑प्नऽजः। अ॒नि॒ऽमि॒षाः। अद॑ब्धाः। उ॒रु॒ऽशंसाः॑। ऋ॒जवे॑।
मर्त्या॑य ॥ ९

त्री रोचना त्रीणि रोचनानि रोचमानान्यग्न्यादीनि तेजांसि दिव्या दिव्यानि दिविभवानि धारयंत। आदित्या अवास्थापयन्। किमर्थं। ऋजवे ऋजीकाय स्तोत्राणां मर्त्याय मनुष्याय भोगसिद्ध्यर्थमिति यावत्। कीदृशा आदित्याः। हिरण्ययाः। हिरण्मया हिरण्याभरणालंकृतसर्वांगाः। यद्वा हितरमणीयवेषाः। शुचयो दीप्यमानाः। धारपूता उदकधारया क्षालिता इव निर्मलाः। अस्वप्नजोऽसंजातस्वप्नाः॥ सुपां सुलुगिति जसः सुः॥ अपर आह। अस्वप्नजोऽस्वपंतो विगतनिद्राः स्वपित्योर्नजिङ्ङिति नजिङ्प्रत्यय इति तद्वेतत्पदकारस्यानभिमतं॥ अनिमिषा निमेषरहिताः। अदब्धा असुरादिभिरहिंसिताः। उरुशंसा उरुभिर्बहुभिः शंसनीयाः स्तोतव्याः। एवंगुणविशिष्टा अधारयंतेत्यन्वयः॥

॥ अथ दशमी ॥

त्वं विश्वे॑षां वरुणासि॒ राजा॒ ये च॑ दे॒वा अ॑सुर॒ ये च॒ मर्ताः॑।
श॒तं नो॑ रास्व श॒रदो॑ वि॒चक्षे॒ऽश्यामायूं॑षि॒ सुधि॑तानि॒ पूर्वा॑ ॥ १०

त्वं। विश्वे॑षां। व॒रु॒ण॒। अ॒सि॒। राजा॑। ये। च॒। दे॒वाः।
अ॒सु॒र॒। ये। च॒। मर्ताः॑।
श॒तं। नः॒। रा॒स्व॒। श॒रदः॑। वि॒ऽचक्षे॑। अ॒श्या॒म॒। आयूं॑षि।
सु॒ऽधि॑तानि। पूर्वा॑ ॥ १०

हे असुर यज्ञं प्राणां क्षेपक वरुण त्वं विश्वेषां सर्वेषां राजासि । येषां ये च देवा देवजनाः ये च मर्ता मरणधर्माणो मनुष्याः तेषामित्यर्थः । अतस्त्वं नोऽस्मभ्यं शतं शरदः शतसंख्याकान् संवत्सरान् विचक्षे विशेषेण दर्शनाय रास्व । प्रयच्छ ॥ रा दाने । व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥ वयं च पूर्वा पूर्वैर्देवैः सुधितानि सुष्ठु चितानि शत-संवत्सरलक्षणान्यायूंष्यश्याम । व्याप्नुयाम ॥ सुधितवसुधितनेमधितधिष्वधिषीय चेति निपात्यते । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । पूर्वा । सुपां सुलुगिति तृतीयाया डादेशः ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे सप्तमो वर्गः ॥

आदित्यदेवताके पशौ न दक्षिणेत्येषा हविषो याज्या । तिस्रो भूमीर्धारयन्नीरुत द्यून् न दक्षिणा वि चिकिते न सव्या । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते एकादशी ॥

न दक्षिणा वि चिकिते न सव्या न प्राचीनमादित्या

नोत पश्चा ।

पाक्या चिद्वसवो धीर्या चिद्युष्मानीतो अभयं ज्योतिरश्यां ॥ ११

न । दक्षिणा । वि । चिकिते । न । सव्या । न । प्राचीनं ।

आदित्याः । न । उत । पश्चा ।

पाक्या । चित् । वसवः । धीर्या । चित् । युष्माऽनीतः ।

अभयं । ज्योतिः । अश्यां ॥ ११

हे आदित्याः दक्षिणा दक्षिणो भागो न विचिकिते । मया न विज्ञायते । सव्या सव्यो वामभागोऽपि न ज्ञायते ॥ उभयत्र सुपां सुलुगिति सोराजादेशः । तथा प्राचीनं पुरस्तादपि न ज्ञायते ॥ विभाषांचेरदिक्स्त्रियामिति स्वार्थे खः ॥ उत अपि च पश्चा पश्चात् पृष्ठभागेऽपि न ज्ञायते । नैशेन तमसाहृतत्वात् आंतरादज्ञानाद्वा ॥ पश्च पश्चा च छंदसि । पा० ५. ३. ३३. । इति निपात्यते ॥ किं बहुना । पाक्या चित् । पाक्यः पक्तव्योऽपरिपक्वज्ञानोऽपि ॥ डुपचष् पाके । ऋहलोर्ण्यत् । तित्स्वरितः ॥

धीर्यों वित् घोरे नेतव्यत्वेन भनो धोर्यः कातरः ॥ भरे छंदसीति यत् ॥ कातरोऽपि ॥ उभयत्र युष्मां सुगुणित्याकारः ॥ हे वसवो वासयितार आदित्या युष्मानीतो युष्माभिनीतः शोभनेन मार्गेण प्रापितः सन् अभयं भयरहितं ज्योतिः घोरं तेज आंतरं वा ज्ञानात्मकमश्यां । प्राप्नुयां ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यो राजंभ्य ऋतनिभ्यो ददाश यं वर्धयंति पुष्टयंश्च नित्याः ।
स रेवान्याति प्रथमो रथेन वसुदावा विदथेषु प्रशस्तः ॥ १२

यः । राजंऽभ्यः । ऋतनिऽभ्यः । ददाशं । यं । वर्धयंति ।
पुष्टयः । च । नित्याः ।
सः । रेवान् । याति । प्रथमः । रथेन । वसुऽदावा ।
विदथेषु । प्रऽशस्तः ॥ १२

यो यजमानो राजभ्यो राजमानेभ्य ऋतनिभ्य ऋतस्य सत्यस्य वा नेतृभ्य आदित्येभ्यो ददाश । चरुपुरोडाशादिकं ददाति । यं यजमानं पुष्टयः पोषका नित्याः शाश्वता आदित्याश्च वर्धयंति । स यजमानो रेवान्धनवान् प्रथमः प्रथितः प्रख्यातः वसुदावा वसूनां धनानां दाता सन् प्रशस्तः सर्वैः प्रशस्यमानो विदथेषु वेद्येषु यज्ञेषु यष्टव्येषु रथेन वाहनेन याति । गच्छति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

शुचिरपः सूयवसा अदब्ध उप क्षेति वृद्धवयाः सुवीरः ।
नकिष्टं घ्नंत्यंतितो न दूराद्य आदित्यानां भवति प्रणीतौ ॥ १३

शुचिः । अपः । सुऽयवसाः । अदब्धः । उप । क्षेति ।
वृद्धऽवयाः । सुऽवीरः ।

नकिः। तं। घ्नंति। अंतितः। न। दूरात्। यः।
आदित्यानां। भवंति। प्रऽनीतौ ॥ १३

स यजमानः पुचिर्दीप्यमानः शुद्धो वा अदब्धः सपत्नैरबाधितो हृदयथाः प्रभूतान्नः सुवीरः शोभनपुत्रश्च सन् सूयवसाः शोभनसस्याभ्यपो हविलक्षणान्यदकान्युपक्षेति। उपनिवसति। सर्वदा सुसस्थानामपां समीपे निवसतीत्यर्थः। तथा नकिर्नैव तं घ्नंति हिंसंत्यंतितो न अंतिकात्समीपदेशाच्च दूराद्विप्रकृष्टाच्च देशादागता बाधकाः॥ अंतिकस्य तसिलादिलोप इति लोपः॥ यो यजमान आदित्यानामदितेः पुत्राणां मित्रादीनां प्रणीतौ प्रकृष्टे नयने प्रापणे भवति वर्तते स इति पूर्वत्र संबंधः॥

॥ अथ चतुर्दशी॥

अदिते मित्र वरुणोत मृळ यद्वो वयं चकृमा कच्चिदागः।
उर्वश्यामभयं ज्योतिरिंद्र मा नो दीर्घा अभि नशन्तमिस्राः॥१४

अदिते। मित्र। वरुण। उत। मृळ। यत्। वः। वयं।
चकृम। कत्। चित्। आगः।
उरु। अश्यां। अभयं। ज्योतिः। इंद्र। मा। नः। दीर्घाः।
अभि। नशन्। तमिस्राः॥ १४

उत अपि च हे अदिते मित्र वरुण॥ आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वपूर्वस्यामंत्रितस्याविद्यमानवद्भावात् सर्वेषां षाष्ठिकमामंत्रितस्येत्याद्युदात्तत्वं॥ यूयं प्रत्येकं मृळ। अस्माकमुपरि दयां कुरु। रक्षेत्यर्थः। यत् यद्यपि वयं वो युष्माकं कच्चित् किंचिदागोऽपराधं चकृम। अकार्म। तथापि मृळेत्यर्थः। हे इंद्र परमैश्वर्योपेतादित्य उरु विस्तीर्णमभयं भयरहितं ज्योतिस्त्वदीयं प्रकाशं ज्ञानात्मकं दाश्यां। अहं प्राप्नुयां। दीर्घा विस्तृतास्तमिस्रास्तमसा युक्ता निशाः॥ ज्योत्स्नातमिस्राशृंगिणा। पा० ५, २, ११४। इति निपात्यते॥ ता नोऽस्मान् माभिनशन्। माभिव्याप्नुवंतु॥

॥ अथ पंचदशी ॥

उभे अस्मै पीपयतः समीची दिवो वृष्टिं सुभगो नाम पुष्यन् ।

उभा क्षयावाजयन्याति पृत्सूभावर्धौ भवतः साधू अस्मै ॥ १५

उभे इति । अस्मै । पीपयतः । समीची इति सम्ऽईची ।

दिवः । वृष्टिं । सुऽभगः । नाम । पुष्यन् ।

उभा । क्षयौ । आऽजयन् । याति । पृत्ऽसु । उभौ । अर्धौ ।

भवतः । साधू इति । अस्मै ॥ १६

य आदित्यानां भवति प्रणीताविति व्यवहितोऽप्यत्रेदं यच्छ्रेन परामृश्यते । अस्मै यजमानाय समीची संगच्छमाने उभे द्यावापृथिव्यौ पीपयतः । प्याययतः । कामान्वर्धयतः ॥ प्यायी वृद्धौ । अस्मात्स्वार्थिकाच्छान्दसो लुङ् । व्यत्ययेन तसस्तामादेशाभावो धातोः पीभावश्च ॥ स च सुभगः शोभनधनो दिवो द्युलोकादागतां वृष्टिं पुष्यन् वर्धयन् भवति । नामेति प्रसिद्धिर्द्योत्यते । किंच पृत्सु पृतनासु संग्रामेष्वाजयन् शत्रूनाभिमुख्येनाभिभवन् उभा उभौ क्षयौ निवासौ ॥ क्षियंति निवसंत्यस्मिन्निति क्षयो निवासस्थानं । पुंसि संज्ञायां घः प्रायेणेत्यधिकरणे घः । क्षयो निवास इत्याद्युदात्तत्वं ॥ तौ परैरनाक्रांतं स्वकीयं निवासस्थानं आत्मनापहृतं परकीयं निवासस्थानं च याति । गच्छति । तथास्मै यजमानायोभावर्धौ जगतो भागौ चराचरात्मकौ मर्त्यामर्त्यात्मकौ वा साधू साधकौ भवतः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

या वो माया अभिद्रुहे यजत्राः पाशा आदित्या रिपवे विचृत्ताः ।

अश्वीव ताँ अति येषं रथेनारिष्टा उरावा शर्मन्स्याम ॥ १६

याः । वः । मायाः । अभिऽद्रुहे । यजत्राः । पाशाः ।

आदित्याः । रिपवे । विऽचृत्ताः ।

अश्वीऽइव । तान् । अति । येषं । रथेन । अरिष्टाः ।

उरौ । आ । शर्मन् । स्याम ॥ १६

हे यजत्रा यष्टव्या आदित्या वो युष्माकं या माया अभिद्रुहेऽभिद्रोहं कुर्वते राक्षसादये निर्मिताः ये च पाशा रिपवे शत्रवे विचृत्ता ॥ चृती हिंसाग्रंथनयोः ॥ प्रसारिता इत्यर्थः । तान्पाशान् मायाश्च रथेनातियेषं । अतीत्य प्रयतेयं । अतितरेयमित्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । अश्वीव । यथा शोभनाश्वः कश्चित्पुरुषो दुस्तरान्मार्गान् शीघ्रमतिक्रामति तद्वत् ॥ येवृ प्रयत्ने भौवादिकोऽनुदात्तेत् । छांदसो लङ् । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ तथा वयमरिष्टाः शत्रुभिरहिंसिताः संत उरौ विस्तीर्णे शर्मन् ॥ शर्मेति गृहनाम ॥ त्वया दत्ते सुखे गृहे वा आ समंतात् स्याम । वर्तमाना भवेम ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदाव्न आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्त्सुयमादव स्थां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १७

मा । अहं । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाव्नः । आ ।

विदं । शूनं । आपेः ।

मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अव । स्थां । बृहत् ।

वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १७

हे वरुण मघोनो धनवतः प्रियस्यानुकूलस्य भूरिदाव्नो भूरेर्बहुलस्य दातुराप्तस्याहं मा आविदं । मावेदयानि । आवेदनं विज्ञापनं मा करवाणि । किं तदनावेद्यं । आपेरांतेः शूनं शून्यं दारिद्र्यं ॥ वर्णलोपश्छांदसः ॥ यद्वा शूनं गतं प्राप्तं दारिद्र्यं ॥ टुओश्वि गतिवृद्ध्योः । ओदितो निष्ठायामितीट्प्रतिषेधः । यजादित्वात्संप्रसारणं । ओदितश्चेति नकारः । श्वीदितो निष्ठायामिति नकारः । इत्यादि ॥ एतदुक्तं भवति अस्मदीयाः पुत्रादयः क्षुधिता इति प्रभुप्रमुखमीपेऽभिप्राय याचमानो मा भूवमिति । हे राजन् सुयमात् । सुष्ठु नियम्यतेऽनेन पुरुषो गृह इति सुयमः ॥

दैवदुःस्वप्निति यावत् ॥ तादृशाद्वायो भनान्मायस्थां । अपयुत्य स्थितो मा भूवं । वयं सुवीराः शोभनपुत्रा विदथे यज्ञे गृहे वर्तमानाः संतो बृहत् प्रौढं स्तोत्रं वदेम । उच्चारयाम ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमेऽष्टमो वर्गः ॥

इदमित्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । इदमेकादश वारुणमिति । पूर्वसूक्ते कूर्मो गार्त्समदो हि वेत्युक्तत्वादस्योत्तरस्य च कूर्मो गृत्समदो वा ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । वरुणो देवता । विनियोगः लैंगिकः । अत्र केचिदाहुः । इदमेकादशर्चं तु वारुणं भयपापनुत् । ऋणदारिद्र्यदुःस्वप्ननाशनं चेति शुश्रुमेति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इदं कवेरादित्यस्य स्वराजो विश्वानि सांत्यभ्यस्तु मह्ना ।
अति यो मंद्रो यजथाय देवः सुकीर्तिं भिक्षे वरुणस्य भूरेः ॥१

इदं । कवेः । आदित्यस्य । स्वऽराजः । विश्वानि । संति ।
अभि । अस्तु । मह्ना ।
अति । यः । मंद्रः । यजथाय । देवः । सुऽकीर्तिं । भिक्षे ।
वरुणस्य । भूरेः ॥ १

कवेः क्रांतदर्शिन आदित्यस्यादितेः पुत्रस्य स्वराजः स्वयमेव राजमानस्येश्वरस्य वा वरुणस्येदं हविः स्तोत्रं वा यजमानः करोतीति शेषः । स च विश्वानि सर्वाणि संति द्वितीयभावविकारभांजि भूतजातानि मह्ना महिम्ना वरुणप्रसादाल्लब्धेनाभ्यस्तु । अभिभवतु । यो देवो द्योतमानो वरुणो यजथाय यष्ट्रे पुरुषाय अति अतिशयेन मंद्रः स्तुत्यो हर्षयिता वा भवति तस्य भूरेर्भर्तुर्वरुणस्य सुकीर्तिं शोभनां स्तुतिं भिक्षे । प्रार्थये । यद्वा वरुणस्येति तृतीयार्थे षष्ठी । तेन वरुणेन दातव्यां शोभनां कीर्तिमहं याचे ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तव व्रते सुभगासः स्याम स्वाध्यो वरुण तुष्टुवांसः ।
उपायन उषसां गोमतीनामग्नयो न जरमाणा अनु द्यून् ॥ २

तवं । व्रते । सुऽभगांसः । स्याम । सुऽआध्यः । वरुण ।

तुस्तुऽवांसः ।

उपऽअयने । उषसांम् । गोऽमंतीनाम् । अग्नयः । न ।

जरमाणाः । अनुं । द्यून् ॥ १

हे वरुण स्वाध्यः शोभनाध्याना स्तुष्टुवांसः स्तुतवंतो वयं तव व्रते त्वदीये परिचरणाख्ये कर्मणि वर्तमानाः सुभगासः स्याम शोभनधना भवेम । अपि च गोमतीनां रश्मिभिर्युक्तानामुषसामुपायन उपागमने सत्यग्नयो न तयाग्नयोऽग्निहोत्रादिकर्मार्थं समिध्यंते एवमनु द्यून् अनुदिनं जरमाणास्त्वां स्तुवंतो वयं दीप्यमाना भवेम ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तवं स्याम पुरुवीरस्य शर्मंन्नुरुशंसंस्य वरुण प्रणेतः ।

यूयं नंः पुत्रा अदितेरदब्धा अभि क्षंमध्वं युज्याय देवाः ॥ ३

तवं । स्याम । पुरुऽवीरंस्य । शर्मंन् । उरुऽशंसंस्य । वरुण ।

प्रनेतरिति प्रऽनेतः ।

यूयं । नः । पुत्राः । अदितेः । अदब्धाः । अभि । क्षमध्वं ।

युज्याय । देवाः ॥ ३

हे प्रणेतः सर्वस्य जगतः प्रकर्षेण नेतर्वरुण पुरुवीरस्य पुरुभिर्बहुभिर्वीरैरुपेतस्य यद्वा पुरूणां बहूनां मनुष्याणां विशेषेण प्रेरकस्योरुशंसस्योरुभिर्बहुभिः स्तूयमानस्य तव शर्मन् शर्मणि सुखे गृहे वा स्याम । अदितेः पुत्रा मित्रादयः ॥ परमपि छंदसीति परस्य षष्ठ्यंतस्य पूर्वामंत्रितांगवद्भावेनानुप्रवेशात् पदद्वयसमुदायस्याष्टमिकं सर्वानुदात्तत्वं ॥ अदब्धाः शत्रुभिरहिंसिताः । एवंभूता हे देवा यूयं नोऽस्मान् कृतापराधान् युज्याय सख्यायाभिक्षमध्वं । अस्माभिः कृतमपराधं सहध्वं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र सीमादित्यो अंसृजद्विधर्ताँ ऋतं सिंधवो वरुणस्य यंति ।
न श्राम्यंति न वि मुंचंत्येते वयो न पप्तू रघुया परिज्मन् ॥ ४

प्र । सीं । आदित्यः । असृजत् । विऽधर्ता । ऋतं ।
सिंधवः । वरुणस्य । यंति ।
न । श्राम्यंति । न । वि । मुचंति । एते । वयः । न । पप्तुः ।
रघुऽया । परिऽज्मन् ॥ ४

विधर्ता सेतुरिव जलस्य विधारयितादित्योऽदितेः पुत्रो वरुण ऋतं विधारण-हेतुभूतं सत्यं यद्वा नदीनामुपादानभूतमुदकं सीं सर्वतः प्रासृजत् । प्रकर्षेण सृष्टवान् ॥ अपोऽप्रगृह्यस्यानुनासिक इत्याकारः सानुनासिकः ॥ तेन वरुण-सृष्टेन सिंधवः स्यंदनशीला नद्यो यंति । गच्छंति प्रवहंति । एते सिंधवो न श्राम्यंति । श्रांतिं न प्राप्नुवंति । न विमुचंति । उपरता न भवंति । अनवरताः सर्वदैकरूप्येण प्रवहंतीत्यर्थः । एतदेवोच्यते । वयो न । वयः पक्षिण इव रघुया रघवः शीघ्रगामिनः परिज्मन् परिज्मनि भूम्यां पप्तुः । पतंति गच्छंति ॥ पप्तु गतौ ॥ लिटुसि तनिपत्योश्छंदसीत्युपधालोपः । स्वामिनद्वावाद्विर्वचनादि । रघुया इत्यत्र सुपां सुलुगिति जसो याजादेशः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वि मच्छ्रथाय रशनामिवाग ऋध्याम ते वरुण खामृतस्य ।
मा तंतुश्छेदि वयतो धियं मे मा मात्रा शार्यपसः पुर ऋतोः ॥ ५

वि । मत् । श्रथय । रशनांऽइव । आगः । ऋध्याम । ते ।
वरुण । खां । ऋतस्य ।

मा । तंतुः । छेदि । वयंतः । धियं । मे । मा । मात्रा ।

शारि । अपसः । पुरा । ऋतोः ॥ ५

हे वरुण मत् मत्सकाशात् रसनामिव रज्जुमिवागो विहितानुष्ठानजनितं पापं विश्रथय। शिथिलीकुरु। विमोचयेत्यर्थः। ते त्वत्संबंधिन ऋतस्योदकस्य पूर्णां खां नदीं॥ खा इति नदीनाम॥ तामृध्याम। लोभेमहि। अपि च धियं कर्म वयतः संतन्वतो मे मम तंतुः कर्मसंततिर्मा छेदि। छिन्नो मा भूत्। नैरंतर्येणास्त्वित्यर्थः। तथा ऋतोः समाप्तिकालात्पुरा पूर्वमपसः कर्मणो मात्रा शरीरं प्राच्योदीच्यांगलक्षणं मा शारि। शीर्णं विकलं मा भूत्॥ शॄ हिंसायां। कर्मणि लुङ्॥ पुर ऋतोरित्यत्र ऋत्यक इति प्रकृतिभावः॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे नवमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अपो सु म्यक्ष वरुण भियसं मत्सम्राळृतावोऽनु मा गृभाय ।

दामेव वत्साद्वि मुमुग्ध्यंहो नहि त्वदारे निमिषश्चनेशे ॥ ६

अपो इति । सु । म्यक्ष । वरुण । भियसं । मत् । संऽराट् ।

ऋतऽवः । अनु । मा । गृभाय ।

दामऽइव । वत्सात् । वि । मुमुग्धि । अंहः । नहि । त्वत् ।

आरे । निऽमिषः । चन । ईशे ॥ ६

हे वरुण भियसं भयं मत् मत्तः सुष्ठु अपो म्यक्ष। अपगमय। हे सम्राट् सम्यग्राजमान हे ऋतावः सत्यवन् यज्ञवन्वा वरुण मा मामनुगृभाय। अनुगृहाण॥ छंदसि शायजपीति श्न शायजादेशः। हृग्रहोर्भ इति भत्वं॥ अपि च दामेव वत्सात् यथा दोग्धा वत्ससकाशाद्बंधनीं रज्जुं विमुंचति तथांहः पापं मत्सकाशाद्वि मुमुग्धि। विमुंच॥ छांदसः शपः श्लुः॥ पृथक्कुरु। त्वदारे त्वत्तो दूरदेशे वर्तमानः। त्वदन्य इत्यर्थः। त्वत्तोऽन्यः कश्चित् निमिषश्चन निमेषस्यापि अक्षिपक्ष्मचलनस्यापि नाधीशे। नेष्टे। त्वमेवेश्वर इत्यर्थः॥ लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मा नो॑ व॒धैर्व॑रुण॒ ये त॑ इ॒ष्टावेनः॑ कृ॒ण्वन्त॑मसुर भ्री॒णन्ति॑ ।
मा ज्योति॑षः प्रवस॒थानि॑ गन्म॒ वि षू मृधः॑ शिश्रथो जी॒वसे॑ नः ॥ ७

मा । नः॒ । व॒धैः । व॒रु॒ण॒ । ये । ते॒ । इ॒ष्टौ । एनः॑ । कृ॒ण्वन्त॑म् । असु॒र॒ । भ्री॒णन्ति॑ ।
मा । ज्योति॑षः । प्र॒ऽव॒स॒थानि॑ । ग॒न्म॒ । वि । सु । मृधः॑ ।
शि॒श्र॒थः॒ । जी॒वसे॑ । नः॒ ॥ ७

हे वरुण नोऽस्मान् वधैर्हननसाधनैरायुधैर्मा हिंसीरिति शेषः । हे असुर पापकृतां निरसितः ते त्वदीय इष्टौ यज्ञ एनो विहिताननुष्ठानेन जनितं पापं कृण्वंतं कुर्वंतं पुरुषं ये वधा भ्रीणंति हिंसंति तैरिति पूर्वत्र संबंधः ॥ भ्रीष् हिंसायां क्र्यादिकः ॥ अपि च ज्योतिषो गृहे वर्तमानादग्नेः सौरप्रकाशाद्वा प्रवसथानि प्रवासान्मा गन्म । मा गच्छाम । सर्वदा गृहे वर्तमानः सूर्यं पश्यंश्चिरकालं जीवेयमित्यर्थः ॥ गमेर्लुङि मंत्रे घसेति च्लेर्लुक् ॥ तथा नोऽस्माकं जीवसे जीवनाय मृधो हिंसकान् सु सुष्ठु विशिश्रथः । विश्लेषय । बाधस्वेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नमः॑ पु॒रा ते॑ वरुणो॒त नू॒नमु॒ताप॒रं तु॑विजात ब्रवाम ।
त्वे हि कं॒ पर्व॑ते॒ न श्रि॒तान्यप्र॑च्युतानि दूळभ व्र॒तानि॑ ॥ ८

नमः॑ । पु॒रा । ते॒ । व॒रु॒ण॒ । उ॒त । नू॒नम् । उ॒त । अ॒प॒रम् ।
तु॒वि॒ऽजा॒त॒ । ब्र॒वा॒म॒ ।
त्वे इति॑ । हि । क॒म् । पर्व॑ते । न । श्रि॒तानि॑ । अप्र॑ऽच्युतानि ।
दुः॒ऽद॒भ॒ । व्र॒तानि॑ ॥ ८

हे वरुण पुरा पूर्वस्मिन्काले ते तुभ्यं नमो नमस्कारप्रतिपादकं नम इति शब्दमवादिष्म । उत अपि च नूनमद्यापि ब्रवाम । उत अपि च हे तुविजात बहुषु प्रदेशेषु प्रादुर्भूत वरुणापरमागामिन्यपि काले नमःशब्दं ब्रवाम । उच्चारयाम । कस्मादिति चेदुच्यते । दूळभ दुर्दभ दंभितुं हिंसितुमशक्य ॥ दुरो दाशनाशदभध्येषु । पा० ६. ३. १०९. ५. । इति रेफस्योत्वमुत्तरपदादेः ष्टुत्वं च । कमित्येतत्पादपूरणं ॥ हि यस्मात् त्वे त्वयि पर्वते न शिलोच्चय इवाप्रच्युतान्यस्मैः प्रच्यावयितुमशक्यानि व्रतानि कर्माणि निधरणानि श्रितानि । आश्रितानि । तस्मादित्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

परं ऋणा सावीरध मत्कृतानि माहं राजन्नन्यकृतेन भोजं ।
अव्युष्टा इन्नु भूयसीरुषास आ नो जीवान्वरुण तासु शाधि ॥९॥

परां । ऋणा । सावीः । अध । मत्ऽकृतानि । मा । अहं । राजन् । अन्यऽकृतेन । भोजं ।
अविऽउष्टाः । इत् । नु । भूयसीः । उषसः । आ । नः । जीवान् । वरुण । तासु । शाधि ॥ ९

हे वरुण ऋणा ऋणानि पितृभिर्दिविः कृतान्यस्माभिर्देयानि परा सावीः । परा सुव । पराचीनं प्रेरय ॥ षू प्रेरणे । छांदसो लुङ् ॥ अध अधुना मत्कृतानि मया निष्पादितानि ऋणानि परा सुव । अपि च हे राजन् स्वामिन् वरुण अहमन्यकृतेनान्यैरर्जितेन धनेन मा भोजं । भोगं मा लभेयं । किं कारणमिति चेदुच्यते । भूयसीर्भूयस्यो बहुतरा उषसोऽव्युष्टा इन्नु । सत्यमव्युष्टा एव । अपरशाले ऋणाय ऋणानि चिंतयतो जाग्रतो मम व्युष्टा अप्यव्युष्टकल्पा आसन् । हे वरुण तासूषःसु नोऽस्मान् जीवान् जीवनवत आ शाधि । आ समंतादनुशिष्टान् कुरु । ऋणान्यपहृत्य भोगपर्याप्तं धनं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

यो मे राजन्युज्यो वा सखा वा स्वप्ने भयं भीरवे मह्यमाह ।
स्तेनो वा यो दिप्सति नो वृको वा त्वं तस्माद्वरुण पाह्यस्मान् ॥

यं। मे। राजन्। युज्यः। वा। सखा। वा। स्वप्ने। भयं।

भीरवे। मह्यं। आह।

स्तेनः। वा। यः। दिप्सति। नः। वृकः। वा। त्वं।

तस्मात्। वरुण। पाहि। अस्मान्॥१०

हे राजन् वरुण मे मदीयो युज्यो योजनसमर्थः पित्रादिर्वा सखा समानख्यानो बांधवो वा स्वप्ने दृष्टं त्वद्विषयं भयं भीरवे भयशीलाय मह्यं य आह ब्रूते। तथा स्तेनश्चौरो वा वृकोऽरण्यश्वा वा यो नोऽस्मान् दिप्सति। जिघांसति सनीवंतर्धेति विकल्पनादिड्भावः। दंभ इच्चेतीत्वं॥ हे वरुण त्वं तस्मात्सर्वस्माद्दस्मान्पाहि। रक्ष॥

॥ अथ एकादशी॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदाव्न आ विदं शूनमापेः।

मा रायो राजन्त्सुयमादव स्थां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥११

मा। अहं। मघोनः। वरुण। प्रियस्य। भूरिऽदाव्नः।

आ। विदं। शूनं। आपेः।

मा। रायः। राजन्। सुऽयमात्। अव। स्थां। बृहत्।

वदेम। विदथे। सुऽवीराः ११

हे वरुण प्रियस्य भूरिदाव्नो भूरेर्धनस्य दातुर्धनवत आप्तस्य पुरतः पुत्रादेर्दारिद्र्यमहं मा आविदं। आवेदयानि ज्ञापयानि। हे राजन् सुष्ठु नियामकाद्धनादवयुत्य स्थितो मा भूवं। शोभनपुत्रा यज्ञे गृहे वा वर्तमानाः प्रौढं स्तोत्रमुच्चारयाम॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे दशमो वर्गः॥

धृतव्रता इति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तं गार्त्समदस्य कूर्मस्य गृत्समदस्य वार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं। तथा चानुक्रांतं धृतव्रताः सप्त वैश्वदेवमिति। गतो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

धृतंव्रता आदित्या इषिरा आरे मत्कर्त रहसूरिवागः।
शृण्वतो वो वरुण मित्र देवा भद्रस्य विद्वाँ अवसे हुवे वः॥ १

धृतऽव्रताः। आदित्याः। इषिराः। आरे। मत्। कर्त।
रहसूःऽइव। आगः।
शृण्वतः। वः। वरुण। मित्र। देवाः। भद्रस्य। विद्वान्।
अवसे। हुवे। वः॥ १

हे धृतव्रता धृतकर्माण आदित्या अदितेः पुत्रा इषिरा गमनशीलाः सर्वैरभ्येषणीयाः प्रार्थनीया वा हे विश्वे देवा मदारे मत्तो दूरदेश आगो विहितानुष्ठानादिजनितं पापं कर्त। कुरुत॥ करोतेश्छांदसो विकरणस्य लुक्। तप्तनप्तनथनाश्चेति तबादेशः॥ तत्र दृष्टांतः। रहसूरिव। रहस्यन्यैरज्ञाते प्रदेशे सूयत इति रहसूर्व्यभिचारिणी। सा यथा गर्भं पातयित्वा दूरदेशे परित्यजति तद्वत्। हे वरुण मित्र देवाश्च वो युष्मदीयस्य भद्रस्य युष्माभिः करणीयं श्रेयो विद्वान् जानन्नहं शृण्वतो मत्कृतानि स्तोत्राणि श्रोत्रेण जानतो वो युष्मान् अवसे रक्षणार्थं हुवे। आह्वयामि॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यूयं देवाः प्रमतिर्यूयमोजो यूयं द्वेषांसि सनुतर्युयोत।
अभिक्षत्तारो अभि च क्षमध्वमद्या च नो मृळयतापरं च॥ २

यूयं। देवाः। प्रऽमतिः। यूयं। ओजः। यूयं। द्वेषांसि।
सनुतः। युयोत।
अभिऽक्षत्तारः। अभि। च। क्षमध्वं। अद्य। च। नः।
मृळयत। अपरं। च॥ २

हे देवाः प्रमतिः प्रकृष्टा मतिर्यस्य पितादेस्तादृशा अपि यूयमेव । तथोजो बलमपि यूयमेव । अपि च यूयं देवांसि इद्दृषि रक्षःपिशाचादीनि । सनुत-रित्यन्तर्यं । अंतर्हितनामैतत् । अंतर्हिते प्रदेशे युयोत । पृथक्कुरुत ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोः । छांदसः शपः श्लुः । पूर्ववत्तस्य तबादेशः ॥ अभिक्षत्तारोऽभितः शत्रूणां हिंसितारो युयमभि च सम्मर्द्धं । अभिभवत च शत्रून् । अद्याक्किन्दिने नोऽस्मान् मृडयत । सुखयत । अपरं च अपरमपि कालं । आगामिन्यपि कालेऽस्मान् मृडयत ॥

॥ अथ तृतीया ॥

किमू नु वः कृणवामापरेण किं सनेन वसव आप्येन ।

यूयं नो मित्रावरुणादिते च स्वस्तिमिंद्रामरुतो दधात ॥ ३

किं । ऊं इति । नु । वः । कृणवाम । अपरेण । किं ।

सनेन । वसवः । आप्येन ।

यूयं । नः । मित्रावरुणा । अदिते । च । स्वस्तिं ।

इंद्रामरुतः । दधात ॥ ३

हे देवा वो युष्माकं नु अद्येदानीं किमु कृणवाम । किं खलु कर्तुं शक्नुयाम । न किमपीत्यर्थः । तथापरेणापरकालभाविना कर्मणा किं कर्तुं शक्ताः । तथा हे वसवो वासयितारो देवाः सनेन सनातनेनाप्येनाप्तव्येन कर्मणा युष्माकं किं कर्तुं शक्ताः । सर्वदापि युष्मद्नुगुणं परिचरणं कर्तुं न शक्ता इत्यर्थः । हे मित्रावरुणौ हे अदिते हे इन्द्रामरुतः ॥ देवताद्वंद्वे चेति पूर्वपदस्यानङ् ॥ ते च सर्वे यूयं स्वस्तिमविनाशं नोऽस्मभ्यं दधात । धत्त । प्रयच्छत ॥ लोटि तस्य तबादेशे श्लुभावेनातोलोपाभावः ॥

॥ अथ चतुर्था ॥

हये देवा यूयमिदापयः स्थ ते मृंडत नाधमानाय मह्यं ।

मा वो रथो मध्यमवाडृते भून्मा युष्मावत्स्वापिषु श्रमिष्म ॥ ४

इमे। देवाः। यूयं। इत्। आपयः। स्थ। ते। मृळत।

नाधमानाय। मह्यं।

मा। वः। रथः। मध्यमऽवाट्। ऋते। भूत्। मा।

युष्मावत्ऽसु। आपिषु। श्रमिष्म॥ ४

इमे देवाः। आदेशो वर्णोपजनः॥ हे देवाः यूयमित् यूयमेवापयो धनस्य प्रापयितारो बंधवः स्थ। भवथ। ते युयं नाधमानायाभिमतं फलं याचमानाय मह्यं स्तोत्रे मृळत। सुखयत। तथा वो युष्माकं रथ ऋतेऽस्मदीये यज्ञे निमित्तभूते मध्यमवाट् मा भूत्। मध्यमेन मंदगमनेन वाहको मा भूत्। शीघ्रं युष्मान्वहत्वित्यर्थः। वयं युष्मावत्सु युष्मत्सदृशेष्वापिषु बंधुषु सत्सु मा श्रमिष्म। श्रांता मा भूम॥ वतुप्प्रकरणे युष्मदस्मद्भ्यां छंदसि सादृश्य उपसंख्यानमिति वतुप्। आ सर्वनाम्न इत्यात्वं॥

॥ अथ पंचमी॥

प्र व एको मिमय भूर्यागो यन्मा पितेव कितवं शशास।

आरे पाशा आरे अघानि देवा मा माधि पुत्रे विमिव

ग्रभीष्ट॥ ५

प्र। वः। एकः। मिमय। भूरि। आगः। यत्। मा।

पिताऽइव। कितवं। शशास।

आरे। पाशाः। आरे। अघानि। देवाः। मा। मा।

अधि। पुत्रे। विंऽइव। ग्रभीष्ट॥ ५

हे देवा वो युष्माकं मध्येऽहमेकः सन् भूरि बहुलमागः पापं प्रमिमय। अत्र प्रकर्षेणाहिंसिषं। कथमस्माक मध्ये त्वमेव इति चेदुच्यते। यद्यस्मात् पितेव कितव अशास्यमप्रवृत्तं पुत्रं पितानुशास्ति तथा शशास। अनुशिष्टं चकर्थ॥ शासु अनुशिष्टा-

पिंत्वमाशिषि मध्यमस्य रूपं ॥ अपि च हे देवा युष्मदीयाः पाशा आरेऽस्मत्तो दूरदेशे संतु। अघानि पापानि आरे संतु। मा माधि पुत्रे ॥ अधिः सप्तम्यर्थानुवादी पुत्रे पश्यति सति पितरं संतं विमिव पक्षिणमिव व्याधो मा दभीष्ट। मां त्रस्तीध्वं ॥ माति लुङि रूपमेतं इति मतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अर्वांचो अद्या भवता यजत्रा आ वो हार्दि भयमानो व्ययेयं ।
त्राध्वं नो देवा निजुरो वृकस्य त्राध्वं कर्तादवपदो यजत्राः ॥ ६

अर्वांचः । अद्य । भवत । यजत्राः । आ । वः ॥ हार्दि ।
भयमानः । व्ययेयं ।
त्राध्वं । नः । देवाः । निऽजुरः । वृकस्य । त्राध्वं ॥ कर्तात् ।
अवऽपदः । यजत्राः ॥ ६

हे यजत्रा यष्टव्या देवा अद्येदानीमर्वांचोऽस्मदभिमुखा भवत। वो युष्माकं हार्दि हृदयावस्थितं रक्षणं भयमानो बिभ्यदहमाव्ययेयं। आभिमुख्येन प्राप्नुयां॥ व्यय गतौ भौवादिकः॥ हे देवा वृकस्य तस्करस्यारण्यश्वुनो वा संबंधिनो निजुरो निहननात्। जूरी हिंसार्थः। अस्मात्संपदादिलक्षणो भावे क्विप्। छांदसो ह्रस्वः॥ नोऽस्मान् त्राध्वं। त्रायध्वं॥ तथा हे यजत्रा अवपद आपदः कर्तात्कर्तुः सकाशात् त्राध्वं। त्रायध्वं॥

॥ अथ सप्तमी ॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदाव्न आ विदं शूनमापेः ।
मा रायो राजन्त्सुयमादव स्थां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ७

मा । अहं । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाव्नः । आ ।
विदं । शूनं । आपेः ।

मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अव । स्थां । बृहत् ।
वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ७

व्याख्यातेयं ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे एकादशो वर्गः ॥

ऋतं देवायेत्येकादशर्चमष्टमं सूक्तं गार्त्समदं । अंत्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । प्र हि क्रतुमित्येषेंद्रासोमदेवताका । सरस्वति त्वमस्मानित्यर्धर्चः सारस्वतः । यो नः सनुत्य इत्येषा बार्हस्पत्या । अंत्या मारुती । शिष्टा ऐंद्र्यः । तथा चानुक्रांतं । ऋतमेकादश जगत्यंतं षष्ठ्यैंद्रासोमी सरस्वति त्वमिति सारस्वतोऽर्धर्चो यो नो बार्हस्पत्या तं वो मारुतीति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्रैषा प्रथमा ॥

ऋतं देवाय कृण्वते सवित्र इंद्रायाहिघ्ने न रमंत आपः ।
अहरहर्यात्यक्तुरपां कियात्या प्रथमः सर्ग आसां ॥ १

ऋतं । देवाय । कृण्वते । सवित्रे । इंद्राय । अहिऽघ्ने । न ।
रमंते । आपः ।
अहःऽअहः । याति । अक्तुः । अपां । कियति । आ ।
प्रथमः । सर्गः । आसां ॥ १

ऋतमुदकं वृष्टिलक्षणं कृण्वते कुर्वते देवाय द्योतमानाय सवित्रे सर्वस्य प्रेरकायाहिघ्नेऽहिं वृत्रं हतवत इंद्राय यागार्थमापो न रमंते । तस्मादेतोर्भीतया नोपरता भवंति ॥ तस्माद्धेतुत्रयेण चतुर्थी ॥ अपि तु तासामपामक्तुः सेचकं स्रोतोऽहरहः प्रत्यहं याति । गच्छति । आसां प्रथमः सर्गः प्राथमिकं जन्म कियात्या । कियति काले निष्पन्नं । आकारः प्रश्ने । किंशब्द आक्षेपे । यावति काले ता अजायंत स कालः कियान् । किं परिमाणं तस्य कालस्य । न किमपि । नित्या एव हि ता इत्यर्थः

॥ अथ द्वितीया ॥

यो वृत्राय सिनमत्राभरिष्यत्प्र तं जनित्री विदुष उवाच ।

पथो रदंतीरनु जोषमस्मै दिवेदिवे धुनयो यंत्यर्थं ॥ २

यः । वृत्राय । सिनं । अत्र । अभरिष्यत् । प्र । तं । जनित्री ।

विदुषे । उवाच ।

पथः । रदंतीः । अनु । जोषं । अस्मै । दिवेऽदिवे । धुनयः ।

यंति । अर्थं ॥ २

यः पुरुषो वृत्रायासुराय सिनमन्नमत्र पाकस्थान आहर्तुमभरिष्यत् संपादितवान् तं पुरुषं जनित्री जनयित्रींद्रस्य मातादितिर्विदुषेऽभिज्ञायेंद्राय प्रोवाच । प्रोक्तवती । प्रवचनस्य हननार्थत्वात् तं वृत्रं हतवानिति शेषः । अपि चाप्सा अस्येंद्रस्यानुजोषमनुकाममिच्छामनुसृत्य पथो मार्गान् रदंतीर्विलिखंत्यो धुनयो नद्यो दिवेदिवे प्रतिदिवसमर्थमर्तव्यं गंतव्यं समुद्रं प्रति यंति । गच्छंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ऊर्ध्वो ह्यस्थादध्यंतरिक्षेऽधा वृत्राय प्र वधं जभार ।

मिहं वसान उप हीमदुद्रोत्तिग्मायुधो अजयच्छत्रुमिंद्रः ॥ ३

ऊर्ध्वः । हि । अस्थात् । अधि । अंतरिक्षे । अध । वृत्राय ।

प्र । वधं । जभार ।

मिहं । वसानः । उप । हि । ईं । अदुद्रोत् । तिग्मऽआयुधः ।

अजयत् । शत्रुं । इंद्रः ॥ ३

हिर्हेतौ । यस्मादयं वृत्रोऽतरिक्ष ऊर्ध्वः सन् सर्वमावृत्याध्यस्थात् । अधिष्ठितोऽभूत् । अध अतः कारणात् वृत्राय वृत्रं प्रति वधं हननसाधनं वज्रमिंद्रो जभार । प्रचिक्षेप ॥ हृग्रहोर्भः ॥ स हि स खलु वृत्रो मिहं वृष्टेः कारं मेघं वसान

आच्छादयन् ईमेनमिंद्र उपादुद्रोत्। उपागमत्॥ द्रु गतौ। लङि छांदसः शपः लुक्॥ तिग्मायुधस्तीक्ष्णायुध इंद्रः शत्रुं घातयितारं तं वृत्रमजयत्। जितवान्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

बृहस्पते तपुषाश्नेव विध्य वृकद्वरसो असुरस्य वीरान्।
यथा जघंथ धृषता पुरा चिदेवा जहि शत्रुमस्माकमिंद्र ॥ ४

बृहस्पते। तपुषा। अश्माऽइव। विध्य। वृकऽद्वरसः।
असुरस्य। वीरान्।
यथा। जघंथ। धृषता। पुरा। चित्। एव। जहि। शत्रुं।
अस्माकं। इंद्र ॥ ४

हे बृहस्पते बृहतां परिवृढानां पालयितरिंद्र तपुषा तापकेन दीप्तेन वज्रेणाश्नेव अशन्येव वृकद्वरसः संवृतद्वारस्यासुरस्य वीरान् पुत्रान्। यद्वा संवृतद्वारानसुरस्य वीरान् विध्य। ताडय॥ वृणोतेः स्पृहिभूशुषिमुषिभ्यः किदिति कर्मणि कक्प्रत्ययः। द्रु गतौ। अस्मादौणादिकोऽसुन्प्रत्ययः। वृकाणि संवृतानि द्वरांसि द्वाराणि येषां। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं॥ हे इंद्र पुरा चित् पुरापि धृषता धर्षकेण वज्रेण यथा जघंथ त्वं हतवान् एवमेवास्माकं शत्रुं जहि। नाशय॥ हंतेर्लोटि हेर्जादेशः॥

॥ अथ पंचमी ॥

अव क्षिप दिवो अश्मानमुच्चा येन शत्रुं मंदसानो निजूर्वाः।
तोकस्य सातौ तनयस्य भूरेरस्माँ अर्धं कृणुतादिंद्र गोनां ॥ ५

अव। क्षिप। दिवः। अश्मानं। उच्चा। येन। शत्रुं।
मंदसानः। निऽजूर्वाः।
तोकस्य। सातौ। तनयस्य। भूरेः। अस्मान्। अर्धं।
कृणुतात्। इंद्र। गोनां ॥ ५

हे इंद्र दिवो नभसः सकाशादश्मानमश्मवत्कठिनं वज्रमुच्चा ऊर्ध्वं तेजमानमव-क्षिप। अस्मदीयान् शत्रूनुद्दिश्यावक्षिप। येन वज्रेण मंदसानः स्तोतृभिः स्तूयमानः सन् शत्रून् निजूर्वाः। न्यहिंसीः॥ जुर्वी हिंसार्थः। लेट्यडागमः॥ तथा तोकस्य भूरेर्भर्तव्यस्य तनयस्य पौत्रस्य सातौ संभजने॥ निमित्ते सप्तम्येषा॥ संभजनार्थं। तथा हे इंद्र गोनां गवां संभजनार्थं चास्मान् अस्माकं॥ विभक्तिव्यत्ययः॥ अर्धं समर्धिं कृणुतात्। कुरु॥ गोः पादांत इति गोशब्दस्यामो नुडागमः॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे द्वादशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

प्र हि क्रतुं वृहथो यं वनुथो रध्रस्य स्थो यजमानस्य चोदौ।
इंद्रासोमा युवमस्माँ अविष्टमस्मिन्भयस्थे कृणुतमु लोकं॥ ६

प्र। हि। क्रतुं। वृहथः। यं। वनुथः। रध्रस्य। स्थः।
यजमानस्य। चोदौ।
इंद्रासोमा। युवं। अस्मान्। अविष्टं। अस्मिन्। भयऽस्थे।
कृणुतं। ऊं इति। लोकं॥ ६

हे इंद्रासोमौ यं वैरिणं वनुथो हिंसथः॥ वनुष्यतिर्हंतिकर्मेति यास्कः॥ तं क्रतुं द्वेषस्य कर्तारं प्र हि वृहथः। प्रकर्षेणोद्गच्छथः खलु। उन्मूलयथ इत्यर्थः॥ वृहू उद्यमने तौदादिकः॥ तथा रध्रस्य राधकस्य यजमानस्य चोदौ यत्नानां प्रेरकौ स्थः। भवथः। तथा हे इंद्रासोमौ युवं युवामस्मानविष्टं। अवतं अस्मिन्भयस्थे भयस्थाने युद्धे॥ घञर्थे कविधानमित्यधिकरणे कप्रत्ययः। भयादिषु पूर्वपदांतोदात्तत्वं॥ तस्मिन्युद्धे लोकं भयरहितं स्थानं कृणुतं। कुरुतं। उ इति पादपूरणः॥

॥ अथ सप्तमी॥

न मा तमन्न श्रमन्नोत तंद्रन्न वोचाम मा सुनोतेति सोमं।
यो मे पृणाद्यो ददद्यो निबोधाद्यो मा सुन्वंतमुप गोभिरायत्॥

न। मा। तमत्। न। श्रमत्। न। उत। तंद्रत्। न।

वोचाम। मा। सुनोत। इति। सोमं।

यः। मे। पृणात्। यः। ददत्। यः। निऽबोधात्। यः।

मा। सुन्वंतं। उप। गोभिः। आ। अयत्॥ ७

स इंद्रो मां न तमत्। न तमयतु। न ग्लपयतु। तथा न श्रमत्। श्रांतं मा करोतु॥ तमु ग्लानौ श्रमु तपसि खेदे च। अनयोर्हेतुमत्यर्थे तयोर्लेट्यडागमः। छंदस्युभयथेति शप आर्धधातुकत्वाण्णेरनिटीति णिलोपः॥ उत अपि च मां न तंद्रत्। न तंद्रयेत्। तंद्रालस्येन युक्तं मा करोतु॥ तंद्रीशब्दात्तत्करोतीति णिच्। णाविष्ठवत्प्रातिपदिकस्येति टिलोपः। अन्यत् पूर्ववत्॥ इंद्रयागाय सोमं मा सुनोत माभिषुणुतेत्यन्यान्यजमानान् प्रति न वोचाम। न ब्रवाम॥ वक्तेर्लिङर्थे छंदसि लुङ्। सुनोतेत्यत्र तप्तनप्तनथनाश्चेति तस्य तबादेशः। तस्य पित्त्वेन ङित्त्वाभावाद्गुणः॥ यः इंद्रो मे मम पृणात् कामान् पूरयेत् यश्च ददत् अभीष्टं फलं दद्यात् यश्च निबोधात् अस्मदीयं स्तोत्रं यागं वावगच्छेत् य इंद्रः सुन्वंतं सोममभिषुण्वंतं मामश्व्यं दानवैर्गोभिः सहोपायत् उपगच्छेत्। स इंद्र इति पूर्वत्रान्वयः॥ पृणादित्यादिषु लेट्यडागमः॥

॥ अथाष्टमी ॥

सरस्वति त्वमस्माँ अविड्ढि मरुत्वती धृषती जेषि शत्रून्।

त्यं चिच्छर्धंतं तविषीयमाणमिंद्रो हंति वृषभं शंडिकानां॥ ८

सरस्वति। त्वं। अस्मान्। अविड्ढि। मरुत्वती। धृषती।

जेषि। शत्रून्।

त्यं। चित्। शर्धंतं। तविषीऽयमाणं। इंद्रः। हंति। वृषभं।

शंडिकानां॥ ८

हे सरस्वति सरणवति देवि त्वमस्मान् स्तोतॄन् अविड्ढि। रक्ष॥ रक्षार्थस्यावतेर्लोट्येतद्रूपं॥ तथा मरुत्वती मरुद्भिर्युक्ता। मध्यमस्थाना हि वाक् सरस्वती

मेहतश्च मध्यमस्थानस्याः । अतसहृती सती धृषती धर्षयंती शत्रून् घातयितुं वैरिणो जेषि । जय ॥ जयतेश्छांदसः शपः लुक् ॥ किंचायमिंद्रस्त्वं चित् तमप्यसुरं हंति । हतवान् ॥ अन्वयेन भूतार्थे लट् ॥ कौटयं । शर्धंतं । प्रसहनशीलं ॥ शृधु प्रसहने ॥ तविषीयमाणं । तविषी बलमिवाचरंतं सर्वस्य भंजने शक्तं । शंडिकानां । शंडामर्कावसुरपुरोहितौ । शंडसंबंधानां मध्ये वृषभं प्रधानं ॥

॥ अथ नवमी ॥

यो नः सनुत्य उत वा जिघत्नुरभिख्याय तं तिगितेन विध्य ।

बृहस्पत आयुधैर्जेषि शत्रून्द्रुहे रीषंतं परि धेहि राजन् ॥ ९

यः । नः । सनुत्यः । उत । वा । जिघत्नुः । अभिऽख्याय ।
तं । तिगितेन । विध्य ।

बृहस्पते । आयुधैः । जेषि । शत्रून् । द्रुहे । रिषंतं । परि ।
धेहि । राजन् ॥ ९

हे बृहस्पते यो नोऽस्माकं सनुत्यः । सनुतरित्यंतर्हितनाम । अंतर्हिते देशे भवश्चोरः ॥ सगर्भसयूथसनुताद्यत् ॥ उत वा अपि वा यो जिघत्नुर्जिघांसुर्भवति । तमभिख्याय संवीक्ष्य तिगितेन तीक्ष्णेनायुधेन विध्य । ताडय । तथास्मदीयान् शत्रून् आयुधैरायोधनसाधनैरिष्वादिभिर्जेषि । जय । तथा हे राजन् राजमान बृहस्पते द्रुहे द्रोग्ध्रे शत्रवे रिषंतं हिंसंतं वज्रं परिधेहि । परितो धारय । प्रक्षिपेत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

अस्माकेभिः सत्वभिः शूर शूरैर्वीर्या कृधि यानि ते कर्त्वानि ।

ज्योग्भूवन्ननुधूपितासो हत्वी तेषामा भरा नो वसूनि ॥ १०

अस्माकेभिः । सत्वऽभिः । शूर । शूरैः । वीर्या । कृधि ।
यानि । ते । कर्त्वानि ॥
ज्योक् । अभूवन् । अनुऽधूपितासः । हत्वी । तेषां । आ ।
भर । नः । वसूनि ॥ १०

हे शूर शौर्यवन्निंद्र अस्माकेभिरास्माकीनैः सत्वभिः परेषां सादकैः शूरैः शौर्योपेतैर्भटैस्तानि वीर्या वीरकर्माणि कृधि कुरु यानि ते त्वया कर्त्वानि करणीयानि ॥ कृत्वार्थे तवैकेनिति करोतेस्त्वन्प्रत्ययः ॥ ज्योक् चिरकालमनुधूपितासो धूपायमानाश्छर्दया मदीयाः शत्रवोऽभूवन् । आसन् । हत्वी तान् हत्वा ॥ स्नात्व्यादयश्चेतीकारः ॥ तेषां शत्रूणां वसूनि धनानि नोऽस्मभ्यमाभर । आहर ॥

॥ अथैकादशी ॥

तं वः शर्ध मारुतं सुम्नयुर्गिरोपं ब्रुवे नमसा दैव्यं जनं ।
यथा रयिं सर्ववीरं नशामहा अपत्यसाचं श्रुत्यं दिवेदिवे ॥ ११
तं । वः । शर्धं । मारुतं । सुम्नऽयुः । गिरा । उपं । ब्रुवे ।
नमसा । दैव्यं । जनं ।
यथा । रयिं । सर्वऽवीरं । नशामहै । अपत्यऽसाचं । श्रुत्यं ।
दिवेऽदिवे ॥ ११

हे मरुतो वो युष्माकं शर्धं बलं मारुतं मरुत्समूहरूपं दैव्यं देवेभ्यः संबद्धं जनं प्रादुर्भूतं एवंगुणविशिष्टं बलं नमसा नमस्कारेण हविषा वा गिरा स्तोत्रेणोपब्रुवे । स्तौमि । यथा येन प्रकारेण वयं सर्ववीरं सर्वैर्वीरैर्विशेषेण शत्रूणां प्रेरकैर्भटैरुपेतमपत्यसाचमपत्यैरपतनहेतुभूतैः पुत्रादिभिरुपेतं श्रुत्यं श्रवणीयं प्रख्यातं रयिं दिवेदिवे प्रतिदिवसं नशामहै । व्याप्नवाम ॥ नशतिर्व्याप्तिकर्मा । लेटाडागमः । वैतोऽन्यत्रेत्यैकारः ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे त्रयोदशो वर्गः ॥

अस्माकमिति सप्तर्चं नवमं सूक्तं गृत्समदस्यार्षं वैश्वदेवं । अंत्या त्रिष्टुप् । शिष्टा जगत्यः । तथा चानुक्रांतं । अस्माकं सप्त वैश्वदेवं त्रिष्टुबंतमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अस्माकं मित्रावरुणावतं रथमादित्यै रुद्रैर्वसुभिः सचाभुवा ।

प्र यद्वयो न पप्तन्वस्मनस्परि श्रवस्यवो हृषीवंतो वनर्षदः ॥ १

अस्माकं । मित्रावरुणा । अवतं । रथं । आदित्यैः । रुद्रैः ।

वसुऽभिः । सचाऽभुवा ।

प्र । यत् । वयः । न । पप्तन् । वस्मनः । परि । श्रवस्यवः ।

हृषीऽवंतः । वनऽसदः ॥ १

मित्रावरुणा हे मित्रावरुणौ आदित्यैर्धात्रर्यमादिभिर्द्वादशभिः रुद्रैरेकादशसंख्याकैः वसुभिर्धरो ध्रुव इत्यादिरष्टसंख्याकैः एवं त्रिभिर्देवगणैः सचाभुवा सह भवंतौ सह वर्तमानौ युवामस्मदीयं रथमन्नलाभाय प्रवृत्तमवतं । यद्यदास्मदीया रथा वस्मनस्परि ॥ वसंत्यस्मिन्निति वस्म निवासस्थानं । औणादिको मनिन् ॥ तस्मात्स्थानात्परि उपरि उपरि देशांतरे ॥ पंचम्याः परावध्यर्थ इति सत्वं । अध्यर्थं उपर्यर्थ इति वृत्तिः ॥ वयो न पक्षिण इव प्रपप्तन् । प्रपतंति । प्रकर्षेण गच्छंति ॥ पतेश्छांदसे लुङि ऌदित्वात् च्लेरङादेशः । पत । पुमिति पुमागमः ॥ कीदृशा वयः । श्रवस्यवोऽन्नकामाः । हृषीवंतः प्राप्तहर्षाः । वनर्षदो वने वृक्षादौ निषण्णाः ॥ सांहितिकश्छांदसो रेफोपजनः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अध स्मा न उदवता सजोषसो रथं देवासो अभि विक्षु वाजयुं ।

यदाशवः पद्याभिस्तित्रतो रजः पृथिव्याः सानौ जंघनंत

पाणिभिः ॥ २

अध। स्म। नः। उत्। अवत। सऽजोषसः। रथं। देवासः।

अभि। विक्षु। वाजऽयुं।

यत्। आशवः। पद्याभिः। तित्रतः। रजः। पृथिव्याः।

सानौ। जंघनंत। पाणिऽभिः॥ २

हे सजोषसः समानं प्रीयमाणा देवासो देवा अध अधुना नोऽस्माकं वाजयुं वाजमन्नं कामयमानं गतिविशेषयुक्तं वा रथं विक्षु प्रजासु जनपदेष्वभिलक्ष्योदवत। उद्गमयत॥ अवतिरत्र गत्यर्थः॥ यद्यदा शीघ्रगत्यर्थे युक्ता आशवो व्यापनशीला अश्वाः पद्याभिः पादसाध्याभिर्गतिभी रजो रंजकं मार्गं तित्रतस्तरंतः॥ तरतेः शतरि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः। बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं। अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं॥ पृथिव्याः प्रथितायाः भूमेः सानौ समुच्छ्रिते प्रदेशे पाणिभिः पाण्युपलक्षितैः पादैर्जंघनंत। अत्यर्थं गच्छंति॥ हंतेर्यङ्लुगंताच्छांदसो लङ्। व्यत्ययेनात्मनेपदं। बहुलं छंदसीति शपो लुगभावः॥

॥ अथ तृतीया॥

उत स्य न इंद्रो विश्वचर्षणिर्दिवः शर्धेन मारुतेन सुक्रतुः।

अनु नु स्थात्यवृकाभिरूतिभी रथं महे सनये वाजसातये॥ ३

उत। स्यः। नः। इंद्रः। विश्वऽचर्षणिः। दिवः। शर्धेन।

मारुतेन। सुऽक्रतुः।

अनु। नु। स्थाति। अवृकाभिः। ऊतिऽभिः। रथं। महे।

सनये। वाजऽसातये॥ ३

उत अपि च विश्वचर्षणिर्विश्वस्य सर्वस्य द्रष्टा यद्वा विश्वे चर्षणयो मनुष्या यस्य परिचारकाः। अथवा विश्वे सर्वे लोकाश्चर्षणयो द्रष्टव्या येन॥ बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं॥ मारुतेन मरुत्समूहरूपेण शर्धेन बलेन सह सुक्रतुः शोभनकर्मा शोभनप्रज्ञो वा स्यः स इंद्रोऽवृकाभिर्हिंसकरहिताभिरूतिभी रक्षाभिः

रक्षितः सन् दिवो द्युलोकादागत्य तु अद्य नोऽस्माकं रथमनुष्ठाति। आनुगुण्ये-
नाधितिष्ठतु॥ छंदसः यपो लुक्॥ किमर्थं। महे सनये महते धनाय। तथा
वाजसातये वाजस्य अन्नस्य सातये संभजनार्थं॥

॥ अथ चतुर्थी॥

उत स्य देवो भुवनस्य सक्षणिस्त्वष्टा ग्नाभिः सजोषा

जूजुवद्रथं।

इळा भगो बृहद्दिवोत रोदसी पूषा पुरंधिरश्विनावधा पती॥ ४

उत। स्यः। देवः। भुवनस्य। सक्षणिः। त्वष्टा। ग्नाभिः।

सऽजोषाः। जूजुवत्। रथं।

इळा। भगः। बृहत्ऽदिवा। उत। रोदसी इति। पूषा।

पुरंऽधिः। अश्विना। अध। पती इति॥ ४

उत अपि च स्य स देवो दानादिगुणयुक्तो भुवनस्य भूतजातस्य सक्षणिः सचनीयः सेव्यो ग्नाभिर्देवपत्नीभिः। छंदांसि वै ग्ना इति तैत्तिरीयकं। गायत्र्यादीनि छंदांसि च देवपत्न्य इत्युक्तं। सजोषाः समानप्रीतिः। एवंगुणविशिष्टस्त्वष्टास्मदीयं रथं जूजुवत्। प्रेरयतु॥ जु इति सौत्रो धातुर्गत्यर्थः। अस्माण्ण्यंताल्लुङि रूपं॥ तथेळा तिसृणां देवीनामाद्येडाख्या देवी च रथं प्रेरयतु। बृहद्दिवा बृहन्महद्दीव्यति द्योतत इति बृहद्दिवः॥ इगुपधलक्षणः कः। सुपां सुलुगिति विभक्तेराकारः॥ तादृशो भगश्च प्रेरयतु। उत अपि च रोदसी द्यावापृथिव्यौ पुरंधिर्बहुधीः पूषा पोषको देवश्च॥ अधशब्दश्चार्थे॥ पती सूर्याया भर्तारावश्विनौ च एते सर्वेऽस्मदीयं रथं प्रेरयंत्वित्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी॥

उत त्ये देवी सुभगे मिथूदृशोषासानक्ता जगतामपीजुवा।

स्तुषे यद्वां पृथिवि नव्यसा वचः स्थातुश्च वयस्त्रिवया

उपस्तिरे॥ ५

उत । त्ये इति । देवी इति । सुभगे इति सुऽभगे ।
मिथूऽदृशा । उषसानक्ता । जगतां । अपिऽजुवा ।
स्तुषे । यत् । वां । पृथिवि । नव्यसा । वचः । स्थातुः । च ।
वयः । त्रिऽवयाः । उपऽस्तिरे ॥ ५

उत अपि च त्ये ते प्रसिद्धे देवी देव्यौ देवनशीले सुभगे शोभनधने मिथूदृशा मिथः परस्परं पश्यंत्यौ एवंभूते उषासानक्ता उषाश्च रात्रिश्च जगतां जंगमानामपीजुवा प्रेरयित्र्यौ भवतः। तस्मादस्मदीयमपि रथं प्रेरयतां। उत्तरोऽर्धर्चो द्यावापृथिव्योः प्रत्यक्षकृतः। हे पृथिवि वां युवां त्वां दिवं च नव्यसो नवीयसा नवतरेण प्रयत्नेन वचो वचसा॥ सुपां सुलुगिति तृतीयाया लुक्॥ यद्यदा स्तुषे स्तुवे॥ उत्तमस्य व्यत्ययेन मध्यमः॥ तदानीं स्थातुः स्थावरस्य व्रीह्यादेः संबंधि वयोऽन्नं चरुपुरोडाशादिलक्षणं त्रिवयाः। वय इत्यन्ननाम। ओषधिपशुसोमात्मकानि त्रिविधलक्षणान्यन्नानि यस्य तादृशोऽह्नुपस्थिरे। उपस्तृणानि। आज्येनोपस्तरणाभिधारणपूर्वकं प्रयच्छामीत्यर्थः॥ स्तृञ् आच्छादने। लट्युत्तमे छांदसो विकरणस्य लुक्। अत्रत्यच-शब्दश्चणेति निपातांतरं पादपूरणं। ऋत इद्धातोरितीत्वं। निपातैर्यद्यदिहंतेति निघातप्रतिषेधः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत वः शंसमुशिजामिव श्मस्यहिर्बुध्न्योऽज एकपादुत ।
त्रित ऋभुक्षाः सविता चनो दधेऽपां नपादाशुहेमा धिया
शमि ॥ ६

उत । वः । शंसं । उशिजांऽइव । श्मसि । अहिः । बुध्न्यः ।
अजः । एकऽपात् । उत ।
त्रितः । ऋभुक्षाः । सविता । चनः । दधे । अपां । नपात् ।
आशुऽहेमा । धिया । शमि ॥ ६

उत अपि च हे देवा उशिजामिव । इवेति संप्रत्यर्थीयः । अस्मत्तः स्तुतिं कामयमानानां वो युष्माकं शंसं स्तुतिं संप्रति शृणुत । उश्मसि कामयामहे ॥ वश कांतौ । इदंतो मसिः । ग्रहिज्यादिना संप्रसारणं । छांदसो वर्णलोपः ॥ उत अपि च अहिर्बुध्न्यः । बुध्नमंतरिक्षं । तत्र भवोऽहिनामा देवः । अज एकपात् । न जायत इत्यजः । एक एव पद्यते गच्छतीत्येकपात् । अज एकपात्संज्ञकः सूर्यः । त्रितस्तीर्णतम ऋभुक्षा उरुक्षय उरुनिवास ऋभूणां निवासयिता वैरूप्य सविता सर्वस्य प्रसविता चनोऽन्नं दधे । विदधातु । अस्मभ्यं करोतु । तथाशुहेमा शीघ्रगामी ॥ हि गतावित्यस्मादन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति मनिन् ॥ तादृशोऽपां नपात् अपां पौत्रीयस्थानीयोऽग्निः । अद्भ्य ओषधिवनस्पतयो जायंते । ओषधिवनस्पतिभ्यश्चायमग्निर्जायत इत्यग्नेरपां पौत्रत्वं । स च धिया स्तुत्या शमि । शमीति कर्मनाम । अस्मत्कर्मणि प्रीतो भवत्विति शेषः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

एता वो वश्म्युद्यता यजत्रा अतक्षन्नायवो नव्यसे सं ।
श्रवस्यवो वाजं चकानाः सप्तिर्न रथ्यो अह धीतिमश्याः ॥ ७

एता । वः । वश्मि । उत्ऽयता । यजत्राः । अतक्षन् ।
आयवः । नव्यसे । सं ।
श्रवस्यवः । वाजं । चकानाः । सप्तिः । न । रथ्यः । अह ।
धीतिं । अश्याः ॥ ७

हे यजत्रा यजनीया विश्वे देवा वो युष्मदीयान्येतान्युद्यतोद्यतानि वचांसि वश्मि । कामये । नव्यसे नवतराय स्तुत्यतमाय युष्मद्गणायायवो मत्प्रभृतयो मनुष्याः कमितानि स्तोत्राणि समतक्षन् । समस्कुर्वन् । किमिच्छंतः । श्रवस्यवः श्रवणीयं यशोऽन्नं वात्मन इच्छंतः । वाजं बलं चकानाः कामयमानाः ॥ कन दीप्तिकांतिगतिषु । लिटः कानच् ॥ रथ्यो रथसंबंधी सप्तिर्न सर्पणशीलोऽश्व इव युष्मद्गणो धीतिमस्मदीयं कर्माश्याः । प्राप्नोतु ॥ अशू व्याप्तौ । व्यत्ययेन परस्मैपदमध्यमौ । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे चतुर्दशो वर्गः ॥

अस्य मे इत्यष्टर्चं दशमं सूक्तं भौवनस्यार्षं मध्याद्य स्त्रिष्टुभः। शिष्टाः पंच जगत्यः। प्रथमा द्यावापृथिवीया ततो द्वे ऐंद्र्यौ त्वाष्ट्र्यौ वा। ततो द्वे राकादेवत्ये द्वे सिनीवालीदेवत्ये अंत्या गुंगवादिषड्देवताका। तथा चानुक्रांतं। अस्य मेऽष्टौ जागतं त्वनष्टुबंतं। द्यावापृथिव्यैका द्वे ऐंद्र्यौ त्वाष्ट्र्यौ वा द्वे द्वे राकासिनीवाल्योरंत्या लिंगोक्तदेवतेति॥ आभिप्लविके चर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आद्यत्रृचो द्यावापृथिवीयनिविद्धानः। तथा च सूत्रितं। अस्य मे द्यावापृथिवी इति तिस्रस्तत मे अप इति वैश्वदेवं। आ० ७. ७.। इति॥

॥ तत्रैषा प्रथमा॥

अस्य मे द्यावापृथिवी ऋतायतो भूतमवित्री वचसः सिषासतः।
ययोरायुः प्रतरं ते इदं पुर उपस्तुते वसूयुर्वां महो दधे॥ १

अस्य। मे। द्यावापृथिवी इति। ऋतऽयतः। भूतं।
अवित्री इति। वचसः। सिसासतः।
ययोः। आयुः। प्रऽतरं। ते इति। इदं। पुरः।
उपस्तुते इत्युपऽस्तुते। वसुऽयुः। वां। महः॥ दधे॥ १

द्यावापृथिवी हे द्यावापृथिव्यौ ऋतायत ऋतं यज्ञमात्मन इच्छतः सिषासतो युवां संभक्तुमिच्छतोऽस्य वचसः॥ वक्तीति वचाः स्तोता। असुन्॥ स्तोतुरस्य मे ममावित्री अवित्र्यौ पालयित्र्यौ भूतं। भवतं। ययोर्द्यावापृथिव्योरायुरन्नं प्रतरं प्रकृष्टतरमुत्पद्यत इति शेषः। इदमिदानीं ते द्यावापृथिव्यावुपस्तुते तत्र तत्र स्थितैः स्तोतृभिः स्तुते वां युवां वसूयुर्धनकामोऽहं महो महो महतः॥ विभक्तिव्यत्ययः महता स्तोत्रेण पुरो दधे। पुरस्करोमि॥

॥ अथ द्वितीया॥

मा नो गुह्या रिप आयोरहन्दभन्मा न आभ्यो रीरधो
दुच्छुनाभ्यः।
मा नो वि यौः सख्या विद्धि तस्य नः सुम्नायता मनसा
तत्त्वेमहे॥ २

मा । नः । गुह्याः । रिपंः । आयोः । अहंन् । दभन् । माः ।

नः । आभ्यः । रीरधः । दुच्छुनाभ्यः ।

मा । नः । वि । यौः । सख्या । विद्धि । तस्यं । नः ।

सुम्नऽयता । मनसा । तत् । त्वा । ईमहे ॥ २

हे इंद्र त्वष्टवो आयोर्मनुष्यस्य शत्रुभूतस्य गुह्या गोप्या ग्रालत्रयका रिपो हिंसारूपा माया नोऽस्मान् अहन् । उपलक्षणमेतत् । अहनि रात्रौ च मा दभन् । मा हिंसिषुः । तथा नोऽस्माना आभ्यो दुच्छुनाभ्यः । शुनमिति सुखनाम । दुःशुना दुच्छुनाः । दुःखकारिणीभ्यः शत्रुसेनाभ्यो मा रीरधः । वशं मा नैषीः । रध्यतिर्वशगमन इति यास्कः । रध हिंसासंराद्धोः । अस्मस्थंताल्लुङि चङि रूपं ॥ अपि च नोऽस्माकं सख्या सख्यानि सखित्वानि मा वि यौः । त्वया वियुक्तानि मा कार्षीः । अपि तु नोऽस्माकं तस्य तत् सखित्वं सुम्नायता सुखमस्माकमिच्छता मनसा विद्धि । जानीहि ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ तत् त्वा तादृशं त्वामीमहे । अभिमतफलं याचामहे ॥ सुपां सुलुगिति तच्छब्दादुत्तरस्या विभक्तेर्लुक् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अहेंळता मनसा श्रुष्टिमा वंह दुहानां धेनुं पिप्युषीमसश्चतं ।

पद्याभिराशुं वचसा च वाजिनं त्वां हिनोमि पुरुहूत विश्वहां ॥

अहेंळता । मनसा । श्रुष्टिं । आ । वह । दुहानां । धेनुं ।

पिप्युषीं । असश्चतं ।

पद्याभिः । आशुं । वचसा । च । वाजिनं । त्वां । हिनोमि ।

पुरुऽहूत । विश्वहां ॥ ३

हे इंद्र त्वष्टवो अहेळता अक्रुध्यता मनसा श्रुष्टिं सुखकरी दुहानां दोग्ध्री पिप्युषी प्रवृद्धां पीनां ॥ ओप्यायी वृद्धौ । लिटः क्वसुः । लिड्यङोश्चेति पीभावः ।

उगितश्चेति ङीप् । संप्रसारणमिति संप्रसारणं । याज्ञिवसिवजीनां चेति णत्वं ॥ असत्यतससञ्ज्ञावयवां एवंभूतां चेतु गामावह । आभिमुख्येन प्रापय । अपि च हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र त्वष्टश्रो पद्याभिः पादगतिभिराशु व्यापनशीलं वचसा वाचा च वाजिनं वेगवंतं त्वां विश्वष्टा सर्वेभ्यः हिनोमि । स्तुतिभिः प्रेरयामि ॥ हि गतौ वृद्धौ च ॥

पत्नीसंयाजेषु त्वष्टृपतेः प्राक् राकासिनीवाल्यौ यष्टव्ये । तत्र राकायागस्य राकामहमित्यादिके याज्यानुवाक्ये । सूत्रितं च । राकामहं सिनीवालि कुहूमहमिति द्वे द्वे याज्यानुवाक्ये । आ० १. १०. । इति ॥ तथाग्निमारुतेष्वेते धाय्ये । सूत्रितं च । राकामहमिति द्वे । आ० ५. २०. । इति ॥

॥ तयोराद्यात्र चतुर्थी ॥

राकामहं सुहवां सुष्टुती हुवे शृणोतु नः सुभगा बोधतु त्मना ।
सीव्यत्वपः सूच्याच्छिद्यमानया ददातु वीरं शतदायमुक्थ्यं ॥ ४

राकां । अहं । सुऽहवां । सुऽस्तुती । हुवे । शृणोतु । नः ।
सुऽभगा । बोधतु । त्मना ।
सीव्यतु । अपः । सूच्या । अच्छिद्यमानया । ददातु । वीरं ।
शतऽदायं । उक्थ्यं ॥ ४

संपूर्णचंद्रा पौर्णमासी राका । तां देवीं सुहवां स्वाह्वानामाह्वानप्रयोजनकारिणीं सुष्टुती शोभनया स्तुत्याहं हुवे । आह्वयामि ॥ सुष्टुतिमब्दात्तृतीयैकवचनस्य सुपां सुलुगिति पूर्वसवर्ण ईकारः ॥ सा च सुभगा शोभनधना नोऽस्माकमाह्वानं शृणोतु । श्रुत्वा च त्मना आत्मना स्वयमेव बोधतु । अस्मदभिप्रायं बुध्यतां । बुद्ध्वा चापः कर्म पुत्रोत्पादनलक्षणं सूच्या सूचीस्थानीययाच्छिद्यमानयाविच्छिन्नयानुपक्षीणया सीव्यतु । संतनोतु । यथा वस्त्रादिकं सूच्या स्यूतं चिरं तिष्ठति एवमिदं करोतु । कृत्वा च वीरं विक्रांतं शतदायं बहुधनं बहुप्रदं वोक्थ्यं प्रशस्यं पुत्रं ददातु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यास्ते राके सुमतयः सुपेशसो याभिर्ददासि दाशुषे वसूनि ।

ताभिर्नो अद्य सुमना उपागहि सहस्रपोषं सुभगे रराणा ॥ ५

याः । ते । राके । सुऽमतयः । सुऽपेशसः । याभिः ।

ददासि । दाशुषे । वसूनि ।

ताभिः । नः । अद्य । सुऽमनाः । उपऽआगहि ।

सहस्रऽपोषं । सुऽभगे । रराणा ॥ ५

हे राके देवि सुपेशसः शोभनरूपास्ते तव याः सुमतयः शोभनबुद्धयः याभिर्मतिभिर्दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय वसूनि धनानि ददासि । प्रयच्छसि । अद्येदानीं ताभिर्मतिभिः सहिता त्वं सुमनाः शोभनमना भूत्वोपागहि । उपागच्छ ॥ गमेश्छांदसः शपो लुक् । अनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः । असिद्धवदत्राभादित्यस्यासिद्धत्वाद्धेर्लुगभावः ॥ किं कुर्वंती । हे सुभगे शोभनधने सहस्रपोषं सहस्रसंख्याकस्य धनस्य पुष्टिं रराणा ददती ॥ रा दाने । व्यत्ययेन शानच् । छांदसः शपः श्लुः । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥

सिनीवाल्या यागे सिनीवालीत्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये । सूत्रं पूर्वमुदाहृतं ॥

॥ तत्रानुवाक्या सूक्ते षष्ठी ॥

सिनीवालि पृथुष्टुके या देवानामसि स्वसा ।

जुषस्व हव्यमाहुतं प्रजां देवि दिदिड्ढि नः ॥ ६

सिनीवालि । पृथुऽस्तुके । या । देवानां । असि । स्वसा ।

जुषस्व । हव्यं । आऽहुतं । प्रऽजां । देवि । दिदिड्ढि । नः ॥ ६

दृष्टचंद्रामावास्या सिनीवाली । हे सिनीवालि पृथुष्टुके पृथुजघने पृथुसंहते वा या त्वं देवानां स्वसासि स्वयंसंचारिणी भगिनी वा भवसि सा त्वमाहुतमाभिमुख्येनाग्नौ प्रक्षिप्तं हव्यमस्मदीयं हविर्जुषस्व । सेवस्व । किंच हे देवि सिनीवालि

नोऽस्माकं प्रजां पुत्रादिकां दिदिड्ढि । उपचिनु अतिशयेन वा । देहीत्यर्थः ॥ दिह उपचये । लोटि छांदसः शपः श्लुः । दिह अतिशयेन इत्यस्माद्वा ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

या सुबाहुः स्वंगुरिः सुषूमा बहुसूवरी ।
तस्यै विश्पत्न्यै हविः सिनीवाल्यै जुहोतन ॥ ७

या । सुऽबाहुः । सुऽअंगुरिः । सुऽसूमा । बहुऽसूवरी ।
तस्यै । विश्पत्न्यै । हविः । सिनीवाल्यै । जुहोतन ॥ ७

या सिनीवाली सुबाहुः शोभनबाहुः स्वंगुरिः शोभनांगुलिः सुषूमा सुष्ठु प्रसवित्री ॥ षूङ् प्राणिप्रसवे । अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति मनिन् । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ बहुसूवरी बह्वीनां प्रजानां सवित्री ॥ तेनैव सूतेर्वा क्वनिप् । वनो र चेति ङीब्रेफौ । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ तस्यै सिनीवाल्यै विश्पत्न्यै विशां पालयित्र्यै ॥ विभाषा सपूर्वस्येति पत्युर्नकारांतादेशः । अयस्मयादित्वेन भत्वाद्विशो जश्त्वाभावः । परादिश्छंदसि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥ हे ऋत्विग्यजमाना हविर्जुहोतन । जुहुत ॥ तप्तनप्तनथनाश्चेति तनबादेशः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

या गुंगूर्या सिनीवाली या राका या सरस्वती ।
इंद्राणीमह्व ऊतये वरुणानीं स्वस्तये ॥ ८

या । गुंऽगूः । सिनीवाली । या । राका । या ।
सरस्वती ।
इंद्राणीं । अह्वे । ऊतये । वरुणानीं । स्वस्तये ॥ ८

अत्र गुंगूशब्देन राकासिनीवाल्योः साहचर्यात्कुहूरुच्यते । या गुंगूः कुहूस्तामह्वे । आह्वयामि । एवमुत्तरत्रापि योज्यं । इंद्राणीमिंद्रस्य पत्नीमूतये रक्षणायाह्वे । आह्वयामि । तथा वरुणानीं वरुणस्य पत्नीं स्वस्तयेऽविनाशायाह्वयामि ॥ इंद्रवरुणेत्यादिना ङीष् आनुगागमश्च ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ इति द्वितीये मंडले तृतीयोऽनुवाकः ॥

चतुर्थेऽनुवाक एकादश सूक्तानि। तत्र आ ते पितरिति पंचदशर्चं प्रथमं सूक्तं गृत्समदस्यार्षं त्रैष्टुभं रौद्रं। अनुक्रांतं च। आ ते पंचोना रौद्रमिति ॥ शूलगवादिरुद्रयज्ञेष्वनेन सूक्तेन प्रतीची दिगुपस्थेया। सूत्रितं च। कद्रुद्रायेमा रुद्राया ते पितरिमा रुद्राय स्थिरधन्वन इति सर्वरुद्रयज्ञेषु दिशामुपस्थान इति ॥ रुद्रदेवत्ये पशौ आ ते पितरिति हविषोऽनुवाक्या। सूत्रितं च। आ ते पितर्मरुतां सुम्नमेतु प्र बभ्रवे वृषभाय श्वितीच इति तिस्रः। आ० ३. ८.। इति ॥ अत्र शौनकः। चतुर्दशीमष्टमीं वा कृष्णस्य जुहुयाच्चरुं। आ ते सूक्तेन रौद्रेण प्रत्यृचं वाग्यतः शुचिः ॥ पूर्णमाज्याहुतीर्हुत्वाथोपस्थाय च शंकरं। हविःशेषेण वर्तेतैकांतरमतंद्रितः। पूर्णमासे जयेन्मृत्युं रोगैश्च परिमुच्यते। ऋग्वि० १. ३०.। इति ॥

॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥

आ ते पितर्मरुतां सुम्नमेतु मा नः सूर्यस्य संदृशो युयोथाः।
अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत प्र जायेमहि रुद्र प्रजाभिः ॥ १

आ। ते। पितः। मरुतां। सुम्नं। एतु। मा। नः।
सूर्यस्य। संऽदृशः। युयोथाः।
अभि। नः। वीरः। अर्वति। क्षमेत। प्र। जायेमहि।
रुद्र। प्रऽजाभिः ॥ १

हे मरुतां पितः मरुत्संज्ञानां देवानामुत्पादक रुद्र ॥ परमपि छंदसीति षष्ठ्यंतस्य पूर्वामंत्रितांगवद्भावात्सर्वानुदात्तत्वं ॥ ते त्वदीयमस्मभ्यं दातव्यं सुम्नं सुखमेतु। आगच्छतु। रुद्रस्य च मरुतां पितृत्वमिदं पित्रे मरुतामाख्यायिकामुखेनावादिष्म। ऋग्वे० १. ११४. ६.। तथा त्वं नोऽस्मान् सूर्यस्य संदृशः संदर्शनात्मा युयोथाः। मा पृथक्कार्षीः ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोः। लङि छांदसः शपः श्लुः। छंदस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वेन ङित्त्वाभावाद्गुणः ॥ अर्वति शत्रौ। भ्रातृव्यो वा अर्वेति श्रुतेः। नोऽस्माकं वीरो वीर्यवान् पुत्रादिरभिक्षमेत। अभिभवतु। यद्वा वीरस्त्वं नोऽस्मानभिक्षमेथाः। अस्मान् कृतापराधानभिक्षमस्व। हे रुद्र प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिः प्रजायेमहि। प्रभूताः स्याम ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वादत्तेभी रुद्र शंतमेभिः शतं हिमा अशीय भेषजेभिः ।

व्य१स्मद्द्वेषो वितरं व्यंहो व्यमीवाश्चातयस्वा विषूचीः ॥ २

त्वाऽदत्तेभिः । रुद्र । शंऽतमेभिः । शतं । हिमाः । अशीय ।

भेषजेभिः ।

वि । अस्मत् । द्वेषः । विऽतरं । वि । अंहः । वि । अमीवाः ।

चातयस्व । विषूचीः ॥ २

हे रुद्र त्वादत्तेभिस्त्वया दत्तैः शंतमेभिरतिशयेन सुखकरैर्भेषजेभिर्भेषजैरौषधैः शतं हिमाः शतं हेमंतान् शतं संवत्सरानशीय । व्याप्नुयां ॥ अश्नोतेर्लिङि छांदसो विकरणस्य लुक् ॥ अपि च अस्मदस्मत्तो द्वेषो द्वेष्टॄन् विचातयस्व । विनाशय । तथांहः पापं वितरमत्यंतं विचातयस्व । अमीवा रोगान्विषूचीर्विषु नानांचतीः कृत्स्नशरीरव्यापकान् रोगान्विचातयस्व । अस्मत्तः पृथक्कृत्य विनाशय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

श्रेष्ठो जातस्य रुद्र श्रियासि तवस्तमस्तवसां वज्रबाहो ।

पर्षि णः पारमंहसः स्वस्ति विश्वा अभीती रपसो युयोधि ॥ ३

श्रेष्ठः । जातस्य । रुद्र । श्रिया । असि । तवःऽतमः । तवसां ।

वज्रबाहो इति वज्रऽबाहो ।

पर्षि । नः । पारं । अंहसः । स्वस्ति । विश्वाः । अभिऽइतीः ।

रपसः । युयोधि ॥ ३

हे रुद्र जातस्योत्पन्नस्य सर्वस्य जगतो मध्ये श्रियैश्वर्येण श्रेष्ठः प्रशस्यतमोऽसि । भवसि । तथा हे वज्रबाहो आयुधहस्त रुद्र तवसां प्रवृद्धानां मध्ये तवस्तमोऽतिशयेन

मद्वयोऽसि स त्वं नोऽस्मानंहसः पापस्य पारं तीरं स्वस्ति क्षेमेण पर्षि । पारय । तथा रपसः पापस्य विश्वाः सर्वा अभीतीरभिगमनानि युयोधि । पृथक्कुरु । वीतेश्छांदसः प्रयः सु ः । मा च्छंदसीत्यपित्वस्य विकल्पनात् ङित्वाभावेऽङित्स्वेति हेर्धिः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मा त्वा रुद्र चुक्रुधामा नमोभिर्मा दुष्टुती वृषभ मा सहूती ।

उन्नो वीराँ अर्पय भेषजेभिर्भिषक्तमं त्वा भिषजां शृणोमि ॥ ४

मा । त्वा । रुद्र । चुक्रुधाम । नमःऽभिः । मा । दुःऽस्तुती ।

वृषभ । मा । सऽहूती ।

उत् । नः । वीरान् । अर्पय । भेषजेभिः । भिषक्ऽतमं ।

त्वा । भिषजां । शृणोमि ॥ ४

हे रुद्र त्वा त्वां नमोभिरयथाक्रियमाणैर्नमस्कारैर्हविर्भिर्वा मा चुक्रुधाम । मा क्रोधयाम । क्रुधं मा कार्ष्म ॥ क्रुध कोपे । अस्मात् ण्यंतात् लुङि चङि रूपं ॥ हे वृषभ कामानां वर्षितर्दुष्टुती दुःस्तुत्याशोभनया स्तुत्या मा चुक्रुधामेत्येव । तथा सहूती सहूत्या निकृष्टैरन्यैर्देवैः सहाह्वानेन मा क्रोधयाम । अन्यो हि समानत्वेन सहाह्वाने क्रुद्धो भवति । स त्वं नोऽस्माकं वीरान् पुत्रान् भेषजेभिस्त्वदीयैर्भेषजैरौषधैरुदर्पय । उत्कृष्टं संयोजय । हे रुद्र त्वा त्वां भिषजां चिकित्साभिज्ञानां मध्ये भिषक्तममतिशयेन भैषज्यस्य कर्तारं शृणोमि । प्रथमो दैव्यो भिषगिति च मंत्रांतरेऽप्युक्तं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

हवीमभिर्हवते यो हविर्भिरव स्तोमेभी रुद्रं दिषीय ।

ऋदूदरः सुहवो मा नो अस्यै बभ्रुः सुशिप्रो रीरधन्मनायै ॥ ५

हवीम॑ऽभिः । हव॑ते । यः । हविःऽभिः॑ । अव॑ । स्तोमे॑भिः ।

रुद्रं । दिषीय ।

ऋदूदरः॑ । सुऽहवः॑ । मा । नः॑ । अस्यै । बभ्रुः । सुऽशिप्रः॑ ।

रीरधत् । मनायै ॥ ५

यो रुद्रो हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिः सहितैर्हवीमभिराह्वानैः स्तुतिलक्षणैर्हू-यते । आह्वयते स्तूयते ॥ व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः । बहुलं छंदसीति ह्वयतेः संप्रसारणं ॥ तं रुद्रं स्तोमेभिः स्तोत्रैरवदिषीय । अवखंडयामि । पृथक्करोमि । अपगतक्रोधं करोमीति यावत् ॥ दो अवखंडने । व्यत्ययेनात्मनेपदं । बहुलं छंदसीतीत्वं ॥ ऋदूदरो मृदूदर इति यास्कः । नि० ६. ४. । सुहवः शोभनाह्वानो बभ्रुर्भर्ता सर्वस्य बभ्रुवर्णो वा । सुशिप्रः । शिप्रे हनू नासिके वा । शोभनशिप्रः । एवंगुणविशिष्टः स रुद्रोऽस्यै मनायै । हन्मीति मन्यमाना बुद्धिर्मना । तस्यै नोऽस्मान्मा रीरधत् । मा वशं नैषीत् ॥ रध हिंसासंराद्ध्योः । अस्मान्प्रत्याह्वि पक्षि रूपं । रध्यतिर्वशगमन इति यास्कः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उन्मा॑ ममंद वृषभो मरुत्वान्त्वक्षी॑यसा वय॑सा नाध॑मानं ।

घृणी॑व छायाम॑रपा अ॑शीया वि॑वासेयं रुद्रस्य॑ सुम्नं ॥ ६

उत् । मा । ममंद । वृषभ । मरुत्वान् । त्वक्षीयसा ।

वय॑सा । नाध॑मानं ।

घृणिंऽइव । छायां । अरपाः । अशीय । आ । विवासेयं ।

रुद्रस्य॑ । सुम्नं ॥ ६

वृषभः कामानां वर्षिता मरुत्वान् मरुद्भिः युक्तैर्युक्तो रुद्रो नाधमानं याचमानं मा मां त्वक्षीयसा दीप्तेन वयसान्नेनोन्ममंद । उत्कर्षेण तर्पयतु । अपि चाहं घृणीव

छायां यथा सूर्यकिरणसंतप्तश्छायां प्रविशति एवं रुद्रस्य सुम्नं सुखकरणं अपापः अनु अशीय। व्याप्नुयां। तदर्थं तं रुद्रमाविवासेयं। परिचरेयं॥ विवासतिः परिचरणकर्मा॥

॥ अथ सप्तमी ॥

क्व१स्य ते रुद्र मृळयाकुर्हस्तो यो अस्ति भेषजो जलाषः ।
अपभर्ता रपसो दैव्यस्याभी नु मा वृषभ चक्षमीथाः ॥ ७

क्व । स्यः । ते । रुद्र । मृळयाकुः । हस्तः । यः । अस्ति ।
भेषजः । जलाषः ।
अपऽभर्ता । रपसः । दैव्यस्य । अभि । नु । मा । वृषभ ।
चक्षमीथाः ॥ ७

हे रुद्र ते तव मृळयाकुः सुखयिता स्यः स हस्तः क्व कुत्र वर्तते। यो हस्तो भेषजो भेषज्ययुक्तत् जलाषः सर्वेषां सुखकरोऽस्ति। भवति। स हस्तो विद्यत एव। तेन हस्तेन मां रक्षेति भावः। अपि च हे वृषभ कामानां वर्षितः दैव्यस्य देवकृतस्य रपसः पापस्यापभर्तापहर्ता विनाशयिता भूत्वा कृतापराधं मां नु क्षिप्रमभिचक्षमीथाः। अभिक्षमस्व॥ क्षमूष् सहने। लङि छांदसः शपः श्लुः। बहुलं छंदसीतीडागमः॥

रुद्रदेवत्ये पशौ वपापुरोडाशहविषां क्रमेण प्र बभ्रव इत्याद्यास्तिस्रो याज्याः प्र बभ्रवे वृषभाय श्वितीच इति तिस्र आपघातागस्त्या पुरस्तात्। आ० ३, ८, । इति॥

॥ तत्राद्या सूक्तेऽष्टमी ॥

प्र बभ्रवे वृषभाय श्वितीचे महो महीं सुष्टुतिमीरयामि ।
नमस्या कल्मलीकिनं नमोभिर्गृणीमसि त्वेषं रुद्रस्य नाम ॥ ८

प्र । बभ्रवे । वृषभाय । श्वितीचे । महः । महीं । सुऽस्तुतिं । ईरयामि ।

नमस्य । कल्मलीकिनं । नमःऽभिः । गृणीमसि । त्वेषं । रुद्रस्य । नाम ॥ ८

बभ्रवे विभर्त्रे भर्त्रे बभ्रुवर्णाय वा वृषभाय कामानां वर्षित्रे तद्वद्बलकारिणे वा श्वितीचे श्वैत्यमञ्चते ॥ श्विता वर्णे । औणादिक इक्प्रत्ययः । श्वितिमञ्चतीत्यञ्चतेर्ऋत्विगित्यादिना क्विन् । चतुर्थ्येकवचनेऽच इत्यकारलोपे चाविति दीर्घत्वं । उदात्तनिवृत्तिस्वरेण विभक्तेरुदात्तत्वं ॥ एवंगुणविशिष्टाय रुद्राय महो महीं महतोऽपि महतीं सुष्टुतिं शोभनस्तुतिं प्रेरयामि । प्रकर्षेणोच्चारयामि । हे स्तोतः कल्मलीकिनं । ज्वलतो नामधेयमेतत् । नि० १, १७ । ज्वलन्तं । कल्मषस्यापगमयति नाशयतीति कल्मलीकं तेजः । तद्वन्तं रुद्रं नमोभिर्नमस्कारैर्हविर्भिर्वा नमस्य । पूजय । वयं च रुद्रस्य महादेवस्य त्वेषं दीप्तं नाम गृणीमसि । गृणीम संकीर्तयामः ॥ गॄ शब्दे । क्र्यादिकः । इदन्तो मसिः । प्वादीनां ह्रस्वः ॥

॥ अथ नवमी ॥

स्थिरेभिरङ्गैः पुरुरूप उग्रो बभ्रुः शुक्रेभिः पिपिशे हिरण्यैः ।
ईशानादस्य भुवनस्य भूरेर्न वा उ योषद्रुद्रादसुर्यं ॥ ९

स्थिरेभिः । अङ्गैः । पुरुऽरूपः । उग्रः । बभ्रुः । शुक्रेभिः । पिपिशे । हिरण्यैः ।

ईशानात् । अस्य । भुवनस्य । भूरेः । न । वै । ऊं इति । योषत् । रुद्रात् । असुर्यं । ९

स्थिरेभिः स्थिरैर्दृढैरङ्गैरवयवैर्युक्तः पुरुरूपोऽनेकरूपो बहुभी रूपैरुपेत उग्र उद्गूर्णबलोऽसौ बभ्रुर्भर्ता बभ्रुवर्णो वा रुद्रः शुक्रेभिर्दीप्तैर्हिरण्यैर्हितर-

अधीयैर्नामसंस्कारैः पिपिशे। दीप्यते॥ पिश अवयवे। कर्मणि लिट्॥ ईशानादीश्वरादस्य भुवनस्य भूतजातस्य भूरेर्भर्तुर्बहुनादस्युर्यं॥ अत्र चेपणे अहिंसरम्। असुरः चेप्ता। तत्र साधुः॥ असुर्यं बलं न वा उ योषत्। नैव पृथग्भवति॥ यौतेर्लेट्यडागमः। सिब्बहुलं लेटीति सिप्॥

॥ अथ दशमी ॥

अर्हन्बिभर्षि सायकानि धन्वार्हन्निष्कं यजतं विश्वरूपं।

अर्हन्निदं दयसे विश्वमभ्वं न वा ओजीयो रुद्र त्वदस्ति॥ १०

अर्हन्। बिभर्षि। सायकानि। धन्वं। अर्हन्। निष्कं।

यजतं। विश्वऽरूपं।

अर्हन्। इदं। दयसे। विश्वं। अभ्वं। न। वै। ओजीयः।

रुद्र। त्वत्। अस्ति॥ १०

हे रुद्र त्वमर्हन् अर्हो योग्य एव सन् सायकानि शरान् धन्व धनुश्च बिभर्षि। धारयसि। तथार्हन्नेव यजतं यजनीयं पूजनीयं विश्वरूपं बहुविधरूपयुक्तं निष्कं हारं बिभर्षि। तथार्हन्नेवेदं विश्वं सर्वमभ्वं। महन्नामैतत्। अतिविस्तृतं जगद्दयसे। रक्षसि। देङ् रक्षणे। हे रुद्र त्वत् अत् त्वत्तोऽन्यत् किंचिदोजीय ओजस्वितरं बलवत्तरं न वा अस्ति। न खलु विद्यते। अतस्त्वमेवोक्तव्यापारेषु योग्य इत्यर्थः॥ ओजस्शब्दान्मतुबर्थीयो विनिः। तत आतिशायनिक ईयसुन्। विन्मतोर्लुक्। टेरिति टिलोपः॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे सप्तदशो वर्गः॥

प्रयाणे नगस्थानमो वाचः स्तुत्वा स्तुहि श्रुतमित्येतां जपेत्। सुरक्षितं च स्तुहि श्रुतं गर्तसदं युवानमिति नगस्येति॥

॥ सैषात्रैकादशी ॥

स्तुहि श्रुतं गर्तसदं युवानं मृगं न भीममुपहत्नुमुग्रं।

मृळा जरित्रे रुद्र स्तवानोऽन्यं ते अस्मन्नि वपंतु सेनाः॥ ११

स्तुहि। श्रुतं। गर्तऽसदं। युवानं। मृगं। न। भीमं।

उपऽहत्नुं। उग्रं।

मृळ। जरित्रे। रुद्र। स्तवानः। अन्यं। ते। अस्मत्। नि।

वपंतु। सेनाः॥ ११

हे स्तोतः श्रुतं विश्रुतं प्रख्यातं रुद्रं स्तुहि। कीदृशं। गर्तसदं। गर्तो रथः। तत्र सीदंतं युवानं नित्यतरुणं मृगं न भीमं मृगं सिंहमिव भयंकरं। उपहत्नुमुपहंतारं शत्रूणामुग्रमुद्गूर्णं। हे रुद्र त्वं स्तवानोऽस्माभिः स्तूयमानः सन् जरित्रे स्तोत्रे मह्यं मृळ। सुखय। ते त्वदीयाः सेनाः अस्मदन्यमस्मद्व्यतिरिक्तं पुरुषं निवपंतु। निघ्नंतु॥

॥ अथ द्वादशी ॥

कुमारश्चित्पितरं वंदमानं प्रति नानाम रुद्रोपयंतं।

भूरेर्दातारं सत्पतिं गृणीषे स्तुतस्त्वं भेषजा रास्यस्मे॥ १२

कुमारः। चित्। पितरं। वंदमानं। प्रति। प्रति। ननाम।

रुद्र। उपऽयंतं।

भूरेः। दातारं। सत्ऽपतिं। गृणीषे। स्तुतः। त्वं।

भेषजा। रासि। अस्मे इति॥ १२

वंदमानं आयुष्मान् भव सौम्येति स्तुवंतं पितरं कुमारश्चित् यथा कुमारः॥ चिदित्येतदुपमार्थे॥ हे रुद्र उपयंतमस्मत्समीपे गच्छंतं त्वां प्रतिननाम। प्रतिनतोऽस्मि। अपि च भूरेर्बहुनो धनस्य दातारं सत्पतिं सतां पालयितारं॥ पत्यावैश्वर्य इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं॥ हे रुद्र एवंभूतं त्वां गृणीषे। स्तौमि॥ मिपस्तिङां तिङो भवंतीति से आदेशः॥ स्तुतश्च त्वमस्मभ्यं भेषजा भेषजानि रासि। देहि॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

या वो भेषजा मरुतः शुचीनि या शंतमा वृषणो या मयोभु ।

यानि मनुरवृणीता पिता नस्ता शं च योश्च रुद्रस्य वश्मि ॥ १३

याः । वः । भेषजा । मरुतः । शुचीनि । या । शंऽतमा ।

वृषणः । या । मयःऽभु ।

यानि । मनुः । अवृणीत । पिता । नः । ता । शं । च ।

योः । च । रुद्रस्य । वश्मि ॥ १३

हे मरुतो रुद्रपुत्रा वो युष्माकं या यानि भेषजा भेषजान्यस्मदारोग्यहेतुभूतान्यौषधानि शुचीनि शुद्धानि निर्मलानि संति । हे वृषणः कामानां वर्षितारो मरुतो या यानि च युष्मदीयानि भेषजानि शंतमा अतिशयेन सुखकराणि । या यानि च भेषजानि मयोभु मयोभूनि मयसः सुखस्य भावयितॄणि नोऽस्माकं पिता मनुर्यानि भेषजानि युष्मदीयान्यवृणीत वृतवान् ता तानि भेषजानि रुद्रस्य महादेवस्य संबंधि शं च योश्च शमनीयानां रोगाणामुपशमनं यावनीयानां भयानां यद्यावनमस्मत्तः पृथक्करणं तदुभयं च वश्मि । कामये ॥ वश कांतौ । आदादिकः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

परि णो हेती रुद्रस्य वृज्याः परि त्वेषस्य दुर्मतिर्मही गात् ।

अव स्थिरा मघवद्भ्यस्तनुष्व मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृळ ॥ १४

परि । नः । हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः । परि । त्वेषस्य ।

दुःऽमतिः । मही । गात् ।

अव । स्थिरा । मघवत्ऽभ्यः । तनुष्व । मीढ्वः । तोकाय ।

तनयाय । मृळ ॥ १४

रुद्रस्य महादेवस्य हेतिरायुधं नोऽस्मान्परिवृणक्तु। परिवर्जयतु। तथा त्वेषस्य दीप्तस्य रुद्रस्य महो महती दुर्मतिर्दुःखकारिणी बुद्धिश्च परिगात्। अस्मान्वर्जयित्वान्यत्र गच्छतु॥ अप परि वर्जने॥ हे मीढ्वः सेचनसमर्थ रुद्र स्थिरा स्थिराणि त्वदीयानि धनूंषि मघवद्भ्यो हविर्लक्षणधनयुक्तेभ्यो यजमानेभ्योऽवतनुष्व। अवततज्यानि कुरु। तथा तोकायास्मत्पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च मृळ। सुखं कुरु॥

॥ अथ पंचदशी ॥

एवा बभ्रो वृषभ चेकितान यथा देव न हृणीषे न हंसि।
हवनश्रुन्नो रुद्रेह बोधि बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ १५

एव। बभ्रो इति। वृषभ। चेकितान। यथा। देव। न।
हृणीषे। न। हंसि।
हवनऽश्रुत्। नः। रुद्र। इह। बोधि। बृहत्। वदेम।
विदथे। सुऽवीराः॥ १५

हे बभ्रो जगतो भर्तर्बभ्रुवर्ण वा वृषभ कामानां वर्षितः चेकितान सर्वं जानन् हे देव द्योतमान रुद्र तथा येन प्रकारेण न हृणीषे न क्रुध्यसि न च हंसि॥ हृणीङ् लज्जायां अयं क्रुध्यति कर्मा च॥ एवं हवनश्रुत् अस्मदीयमाह्वानं शृण्वन् नोऽस्मान् हे रुद्र इहास्मिन्देशे बोधि। बुध्यस्व। विदथे यज्ञे गृहे वा सुवीराः शोभनपुत्राः संतो बृहत् प्रौढं त्वदीयं स्तोत्रं वदेम। उच्चारयाम॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमेऽष्टादशो वर्गः॥

धारावरा इति पंचदशर्चं द्वितीयं सूक्तं गार्त्समदं मारुतं। अंत्या त्रिष्टुप् शिष्टा जगत्यः। तथा चानुक्रांतं। धारावरा मारुतं त्रिष्टुबंतमिति॥ अभ्याभिप्लवषडहयोस्तृतीयेऽहन्याग्निमारुतशस्त्र इदं मारुतनिविद्धानं। सूत्रितं च। वैश्वानराय धिषणां धारावरा मरुतस्त्वमग्ने प्रथमो अंगिरा इत्याग्निमारुतं। आ० ७. ७। इति॥

॥ तत्रैषा प्रथमा ॥

धारावरा मरुतो धृष्णवोजसो मृगा न भीमास्तविषीभिरर्चिनः ।

अग्नयो न शुशुचाना ऋजीषिणो भृमिं धमंतो अप गा अवृण्वत ॥ १

धारावराः । मरुतः । धृष्णुऽओजसः । मृगाः । न । भीमाः । तविषीभिः । अर्चिनः ।

अग्नयः । न । शुशुचानाः । ऋजीषिणः । भृमिं । धमंतः । अप । गाः । अवृण्वत ॥ १

धरावरा उदकधारयांतरिक्षमावृण्वंतः । यद्वा धारायां धृतानां स्थिराणां वृक्षादीनां निवारयितारश्चालयितारः । धृष्ण्वोजसः परेषां धर्षकेण बलेन युक्ताः । अत एव मृगा न भीमाः । सिंहा इव भयंकराः । तविषीभिरात्मीयैर्बलैर्वृष्टिप्रदानादिनार्चिनः सर्वं जगत्पूजयंतः । अग्नयो न शुशुचाना दीप्ता वह्नय इव दीप्यमानाः ॥ शुच दीप्तौ । लटः कानच् ॥ ऋजीषिणः । ऋजीषमुदकं तद्वंतः । यद्वा ऋजीषोऽपगतसारः सोमः । तेन युक्ताः । तृतीयसवने ह्याग्निमारुते मरुतः स्तूयंते । तत्र च सवनद्वयेऽभिषुतं गतसारं सोममभिषुण्वंति । अतस्तेषां तद्युक्तत्वं । एवंभूता मरुतो भृमिं भ्राम्यंतं मेघं धमंतो वर्षणार्थमितस्ततः प्रेरयंतो गास्तदंतर्गता वृष्टीरापोऽपावृण्वत । अपावृताः कुर्वंति । यथा सर्वैर्दृश्यंते तथा प्रवर्षंतीत्यर्थः । यद्वा भृम्याख्यो वीणाविशेषः । तं धमंतो वादयंतो गा बलनाम्नासुरेणापिहिता अपावृण्वत । अपगतावरणा अकुर्वन् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

द्यावो न स्तृभिश्चितयंत खादिनो व्य१भ्रिया न द्युतयंत वृष्टयः ।

रुद्रो यद्वो मरुतो रुक्मवक्षसो वृषाजनि पृश्न्याः शुक्र ऊधनि ॥ २

द्यावः । न । स्तृऽभिः । चितयंत । खादिनः । वि । अभ्रियाः ।

न । द्युतयंत । वृष्टयः ।

रुद्रः । यत् । वः । मरुतः । रुक्मऽवक्षसः । वृषा । अजनि ।

पृश्न्याः । शुक्रे । ऊधनि ॥ २

स्तृभिः । नक्षत्रनामैतत् । यदाह यास्कः । ऋक्षाः स्तृभिरिति नक्षत्राणां । नि० १.२०. । इति । नक्षत्रैर्द्यावो न यथा द्युलोकाश्चितयंत चेतयंति स्वात्मानं ज्ञापयंति ॥ चिती संज्ञाने ॥ प्रकाशंत इत्यर्थः । तथा खादिनः शत्रूणां खादका मरुतः स्वकीयैराभरणैर्ज्ञायंते । यद्वा खादः कटकं । तद्युक्ताः संतः प्रकाशंते । तथा वृष्टयो वर्षका मरुतोऽभ्रिया न । अभ्रेषु भवा विद्युत इव वि द्युतयंत । स्व जगद्विद्योतयंति । प्रकाशयंति ॥ अभ्राद्यच्छाङ्गुष्ठार्थे समुद्राभ्राद्घ इति घप्रत्ययः ॥ शेषः प्रत्यक्षकृतः । रुक्मवक्षसः । रुक्मं रोचमानमाभरणं वक्षस्युरसि येषां तादृशा हे मरुतो यद्यदा वो युष्मान् वृषा सेचनसमर्थो रुद्रो महादेवः पृश्न्याः । पृश्निर्माध्यमिका वाक् । तस्याः संबंधिनि शुक्रे निर्मल ऊधन्युपलते प्रदेशेऽजनि । अजनयत् । तदानीमिति पूर्वत्र संबंधः । यद्वा पृश्निर्नामैवर्णेयं भूमिः पुरा गोरूपधरासीत् तस्यां महेशो वृषो भूत्वा मरुत उत्पादयामासेत्याख्यायते । तदत्रोच्यते । हे मरुतो यद्यस्माद्वो युष्मान् वृषा वृषरूपो रुद्रः पृश्न्या गोः शुक्रे निर्मल ऊधन्यूधसि पयस उत्पत्तिस्थानेऽजीजनत्तस्माद्यूयमेवं महानुभावा जाता इत्यर्थः । तथा च तैत्तिरीयकं । पृश्नियै वै पयसो मरुतो जाता इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उक्षंते अश्वाँ अत्याँ इवाजिषु नदस्य कर्णैस्तुरयंत आशुभिः ।

हिरण्यशिप्रा मरुतो दविध्वतः पृक्षं याथ पृषतीभिः

समन्यवः ॥ ३

उक्षंते । अश्वान् । अत्यान्ऽइव । आजिषु । नदस्य । कर्णैः ।

तुरयंते । आशुऽभिः ।

हिर॑ण्यऽशिप्राः । म॒रु॒तः॒ । दवि॑ध्वतः । पृ॒क्षम् । या॒थ॒ ।

पृष॑तीभिः । सऽम॒न्य॒वः॒ ॥ ३

मरुतोऽश्वान् व्याप्तान् लोकान्नुक्षंते । सिंचंति ॥ अशू व्याप्तौ ॥ औणादिकः क्वनुप्रत्ययः ॥ आजिषु संग्रामेष्वत्यानिव सततगामिनस्तुरगान् यथा खेदापनोदायोदकैः सिंचंति तद्वत् । अपि च ते मरुत आशुभिः शीघ्रगमनैरश्वैर्नदस्य शब्दायतो मेघस्य कर्णैः कृतैर्मध्यप्रदेशैस्तुरयंते । वर्षणार्थं तद्भेदनाय त्वरितं गच्छंति ॥ तुर त्वरणे ॥ अंशः प्रत्यक्षकृतः । हे हिरण्यशिप्राः । शिप्रं शिरस्त्राणं । सुवर्णमयशिरस्त्राणाः समन्यवः समानवयस्काः समानक्रोधा वा हे मरुतो दविध्वतो महीरुहादिकं कंपयंतो यूयं ॥ धूञ् कंपन इत्यस्माद्दाधर्त्यादावेतद्रूपं निपात्यते ॥ पृषतीभिर्युष्मद्रथे योजिताभिः श्वेतबिंदुंकिताभिर्मृगीभिर्वडवाभिर्वा पृक्षं । अन्नमेतत् । हविर्लक्षणान्नवंतं यजमानं ॥ अर्थमादित्वादच् ॥ याथ । गच्छथ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पृ॒क्षे ता विश्वा॒ भुव॑ना वव॒क्षि॒रे मि॒त्राय॑ वा॒ सद॒मा जी॒रदा॑नवः ।

पृष॑दश्वासो अनवभ्र॒रा॑धस ऋजि॒प्यासो॒ न व॒युने॑षु धू॒र्षदः॑ ॥ ४

पृ॒क्षे । ता । विश्वा॑ । भुव॑ना । व॒व॒क्षि॒रे । मि॒त्राय॑ । वा॒ ।

सद॑म् । आ । जी॒रऽदा॑नवः ।

पृष॑त्ऽअश्वासः । अन॑वभ्रऽराधसः । ऋ॒जि॒प्यासः॑ । न ।

व॒युने॑षु । धूः॒ऽसदः॑ ॥ ४

पृक्षे पृक्षवते हविर्लक्षणान्नयुक्ताय यजमानाय ता तानि विश्वा सर्वाणि भुवनान्युदकानि मित्राय । वाशब्द उपमार्थः । मित्रायेव सदं सदा आ ववक्षिरे मरुत आवहंति । यद्वा वाशब्दोऽवधारणे । मित्रभूताय यजमानायैव पृक्षेऽन्ने निमित्तभूते सति तदुदकान्यावहंति । कीदृशा मरुतः । जीरदानवः । क्षिप्रदानाः । पृषदश्वासः पृषद्भिः श्वेतबिंदुभिर्युक्ता अश्वा येषां ते तथोक्ताः । अनवभ्रराधसः ॥ नञ् अं

अधःपतने। अवभ्रंशनमवभ्रः। सोऽस्यनास्ति इत्यनवभ्रः। अनवभ्रो यस्येति बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं। अनवभ्रं भ्रंशनरहितं राधो धनं येषां ते बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं॥ ऋजिप्यासो न। ऋजु अकुटिलं प्राप्नुवंतो गच्छंतोऽश्वा इव वयुनेषु गंतव्येषु मध्ये धूर्षदो धुरि मेघस्य वहने सीदंतो निषण्णा इत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी॥

इंधन्वभिर्धेनुभी रप्शदूधभिरध्वस्मभिः पथिभिर्भ्राजदृष्टयः।
आ हंसासो न स्वसराणि गंतन मधोर्मदाय मरुतः
समन्यवः॥ ५

इंधन्वऽभिः। धेनुऽभिः। रप्शदूधऽभिः। अध्वस्मऽभिः।
पथिऽभिः। भ्राजत्ऽऋष्टयः।
आ। हंसासः। न। स्वसराणि। गंतन। मधोः। मदाय।
मरुतः। सऽमन्यवः॥ ५

समन्यवः समानमनस्काः समानक्रोधाः समानतेजसो वा हे मरुतो भ्राजदृष्टयो दीप्यमानायुधा यूयमिंधन्वभिः समिंधनवद्भिः॥ इंधनशब्दाच्छांदसोवनिपावित्ति मत्वर्थीयो वनिप्। छांदसो मध्यलोपः॥ धेनुभिः प्रीणयितृभिश्च रप्शदूधभिः। रिरप्शीति महन्नाम। महोधस्कैः। अध्वंसि अनष्टोतोमार्गैः। यद्वा रप लप व्यक्तायां वाचि। शब्दायमानोच्छ्रितप्रदेशैरध्वस्मभिर्ध्वंसनरहितैः पथिभिः। पतंति गच्छंतीति पंथानो मेघाः। एवंभूतैर्मेघैः सह मार्गैरेव वागंतन। आगच्छत। किमर्थं। मधोर्मदाय। सोमस्य मदार्थं। तत्र दृष्टांतः। हंसासो न। यथा हंसाः स्वसराणि स्वकीयानि निवासस्थानानि प्राप्नुवंति तद्वत्॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तम एकोनविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ नो ब्रह्माणि मरुतः समन्यवो नरां न शंसः सवनानि गंतन ।
अश्वामिव पिप्यत धेनुमूधनि कर्ता धियं जरित्रे वाजपेशसं ॥ ६

आ । नः । ब्रह्माणि । मरुतः । सऽमन्यवः । नरां । न । शंसः । सवनानि । गंतन ।
अश्वांऽइव । पिप्यत । धेनुं । ऊधनि । कर्ता । धियं । जरित्रे । वाजऽपेशसं ॥ ६

समन्यवः समानमनसः समानक्रोधा वा हे मरुतो नोऽस्माकं ब्रह्माणि ॥ अन्ननामैतत् ॥ अन्नानि सवनान्यभिषुतसोमलक्षणानि हवींष्यागंतन । आगच्छत ॥ गमेर्लोटि छांदसः शपो लुक् । तप्तनप्तनथनाश्चेति तस्य तनबादेशः । अत एव ङित्वाभावादनुनासिकलोपाभावः ॥ तत्र दृष्टांतः । नरां न शंसः । नरामस्माकं शंसः शंसनीयं स्तोत्रं यथागच्छथ तद्वत् ॥ नरशब्दात् षष्ठीबहुवचनस्य नित्यमामन्वामिति नुडभावः । शंसः कर्मणि घञंत आद्युदात्तः । सुपां सुलुगित्यमः सुआदेशः ॥ आगत्य च धेनुमुदकदानेन प्रीणयितारमश्वामिवोधनि पिप्यत । यथाश्वाः पीनावयवा भवंति तद्वन्मेघं वर्षणसमर्थमाप्यायितं कुरुतेत्यर्थः । अपि च जरित्रे स्तोत्रे वाजपेशसं वाजैरन्नैराश्लिष्टं ॥ पिश अवयवे ॥ धियं कर्म कर्त । कुरुत ॥ करोतेश्छांदसः शपो लुक् । पूर्ववत्तशब्दस्य तबादेशः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तं नो दात मरुतो वाजिनं रथं आपानं ब्रह्म चितयद्दिवेदिवे ।
इषं स्तोतृभ्यो वृजनेषु कारवे सनिं मेधामरिष्टं दुष्टरं सहः ॥ ७

तं। नः। दात। मरुतः। वाजिनं। रथे। आपानं।
ब्रह्म। चितयत्। दिवेऽदिवे।
इषं। स्तोतृऽभ्यः। वृजनेषु। कारवे। सनिं। मेधां।
अरिष्टं। दुस्तरं। सहः॥ ७

हे मरुतः तं पुत्रं नोऽस्मभ्यं दात। दत्त प्रयच्छत॥ छांदसः शपो लुक्॥ कीदृशं। वाजिनमन्नवंतं बलवंतं वा। रथे रंहणे युष्मदीय आगमने निमित्तभूते सति दिवेदिवे प्रतिदिवसं चितयत् प्रज्ञापयत् युष्मद्यशःप्रख्यापकं। ब्रह्म स्तोत्रमापानमाप्नुवंतं। अपि च इषमन्नं स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं दात। प्रयच्छत। तथा वृजनेषु संग्रामेषु कारवे स्तोत्रे॥ वचनव्यत्ययः॥ मेधां युद्धप्रज्ञानं सनिं धनदातृत्वं अरिष्टं शत्रुभिरहिंसितं दुस्तरं शत्रुभिस्तरीतुमशक्यं सहो बलं च प्रयच्छत॥

॥ अथाष्टमी ॥

यद्युंजते मरुतो रुक्मवक्षसोऽश्वान्रथेषु भग आ सुदानवः।
धेनुर्न शिश्वे स्वसरेषु पिन्वते जनाय रातहविषे महीमिषं ॥८

यत्। युंजते। मरुतः। रुक्मऽवक्षसः। अश्वान्। रथेषु।
भगे। आ। सुऽदानवः।
धेनुः। न। शिश्वे। स्वसरेषु। पिन्वते। जनाय।
रातऽहविषे। महीं। इषं॥ ८

रुक्मवक्षसो रोचमानाभरणोरस्काः सुदानवः शोभनदाना मरुतो यद्यदा रथेषु भगे भजनीये स्थाने। धुरीत्यर्थः। अश्वानायुंजते। आभिमुख्येन युक्तान्कुर्वंति। तदानीमेव रातहविषे दत्तहविष्काय यजमानाय महीं महतीमिषमन्नं तत्कारणभूतमुदकं वा स्वसरेषु सर्वेषु अहःसु पिन्वते। सिंचंति क्षरंति॥ पिवि सेचने॥ तत्र दृष्टांतः। धेनुर्न शिश्वे। यथा धेनुः प्रसूतवत्सा सती शिशवे वत्साय क्षीरं प्रयच्छति तद्वत्॥

॥ अथ नवमी ॥

यो नो मरुतो वृकताति मर्त्यो रिपुर्दधे वसवो रक्षता रिषः ।
वर्तयत तपुषा चक्रियाभि तमव रुद्रा अशसो हंतना वधः ॥ ९

यः । नः । मरुतः । वृकऽताति । मर्त्यः । रिपुः । दधे ।
वसवः । रक्षत । रिषः ।
वर्तयत । तपुषा । चक्रिया । अभि । तं । अव । रुद्राः ।
अशसः । हंतन । वधरिति ॥ ९

हे मरुतः यो मर्त्यो मनुष्यो वृकताति आदाता वृकः ॥ वृक आदाने । वृकज्येष्ठाभ्यां तिल्तातिलौ च छंदसि । पा० ५. ४. ४१. इति स्वार्थिकस्तातिल्प्रत्ययः ॥ तादृशः सन् नोऽस्माकं रिपुर्दधे । रिपुतयात्मानं धारयति । हे वसवो वासयितारो मरुतो रिषो हिंसकादस्मान् रक्षत । पालयत । अस्माकं शत्रुभूतं मर्त्यं तपुषा तापयित्वा चक्रिया चक्राख्यया शक्त्याभिवर्तयत । अभितो निवर्तयत । हे रुद्रा रुद्रपुत्राः । यद्वा रोरूयमाणा द्रवंतः अशसो भक्षकस्य ॥ अश भोजन इत्यस्मादौणादिकोऽसिप्रत्ययः ॥ तादृशस्य राक्षसादेर्वधं हननसाधनमायुधमव हंतन ॥ अवयुक्ताः पृथक्कृत्य बाधयत ॥ हंतेर्लोटि तप्तनप्तनथनाश्चेति तनप् ॥

॥ अथ दशमी ॥

चित्रं तद्वो मरुतो याम चेकिते पृश्न्या यदूधरप्यापयो दुहुः ।
यद्वा निदे नवमानस्य रुद्रियास्त्रितं जराय जुरतामदाभ्याः ॥१०

चित्रं । तत् । वः । मरुतः । यामः । चेकिते । पृश्न्याः ।
यत् । ऊधः । अपि । आपयः । दुहुः ।
यत् । वा । निदे । नवमानस्य । रुद्रियाः । त्रितं । जराय ।
जुरतां । अदाभ्याः ॥ १०

हे मरुतो वो युष्माकं चित्रं चायनीयं याम प्रापणं चेकिते । सर्वैर्ज्ञायते । इदानीं परोक्षवदाह । अपियद्वः प्रसिद्धो यद्यदा खलु पृश्न्या माध्यमिकाया वाचः संबंधिन-मूधरूपवंतं मेघमापयः प्रापयितारो मरुतो दुदुः । दुहंति ॥ दुहेश्छांदसो लिट् । छंदसि चेति वक्तव्यमिति द्विर्वचनाभावः ॥ यद्वा यदा च नवमानस्य स्तुवतस्त्रितस्य निदे निंदकाय मर्त्याय हिंसां कृतवंत इति शेषः ॥ निदि कुत्सायां । क्विप् चेति क्विप् ॥ तदानीं हे अदाभ्या अहिंस्या रुद्रिया रुद्रस्य पुत्रा मरुतस्त्रितमृषिं जुरतां हिंसतां मर्त्यानां जराय जरणाय विनाशाय अभूतेति शेषः ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे विंशो वर्गः ।

॥ अथैकादशी ॥

तान्वो महो मरुत एवयाव्नो विष्णोरेषस्य प्रभृथे हवामहे ।
हिरण्यवर्णान्ककुहान्यतस्रुचो ब्रह्मण्यंतः शंस्यं राध ईमहे ॥ ११

तान् । वः । महः । मरुतः । एवऽयाव्नः । विष्णोः । एषस्य ।
प्रऽभृथे । हवामहे ।
हिरण्यऽवर्णान् । ककुहान् । यतऽस्रुचः । ब्रह्मण्यंतः ।
शंस्यं । राधः । ईमहे ॥ ११

हे मरुत एवयाव्न् एवं गंतव्यं स्तोत्रं यज्ञं वा गंतॄन् महो महतो महानुभा-वांस्तान्वो युष्मान्विष्णोर्व्यापकस्य चमसादिषु सर्वत्र व्याप्य वर्तमानस्यैषस्यैषणीयस्य प्रार्थनीयस्य सोमस्य प्रभृथे प्रभरणेऽभिषवादिभिः प्रकर्षेण संपादने सति हवामहे । आह्वयामहे । आहूय च हिरण्यवर्णान् हितरमणीयवर्णान्वा ककुहान् महतः स्तुत्यान्वा एवंभूतांस्तान् यतस्रुचो यागायोद्यतस्रुचो ब्रह्मण्यंतः । ब्रह्म स्तोत्रं । तदिच्छंतो वयं शंस्यं प्रशंसनीयं राधो धनमीमहे । याचामहे ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ते दशग्वाः प्रथमा यज्ञमूहिरे ते नो हिन्वंतूषसो व्युष्टिषु ।
उषा न रामीररुणैरपोर्णुते महो ज्योतिषा शुचता
गोअर्णसा ॥ १२

ते। दशऽग्वाः। प्रथमाः। यज्ञं। ऊहिरे। ते। नः।

हिन्वंतु। उषसः। विऽउष्टिषु।

उषाः। न। रामीः। अरुणैः। अप। ऊर्णुते। महः।

ज्योतिषा। शुचता। गोऽअर्णसा॥ १०

हे मरुतो दशग्वाः। ये दशभिर्मासैः सिद्धिं गता अंगिरसस्तद्रूपा भूत्वा प्रथमा आदित्येभ्यः प्रथमभाविनः संतो यज्ञमूहिरे। अवहन्। आदित्यानामंगिरसां च स्वर्गगमनं प्रतिस्पर्धमानानां मध्ये पूर्वमेवांगिरसो यागाननुष्ठाय स्वर्गं प्राप्ताः। तथा च श्रूयते। आदित्याश्चैवेह्यासन्नंगिरसश्च तेऽग्नेऽग्निनाग्निमयजंतेति। ताट्टशास्त उषसो व्युष्टिषु विवासेषु प्रभातेषु सत्सु नोऽस्मान् हिन्वंतु। प्रेरयंतु॥ हि गतौ वृद्धौ च॥ रामीः कृष्णवर्णा रात्रीरुषा न यथोषा अरुणैरारोचमानैः स्वतेजोभिरपोर्णुते। अपवृणोत्यपसारयति। तथा महो महता शुचता दीप्यमानेन गोअर्णसा गच्छदुदकेन ज्योतिषा सूर्याख्येन तमो निवारयंति। सूर्यमंडलमाहृत्यतो वृत्रादीन् हत्वा सर्वं जगत्प्रकाशयंतीत्यर्थः॥

॥ अथ त्रयोदशी॥

ते क्षोणीभिररुणेभिर्नाञ्जिभी रुद्रा ऋतस्य सदनेषु वावृधुः।

निमेघमाना अत्येन पाजसा सुश्चंद्रं वर्णं दधिरे सुपेशसं॥ १२

ते। क्षोणीभिः। अरुणेभिः। न। अंजिऽभिः। रुद्राः।

ऋतस्य। सदनेषु। ववृधुः।

निऽमेघमानाः। अत्येन। पाजसा। सुऽचंद्रं। वर्णं। दधिरे।

सुऽपेशसं॥ १२

रुद्रा रुद्रपुत्रास्ते मरुतः क्षोणीभिः शब्दकारिभिर्गीर्णाश्वैर्वीणाविशेषैररुणेभिर्नांजिभिः॥ नशब्दः समुच्चये॥ आरोचमानैररुणवर्णैर्वा रूपाभिव्यंजकैरलंकारैश्च समन्विताः संत ऋतस्योदकस्य सदनेषु निवासभूतेषु मेघेषु वावृधुः। वर्धंते।

अपि च अत्येन सततगामिना शीघ्रं व्याप्नुवता पाजसा स्वीयेन बलेन निर्गच्छमाना नितरां मेघादुदकं चिंतयंतस्ते सुचंद्रं शोभनाह्लादनं सुपेशसं ॥ पेश इति रूपनाम ॥ शोभनरूपं वर्णं दधिरे । कांतिं धारयंति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

ताँ इयानो महि वरूथमूतय उप घेदेना नमसा गृणीमसि ।

त्रितो न यान्पंच होतॄनभिष्टय आववर्तदवराञ्चक्रियावसे ॥ १४

तान् । इयानः । महि । वरूथं । ऊतये । उप । घ । इत् ।

एना । नमसा । गृणीमसि ।

त्रितः । न । यान् । पंच । होतॄन् । अभिष्टये । आऽववर्तत् ।

अवरान् । चक्रियां । अवसे ॥ १४

तान् मरुतो महि महद्वरूथं वरणीयं प्रशस्तं धनं तन्मरुत ऊतये रक्षणार्थमियान इयाना याचमाना वयं ॥ सुपां सुलुगिति जसः सुः ॥ एनानेन नमसा नमस्कारेण स्तोत्रेण वोपेत् उपेत्य गृणीमसि । स्तुमः ॥ घेति पादपूरणः । एनेत्यत्र सुपां सुलुगिति तृतीयाया आजादेशः । नशब्दः समुच्चये ॥ त्रित ऋषिश्च यानेतान् मरुतः पंच होतॄन् अध्यात्मप्राणापानादिपंचवृत्त्यात्मना वर्तमानान् अत एव होमनिष्पादकान् अवरान् मुख्यानभिष्टयेऽभिलषितसिद्ध्यर्थं चक्रिया नाभिचक्रेणावनेऽवनं संगंतुमाववर्तत् । स्वस्मान्निर्जिगमिषून्प्राणान् स्वात्माभिमुखमावर्तयत् । यद्वा चक्रिया चक्राख्येनायुधेन युक्तान् अवसे स्तुत्यादिस्तर्पयितुमावर्तयत् । तान् स्तुम इति संबंधः ॥ ववर्तदिति छांदसं तास्त्विति चक्रि रूपं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यया रध्रं पारयथात्यंहो यया निदो मुंचथ वंदितारं ।

अर्वाची सा मरुतो या व ऊतिरो षु वाश्रेव सुमतिर्जि-

गातु ॥ १५

यथा । रध्रं । पारयथ । अति । अंहः । यथा । निदः ।
मुंचथ । वंदितारं ।
अर्वाची । सा । मरुतः । या । वः । ऊतिः । ओ इति । सु ।
वाश्राऽइव । सुऽमतिः । जिगातु ॥ १५ ॥

हे मरुतो ययोत्या रध्रमाराधकं यजमानमंहः पापमति पारयथ । अतिक्रमयथ । ययोत्या वंदितारं स्तोतारं निदो निंदितुः शत्रोः सकाशान्मुंचथ । मोचयथ । हे मरुतो वो युष्मदीया योतिः सार्वाच्यस्मदभिमुखा भवतु । तथा सुमतिर्युष्मदीया शोभना मतिरनुग्रहात्मिका बुद्धिश्च वाश्रेव हंभारवं कुर्वती धेनुरिव वत्सं सुष्ठु ओ जिगातु । एवं गच्छतु । अस्मान् प्रति सर्वथागच्छत्वित्यर्थः ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तम एकत्रिंशो वर्गः ॥

उपेमिति पंचदशर्चं तृतीयं सूक्तं गात्समदं त्रैष्टुभमपांनपाद्देवताकं । तथा चानुक्रांतं । उपेमपोनप्त्रीयमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्रैषा प्रथमा ॥

उपेमसृक्षि वाजयुर्वचस्यां चनो दधीत नाद्यो गिरो मे ।
अपां नपादाशुहेमा कुवित्स सुपेशसस्करति जोषिषद्धि ॥ १ ॥

उप । ईं । असृक्षि । वाजऽयुः । वचस्यां । चनः । दधीत ।
नाद्यः । गिरः । मे ।
अपां । नपात् । आशुऽहेमा । कुवित् । सः । सुऽपेशसः ।
करति । जोषिषत् । हि ॥ १ ॥

वाजयुर्वाजमन्नमात्मन इच्छन्नहमीमेनां वचस्यां वचसः स्तोत्रस्येच्छामुपासृक्षि । उपासृजामि । उत्पादयामि । अपां नपातं स्तोतुं प्रवृत्तोऽस्मीत्यर्थः ॥ सृजेश्छांदसो लुङ् । लिङ्सिचावात्मनेपदेष्विति सिचः कित्वाद्गुणाभावः ॥ स च नाद्यो नदीनां शब्दकारिणीनां मेघस्थानामपां संबंधी आशुहेमा आशु शीघ्रं यंता ॥ हि

गताविति यस्मादन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति वनिन्॥ एवंभूतोऽपां नपात् अपां पौत्रस्थानीयः। अद्भ्य ओषधिवनस्पतयो जायंते ओषधिवनस्पतिभ्य एषोऽग्निर्जायत इति नप्तृत्वं। एतत्स्तुतो देवो गिरः। गृणातीति गीः स्तोता। तस्य मे मम कुवित्। बहुनामैतत्। बहुलं चनोऽन्नं दधीत। ददातु। विदधातु। प्रयच्छत्वित्यर्थः। अपि चाशान् सुपेशसः शोभनरूपान् शोभनालंकारान्वा करति। करोतु॥ करोतेर्व्यत्ययेन शप्। कःकरत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः। पा० ८, ३, ५०। इति विसर्जनीयस्य सत्वं॥ हि यस्मादयं देवो जोजिषत्। स्तोत्राणि सेवते तस्मादस्मानेवमनुगृह्णात्वित्यर्थः॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः। लेट्यडागमः। विकरणः सिप्। इडागमश्च। हि चेति निघातप्रतिषेधः॥

॥ अथ द्वितीया॥

इमं स्वस्मै हृद आ सुतष्टं मंत्रं वोचेम कुविदस्य वेदत्।

अपां नपादसुर्यस्य मह्ना विश्वान्यर्यो भुवना जजान॥ २

इमं। सु। अस्मै। हृदः। आ। सुऽतष्टं। मंत्रं। वोचेम।

कुवित्। अस्य। वेदत्।

अपां। नपात्। असुर्यस्य। मह्ना। विश्वानि। अर्यः।

भुवना। जजान॥ २

अस्मा अपांनपात्संज्ञकाय देवाय हृदो हृदयात् सुतष्टं सुष्ठु निर्मितमिमं मंत्रं सुष्ठु आभिमुख्येन वोचेम। ब्रवाम। अस्याभिमतमिमं मंत्रं कुविद्वेदत्। बहुलं जानातु॥ वेत्तेर्लेट्यडागमः। निपातैर्यद्यदिहंतेति निघातप्रतिषेधः॥ किं स्तोत्रमिति चेदुच्यते। अर्यः स्वाम्यपांनपात्संज्ञको वैद्युतोऽग्निरसुर्यस्य। असुरः शत्रून् क्षेप्ता। तस्य संभूतस्य बलस्य मह्ना महिम्ना महत्त्वेन विश्वा सर्वाणि भुवना भुवनानि इष्टकानि इष्ट्युत्पादनेन भूतजातानि वा जजान। जनयामास॥

अपोनप्त्रीये वसतीवरीग्रहणेऽपि एकधनानां प्राप्तासु समन्या यंतीत्येषानुवाक्या। सूत्रितं च। समन्या यंत्युप यंत्यन्या इति तीर्थदेशे। आ० ५, १। इति॥ सारस्वते च यज्ञे यद्यश्रु यस्या निपतेत् तदानीमपोनप्त्रीयश्चरुः। तत्रैषैव याज्या। सूत्रितं च। समन्या यंत्युपयंत्यन्या इत्यातःसमानं सर्वेषां। आ० १२, ६। इति॥

॥ सैषा सूक्ते तृतीया ॥

समन्या यंत्युप॑ यंत्यन्याः समानमूर्वं नद्यः॑ पृणंति ।

तमू शुचिं शुचयो दीदिवांसमपां नपातं परि॑ तस्थुरापः॑ ॥ ३

सं । अन्याः । यंति । उप॑ । यंति । अन्याः । समानं ।

ऊर्वं । नद्यः॑ । पृणंति ।

तं । ऊं इति॑ । शुचिं । शुचयः । दीदिऽवांसं । अपां ।

नपातं । परि॑ । तस्थुः । आपः॑ ॥ ३

अन्या नद्यो आपो सं यंति । भूत्वा संगच्छंते । अन्याश्च पूर्वं तत्रावस्थिता उपयंति । उपगच्छंति । ताः सर्वा आपः समानं सह नद्यो नदीभूता ऊर्वं समुद्रमध्ये वर्तमानं वडवानलं पृणंति ॥ पृण प्रीणने तौदादिकः ॥ तमु तमेवापां नपातं शुचिं निर्मलं दीदिवांसं दीप्यमानं ॥ दीदेतिश्छांदसो दीप्तिकर्मा । लिटः क्वसुः । वस्वेकाजाद्घसामिति नियमादिडभावः । छंदसि वेति वक्तव्यमिति वचनाद्द्विर्वचनाभावः ॥ एवंभूतं शुचयः शुद्धा आपः परितस्थुः । परिवृत्य तिष्ठंति । एष हि वैद्युताग्निरूपेण मेघे वर्तमानोऽस्मानजीजनदिति बुद्ध्या वडवानलरूपेण वर्तमानं तं पर्युपासत इत्यर्थः । यद्वा अन्या एकधनाख्या आपः संयंति । चात्वालोत्करयोर्मध्ये वसतीवरीभिः संगच्छंते । अन्या वसतीवर्याख्या आपस्तोऽयंति । उपगच्छंति । ऐकमत्यं प्राप्ता भवंति । एताश्च मिलित्वा यज्ञं साधयंत्यः ॥ इत्यध्याहारः ॥ नद्यो भूत्वोर्वं पृणंतीत्यादि समानं । एवं हि आपो वा अस्पर्धंत वयं पूर्वं यज्ञं वक्ष्याम इत्यादिकं ब्राह्मणविनियोगश्चानुगच्छते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तमस्मे॑रा युवतयो युवानं मर्मृज्यमाना॑ः परि॑ यंत्यापः॑ ।

स शुक्रेभिः शिक्व॑भी रेवदस्मे दीदायानिध्मो घृतनिर्णिगप्सु ॥ ४

तं । अग्मु॑वः । युवतयः । युवानं । मर्मृज्यमानाः । परि ।
यंति । आपः ॥
सः । शुक्रेभिः । शिक्व॑ऽभिः । रेवत् । अस्मे इति॑ । दीदाय ।
अनिध्मः । घृतऽनि॑र्निक् । अपऽसु ॥ ४

तमपां नपातमग्निमस्मेरा अस्मयमाना दर्परहिता युवतयो युवानं युवराजमिव मर्मृज्यमाना अत्यर्थमलंकुर्वाणा आपः ॥ मृजू शौचालंकारयोः ॥ परियंति । परितो गच्छंति प्राप्नुवंति । घृतनिर्निक् अरणीलोदकनिर्णेजनः । यद्वा निर्णिगिति रूपनाम । दीप्तरूपः सोऽपां नपादग्निरप्सु मेघांतर्गतासु समुद्रगतासु वा मध्येऽनिध्म इंधनरहित एव सन् अस्मे अस्माकं रेवद्धनयुक्तमन्नं यथा भवति तथा शुक्रेभिः शुभ्रैर्निर्मलैः शिक्वभिस्तेजोभिर्दीदाय । दीप्यते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्मै तिस्रो अंव्यथ्याय नारींर्देवाय॑ देवीर्दिधिषंत्यन्नं ।
कृता॑ इवोप हि प्रसर्स्रे अप्सु स पीयूषं धयति पूर्वसूनां ॥ ५
अस्मै । तिस्रः । अव्यथ्याय । नारीः । देवाय । देवीः ।
दिधिषंति । अन्नं ।
कृताःऽइव । उप । हि । प्रऽसस्रे । अपऽसु । सः । पीयूषं ।
धयति । पूर्वऽसूनां ॥ ५

नारीर्नेत्र्यस्तिस्रो देवीर्देव्य इळासरस्वतीभारत्याख्या अव्यथ्यायाव्यथनायास्मै देवायापां नपातेऽन्नं सोमाख्यं दिधिषंति । धारयंति ॥ धिष शब्दे जौहोत्यादिकः । व्यत्ययेनांतादेशः धातूनामनेकार्थत्वादत्र धारणार्थः ॥ अप्सु दकेषु कृता इवोपप्रसस्रे । प्रसरति ॥ सृ गतौ । लिटीरयो रे इति रेभादेशः । छांदसो द्वित्वादिशेषाभावः ॥ अपरा देवं तस्मात्पूर्वसूनां पूर्वं प्रसूनाः सकाशादुत्पन्नानामपां पीयूषं सारभूतं सोमाख्यमन्नं सोऽपांनपादग्निर्धयति । पिबति ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अयमत्रास्य जनिमास्य च स्वर्द्रुहो रिषः संपृचः पाहि सूरीन् ।

आमासु पूर्षु परो अप्रमृष्यं नारातयो वि नशन्नानृतानि ॥ ६

अयम् । अत्र । जनिम । अस्य । च । स्वः । द्रुहः । रिषः ।

संऽपृचः । पाहि । सूरीन् ।

आमासु । पूर्षु । परः । अप्रऽमृष्यं । न । अरातयः । वि ।

नशन् । न । अनृतानि ॥ ६

अत्राग्निरपांनपात्संज्ञके देवेऽस्यास्य जनिम जन्म भवति। अपांनप्त्रधिष्ठितात्समुद्रादुच्चैःश्रवसो जातत्वात् । किं बहुना । अस्य च स्वः सुष्ठु रणीयस्य सर्वस्य जगतो जन्मास्मिन्नेव भवति । अयं हि मेघमध्ये वर्तमानो वृष्टिद्वारेण सर्वं जगज्जनयति । तादृशोऽपांनपात्त्वं द्रुहो द्रोग्धुरपहर्तुः रिषो हिंसकस्य च संपृचः संपर्कात्सूरीन् स्तोतॄनस्मान्पाहि । रक्ष आमास्वपरिपक्वासु पूर्षु पूरयितव्यास्वप्सु परः परस्ताद्वर्तमानमप्रमृष्यमप्रधृष्यमाणं देवमरातयोऽदातारः पुरुषा न विनशन् । न प्राप्नुवंति ॥ नशतिर्व्याप्तिकर्मा । लेट्यडागमः ॥ अनृतानि मायाविनो रक्षांसि च न प्राप्नुवंति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स्व आ दमे सुदुघा यस्य धेनुः स्वधां पीपाय सुभ्वन्नमत्ति ।

सो अपां नपादूर्जयन्नप्स्व१न्तर्वसुदेयाय विधते वि भाति ॥ ७

स्वे । आ । दमे । सुऽदुघा । यस्य । धेनुः । स्वधां । पीपाय ।

सुऽभु । अन्नं । अत्ति ।

सः । अपां । नपात् । ऊर्जयन् । अप्ऽसु । अन्तः ।

वसुऽदेयाय । विधते । वि । भाति ॥ ७

योऽपांनपात् खे दमे स्वकीये स्थानेऽन्तरिक्षलक्षणे आसीदति। यस्य च धेनुर्माध्यमिका वाक् सुदुघा सुखेन दोग्धव्या भवति। स देवः स्वधां हव्यमुदकं पीपाय। वर्धयति॥ प्यायी वृद्धौ। लिङ्कोचेति पीभावः॥ सुभृत् सुभृतं हृष्टः स्वकायादुल्वं हविर्लक्षणमन्नं चास्ति। भक्षयति। सोऽपांनपात् स्वको देव अपेयन् बलं कुर्वन् अप्स्वंतर्मध्ये अस्मास्वप्सु मध्ये विभते परिचरते यजमानाय वसुदेयाय धनदानार्थं विभाति। विशेषेण दीप्यते॥

॥ अथाष्टमी ॥

यो अप्स्वा शुचिना दैव्येन ऋतावाजस्र उर्विया विभाति।

वया इदन्या भुवनान्यस्य प्र जायन्ते वीरुधश्च प्रजाभिः॥ ८

यः। अप्ऽसु। आ। शुचिना। दैव्येन। ऋतऽवा। अजस्रः।

उर्विया। विऽभाति।

वयाः। इत्। अन्याः। भुवनानि। अस्य। प्र। जायन्ते।

वीरुधः। च। प्रऽजाभिः॥ ८

योऽपांनपादृतावा। ऋतमित्युदकनाम। तद्वान् सत्यवान्वा अजस्रो नित्य एकरूपेण सदा वर्तमान उर्विया उर्विस्तीर्णोऽप्सु मेघस्थास्वप्सु मध्ये शुचिना शोचकेन दैव्येन देवसंबंधिना तेजसा आ समन्ताद्विभाति। विशेषेण प्रकाशते। अस्यापांनपातोऽन्या अन्यानि भुवनानि सर्वाणि भूतजातानि वया इत् शाखा एव। वीरुध ओषधयः प्रजाभिः स्वकीयाभिः पुष्पफलादिभिः सहास्मादेव प्रजायन्ते॥

पूर्वोक्ते सारस्वतसत्रेऽपोनप्त्रीये चरावपां नपादा ह्यस्थादित्येषानुवाक्या। सूत्रितं च। अपां नप्त्रे चरुमपां नपादा ह्यस्थादुपस्थं। आ० १२, ६, इति॥

॥ सैषा सूक्ते नवमी॥

अपां नपादा ह्यस्थादुपस्थं जिह्मानामूर्ध्वो विद्युतं वसानः।

तस्य ज्येष्ठं महिमानं वहन्तीर्हिरण्यवर्णाः परि यन्ति यह्वीः॥ ९

अपां। नपात्। आ। हि। अस्थात्। उपऽस्थं। जिह्मानां।
ऊर्ध्वः। विऽद्युतं। वसानः।
तस्य। ज्येष्ठं। महिमानं। वहंतीः। हिरण्यऽवर्णाः। परि।
यंति। यह्वीः॥ ९

अपांनपात्संज्ञकोऽग्निरुपस्थमयामुपस्थानमंतरिक्षमाह्वस्थात्। आस्थितवान् आरूढवान् खलु। किं कुर्वन्। जिह्मानां कुटिलगमनीनामपां मध्य ऊर्ध्वः स्वयमूर्ध्वं ज्वलन् विद्युतं विद्योतमानं मेघं वसान आच्छादयन्। अंतरिक्षमास्थाय वर्षणं कृतवान्। तस्य वर्षितुरपांनपातो ज्येष्ठं प्रशस्यतमं महिमानं माहात्म्यं वहंतीर्वहंत्यः सर्वत्र प्रापयंत्यो यह्वीर्यह्वा महत्यो हिरण्यवर्णाः। नदीनामैतत्। हिरण्यवन्निर्मलरूपा नद्यः परियंति। परितो गच्छंति। अपांनपा कृतौ वृष्टिरस्माकं प्रवाहनायोत्पादितेति कृतज्ञतया नदीयं माहात्म्यं सर्वत्र प्रकटयंत्य इव नद्यः प्रवहंतीत्यर्थः॥

॥ अथ दशमी ॥

हिरण्यरूपः स हिरण्यसंदृगपां नपात्सेदु हिरण्यवर्णः।
हिरण्ययात्परि योनेर्निषद्या हिरण्यदा ददत्यन्नमस्मै॥ १०

हिरण्यऽरूपः। सः। हिरण्यऽसंदृक्। अपां। नपात्। सः।
इत्। ऊं इति। हिरण्यऽवर्णः।
हिरण्ययात्। परि। योनेः। निऽसद्य। हिरण्यऽदाः।
ददति। अन्नं। अस्मै॥ १०

सोऽपांनपात् हिरण्यरूपः। रूप्यत इति रूपं शरीरं। सुवर्णमयशरीरो हिरण्मयीयशरीरो वा। तथा हिरण्यसंदृक्। सम्यक् पश्यंतीति संदृश इंद्रियाणि। सुवर्णमयेंद्रियो हितरमणीयेंद्रियो वा। इदु स एवापांनपात् हिरण्यवर्णो हिरण्य

सदृशकांतियुक्तः । एवंभूतः सन् हिरण्ययात्सुवर्णमयाद्योनेः स्थानात् पर्युपरि निषद्योपविश्य राजत इति शेषः । अथवा देहविधायायां नपाते हिरण्यदा दक्षिणारूपस्य सुवर्णस्य दातारो यजमाना अन्नं हविर्लक्षणं ददति । प्रयच्छंति ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तदस्यानीकमुत चारु नामापीच्यं वर्धते नप्तुरपां ।

यमिंधते युवतयः समित्था हिरण्यवर्णं घृतमन्नमस्य ॥ ११

तत् । अस्य । अनीकं । उत । चारु । नाम । अपीच्यं ।

वर्धते । नप्तुः । अपां ।

यं । इंधते । युवतयः । सं । इत्था । हिरण्यऽवर्णं । घृतं ।

अन्नं । अस्य ॥ ११

अस्यापांनप्तुर्देवस्यानीकं रश्मिसमूहरूपं शरीरं चारु शोभनं । उत अपि च अस्य नाम संज्ञा च चारु शोभनं न पातयति न विनाशयतीति नपादिति तद्व्युत्पत्तेः । तदुभयमपीच्यं । अंतर्हितनामैतत् । मेघांतर्हितं सद्वर्धते । युवतयः संगमनस्वभावा आपो हिरण्यवर्णं हिरण्यसमानतेजसं यमपांनपातमित्थास्मिन्नंतरिक्षे समिंधते । सम्यक् दीपयंति । अस्य च देवस्य घृतं क्षरणशीलमुदकमन्नं भक्ष्यं । अविंधनो ह्यसौ वैद्युतोऽग्निः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अस्मै बहूनामवमाय सख्ये यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।

सं सानु मार्ज्मि दिधिषामि बिल्मैर्दधाम्यन्नैः परि वंद

ऋग्भिः ॥ १२

अस्मै । बहूनां । अवमाय । सख्ये । यज्ञैः । विधेम ।
नमसा । हविःऽभिः ।
सं । सानु । मार्ज्मि । दिधिषामि । बिल्मैः । दधामि ।
अन्नैः । परि । वंदे । ऋक्ऽभिः ॥ १२

अस्मै पुरोवर्तिने बहूनां देवानामवमायाद्याय सख्येऽस्माभिः समानाख्यानायापां नपाते यज्ञैर्यागसाधनैर्हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिर्नमसा नमस्कारेण च विधेम । परिचरेम । अस्यापांनपातः सानु समुच्छ्रितप्रदेशं संमार्ज्मि । सम्यक् शोधयामि अलंकरोमि वा ॥ मृजू शौचालंकारयोः । चादिलोपे विभाषेत्यस्य निघातप्रतिषेधः ॥ दिधिषामि धारयामि च बिल्मैर्भासनैः काष्ठैरेनं ॥ धिष शब्दे । अयं धारणार्थोऽपि । जुहोत्यादित्वात् शपः श्लुः । मिपो व्यत्ययेनाडागमः । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥ दधामि धारयामि चैनं गार्हपत्यादिरूपेणान्नैर्हविर्लक्षणैः । तथा ऋग्भिर्मंत्रैः परिवंदे । परितः स्तौमि ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

स ईं वृषाजनयत्तासु गर्भं स ईं शिशुर्धयति तं रिहंति ।
सो अपां नपादनभिम्लातवर्णोऽन्यस्येवेह तन्वा विवेष ॥ १३

सः । ईं । वृषा । अजनयत् । तासु । गर्भं । सः । ईं ।
शिशुः । धयति । तं । रिहंति ।
सः । अपां । नपात् । अनभिम्लातऽवर्णः । अन्यस्यऽइव ।
इह । तन्वा । विवेष ॥ १३

स ईं सोऽयमपांनपात्संज्ञको देवो वृषा सेक्ता भूत्वा तासु मेघस्थास्वप्सु गर्भमजनयत् । स्वात्मानमेव गर्भरूपेण वर्षणाद्यर्थं कृतवानित्यर्थः । गर्भो भूत्वा च स ईं सोऽयं माध्यमिको वैद्युतोऽग्निस्तासां शिशुः पुत्रः सन् धयति । मेघस्था अपः पिबति । अविंधनो ह्यसौ । तं पुत्रस्थानीयमग्निं ता आपश्च रिहंति । लिहंति ॥ लिह आस्वादने ।

कपिलकादित्वाल्लत्वविकल्पः॥ सोऽयमपांनपात् इह्वा सन् भूमौ निपतितोऽनभिम्लातवर्णः। अभितो म्लातो म्लानः क्षीणो वर्णो यस्य तद्विपरीतोऽत्यर्थं दीप्यमानः सन् इहास्मिन् लोकेऽन्यस्येव। इवशब्दोऽवधारणे। अन्यस्य पार्थिवस्यैवाग्नेस्तन्वा शरीरेण काष्ठेंधनज्वलनेन विवेष। व्याप्तो बभूव॥ विष्लृ व्याप्तौ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अस्मिन्पदे परमे तस्थिवांसमध्वस्मभिर्विश्वहा दीदिवांसं।
आपो नप्त्रे घृतमन्नं वहंतीः स्वयमत्कैः परि दीयंति
यह्वीः॥ १४

अस्मिन्। पदे। परमे। तस्थिऽवांसं। अध्वस्मऽभिः।
विश्वहा। दीदिऽवांसं।
आपः। नप्त्रे। घृतं। अन्नं। वहंतीः। स्वयं। अत्कैः।
परि। दीयंति। यह्वीः॥ १४

परमे उत्कृष्टेऽस्मिन्पदेऽन्तरिक्षलक्षणे स्थाने तस्थिवांसं स्थितवंतमध्वस्मभिः ध्वंसनरहितैस्तेजोभिर्विश्वहा सर्वाण्यहानि दीदिवांसं दीप्यमानमपां नपातं यह्वीर्यह्व्यो महत्य आपः स्वयमात्मनैवात्कैः सततगंतृभिः स्वकीयै रूपैः परि दीयंति। परिगच्छंति॥ दीयतिर्गतिकर्मा। दीङ् क्षये। व्यत्ययेन परस्मैपदं॥ किं कुर्वंत्यः। नप्त्रेऽपां नपाते घृतं क्षरणशीलोदकात्मकमन्नं वहंतीर्वहंत्यः॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अयांसमग्ने सुक्षितिं जनायायांसमु मघवद्भ्यः सुवृक्तिं।
विश्वं तद्भद्रं यदवंति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ १५

अयांसं । अग्ने । सुऽक्षितिं । जनाय । अयांसं । ऊं इति ।

मघवत्ऽभ्यः । सुऽवृक्तिं ।

विश्वं । तत् । भद्रं । यत् । अवंति । देवाः । बृहत् । वदेम ।

विदथे । सुऽवीराः ॥ १४

हे अग्ने सुक्षितिं शोभननिवासं त्वामयांसं । उपागच्छं । किमर्थं । जनाय । अस्मदीयपुत्रादिजननार्थं । तथा मघवद्भ्यो हविर्लक्षणधनयुक्तेभ्यो यजमानेभ्यश्च सुवृक्तिं शोभनावर्जकं त्वद्विषयं स्तोत्रमयांसं उपागच्छं ॥ यत्र उपरमे ॥ अतः कारणाद्यद्भद्रं सर्वे देवा अवंति रक्षंति विश्वं सर्वं तद्भद्रमस्माकं भवतु । सुवीराः सुपुत्रा वयं विदथे यज्ञे गृहे वा बृहत् प्रौढं स्तोत्रं वदेम । उच्चारयाम ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

तुभ्यमिति षडृचं चतुर्थं सूक्तं गात्समदं आगतं । प्रथमाया इंद्रो मधुश्च देवता । द्वितीयाया मरुतो माधवश्च । तृतीयायास्त्वष्टा शुक्रश्च । चतुर्थ्या अग्निः शुचिश्च । पंचम्या इंद्रो नभश्च । षष्ठ्या मित्रावरुणौ नभस्यश्च ॥ तथा चानुक्रांतं । तुभ्यं षडृतव्यं तु आगतं त्विति ॥ द्वयहाले षष्ठेऽहनि ऋतुयाजेषु ऋक्विरस्यैः प्रैषैः प्रेषितव्यं यष्टव्यं च । तत्राद्यानां षण्णां प्रैषाणामुपरिष्टादेव ताः षडृचोऽर्धोत्तरात्मादिभिः क्रमेणावधनीयाः । तथा च सूत्रितं । उपरिष्टाहृच ऋतुयाजानामित्युपक्रम्य तुभ्यं हिन्वानो वसिष्ठ गा अप इति द्वादशेत्यंतेन । आ० ८. १. ॥

॥ तत्रैषा प्रथमा ॥

तुभ्यं हिन्वानो वसिष्ट गा अपोऽधुक्षन्त्सीमविभिरद्रिभिर्नरः ।

पिबेंद्र स्वाहा प्रहुतं वषट्कृतं होत्रादा सोमं प्रथमो य

ईशिषे ॥ १

तुभ्यं । हिन्वानः । वसिष्ट । गाः । अपः । अधुक्षन् । सीं ।

अविऽभिः । अद्रिऽभिः । नरः ।

पिब । इंद्र । स्वाहा । प्रऽहुतं । वषट्ऽकृतं । होत्रात् । आ ।

सोमं । प्रथमः । यः । ईशिषे ॥ १

हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थं हिन्वानः प्रेर्यमाणः सोमो गा गोविकाराणि दधिपयः-प्रभृतीनि श्रयणद्रव्याणि वसतीवर्याख्या आपश्च वसिष्ट । वस्ते । आच्छादयति । तैः संयुज्यत इत्यर्थः । नरो यज्ञस्य नेतारोऽध्वर्यवश्च सोमेनं सोमजविभिरवेवालमयै-र्दशापवित्रैरद्रिभिर्ग्रावभिश्चाधवन् । अचारयन् । ग्रावभिरभिषुत्य दशापवित्रेण पुनंतीत्यर्थः । हे इंद्र यस्त्वमीशिषे । सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि त्वं प्रथमोऽन्येभ्यो देवेभ्यः पूर्वभावी सन् स्वाहा स्वाहाकारेण प्रहुतं प्रकर्षेणाग्नौ क्षिप्तं वषट्कृतं वषट्कारेण च त्यक्तं तं सोमं होत्राद्धोतृयागादा समंतात्पिब ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यज्ञैः संमिश्लाः पृषतीभिरृष्टिभिर्यामञ्छुभ्रासो अंजिषु प्रिया उत ।

आसद्या बर्हिर्भरतस्य सूनवः पोत्रादा सोमं पिबता दिवो नरः ॥ २

यज्ञैः । संऽमिश्लाः । पृषतीभिः । ऋष्टिऽभिः । यामन् । शुभ्रासः । अंजिषु । प्रियाः । उत ।

आऽसद्य । बर्हिः । भरतस्य । सूनवः । पोत्रात् । आ । सोमं । पिबत । दिवः । नरः ॥ २

हे मरुतो यज्ञैर्यागैः संमिश्लाः संयुक्ताः पृषतीभिः स्ववाहनभूताभिः पृषद्वतीभिर्वडवाभिर्युक्ताः यामन् यामनि गमनसाधने रथेऽवस्थिता ऋष्टिभिः स्वकीयैरायुधैः शुभ्रासः शुभ्राः शोभमानाः । उतशब्दश्चार्थे । अंजिष्वाभरणेषु प्रियाश्च हे भरतस्य सूनवः सर्वस्य जगतो भर्तू रुद्रस्य पुत्रा दिवो नरो दिवोऽन्तरिक्षस्य नेतारः एवंभूता हे मरुतः ते यूयं बर्हिरास्तीर्णं बर्हिरासद्योपविश्य पोत्रात् पोतृयागात् सोममापिबत ॥

तृतीयसवनेऽस्मैव न इत्येषा नेष्टुः प्रस्थितयाज्या च तथा च सूत्रितं । अमेव नः सुहवा आ हि गंतनेंद्राविष्णू पिबतं मध्वो अस्य । आ० ५. ५. । इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अमेव नः सुहवा आ हि गंतन नि बर्हिषि सदतना रणिष्टन ।
अथा मंदस्व जुजुषाणो अंधसस्त्वष्टर्देवेभिर्जनिभिः सुमद्गणः ॥ ३

अमाऽइव । नः । सुऽहवाः । आ । हि । गंतन । नि ।
बर्हिषि । सदतन । रणिष्टन ।
अथ । मंदस्व । जुजुषाणः । अंधसः । त्वष्टः । देवेभिः ।
जनिऽभिः । सुमत्ऽगणः ॥ ३

इवशब्दोऽवधारणे । हे सुहवाः शोभनाह्वानास्त्वष्टृप्रभृतयो नोऽस्माम् अमेव सद्यैवागंतन । आगच्छत ॥ गमेश्छांदसः शपो लुक् । तप्तनप्तनथनाश्चेति तनबादेशः । हिशब्दः पूरणः ॥ आगत्य च बर्हिषि वेद्यामास्तीर्णे निषदतन । निषण्णा भवत ॥ सदेश्छांदसः सोदादेशाभावः ॥ उपविश्य च रणिष्टन । रमध्वं ॥ रण शब्दार्थः । अत्र क्रीडायां वर्तते धातूनामनेकार्थत्वात् । अत्राश्छांदसो लुङ् पूर्ववत्तनबादेशः ॥ अथानंतरं हे त्वष्टः देवेभिरन्यैर्देवैर्जनिभिर्देवपत्नीभिश्च सुमद्गणः शोभनगणस्त्वमंधसः सोमलक्षणस्यान्नस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ सोमलक्षणमन्नं जुषाणः सेवमानो मंदस्व । तृप्तो भव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ वक्षि देवाँ इह विप्र यक्षि चोशन्होतर्नि षदा योनिषु त्रिषु ।
प्रति वीहि प्रस्थितं सोम्यं मधु पिबाग्नीध्रात्तव भागस्य तृप्णुहि ॥ ४

आ । वक्षि । देवान् । इह । विप्र । यक्षि । च । उशन् ।
होतः । नि । सद । योनिषु । त्रिषु ।
प्रति । वीहि । प्रऽस्थितं । सोम्यं । मधु । पिब । आग्नीध्रात् ।
तव । भागस्य । तृप्णुहि ॥ ४

हे विप्र मेधाविन्नग्ने देवान् यष्टव्यानिंद्रादीनावक्षि। आवह। यक्षि च। तांश्च यज च। हे होतर्देवानामाह्वातस्त्वं धीयमानकार्यं कामयमानः सन् त्रिषु योनिषु स्थानेषु गार्हपत्यादिलक्षणेषु निषीद। उपविश। उपविश्य च प्रस्थितं होमार्थमुत्तरवेदिं प्रत्यानीतं सोम्यं सोममयं मधु प्रतिवीहि। प्रतिकामयस्व। कामयित्वा चाग्नीध्रादग्नीध्रयागात्सोमं पिब। पीत्वा च तव भागस्य त्वदीयेन भागेन तृप्णुहि। तृप्तो भव ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एष स्य ते तन्वो नृम्णवर्धनः सह ओजः प्रदिवि बाह्वोर्हितः ।
तुभ्यं सुतो मघवन्तुभ्यमाभृतस्त्वमस्य ब्राह्मणादा तृपत्पिब ॥ ५

एषः । स्यः । ते । तन्वः । नृम्णऽवर्धनः । सहः । ओजः ।
प्रऽदिवि । बाह्वोः । हितः ।
तुभ्यं । सुतः । मघऽवन् । तुभ्यं । आऽभृतः । त्वं । अस्य ।
ब्राह्मणात् । आ । तृपत् । पिब ॥ ५

हे इंद्र स्यः स एष सोमस्ते तव तन्वः शरीरस्य नृम्णवर्धनः। बलस्य वर्धकः। तुभ्यं सुत इत्युत्तरत्र संबंधः। येन सोमेन प्रदिवि पुराणे त्वयि बाह्वोर्हस्तयोः सहः परेषामभिभवनलक्षणं सामर्थ्यमोजस्तत्कारणभूतं बलं च हितः। निहितं भवति॥ लिंगव्यत्ययः॥ हे मघवन् धनवन्निंद्र तुभ्यं त्वदर्थं तादृशः सोमः सुतोऽध्वर्युभिरभिषुतः। तुभ्यं होतुमाभृतः। उत्तरवेद्यां प्रत्याहृतश्च। अस्येमं सोमं ब्राह्मणात् ब्राह्मणाच्छंसिनो यागात्तृपत् तृप्यंस्त्वमापिब। आभिमुख्येन पिब॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वादस्येति चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

जुषेथां यज्ञं बोधतं हवस्य मे सत्तो होता निविदः पूर्व्या अनु ।
अच्छा राजाना नम एत्यावृतं प्रशास्त्रादा पिबतं सोम्यं मधु ॥

जुषेथां। यज्ञं। बोधतं। हवस्य। मे। सत्तः। होता।

निऽविदः। पूर्व्याः। अनु।

अच्छ। राजाना। नमः। एति। आऽवृतं। प्रऽशास्त्रात्।

आ। पिबतं। सोम्यं। मधु॥ ६

हे मित्रावरुणौ मदीयमिमं यज्ञं जुषेथां। सेवेथां। मे मम हवस्य हवमाह्वानं॥ पूर्ववत्कर्मणि षष्ठी॥ बोधतं। अवगच्छतं। तथा सत्तो निषण्णोऽस्मदीयो होता पूर्व्याश्चिरंतनीर्निविदः॥ अङ्गामैतत्॥ प्रशास्त्रलक्षणा वाचोऽनु शंसतीति शेषः। उद्गातृभिः कृतस्य स्तोत्रस्यानुगुण्येनाज्यादीनि शस्त्राणि शंसतीत्यर्थः। अपि च नमः सोमलक्षणमन्नमावृतमृत्विग्भिर्वेष्टितं राजाना राजमानौ युवामच्छाभिमुख्येनैति। गच्छति प्राप्नोति। तादृशं सोम्यं सोममयं मधु मादकं हविः प्रशास्त्रात् प्रशास्तुर्यागादापिबतं। आभिमुख्येन पिबतं॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे पंचविंशोवर्गः॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्य-धुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ द्वितीयाष्टकस्याष्टमोऽध्याय आरभ्यते। द्वितीयमंडलस्य चतुर्थानुवाके मंदस्वेति षडृचं पंचमं सूक्तं गार्त्समदं। मंदस्वत्यनुक्रांतं। पूर्वत्र ऋतव्यं तु जागतं त्विति तुशब्दप्रयोगादिदमपि जागतमृतव्यं। तत्राद्याश्चतस्र ऋचो द्रविणोदोदेवताकाः पंचम्याश्विनी षष्ठ्याग्नेयी॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि ऋतुयाजेषु प्रैषान्वषट्कारस्थानात् तत्र तैः प्रैषैः प्रेषितव्यं यष्टव्यं च। तत्र सप्तमादीनां प्रैषाणामुपरिष्टात् मंदस्वेत्याद्याः षडृचः क्रमेण प्रक्षेपणीयाः। सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतं॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मंदस्व होत्रादनु जोषमंधसोऽध्वर्यवः स पूर्णां वष्ट्यासिचं।

तस्मा एतं भरत तद्वशो ददिर्होत्रात्सोमं द्रविणोदः पिब ऋतुभिः॥

मंदस्व। होत्रात्। अनु। जोषं। अंधसः। अध्वर्यवः।

सः। पूर्णां। वष्टि। आऽसिचं।

तस्मै। एतं। भरत। तत्ऽवशः। ददिः। होत्रात्। सोमं।

द्रविणःऽदः। पिब। ऋतुऽभिः॥ १

' हे द्रविणोदो द्रविणसो धनस्य दातरेतन्नामक देव अंश्वोरैरानामककृपस्य सोमस्य सामेव होत्रात् होतृकर्तृकाद्यागादनु आ सं प्रीतिमनु मंदस्व । हे अध्वर्यवः स द्रविणोदाः पूर्णां संपूर्णामासिचं सिच्यमानामाहुतिं वष्टि । कामयते । अतस्तस्मै द्रविणोद ऽग्नय एतं सोमं भरत । प्रापयत । तद्वयस्तत्कामो द्रविणोदा ददिर्दाता युष्माकमभीष्टफलस्य दाता भवतीति शेषः । किंच हे द्रविणोदो होत्रात् होतुर्यागात् ऋतुभिरेवमासाभिमानिभिः तुदेवैः सह सोमं पिब ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यमु पूर्वमहुवे तमिदं हुवे सेदु हव्यो ददिर्यो नाम पत्यते ।
अध्वर्युभिः प्रस्थितं सोम्यं मधु पोत्रात्सोमं द्रविणोदः पिब ऋतुभिः ॥ २

यं । ऊं इति । पूर्वं । अहुवे । तं । इदं । हुवे । सः । इत् ।
ऊं इति । हव्यः । ददिः । यः । नाम । पत्यते ।
अध्वर्युऽभिः । प्रऽस्थितं । सोम्यं । मधु । पोत्रात् । सोमं ।
द्रविणःऽदः । पिब । ऋतुभिः ॥ २

हे द्रविणोदो यमु यं त्वामेव पूर्वं होतृकर्तृके सोमयागेऽह्रुवे । आहूतवानस्मि इदं संप्रति तं त्वमेव पोतृ कर्तृके सोमयागे हुवे । आह्वयामि । सेदु स एव द्रविणोदा हव्यो ज्ञातव्यः ॥ उ इति पूरणे ॥ ददिरभीष्टफलस्य दाता यो नाम यः खलु पत्यते देवता येनेष्टे तस्मै द्रविणोद ऽ सोम्यं सोमात्मकं मध्वध्वर्युभिः प्रस्थितं प्रणीतमासीत् । हे द्रविणोदः पोत्रात् पोतुर्यागादृतुभिरृत्वसंज्ञकैः सह सोमं पिब ॥

॥ अथ तृतीया ॥

मेद्यंतु ते वह्नयो येभिरीयसेऽरिषण्यन्वीळयस्वा वनस्पते ।
आगूर्या धृष्णो अभिगूर्या त्वं नेष्ट्रात्सोमं द्रविणोदः पिब ऋतुभिः ॥ ३

मेद्यंतु । ते । वह्नयः । येभिः । ईयसे । अरिषण्यन् ।

वीळयस्व । वनस्पते ।

आऽसूय । धृष्णो इति । अभिऽगूर्य । त्वं । नेष्ट्रात् । सोमं ।

द्रविणःऽदः । पिब । ऋतुऽभिः ॥ ३

हे द्रविणोदो येभिर्यैर्वाहैरीयसे प्राप्नोषि ॥ ते तव वह्नयो वोढार इति यास्केनोक्तत्वात् । नि० ८. ३. ॥ ते मेद्यंतु । हृष्यंतु । हे वनस्पते वनानां पते अरिषण्यन् अहिंसन् वीळयस्व । दृढीभव । हे धृष्णो धर्षक त्वमासूयागत्य अभिगूर्योद्यम्य नेष्ट्रात् नेष्टुर्यागादृतुभिः सहसंबद्धैः सह सोमं पिब ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अपाद्धोत्रादुत पोत्रादमत्तोत नेष्ट्रादजुषत प्रयो हितं ।

तुरीयं पात्रममृक्तममर्त्यं द्रविणोदाः पिबतु द्रविणोदसः ॥ ४

अपात् । होत्रात् । उत । पोत्रात् । अमत्त । उत । नेष्ट्रात् ।

अजुषत । प्रयः । हितं ।

तुरीयं । पात्रं । अमृक्तं । अमर्त्यं । द्रविणःऽदाः । पिबतु ।

द्रविणःऽदसः ॥ ४

अच्छावाकस्येयं । यो द्रविणोदाः होत्राद्धोतुर्यागात् सोममपात् पीतवान् उत किंच पोत्रात्पोतुर्यागादमत्त सोमं पीत्वामाद्यत् । उत अपि च नेष्ट्रात् नेष्टुर्यागाद्धितं हितं प्रयो देवानामन्नरूपं सोममजुषत । असेविष्ट । स द्रविणोदसो द्रविणोरूपद्रविणस्य प्रदातव्य ऋत्विग्भ्यो हितः । ऋत्विजोऽत्र द्रविणोदस उच्यंते द्रविणो दातारस्ते चैनं जनयंति । नि० ८. २. । इति यास्केनोक्तत्वात् ॥ तादृशो द्रविणोदा अमृक्तं दशापवित्रेणामृष्टममर्त्यं अमरत्वसाधनं तुरीयं पात्रं चतुर्थपात्रस्थं सोमं पिबतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अर्वाञ्चमद्य यय्यं नृवाहणं रथं युञ्जाथामिह वां विमोचनम् ।

पृङ्क्तं हवींषि मधुना हि कं गतमथा सोमं पिबतं

वाजिनीवसू ॥ ५

अर्वाञ्चम् । अद्य । यय्यम् । नृऽवाहनम् । रथम् । युञ्जाथाम् । इह ।

वाम् । विऽमोचनम् ।

पृङ्क्तम् । हवींषि । मधुना । हि । कम् । गतम् । अथ । सोमम् ।

पिबतम् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ॥ ५

हे अश्विनौ अद्यास्मिन्नहनि यय्यं यायिं गंतारं नृवाहणं नेतारौ युवयोर्वोढारमिह अस्मिन्वां युवयोर्विमोचनं विमोचयितारं रथमर्वाचं यथास्मदभिमुखो भवति तथा युंजाथां । किंच मधुना स्वादुरसेन हवींषि पृंक्तं । संयोजयतं । अथ च गतं । आगच्छतं ॥ हि कमिति पूरणे ॥ अथानंतरं हे वाजिनीवसू । वाज एव वाजिनी । अन्नेन वासयितारौ बलवर्धनौ वा सोमं पिबतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

जोष्यग्ने समिधं जोष्याहुतिं जोषि ब्रह्म जन्यं जोषि सुष्टुतिम् ।

विश्वेभिर्विश्वाँ ऋतुना वसो मह उशन्देवाँ उशतः

पायया हविः ॥ ६

जोषि । अग्ने । सम्ऽइधम् । जोषि । आऽहुतिम् । जोषि । ब्रह्म ।

जन्यम् । जोषि । सुऽस्तुतिम् ।

विश्वेभिः । विश्वान् । ऋतुना । वसो इति । महः । उशन् ।

देवान् । उशतः । पायय । हविः ॥ ६

हे अग्ने सविभं ओषि। शुनस। आकुं ओषि। शुनस। प्रह्म यज्ञं अस्मै अगेभ्यो हितं ओषि। शुनस। सुष्टुतिं शोभनस्तोत्रं ओषि। शुनस। किंच यतो सर्वे याजावास्तु तत हे अग्ने उग्रतः कामयमानान् महो महतो विश्वान् सर्वान्देवान् उग्रन् कामयमानस्वस्तुना तपस्वर्गसकेन सह तथा विश्वेभिः सर्वैर्देवैः सह हविर्भिर्नोरूपं सोमं पायय॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टके प्रथमो वर्गः॥

उदु ष्य इत्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तं गात्समदं त्रैष्टुभं सवितृदेवताकं। अनानुक्रमणिका। उदु ष्य एकादश सावित्रमिति॥ व्यूढे दशराले षष्ठेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र एतत्सूक्तं सावित्रनिविद्धानीयं। व्यूढदशेदिति खंडे सूत्रितं। उदुष्योदु ष्य देव इति गात्समदं। आ० ८. ८.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

उदु ष्य देवः सविता सवाय शश्वत्तमं तदपा वह्निरस्थात्।
नूनं देवेभ्यो वि हि धाति रत्नमथाभजद्वीतिहोत्रं स्वस्तौ॥ १

उत्। ऊं इति। स्यः। देवः। सविता। सवाय।
शश्वत्ऽतमं। तत्ऽअपाः। वह्निः। अस्थात्।
नूनं। देवेभ्यः। वि। हि। धाति। रत्नं। अथ। आ।
अभजत्। वीतिऽहोत्रं। स्वस्तौ॥ १

स्यः स देवो द्योतमानः सविता सवाय लोकानां प्रसवायानुज्ञायै शश्वत्तमं प्रतिदिनमुदस्थात्। उत्तिष्ठति। कीदृशः सविता। तदपाः तत्प्रसवकर्मा॥ अप अप्न इति कर्मनामसु पाठात्॥ वह्निर्वोढा जगतां। किंच नूनं संप्रति देवेभ्य स्तोतृभ्यो रत्नं धनं वि हि धाति। प्रयच्छति॥ धाति पूरणे॥ अथ अपि च वीतिहोत्रं कांतयज्ञं यजमानं स्वस्तावविनाशे यज्ञेऽभजत्। भागिनं करोतु। यद्यपि स्विष्टकृतो विभक्तं तन्निर्दिष्टयज्ञपरत्वमाप्यपदं यत्नादर्थपरो भवति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विश्वस्य हि श्रुष्टये देव ऊर्ध्वः प्र बाहवा पृथुपाणिः सिसर्ति ।
आपश्चिदस्य व्रत आ निमृग्रा अयं चिद्वातो रमते परिज्मन् ॥ २

विश्वस्य । हि । श्रुष्टये । देवः । ऊर्ध्वः । प्र । बाहवा ।
पृथुऽपाणिः । सिसर्ति ।
आपः । चित् । अस्य । व्रते । आ । निऽमृग्राः । अयं ।
चित् । वातः । रमते । परिऽज्मन् ॥ २

देवो द्योतमानः सविता पृथुपाणिर्महत्करो विश्वस्य श्रुष्टये जगतः सुखायोर्ध्वः उद्गतः सन् बाहवा बाहू प्रसिसर्ति । प्रसारयति । आपश्चित् आपोऽप्यस्य व्रते प्रसवाख्ये कर्मणि सति ॥ व्रतं कर्मेति तन्नामसु पाठात् ॥ आ स्यंदंत इति शेषः । तास्व निमृग्रा नितरां शोधयित्र्यो गंगादिरूपेण जगत्पावयंतीत्यर्थः । अयं चिद्वातोऽयमपि वायुः परिज्मन् परितो गते व्याप्ते ऽंतरिक्षे रमते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आशुभिश्चिद्यान्वि मुचाति नूनमरीरमदतमानं चिदेतोः ।
अह्यर्षूणां चिन्न्ययाँ अविष्यामनु व्रतं सवितुर्मोक्यागात् ॥ ३

आशुऽभिः । चित् । यान् । वि । मुचाति । नूनं ।
अरीरमत् । अतमानं । चित् । एतोः ।
अह्यर्षूणां । चित् । नि । अयान् । अविष्यां । अनु । व्रतं ।
सवितुः । मोकी । आ । अगात् ॥ ३

यान् गच्छतः सविताशुभिश्चित्क्षिप्रगामिभिरपि रश्मिभिर्विमुचाति । विमुंचति । नूनमिति पूरणः । अतमानं सततं गच्छंतमपि जनमेतोर्गमनादरीरमत् ।

उपरमयति। किंच अह्यर्षूणां। अहिमाहंतारं यज्ञमभिगच्छंतीत्यह्यर्षयः। तेषामप्यमिथ्यां गमनेच्छां न्ययान्। नियच्छति। सवितुः प्रेरकस्य सूर्यस्य व्रतं कर्मानु पश्चान्मोकी रात्रिः। मोकी मोकीति रात्रिनामसु पाठात्॥ आगात्। आगच्छति। सवितृचेष्टोपरतौ रात्रिरागच्छतीति यावत्

॥ अथ चतुर्थी ॥

पुनः समव्यद्विततं वयंती मध्या कर्तोर्न्यधाच्छक्म धीरः।
उत्संहायास्थाद्व्यृतूंरदर्धररमतिः सविता देव आगात्॥ ४

पुनरिति। सं। अव्यत्। विऽततं। वयंती। मध्या। कर्तोः।
नि। अधात्। शक्म। धीरः।

उत्। संऽहाय। अस्थात्। वि। ऋतून्। अदर्धः। अरमतिः।
सविता। देवः। आ। अगात्॥ ४

वयंती वस्त्रं वयंती नारीव रात्रिर्विततमालोकं पुनः समव्यत्। संवेष्टयते। पुनःशब्दः पूर्वेद्युरप्येवमकार्षीदिति द्योतयति। धीरः प्रज्ञोऽपि सर्वो लोकः कर्तोः क्रियमाणं कर्म॥ कर्तोः कर्तव्यमिति तन्नामसु पाठात्॥ शक्म कर्तुं शक्यमपि मध्या मध्य उपक्रांतं कर्मापरिसमाप्येत्यर्थः। न्यधात्॥ निहितवान्। सवितर्युपरत इति शेषः। सर्वो लोकः संहाय शय्यां विहायोदस्थात्। अवशिष्टं कर्म कर्तुं पुनरुत्तिष्ठति॥ संपूर्वो जहातिः शय्यापरित्यागे वर्तते। तथा च श्रूयते। कलिः शयानो भवति संजिहानस्तु द्वापर इति। सविता सर्वस्य प्रसविता सूर्योऽरमतिरनुपरतिर्देवो द्योतमान आगात्॥ आगच्छति। उदेतीति यावत्। ऋतून् कालविशेषांश्च व्यदर्दः। विदारयति॥

॥ अथ पंचमी ॥

नानौकांसि दुर्यो विश्वमायुर्वि तिष्ठते प्रभवः शोको अग्नेः।
ज्येष्ठं माता सूनवे भागमाधादन्वस्य केतमिषितं सवित्रा॥ ५

नाना । ओकांसि । दुर्यः । विश्वं । आयुः । वि ।
तिष्ठते । प्रऽभवः । शोकः । अग्नेः ।

ज्येष्ठं । माता । सूनवे । भागं । आ । अधात् । अनु । अस्य ।
केतं । इषितं । सविता ॥ ५

प्रभवः प्रभूतोऽग्नेः शोकस्तेजो दुर्यो गृह्यो गृहे भवो नानौकांसि यजमानानां पृथग्भूतान्गृहाण्वितिष्ठते ॥ अधितिष्ठति । विश्वमायुः सर्वमन्नं चाधितिष्ठति ॥ आयुः सूनृतेत्यन्ननामसु पाठात् ॥ मातोषाः सवित्रान्वियषितं प्रेषितमस्य केतं प्रज्ञापकमग्नेर्ज्येष्ठं प्रथममग्निहोत्राख्यं भागं सूनवेऽग्नय आधात् । आदधाति ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

समाववर्ति विष्ठितो जिगीषुर्विश्वेषां कामश्चरताममाभूत् ।
शश्वाँ अपो विकृतं हित्व्यागादनु व्रतं सवितुर्दैव्यस्य ॥ ६

सम्ऽआववर्ति । विऽस्थितः । जिगीषुः । विश्वेषां । कामः ।
चरतां । अमा । अभूत् ।

शश्वान् । अपः । विऽकृतं । हित्वी । आ । अगात् । अनु ।
व्रतं । सवितुः । दैव्यस्य ॥ ६

जिगीषुर्विजयेच्छुर्योद्धा विष्ठितो युद्धार्थं प्रस्थितः समाववर्ति । समावर्तयति । विश्वेषां सर्वेषां चरतां जंगमानाममा । अमा दम इति गृहनामसु पाठात् । गृहं प्रति कामोऽभूत् । भवति । शश्वान् नित्यं कर्मरतोऽपः कर्म विकृतमर्धकृतं हित्वी हित्वागात् । गृहमागच्छति । एतत्सर्वं दैव्यस्य दिवि भवस्य सवितुः प्रेरकस्य सूर्यस्य व्रतमस्तमयाख्यं कर्मानु जायत इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वया हितमप्यमप्सु भागं धन्वान्वा मृगयसो वि तस्थुः ।

वनानि विभ्यो नकिरस्य तानि व्रता देवस्य सवितुर्मिनंति ॥ ७

त्वया । हितं । अप्यं । अप्ऽसु । भागं । धन्व । अनु । आ ।

मृगयसः । वि । तस्थुः ।

वनानि । विऽभ्यः । नकिः । अस्य । तानि । व्रता । देवस्य ।

सवितुः । मिनंति ॥ ७

हे सवितस्त्वयाप्स्वंतरिक्षे ॥ आपः पृथिवीत्यंतरिक्षनामसु पाठात् ॥ अप्स्वाधारेषु हितं निहितमप्यमपां संबंधिनं भागं धन्वान्वु निर्जलप्रदेशेष्वरण्येषु मृगयमाणा मृगा आ समंताद्वितस्थुः । अधितिष्ठंति । किंच वनानि वृक्षान् विभ्यः पक्षिभ्य आवासादिरूपेण त्वया भागो दत्तः । अस्य देवस्य सवितुस्तानि तादृशानि व्रतानि कर्माणि नकिर्मिनंति । कोऽपि न हिंसंति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

याद्राध्यं वरुणो योनिमप्यमनिशितं निमिषि जर्भुराणः ।

विश्वो मार्ताण्डो व्रजमा पशुर्गात्स्थशो जन्मानि सविता

व्याकः ॥ ८

यात्ऽराध्यं । वरुणः । योनिं । अप्यं । अनिंऽशितं ।

निऽमिषि । जर्भुराणः ।

विश्वः । मार्ताण्डः । व्रजं । आ । पशुः । गात् । स्थऽशः ।

जन्मानि । सविता । वि । आ । अकरित्यकः ॥ ८

याद्राध्यं याता गच्छतां राध्यं राधनीयमप्यमाप्यं योग्यमनिशितमतीक्ष्णं सुखकरमिति यावत्। योनिं स्थानं निमिषि निमेषे [illegible] सति मिश्रणार्थं प्राणिभ्यः प्रयच्छति। वरुणस्य रात्रेर्निर्वाहकत्वात्। जर्भुराणो भ्रमं गच्छन् विश्वः सर्वो मार्ताण्डो मृताण्डादुत्पद्यमानः पक्ष्यागात्। आगच्छति। विश्वः पशुरपि व्रजं गोष्ठमागात्। सविता प्रेरकः स्थशः स्थाने स्थाने जन्मानि जातानि भूतानि व्याकः। पृथगकार्षीत्॥

॥ अथ नवमी ॥

न यस्येंद्रो वरुणो न मित्रो व्रतमर्यमा न मिनंति रुद्रः।

नारातयस्तमिदं स्वस्ति हुवे देवं सवितारं नमोभिः॥ ९

न। यस्य। इंद्रः। वरुणः। न। मित्रः। व्रतं। अर्यमा।

न। मिनंति। रुद्रः।

न। अरातयः। तं। इदं। स्वस्ति। हुवे। देवं। सवितारं।

नमःऽभिः॥ ९

यस्य सवितुर्देवस्य व्रतं [illegible] कर्मेंद्रो न मिनाति। न हिनस्ति। वरुणश्च न मिनाति मित्रश्चार्यमा च न मिनाति रुद्रश्च न मिनाति। अरातयोऽसुराश्च न मिनंति॥ मिनातीति श्रुतमाख्यातं यथायोग्यं विपरिणामेन प्रत्येकमभिसंबध्यते॥ तं सवितारं सर्वस्य प्रेरकं देवं द्योतमानमिदमिदानीं नमोभिरन्नरूपैर्हविर्भिः सह॥ नम आयुरित्यन्ननामसु पाठात्॥ स्वस्ति क्षेमाय हुवे। स्तौमि॥

॥ अथ दशमी ॥

भगं धियं वाजयंतः पुरंधिं नराशंसो ग्नास्पतिर्नो अव्याः।

आये वामस्य संगथे रयीणां प्रिया देवस्य सवितुः स्याम॥ १०

भगं। धियं। वाजयंतः। पुरंऽधिं। नराशंसः। ग्ना।

पतिः। नः। अव्याः।

आऽअये । वामस्य । सम्ऽगथे । रयीणां । प्रियाः । देवस्य ।

सवितुः । स्याम ॥ १०

भगं भजनीयं धियं आतव्यं पुरंधिं पुरस्य धारयितारं बहुप्रज्ञं वा सवितारं ॥ पुरंधिर्बहुधिरिति यास्कः ॥ वाजयंतो वाजिनं बलिनं कुर्वंतः ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ नः स्तुवतोऽस्मान् नराशंसो नरैः शंसनीयो ग्नास्पतिर्देवपत्नीनां पतिश्छंदसां पतिर्वा ॥ तथा च श्रूयते छंदांसि वै ग्ना इति उत ग्ना व्यंतु देवपत्नीरिति च ॥ सवितैव्याः । अव्यात् । किंच वामस्य धनस्य रयीणां पशूनां च ॥ तथा च श्रूयते पशवो वै रयिरिति ॥ आय आगमने संगथे संगमने च निमित्ते देवस्य द्योतमानस्य सवितुः प्रेरकस्य वयं प्रियाः स्याम । भवेम ॥

॥ अथैकादशी ॥

अस्मभ्यं तद्दिवो अद्भ्यः पृथिव्यास्त्वया दत्तं काम्यं राध आ गात् ।

शं यत्स्तोतृभ्य आपये भवात्युरुशंसाय सवितर्जरित्रे ॥ ११

अस्मभ्यं । तत् । दिवः । अत्ऽभ्यः । पृथिव्याः । त्वया ।

दत्तं । काम्यं । राधः । आ । गात् ।

शं । यत् । स्तोतृऽभ्यः । आपये । भवाति । उरुऽशंसाय ।

सवितः । जरित्रे ॥ ११

हे सवितः अस्मभ्यं त्वया दत्तं तत् प्रसिद्धं काम्यं कमनीयं राधो धनं दिवो द्युलोकात् अद्भ्योऽंतरिक्षलोकात् पृथिव्या भूमेश्च आ गात् । आगच्छतु । किंच स्तोतृभ्यः स्तोतॄणामापये बंधवे तदंशभजाय यद्धनं शं सुखकरं भवाति भवेत् उरुशंसाय बहुस्तुतये जरित्रे स्तोत्रे मह्यं ॥ जरिता कारुरिति स्तोतृनामसु पाठात् ॥ हे सवितः तत्प्रयच्छ ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे तृतीयो वर्गः ॥

ग्रावाणेवेत्यष्टर्चं सप्तमं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमाश्विनं ग्रावाणेवाष्टावाश्विनमित्यनुक्रान्तत्वात् ॥ प्रवर्ग्येऽभिष्टवे पूर्वे पटलेऽस्य विनियोगः सूत्रितं च ग्रावाणेवेद्यावापृथिवी । आ० ५. ६. । इति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरपीदं सूक्तं । सूत्रितं च ग्रावाणेव नासत्याभ्यामिति त्रीणि । आ० ४. १५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ग्रावाणेव तदिदर्थं जरेथे गृध्रेव वृक्षं निधिमन्तमच्छ ।
ब्रह्माणेव विदथ उक्थशासा दूतेव हव्या जन्या पुरुत्रा ॥ १

ग्रावाणाऽइव । तत् । इत् । अर्थं । जरेथे इति । गृध्राऽइव ।
वृक्षं । निधिऽमंतं । अच्छ ।
ब्रह्माणाऽइव । विदथे । उक्थऽशासा । दूताऽइव । हव्या ।
जन्या । पुरुऽत्रा ॥ १

हे अश्विनौ ग्रावाणेव अरातिं प्रति प्रेषितौ पाषाणाविव तदर्थं ॥ अर्तेर्धातोरर्थशब्दः । अर्थोऽर्तेरिति यास्कः । नि० १. १८. ॥ तमरातिमित्यर्थः ।. इदिति पूरणः । जरेथे । जरयेथे । अरातिं बाधेथां । यद्वा यथा गुरू ग्रावाणौ क्षिप्तौ तदानीमेव शीघ्रं गच्छतस्तथा तत् तमर्थं गंतारं जरेथे । शीघ्रं गत्वा स्तुतमित्यर्थः ॥ जरतिः स्तुतिकर्मा ॥ किंच गृध्रेव गृध्राविव पक्षिणाविव वृक्षं फलितं वृक्षं निधिमंतं धनवंतं यजमानमच्छ । आगच्छतमिति शेषः । विदथे यज्ञे ॥ विदथः सवनमिति यज्ञनामसु पाठात् ॥ उक्थशासोक्थशंसिनौ ब्रह्माणेव ब्राह्मणाविव । जन्या जनपदेषु दूतेव राज्ञा प्रेषितौ दूताविव पुरुत्रा बहुभि पुरुषैर्हव्या ह्वातव्यौ युवां । अत्रोपमेयद्वित्वानुसारेणोपमानद्वित्वं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रातर्यावाणा रथ्येव वीराजेव यमा वरमा सचेथे ।
मेने इव तन्वा३ शुम्भमाने दंपतीव क्रतुविदा जनेषु ॥ २

प्रातःऽयावाना। रथ्याऽइव। वीरा। अजाऽइव। यमा।

वरं। आ। सचेथे इति।

मेने इवेति मेनेऽइव। तन्वा। शुंभमाने इति।

दंपती इवेति दंपतीऽइव। क्रतुऽविदा। जनेषु ॥ २

हे अश्विनौ प्रातर्यावाणा प्रातरेव यज्ञार्थं गंतारौ रथ्येव रथिनाविव वीरौ स्वकर्मणि शूरौ। अजेवाजाविव छागाविव यमा यमलौ। मेने इव नार्याविव तन्वा शरीरेण शुंभमाने शोभमानौ। दंपतीव जायापती इव संगतौ जनेषु विषयेषु क्रतुविदा कर्मविदौ युवां वरं संभक्तारमासचेथे। आगच्छथ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

शृंगेव नः प्रथमा गंतमर्वाक् शफाविव जर्भुराणा तरोभिः।

चक्रवाकेव प्रति वस्तोरुस्रार्वांचा यातं रथ्येव शक्रा ॥ ३

शृंगाऽइव। नः। प्रथमा। गंतं। अर्वाक्। शफौऽइव।

जर्भुराणा तरःऽभिः।

चक्रवाकाऽइव। प्रति। वस्तोः। उस्रा। अर्वांचा। यातं।

रथ्याऽइव। शक्रा ॥

हे अश्विनौ शृंगेव पशोः शृंग इव प्रथमा देवानां प्रथमौ शफाविव अश्वादेः खुराविव तरोभिर्वेगैर्जर्भुराणा भृशं गच्छंतौ युवां नोऽस्मान्प्रत्यर्वागभिमुखमागंतं। आगच्छतं। किंच हे अश्विनौ वस्तोः प्रति अहः प्रति चक्रवाकेव चक्रवाकाविव हे उस्रा उत्सरणशीलावुत्सारकौ गमनशीलौ वा रथ्येव रथिनाविव हे शक्रा स्वकर्मणि शक्तावर्वांचावस्मदभिमुखौ यातं। गच्छतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नावेव नः पारयतं युगेव नभ्येव न उपधीव प्रधीव ।
श्वानेव नो अरिषण्या तनूनां खृगलेव विस्रसः पातमस्मान् ॥ ४

नावाऽइव । नः । पारयतं । युगाऽइव । नभ्याऽइव । नः ।
उपधी इवेत्युपधीऽइव । प्रधी इवेति प्रधीऽइव ।
श्वानाऽइव । नः । अरिषण्या । तनूनां । खृगलाऽइव ।
विऽस्रसः । पातं । अस्मान् ॥ ४

हे अश्विनौ नावेव नावाविव सिंधून् नोऽस्मान् दुर्गाणि पारयतं । युगेव यथा रथस्य युगे नभ्येव यथा च रथचक्रनाभिफलके । उपधी इव यथा तत्पार्श्वस्थे फलके प्रधी इव यथा वा चक्रबाह्यवलयौ रथं पारयतः तथा नोऽस्मान्दुर्गाणि पारयतं । किंच श्वानेव श्वानाविव यथा श्वानौ बाधकेभ्यो रक्षंतौ तमोहिंसामपनयतः तथा नोऽस्माकं तनूनामंगानामरिषण्यावहिंसकौ भवतं । खृगलेन यथा तनुत्राणे तनुहिंसाया रक्षतः तथा विस्रसो जराया अस्मान्युवां पातं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वातेवाजुर्या नद्येव रीतिरक्षी इव चक्षुषा यातमर्वाक् ।
हस्ताविव तन्वे शंभविष्ठा पादेव नो नयतं वस्यो अच्छ ॥ ५

वाताऽइव । अजुर्या । नद्याऽइव । रीतिः । अक्षी इवेत्यक्षी इव ।
चक्षुषा । आ । यातं । अर्वाक् ।
हस्तौऽइव । तन्वे । शंऽभविष्ठा । पदाऽइव । नः । नयतं ।
वस्यः । अच्छ ॥ ५

हे अश्विनौ वातेव वातेव वाताविवाजुर्या अरिष्टगमनकौ नद्येव नद्याविव रीतिः ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ शीघ्रं गंतारौ युवां । अक्षी इव अक्षिणी इव चक्षुषा दर्शने-नाभोगत्वादभिमुखमायातं । आगच्छतं । किंच हस्तेव हस्ताविव पादेव पादाविव

तन्वे शरीराय शंभविष्णा सुखस्य भावयितारौ युवां नोऽस्मान् वस्तो वस्तोः । अहरहः प्रति नयतं । प्रापयतं ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ओष्ठाविव मध्वास्ने वदंता स्तनाविव पिप्यतं जीवसे नः ।
नासेव नस्तन्वो रक्षितारा कर्णाविव सुश्रुता भूतमस्मे ॥ ६

ओष्ठौऽइव । मधु । आस्ने । वदंता । स्तनौऽइव । पिप्यतं ।
जीवसे । नः ।
नासाऽइव । नः । तन्वः । रक्षितारा । कर्णौऽइव । सुऽश्रुता ।
भूतं । अस्मे इति ॥ ६

हे अश्विनौ ओष्ठाविवास्ने आस्याय मधुररसवद्वचनं वदंतौ स्तनाविव नोऽस्मान् जीवसे जीवनाय पिप्यतं । प्याययतं । किंच नासेव नासिके इव नोऽस्माकं तन्वस्तनो रक्षितारा रक्षितारौ भूतं । भवतं । अपि च कर्णाविवास्मे अस्माकं सुश्रुता सुश्रवणौ युवां भूतं । भवतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

हस्तेव शक्तिमभि संददी नः क्षामेव नः समजतं रजांसि ।
इमा गिरो अश्विना युष्मयंतीः क्ष्णोत्रेणेव स्वधितिं सं
शिशीतं ॥ ७

हस्ताऽइव । शक्तिं । अभि । संददी इति संऽददी । नः ।
क्षामाऽइव । नः । सं । अजतं । रजांसि ।
इमाः । गिरः । अश्विना । युष्मऽयंतीः । क्ष्णोत्रेणऽइव ।
स्वऽधितिं । सं । शिशीतं ॥ ७

हे अश्विनौ युवां बलेन बलादपि शक्तिं सामर्थ्यं नोऽस्माकमभिसंदद्ो अभिमुख्येन सम्यक् प्रयच्छंतौ भवतं । किंच यामेव रोदसी इव रजांसि अस्मान्युदकानि वा ॥ उदकं रज उच्यत इति यास्कः ॥ नोऽस्माकं संभजतं प्रेरयतं । अपि च अश्विना हे अश्विनौ इमा गिरोऽस्माभिः स्तुताः स्तुतीर्युष्मयंतीर्युवामिच्छंतीः सधितिमधिं छ्योतेषेण तेजनयायवत् संशिशीतं । सम्यक् तीक्ष्णीकुरुतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

एतानि वामश्विना वर्धनानि ब्रह्म स्तोमं गृत्समदासो अक्रन् ।

तानि नरा जुजुषाणोप यातं बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ८

एतानि । वां । अश्विना । वर्धनानि । ब्रह्म । स्तोमं ।

गृत्सऽमदासः । अक्रन् ।

तानि । नरा । जुजुषाणा । उप । यातं । बृहत् । वदेम ।

विदथे । सुऽवीराः ॥ ८

अश्विना हे अश्विनौ वां युवयोरेतानि वर्धनानि वृद्धिसाधनानि ब्रह्म ब्रह्माणि मंत्रान् स्तोमं स्तोत्रं च गृत्समदासो गृत्समदा अक्रन् । अकुर्वन् । तानि ब्रह्माणि नरा नेतारौ जुजुषाणा भृशं प्रीयमाणौ युवामुपयातं । उपगच्छतं । किंच सुवीराः शोभनपुत्रा वयं विदथे यज्ञे युवां बृहद्वदेम । प्रभूतं स्तुमः ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे पंचमो वर्गः ॥

सोमापूषणेति षडृचमष्टमं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभं सोमापूषदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । सोमापूषणा षट् सोमापौष्णमंत्योऽर्धर्चोऽप्यदितेरिति । अयतु देव्यदिति-रित्यस्यार्धर्चस्यादितिर्देवता ॥ सोमापौष्णे पशौ वपापुरोडाशहविषामाद्यास्तिस्रः क्रमेणानुवाक्या उत्तरास्तिस्रो याज्याः । अग्नीषोमाविति खंडे सूत्रितं । सोमापूषणा जनना रयीणां । आ० ३, ८ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सोमापूषणा जनना रयीणां जनना दिवो जनना पृथिव्याः ।
जातौ विश्वस्य भुवनस्य गोपौ देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिं ॥ १

सोमापूषणा । जनना । रयीणां । जनना । दिवः ।
जनना । पृथिव्याः ।
जातौ । विश्वस्य । भुवनस्य । गोपौ । देवाः । अकृण्वन् ।
अमृतस्य । नाभिं ॥ १

सोमापूषणा हे सोमापूषणौ युवां रयीणां धनानां जनना जनयितारौ दिवो द्युलोकस्यापि जनना जनयितारौ पृथिव्याः प्रथितायाश्च जनयितारौ भवथः । किंच जातौ जातमात्रावेव युवां विश्वस्य भुवनस्य कृत्स्नस्य जगतो गोपौ गोप्तारौ देवा अमृतस्यामरणस्य नाभिं हेतुमकृण्वन् । अकार्षुः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इमौ देवौ जायमानौ जुषंतेमौ तमांसि गूहतामजुष्टा ।
आभ्यामिंद्रः पक्वमामास्वंतः सोमापूषभ्यां जनदुस्रियासु ॥ २

इमौ । देवौ । जायमानौ । जुषंत । इमौ । तमांसि ।
गूहतां । अजुष्टा ।
आभ्यां । इंद्रः । पक्वं । आमासु । अंतः । इति ।
सोमापूषऽभ्यां । जनत् । उस्रियासु ॥ २

इमौ सोमापूषणौ देवौ द्योतमानौ जायमानावुत्पद्यमानावेव जुषंत । सर्वे देवा असेवंत । सेवितवंत इति यावत् । किंच इमौ सोमपूषणावजुष्टान्यप्रियाणि तमांसि सर्वस्य गूहतां । नाशयतः । किंच आभ्यामेताभ्यां सोमापूषभ्यां सहेंद्र आमासु तरुणीभूतासु गोष्वंतर्मध्ये अधःप्रदेशे पक्वं पयो जनत् । जनयति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सोमापूषणा रजसो विमानं सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वं।
विषूवृतं मनसा युज्यमानं तं जिन्वथो वृषणा पंचरश्मिं ॥ ३

सोमापूषणा। रजसः। विऽमानं। सप्तऽचक्रं। रथं।
अविश्वऽमिन्वं।
विषुऽवृतं। मनसा। युज्यमानं। तं। जिन्वथः। वृषणा।
पंचऽरश्मिं ॥ ३

वृषणा वृषणौ कामानां वर्षितारौ सोमापूषणा हे सोमापूषणौ रजसो लोकस्य। लोका रजांस्युच्यंत इति यास्कः। विमानं परिच्छेदकं। सर्वमानमित्यर्थः। सप्तचक्रं सप्तर्तुचक्रं। त्रयोदशो मासः सप्तम ऋतुः। अस्ति त्रयोदशो मास इति श्रुतेः। अविश्वमिन्वं विश्वस्यापरिच्छेद्यं विषुवृतं विष्वक् सर्वत्र परिवर्तमानं पंचरश्मिं पंचर्तुरश्मिं। हेमंतशिशिरयोः समासेनर्तवः पंच। तथा च श्रूयते। द्वादश वै मासाः पंचर्तवो हेमंतशिशिरयोः समासेनेति। मनसा युज्यमानं मनोमात्रेण युज्यमानं। तं प्रसिद्धं रथं जिन्वथः। अस्मान्प्रति प्रेरयथः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

दिव्य१न्यः सदनं चक्र उच्चा पृथिव्यामन्यो अध्यंतरिक्षे।
तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुं रायस्पोषं वि ष्यतां नाभिमस्मे ॥ ४

दिवि। अन्यः। सदनं। चक्रे। उच्चा। पृथिव्यां। अन्यः।
अधि। अंतरिक्षे।
तौ। अस्मभ्यं। पुरुऽवारं। पुरुऽक्षुं। रायः। पोषं। वि।
स्यतां। नाभिं। अस्मे इति॥

अन्यस्तयोरेकः पूषोच्चा उच्चैरुच्छ्रिते दिवि द्युलोके सदनं स्थानं चक्रे। चकार। अन्योऽपरः सोमः पृथिव्यामोषधिरूपेण अध्यंतरिक्षेऽंतरिक्षे च चंद्ररूपेण सदनं चक्रे। तौ सोमपूषणौ युवां पुरुवारं बहुभिर्वरणीयं पुरुक्षुं बहुकीर्तिं रायस्पोषं

धनस्य पुष्टिं । पश्वात्मकं धनमित्यर्थः । तथा च ब्राह्मणं पशवो वै रायस्पोष इति । अन्यो अस्माकं नाभिं विश्वस्य भोगस्य हेतुभूतमक्षय्यं विष्यतां । विमुंचत । प्रयच्छतामित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

विश्वान्यन्यो भुवना जजान विश्वमन्यो अभिचक्षाण एति ।

सोमापूषणाववतं धियं मे युवाभ्यां विश्वाः पृतना जयेम ॥ ५

विश्वानि । अन्यः । भुवना । जजान । विश्वं । अन्यः ।

अभिऽचक्षाणः । एति ।

सोमापूषणौ । अवतं । धियं । मे । युवाभ्यां । विश्वाः ।

पृतनाः । जयेम ॥ ५

हे सोमापूषणौ अद्यो युवयोरेकः सोमो विश्वानि भुवना भुवनानि भूतानि जजान । अजनयत् । तथा च मंत्रः सोमः पवते जनिता मतीनां । ऋग्वे० ९. ९६. ५. । इति । अन्योऽपरः पूषादित्यो विश्वमभिचक्षाणोऽभिपश्यन्नेति । गच्छति । तौ युवां सोमापूषणौ मे धियं कर्म ॥ धीः शचीति कर्मनामसु पाठात् ॥ अवतं । रक्षतं । किंच वयं युवाभ्यां हेतुभ्यां विश्वाः पृतनाः सर्वा शत्रुसेना जयेम । अभिभवेम ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वो रयिं सोमो रयिपतिर्दधातु ।

अवतु देव्यदितिरनर्वा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ६

धियं । पूषा । जिन्वतु । विश्वंऽइन्वः । रयिं । सोमः ।

रयिऽपतिः । दधातु ।

अवतु । देवी । अदितिः । अनर्वा । बृहत् । वदेम ।

विदथे । सुऽवीराः ॥ ६

'पूषादित्यो विश्वमिन्वो विश्वस्य प्रीणयिता धियमस्माकं कर्म जिन्वतु। तर्पयतु। रयिपतिर्धनपतिः सोमो रयिं धनं दधातु। अस्मभ्यं ददातु। किंच देवी द्योतमानानर्वाप्रत्यृता केनापि प्रातिकूल्यमप्रापितादितिरवतु। अस्मान् रक्षतु। अन्यत् स्पष्टं॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे षष्ठो वर्गः।

वायो ये त इत्येकर्विंशत्यृचं नवमं सूक्तं गार्त्समदं गायत्रं। अंवितम इति षळ्ढच-स्तृचस्यादितो द्वे अनुष्टुभौ तृतीया बृहती। वायो ये त इत्यादिके द्वे ऋचौ वायव्यौ। शुक्रस्याद्येत्यैंद्रवायवी। अयं वां मित्रावरुणेति पंचानां मित्रावरुणावश्विनाविंद्रो विश्वे देवाः सरस्वतीति क्रमेण देवताः। प्रेतां यज्ञस्येत्यंत्यस्तृचो द्यावापृथिव्योर्ह-विर्धानप्रवर्तने द्यावापृथिव्यनिविधानत्वेन च विनियुक्तत्वात् द्यावापृथिव्यो हविर्धान-देवत्यो वा। अग्निं च हव्यवाहनमिति पादोऽग्निदेवत्यो वा। तथा चानुक्रांतं। वायो सैका गायत्रमुक्ता देवताः प्रउगे णाद्यौ तु तृचेऽंत्यैंद्रवायवी द्यावापृथिव्योऽंत्य-स्तृचो हविर्धानौ वा तृतीयः पादो वाग्नेयोऽंबितमेऽनुष्टुभौ बृहती चेति॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोर्द्वितीयेऽहनि प्रउगेऽंत्यतृचवर्जमेतत्सूक्तं। वायव्यतृचस्य वायो ये ते सहस्रिण इत्याद्ये द्वे ऋचौ ऐंद्रवायवतृचस्य शुक्रस्याद्येत्येषा तृतीया। तथा च सूत्रितं। वायो ये ते सहस्रिण इति द्वे तीव्राः सोमास आगहीत्युंकोमा देवा दिविस्पृशेति द्वे शुक्रस्याद्य गवाशिर इत्येकायं वां मित्रावरुणेति पंच तृचाः। आ० ७.६.। इति॥ चातुर्विंशकेऽहनि प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्रेऽयं वां मित्रा-वरुणेति षळ्ढस्तोत्रियसंज्ञकः। चतुर्विंशे होताजनिष्टेति खंडे सूत्रितं अयं वां मित्रावरुणा पुरुरुणा चिद्धस्ति। आ० ७.२.। इति॥ आभिप्लविकेष्वहःसु प्रातः-सवने मैत्रावरुणशस्त्रेऽयमेव तृचः पंचदशादिस्तोमनिमित्तमावापनीयः। अयं वां मित्रावरुणानो मित्रावरुणेति तृचाः। आ० ७.५.। इति सूत्रितत्वात्॥ आद्या मैत्रावरुणपक्षस्यानुवाक्या। सूत्रितं च मैत्रावरुणस्य अयं वां मित्रावरुणेति॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्गायत्रे छंदसि गोमदूष्विति तृचो विनियुक्तः। गोमदू षु नासत्येति तृचाः। आ० ४.१५.। इति सूत्रितत्वात्॥ अतिरात्रे प्रथमे पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र इंद्रो अंग महद्भयमिति तृचः। अतिरात्रे पर्यायाणामिति खंडे सूत्रितं। इंद्रो अंग महद्भयमभि ष्वूप चाचं। आ० ६.४.। इति॥ आग्रयणे वैश्वदेवस्य हविषो विश्वे देवास इत्यनुवाक्या। आग्रयणमिति खंडे सूत्रितं। विश्वे देवास आगत ये के च ज्मा महिनो अहिमायाः। आ० २.८.। इति॥ दशरात्रे प्रथमेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽंबितमे इदीतम इति सारस्वतः सप्तमस्तृचः। चतुर्थेऽहनीति

खंडे सूत्रितं । अंबितमे नदीतम इत्यानुष्टुभं प्रउगं । आ० ७. ११. । इति ॥ व्यूढे दशरात्रे प्रथमे छंदोमे वैश्वदेवशस्त्रे प्रेतां यज्ञस्य शंभुवेति द्यावापृथिव्यनिविद्धा-नीयस्तृचः । अथ छंदोमा इति खंडे सूत्रितं । प्रेतां यज्ञस्य शंभुवायं देवाव आप्नान इति तृचाः । आ० ८. ६. । इति ॥ वृषिध्र-नप्रवर्तनेऽप्ययं तृचो विनियुक्तः । सूत्रितं च । प्रेतां यज्ञस्य शंभुवा यमे इव यतमाने यदैतं । आ० ४. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वायो ये ते सहस्रिणो रथासस्तेभिरा गहि ।

नियुत्वान्त्सोमपीतये ॥ १

वायो इति । ये । ते । सहस्रिणः । रथासः । तेभिः ।

आ । गहि ।

नियुत्वान् । सोमऽपीये ॥ १

हे वायो ते त्वदीया ये सहस्रिणः सहस्रसंख्याका रथासो रथाः तैभिस्तैर्नियुत्वान् नियुद्भिर्युक्तस्त्वं सोमपीतये सोमपानार्थमागहि । आगच्छ । नानारूपत्वाद्वायोः सर्वाभिर्विभूतिभिः सहागमनं प्रार्थ्यत इति भावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नियुत्वान्वायवा गह्ययं शुक्रो अयामि ते ।

गंतासि सुन्वतो गृहं ॥ २

नियुत्वान् । वायो । इति । आ । गहि । अयं । शुक्रः ।

अयामि । ते ।

गंता । असि । सुन्वतः । गृहं ॥ २

हे वायो नियुत्वान् । नियुतो वाहनानि वायोः । तैर्युक्तस्त्वमागहि । आगच्छ । अयं शुक्रो दीप्यमानः सोमस्ते तुभ्यमयामि । नियतो स्वकीत आसीत् ॥ यमे कर्मणि लुङ् ॥ सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य गृहं गंतासि । गाता भवसि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

शुक्र यांत्र गवांशिर इंद्रवायू नियुत्वंतः।

आ यांतं पिबंतं नरा ॥ ३

शुक्रऽत्य। अद्य। गोऽआंशिरः। इंद्रवाय इति। नियुत्वंतः।

आ। यातं। पिबंतं। नरा ॥ ३

हे नरा नेतारो हे इंद्रवायू अद्याशिरमिति नियुत्वतः॥ विभक्तिव्यत्ययः॥ नियुत्वंतो युवां गवाशिरः। गव्यं पय आशीराश्रयणमाश्रवनं यस्य तस्य शुक्रस्य दीप्तस्य सोमस्य पानार्थमायातं। आगच्छतं। आगत्य सोमं पिबतं॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं वां मित्रावरुणा सुतः सोमं ऋतावृधा।

ममेदिह श्रुतं हवं ॥ ४

अयं। वां। मित्रावरुणा। सुतः। सोमंः। ऋतऽवृधा।

ममं। इत्। इह। श्रुतं। हवं ॥ ४

मित्रावरुणा हे मित्रावरुणौ युवाभ्यामयं सोमः सुतः। अभिषुतः। ऋतावृधा हे सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धको ममेत् ममैव हवमाह्वानं श्रुतं। शृणुतं॥

॥ अथ पंचमी ॥

राजानावनंभिद्रुहा ध्रुवे सदंस्युत्तमे।

सहस्रंस्थूण आसाते ॥ ५

राजानौ। अनंभिऽद्रुहा। ध्रुवे। सदंसि। उत्ऽतमे।

सहस्रंऽस्थूणे। आसाते। इति ॥ ५

राजानावीश्वरौ दीप्यमानौ वा अनभिद्रुहावनभिद्रोग्धारौ यौ मित्रावरुणौ ध्रुवे स्थिर उत्तम उत्कृष्टे सहस्रस्थूणे सदसि स्थाने आसाते उपविशतः तावागच्छत-मिति शेषः ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टके सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ता सम्राजा घृतासुती आदित्या दानुनस्पती ।

सचेते अनवह्वरं ॥ ६

ता । संऽराजा । घृतासुती इति घृतऽआसुती । आदित्या: ।

दानुनः । पती इति ।

सचेते इति । अनवह्वरं ॥ ६

सम्राजावाप्यैव सर्वेषां यास्तारो घृतासुती घृतान्नौ । तद्धां अभिहितं घृतान्न-मशितमिति मंत्रांतरात् । ऋ० ६. ६७. ८. । आदित्यावदितेः पुत्रौ दानुनस्पती दानुनो दानस्य वा धनस्य पती स्वामिनौ । ता तौ मित्रावरुणावनवह्वरमकुटिलं यजमानं सचेते । सेवेते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

गोमदू षु नासत्याश्वावद्यातमश्विना ।

वर्ती रुद्रा नृपाय्यं ॥ ७

गोऽमत् । ऊं इति । सु । नासत्या । अश्वऽवत् । यातं ।

अश्विना ।

वर्तिः । रुद्रा । नृऽपाय्यं ॥ ७

अश्विना हे अश्विनौ हे नासत्यावसत्यभावपरिहितौ हे रुद्रा रोदयमानौ द्रवंती युवां वर्तिर्मार्गः । तेन मार्गेण रथेन वा नृपाय्यं नृभिर्नेतृभिर्भटैः पातव्यं सोमं गोमत् गोमद्यथा भवति तथा अश्ववत् अश्ववद्यथा भवति तथा यातं । गच्छतं । ऊ इति पूरणौ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

न यत्परो नांतर आदधर्षद्वृषण्वसू ।

दुःशंसो मर्त्यो रिपुः ॥ ८

न । यत् । परः । न । अंतरः । आऽदधर्षत् ।

वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ।

दुःऽशंसः । मर्त्यः । रिपुः ॥ ८

वृषण्वसू हे धनस्य वर्षितारौ यद्धनं परो दूरस्थो दुःशंसः शंसनायोग्यो मर्त्यो रिपुर्नादधर्षत् तथोक्तलक्षणोऽतरोऽतरः समीपवर्ती मर्त्यो रिपुरपि यन्नादधर्षत् तद्धनमावोढ्हमिति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

ता न आ वोढ्हमश्विना रयिं पिशंगसंदृशं ।

धिष्ण्या वरिवोविदं ॥ ९

ता । नः । आ । वोढ्हं । अश्विना । रयिं । पिशंगसंदृशं ।

धिष्ण्या । वरिवःऽविदं ॥ ९

हे धिष्ण्या धिषणार्हावश्विना हे अश्विना ता तौ युवां पिशंगसंदृशं नानारूपं वरिवोविदं धनस्य लंभकं रयिं पशुं नोऽस्मभ्यमावोढ्हं । आवहतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

इंद्रो अंग महद्भयमभी षदप चुच्यवत् ।

स हि स्थिरो विचर्षणिः ॥ १०

इंद्रः । अंग । महत् । भयं । अभि । सत् । अप । चुच्यवत् ।

सः । हि । स्थिरः । विऽचर्षणिः ॥ १०

इंद्रो महदभिक्रममीषदभिजयद्वृषं अप्रकारणमपसुच्यवत् । अपच्यावयेत् । किं बलात्कारणात् स स्थिरः केनापि चालयितुमशक्यो विचर्षणिर्विविधस्य द्रष्टा ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

इंद्रश्च मृळयाति नो न नः पश्चादघं नशत् ।

भद्रं भवाति नः पुरः ॥ ११

इंद्रः । च । मृळयाति । नः । न । नः । पश्चात् । अघं ।

नशत् ।

भद्रं । भवाति । नः । पुरः ॥ ११

इंद्रश्च परमैश्वर्यवानिंद्रश्चेत् नोऽस्मान् मृळयाति सुखयेत् । पश्चात् पृष्ठतो नोऽस्मानघं दुरितं न नशत् । न प्राप्नोति । नोऽस्माकं पुरः पुरस्ताद्भद्रं कल्याणं च भवाति । भवति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इंद्र आशाभ्यस्परि सर्वाभ्यो अभयं करत् ।

जेता शत्रून्विचर्षणिः ॥ १२

इंद्रः । आशाभ्यः । परि । सर्वाभ्यः । अभयं । करत् ।

जेता । शत्रून् । विऽचर्षणिः ॥ १२

विचर्षणिर्विविधं द्रष्टा जेता शत्रूनसुरान् जेता ॥ तृनंतत्वात् षष्ठ्यभावः ॥ इंद्रः परमैश्वर्यवान् सर्वाभ्य आशाभ्यो दिग्भ्योऽस्माकमभयं करत् । करोतु ॥ परीति पंचमीद्योतकः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

विश्वे देवास आ गंत शृणुता म इमं हवं ।

एदं बर्हिर्नि षीदत ॥ १३

विश्वे । देवासः । आ । गत । शृणुत । मे । इमं । हवं ।

आ । इदं । बर्हिः । नि । सीदत ॥ १३

हे विश्वे देवा आ गत । इहागच्छत । मे मदीयमिमं हवमाह्वानं शृणुत । इदं बर्हिरध्वर्युणास्तीर्णं निषीदत । उपविशत ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तीव्रो वो मधुमाँ अयं शुनहोत्रेषु मत्सरः ।

एतं पिबत काम्यं ॥ १४

तीव्रः । वः । मधुऽमान् । अयं । शुनऽहोत्रेषु । मत्सरः ।

एतं । पिबत । काम्यं ॥ १४

हे विश्वे देवाः तीव्रस्तीव्रमदो मधुमान् रसवान् मत्सरो मदकरः सोमोऽयं युष्मदर्थं शुनहोत्रेषु गृत्समदेष्वस्मासु स्थितः । काम्यं कमनीयमेतं सोमं पिबत ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

इंद्रज्येष्ठा मरुद्गणा देवासः पूषरातयः ।

विश्वे मम श्रुता हवं ॥ १५

इंद्रऽज्येष्ठाः । मरुत्ऽगणाः । देवासः । पूषऽरातयः ।

विश्वे । मम । श्रुत । हवं ॥ १५

हे इंद्रज्येष्ठा इंद्रपुरोगमा मरुद्गणा मरुत्समूहरूपाः पूषरातयः पूषाख्यो देवो रातिर्दाता येषां ते पूषरातयो देवास हे द्योतमाना देवा विश्वे सर्वे यूयं मम मदीयं हवमाह्वानं श्रुत । शृणुत ॥ इंद्रज्येष्ठादयः संबोधनांताः । ऋग्वे० १, २३, ८ ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अम्बितमे नदीतमे देवितमे सरस्वति ।
अप्रशस्ता इव स्मसि प्रशस्तिमम्ब नस्कृधि ॥ १६

अम्बिऽतमे । नदीऽतमे । देविऽतमे । सरस्वति ।
अप्रशस्ताःऽइव । स्मसि । प्रऽशस्तिं । अम्ब । नः । कृधि ॥ १६

अम्बितमे मातृणां श्रेष्ठे नदीतमे नदीनां श्रेष्ठे देवितमे देवीनां श्रेष्ठे हे सरस्वति अप्रशस्ता इव धनाभावादसमृद्धा इव वयं स्मसि । भवामः । अम्ब हे मातः सरस्वति नोऽस्मभ्यं प्रशस्तिं धनसमृद्धिं कृधि । कुरु । प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

त्वे विश्वा सरस्वति श्रितायूंषि देव्यां ।
शुनहोत्रेषु मत्स्व प्रजां देवि दिदिड्ढि नः ॥ १७

त्वे इति । विश्वा । सरस्वति । श्रिता । आयूंषि । देव्यां ।
शुनऽहोत्रेषु । मत्स्व । प्रऽजां । देवि । दिदिड्ढि । नः ॥ १७

हे सरस्वति देव्यां द्योतमानायां त्वे त्वयि विश्वा विश्वानि सर्वाण्यायूंष्यन्नानि । आयुः सूक्तेत्यन्ननामसु पाठात् । श्रिता । आश्रितानि । सा त्वं शुनहोत्रेषु शुनहोत्रस्यापत्येष्वस्मासु विषयेषु मत्स्व । सोमपानेन तृप्य । किंच हे देवि सरस्वति नोऽस्मभ्यं प्रजां दिदिड्ढि । पुत्रान्देहि ॥

॥ अथाष्टदशी ॥

इमा ब्रह्म सरस्वति जुषस्व वाजिनीवति ।
या ते मन्म गृत्समदा ऋतावरि प्रिया देवेषु जुह्वति १८ ॥

इमा । ब्रह्म । सरस्वति । जुषस्व । वाजिनीऽवति ।
या । ते । मन्म । गृत्सऽमदाः । ऋतऽवरि । प्रिया । देवेषु ।
जुह्वति ॥ १८

वाजिनीवत्यन्नवति अन्नवत्युदकवति हे सरस्वति इमानि अन्नानि अन्नानि जुषस्व । सेवस्व । या यानि मन्म मननीयानि देवेषु प्रिया देवानां मध्ये तव प्रियाणि देवेषु प्रियाणि वा ते तदर्थं त्वत्समदा जुह्वति ॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

प्रेतां यज्ञस्य शंभुवा युवामिदा वृणीमहे ।

अग्निं च हव्यवाहनं ॥ १९

प्र । इतां । यज्ञस्य । शंऽभुवा । युवां । इत् । आ । वृणीमहे ।

अग्निं । च । हव्यऽवाहनं ॥ १९

यज्ञस्य यागस्य शंभुवा सुखसंपादके हविर्धाने अनसी तद्रूपे द्यावापृथिव्यौ वा प्रेतां । उत्तरवेदेः पश्चिमभागं प्रति प्रगच्छतां । अथ प्रत्यक्षकृतः । युवामित् युवामेवावृणीमहे । प्रार्थयामहे । हव्यवाहनमग्निं चावृणीमहे । अग्निरत्र निपातभागिति ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

द्यावा नः पृथिवी इमं सिध्रमद्य दिविस्पृशं ।

यज्ञं देवेषु यच्छतां ॥ २०

द्यावा । नः । पृथिवी इति । इमं । सिध्रं । अद्य ।

दिविऽस्पृशं ।

यज्ञं । देवेषु । यच्छतां ॥ २०

द्यावा द्यौः पृथिवी चोभे सिध्रं स्वर्गादेः साधकं दिविस्पृशं देवान् गच्छंतं नोऽस्माकमिमं यज्ञं देवेषु यच्छतां । नियच्छतां ॥

॥ अथैकविंशी ॥

आ वा॑मुपस्थ॑मद्रुहा दे॒वाः सी॑दन्तु य॒ज्ञिया॑ः ।
इ॒हाद्य सोम॑पीतये ॥ २१

आ । वा॒म् । उ॒पऽस्थ॑म् । अ॒द्रु॒हा॒ । दे॒वाः । सी॒द॒न्तु॒ । य॒ज्ञिया॑ः ।
इ॒ह । अ॒द्य । सोम॑ऽपीतये ॥ २१

अद्रुहा द्रोहवर्जिते हे हविर्धाने तद्रूपे द्यावापृथिव्यौ वा वां युवयोरुपस्थं समीपं यज्ञिया यज्ञार्हा देवा इह यज्ञेऽद्यास्मिन्नहनि सोमपीतये सोमपानायासीदंतु ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे दशमो वर्गः ॥

कनिक्रददिति त्र्यृचं दशमं सूक्तं । अत्रैवमनुक्रमणिका । कनिक्रदत्तृचमिति । मंडलद्रष्टा गृत्समदोऽस्य ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । कपिंजलरूपींद्रो देवता ॥ वयसाममनोज्ञां वाचं श्रुत्वैतत्सूक्तं जपेत् । सूत्रितं च । वयसाममनोज्ञा वाचः श्रुत्वा कनिक्रदज्जनुषं प्रब्रुवाण इति सूक्ते जपेत् । आ० गृ० ३, ९, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कनि॑क्रदज्ज॒नुषं॑ प्रब्रुवा॒ण इय॑र्ति॒ वाच॑मरि॒तेव॒ नाव॑म् ।
सु॒म॒ङ्गल॑श्च शकुने॒ भवा॑सि॒ मा त्वा॒ का चि॑दभि॒भा विश्व्या॑
विदत् ॥ १

कनि॑क्रदत् । ज॒नुष॑म् । प्र॒ऽब्रु॒वा॒णः । इय॑र्ति । वाच॑म् ।
अ॒रि॒ताऽइ॑व । नाव॑म् ।
सु॒ऽम॒ङ्गलः॑ । च॒ । श॒कु॒ने॒ । भवा॑सि । मा । त्वा॒ । का । चि॒त् ।
अ॒भि॒ऽभा । विश्व्या॑ । वि॒द॒त् ॥ १

कनिक्रदत् पुनःपुनः शब्दायमानो जनुषं जनिष्यमाणमर्थं प्रब्रुवाणः सूचयन् कपिंजलोऽरितेव कर्णधार इव नावं वाचमियर्ति । प्रेरयति । अथ प्रत्यक्षकृतः । हे शकुने कपिंजल त्वं सुमंगलः प्रकृष्टकल्याणश्च भवासि । भव । किंच काचिदभिभा कोऽप्यभिभवस्त्वा त्वां विश्वया विश्वतः सर्वासु दिक्षु मा विदत् । मा प्रापत् । शकुनिः शक्नोत्युन्नेतुमात्मानं । न्यक्रंदीज्जन्म प्रब्रुवाणो यथास्य शब्दस्तथा नामेरयति वाचमीरयितेव नावं । सुमंगलश्च शकुने भव कल्याणमंगलो मंगलं गिरतेर्गृणात्यर्थे गिरत्यनर्थानिति वेति यास्कः । नि० ९, ३, ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मा त्वा श्येन उद्वधीन्मा सुपर्णो मा त्वा विददिषुमान्वीरो अस्ता ।
पित्र्यामनु प्रदिशं कनिक्रदत्सुमंगलो भद्रवादी वदेह ॥ २

मा । त्वा । श्येनः । उत् । वधीत् । मा । सुऽपर्णः । मा । त्वा । विदत् । इषुऽमान् । वीरः । अस्ता । पित्र्यां । अनु । प्रऽदिशं । कनिक्रदत् । सुऽमंगलः । भद्रऽवादी । वद । इह ॥ २

हे शकुने त्वा त्वां श्येनः प्रबलः पक्षिविशेषो मा वधीत् । मा हिंसीत् । उत अपि च सुपर्णो गरुडः पक्षी मा वधीत् । तथेषुमान् बाणवान्वीरोऽस्ता शराणां क्षेप्ता धन्वी त्वा त्वां मा विदत् । मा प्रापत् । किंच पित्र्यां प्रदिशं दक्षिणां दिशमनु । दक्षिणस्यां दिशीत्यर्थः । कनिक्रदत् पुनःपुनः शब्दं कुर्वन् सुमंगलः कल्याणमंगलो भद्रवादी शोभनवादीहास्मद्विषये वद । मंगलं सूचय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अव क्रंद दक्षिणतो गृहाणां सुमंगलो भद्रवादी शकुंते ।
मा नः स्तेन ईशत माघशंसो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ३

अव॑ । क्रं॒द॒ । द॒क्षि॒ण॒तः । गृ॒हाणां॑ । सु॒ऽमं॒ग॒लः ।
भ॒द्र॒ऽवा॒दी । श॒कुं॒ते॒ ।
मा । नः॒ । स्ते॒नः । ई॒श॒त॒ । मा । अ॒घ॒ऽशं॑सः । ब्रु॒ह॒त् ।
व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥ ३

शकुंते हे कपिंजल त्वं सुमंगलो भद्रवादी च सन् गृहाणां दक्षिणतो दक्षिणस्यां दिश्यवक्रंद । शब्दं कुरु । दक्षिणतः शब्दायमानः शकुंतो मंगलसूचको हि । नोऽस्माकं स्तेनस्तस्करो मेशत । मेशिष्ट । अघशंसोऽनर्थकानां शंसकोऽपि मेशिष्ट । उत्तमः पादो व्याख्यातचरः ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे एकादशो वर्गः ॥

प्रदक्षिणिदिति तृचमेकादशं सूक्तं गात्समदं आगतं । तथा चानुक्रांतं । प्रदक्षिणित्त्र्यागतं मध्येऽतिशक्वर्यष्टिर्वेति । द्वितीयातिशक्वरी अष्टिर्वा । इतरे जगत्यौ । कपिंजलरूपींद्रो देवता । वयसाममनोज्ञां वाचं श्रुत्वा प्रदक्षिणिदिति सूक्तं जपेत् । सूक्तं प्रागेवोदाहृतं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र॒द॒क्षि॒णिद॒भि गृ॑णंति का॒रवो॒ वयो॒ वदं॑त ऋतु॒था श॒कुंत॑यः ।
उ॒भे वाचौ॑ वदति साम॒गा इ॑व गाय॒त्रं च॒ त्रैष्टु॑भं॒ चानु॑
राजति ॥ १

प्र॒ऽद॒क्षि॒णित् । अ॒भि । गृ॒णं॒ति॒ । का॒रवः॑ । वयः॑ । वदं॑तः ।
ऋ॒तु॒ऽथा । श॒कुंत॑यः ।
उ॒भे इति॑ । वाचौ॑ । व॒द॒ति॒ । सा॒म॒गाःऽइ॑व । गा॒य॒त्रं । च॒ ।
त्रैस्तु॑भं । च॒ । अनु॑ । रा॒ज॒ति॒ ॥ १

शकुंतयः कपिंजला ऋतुथा काले काले वचोऽर्वं वदंतः सूचयंतः कारवः स्तोतार इव प्रदक्षिणित् प्रदक्षिणमभिक्रंदंति। अभिवदंतु॥ बहुवचनं पूजार्थं॥ किंच उभे वाचौ गानं च शंसनं च सामगा गायत्रं त्रैष्टुभं च सामनी इव शकुंतिर्वदति। अनुराजति च प्रह्वतोऽनुरक्तांकरोतीत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

उद्गातेव शकुने साम गायसि ब्रह्मपुत्र इव सवनेषु शंससि।

वृषेव वाजी शिशुमतीरपीत्या सर्वतो नः शकुने भद्रमा

वद विश्वतो नः शकुने पुण्यमा वद॥ २

उद्गाताऽइव। शकुने। साम। गायसि। ब्रह्मऽपुत्रःऽइव।

सवनेषु। शंससि।

वृषाऽइव। वाजी। शिशुऽमतीः। अपिऽइत्य। सर्वतः।

नः। शकुने। भद्रं। आ। वद। विश्वतः। नः। शकुने।

पुण्यं। आ। वद॥ २

शकुने हे कपिंजल उद्गातेव साम यथोद्गाता साम गायति तथा त्वं गायसि। गानस्वनं करोषि। ब्रह्मपुत्र इव यथा ब्राह्मणाच्छंसी सवनेषु शस्त्राणि शंसति तथा त्वं ...तेषु शंससि। शौतस्वरं करोषि। वृषेव वाजी सेचनसमर्थोऽश्वः शिशुमतीर्वडवा अपीत्याभिगत्य यथा शब्दं करोति तथा त्वमपि वद। शिष्टं स्पष्टं॥

॥ अथ तृतीया॥

आवदंस्त्वं शकुने भद्रमा वद तूष्णीमासीनः सुमतिं

चिकिद्धि नः।

यदुत्पतन्वदसि कर्करिर्यथा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ ३

आऽवदन् । त्वं । शकुने । भद्रं । आ । वद । तूष्णीं ।

आसीनः । सुऽमतिं । चिकिद्धि । नः ।

यत् । उत्ऽपतन् । वदसि । कर्करिः । यथा । बृहत् । वदेम ।

विदथे । सुऽवीराः ॥

शकुने हे कपिंजल आवदन् शब्दं कुर्वंस्त्वं भद्रमावद मंगलं वद । तूष्णीमासीनस्तूष्णीं तिष्ठन्नपि नोऽस्माकं सुमतिं चिकिद्धि । बुध्यस्व । यद्यदोत्पतन् वदसि तदा कर्करिर्यथा कर्करिरिव वदसि । कर्करिर्वाद्यविशेषः । अन्यद्व्याख्यातचरं ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे द्वादशो वर्गः ॥

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे द्वितीयाष्टके द्वितीये मंडले चतुर्थोऽनुवाकः समाप्तं च द्वितीयं मंडलं ॥

॥ अथ तृतीयं मंडलं ॥

वैश्वामित्रे तृतीये पंचानुवाकाः। तत्र प्रथमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि। तत्र सोमस्य मेति त्रयोविंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं। तथा चानुक्रांतं। सोमस्य त्र्यधिकेति। अस्य मंडलद्रष्टा विश्वामित्र ऋषिः। अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप् छंदः। मंडलादित्वादाग्नेय-मिति परिभाषयाग्निर्देवता॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्त्रैष्टुभे छंदसि विनियोगः। तथा च सूत्रं। सोमस्य मा तवसं प्रत्यग्निरिति तीणि। आ० ४. १३.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

सोमस्य मा तवसं वक्ष्यग्ने वह्निं चकर्थ विदथे यजध्यै।
देवाँ अच्छा दीद्यद्युंजे अद्रिं शमाये अग्ने तन्वं जुषस्व॥ १

सोमस्य। मा। तवसं। वक्षि। अग्ने। वह्निं। चकर्थ।
विदथे। यजध्यै।
देवान्। अच्छ। दीद्यत्। युंजे। अद्रिं। शमऽआये। अग्ने।
तन्वं। जुषस्व॥ १

हे अग्ने त्वं विदथे यज्ञे यजध्यै यष्टुं सोमस्य वह्निं वोढारं यं मां चकर्थ कृत-वानसि। तं मां तवसं तवस्विनं बलिनं वक्षि। कामयस्व। किंच हे अग्ने देवानच्छा-भिदीद्यत् दीप्यमानोऽहमद्रिं ग्रावाणं युंजे। अभिषवणाय युनज्मि। शमाये। शाम्यामि च। तथा च मंत्रांतरं। एतेन देवः सविता शमायते। ऋग्वे० ८. ८६. ५.। इति। यद्वा शमाये। स्तौमि। शशमानो जरतीति स्तुतिकर्मसु पाठात्। तथा च मंत्रांतरं। सो अग्न ईजे शशमे च मर्तः। ऋग्वे० ६. १. ८.। इति। किंच हे अग्ने तन्वं शरीरं जुषस्व। रक्षायै सेवस्व। यद्वा कर्माणि तन्वंतं मां सेवस्वेत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रांचं यज्ञं चकृम वर्धतां गीः समिद्भिरग्निं नमसा दुवस्यन् ।

दिवः शशासुर्विदथा कवीनां गृत्साय चित्तवसे गातुमीषुः ॥ २

प्रांचं । यज्ञं । चकृम । वर्धतां । गीः । समित्ऽभिः । अग्निं ।

नमसा । दुवस्यन् ।

दिवः । शशासुः । विदथा । कवीनां । गृत्साय । चित् ।

तवसे । गातुं । ईषुः ॥ २

हे अग्ने वयं यज्ञं प्रांचं प्रकर्षेण गच्छंतं चकृम । अकार्ष्म । गीर्मदीया स्तुतिर्वर्धतां । एधतां । अग्निं समिद्भिर्नमसा हविषा च दुवस्यन् । अस्मदीयाः परिचरेयुः । किंच दिवो द्युलोकादागत्य देवाः कवीनां स्तोतॄणां विदथा ज्ञानानि स्तोत्राणि वा शशासुः । अन्वशिषन् । अपि च गृत्साय । गृणातेरिदं रूपं स्तोतव्यायाग्नये तवसे वृद्धाय गातुं स्तोत्रमीषुश्चित् । स्तोतार इच्छंति च । चिदिति चार्थे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

मयो दधे मेधिरः पूतदक्षो दिवः सुबंधुर्जनुषा पृथिव्याः ।

अविंदन्नु दर्शतमप्स्व१ंतर्देवासो अग्निमपसि स्वसॄणां ॥ ३

मयः । दधे । मेधिरः । पूतऽदक्षः । दिवः । सुऽबंधुः ।

जनुषा । पृथिव्याः ।

अविंदन् । ऊं इति । दर्शतं । अपऽसु । अंतः । देवासः ।

अग्निं । अपसि । स्वसॄणां ॥ ३

मेधिरो मेधावान् प्राज्ञः पूतदक्षः शुद्धबलो जनुषा जन्ममात्रेण सुबंधुः शोभनबंधुः । स्वत एव बंधुरिति यावत् । योऽग्निर्दिवो द्युलोकस्य पृथिव्या भूमेश्च मयः सुखं दधे विदधाति । देवानां मनुष्याणां च सुखं करोतीति यावत् । तं दर्शतं दर्शनीयमग्निं

देवासो देवाः स्वसॄणां सरणशीलानां महीनामप्स्वंतर्गूढं स्थितमपसि यज्ञयजनकृते कर्मणि निमित्ते ॥ उ इति पूरणः ॥ अविंदन् । लब्धवंतः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अवर्धयन्त्सुभगं सप्त यह्वीः श्वेतं जज्ञानमरुषं महित्वा ।

शिशुं न जातमभ्यारुरश्वा देवासो अग्निं जनिमन्वपुष्यन् ॥ ४

अवर्धयन् । सुऽभगं । सप्त । यह्वीः । श्वेतं । जज्ञानं ।

अरुषं । महिऽत्वा ।

शिशुं । न । जातं । अभि । आरुः । अश्वाः । देवासः ।

अग्निं । जनिमन् । वपुष्यन् ॥ ४

सप्त सर्पणशीला यह्वीर्यह्व्यो महत्यो नद्यः सुभगं शोभनधनं श्वेतं शुभ्रं जज्ञानं जातं महित्वा महत्त्वेनारुषमारोचमानमप्सु स्थितमग्निमवर्धयन् । स्वकार्यभूताभिरोषधीभिर्वृद्धिं प्रापितवत्यः । यद्वा दिव्यमग्निमापो वर्धयंत्यबिंधनत्वात्तस्य । किंच शिशुं न जातं यथा जातं शिशुमश्वा वडवा अभ्यारुः अभिगच्छंति । तथा नद्य उत्पन्नमग्निमभ्यारुः । अभिजग्मुः । अपि च देवासो देवा अग्निं जनिमन् जन्मन्युदके वा वपुष्यन् । वपुर्दीप्तिमकुर्वन् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

शुक्रेभिरंगै रज आततन्वान्क्रतुं पुनानः कविभिः पवित्रैः ।

शोचिर्वसानः पर्यायुरपां श्रियो मिमीते बृहतीरनूनाः ॥ ५

शुक्रेभिः । अंगैः । रजः । आऽततन्वान् । क्रतुं । पुनानः ।

कविऽभिः । पवित्रैः ।

शोचिः । वसानः । परि । आयुः । अपां । श्रियः । मिमीते ।

बृहतीः । अनूनाः ॥ ५

अग्निः शुक्रेभिः शुक्रैरंगैस्तेजोभी रजोंऽतरिक्षमाततन्वान् आतन्वन् व्याप्नु-वन् क्रतुं कर्मणां कर्तारं यजमानं कविभिः क्रांतप्रज्ञैः स्तोतव्यैर्वा पवित्रैः शोधकैस्तेजोभिः पुनानः शोधयन् शोचिर्दीप्तिं वस्त्रस्थानीयं परि परितो वसान आच्छादयन् अपामपत्यतां कर्मवतामायुरन्नं बृहतीः प्रभूता अजूनाः संपूर्णाः श्रियः संपदश्च मिमीते। करोति ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वव्राजां सीमनदतीरदब्धा दिवो यह्वीरवसाना अनग्नाः।

सना अत्र युवतयः सयोनीरेकं गर्भं दधिरे सप्त वाणीः ॥ ६

वव्राजं। सीं। अनदतीः। अदब्धाः। दिवः। यह्वीः।

अवसानाः। अनग्नाः।

सनाः। अत्र। युवतयः। सऽयोनीः। एकं। गर्भं।

दधिरे। सप्त। वाणीः ॥ ६

अनदतीरभक्षयंतीरदब्धा अहिंसिता मातृभूता अपोऽग्निः सीं सर्वतो वव्राज। व्रजति। अग्निरपां शोषकः तं चापः शमयंति तदुभयमिह नास्ती-त्युक्तं भवति। कीदृश्यस्ताः। दिवो यह्वीः। अंतरिक्षस्यापत्यभूताः। अवसानाः। वस्त्रमनाच्छादयंत्यः। वस्त्रस्थानीयस्य जलस्य विद्यमानत्वात्। अत एवानग्नाः। किंच ता अपि सनाः सनातन्यो युवतयो नित्यतरुण्यः। नित्यदृश्या इत्यर्थः। सयोनीः समानमंतरिक्षं स्थानं यासां ताः सप्त वाणीर्नद्य एकमग्निं गर्भं गर्भस्थं दधिरे। दधते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स्तीर्णा अस्य संहतो विश्वरूपा घृतस्य योनौ स्रवथे मधूनां।

अस्थुरत्र धेनवः पिन्वमाना मही दस्मस्य मातरा समीची ॥७

स्तीर्णाः । अस्य । संऽहतः । विश्वऽरूपाः । घृतस्य ।

योनौ । स्रवथे । मधूनां ।

अस्थुः । अत्र । धेनवः । पिन्वमानाः । मही इति । दस्मस्य ।

मातरा । समीची इति संऽईची ॥ ७ ॥

घृतस्योदकस्य योनौ गर्भस्थानेऽन्तरिक्षे संहतः पुंजीभूताः ॥ हंतेः क्विप् ॥ विश्व-रूपा नानारूपाः स्तीर्णाः सर्वत्र प्रसृता अस्याग्ने रश्मयो मधूनामुदकानां स्रवथे स्रवणे अत्यस्थुः । तिष्ठंति । पिन्वमानाः पूर्यमाणा अत्राग्नावापो धेनवः सर्वेषां प्रीणयित्र्योऽभवन् । समीची सम्यगंचत्यौ शोभमाने मही महत्यौ द्यावापृथिव्यौ दस्मस्य दर्शनीयस्यास्याग्नेर्मातरा मातरौ भवतः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

बभ्राणः सूनो सहसो व्यद्यौद्दधानः शुक्रा रभसा वपूंषि ।

श्चोतंति धारा मधुनो घृतस्य वृषा यत्र वावृधे काव्येन ॥ ८

बभ्राणः । सूनो इति । सहसः । वि । अद्यौत् । दधानः ।

शुक्रा । रभसा । वपूंषि ।

श्चोतंति । धाराः । मधुनः । घृतस्य । वृषा । यत्र । ववृधे ।

काव्येन ॥ ८

हे सहसः सूनो सहसस्पुत्र बभ्राणः सर्वैर्ध्रियमाणस्त्वं शुक्रा शुक्राणि भास्व-राणि रभसा वेगवंति वपूंष्यर्चींषि दधानः धारयंस्त्वं व्यद्यौत् । विद्योतसे । वृषाग्निर्यत्र यस्मिन्नग्न्याधाने काव्येन स्तोत्रेण ववृधे वृद्धिं प्राप्नोति तदानीं मधु-नोऽत्यंतं मधुरस्य घृतस्योदकस्य धाराः श्चोतंति । स्रवंते । यदा यजमानस्तोत्रै-रग्निस्तुतो भवति तदानीं वृष्टिर्भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी

पितुश्चिदूधर्जनुषा विवेद व्यस्य धारा असृजद्वि धेनाः ।
गुहा चरन्तं सखिभिः शिवेभिर्दिवो यह्वीभिर्न गुहा बभूव ॥ ९

पितुः । चित् । ऊधः । जनुषा । विवेद । वि । अस्य ।
धाराः । असृजत् । वि । धेनाः ।
गुहा । चरन्तम् । सखिऽभिः । शिवेभिः । दिवः । यह्वीभिः ।
न । गुहा । बभूव ॥ ९

पितुरन्तरिक्षस्योधऊधःस्थानीयं जलप्रदेशमयमग्निर्जनुषा स्वयमेव विवेद । जानाति । किंचायमग्निरस्योधसः संबंधिन्यो धारा व्यसृजत् । धेना माध्यमिका वाचश्च विसृजति । शिवेभिः शिवंकरैः सखिभिरात्मनः सखिभूतैर्वायुभिर्दिवो यह्वीभिरन्तरिक्षस्यापत्यभूताभिरद्भिश्च सह गुहा गुहायां चरन्तं वर्तमानमेनमग्निं गुहा चित् गुहायां स्थितः कोऽपि न बभूव । प्राप्तुं समर्थो नाभवत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

पितुश्च गर्भं जनितुश्च बभ्रे पूर्वीरेको अधयत्पीप्यानाः ।
वृष्णे सपत्नी शुचये सबन्धू उभे अस्मै मनुष्ये३नि पाहि ॥ १०

पितुः । च । गर्भम् । जनितुः । च । बभ्रे । पूर्वीः । एकः ।
अधयत् । पीप्यानाः ।
वृष्णे । सपत्नी इति सऽपत्नी । शुचये । सबन्धू इति सऽबन्धू ।
उभे इति । अस्मै । मनुष्ये३इति । नि । पाहि ॥ १०

अयमग्निः पितुर्मातरिश्वनो गर्भं वृष्टिद्वारा गर्भभूतं जनितुः सर्वस्य लोकस्य जनयितुश्च प्राजापत्यस्य लोकमोषध्यादिकं बभ्रे । बिभर्ति । एक एवाग्निः पूर्वीर्बह्वीः

पीप्यानाः प्यायमाना वृष्टिं प्राप्य ओषधीरध्वयत् । धयति । अश्नयति । सपत्नी समान एक सूर्यः पतिर्ययोस्ते मनुष्ये मनुष्येभ्यो हिते उभे द्यावापृथिव्यौ दृष्यो वर्षितेऽस्मै शुचयेऽग्नये सबंधू भवतः अनयोरग्निरेव बंधुरित्यर्थः । हे अग्ने त्वं ते द्यावापृथिवी नि पाहि । नितरां रक्ष ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे चतुर्दशो वर्गः ।

॥ अथैकादशी ॥

उरौ महाँ अनिबाधे ववर्धापो अग्निं यशसः सं हि पूर्वीः ।

ऋतस्य योनावशयद्दमूना जामीनामग्निरपसि स्वसॄणां ॥११

उरौ । महान् । अनिऽबाधे । ववर्ध । आपः । अग्निं ।

यशसः । सं । हि । पूर्वीः ।

ऋतस्य । योनौ । अशयत् । दमूनाः । जामीनां । अग्निः ।

अपसि । स्वसॄणां ॥ ११

महानयमग्निरनिबाधेऽसंबाधे उरौ विस्तीर्णेऽन्तरिक्षे ववर्ध । वर्धते । अस्य वर्धने कारणमाह । हि यस्मात्कारणात्पूर्वीर्बह्व्यो यशसो । यशोऽन्नं । तद्वत्य आप अग्निं संवर्धयंति । एवमद्भिर्वृद्धिं प्राप्तोऽग्निरृतस्योदकस्य योनौ स्थानेऽन्तरिक्षे स्थितः स्वतः सरंतीनां जामीनां भगिनीस्थानीयानां हेतुभूतेऽपसि पयसि दमूना दांतमनाः सन् अशयत् । शेते ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अक्रो न बभ्रिः समिथे महीनां दिदृक्षेयः सूनवे भाऋजीकः ।

उदुस्रिया जनिता यो जजानापां गर्भो नृतमो यह्वो

अग्निः ॥ १२

अक्रः। न। बभ्रिः। सम्ऽइथे। महीनां। दिदृक्षेयः।

सूनवे। भाःऽऋजीकः।

उत्। उस्रियाः। जनिता। यः। जजान। अपां। गर्भः।

नृऽतमः। यह्वः। अग्निः॥ १२

जनिता सर्वस्य लोकस्य जनयिता अपामुदकानां गर्भो गर्भरूपो नृतमो नेतृतमोऽतिशयेन मनुष्याणां रक्षिता यह्वो महान् योऽग्निरक्रः परेषामाक्रमिता परैरनाक्रमणीयो वा॥ नेति पादपूरणः॥ समिथे संग्रामे महीनां महतीनां सेनानां बभ्रिर्भर्ता दिदृक्षेयः सर्वैर्दर्शनीयो भाऋजीकः स्वदीप्त्या प्रकाशमानः सोऽग्निः सूनवे हविषां प्रदात्रे यजमानाय तदर्थमुस्रिया गा उज्जजान। उदजनयत्॥ सूनवे। षू प्रेरणे इत्यस्माद्धातोरौणादिको नुप्रत्ययः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अपां गर्भं दर्शतमोषधीनां वना जजान सुभगा विरूपं।

देवासश्चिन्मनसा सं हि जग्मुः पनिष्ठं जातं तवसं

दुवस्यन्॥ १३

अपां। गर्भं। दर्शतं। ओषधीनां। वना। जजान।

सुऽभगा। विऽरूपं।

देवासः। चित्। मनसा। सं। हि। जग्मुः। पनिष्ठं।

जातं। तवसं। दुवस्यन्॥ १३

सुभगा सुधना वना सर्वैर्वननीयान्यरण्यानि दर्शतं दर्शनीयं विरूपं नानाविधरूपमपामोषधीनां च गर्भमग्निं जजान। अजनयत्। देवासश्चित् सर्वे देवा अपि पनिष्ठं स्तुत्यं तवसं दृढं जातं जातमात्रं तमग्निं मनसा स्तुत्वा संजग्मुः। उपागच्छन्। हीति पूरणः। स एनं दुवस्यन्। परिचरन्॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

वृषंत इद्भानवो भाऋ॑जीकमग्निं॑ सचंत विद्युतो न शुक्राः।
गुहे॑व वृद्धं॑ सद॑सि स्वे अंतर॑पार ऊर्वे अमृतं दुहा॑नाः॥ १४

वृषंतः। इत्। भानवः॑। भाःऽऋ॑जीकम्। अग्निं॑। सचंत।
विऽद्युतः। न। शुक्राः।
गुहाऽइव। वृद्धं॑। सद॑सि। स्वे। अंतः। अपारे। ऊर्वे।
अमृतं। दुहा॑नाः॥ १४

अपारेऽगाधे ऊर्वे समुद्रेऽन्तर्मध्येऽमृतमुदकं दुहानाः चरंतो वृषंत इद्भानवो भ्रांतः सूर्या एव शुक्रा दीप्यमाना विद्युतो न विद्युत इव स्वे स्वकीये सदसि सदनेऽन्तरिक्षे गुहेव गुहायामिव वृद्धं प्रवृद्धं भाऋजीकं प्रथमा दीप्यमानमग्निं सचंत। आश्रयंति॥

॥ अथ पंचदशी ॥

ईड़े॑ च त्वा यजमानो हविर्भिरीड़े॑ सखित्वं सु॑मतिं निकामः।
देवैरवो मिमीहि सं जरित्रे रक्षा च नो दम्ये॑भिरनीकैः॥ १५

ईड़े॑। च। त्वा। यजमानः। हविःऽभिः। ईड़े॑।
सखिऽत्वं॑। सुऽमतिं। निऽकामः।
देवैः। अवः। मिमीहि। सं। जरित्रे। रक्ष। च। नः।
दम्ये॑भिः। अनीकैः॥ १५

यजमानोऽहं हविर्भिः साधनैस्त्वा त्वामीड़े च। पश्वादिलक्षणं धनं च याचे। सुमतिं शोभनां मतिं धनविषयां बुद्धिं निकामो नितरां कामयमानस्तथा सह सखित्वमीड़े। याचे। त्वं देवैः सह जरित्रे स्तोत्रे स्तोत्रं कुर्वते मह्यमवोऽन्नमवनं पश्वादिविषयां रक्षां मिमीहि। कुरु। दम्येभिर्दमनीयैर्नियंतव्यैः। प्रयत्ननिवर्तक-त्वोर्ध्वगतोक्ता। अनीकैस्तेजोभिर्नोऽस्मान् रक्ष च॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे पंचदशो वर्गः॥

॥ अथ षड्क्षी ॥

उपक्षेतारस्तव सुप्रणीतेऽग्ने विश्वानि धन्या दधानाः ।
सुरेतसा श्रवसा तुंजमाना अभि ष्याम पृतनायूँरदेवान् ॥ १६

उपऽक्षेतारः । तव । सुऽप्रनीते । अग्ने । विश्वानि ।
धन्या । दधानाः ।
सुऽरेतसा । श्रवसा । तुंजमानाः । अभि । स्याम ।
पृतनाऽयून् । अदेवान् ॥ १६

हे सुप्रणीते शोभनप्रणयन हे अग्ने तवोपक्षेतार उपगंतारः ॥ अत्र क्षितिर्गत्यर्थे वर्तते ॥ विश्वानि सर्वाणि धन्यां धन्यानि पश्वादिधनप्राप्तिहेतुभूतानि कर्माणि दधाना विदधानाः कुर्वंतस्तुंजमाना हवींषि प्रयच्छंतो वयं सुरेतसा शोभनवीर्येण श्रवसा त्वत्कृतेनान्नेनादेवान् देवेभ्योऽन्यान् । षटिवयुक्तन्यायेन राक्षसा एव गृह्यंते । यज्ञविघ्नकारिणस्तान्पृतनायूंश्च शरीराद्युपद्रवकारिणः शत्रूंश्चाभिष्याम । अभिभवेम । यद्वा देवानपूजयतः शत्रूनिति वा योज्यं ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

आ देवानामभवः केतुरग्ने मंद्रो विश्वानि काव्यानि विद्वान् ।
प्रति मर्ताँ अवासयो दमूना अनु देवान्रथिरो यासि
साधन् ॥ १७

आ । देवानां । अभवः । केतुः । अग्ने । मंद्रः । विश्वानि ।
काव्यानि । विद्वान् ।
प्रति । मर्तान् । अवासयः । दमूनाः । अनु । देवान् ।
रथिरः । यासि । साधन् ॥ १७

हे अग्ने मंद्रः स्तुत्यः केतुर्यज्ञेषु देवानां प्रज्ञापकस्त्वमाभवः । आ समंताद्भवसि । सर्वव्यापको भवसीत्यर्थः । किंच विश्वानि सर्वाणि काव्यानि यजमानादिभिः कृतानि स्तोत्राणि विद्वान् जानन् त्वं भर्तान् मर्त्यान् स्तोतॄन् स्वाभिलषितवस्तुसंपादनेन प्रीतान् विधाय गृहेषु प्रत्यभासयः । प्रतिभासयसि । रथिरो रथो साधन् देवानां हितानि कर्माणि साधयन् देवान् अनु यासि च । अनुगच्छसि च ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

नि दुरोणे अमृतो मर्त्यानां राजा ससाद विदथानि साधन् ।

घृतप्रतीक उर्विया व्यद्यौदग्निर्विश्वानि काव्यानि विद्वान् ॥ १८

नि । दुरोणे । अमृतः । मर्त्यानां । राजा । ससाद ।

विदथानि । साधन् ।

घृतऽप्रतीकः । उर्विया । वि । अद्यौत् । अग्निः । विश्वानि ।

काव्यानि । विद्वान् ॥ १८

अमृतो नित्यो राजा राजमानो योऽग्निर्विदथानि यज्ञान् साधन् साधयन् मर्त्यानामग्निहोत्रिणां दुरोणे गृहे निषसाद । निषीदति । विश्वानि काव्यानि विद्वान् जानन् घृतप्रतीको घृतेन संधुक्षितावयव उर्विया विस्तीर्णः सोऽग्निर्व्यद्यौत् । विद्योतते ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान्महीभिरूतिभिः

सरण्यन् ।

अस्मे रयिं बहुलं संतरुत्रं सुवाचं भागं यशसं कृधी नः ॥ १९

आ । नः । गहि । सख्येभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः ।

ऊतिऽभिः । सरण्यन् ।

अस्मे इति। रयिं। बहुलं। सम्ऽतरुत्रं। सुऽवाचं। भागं।

यशसं। कृधि। नः॥ १९

सरण्यन् सर्वत्र सरणं गमनमिच्छन् महांस्त्वं शिवेभिः शिवंकरैः सख्येभिः सख्यैः सखिकर्मभिर्महीभिर्महतीभिरूतिभी रक्षाभिश्च नोऽस्मान्प्रति आ गहि। आगच्छ। अस्मे अस्मभ्यं बहुलं विस्तीर्णं संतरुत्रं सर्वेषामुपद्रवाणां संतारकं सुवाचं शोभनवाचं भागं सर्वैर्भजनीयं यशसं यशसा कीर्त्या संयुक्तं रयिं धनं नोऽस्मभ्यं कृधि। देहि। अस्मभ्यमिति पुनर्वचनमादरातिशयार्थं॥

॥ अथ विंशी॥

एता ते अग्ने जनिमा सनानि प्र पूर्व्याय नूतनानि वोचं।

महान्ति वृष्णे सवना कृतेमा जन्मञ्जन्मन् निहितो

जातवेदाः॥ २०

एता। ते। अग्ने। जनिम। सनानि। प्र। पूर्व्याय।

नूतनानि। वोचं।

महान्ति। वृष्णे। सवना। कृता। इमा। जन्मन्ऽजन्मन्।

निऽहितः। जातऽवेदाः॥ २०

हे अग्ने पूर्व्याय पुरातनाय ते तुभ्यं सनानि सनातनानि महद्भिः संभजनीयानि वा नूतनान्यस्मैरभिहितान्याधुनातनानि वैतैतानि जनिम जन्मानि कर्माणि स्तोत्राणि वा प्रवोचं। जातवेदा जातप्रज्ञो जातधनो वा जन्मन् जन्मन्। जायंत इति जन्मानः। तेषु सर्वेषु मनुष्येषु निहितो यागार्थं। तस्मै वृष्णे संपदां वर्षित्रेऽग्नय इमानि सवना सवनानि कृता। कृतानि॥

॥ अथैकविंशी॥

जन्मञ्जन्मन् निहितो जातवेदा विश्वामित्रेभिरिध्यते अजस्रः।

तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम॥ २१

जन्मन्ऽजन्मन् । निऽहितः । जातऽवेदाः । विश्वामित्रेभिः ।

इध्यते । अजस्रः ।

तस्य । वयं । सुऽमतौ । यज्ञियस्य । अपि । भद्रे । सौमनसे ।

स्याम ॥ २१

जन्मन् जन्मन् सर्वेषु मनुष्येषु निहितो जातवेदा विश्वामित्रेभिर्विश्वामित्रैः । पूजायां बहुवचनं । महर्षिणा विश्वामित्रेण यो जातवेदा अजस्रोऽजस्रमनव-रतमिध्यते । दीप्यते । सुमतौ वर्तमाना वयं तस्य यज्ञियस्य यज्ञार्हस्याग्नेर्भद्रे भजनीये सौमनसे सुमनोभावेऽनुग्रहबुद्धावपि स्याम । अपि भवेम । प्रार्थनायां लिङ् ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

इमं यज्ञं सहसावन् त्वं नो देवत्रा धेहि सुक्रतो रराणः ।

प्र यंसि होतर्बृहतीरिषो नोऽग्ने महि द्रविणमा यजस्व ॥ २२

इमं । यज्ञं । सहसाऽवन् । त्वं । नः । देवऽत्रा । धेहि ।

सुक्रतो इति सुऽक्रतो । रराणः ।

प्र । यंसि । होतः । बृहतीः । इषः । नः । अग्ने । महि ।

द्रविणं । आ । यजस्व ॥ २२

हे सहसावन् सहस्वन् बलवन् सुक्रतो शोभनकर्मन् हे अग्ने रराणः सर्वदा रममाणः शब्दं कुर्वाणो वा त्वं नोऽस्मदीयमिमं यज्ञं देवत्रा देवेषु धेहि । निधेहि । हे होतर्देवानामाह्वातः बृहतीरिषोऽन्नानि नोऽस्मभ्यं प्रयंसि । प्रयच्छ । हे अग्ने महि महत् द्रविणं पश्वादिलक्षणं धनमायजस्व । प्रयच्छ । अत्र यजिर्दानकर्मा ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ २३

इळां। अग्ने। पुरुऽदंसं। सनिं। गोः। शश्वत्ऽतमं।
हवमानाय। साध।
स्यात्। नः। सूनुः। तनयः। विजाऽवा। अग्ने। सा। ते।
सुऽमतिः। भूतु। अस्मे इति ॥ २३

इयं सर्वेषां पशूनां पशुपुरोडाशस्य स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्या। सूत्र्यते हि। इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोरित्येता यजाग्निं पुरोळाशस्य स्वदस्व हव्या समिधो दिदीहीति पुरोळाशस्विष्टकृत इति। आ० ३.५.॥

हे अग्ने पुरुदंसं बहुकर्माणं गोर्गवां सनिं प्रदात्रीमिळां भूमिं हवमानाय स्तुवते मह्यं शश्वत्तमं चिरकालं यथा भवति तथा साध। साधय। नोऽस्माकं सूनुः पुत्रस्तनयः संतानस्य विस्तारयिता विजावा पुत्रपौत्रादिरूपेण स्वयं विजायत इति विजावा स्यात्। हे अग्न सा प्रसिद्धा ते सुमतिस्त्वदीयानुग्रहबुद्धिरस्मे अस्मासु भूतु। भवतु॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टके षष्ठो वर्गः॥

वैश्वानरायेति पंचदशर्चं द्वितीयं सूक्तं। तथा चानुक्रम्यते वैश्वानराय पंचोना वैश्वानरीयं तु जागतं त्विति। विश्वामित्र ऋषिः। जगती छंदः। वैश्वानरोऽग्निर्देवता॥ पृष्ठ्याभिप्लविकयोस्तृतीयेऽहन्याग्निमारुते वैश्वानराय धिषणामिति वैश्वानरनिविद्धानीयं सूक्तं। ततीयस्येति खंडे सूत्रितं। वैश्वानराय धिषणां धारावरा मरुतः। आ० ७.७.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वैश्वानराय धिषणामृतावृधे घृतं न पूतमग्नये जनामसि।
द्विता होतारं मनुषश्च वाघतो धिया रथं न कुलिशः
समृण्वति ॥ १

वैश्वानराय । धिषणां । ऋतऽवृधे । घृतं । न । पूतं ।
अग्नये । जनामसि ।
द्विता । होतारं । मनुषः । च । वाघतः । धिया । रथं ।
न । कुलिशः । सं । ऋण्वति ॥ १

ऋतावृधे ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य वा वर्धयित्रे वैश्वानराय। वैश्वानरशब्दो यास्केन व्याख्यातः। वैश्वानरः कस्माद्विश्वान्नरान्नयति विश्व एनं नरा नयन्तीति वा। अपि वा विश्वानर एव स्यात् प्रत्यृतः सर्वाणि भूतानि तस्य वैश्वानरस्तस्यैषा भवति। नि० ७. २१. । इति। तस्मै पूतं घृतं न घृतमिव धिषणां स्तुतिं जनामसि। जनयामः। यथा घृतं प्रीतिं जनयति तथा प्रीतिं करोमीत्यर्थः। द्विता द्विधा गार्हपत्याहवनीयरूपाभ्यां युक्तं होतारं देवानामाह्वातारमग्निं मनुषो मनुष्या वाघतश्च ऋत्विजश्च धिया कर्मणा कुलिशो वास्यादो रथं न रथमिव समृण्वन्ति संस्कुर्वन्ति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स रोचयज्जनुषा रोदसी उभे स मात्रोरभवत्पुत्र ईड्यः ।
हव्यवाडग्निरजरश्चनोहितो दूळभो विशामतिथिर्विभावसुः ॥ २

सः । रोचयत् । जनुषा । रोदसी इति । उभे इति । सः ।
मात्रोः । अभवत् । पुत्रः । ईड्यः ।
हव्यऽवाट् । अग्निः । अजरः । चनःऽहितः । दुःऽदभः ।
विशां । अतिथिः । विभाऽवसुः ॥ २

सोऽग्निर्जनुषा जन्मनोभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ रोचयत्। अरोचयत्। प्रकाशयति। स मात्रोर्द्यावापृथिव्योरीड्यः स्तुत्यः पुत्रोऽभवत्। हव्यवाट् हव्यानां वोढाग्निरंगनादिगुणयुक्तोऽजरो जरारहितः चनोऽन्नं हितं यजमाने निहितं येनासौ चनोहितः। दूळभो हिंसितुमशक्यः सोऽयं विभावसुः प्रभाधनो विशां मनुष्याणामतिथिरिव पूज्यो भवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

क्रत्वा दक्षस्य तरुषो विधर्मणि देवासो अग्निं जनयंत

चित्तिभिः ।

रुरुचानं भानुना ज्योतिषा महामत्यं न वाजं सनिष्यन्नुप

ब्रुवे ॥ ३

क्रत्वा । दक्षस्य । तरुषः । विऽधर्मणि । देवासः । अग्निं ।

जनयंत । चित्तिऽभिः ।

रुरुचानं । भानुना । ज्योतिषा । महां । अत्यं । न । वाजं ।

सनिष्यन् । उप । ब्रुवे ॥ ३

चित्तिभिर्ज्ञानैरुपलक्षिता देवासो देवास्तरुषो व्यसनेभ्यस्तारकस्य दक्षस्य बलस्य क्रत्वा कर्मणा विधर्मणि विधारके यज्ञेऽग्निं जनयंत। अजनयन् । भानुना भासमानेन ज्योतिषा रुरुचानं रोचमानं महां महांतमग्निमत्यं न भारवहमश्वमिव वाजमन्नं सनिष्यन् लिप्समानोऽहमुप ब्रुवे । स्तौमि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ मंद्रस्य सनिष्यंतो वरेण्यं वृणीमहे अह्रयं वाजमृग्मियं ।

रातिं भृगूणामुशिजं कविक्रतुमग्निं राजंतं दिव्येन

शोचिषा ॥ ४

आ । मंद्रस्य । सनिष्यंतः । वरेण्यं । वृणीमहे । अह्रयं ।

वाजं । ऋग्मियं ।

रातिं । भृगूणां । उशिजं । कविऽक्रतुं । अग्निं । राजंतं ।

दिव्येन । शोचिषा ॥ ४

मंद्रस्य स्तुत्यस्य वैश्वानरस्य संबंधिनं वरेण्यं वरणीयमहृयमलज्जाकरं ऋत्वियं प्रयस्वं वाजमन्नं सनिष्यंतो लिप्समाना वयं भृगूणामृषीणां रातिमभिलषितार्थप्रदातारमुशिजमभिलष्यं तं कविक्रतुं क्रांतप्रज्ञं दिव्येन द्विविधेन शोचिषा रोचिषा राजंतं भ्राजमानमग्निमाहुवीमहे । संभजामहे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अग्निं सुम्नाय दधिरे पुरो जना वाजश्रवसमिह वृक्तबर्हिषः ।
यतस्रुचः सुरुचं विश्वदेव्यं रुद्रं यज्ञानां साधदिष्टिमपसाम् ॥ ५

अग्निं । सुम्नाय । दधिरे । पुरः । जनाः । वाजऽश्रवसं ।
इह । वृक्तऽबर्हिषः ।
यतऽस्रुचः । सुऽरुचं । विश्वऽदेव्यं । रुद्रं । यज्ञानां ।
साधत्ऽइष्टिं । अपसां ॥ ५

वृक्तबर्हिषः स्तीर्णबर्हिषो यतस्रुचः प्राप्तस्रुच ऋत्विजः सुम्नाय सुखार्थं वाजश्रवसं मनुष्येभ्यः प्रेरितान्नं सुरुचं प्रशस्तदीप्तिमंतं विश्वदेव्यं विश्वेभ्यो देवेभ्यो हितं रुद्रं दुःखानां द्रावकमपसां कर्मवतां यज्ञानां । यजंतीति यज्ञा यजमानाः । तेषां साधदिष्टिं साधितयज्ञमग्निमिह यज्ञे पुरो दधिरे । स्तुवंति ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

पावकशोचे तव हि क्षयं परि होतर्यज्ञेषु वृक्तबर्हिषो नरः ।
अग्ने दुव इच्छमानास आप्यमुपासते द्रविणं धेहि तेभ्यः ॥ ६

पावकऽशोचे । तव । हि । क्षयं । परि । होतः । यज्ञेषु ।
वृक्तऽबर्हिषः । नरः ।
अग्ने । दुवः । इच्छमानासः । आप्यं । उप । आसते ।
द्रविणं । धेहि । तेभ्यः ॥ ६

हे पावकशोचे शोधकदीप्ते हे ज्योतदेवानामाह्वातः यज्ञेषु परि परितो हव्य-
वद्भिवः स्तोत्रवद्भिर्वो दुवः परिचरणमिच्छमानास इच्छंतो नरो नेतारो यजमाना
आध्यमाप्तुं योग्यं तव त्वत्संबंधिनं यत्र निवासं वागच्छद्युपासते । ईवंते । तेभ्यो
भूरियं धनं धेहि । विधेहि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आ रोदसी अपृणदा स्वर्महज्जातं यदेनमपसो अधारयन् ।
सो अध्वराय परि णीयते कविरत्यो न वाजसातये
चनोहितः ॥ ७

आ । रोदसी इति । अपृणात् । आ । स्वः । महत् । जातं ।
यत् । एनं । अपसः । अधारयन् ।
सः । अध्वराय । परि । नीयते । कविः । अत्यः । न ।
वाजऽसातये । चनःऽहितः ॥

रोदसी द्यावापृथिव्यावपृणात् । अपूरयत् । तथा महत्प्रभूतं स्वरंतरिक्षमापृणत् ।
अपसः कर्मवंतो यजमाना जातं यद्यमेनमग्निमधारयन् अत्यो न अश्व इव कविः
क्रांतः सर्वत्र व्याप्तश्चनोहितो निहितान्नः सोऽयमग्निर्वाजसातये वाजस्यान्नस्य
कीर्तेर्वा सातये लाभाय परिणीयते । यज्ञार्थं नीयते ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नमस्यत हव्यदातिं स्वध्वरं दुवस्यत दम्यं जातवेदसं ।
रथीर्ऋतस्य बृहतो विचर्षणिरग्निर्देवानामभवत्पुरोहितः ॥ ८

नमस्यत । हव्यऽदातिं । सुऽअध्वरं । दुवस्यत । दम्यं ।
जातऽवेदसं ।
रथीः । ऋतस्य । बृहतः । विऽचर्षणिः । अग्निः । देवानां ।
अभवत् । पुरःऽहितः ॥ ८

रथीर्नेता बृहतो महत ऋतस्य यज्ञस्य विचर्षणिर्द्रष्टा योऽग्निर्देवानां पुरोहितः पुरस्ताद्धव्यवहनाय स्थापितोऽभवत् हव्यदातिं देवेभ्यो हविषां दातारं स्वध्वरं शोभनयज्ञं दस्मं दर्शनीयं मर्त्येभ्यो हितं जातवेदसं जातप्रज्ञं तमग्निं नमस्यत । पूजयत । दुवस्यत । परिचरत ॥

॥ अथ नवमी ॥

तिस्रो यह्वस्य समिधः परिज्मनोऽग्नेरपुनन्नुशिजो अमृत्यवः ।
तासामेकामदधुर्मर्त्ये भुजमु लोकमु द्वे उप जामिमीयतुः ॥ ९

तिस्रः । यह्वस्य । सम्ऽइधः । परिऽज्मनः । अग्नेः । अपुनन् ।
उशिजः । अमृत्यवः ।
तासाम् । एकाम् । अदधुः । मर्त्ये । भुजम् । ऊं इति । लोकम् ।
ऊं इति । द्वे इति । उप । जामिम् । ईयतुः ॥ ९

उशिजः कामयमाना अमृत्यवो मृत्युरहिता देवा यह्वस्य महतः परिज्मनः परितो गंतुः समिधः समिंधिकाः प्रकाशिकास्तिस्रः पार्थिववैद्युतसूर्यरूपास्तिस्रस्तनूरपुनन् । अशोधयन् । ते देवा भुजं सर्वेषां पालयित्रीं तासां तनूनां मध्ये एकां पार्थिवीं तनुं मर्त्ये मर्त्यलोकेऽदधुः । न्यदधुः । उ इति पादपूरणः । इतरे द्वे तनू जामिं लोकजातमंतरिक्षमुपेयतुः । गच्छतः । अथवा तिस्रः समिध आघारसमिधौ द्वे अनूयाजसमिच्चैकेति । तासां समिधामेकामनूयाजसमिधं मर्त्ये इह लोके भोगहेतुमनूयाजपर्यंतमदधुः । धारयंति । प्रजा वा अनूयाजा इति प्रजात्वेनानूयाजानां संस्तवात् तदाश्रयत्वाच्चानूयाजसमिधः । इतरे द्वे समिधौ अंतरिक्षे दिव्यभोगहेतू उपेयतुः । उपगच्छतः । त्रीन्परिधींस्तिस्रः समिध इति हि निगमः ॥

॥ अथ दशमी ॥

विशां कविं विश्पतिं मानुषीरिषः सं सीमकृण्वन्स्वधितिं
न तेजसे ।
स उद्वतो निवतो याति वेविषत्स गर्भमेषु भुवनेषु दीधरत् ॥ १

विशां । कविं । विश्पतिं । मानुषीः । इषः । सं । सीं ।

अकृण्वन् । स्वऽधितिं । न । तेजसे ।

सः । उत्ऽवतः । निऽवतः । याति । वेविषत् । सः । गर्भं ।

एषु । भुवनेषु । दीधरत् ॥ १०

इषः पश्वादिलक्षणं धनमिच्छन्त्यो मानुषीर्मनुष्यप्रजा विशां प्रजानां विश्पतिं प्रभुं कविं मेधाविनं सोमेनं स्वधितिं न असिमिव तेजसे तैक्ष्ण्यार्थं समकृण्वन् । समस्कुर्वन् । सोऽग्निरुद्दत उच्छ्रायवतो निवतो नीचैर्भाववतश्च प्रदेशान्वेविषत् व्याप्नुवन् याति । गच्छति । स एषु भुवनेषु गर्भं मरणवा दीधरत् । अधारयत् ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स जिन्वते जठरेषु प्रजज्ञिवान्वृषा चित्रेषु नानदन्न सिंहः ।

वैश्वानरः पृथुपाजा अमर्त्यो वसु रत्ना दयमानो वि

दाशुषे ॥ ११

सः । जिन्वते । जठरेषु । प्रजज्ञिऽवान् । वृषा । चित्रेषु ।

नानदत् । न । सिंहः ।

वैश्वानरः । पृथुऽपाजाः । अमर्त्यः । वसु । रत्ना ।

दयमानः । वि । दाशुषे ॥ ११

प्रजज्ञिवान् जातो वृषा वर्षकः स वैश्वानरश्चित्रेषु नानाप्रकारेषु जठरेषु । प्राणिनां भेदाज्जठराणां भेदः । तेषु जिन्वते । वर्धते । चित्रेषु नानाविधेष्वरण्येषु नानदत् अत्यर्थं शब्दं कुर्वन् सिंहो न । सिंह इव । किंविधो वैश्वानरः । पृथुपाजाः पृथुतेजाः । अथवा पृथुवेगः । अमर्त्यो मरणधर्मरहितो दाशुषे हविषां प्रदात्रे यजमानाय रत्ना रमणीयानि वसु वसूनि धनानि वि विशेषेण दयमानः प्रयच्छन् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

वैश्वानरः प्रत्नथा नाकमारुहद्दिवस्पृष्ठं भंदमानः सुमन्मभिः ।
स पूर्ववज्जनयंजंतवे धनं समानमज्मं पर्येति जागृविः ॥ १२

वैश्वानरः । प्रत्नऽथा । नाकं । आ । अरुहत् । दिवः ।
पृष्ठं । भंदमानः । सुमन्मऽभिः ।
सः । पूर्वऽवत् । जनयन् । जंतवे । धनं । समानं । अज्मं ।
परि । एति । जागृविः ॥ १२

सुमन्मभिः स्तोतृभिर्भंदमानः स्तूयमानो वैश्वानरो जातमात्र एव प्रत्नथा प्रत्न इव चिरंतन इव नाकं । कं सुखं । अकं दुःखं । न विद्यतेऽकं यस्मिन् तन्नाकं । दिवोंऽतरिक्षस्य पृष्ठमुपरितनप्रदेशं स्वरोचिर्भिरारुहत् । आरोहति । स वैश्वानरः पूर्ववत् पूर्वेभ्य ऋषिभ्य इव जंतवे स्तोत्रे यजमानाय धनं पश्वादिलक्षणं जनयन् संपादयन् जागृविः सदा प्रबुद्धः समानं सर्वेषां देवानां साधारणमज्मं आकाशमार्गं पर्येति । सूर्यरूपेण गच्छति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ऋतावानं यज्ञियं विप्रमुक्थ्यमा यं दधे मातरिश्वा दिवि क्षयं ।
तं चित्रयामं हरिकेशमीमहे सुदीतिमग्निं सुविताय नव्यसे ॥ १३

ऋतऽवानं । यज्ञियं । विप्रं । उक्थ्यं । आ । यं । दधे ।
मातरिश्वा । दिवि । क्षयं ।
तं । चित्रऽयामं । हरिऽकेशं । ईमहे । सुऽदीतिं । अग्निं ।
सुविताय । नव्यसे ॥ १३

ऋतावानं सत्यवंतं यज्ञियं यज्ञार्हं विप्रं मेधाविनमुक्थ्यं स्तुत्यं दिवि द्युलोके क्षयं निवसंतं यमग्निं मातरिश्वा वायुर्द्युलोकादाहृत्य पृथिव्यामादधे । आहितवान् ।

चित्रयामं नानाविधगमनं हरिकेशं पिंगलार्चिषं सुदीतिं शोभनदीप्तिं तमग्निं नव्यसे नवतराय सुविताय सुष्टु प्राप्तव्याय धनाय तदर्थमीमहे । याचामहे ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

शुचिं न याम॑न्निषि॒रं स्व॒र्दृशं॑ के॒तुं दि॒वो रो॑चन॒स्थामु॑ष॒र्बुध॑म् ।

अ॒ग्निं मू॒र्धानं॑ दि॒वो अप्र॑तिष्कुतं॒ तमी॑महे॒ नम॑सा वा॒जिनं॑

बृ॒हत् ॥ १४

शुचिं॑ । न । याम॑न् । इ॒षि॒रम् । स्वः॒ऽदृश॑म् । के॒तुम् । दि॒वः ।

रो॒च॒न॒ऽस्थाम् । उ॒षः॒ऽबुध॑म् ।

अ॒ग्निम् । मू॒र्धान॑म् । दि॒वः । अप्र॑तिऽस्कुतम् । तम् । ई॒म॒हे॒ ।

नम॑सा । वा॒जिन॑म् । बृ॒हत् ॥ १४

नेति संप्रत्यर्थे । शुचिं दीप्तं यामन् यामनि यज्ञ इषिरमेषणीयं स्वर्दृशं सर्वद्रष्टं सर्वपदार्थविज्ञानयुक्तं दिवो द्युलोकस्य केतुं प्रज्ञापकं रोचनस्थां रोचनस्थं । रोचनः सूर्यः । तस्मिन् तिष्ठंतं । उषर्बुधमग्निहोत्रिकर्तृपेणोषसि प्रबुध्यमानं दिवः स्वर्गस्य मूर्धानं प्रधानमप्रतिष्कुतमप्रतिहतबलं वाजिनमन्नवंतं बृहत् महांतं तमग्निं नमसा स्तोत्रेणीमहे । याचामहे ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

मं॒द्रं होता॑रं॒ शुचि॒मद्व॑याविनं॒ दमू॑नसमु॒क्थ्यं॑ वि॒श्वच॑र्षणिम् ।

रथं॒ न चि॒त्रं वपु॑षाय दर्श॒तं मनु॑र्हितं॒ सद॒मिद्रा॒य ई॑महे ॥ १५

मं॒द्रम् । होता॑रम् । शुचि॑म् । अद्व॑याविनम् । दमू॑नसम् । उ॒क्थ्य॑म् ।

वि॒श्वऽच॑र्षणिम् ।

रथ॑म् । न । चि॒त्रम् । व॒पु॒षाय॑ । द॒र्श॒तम् । मनुः॑ऽहितम् । सद॑म् ।

इत् । रा॒यः । ई॒म॒हे॒ ॥ १५

मंद्रं स्तुत्यं होतारं देवानामाह्वातारं शुचिं सर्वदा शुद्धमद्वयाविनमकुटिलं दमूनसं दानमनसं स्नुथ्यं श्रेष्ठं विश्वचर्षणिं विश्वस्य द्रष्टारं चित्रं नानाविधवर्णं रथं न रथमिव वपुषाय रूपार्थं दर्शतं दर्शनीयं सदमित् सदैव मनुर्हितं सर्वेभ्यो मनुष्येभ्यो हितं तमग्निं रायो धनानीमहे। याचामहे। अत्र याञ्चार्थत्वादस्य द्विकर्मकत्वं॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टम एकोनविंशो वर्गः॥

वैश्वानरायेत्येकादशर्चं तृतीयं सूक्तं वैश्वामित्रं। अत्रेयमनुक्रमणिका। वैश्वानरायेकादशेति। पूर्वसूक्ते वैश्वानरीयं तु जागतं मित्युक्तत्वादस्यापि सूक्तस्य जगती छंदो वैश्वानरोऽग्निर्देवता॥ अस्य सूक्तस्याग्निष्टोम आग्निमारुते शस्त्रे विनियोगः। सूत्यते हि। वैश्वानराय पृथुपाजसे धियं नः करत्ववंते। आ० ५. २०। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

वैश्वानराय पृथुपाजसे विपो रत्ना विधंत धरुणेषु गातवे।
अग्निर्हि देवाँ अमृतो दुवस्यत्यथा धर्माणि सनता न
दूदुषत्॥ १

वैश्वानराय। पृथुऽपाजसे। विपः। रत्ना। विधंत। धरुणेषु।
गातवे।
अग्निः। हि। देवान्। अमृतः। दुवस्यति। अथ। धर्माणि।
सनता। न। दूदुषत्॥ १

विपो मेधाविनः स्तोतारः पृथुपाजसे बहुबलाय बहुन्नाय वा। पाजःशब्दस्य बलान्ननाम्नोः पाठात्। वैश्वानरायाग्नये धरुणेषु धर्मेषु यज्ञेषु रत्ना रमणीयानि स्तोत्राणि गातवे सन्मार्गलाभाय विधंत। परिचरंति। कुर्वंति। अमृतो मरणरहितोऽग्निर्देवान् दुवस्यति। हविषां प्रदानेन परिचरति। हिः प्रसिद्धौ। अथ अतः कारणात्कोऽपि सनता सनातनानि धर्माणि यज्ञान् न दूदुषत्। न दूषयति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अंतर्दूतो रोदसी दस्म ईयते होता निषत्तो मनुषः पुरोहितः ।
क्षयं बृहंतं परि भूषति द्युभिर्देवेभिरग्निरिषितो धियावसुः ॥ २

अंतः । दूतः । रोदसी इति । दस्मः । ईयते । होता ।
निऽसत्तः । मनुषः । पुरःऽहितः ।
क्षयं । बृहंतं । परि । भूषति । द्युऽभिः । देवेभिः । अग्निः ।
इषितः । धियाऽवसुः ॥ २

दस्मो दर्शनीयो होताग्निर्दूतो देवानां दूतः सन् रोदस्योर्द्यावापृथिव्योरंतर्मध्य ईयते । गच्छति । मनुषो मनोर्जातस्य मनुष्यस्य पुरोहित आहवनीयादिरूपेण पुरतः स्थापितो निषत्तो निषण्णः सन् अग्निर्द्युभिर्दीप्तिभिर्बृहंतं महांतं क्षयं यज्ञगृहं परिभूषति । अलंकुरुते । देवेभिर्देवैरिषितः प्रेषितो धियावसुः प्रज्ञया व्याप्तः । एते द्वे अग्निविशेषणे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

केतुं यज्ञानां विदथस्य साधनं विप्रासो अग्निं महयंत
चित्तिभिः ।
अपांसि यस्मिन्नधि संदधुर्गिरस्तस्मिन्सुम्नानि यजमान आ
चके ॥ ३

केतुं । यज्ञानां । विदथस्य । साधनं । विप्रासः । अग्निं ।
महयंत । चित्तिऽभिः ।
अपांसि । यस्मिन् । अधि । संऽदधुः । गिरः । तस्मिन् ।
सुम्नानि । यजमानः । आ । चके ॥ ३

यज्ञानां केतुं प्रज्ञापकं विदथस्य यज्ञस्य स्वकस्य वा साधनं प्राप्तिसाधनमसाधारण-कारणं संतमग्निं विप्रासो विप्रा विपश्चिद्भिः स्वकर्मभिर्गृह्णंत । पूजयंति । किंच गिरः स्तोतारो यस्मिन्नग्नावपांसि स्वानुष्ठेयानि कर्माण्यधिसंदधुः संदधते यजमान-स्तस्मिन्नग्नौ द्युम्नानि सुखानि प्राप्यायते । कामयते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पिता यज्ञानामसुरो विपश्चितां विमानमग्निर्वयुनं च वाघतां ।
आ विवेश रोदसी भूरिवर्पसा पुरुप्रियो भंदते धामभिः
कविः ॥ ४

पिता । यज्ञानां । असुरः । विपःऽचितां । विऽमानं ।
अग्निः । वयुनं । च । वाघतां ।
आ । विवेश । रोदसी इति । भूरिऽवर्पसा । पुरुऽप्रियः ।
भंदते । धामऽभिः । कविः ॥ ४

यज्ञानां पिता पालयिता विपश्चितां विदुषां स्तोतॄणामसुरो बलप्रदः । वाघता-मृत्विजां वयुनं ज्ञानसाधनं । विमानं । विमीयते फलमिति विमानं यज्ञादिकर्म-साधनं । सोऽग्निर्भूरिवर्पसा पार्थिववैद्युतादिबहुविधरूपेण रोदसी द्यावापृथिव्या-वाविवेश । प्रविशति । पुरुप्रियो मनुष्येष्वधिकं प्रियः । अथवा पुरूणां बहूनां प्रियः पुरुप्रियः । धामभिस्तेजोभिर्युक्तः कविरग्निर्भंदते । यजमानेन स्तूयते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

चंद्रमग्निं चंद्ररथं हरिव्रतं वैश्वानरमप्सुषदं स्वर्विदं ।
विगाहं तूर्णिं तविषीभिरावृतं भूर्णिं देवास इह सुश्रियं
दधुः ॥ ५

चंद्रं । अग्निं । चंद्रऽरथं । हरिऽव्रतं । वैश्वानरं ।
अप्सुऽसदं । स्वःऽविदं ।

विऽगाहं । तूर्णिं । तविषीभिः । आऽवृतं । भूर्णिं । देवासः ।

इह । सुऽश्रियं । दधुः ॥ ५

देवासो देवाश्चंद्रमाह्लादकरं चंद्ररथं । चंद्र आह्लादको रथो यस्येति वा तं हरिव्रतं पिंगलवर्णं हरित्वचं वा । हरित्वचमिति शाखांतरं । अमृध्रमहिंसकं सीदंतं सर्विदं सर्वस्वं विगाहं विगाहमानं सर्वत्र व्याप्तं तूर्णिं क्षिप्रगामिनं मत्यानां हिंसितारं वा तविषीभिर्बलैरावृतं भूर्णिं भर्तारं सुश्रियं शोभनदीप्तिं वैश्वानरमिह इहलोके दधुः । आदधुः ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निर्देवेभिर्मनुषश्च जंतुभिस्तन्वानो यज्ञं पुरुपेशसं धिया ।

रथीरंतरीयते साधदिष्टिभिर्जीरो दमूना

अभिशस्तिचातनः ॥ ६

अग्निः । देवेभिः । मनुषः । च । जंतुऽभिः । तन्वानः ।

यज्ञं । पुरुऽपेशसं । धिया ।

रथीः । अंतः । ईयते । साधदिष्टिऽभिः । जीरः । दमूनाः ।

अभिशस्तिऽचातनः ॥ ६

देवैः साधदिष्टिभिः साधितयज्ञैर्जंतुभिर्मनुष्यैर्ऋत्विग्भिश्च धिया कर्मणा मनुषो यजमानस्य पुरुपेशसं बहुरूपं । पेश इति रूपनाम । पुरोडाशपशुसोमहविर्भेदैरेकाहाहीनसत्रात्मकभेदैश्च नानाविधरूपं यज्ञं तन्वानः कुर्वन् रथीः सर्वस्य लोकस्य नेता जीरः क्षिप्रकारी दमूना दांतमना दानमना वाभिशस्तिचातनोऽभिशस्तीनामरातीनां यज्ञविघ्नकारिणां रक्षसां चातयिता नाशयिताग्निरंतर्द्यावापृथिव्योर्मध्य ईयते । गच्छति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अग्ने जरस्व स्वपत्य आयुन्यूर्जा पिन्वस्व समिषो दिदीहि नः ।

वयांसि जिन्व बृहतश्च जागृव उशिग्देवानामसि

सुक्रतुर्विपां ७

अग्ने । जरस्व । सुऽअपत्ये । आयुनि । ऊर्जा । पिन्वस्व ।

सं । इषः । दिदीहि । नः ।

वयांसि । जिन्व । बृहतः । च । जागृवे । उशिक् । देवानां ।

असि । सुऽक्रतुः । विपां ॥ ७

हे अग्ने स्वपत्य सुपुत्र आयुन्यायुषि ॥ निमित्तसप्तम्येषा ॥ आयुषि निमित्ते जरस्व । देवान् स्तुहि । होतारमधिष्ठायोर्जा रसेनान्नेन वा पिन्वस्व । देवान्प्रीणय । नोऽस्माकमिषः सस्यार्थं वृष्टीः संदिदीहि । संदीपय । वयांस्यन्नानि च ॥ वयः इत्यन्ननामसु पाठात् ॥ जिन्व । देहि । हे जागृवे सर्वदा जागरणशील बृहतो महतो यजमानस्य जिन्वेति संबंधः । सुक्रतुः शोभनकर्मा शोभनयज्ञो वा त्वं विपां मेधाविनां देवानामुशिक् कांतोऽसि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

विश्पतिं यह्वमतिथिं नरः सदा यंतारं धीनामुशिजं

च वाघतां ।

अध्वराणां चेतनं जातवेदसं प्र शंसंति नमसा

जूतिभिर्वृधे ॥ ८

विश्पतिं। यह्वं। अतिथिं। नरः। सदा। यंतारं। धीनां।

उशिजं। च। वाघतां।

अध्वराणां। चेतनं। जातऽवेदसं। प्र। शंसंति। नमसा।

जूतिऽभिः। वृधे ॥ ८

नरो नेतारः स्तोतारो वा विश्पतिं विशां मनुष्याणां पतिं विश्वस्य पतिमिति वा यह्वं महांतमतिथिं सर्वस्यातिथिभूतं धीनां बुद्धीनां कर्मणां वा यंतारं नियंतारं वाघतामृत्विजां चोशिजं कांतं मनोज्ञमध्वराणां यागानां चेतनं प्रज्ञापकं जूतिभिर्वेगैर्युक्तं जातवेदसमग्निं वृधे वृद्धये नमसा नमस्कारेण स्तुतिभिश्च प्रशंसंति। प्रशंसां कुर्वंति॥

॥ अथ नवमी ॥

विभावा देवः सुरणः परि क्षितीरग्निर्बभूव शवसा सुमद्रथः।

तस्य व्रतानि भूरिपोषिणो वयमुप भूषेम दम आ

सुवृक्तिभिः ॥ ९

विऽभावा। देवः। सुऽरणः। परि। क्षितीः। अग्निः।

बभूव। शवसा। सुमत्ऽरथः।

तस्य। व्रतानि। भूरिऽपोषिणः। वयं। उप। भूषेम।

दमे। आ। सुवृक्तिऽभिः ॥ ९

विभावा दीप्तिमान् देवः स्तूयमानः सुरणः। अत्र वर्णलोपश्छांदसः। शोभनं रमयतीति सुरमणः। सुमद्रथः शोभनरथोऽग्निः शवसा बलेन क्षितीः सर्वाः प्रजाः परि बभूव। परितो व्याप्नोति। अत्र भवतेरुपसर्गवशात् परिग्रहार्थत्वं। भूरिपोषिणो बहूनां पोषयितुः पालयितुरस्य वयमस्मदे। दम इति व्यत्ययेनास्य पाठात्। नियतस्तस्याग्नेर्व्रतानि कर्माणि दमे सुवृक्तिभिः स्तोत्रैरुपभूषेम। उपभूषयामः। प्रकाशयामः॥

॥ अथ दशमी ॥

वैश्वानर तव धामान्या चके येभिः स्वर्विदभवो विचक्षण।

जात आपृणो भुवनानि रोदसी अग्ने ता विश्वा परिभूरसि

त्मना ॥ ११

वैश्वानर। तव। धामानि। आ। चके। येभिः। स्वःऽवित्।

अभवः। विऽचक्षण।

जातः। आ। अपृणाः। भुवनानि। रोदसी इति। अग्ने।

ता। विश्वा। परिऽभूः। असि। त्मना ॥ १०

हे वैश्वानर तव धामानि त्वत्संबंधीनि तेजांस्याचके। अभिष्टौमि। हे विचक्षण प्राज्ञ त्वं येभिर्यैस्तेजोभिः स्वर्वित् सर्ववित् सर्वज्ञोऽभवः। भवसि। जातमात्रस्त्वं भुवनानि भूतजातानि रोदसी द्यावापृथिव्यावापृणाः। आपूरयः। हे अग्ने विश्वा विश्वानि सर्वाणि ता तानि भूतजातानि त्मना आत्मना परिभूरसि। परिगृहीतासि॥

॥ अथैकादशी ॥

वैश्वानरस्य दंसनाभ्यो बृहदरिणादेकः स्वपस्यया कविः।

उभा पितरा महयन्नजायताग्निर्द्यावापृथिवी

भूरिरेतसा ॥ ११

वैश्वानरस्य। दंसनाभ्यः। बृहत्। अरिणात्। एकः।

सुऽअपस्यया। कविः।

उभा। पितरा। महयन्। अजायत। अग्निः।

द्यावापृथिवी इति। भूरिऽरेतसा ॥ ११

वैश्वानरस्याग्नेरिदं समानमस्तोऽपकारोऽस्यः क्रियाभ्यो दक्षमपत्यं भवतीति यत् तद्विदितम्। अतः कारणादेको मुख्यः कविरग्निः स्वतपसा शोभनयज्ञादिकर्मेच्छया यजमानादिभ्यो धनमदात्। ददाति। सोऽयमग्निर्भूरिरेतसा बहुरेतस्कावुभौ पितरा पितरौ मातापितरौ द्यावापृथिव्यौ मध्यमपूजयत् अजायत॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टम एकत्रिंशो वर्गः॥

समित्समिदित्येकादशर्चं चतुर्थं सूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभम्। अत्रानुक्रमणिका। समित्समिदाप्रियं इति। इध्मादिकास्तावद् ताः पूर्वोक्ताः प्रत्यृचं देवताः। पशौ वैश्वामित्राणामाप्रीसूक्तम्। दर्शपूर्णमासयोः पत्नीसंयाजेषु त्वष्टुर्याज्या तन्न इत्येषा। सूत्रितं च। इह त्वष्टारमग्रियं तन्नस्तुरीपमध पोषयित्नु। आ० १. १०. । इति॥ त्वाष्ट्रे पशौ पुरोडाशस्यानुवाक्या। सूत्रितं च। तन्नस्तुरीपमध पोषयित्नु देवत्वष्टः सविता विश्वरूपः। आ० ३. ८. । इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

समित्समित्सुमना बोध्यस्मे शुचाशुचा सुमतिं रासि वस्वः।

आ देव देवान्यजथाय वक्षि सखा सखीन्त्सुमना यक्ष्यग्ने॥ १

समित्ऽसमित्। सुऽमनाः। बोधि। अस्मे इति।

शुचाऽशुचा। सुऽमतिम्। रासि। वस्वः।

आ। देव। देवान्। यजथाय। वक्षि। सखा। सखीन्।

सुऽमनाः। यक्षि। अग्ने॥ १

समित्समित् प्रत्यहं समिधस्त्वं सुमना बोधि। बुध्यस्व। शुचाशुचा शुचाऽर्थं प्रकर्षेण ज्योतिषा युक्तस्त्वं वस्वो वसुनो धनस्य तद्विषयां सुमतिं शोभनां बुद्धिमस्मभ्यं रासि। देहि। हे देव द्योतमान देवान्यजनीयान्यजथाय यज्ञाय मह्यमावक्षि। आवह। हे अग्ने सखा देवानां सखा त्वं सुमनाः सन् सखीन्त्सखीन्यक्षि। यजस्व॥

अथ द्वितीया ॥

यं देवासस्त्रिरहन्नायजंते दिवेदिवे वरुणो मित्रो अग्निः ।

सेमं यज्ञं मधुमंतं कृधी नस्तनूनपाद्घृतयोनिं विधंतं ॥ २

यं । देवासः । त्रिः । अहन् । आऽयजंते । दिवेऽदिवे ।

वरुणः । मित्रः । अग्निः ।

सः । इमं । यज्ञं । मधुऽमंतं । कृधि । नः । तनूऽनपात् ।

घृतऽयोनिं । विधंतं ॥ २

वरुणो मित्रोऽग्निः एते त्रयो देवा यमग्निं दिवेदिवे प्रतिदिवसं अहन् अहनि त्रिः प्रातर्मध्याह्नसायंतनेषु सवनेषु त्रिवारमायजंते हे तनूनपात् तनूनां शरीराणां न पातयितः स त्वं घृतयोनिं घृतस्योदकस्य कारणं विधंतं विधीयमानं त्रिवणार्णं नोऽस्मदीयं यज्ञं मधुमंतं । मध्वित्युदकनाम । उदकादिफलयुक्तं कृधि । कुरु ॥

अथ तृतीया ॥

प्र दीधितिर्विश्ववारा जिगाति होतारमिळः प्रथमं यजध्यै ।

अच्छा नमोभिर्वृषभं वंदध्यै स देवान्यक्षदिषितो यजीयान् ॥ ३

प्र । दीधितिः । विश्वऽवारा । जिगाति । होतारं । इळः ।

प्रथमं । यजध्यै ।

अच्छ । नमःऽभिः । वृषभं । वंदध्यै । सः । देवान् । यक्षत् ।

इषितः । यजीयान् ॥ ३

विश्ववारा विश्वैर्जनैर्वरणीया दीधितिः स्तुतिरीळिन्नो होतारं देवानामाह्वातारमग्निं प्रजिगाति । जिगातु । प्रकर्षेण गच्छतु । प्रथमं मुख्यमग्न्याभिमुख्येन वृषभं संपदां वर्षितारं वंदध्यै वंदितुं ओम्यमिति शेषः । अग्निं नमोभिर्नमस्कारैः

यक्षेषु इमो हवींष्युपादत्तानि अवसे वह्नं प्रीणयितुं प्रतिगातु। इषितोऽस्माभिः प्रेरितो यजीयान् यष्टृतमः सोऽग्निर्देवान् यजतु। यजतु॥

॥ अथ चतुर्थी॥

ऊर्ध्वो वां गातुरध्वरे अकार्यूर्ध्वा शोचींषि प्रस्थिता रजांसि।
दिवो वा नाभा न्यसादि होता स्तृणीमहि देवव्यचा
वि बर्हिः॥ ४

ऊर्ध्वः। वां। गातुः। अध्वरे। अकारि। ऊर्ध्वा। शोचींषि।
प्रऽस्थिता। रजांसि।
दिवः। वा। नाभा। नि। असादि। होता। स्तृणीमहि।
देवऽव्यचाः। वि। बर्हिः॥ ४

वां युवयोः। अग्निश्च बर्हिश्चोभौ वामित्युच्यते। समिदादिभिः अग्निशब्दै- वाग्नेर्दैवतत्वात्। ऊर्ध्वं उन्नतो गातुर्यज्ञमार्गोऽध्वरे यज्ञेऽकारि। आश्रयः क्रियते। शोचींष्यर्चींषीति रजांसि हवींष्यूर्ध्वानि प्रस्थिता। होताग्निर्दिवो दीप्यमानस्य यागस्य नाभा नाभौ मध्यप्रदेशे न्यसादि। निषीदति। देवव्यचा देवैर्व्याप्तं बर्हिश्च। चार्थे वाशब्दः। विस्तृणीमहि। विशेषेण स्तृणीमः॥

॥ अथ पंचमी॥

सप्त होत्राणि मनसा वृणाना इन्वंतो विश्वं प्रति यन्नृतेन।
नृपेशसो विदथेषु प्र जाता अभीमं यज्ञं वि चरंत पूर्वीः॥ ५

सप्त। होत्राणि। मनसा। वृणानाः। इन्वंतः। विश्वं।
प्रति। यन्। ऋतेन।
नृऽपेशसः। विदथेषु। प्र। जाताः। अभि। इमं। यज्ञं।
वि। चरंत। पूर्वीः॥ ५

मनसा ध्यायमानाः प्रार्थ्यमाना ऋतेनोदकेन सिंचसिंचंतः प्रीणयंतो देवाः यज्ञ होत्राणि होतॄणां वषट्कर्तॄणां कर्माणि प्रतियन्तु। प्रतिगच्छंतीति। अतः परं द्वारां स्तुतिः। अपि यस्मो नररूपा विदथेषु यागेषु जाता ऊर्ध्वाः पूर्वीर्बह्व्यो विश्वजन्यो यज्ञद्वाराभिमानिदेवता इममस्मदीयं यज्ञं प्र चिचरंत। प्रचिचरंतु॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे द्वाविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

आ भंदमाने उषसा उपाके उत स्मयेते तन्वा३ विरूपे।

यथा नो मित्रो वरुणो जुजोषदिंद्रो मरुत्वाँ उत वा

महोभिः॥६

आ। भंदमाने इति। उषसा। उपाके इति। उत।

स्मयेते इति। तन्वा। विरूपे इति विऽरूपे।

यथा। नः। मित्रः। वरुणः। जुजोषत्। इंद्रः। मरुत्वान्।

उत। वा। महःऽभिः॥६

आ भंदमाने स्तूयमाने उपाके परस्परं संगते॥ उपसागमश्रापेक्षया द्विवचनं॥ नक्तोषसौ रात्र्यहनी आगच्छतां। उत अपि च विरूपे पृथग्रूपे तन्वा प्रकाशरूपेण शरीरेण स्मयेते। प्रकाशेते। मित्रो वरुण उत वा अपि चेंद्रो मरुत्वांश्च नोऽस्मान्यथा जुजोषत् यथा सेवेत तथा महोभिस्तेजोभिर्युक्ते इमे द्यावापृथिव्यौ कुरुतां॥

॥ अथ सप्तमी॥

दैव्या होतारा प्रथमा न्यृंजे सप्त पृक्षासः स्वधया मदंति।

ऋतं शंसंत ऋतमित्त आहुरनु व्रतं व्रतपा दीध्यानाः॥७

दैव्या । होतारा । प्रथमा । नि । ऋंजे । सप्त । पृक्षासः ।

स्वधया । मदंति ।

ऋतं । शंसंतः । ऋतं । इत् । ते । आहुः । अनु । व्रतं ।

व्रतऽपाः । दीध्यानाः ॥ ७

दैव्या दिव्यौ प्रथमा प्रथमौ मुख्यौ होतारा होतारावग्नी न्यृंजे । प्रसाधयामि । ऋतमुदकं शंसंत आशंसमानाः सप्त पृक्षासः । पृक्षमन्नं । तद्वंत ऋत्विजस्तमग्निं स्वधया सोमेन हविषा मदंति । मादयंति । व्रतपा व्रतानां कर्मणां रक्षितारो दीध्याना दीप्यमानाः अथवा स्वकर्मभिरग्निं दीपयंत ऋत्विजोऽनु व्रतं व्रतेषु ऋतमित् अग्निमेवमाहुः । अग्निमेव ऋतभूतमाहुरित्यर्थः । एवकारार्थे इच्छब्दः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ भारती भारतीभिः सजोषा इड़ा देवैर्मनुष्येभिरग्निः ।
सरस्वती सारस्वतेभिरर्वाक् तिस्रो देवीर्बर्हिरेदं सदंतु ॥ ८

आ । भारती । भारतीभिः । सऽजोषाः । इड़ा । देवैः ।

मनुष्येभिः । अग्निः ।

सरस्वती । सारस्वतेभिः । अर्वाक् । तिस्रः । देवीः । बर्हिः ।

आ । इदं । सदंतु ॥ ८

भारतीभिर्भरतस्य सूर्यस्य संबंधिनीभिः सजोषाः संगता भारती वाक् आगच्छतु । देवैर्मनुष्येभिर्मनुष्यैश्च संगतेड़ा च भूमिरागच्छतु अग्निश्च । सारस्वतेभिः सरस्वतीसंबंधिभिर्मध्यमस्थानैः सह सरस्वती माध्यमिका वाक् आगच्छतु । तिस्रो देव्यो वागिड़ाभारत्य आगच्छंतु । अर्वागभिमुखमेतद्बर्हिः सदंतु । आसीदंतु ॥

॥ अथ नवमी ॥

तन्नस्तुरीयमधं पोषयित्नु देव त्वष्टर्वि रराणः स्यस्व ।

यतो वीरः कर्मण्यः सुदक्षो युक्तग्रावा जायते देवकामः ॥ ९

तत् । नः । तुरीयं । अधं । पोषयित्नु । देव । त्वष्टः । वि ।

रराणः । स्यस्वेति स्यस्व ।

यतः । वीरः । कर्मण्यः । सुऽदक्षः । युक्तऽग्रावा । जायते ।

देवऽकामः ॥ ९

हे देव त्वष्टः स्वष्टिकर्तः वि रराणो रममाणस्त्वमथ अनंतरं नोऽस्मान् तुरीयं तारकं पोषयित्नु पोषकं तत्प्रसिद्धं रेतो विष्यस्व। मोचय। यतो यस्माद्वीरः सत्ववान् कर्मण्यः कर्मसु कुशलः सुदक्षः सुबलो युक्तग्रावाभिषवार्थं ग्रावयुक्तः। सोमसुदित्यर्थः। देवकामो देवान् कामयमानः पुत्रो जायते। जायेत ॥

॥ अथ दशमी ॥

वनस्पतेऽव सृजोप देवानग्निर्हविः शमिता सूदयाति ।

सेदु होता सत्यतरो यजाति यथा देवानां जनिमानि वेद ॥ १०

वनस्पते । अव । सृज । उप । देवान् । अग्निः । हविः ।

शमिता । सूदयाति ।

सः । इत् । ऊं इति । होता । सत्यऽतरः । यजाति ।

यथा । देवानां । जनिमानि । वेद ॥ १०

हे वनस्पते देवानुपावसृज। समीपे कुरु। शमिता पश्वोः संज्ञाताग्निर्मन्थनातिथ्य हविः सूदयाति। देवान्प्रति प्रेरयतु। सत्यतरोऽत्यर्थं सत्यः सत्यस्वरूपः स इत् स एव होता यजाति। यजतु। यथा यतः कारणात् एषोऽग्निर्देवानां जनिमानि जन्मानि वेद वेत्ति अतः स एव यजत्वित्यर्थः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ यांह्यग्ने समिधानो अर्वाङिंद्रेण देवैः सरथं तुरेभिः ।

बर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा स्वाहा देवा अमृता

मादयंतां ॥ ११

आ । याहि । अग्ने । संऽइधानः । अर्वाङ् । इंद्रेण ।

देवैः । सऽरथं । तुरेभिः ।

बर्हिः । नः । आस्तां । अदितिः । सुऽपुत्रा । स्वाहा ।

देवाः । अमृताः । मादयंतां ॥ ११

हे अग्ने अर्वाक् अस्मदभिमुखं समिधानः समिध्यमानो ज्वालारूपेण दीप्यमानस्त्वमायाहि । देवतारूपेणागच्छ । कथमिति उच्यते । नोऽस्माकं यज्ञमिंद्रेण देवैश्च तुरेभिस्त्वरमाणैर्देवैः सरथं समानरथं यथा तथायाहि । किंच सुपुत्रादितिरपि नो बर्हिरास्तां । अध्यास्तां । स्वाहाकारेण युक्ता अमृता नित्या देवा मादयंतां । तृप्यंतु ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे त्रयोविंशो वर्गः ।

प्रत्यग्निरुषस इत्येकादशर्चं पंचमं सूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभमाग्नेयं । अत्रानुक्रमणिका । प्रत्यग्निरिति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरिदमादिसूक्तत्रयस्य विनियोगः । सूत्रितं च । प्रत्यग्निरुषस इति त्रीणि । आ० ४. १३. । इति ॥ इडामग्न इत्यस्योक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रत्यग्निरुषसश्चेकितानोऽबोधि विप्रः पदवीः कवीनां ।

पृथुपाजा देवयद्भिः समिद्धोऽप द्वारा तमसो वह्निरावः ॥ १

प्रति । अग्निः । उषसः । चेकितानः । अबोधि । विप्रः ।
पदऽवीः । कवीनां ।
पृथुऽपाजाः । देवयत्ऽभिः । सम्ऽइद्धः । अप । द्वारा ।
तमसः । वह्निः । आवरित्यावः ॥ १

उषसश्चेकितानो जानन् विप्रो मेधावी कवीनां क्रान्तदर्शां पदवीर्गोनां गमयन् योऽग्निः प्रत्यबोधि प्रतिबुध्यते पृथुपाजाः पृथुतेजा देवयद्भिर्देवकामैः समिद्धः सम्यग् दीप्तः स वह्निस्तमसोऽज्ञानस्य द्वारा गमनद्वाराण्यपावः । अपावृणोति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रेद्वग्निर्वावृधे स्तोमेभिर्गीर्भिः स्तोतॄणां नमस्य उक्थैः ।
पूर्वीर्ऋतस्य संदृशश्चकानः सं दूतो अद्यौदुषसो विरोके ॥ २

प्र । इत् । ऊं इति । अग्निः । वदृधे । स्तोमेभिः ।
गीःऽभिः । स्तोतॄणां । नमस्यः । उक्थैः ।
पूर्वीः । ऋतस्य । संऽदृशः । चकानः । सं । दूतः । अद्यौत् ।
उषसः । विऽरोके ॥ २

नमस्यः पूज्यो योऽग्निः स्तोतॄणां स्तोत्रैर्गीर्भिर्वाग्भिरुक्थैः यज्ञैश्च प्रवदृधे वृद्धिं प्राप्नोति दूतो देवानां दूतः सः पूर्वीर्बह्वीर्ऋतस्यादित्यस्य संदृशो संदर्शनानि चकानः कामयमानः सन् उषसो विरोके विरोचने प्रातःकाले समद्योत् । द्योतते इत् च पूरणो ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अधाय्यग्निर्मानुषीषु विक्ष्व१ऽपां गर्भो मित्र ऋतेन साधन् ।
आ हर्यतो यजतः सान्वस्थादभूदु विप्रो हव्यो मतीनां ॥ ३

अधायि । अग्निः । मानुषीषु । विक्षु । अपां । गर्भः ।

मित्रः । ऋतेन । साधन् ।

आ । हर्यतः । यजतः । सानु । अस्थात् । अभूत् ।

ऊं इति । विप्रः । हव्यः । मतीनां ॥ ३

मित्रो यजमानानां मित्रभूत ऋतेन सत्येन साधन् कामान् साधयन् अपां गर्भोऽग्निर्मानुषीषु मनोः संबंधिनीषु विक्षु प्रजास्वधायि । देवैर्धारितः । किंच हर्यतः स्पृहणीयो यजतो यष्टव्यः स सानूच्छ्रितं धिष्ण्यमुत्तरवेद्याख्यमास्थात् । अध्यतिष्ठत् । विप्रः प्राज्ञोऽग्निर्मतीनां मातॄणां स्तोतॄणां हव्यः स्तुत्योऽभूत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मित्रो अग्निर्भवति यत्समिद्धो मित्रो होता वरुणो जातवेदाः ।

मित्रो अध्वर्युरिषिरो दमूना मित्रः सिंधूनामुत पर्वतानां ॥ ४

मित्रः । अग्निः । भवति । यत् । संऽइद्धः । मित्रः । होता । वरुणः । जातऽवेदाः ।

मित्रः । अध्वर्युः । इषिरः । दमूनाः । मित्रः । सिंधूनां । उत । पर्वतानां ॥ ४

तृचात्मक अग्निं सर्वात्मकत्वेन स्तौति । यद्यदा समिद्धोऽग्निः तदा मित्रो भवति । सूर्यो भवति । मित्र एव सन् होता भवति । वरुणो भवति जातवेदा जातप्रज्ञः । स मित्रोऽध्वर्युर्भवति दमूना दानमना दांतमना वा । स एवेषिरः प्रेरको वायुर्भवति । उत अपि च सिंधूनां नदीनां पर्वतानां च मित्रः सखायो भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

पाति प्रियं रिपो अग्रं पदं वेः पाति यह्वश्चरणं सूर्यस्य ।
पाति नाभा सप्तशीर्षाणमग्निः पाति देवानामुपमादमृष्वः ॥ ५

पाति । प्रियं । रिपः । अग्रं । पदं । वेः । पाति । यह्वः ।
चरणं । सूर्यस्य ।
पाति । नाभा । सप्तऽशीर्षाणं । अग्निः । पाति । देवानां ।
उपऽमादं । ऋष्वः ॥ ५

ऋष्वो दर्शनीयोऽग्निर्वेर्गंतव्याः सर्वव्याप्ताया रिपो भूम्याः प्रियमग्र्यं प्रथमं पदं स्थानं पाति । रक्षति । यह्वो महान् सूर्यस्य चरणं । चरत्यत्रेति चरणमंतरिक्षं । पाति । नाभा नाभावंतरिक्षस्य मध्ये सप्तशीर्षाणं मरुद्गणं पाति । देवानामुपमाद-मुपमादकं यज्ञं पाति । रक्षति ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ऋभुश्चक्र ईड्यं चारु नाम विश्वानि देवो वयुनानि विद्वान् ।
ससस्य चर्म घृतवत्पदं वेस्तदिदग्नी रक्षत्यप्रयुच्छन् ॥ ६

ऋभुः । चक्रे । ईड्यं । चारु । नाम । विश्वानि । देवः ।
वयुनानि । विद्वान् ।
ससस्य । चर्म । घृतऽवत् । पदं । वेः । तत् । इत् । अग्निः ।
रक्षति । अप्रऽयुच्छन् ॥ ६

ऋभुर्महान् विश्वानि सर्वाणि वयुनानि ज्ञातव्यानि पदार्थानि विद्वान् जानन् देवोऽग्निरीड्यं स्तुत्यं चारु मनोज्ञं नाम जलं चक्रे । करोति । नामेत्युदकनामसु पाठात् । वेर्व्याप्तस्य ससस्य स्वपतः गंतव्यस्याग्नेश्चर्म रूपं घृतवद्दीप्तिमद्भवति । सोऽग्निस्तज्जगदप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् । रक्षति । पालयति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आ योनिमग्निर्घृतवन्तमस्थात्पृथुप्रगाणमुशन्तमुशानः ।
दीद्यानः शुचिर्ऋष्वः पावकः पुनःपुनर्मातरा नव्यसी कः ॥ ७

आ । योनिं । अग्निः । घृतऽवन्तं । अस्थात् । पृथुऽप्रगाणं ।
उशन्तं । उशानः ।
दीद्यानः । शुचिः । ऋष्वः । पावकः । पुनःऽपुनः । मातरा ।
नव्यसी इति । करिति कः ॥ ७

उशानः कामयमानोऽग्निर्घृतवन्तं दीप्तिमन्तं पृथुप्रगाणं पृथुगीतिमुशन्तं कामयमानं योनिं स्थानमायतनं आ अस्थात् । आतिष्ठति । दीद्यानो द्योतमानः शुचिर्दमनीयः शुचो वा ऋष्वो महान् पावकोऽन्येषां शोधयिताग्निर्मातरा मातरौ द्यावापृथिव्यौ पुनःपुनर्नव्यसी नवतरे कः । करोति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सद्यो जात ओषधीभिर्ववक्षे यदी वर्धन्ति प्रस्वो घृतेन ।
आप इव प्रवता शुम्भमाना उरुष्यदग्निः पित्रोरुपस्थे ॥ ८

सद्यः । जातः । ओषधीभिः । ववक्षे । यदि । वर्धन्ति ।
प्रऽस्वः । घृतेन ।
आपःऽइव । प्रऽवता । शुम्भमानाः । उरुष्यत् । अग्निः ।
पित्रोः । उपऽस्थे ॥ ८

सद्यो जातोऽग्निर्यदि यदौषधीभिर्ववक्षे उह्यते तदा प्रवता प्रवणेन मार्गेण गच्छन्त आप इव शुम्भमानाः शोभमानास्ता ओषध्यः प्रस्वः फलानि प्रसुवाना घृतेनोदकेन वर्धन्ति । वर्धयन्ति । पित्रोर्द्यावापृथिव्योरुपस्थे अधःप्रदेशे वर्धमानोऽग्निरुरुष्यत् । अस्मान्रक्षतु ॥

॥ अथ नवमी ॥

उदु ष्टुतः समिधा यह्वो अद्यौद्वर्ष्मन्दिवो अधि नाभा पृथिव्याः।
मित्रो अग्निरीड्यो मातरिश्वा दूतो वक्षद्यजथाय देवान् ॥ ९

उत्। ऊं इति। स्तुतः। सम्ऽइधा। यह्वः। अद्यौत्। वर्ष्मन्। दिवः। अधि। नाभा। पृथिव्याः।
मित्रः। अग्निः। ईड्यः। मातरिश्वा। आ। दूतः। वक्षत्। यजथाय। देवान् ॥ ९

उ इति पादपूरणः। स्तुतोऽस्माभिः स्तुतः समिधा समिंधनेन यह्वो महान् अग्निः पृथिव्या उत्तरवेद्या नाभा नाभौ मध्यप्रदेशे स्थितः सन् दिवोऽन्तरिक्षस्य वर्ष्मन् वर्ष्मणि रूपे उदद्यौत्। द्योतते। मित्रः सर्वेषां मित्रभूत ईड्यः स्तुत्यो मातरिश्वा। मातर्यन्तरिक्षे श्वसिति प्राणिति स्वरूपेण चेष्टत इति मातरिश्वा। अथवा मातर्यरण्यां श्वसिति निश्वसितीति मातरिश्वा। तथाच यास्कः। मातर्यन्तरिक्षे श्वसिति मातर्याश्वनितीति वा। नि० ७, २६,। दूतो देवानां दूतः सन् यजथाय यज्ञाय देवानावक्षत्। आवहतु॥

॥ अथ दशमी ॥

उदस्तम्भीत्समिधा नाकमृष्वोऽग्निर्भवन्नुत्तमो रोचनानाम्।
यदी भृगुभ्यः परि मातरिश्वा गुहा सन्तं हव्यवाहं समीधे ॥ १०

उत्। अस्तम्भीत्। सम्ऽइधा। नाकम्। ऋष्वः। अग्निः। भवन्। उत्ऽतमः। रोचनानाम्।
यदि। भृगुऽभ्यः। परि। मातरिश्वा। गुहा। सन्तम्। हव्यऽवाहम्। सम्ऽईधे ॥ १०

स्तभो यथाग्निः जनिता तेजसः नाकं स्वर्लोकमरौहीत् । उदस्तभ्नात् । रोचमानानां शोभमानानां तेजसां मध्य उत्तमो भवत् उत्कृष्टतमो भवत् मातरिश्वा वायुर्भृगुभ्य आदित्यस्य रश्मिभ्यो गुहा गुहायां सन्तं हव्यवाहं हव्यानां वोढारमग्निं यदि यदा समीधे समैधयत तदा नाकमस्तभ्नादिति संबंधः ॥

॥ अथैकादशी ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ २१

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् ।

हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते ।

सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ २१

पूर्वं व्याख्याता ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे पंचविंशो वर्गः ॥

प्र कारव इत्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तं वैश्वामित्रमाग्नेयं प्र कारव इत्यनुक्रान्तत्वात् ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः सूक्तविनियोगः पूर्वसूक्त एव प्रत्यग्निरुषस इत्यत्रोक्तः ॥ आद्याग्नेये पशौ हविषो याज्याः । सूत्रितं च । प्र कारवो मनना वच्यमाना एका चेतत्सरस्वती नदीनां । आ० ३, ७ । इति ॥ ऐभिरग्न इति पात्नीवतस्य याज्या । सूत्रितं च । आग्नीध्रः पात्नीवतस्य यजत्यैभिरग्ने सरथं याह्यर्वाङिति । आ० ६, १८ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र कारवो मनना वच्यमाना देवद्रीचीं नयत देवयन्तः ।

दक्षिणावाड्वाजिनी प्राच्येति हविर्भरन्त्यग्नये घृताची ॥ १

प्र । कारवः । मनना । वच्यमानाः । देवद्रीचीम् । नयत । देवऽयंतः ।
दक्षिणाऽवाट् । वाजिनी । प्राची । एति । हविः । भरंती । अग्नये । घृताची ॥ १

हे कारवः कर्तारो देवयंतो देवकामा यूयं मनना मननेन मंत्रेण वच्यमानाः प्रेर्यमाणाः संतो देवद्रीचीं देवानंचतीं स्रुचं प्रणयत । प्रकर्षेण नयत । प्रापयत । दक्षिणावाट् आहवनीयस्य दक्षिणत उह्यमाना वाजिन्यन्नवती प्राची प्रागग्राग्नेरभ्यर्थं हविर्भरंती हविर्धारयंती घृताची घृतेनाक्ता स्रुक् एति । गच्छति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ रोदसी अपृणा जायमान उत प्र रिक्था अध नु प्रयज्यो ।
दिवश्चिदग्ने महिना पृथिव्या वच्यंतां ते वह्नयः सप्तजिह्वाः ॥ २

आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः । उत । प्र । रिक्थाः । अध । नु । प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो ।
दिवः । चित् । अग्ने । महिना । पृथिव्याः । वच्यंतां । ते । वह्नयः । सप्तऽजिह्वाः ॥ २

हे अग्ने जायमानस्त्वं रोदसी द्यावापृथिव्यौ आ अपृणाः । आपूरय । किंच हे प्रयज्यो यष्टव्य दिवश्चित् दिवोंतरिक्षात्पृथिव्याश्च महिना महिम्ना प्ररिक्थाः । अतिरिक्तोऽसि । अनेन वह्नेरतिशय उक्तः । एवंविधस्य ते तव वह्नयोऽग्नयोंऽशभूता वह्नयः आहवनीयादयो वच्यंतां । किंविधास्ते । सप्तजिह्वाः । सप्तजिह्वात्मकाः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

द्यौर्व त्वा पृथिवी यज्ञियासो नि होतारं सादयंते दमाय ।
यदी विशो मानुषीर्देवयंतीः प्रयस्वतीरीळते शुक्रमर्चिः ॥ ३

द्यौः । च । त्वा । पृथिवी । यज्ञियासः । नि । होतारं ।
सादयंते । दमाय ।
यदि । विशः । मानुषीः । देवऽयंतीः । प्रयस्वतीः । ईळते ।
शुक्रं । अर्चिः ॥ ३

द्यावापृथिवी च यज्ञियासो यज्ञार्हा देवाश्च होतारं त्वा त्वां दमाय । दमो यज्ञः । तदर्थं निषादयंते उपगमयंति । यदि यदा मानुषीर्मनोः संबंधिन्यो देवयंतीर्देवकामाः प्रयस्वतीर्हविष्मत्यो विशः प्रजा होतारः । शुक्रं दीप्तमर्चिरीळते । स्तुवंति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

महान्त्सधस्थे ध्रुव आ निषत्तोऽंतर्द्यावा माहिने हर्यमाणः ।
आस्क्रे सपत्नी अजरे अमृक्ते सबर्दुघे उरुगायस्य धेनू ॥ ४

महान् । सधऽस्थे । ध्रुवः । आ । निऽसत्तः । अंतः ।
द्यावा । माहिने इति । हर्यमाणः ।
आस्क्रे इति । सपत्नी इति सऽपत्नी । अजरे इति ।
अमृक्ते इति । सबर्दुघे इति सबःऽदुघे । उरुऽगायस्य ।
धेनू इति ॥ ४

महान् अधिको हर्यमाणो यजमानादिभिः काम्यमानः । तद्वा यजमानाय धर्म कामयमानोऽग्निर्द्यावापृथिव्योर्मध्ये माहिनो महिम्ना युक्ते सधस्थे सहीये स्थाने ध्रुवोऽचलः सन् निषत्तो निषण्णो भवति । आस्क्रे आक्रमणशीले सपत्नी समान एकः

द्युधः पतिर्यो वसे सपत्न्यौ अजरे जरारहिते अद्रुहो अद्रोहोपेते मिथो अप्रकिताविनीयुशै । सर्वदयो वसुदकं । तव दोग्ध्र्यौ द्यावापृथिव्यावनुगायत्र पृथुगमनस्याधिकस्य तेजालेषु प्रीणयित्र्यौ भवतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

व्रता ते अग्ने महतो महानि तव क्रत्वा रोदसी आ ततंथ ।
त्वं दूतो अभवो जायमानस्त्वं नेता वृषभ चर्षणीनां ॥ ५

व्रता । ते । अग्ने । महतः । महानि । तव । क्रत्वा ।
रोदसी इति । आ । ततंथ ।
त्वं । दूतः । अभवः । जायमानः । त्वं । नेता । वृषभ ।
चर्षणीनां ॥ ५

हे अग्ने महतः सर्वोत्कृष्टस्य ते तव व्रता व्रतानि त्वत्संबंधीनि कर्माणि महानि महांति भवंति । तव क्रत्वा क्रतुना प्रकाशेन रोदसी द्यावापृथिव्यावाततंथ । विस्तृतवानसि । त्वं दूतोऽभवः । अपि । हे वृषभ वर्षयितः त्वं जायमानः सन् चर्षणीनां यजमानानां नेतासि । फलप्रापकोऽसि ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ऋतस्य वा केशिना योग्याभिर्घृतस्नुवा रोहिता धुरि धिष्व ।
अथा वह देवान्देव विश्वान्त्स्वध्वरा कृणुहि जातवेदः ॥ ६

ऋतस्य । वा । केशिना । योग्याभिः । घृतऽस्नुवा । रोहिता ।
धुरि । धिष्व ।
अथ । आ । वह । देवान् । देव विश्वान् । सुऽअध्वरा ।
कृणुहि । जातऽवेदः ॥ ६

हे देव केशिना प्रशंसनीयकेशवंतौ योग्याभिर्योजनसाधनभूताभी रश्मिभिर्युक्तौ घृतस्नुवा घृतं क्षरंतौ रोहितावश्वौ ऋतस्य यज्ञस्य ॥ वाशब्दश्चार्थे ॥ धुरि च धिष्व। धेहि। योजयेत्यर्थः। अथानंतरं विश्वान् सर्वान्देवान् रथे समारोप्य आ वह। हे जातवेदः तान् स्वध्वरा स्वध्वरान् शोभनाध्वरान् कृणुहि। कुरु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

दिवश्चिदा ते रुचयंत रोका उषो विभातीरनु भासि पूर्वीः।

अपो यदग्न उशधग्वनेषु होतुर्मंद्रस्य पनयंत देवाः ॥ ७

दिवः। चित्। आ। ते। रुचयंत। रोकाः। उषः।

विऽभातीः। अनु। भासि। पूर्वीः।

अपः। यत्। अग्ने। उशधक्। वनेषु। होतुः। मंद्रस्य।

पनयंत। देवाः ॥ ७

हे अग्ने यत् यदा वनेष्वरण्येष्वप उशधक् कामयमानो दहंश्च वर्तसे तदा ते रोकाश्च त्वदीया दीप्तयो दिवश्चित् द्युलोकादप्यारुचयंत। आरोचंते। विभातीर्विशेषेण भातीः प्रकाशमानाः पूर्वीः पुराणीरुषस उषसोऽनु भासि। मंद्रस्य स्तुत्यस्य होतुस्तव रोकान् देवाः स्तोतारः पनयंत। स्तुवंति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उरौ वा ये अंतरिक्षे मदंति दिवो वा ये रोचने संति देवाः।

ऊमा वा ये सुहवासो यजत्रा आयेमिरे रथ्यो अग्ने अश्वाः ॥ ८

उरौ। वा। ये। अंतरिक्षे। मदंति। दिवः। वा। ये।

रोचने। संति। देवाः।

ऊमाः। वा। ये। सुऽहवासः। यजत्राः। आऽयेमिरे।

रथ्यः। अग्ने। अश्वाः ॥ ८

यदी त्रिलोकेषु अन्तरिक्षे ये देवा मदन्ति। सुयंति। दिवः सूर्यस्य रोचने प्रकाशन आलोके ये देवाः संति। ऊमाः। अवनकुशलाः पितरः संति। यजत्रा यष्टव्या ये देवाः स्वपाकः शोभनाह्वाना आवेजिरे। आगच्छन्ति। रथ्यो रथिनस्त्व येऽश्वाः संति हे अग्ने तैः सर्वैः सार्धमायाहीत्युत्तरयर्चा संबन्धः॥

॥ अथ नवमी ॥

एभिरग्ने सरथं याह्यर्वाङ् नानारथं वा विभवो ह्यश्वाः।
पत्नीवतस्त्रिंशतं त्रींश्च देवाननुष्वधमा वह मादयस्व ॥ ९

आ। एभिः। अग्ने। सऽरथं। याहि। अर्वाङ्।
नानाऽरथं। वा। विऽभवः। हि। अश्वाः।
पत्नीऽवतः। त्रिंशतं। त्रीन्। च। देवान्। अनुऽस्वधं। आ।
वह। मादयस्व ॥ ९

हे अग्ने एभिः पूर्वोक्तैर्देवगणैः सार्धं सरथं समानरथं नानारथं वा पृथग्रथं वा अर्वाङ् अस्मदभिमुखमायाहि। यतः कारणात्तेऽश्वा विभवः प्रभवः समर्थाः॥ हिः प्रसिद्धौ॥ पत्नीवतः पत्नीभिः सहितान् त्रिंशतं त्रींश्च त्रयस्त्रिंशतं देवाननुष्वधं यज्ञार्थमन्नार्थं वा आवह। मादयस्व सोमेनेति शेषः॥

॥ अथ दशमी ॥

स होता यस्य रोदसी चिदुर्वी यज्ञंयज्ञमभि वृधे गृणीतः।
प्राची अध्वरेव तस्थतुः सुमेके ऋतावरी ऋतजातस्य सत्ये ॥ १०

सः। होता। यस्य। रोदसी इति। चित्। उर्वी इति।
यज्ञंऽयज्ञं। अभि। वृधे। गृणीतः।
प्राची इति। अध्वराऽइव। तस्थतुः। सुमेके इति सुऽमेके।
ऋतवरी इत्यृतऽवरी। ऋतऽजातस्य। सत्ये इति ॥ १०

स एव होता भवति उर्वी विस्तीर्णे रोदसी चित् द्यावापृथिव्यावपि यस्याग्ने-र्योगंयन्तं सर्वं यज्ञं हवे समृद्धयेऽभिष्टयीतः। प्रयोक्तुः। ऋतजातस्य जातसत्यस्य होतुः हविषे स्वरूपे ऋतावरी उदकवत्यौ सत्ये सत्यस्वरूपे प्राच्यौ बहुपूर्वे तस्थुः। तिष्ठतः। कण्वमिव। अध्वराविव। यज्ञाविव॥

॥ अथैकादशी ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे॥११

इळाम्। अग्ने। पुरुऽदंसम्। सनिम्। गोः। शश्वत्ऽतमम्।
हवमानाय। साध।
स्यात्। नः। सूनुः। तनयः। विजाऽवा। अग्ने। सा। ते।
सुऽमतिः। भूतु। अस्मे इति॥ ११

इळामग्न इतीयं पूर्व व्याख्याता॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे सप्तविंशो वर्गः॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्य-धुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः॥

---:0:---